(194)

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS WESTEINDE 135 DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

-- DEEL 76 --

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1920

INHOUD.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

MEASA,

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET DYNAMISME DER BARE'E-SPREKENDE TORADJA'S EN ENKELE OMWONENDE VOLKEN.

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT.

III. [1]

De magische kracht van Hoenders en andere Vogels.

«Hanen en kippen worden bij de Inlanders vereerd, zijn orakelvogels en treden dikwijls als zielevogels op. Die vereering is te danken aan de magische kracht van het hanengekraai, waardoor de zon opkomt, de warmte en daarmede tevens de groeikracht en kracht in het algemeen ontstaat». Van Ossenbruggen, bl. 55).

De ongunstige werking van hanengekraai.

Wanneer een haan op een ongewoon uur in den nacht kraait is dit measa, onheilbrengend.

Dit is een algemeen in Midden-Celebes verspreid geloof, dat zich langs verschillende lijnen verder heeft ontwikkeld. In het algemeen zegt zulk ongewoon gekraai, dat er een doode in het dorp zal komen. Aan het gekraai van hanen wordt groote kracht toegekend; door den invloed er van, moeten de primitieven hebben gedacht, komt de zon op. «Door hun gekraai roepen de hanen de zon», zeggen de Meerbewoners, «en door de hevigheid van hun gekraai haasten zij haar om spoedig te voorschijn te komen, want zij verlangen er naar van stok te gaan en voedsel te zoeken».

Een overblijfsel van het geloof aan deze magische kracht wordt nog onder de inwoners van Poe'oe mBoto gevonden. Hier zegt men namelijk, dat als de hanen in den nacht als dwazen door

[1]) Zie Deel 74 (1918), bl. 233 vgg; 75 (1919), bl. 36 vgg.

elkaar kraaien, zij er met elkaar over twisten of de zon zal opgaan of niet (eertijds waarschijnlijk: of zij de zon zullen laten opgaan of niet). Enkelen hunner roepen: Tetende reme, «dat de zon opgeworden worde», en de anderen willen dit verhinderen. Het gevolg hiervan zal zijn, dat het een donkere dag zal worden, zonder zonneschijn.

Wanneer deze geluidtoover van het kraaien op een ongewoon uur niet door het opkomen van de zon op dat ongewone uur beantwoord wordt, openbaart hij op andere wijze zijne werking. Deze kan niet anders dan schadelijk voor den mensch zijn, en tengevolge daarvan zal er een doode komen. In Malitoe (Pebato) voegt men er bij, dat het gevaar door niet of slechts zwak klapwieken vergroot wordt. Want klapwiekt de haan bij zijn kraaien op een ongewoon uur niet krachtig met de vleugels, dan zullen velen in het dorp ziek worden.

Men zegt in Posso ook: wanneer een enkele haan op een ongewoon uur van den nacht kraait, dan zal in het huis van zijn eigenaar een doode komen. De haan zegt. «ik ruik lijklucht van uw kant komende». (In Boven Mori zou hij zeggen: «Ik zie een lijkkist»). Beantwoordt een andere haan het gekraai, dan zegt deze: «De lijklucht komt van uw kant». Hierdoor is dan het gevaar voor een sterfgeval geweken. De zin is duidelijk: De invloed van het eerste gekraai, dat nadeelig op den mensch moet inwerken, is verlamd door het gekraai van den tweeden haan.

Wanneer nu alle hanen van het dorp elkaar beantwoorden, dan moet men opletten van welk erf het laatste gekraai gehoord wordt. Daar zal dan de doode wezen. De toover van dit laatste gekraai toch is niet door een ander geluid opgelost. Breidt het gekraai zich hoe langer hoe verder uit, wat bijvoorbeeld kan voorkomen in een complex van rijstvelden, dan zal van de richting waarin het gekraai zich voortzet, spoedig een doodstijding komen.

Wordt de schadelijk werkende toover van het gekraai niet door het geluid van andere hanen verlamd, dan moet de mensch die bedreigd wordt, daar zelf voor zorgen. Het universeele middel is, dat men opstaat en een stuk brandhout op den haard omkeert, zoodat dit met het niet verbrande uiteinde op de asch komt te liggen. Dit laatste vereischt eenige toelichting: De Possoer maakt groot onderscheid tusschen het beneden- en het bovengedeelte van een stuk hout. Een paal of stijl mag men

nooit met het benedeneind (het deel van den boom, dat naar de wortels is gekeerd, of bij een tak, dat naar den stam gewend is, de pohon, Maleisch; de poe'oe, Bare'e) naar onder plaatsen. Dit zou altijd eenig kwaad ten gevolge hebben. Een huis, bij welks bouw zoo iets was gebeurd, zou ongezond zijn. Bij den bouw van eene woning moet men er op letten, dat het ondereind van den eenen balk zich aansluit aan het boveneind van den anderen. Wanneer een doodkist in huis wordt gebracht, zal men het ondereind van den stam, waaruit zij gehakt is, vóór laten gaan. Wordt het lijk er in gedaan, dan behoort het hoofd aan het ondereind te liggen. Daarom ook moet het lijkje van een pasgeboren kind, dat in een gat van een levenden boom wordt begraven, met het hoofd naar beneden (naar den pohon) daarin worden geplaatst, zooals wij in het eerste gedeelte van dit opstel hebben gezien. Plaatste men het lijkje met de voeten naar beneden, dan zou de toover, die er van uitgaat, niet door den boom worden geabsorbeerd, maar er zou een gevaarlijk werkende invloed worden opgewekt.

Zoo ook mag men nimmer brandhout met het ondereind in het vuur leggen. Dit zou den bewoners van het huis kwaad doen. In Onda'e zegt men: Als men zoo iets deed, zouden de vrijen slaven en de slaven vrijen worden! In gewone omstandigheden dus mag geen bizondere magische kracht worden verwekt; maar wanneer er al een gevaarlijk werkende invloed is ontstaan door hanengekraai, kan men dezen alleen te niet doen door een krachtigen tegenstroom van invloeden te veroorzaken, en wel door brandhout met het ondereinde in aanraking te brengen met het magisch krachtige vuur.

Soms versterkt men dien toover nog door de stem: men draait het hout om met de woorden: «Bij ons is zelfs geen luizennest verloren gegaan» (laat staan een mensch gestorven) (To Boejoe, Tindoli).

In het dorp Sanio (Pebato) vertelde men dat kwaadspellend hanengekraai moest worden beantwoord met een nagebootst gekraai. De toover van de menschelijke stem moet dus hier de kracht van het gekraai ontzenuwen.

Elders, zooals in Boven Mori, werpt men daartoe asch door de reten van den vloer, een middel dat ook toegepast wordt om den toover van vogelgeluiden te neutraliseeren.

De gunstige werking van hanengekraai.

De toover van het hanengekraai, soms gevreesd, kan ook zeer heilzaam werken: kwade invloeden oplossend, booze geesten verjagend. Kraait een haan juist op het oogenblik, waarop iemand zal vertrekken voor een verre reis, dan mag hij op veel voorspoed rekenen (Meerbewoners). Hier lost het gekraai dus alle booze invloeden op.

Nog meer komt deze desinfecteerende kracht van den haan uit bij het momparilangka of pakawoerake, eene plechtigheid, die bij alle Bare'e Toradja's voorkomt, en die ten doel heeft om alle meisjes tot priesteressen, dus magisch krachtige personen te maken (zie Tor. I, 364—374). Op den laatsten dag van dit feest neemt de priesteres een haan, snijdt hem een stuk van den kam af (dit dient om het dier door het uitstroomende bloed magisch krachtig te maken), en werpt het dan op het dak van de loods of den tempel, waar de meisjes voor de plechtigheid bijeen verzameld zijn. Als de haan dan kraait, zal een der meisjes later priesteres worden. Dezen haan doet men een koperdraadje door den neus, waaraan enkele kralen worden gehangen (soms legt men ook koperen ringetjes om zijn pooten). Dit heeft wel geen anderen zin dan om met de genoemde magisch krachtige voorwerpen zijn gekraai nog krachtiger te maken. Hierna laat men het dier losloopen en het is een ieder verboden het te dooden. Zoo iets zou met een boete van een buffel worden gestraft, wat waarschijnlijk zeggen wil: de krachten welke men door het dooden van den haan losmaakt, kunnen alleen door den magischen invloed van een buffel worden gebonden.

Hier zien wij den haan dus optreden als plaatsvervanger, die de gezondheid, de kracht der meisjes vertegenwoordigt. En dat deze juist aan den haan verbonden wordt, kan zijn grond in niets anders vinden dan in de magisch beschermende kracht van het dier (zie Van Ossenbruggen, 125—126). Misschen hebben wij ook het «zieledier» te zien in den haan, die bij het einde van het doodenfeest voor iederen afgestorven, te zamen met wat gepelde rijst en een regenmat, gereed gehouden wordt. Van dien haan zeggen de priesteressen, dat hij de ziel tot voertuig naar het zielenland dient. (Tor. II, 139—140).

Uit het bovenstaande kunnen wij reeds opmaken, dat het bij de werkzaamheid der priesteressen inderdaad om geluidtoover te doen is: hare litanieen genezen de menschen door de magische

kracht van hare stem. Dit wordt nog bevestigd door eene bizonderheid, die ik alleen in Lage heb waargenomen: daar wordt bovengenoemde haan niet op het dak geworpen, maar ieder meisje moet aan den snavel van het dier zuigen; dit wil niet anders zeggen, dan dat zij door het zuigen de magische kracht die in het hanengekraai is, overneemt. Daarna werpt de priesteres het dier een eindje in de lucht, en als hij op den vloer neerkomende kraait, zal het meisje priesteres worden (Tor. I, 372).

Terloops breng ik voor het bovenstaande nog een bewijs aan: Wanneer des avonds een soort kleine vleermuis, raoepa, piepende door uw woning vliegt, moet ge haar niet wegjagen, want deze diertjes mawoerakesi (= zeggen de priesterlitanieen op voor) uw huis (Boven Mori). Door hun gepiep dus worden alle in de woning aanwezige kwade invloeden opgelost. Dit verwacht men dus ook van het stemgeluid van de priesteres.

Het hoen als «zieledier» vinden wij nog in de volgende gewoonte:

In het dorp Banano (Pebato) vernam ik het volgende: Wanneer men een nieuwe wieg heeft gemaakt, snijdt men een haan den kam af, en besmeert met het te voorschijn tredende bloed het hout van de wieg. Deze haan moet daarna zorgvuldig verpleegd worden, niemand mag het dier dooden. Deed iemand zulks dan zou hij daarvoor eene boete moeten betalen van een geit en zeven stukjes katoen. De haan heet poore tanoana, «de opheffer van de levenskracht».

Ik kan niet nalaten hier in het voorbijgaan een paar voorbeelden van de magische werking van het hanengekraai volgens het geloof in de Minahassa mede te deelen, omdat ik deze nog nergens elders vermeld vond: Te Tomohon vertelde men mij, dat wanneer vele hanen op een ongewoon uur in den nacht kraaien, de vloed opkomt. Als iemand een slechten droom heeft gehad, en er een haan kraait terwijl hij dien droom aan een ander vertelt, dan heeft hij de kwade gevolgen van dien droom niet meer te vreezen, aangezien het hanengekraai «het slechte van den droom» heeft weggenomen.

Het nabootsen van kraaien.

Bij enkele gelegenheden bootst men het kraaien van hanen na. Wanneer men bij eene woerake-plechtigheid de meer genoemde

geestenhuisjes, woka, en een pakje met levenskrachtige planten, rare, dat ten doel heeft alle magische invloeden te neutraliseeren, op hun plaats in de nok van het dak heeft opgehangen, doet degeen die zich van dit werk gekweten heeft, alsof hij slaapt. Na een poosje bootst een der huisgenooten het gekraai van een haan na, waarna de slaper opstaat, en zegt: «Het is al licht, laat ons weggaan». Ter verklaring zegt men: dat de nacht alles overdekke, opdat er een innig verband zij tusschen de bewoners van het huis en de opgehangen magisch sterke voorwerpen (Pebato).

Wij hebben reeds meer opgemerkt, dat indien er eenige magische kracht is losgelaten, bijvoorbeeld door het breken van een aarden pot of het geluid van een vogel, men er een nacht overheen laat gaan. Den volgenden morgen heeft men de kwade werking van den toover niet meer te vreezen. Nu vermoed ik, dat deze gedachte voorzit: Zoolang er nog geen nacht over onze beschermende voorwerpen is heengegaan, kan er nog van allerlei gebeuren, dat hunne werking schaadt. En om dit te voorkomen laat men er symbolisch een nacht overheen gaan.

Deze zelfde gedachte komt uit bij de volgende handelingen, alle in het rijstveld volbracht: Wanneer men bij het begin van den rijstbouw het offer op den akker heeft gebracht (zie hierover Tor. II, 243—244), keert men naar de tuinhut terug, waar men doet alsof men gaat slapen. Dan kraaien enkelen en men staat op, zeggende: «Het is al licht, laat ons weggaan». Na nog even te zijn gaan zien naar de offerstelling, waar men de pinang heeft gelegd, gaat men naar het dorp terug. Men zou hiermee dus kunnen zeggen: «Ik kan de middelen die het veld tegen alle mogelijke magische invloeden moeten beschermen nu gerust achterlaten, want er is een nacht overheen gegaan, en daardoor is hun werking effectief geworden».

Wanneer men de rijst met levenskrachtig water zal besprenkelen (zie Tor. I, 255), moet men het bakje met dit vocht vooraf een nacht in den tuin over laten staan, ten einde de kracht ervan effectief te maken. Heeft men geen lust om daarvoor den volgenden dag terug te komen, dan plaatst men den bak in het veld; zelf gaat men in de hut en doet of men slaapt. Na verloop van een korten tijd kraait een der huisgenooten als een haan, de slapende staat op en zegt, dat een nieuwe dag is aangebroken. Vervolgens gaat hij in het veld en besprenkelt het gewas met het water in het bakje.

Van Beneden Mori (Tinompo) wordt het volgende verteld: Als men onderweg een ongunstig vogelgeluid hoort, houdt het reisgezelschap een oogenblik stil op den weg. Na enkele minuten slaat een hunner zich op de dijen, en kraait als een haan. Dan zegt men dat een nieuwe dag is aangebroken, en men zet de reis voort.

De magische kracht van het geluid van kippen.

Wanneer een kip midden in den nacht of in haar nest zijnde kakelt, is dit measa, onheilbrengend.

Wanneer een kip op eigenaardige wijze kakelt (wat de Possoër weergeeft met de woorden montampekae'o en mopopokee), of een grommend geluid laat hooren (mopanggoro), is dit measa, onheilbrengend.

Het gewone kakelen van kippen overdag wordt als magisch gunstig beschouwd. Dit blijkt vooral uit hetgeen een man te Tindoli mij zeide: «Onze ouden zeggen, dat als kippen overdag kakelen, zij voor hun meesters bidden; zij zeggen voortdurend: dat de rijstaren mijns meesters gevuld mogen zijn, opdat ik te eten hebbe».

Maar als de kippen haar geluidtoover op ongewone tijden of op ongewone wijzen loslaten, dan verwekt deze kwade invloeden. Dan zal een van de leden van het gezin van den eigenaar der kip sterven. Dit is een geloof dat algemeen in Mori, de Posso-streek en de Berglandschappen gevonden wordt. Ook andere ongewone geluiden van hoenders zijn onheilbrengend, zooals in Napoe, wanneer een haan boven op de nok van een dak kakelt, zal dit den dood van een der bewoners van dat huis ten gevolge zal hebben.

Het eenige middel waardoor men dit kwaad kan voorkomen, is de schuldige kip te vangen en haar te dooden. Het kan wezen dat men met dit dooden alleen op het oog heeft het magisch werkende geluid te doen ophouden; want sommigen zeggen, dat men eerst tot het dooden van het dier overgaat, wanneer de kip niet spoedig ophoudt met haar geluid; anderen jagen zulk een kip eerst weg. Maar waarschijnlijker is het, dat de bedoeling is om met het uitstroomende bloed den door het ongewone geluid verwekten toover te niet te doen.

In Boven Mori vertelt men dat hanen soms kraaien alsof zij iets beweren. Zoo zou er een in het vorige jaar heel duidelijk

hebben geroepen: mereteo too. Zoo iets is ook onheilbrengend. In Beneden Mori vertelde men, dat een haan zou geroepen hebben: toleekoooo, dat aan tolako, heengaan, doet denken. De haan moest gedood worden, anders zou zijn meester zijn heengegaan (gestorven). Dit was ook het lot van een haan, die tompeko'e'o had geroepen. Want dit beteekende tompenggoëo, vereenigd worden. Daarin voelde men, dat de eigenaar van den haan naar het graf gedragen zou worden. Een ander weer kraaide: torere'io, dit is torereio, een gordijn gebruiken. De eigenaar zou dus op een lijkstelling achter een gordijn geplaatst worden. Behalve dat de haan gedood werd, moest de door hem ontwikkelde kracht nog langs magischen weg worden vernietigd.

Het kakelen van een kip in haar nest wordt in Onda'e als bizonder gevaarlijk opgevat. Hierdoor zal een groote ziekte ontstaan, of de kracht van den eigenaar der kip zal zoodanig verminderen, dat een vijand hem kan dooden, of dat hij bij het oversteken van een rivier daarin zal afdrijven, of in een boom klimmende daaruit zal vallen.

Geluiden van andere vogels.

Maar niet alleen het geluid van hoenders verwekt toover. In de stem van alle vogels is magische kracht, die zoowel ten goede als ten kwade kan werken. De omineuze vogels «voorspellen» dus niet ongeluk, maar het geluid zelf verwekt onheil of geluk. Wij moeten het zoo opvatten, alsof sommige geluiden verzwakkend op de kracht van den mensch inwerken, waardoor hij ziek wordt, of niet magisch sterk genoeg meer zal zijn om zijn doel te bereiken; andere geluiden daarentegen zijn levenskracht versterken, zoodat hij gezond en magisch krachtig genoeg blijft om hetgeen hij zich voorstelt te doen, ook tot stand te brengen. De Bare'e Toradja noemt dezen verslappend werkenden toover, zooals is medegedeeld, boei. Deze boei meent hij te kunnen tegenhouden, oplossen.

Dezen verslappend of versterkend werkenden toover stelt men zich als een geestelijke substantie voor. Boven deelde ik reeds mede, hoe de jager een ongunstig vogelgeluid hoorende, uitroept: «Hecht u aan de knieholten van N. N.'s honden» (oefen op de honden van een anderen jager uw verslappende werking uit, niet op de mijne). En bij een gunstig geluid roept hij uit: «Hecht

u aan de tanden mijner honden en aan mijn speer» (: maak deze door uw invloed sterk).

Zoo ook is een algemeen voorschrift voor jagers: Wanneer uwe honden aanslaan, en ge toesnelt om hen in hun strijd met het wild bij te staan, legt dan den last dien ge draagt, niet af, of doe uw baadje niet uit om sneller te kunnen loopen, want dan zou de oni ntontji anoe madago, het gunstige vogelgeluid, dat magisch versterkend op u inwerkt bij het afgelegde achterblijven, en het wild zou u ontgaan.

Dezelfde vogel kan gunstig en ongunstig werkende geluiden maken, zooals de uil, poa, en de specht, tengko. Roept de eerste poa, poa! dan is de beteekenis veelal gunstig. Zijn kioe, kioe echter voorspelt altijd kwaad. Zoo wordt het tengko, tengko van de specht gaarne vernomen; maar zijn soso soso klinkt den menschen onheilspellend in de ooren. Ik kan hier nog de sidodoë aan toevoegen: maakt deze een lachend geluid, dan heeft men geen kwaad te vreezen, maar zijn doë, doë kondigt den dood van iemand aan (: doë beteekent «alleen zijn», hier in den zin van weduwe of weduwnaar worden). Nog in de meening verkeerende, dat vogels door hun geluid slechts gebeurtenissen voorspellen, als afgezanten der goden-voorouders, ben ik steeds verbaasd geweest, wanneer men mij verzocht zulk een onheil voorspellenden vogel neer te schieten. Alsof hierdoor het onheil dat hij aankondigde, zou worden afgeweerd! Maar de bedoeling van zulk een verzoek was natuurlijk om de bron waaruit zooveel toover te voorschijn kwam te stoppen.

In ons Toradja-boek hebben wij reeds een aantal omineuze vogels opgenoemd (I, 279—281; II, 341, 357). Tot de voornaamste behooren eenige uilsoorten, zooals de reeds genoemde poa, de totokesi, de tirieo. Vermoedelijk voelt men in de geluiden die deze vogels voortbrengen, eene versterking van den op zichzelf reeds zoo magisch gevaarlijken nacht, waarin de heilzame zonnewarmte ontbreekt.

Of het vogelgeluid gunstig dan wel ongunstig zal werken hangt soms af van het feit of men den vogel ziet of niet. In het eerste geval is het geluid geen kwaad, in het tweede wel. Zoo zegt de jager in Posso en in Napoe, wanneer hij de koa'a, een soort arend, hoort schreeuwen, maar hem niet ziet: «Wij zullen het geblaf der honden wel hooren, maar den buit niet zien». Zoo ook wanneer de inwoner van Poe'oe mBoto de koeri'oo

zijn ko'i, ko'i laat hooren. Dit zegt: ko'i ngkati, het kraken van de draagbaar, waarop een zwaar zieke of een doode uit het gezelschap zal worden vervoerd. Bij het vernemen van dit geluid gaat men dadelijk naar den vogel zoeken, want als men hem gezien heeft, is het kwaad afgewend. Dit zijn voorbeelden van de kracht van den blik, welke in Europa nog zoozeer gevreesd wordt in het «booze oog». Door den blik op den vogel neutraliseert men het vermogen van zijn geluid. [1]

Dan hangt er ook veel van af of men het geluid aan zijn rechter of aan zijn linkerkant waarneemt. Het geluid van den tengko rechts gehoord werkt versterkend, links verslappend. Jagers, die vooral met dezen vogel rekening houden, nemen bij het hooren van dit geluid dadelijk een andere richting ten einde het aan hun rechterkant te krijgen. Ook hangt er veel van af of men een vogel, b.v. de teka-teka, Phoenicophaeus Calyorhinchus, van links naar rechts, of van rechts naar links ziet vliegen. Het eerste is gunstig, het tweede ongunstig.

De Bare'e Toradja's hechten bizondere beteekenis aan de begrippen links en rechts. Linksche menschen worden door hen voor dom gehouden. Dit kwam eens onopzettelijk aan den dag bij het aannemen van nieuwe leerlingen voor de school. Toen ik aan een man vroeg of het jongere broertje van zijn schoolgaanden zoon zou gaan leeren, antwoordde hij: «Dien jongen zal ik maar niet op school doen, die is dom; hij is niet voor niets links». Wanneer de leider van een reisgezelschap met maïspitten of touwtjes wichelt (Tor. I, 418 e.v.) om te zien of men na het vernemen van een vogelgeluid de reis kan voortzetten of niet (dit wichelen op zichzelf schijnt ook den invloed van het geluid van den vogel te neutraliseeren), moet ieder van den troep de linkerhand van den leider, waarin de wichelvoorwerpen, met de linkerhand aanraken. Deed men het met de rechter, dan zou men toch ziek worden, m. a. w. dan zou de kwade werking van het geluid in kracht hersteld worden. De

[1] Hier en daar verspreid in dit opstel vindt men nog enkele voorbeelden van de „ontsmettende" kracht van den blik. Hier worde nog een vermeld: Kleine zwarte vlekjes op de huid worden door de Bare'e-sprekers ila genoemd. Wanneer zich nu zulk een vlekje op het schaamdeel bevindt, zal de jongen, later gehuwd, spoedig zijne vrouw verliezen, of het meisje haar man. Het eenige middel om dit te voorkomen is, dat de man vóór de geslachtelijke gemeenschap aan zijne vrouw het vlekje laat zien. Zoo ook de vrouw aan den man.

offertafeltjes aan den ingang van het dorp, waarop van allerlei wordt neergelegd om naderende ziekten af te weren, of om bij het begin van het oogsten alle vreemde invloeden te verlammen, moeten steeds links (als men het dorp uitgaat) geplaatst worden. Zette men ze rechts, dan zou dit zijn maewa djoe'a, de ziekte weerstaan, haar invloed dus niet verlammen, oplossen, maar versterken.

Een moeder in Poe'oe mBoto zal haar pasgeboren kind altijd het eerst aan de linker borst leggen. Want begon zij met het wicht de rechter borst te geven, dan zou het elk oogenblik om de borst blijven vragen.

Er zijn ook vogels, aan wier geluid niet een algemeen magische werking wordt toegeschreven, maar die een bepaald feit constateeren. Zoo gelooft men algemeen in de Possostreek, dat wanneer de winaa 's nachts over een huis vliegt, en zijn kreeten waa, waa laat hooren, er overspel wordt bedreven.

Als de totokesi bij de tuinhut schreeuwt, dan vertelt hij, dat een varken hem is gevolgd; doet hij dit op het erf eener woning, dan zegt hij, dat de vijand in aantocht is.

Algemeen is ook het geloof, dat als een uil zijn poa, poa bij eene woning doet hooren, daar spoedig iemand zal sterven. En als twee kiekendieven tegen elkaar krijschen, moet men opletten welke het eerst ophoudt met schreeuwen: houdt de kleinste het eerst op, dan zal een kind sterven; zwijgt de grootste het eerst, dan sterft een groot mensch. Wanneer de uil bij een slapend reisgezelschap klagelijke geluiden komt maken, mokakangoeroe, en daarbij af en aan vliegt, en iemand van het gezelschap hoort dit, dan moet hij zijne makkers een voor een wakker maken. Als de uil dan bij het wekken van een hunner ophoudt met zijn klagen, dan is dit een bewijs, dat de vrouw van dien persoon thuis een ander man ontvangt (Onda'e). Ook wanneer vele koere's gedurende het planten van de rijst hun geschreeuw laten hooren, vertellen zij dat er overspel is gepleegd. De tonto'oe en de tirieo waarschuwden vroeger, dat er vijanden naderden (algemeen).

Aan enkele vogels wordt de macht toegekend om regen te roepen, zooals de koloko, die boeboe, boeboe, «uitstorten» roept, de koemora, die met zijn raa, raa en de koengkoe, die met zijn koe, koe het neerplassen van den regen nabootst. Zoo heeft men ook in Tawaelia de koki, die

om regen roept, en in Beneden Mori de koere, die door zijn geroep droogte verwekt.

Een ongunstig vogelgeluid moet dus worden te niet gedaan, wil men niet moeite voor niets doen. Is men nog dicht bij huis, dan besluit men om terug te keeren. Het vogelgeluid laat men dan «uitbloeden», en na een nacht thuis geslapen te hebben, gaat men weer op weg. Het geluid van den vorigen dag heeft uitgewerkt, en men vertrekt op nieuw. Soms gaat men slechts een poos terug, en onderstelt, dat gedurende dien tijd de kracht van het geluid verdwenen is.

Soms acht men zich gedrongen net dorp tijdelijk te verlaten. Zoo moet het in Beneden Mori zijn voorgekomen, dat een uil iederen avond in een dorp kwam en daar dan één kreet liet hooren. Dit nu is een slecht teeken. Zulk een enkele kreet heet «afgebroken», waarmee bedoeld is, dat het leven van een mensch is afgebroken. Herhaalt de vogel zijn kreet eenige malen, dan blijft men in 't leven. Uit de beide omstandigheden nu, dat de vogel iederen avond terug kwam, en dan telkens maar één kreet liet hooren, maakte men op, dat het hoofd van die plaats zou moeten sterven, en daarom verliet men het dorp.

Dat de menschelijke stem de werking van het vogelgeluid kan opheffen, hebben wij met een enkel voorbeeld gezien (zie «Praten en Lachen»). Ook is ons al bekend dat speeksel deze macht heeft. Een ander voorbeeld is nog: Wanneer een uil op het erf voor uwe woning schreeuwt, spuw dan naar hem, en zeg (stemtoover): «Wij gaan voorbij en wij zullen door geen kwaad worden tegengehouden; gij, vogel, zijt dood, te zamen met den boom waarop ge zit».

Niet speciaal om de werking van het vogelgeluid te verlammen, maar om alle mogelijke kwaad, zoowel daaruit, als uit poga'aka en andere kwaad verwekkende handelingen voortkomende, op te vangen, steekt men boomtakken, gewoonlijk stengels van de bomba, Maranta dichotoma Wall., met de bladeren er aan in den grond, en bindt daaraan lapjes geklopte boomschors. Ook spuwt men wel bij het vernemen van vogelgeluid op een boomblad, en legt dit op den weg. Dit blad treedt waarschijnlijk in de plaats van een tak. In Pendolo zegt men daarbij: «Hecht u aan zijn snavel, en volg ons niet». De beteekenis is natuurlijk, dat het speeksel de werking van het geluid onschadelijk moet maken, zoodat zij den mensch niet kan vervolgen.

Ik kan niet nalaten hier bij uitzondering een voorbeeld van dit opvangen van vogelgeluid in een boomtak van een Papoeschen stam te vermelden, en wel uit vrees dat dit gegeven verloren zal gaan, omdat ik het in een klein zendingsblaadje vond, dat velen niet in handen zal komen (Papoea-blaadje van Juni 1916). Zendeling Bout van Fak-Fak vertelt daarin van eene reis, welke hij met een ambtgenoot in dat gedeelte van Nieuw-Guinee maakte: «Op onze reis liet zoowaar de Pihi-pihi (een omineuze vogel) zijn stem hooren. Hij verhaalde zeker geen verontrustende dingen, want ons gezelschap liet ons niet in den steek (de zendeling had te voren zijn vrees uitgesproken, dat als deze vogel zich zou laten hooren, zijn dragers allen weg zouden loopen). Toch bemerkte Br. Wetstein, dat een van het Papoesch gezelschap oogenblikkelijk een boomblad aan die zijde hield, waar hij den vogel hoorde, en het later door een boomtak verving».

Als een tengko 's nachts schreeuwt, moet men of wat rijst eten, of in zijn hakmes bijten, en dan zeggen: het harde is bij mij, het zachte bij het ijzer, dit is: voor mij de levenskracht, voor het ijzer de verzwakkende werking. Of men moet een aarden kookpot aanraken. Rijst, ijzer, kookpot zijn alle drie magisch sterke zaken, die het geluid van den vogel krachteloos moeten maken. Ook in Mori (To Molongkoeni, To Impo) staat men op, wanneer 's nachts de tengko zich laat hooren. Allen bijten op een hakmes, op den vuurslag of op een koperen ring, en zeggen: «Zoo sterk als ijzer, opdat ik niet sterve». Daarna eet men wat rijst.

Een andere wijze om de kracht van het ijzer te doen uitstralen, is er op te tikken. Zooals boven reeds is gezegd, is het een slecht teeken voor den jager, wanneer de teka-teka van rechts naar links over den weg vliegt. Men houdt echter daarvoor niet op, het is voldoende om even op het lemmet van zijn speer te tikken (Pebato). Wanneer de To Napoe op een sneltocht uit waren, en zij hoorden onderweg de totokesi, een kleinen uil, schreeuwen, dan wreven zij twee zwaardscheeden over elkaar.

Het tikken op ijzer wordt meer in praktijk gebracht om schadelijke invloeden te vernietigen. Zoo gebeurt het op de jacht meermalen, dat het vervolgde zwijn stand houdt, en een brommend geluid laat hooren. Memoeoe noemt de Possoer dit. Hij gelooft dat door het vermogen van dit geluid de honden hoofdpijn zullen krijgen, en zij hun prooi zullen laten ontsnappen.

Om den invloed van dit geluid te vernietigen, tikt de jager met zijn hakmes op het lemmet van zijn speer. Hierdoor, zegt hij, krijgt het varken hoofdpijn, en houdt het op met brommen. Ditzelfde tikken van hakmes op speer doet de jager met de bedoeling om het varken den kant uit te lokken waar hij staat (Lage, Pebato). In ons Toradja-boek hebben wij reeds medegedeeld (I, 416), hoe men meent de schadelijke werking, die door het verbreken van een eed ontstaat, te kunnen paralyseeren door het tikken op een bijl, naar welke handeling de heele plechtigheid, die daarbij plaats heeft, wordt genoemd.

De magische kracht van ijzer.

Het is hier de plaats om nog even door te gaan op de magische kracht van ijzer, waarvan ik nog eenige voorbeelden zal mededeelen, die niet in verband staan met vogelgeluid. Wanneer men 's avonds alleen op den weg loopende overvallen wordt door een angstig gevoel, dat eenig onheil nabij is, dan moet men rustig op den weg gaan zitten, met het gelaat in de richting waarheen men gaat. Liefst zette men zich neer op een punt, vanwaar men een groot deel van den weg kan overzien. Dan steekt men het lemmet van zijn speer in den grond, trekt het er weer uit en neemt iets van de daaraan klevende aarde. Met deze aarde wrijft men zich de borst in. Vervolgens pruimt men sirih en roept de goden aan. Dan zal het angstige gevoel verdwijnen, en men zal zich weer sterk gevoelen. De bedoeling is duidelijk: het angstige gevoel ontstaat door magische invloeden, die verslappend werken op de lichaamskracht. Deze invloeden worden door ijzer en aarde ontzenuwd.

Wanneer de jager sporen van een wild zwijn, een hert of een gemsbuffel ziet, stoot hij er in met de ijzeren taats van zijn speer; het dier, van hetwelk de sporen zijn, zal dan zijn buit worden. Door middel van die voetsporen oefent hij op het geheele dier een verlammenden invloed uit, door deze sporen namelijk in aanraking te brengen met de ontzenuwende kracht van ijzer.

Zoo zullen de leden van een jagersgezelschap, als zij uit het bosch naar huis terugkeeren, vooraf met de ijzeren taats van een speer in den haard van hun tijdelijke woning steken. Men zegt dit te doen, «opdat hun makkers het hun niet betaald zetten», Hierin zit dezelfde gedachte als die den jager zijn

speer in den voetstap van een stuk wild doet steken, waardoor hij zich van dat wild verzekert. Nu gelooft men, dat als anderen in den haard steken, alle dieren hun in handen zullen vallen, en de gebruikers van dien haard niets zullen krijgen. De jagers wenschen elkaar steeds onheil toe, zooals wij ook gezien hebben hoe eenig ongunstig vogelgeluid aan de knieholten van de honden eens anderen jagers wordt gewenscht. Door de speer in den haard van iemand anders te steken, voordat de eigenaar dit zelf heeft gedaan, vergeldt die jager dus het kwaad, dat hem door anderen wordt toegewenscht.

IJzer kan gemakkelijk goede eigenschappen in honden vernietigen, daarom moet men in gewone omstandigheden hen daarmede niet slaan.

IJzer is in staat om de magische kracht, die een storm heeft ontketend, te verlammen en den storm te doen ophouden. Het meest voorkomende gebruik, dat men in zulke gevallen van ijzer maakt, is een speer buitenshuis te steken, in de richting vanwaar de wind komt, liefst nog met de magisch sterke pinangnoot op de punt er van. Of men hakt met een bijl of hakmes in den drempel of in een paal van de woning. «Dit doen wij om aan het hakmes een scheede te geven», zegt men in Onda'e. Met andere woorden: men versterkt door de kracht van het ijzer de woning, opdat ze niet door den wind zal worden omver geworpen (op de beteekenis van den drempel kom ik terug in het hoofdstuk over de magische beteekenis van den hond). Met hetzelfde doel bindt men bij de Bare'e Toradja's een hakmes aan den hoofdpaal van de woning of omwikkelt dien met een sarong (katoen is ook magisch sterk).

Kleine spaanders, die men van het handvat van zijn hakmes afsnijdt, kauwt men en spuwt ze in de richting vanwaar de wind komt. In Napoe trekt men bij storm een haar uit zijn baard, en werpt het naar buiten. Zijn speer en de koperen borden die men bezit, werpt men naar buiten op den grond. Men zwaait met pollepel en speer zevenmaal in de richting vanwaar de storm komt. Anderen doen dit met een hakmes, strooien er dan kalk op, en zwaaien er vervolgens weer zevenmaal mede, om ten slotte de kalk tegen den wind in te blazen. In Beneden Mori (Tinompo) begraaft men een schakeltje van een gouden halssnoer in den grond bij den middelsten huispaal. Verder neemt men een hakmes en plant dit met de punt in het hout,

midden in de woning. Ten slotte trekt men zich een paar hoofdharen uit, en werpt die naar buiten. Hierbij is een woord van toelichting niet noodig.

Ook legt men wel een slijpsteen op het droogrek boven den haard, en gilt (mokoekoeooe) daarbij viermaal. We hebben hier dus de kracht van den steen, van het ijzer dat er op geslepen is, en van de menschelijke stem. Dat de steen boven het vuur gelegd wordt zal wel moeten dienen om den regen, die met den storm gepaard gaat, te doen ophouden (Boven.Mori).

De kracht van het ijzer tracht men door verschillende middelen te verhoogen. Een wapen van magisch zeer krachtig ijzer heet in het Bare'e pamoso.[1] Het bewijst zijne goede hoedanigheid door een hert, dat men met een speer van dit ijzer werpt, geheel te doorboren; door een varken, dat men een slag geeft met een hakmes van pamoso, in één slag te halveeren. Om van zijne wapenen pamoso te maken, wrijft men ze wel in met millioenpooten, (Julus) en het sap van Jatropha Curcas L. (Pebato). Anderen maken daartoe een mengsel van lemoensap, de lever van den python en die van de padde, torowawa, en het water in den koelbak van de smederij. Dit alles klopt men te zamen tot het schuimt. Vervolgens maakt men het wapen gloeiend, en legt het dan zeven dagen lang in dit klaargemaakte bad, opdat de kracht er van mosonja, er in dringe. Na afloop van genoemden tijd haalt men het wapen uit den bak en geeft er een kip een prik mede. Is het hoen dadelijk dood, dan is het wapen pamoso. Zoo niet, dan herhaalt men de bewerking nog eens (Pebato).

Dat het slijpen van ijzeren werktuigen bizondere gevaren oplevert, is reeds medegedeeld. Ook weten wij dat het smeden van ijzer gedurende het oogsten van de rijst verboden is, zonder twijfel uit vrees voor de kracht, die uit het ijzer emaneert, waardoor aan het gewas kwaad kan worden gedaan.

Ten slotte moet ik hier nog even de aandacht vragen voor het verbod onder de Bare'e Toradja's om eenig ijzeren voorwerp of wapen aan een lijk in de kist mede te geven. «Sommigen beweren, dat als de dooden ijzeren voorwerpen bij zich hebben, zij ze gebruiken om de rijstvelden te bederven. Anderen zeggen,

[1] Pamoso, van den stam poso (Mal. pètjah), beteekent „breker, verbreker".

dat de muizen alsdan het veld zullen afknagen, hetgeen op hetzelfde neerkomt, daar men gelooft, dat de ziel meermalen in de gedaante van een muis verschijnt» (Tor. II, 95). Deze mededeeling is ons thans duidelijk: Het magisch krachtige ijzer zou den toover van den doode op zulk een wijze versterken, dat er hitte zou ontstaan die de rijst zou verschroeien. Of als dit niet gebeurt, zal deze te groote magische kracht op andere wijze het gewas bederven.

De To Napoe zien dit gevaar in ijzer niet, zoodat zij aan de lijken van hunne krijgslieden wapenen meegeven in de kist. Daarentegen durven zij gedurende den rouwtijd geen vuur buitenshuis te brengen, waarvoor de Bare'e Toradja weer niet bang is. Dat de To Napoe toch bij gelegenheid van een sterfgeval de emaneerende kracht van ijzer vreest, blijkt uit het verbod om gedurende den rouwtijd een speer, welks ondereinde een ijzeren taats draagt, in den grond te steken (Tor. II, 102).

Het eten van haar eieren door de kip.

Wanneer een kip hare eieren open pikt en den inhoud opslurpt, is dit measa, onheilbrengend.

Dit geloof is weer voor alle hier besproken stammen in Mori, Posso en de Berglandschappen geldend. Het verwondert ons niet, want de magische beteekenis van het ei hebben we leeren kennen. Wanneer dus eieren gegeten worden door de voortbrengster er van, de magisch sterke kip, dan moet hier een kwalijk werkende kracht ontstaan, zooals wij gezien hebben, dat het gevolg is geweest, wanneer een kind zijn eigen faeces eet.

Nu maakt men nog onderscheid tusschen de omstandigheid of de kip haar eieren leegslurpt in haar nest, dan wel of ze de eieren daartoe eerst op den grond brengt. In het eerste geval zeggen velen, zal een lid van het gezin van den eigenaar der kip sterven, in het tweede slechts een verre bloedverwant.

In elk geval moet de kip die dezen toover heeft verwekt, gedood worden. Het vleesch mag men eten, maar den kop werpt men naar het Westen, waarbij men het een of ander zegt, zooals: «Ga naar den ondergang der zon, en besmet uw eigen lichaam». In de bijzaken komen eenige verschillen voor. Sommigen (Onda'e) wikkelen b.v. den kippekop vooraf in een boomblad, liefst een verdord boomblad (de boom moet dan helpen den verwekten toover op te vangen). Anderen weer (zooals in Boven

Mori, Tomata) nemen niet alleen den kop, maar ook de pooten en de vleugels; dit alles wordt met wat haar, nagels en afschrapsel van den eigenaar der schuldige kip in een boomblad gewikkeld, en naar het Westen geworpen, «opdat de ondergaande zon het meeneme». In een andere streek van Boven Mori, bij de To Molongkoeni, laadt men het kwaad op een ei als zondebok. Alle leden van het gezin van den eigenaar der kip raken het ei aan; daarna snijdt ieder zich een stukje nagel van vingers en teenen en wat hoofdhaar af, en voegt er wat van zijn speeksel bij. Dit alles wikkelt men in een lapje geklopte boomschors, en werpt het in de rivier, waarbij men zegt: «Gij hebt gedaan wat verboden is, breng het weg. Ga, zoek je grootmoeder, die weet je op te passen». In Besoa tracht men zulk een schuldige kip eerst aan een ander te verkoopen. In Boven Mori komt het voor, dat men na zulk een geval zijne woning verlaat om ze eerst magisch te doen ontsmetten.

Ook wanneer een kip een zeer klein ei legt, is dit measa, onheilbrengend. In Napoe beweert men, dat hanen soms zulke kleine ronde eieren leggen. (Wij spreken ook van een hanenei). Een kip die zulk een klein ei legt wordt gedood en opgegeten, want evenals in het voorgaande geval zal de toover, die zich door deze buitengewone gebeurtenis heeft ontwikkeld den eigenaar van de kip schade doen (dooden). In Beneden Mori (Tinompo) wordt bovendien nog dit kleine ei samen met een koperen ring in stroomend water geworpen. Zulk een ei noemt men daar «geestenei». Ook een ei met zachte schaal is even schadelijk werkend.

In Napoe beschouwt men een zoogenaamd hanenei niet als onheilbrengend. Men blaast het uit en neemt het mee op reis. Zulk een ei behoedt den drager voor ziek worden.

Als een op zichzelf staand geval deel ik even mede, dat eens te Taripa (Onda'e) bij een nest kuikens één voorkwam met stijve pooten. Dit werd voor onheilbrengend verklaard. Men zette het kuiken in een fraai mandje, legde er een lapje katoen, een koperen armring, een duit en wat rijst bij, en bracht dit alles buiten het dorp naar het Westen toe, alwaar men het mandje en zijn inhoud neerzette. Dit geval behoeft geen verklaring meer.

Tweelingen.

Wanneer een kip een groot ei legt, met twee dooiers er in, is dit measa, onheilbrengend.

Waarschijnlijk zal dit geloof ook in andere streken van Midden Celebes bestaan, maar tot nu toe heb ik het alleen in het landschapje Tawaelia gevonden. In zulk een geval mag de kip niet geslacht en gegeten worden. Ze moet worden verdronken, waartoe ze samen met het gevaarlijke ei in de rivier wordt geworpen.

Hier vinden wij dus de vrees voor te sterke magische krachtsontwikkeling bij tweelingen. Ten opzichte van andere dieren hebben wij deze vrees voor tweelingen alleen nog bij buffels aangetroffen. Overal in Midden Celebes wordt het werpen van een tweeling door een buffel voor measa, onheilbrengend, verklaard. Hongersnood of oorlog zal van zoo iets het gevolg zijn. Zonder uitzondering wordt een der drie dieren gedood, soms alle drie, soms alleen het tweelingjong.

In Beneden Mori (Tinompo) moeten alle drie dieren gedood worden. Van verschillende deelen van hun lichaam, van de hoeven, de horens, den staart, den bek, wordt een weinig afgesneden. Al die stukjes voegt men bijeen, doet er wat medicijn bij, en laat een en ander in de rivier afdrijven. De leider van deze plechtigheid spreekt daarbij: «Ik laat u, pali (het Possosche bata), afdrijven, opdat ge naar een ander dorp zult gaan, aan de overzijde van de diepte der zee, opdat ge niets meer in huis komt doen».

Van eenige vrees voor tweelingen bij menschen heb ik onder de Bare'e Toradja's nimmer iets gemerkt. Toch heeft men ze niet graag. In Poe'oe mBoto beschouwt men het krijgen van tweelingen min of meer als een straf. Men zegt hier dat tweelingen ontstaan, wanneer de echtelieden met elkaar getwist hebben, en zonder vooraf het magische kwaad, dat daaruit voortkomt op de gebruikelijke wijze te hebben geneutraliseerd, weer huwelijksgemeenschap hebben uitgeoefend.

In het eerste hoofdstuk over den kookpot heb ik reeds opgemerkt, dat de lijken van pasgeboren kinderen magisch zeer gevaarlijk zijn. Te meer wordt het kwaad gevreesd dat loskomt, wanneer een tweeling bij de geboorte sterft. In een deel van Boven Mori (Tana Soempoe) laat men in zulk een geval de kleeren van de moeder in de rivier afdrijven. Blijven beide kinderen in leven of een van beiden, dan heeft men geen kwade invloeden te vreezen. In andere deelen van Boven Mori, zooals in Tomata, heb ik verhalen gehoord, waaruit moet worden op-

gemaakt, dat eertijds van tweelingen één gedood werd, of liever weggeworpen: men deed het wicht in een aarden pot, en zette het in de wildernis weg. Tegenwoordig ontkent men bij de geboorte van tweelingen zoo te doen. Maar in 1914 kwam men den onderwijzer van die plaats vertellen, dat eene vrouw van een tweeling was bevallen, maar dat men er een van in een kookpot had weggebracht, «omdat het al dood was». In elk geval tracht men in die streek door het kauwen van pidoea-hout de invloeden door de geboorte van een tweeling verwekt, te niet te doen. In Beneden Mori (Tinompo) leert men, dat als tweelingen van hetzelfde geslacht zijn, er geen bezwaar is beiden in het leven te laten. Maar zijn ze van verschillend geslacht, dan moet een hunner gedood worden, «want anders zullen ze niets dan moeite en verdriet over de familie brengen, en bovendien zouden ze later nog met elkaar trouwen».

Kippenvleesch verboden.

Het hoen is een magisch krachtig dier. Vooral witte kippen worden als zoodanig beschouwd. Bij verschillende gelegenheden zijn het speciaal witte kippen die moeten worden geofferd. Zoo worden ze in de Berglandschappen gebruikt bij het mopaoera, het doen afdrijven van ziekten, en bij het menoeroe of afwasschen van de vlek der bloedschande. Wanneer in Besoa iemand uit een met pokken besmette plaats in een ander dorp komt, geeft men hem een witte kip. Dit noemt men kasiwia, «huldebetoon». In waarheid moet deze witte kip den bezoeker ontsmetten. De priesteressen in de Berglandschappen mogen niet het vleesch van witte kippen eten, «anders zou de geest die daarin woont haar dooden». De magische kracht van deze vogels zou op de getaboeërde personen nadeelig werken.

Voor lieden, die allerlei medicijnen kennen (to pangisa, «wetenden», noemt men ze in de Berglandschappen) is kippenvleesch heelemaal verboden, De medicijn zou dan henzelven dooden. In Beneden Mori (Tinompo) mogen meisjes aan wie de plechtigheid van het mowoerake nog niet voltrokken is, geen kippenvleesch eten. Door genoemde plechtigheid worden de meisjes magisch versterkt, en eerst daarna kunnen zij zonder schade het vleesch van het magische hoen verdragen.

Voor verschillende zieken is het verboden kippenvleesch te eten: voor hen die met gespuwde medicijnen zijn behandeld

(Palande); die lijden aan lepra (Boven Mori); vallende ziekte (Beneden Mori, Tinompo); schurft en podagra (Tentena); stekende wonden (Palande); asthma, hoesten, negenoog, inwendig abces (Pebato). Door kippenvleesch te eten zou men de ziekte slechts erger maken. In Malitoe (Pebato) vond ik een handeling in praktijk gebracht, welke moet dienen om te maken dat een van een ziekte hersteld persoon weer kippenvleesch mag eten. Wanneer de patiënt hersteld is, snijdt men den kam van een haan af, en smeert met het daaraan klevende bloed de nagels aan handen en voeten van die persoon in. Men zou dit kunnen beschouwen als een weder gewend maken, vertrouwd maken met de eigenschappen van het hoen, waaraan hij nu als hersteld (krachtig) mensch in staat is weerstand te bieden. Ook in Besoa smeert men het voorhoofd van een herstellende met het bloed van een afgesneden hanekam in.

Teekenen aan hanen.

Aan verschillende teekenen aan het lichaam van den haan kan men zien of hij magisch krachtig is. Op die teekenen let men bij het zoeken naar een haan, dien men vastgebonden in het bosch zet om wilde boschhoenders te lokken. In Lage, Pebato en Onda'e zoekt men daarvoor een haan met baard en veeren aan de pooten; of een die een gespleten schub heeft aan een zijner pooten. Men luistert ook of hij een goede stem heeft; een haan die schor kraait neemt men niet, daarop komen de boschhoenders niet af. Vooral een haan wiens tongspits zwart is, is zeer geschikt voor het doel. Men bevoelt ook de twee beenderen aan het achterlijf van het dier: wanneer deze zoo dicht bij elkaar zijn, dat de vinger er niet meer tusschen gestoken kan worden, dan is hij geschikt voor het doel. Hanen met roode aderen op den onderkant hunner vleugels of over hun pooten moet men niet nemen, deze lokken weerwolven aan. Zoo moet men er ook geen nemen met gele ooren, want deze lokken geesten aan die in het bosch rondzwerven. Te Tomata waarschuwt men nog voor donkere hanen met witte vleugels: wanneer men met de hand over die vleugels strijkt, komen er geesten.

Omdat het hoen een magisch dier is, kan het ook op de eene of andere wijze door losgelaten toover worden geschaad. Zoo zegt men in Pebato, dat men niet op eenigerlei wijze den grond

mag omwoelen, terwijl de hoenders gevoed worden. Deze zouden daardoor ziek worden; de kracht die de aarde bij het omwoelen loslaat, schaadt de kippen. Zoo mag men ook geen alindaki en bo'e als brandhout gebruiken, want door de bij het verbranden daarvan ontwikkelde kracht dezer houtsoorten zouden de hoenders ziek worden.

De kip als afweerder van kwade invloeden.

Dat het hoen zulk een magisch dier is, maakt het bizonder geschikt om gevreesde invloeden af te wenden. Als zoodanig treedt het hoen op in de tandojae bij de Bare'e Toradja's (Tor. II, 101). Als men namelijk een lijk naar de stelling bracht, waarop het moest blijven liggen, totdat bij het doodenfeest de beenderen bijeenvergaderd zouden worden, werd aan die stelling een kip vastgebonden, de tandojae. Wij begrijpen nu dat deze kip de zondebok is, die alle magische kracht welke van het lijk uitgaat, moet afweren, opdat zij den menschen geen kwaad meer kan doen.

Als afweerder van tooverkracht trad het hoen ook op, wanneer men een nieuw dorp ging stichten. Enkelen gingen dan naar de plek welke men daarvoor had uitgezocht, richtten daar een hut op en lieten er een witte kip los. Dan ging men terug. Na zeven dagen begaven zich zes mannen weer daarheen, en brachten een nacht in de hut door. Den volgenden morgen gingen ze zien of zij de witte kip nog konden vinden. Was zij er, dan kon men gerust tot het stichten van het dorp overgaan. Was de kip echter verdwenen, dan moest die plek ongezond zijn, en men ging een andere plaats zoeken. In dit laatste geval toch was gebleken, dat het hoen magisch niet sterk genoeg was om het daar wonende kwaad te verlammen (Pebato, Lage, Palande).

Een analoog geval deelde de Heer Ritsema mij mede van Beneden Mori. Daar heeft men het mooli toboe, «bosch koopen». Wil men namelijk een stuk boschgrond ontginnen, dan neemt degeen, die bij zulke gelegenheden als voorganger fungeert, sando genaamd, een witte kip, een bijl, een hakmes en een wiedijzer, en dit alles brengt hij naar de plek die zal worden ontgonnen. Het gereedschap stapelt hij op elkaar, en daarnaast legt hij sirih, pinang en kalk. Dan roept hij de geesten van het bosch aan. Is hij hiermede gereed, dan wordt de kip los gelaten, en de sando keert terug, ook de gereedschappen achterlatende. Den volgenden morgen gaat hij weer naar die

plek. Is de sirih-pinang verdwenen, en is ook de kip niet meer te vinden, dan is dit een slecht teeken, «de heer van het bosch wil het niet». Ligt alles er nog, dan is de zaak in orde. Het gereedschap neemt men mee naar huis, en een poos daarna komt men weer om het hout te vellen.

Nog een ander voorbeeld: Wanneer de vrucht van de rijst aan het uitkomen is, loopt in Pebato de eigenaar van den akker om zijn veld heen met een kip in den arm en een ei in de hand. Terwijl hij zoo om zijn akker heenloopt, zegt hij voortdurend het volgende: «De reden waarom ik deze kip vasthoud, is dat ik haar tot grens (Bare'e: tida, hier in den zin van «omheining, afsluiting») maak; als er eenig bericht van den anderen kant komt, treft dat niet mij» (maar de kip). Met dit «bericht» is speciaal bedoeld tijding omtrent gepleegde bloedschande, en met die tijding komt ook de magische kracht, die daardoor is losgelaten over, en die de natuur zoodanig beinvloedt, dat het gewas zal mislukken. Wanneer de man weer aan het uitgangspunt van zijn wandeling is gekomen, begraaft hij het ei daar; de kip slacht hij en laat haar in de rivier afdrijven. Kip en ei moeten dus den gevreesden invloed afweren.

Het hoen als zondebok.

In dit laatste voorbeeld voelen wij hoe gering de afstand is tusschen de begrippen kwaad afweren en kwaad op zich nemen. In het laatste geval treedt de kip op als zondebok, waarvan een aantal voorbeelden onder de Bare'e Toradja's voorkomen. Een voorbeeld hebben wij ontmoet in het hoen (soms alleen een veer), dat het kwaad door incest ontstaan op zich moet nemen en dat men daartoe in een prauwtje de rivier laat afdrijven.

Wanneer in Pebato iemand verdacht wordt weerwolfneigingen te bezitten, beweegt eene priesteres een hoen zevenmaal over het hoofd van den verdachte heen. Daarna wordt ondersteld, dat het kwaad, dat dien persoon tot hekserij drijft, op de kip is overgegaan. Deze wordt daarna gedood en gegeten.

In 1909 werden aan den Zuidkant van het Possomeer opvallend veel menschen door krokodillen aangevallen, en sommigen hunner werden door deze ondieren gedood. Natuurlijk ging men naar de reden van het verschijnsel zoeken, totdat men iemand vond, die vertelde, dat hij krokodilleneieren, die door den stroom waren afgedreven, had opgevischt en gegeten. Men besloot nu

het Meer «te eten te geven», zooals deze plechtigheid genoemd wordt, ten einde dit kwaad van zich af te doen. Alle dorpsgenooten van den schuldige kwamen aan den meeroever te zamen. De leider richtte een offertafeltje op, waarop de gebruikelijke magisch sterke ingrediënten werden gelegd. Het mandje waarin deze middelen waren moest ieder aanraken. Vervolgens ging de leider rond met een kip, die mede door alle aanwezigen werd aangeraakt. Deze kip werd daarna aan den voet van het offertafeltje vastgebonden. Een aanroeping was het slot van de plechtigheid, en daarin werd aan de Torandaoeë, de geesten van het Meer, medegedeeld, dat de menschen de schuld van zich hadden afgedaan. Deze schuld was dus op de kip overgegaan. Men beweert dat de kip den volgenden dag door de geesten was weggehaald, en toen ik de onderstelling uitte, dat een krokodil het hoen wel zou hebben afgerukt, antwoordde men dat dit niet het geval kon zijn geweest, omdat de band waarmee de kip was vastgebonden, doorgesneden was.

Wanneer het Meer minder visch oplevert dan gewoonlijk, wordt dit «te eten geven» van het Meer op groote schaal in praktijk gebracht. Dit is reeds in ons Toradja-boek medegedeeld (II, 377), maar daarbij is verzuimd de kip als zondebok (soms neemt men er een geit voor) te vermelden. Dit moet toen onze aandacht zijn ontgaan.

Voor de overige gevallen kan ik naar ons Toradjaboek verwijzen. Daarin wordt verteld (I, 410), hoe bij een plechtigheid in de smederij, welke moet dienen om ziekte en zwakte van de dorpelingen af te nemen, een varken en een witte kip om de smederij, waarin de menschen zich hebben verzameld, worden gedragen, waardoor alle kwalen op deze dieren worden overgebracht. De kip wordt geslacht, maar ingewanden, veeren en kop worden in de smidse opgehangen.

Op een andere plaats (I, 383) is beschreven, hoe de ziekten van eenige personen op een kip worden overgebracht, waarna deze levend den boschgeesten wordt aangeboden.

Ten slotte hebben wij verteld (II, 177), hoe bij het dreigen van runderpest de buffels worden opgevangen en bijeen gebracht, waarna men de ziekte op een witte kip overbrengt door deze te zamen met andere magisch sterke voorwerpen zevenmaal om de verzamelde menigte buffels heen te dragen. Eindelijk snijdt men een der teenen van de witte kip af, en het bloed, dat uit

de wond druipt, smeert men op den horen van den buffel, dien men als representant van de geheele kudde heeft aangewezen.

Om niet te ver van ons onderwerp af te dwalen merk ik hier alleen op, dat het zevenmaal om de smederij en om de buffels loopen ook ten doel heeft een magischen kring om menschen en dieren te trekken, ten einde al wat zich daarbinnen bevindt voor magische invloeden van buiten te vrijwaren. Van dezen kring heeft Mr. Van Ossenbruggen eene duidelijke verklaring gegeven (Het primitieve Denken, bl. 77, e. v.).

Wij zien dus den zondebok in Midden-Celebes gebruikt als bloedeloos en als bloedig offer. Dat men er toe is overgegaan om den zondebok te dooden, kan zijn ontstaan te danken hebben aan de gedachte, dat door het dooden der magische dieren hunne werkzaamheid op dat oogenblik aanmerkelijk verhoogd wordt. «Dit geloof berust op de opvatting, dat die dieren in zekeren zin de dragers zijn van den door hen uitgeoefenden magischen invloed, en dat deze bijgevolg beter naar buiten treedt, indien het lichaam geopend wordt». (Het primitieve Denken, bl. 129). De magische kracht stroomt dan uit in den vorm van het warme bloed, en dat men hieraan bizondere waarde toekent, zullen wij beneden duidelijk zien.

Wichelen met het hoen.

Het kan ons niet verwonderen, dat met een magisch krachtig dier als het hoen veel gewicheld wordt om te zien of men geluk zal hebben bij eene onderneming of niet. Men doet het als men een nieuw dorp zal stichten, of een nieuw huis zal betrekken, bij den aanvang van de landbouwwerkzaamheden (Tor. II, 238), wanneer men uittrekt om te jagen of om koppen te snellen (Tor. I, 230). Het zijn veelal de ingewanden, waaruit men de gunstige en ongunstige teekenen opmaakt. In ons Toradjaboek zijn de kenteekenen reeds opgegeven (I, 230). Het is vooral de blinde darm, waarnaar men ziet, of hij bij den gewonen darm aansluit, of daarvan afwijkt, of hij gezwollen dan wel gekrompen is. Ook let men op de galblaas of ze gevuld is of niet; in het eerste geval is het teeken gunstig, in het andere ongunstig. Op deze wijze wichelt men bijvoorbeeld in Napoe als godsoordeel: is de galblaas ledig, dan heeft de aanklager gelijk, is zij gevuld dan de aangeklaagde. De genoemde kenteekenen gelden voor alle in dit opstel besproken stammen.

De ingewanden van het gunstig voorspellende hoen werden in een bamboegeleding mede genomen naar den vijand. Daar gekomen begroef men het ingewand, te zamen met een ei waarmee gewicheld was, op den weg, die naar het dorp leidde, waar men zijn slag hoopte te slaan. Men sprak daarbij: «Alles wat op u trapt is voor ons». Dit draagt den naam van malapa manoe, «de kip loslaten» (Tor. I, 236—237).

Maar nog op andere wijze wichelt men met het hoen. Zoo placht men in Boven Mori (Tomata) te weten te komen of de plek voor een nieuw dorp geschikt was door een kip met één slag den kop af te slaan. Vervolgens keek men naar de wervelkolom van den hals: bleef deze recht, dan was het een gunstig teeken; maar kromde deze zich, dan was het teeken ongunstig. De veeren van de kip werden door een der oudsten van het dorp bewaard om het gunstige teeken vast te houden, blijvend te maken.

Ook als men ten strijde ging, lette men in Boven Mori op de houding van de kip, die gedood was. Strekte deze het lijf, dan was dit een bewijs, dat men den vijand niet de baas zou zijn. Kromp het lichaam echter samen, dan zeide dit, dat de vijand bang was en geen stand zou houden. Bij de To Pebato was het teeken gunstig, wanneer de wervelkolom na het onthoofden der kip naar buiten stak; was zij in de halswond teruggetrokken, dan was het teeken ongunstig.

Bij het bouwen van een nieuw huis bracht men dikwijls in de Possostreek een kip boven op het dak (Tor. II, 157). Daar werd zij geslacht, waarna men het spartelende dier langs het dak naar beneden liet rollen. Was het lichaam op den grond tot rust gekomen, dan lette men op de richting in welke de kop wees; was zij de Oostelijke, dan zouden de bewoners van het huis lang leven.

Als men op koppensnellen uitging, stak men een kip met een inlandsche naald (els) in de beide oogen, zoodanig dat de naald aan de achterzijde van den kop te voorschijn kwam. Dan liet men het dier los. Wanneer het uitgesparteld was en stil lag en de kop was naar den kant van den vijand gekeerd, dan zou men voordeel hebben. Hart en ingewanden werden naar den vijand mede genomen, met hetzelfde doel als boven is aangegeven.

In Besoa heeft het wichelen met een kip, memanoe, bij het planten der rijst op de volgende wijze plaats: De voorganger

bij den landbouw slacht een kip, waarvan het bloed in een bakje wordt opgevangen. Naast dit bakje steekt hij een pootstok in den grond en roept den tuingeest, anitoe i hinoe, aan wien hij het gelukken van de rijst vraagt. Stok en bloed blijven daar verder staan. Vervolgens snijdt hij de kip open. Hij let voornamelijk op het vet tusschen de darmen: als dit gelijk is met de darmen, dan zal de rijst gelukken. Ook de galblaas moet goed gevuld zijn. In Napoe wordt het bloed van de voorspellende kip in een blad opgevangen. Hier dient het om te zien waar gedurende het seizoen veel rijstdiefjes zullen komen, want aan den kant van het blad waar het schuim van het bloed zich verzamelt, zullen deze vogels de rijst aanvallen.

Ook in het Possosche wichelde men met het bloed van een hoen. Wanneer men uit snellen ging, ving men het in een blad op. Als het schuimde, en er zich een groote blaas op vertoonde, dan was dit een teeken, dat degenen die uittrokken dapper waren, en dat men dus geluk zou hebben in den strijd. Wanneer er een zieke is van wien men wil weten of hij beter zal worden, neemt men in Beneden Mori (Tinompo) een kip als de zieke eene vrouw, een haan als hij een man is. Als het hoen geslacht is, vangt men het bloed in een blad op; is dit mooi rood gekleurd, dan is het een gunstig teeken; heeft het een bleeke kleur, dan is er niet veel hoop op herstel (ook wordt naar den blinden darm gekeken). Van dit bloed smeert men den zieke op het voorhoofd. De veeren van het hoen waarmee gewicheld is, bindt men samen met Dracaena-bladeren (Morisch towo'a) en hangt deze aan een der daksparren op. (Volledigheidshalve breng ik hier in herinnering, dat ook met het ei gewicheld werd. Eene beschrijving daarvan is gegeven in ons Toradjaboek, I, 231).

Het bloed van het hoen.

In de gevallen, waarbij het bloed van hoenders gebruikt wordt om er mee te wichelen, komt ook de magische beteekenis er van aan het licht. Dat men met kippenbloed kracht wil mededeelen komt vooral uit bij een bij de Moriërs, Bare'e-sprekers en Bergvolken algemeen voorkomend gebruik om de zaairijst met hoenderbloed te besprenkelen. In Napoe bevochtigt men slechts een klein deel van de zaairijst met bloed, en dit doet men ook met een miniatuur pootstok, die van oerio-hout of kaoe sala moet zijn. Tegen het aanbreken van den dag

steekt de topebetoe'e, de voorganger die uit den stand der sterren weet te zeggen of de goede tijd voor het planten is aangebroken, met den gewijden pootstok zeven gaten in den grond, in de nabijheid van den pokae-boom, dien men vooraf op ieder veld heeft geplant (zie hierover Tor. II, 240). In deze gaten legt hij de met bloed besprengde rijstkorrels. Den miniatuur pootstok laat hij daarbij in den grond staan, en legt er sirih-pinang bij neer. Dikwijls schiet deze pootstok wortel en gaat groeien.

Dat het bij de Bare'e Toradja's verboden is gedurende het oogsten kippenvleesch te eten zal wel zijn grond hebben in de vrees, dat het bloed van het geslachte hoen te veel magischen invloed op de reeds van groeikracht verzadigde rijst zou uitoefenen, en deze daardoor bederven zou. Terwijl de rijst groeit, wordt zij meer dan eens met de kracht van kippenbloed versterkt. Bij de mededeeling over het moparioe, «een bad geven» aan de rijst, dat gebeurt als het wieden is afgeloopen, en het mooli oenja, «den inhoud, korrel (van de rijst) koopen», dat gedaan wordt bij het vruchtzetten van het gewas, bij welke twee gelegenheden de planten met gewijd water worden besprenkeld (zie Tor. II, 254—255), is verzuimd op te teekenen, dat in dit water ook wat kippenbloed wordt gemengd. In Besoa heet deze plechtigheid mokoöki, waarbij water in een bakje met eenige druppels bloed uit den afgesneden kam van een haan wordt gemengd, met welk water dan het gewas wordt besprenkeld.

Een veel voorkomend gebruik bij den rijstbouw is het ratanga, dat is: een belofte doen. Wanneer men namelijk ziet, dat de rijst op het veld er niet voordeelig bij staat, en men bang is dat zij zal mislukken, doet men de belofte om een hoen en een varken te slachten, als de rijst gelukt. Gebeurt dit inderdaad, dan trekt men na afloop van het oogsten zevenmaal om de opgestapelde rijstbossen heen met een kip en een varken. Nadat op deze wijze een magische kring om de rijst is getrokken, worden de genoemde dieren geslacht en met hun bloed de bossen bestreken.

Een neutraliseerende werking heeft het bloed ook, wanneer men een bruine kip slacht, ten einde het onheil af te weren, dat voortkomt uit het zien van een duizendpoot. «Want, zegt de Palandeer, als ge een duizendpoot ziet, zonder dat het u

gelukt hem te dooden, zult ge gewond worden». Wanneer men aan het bouwen van een huis bezig is, moet men oppassen, dat er niets van het gebruikte materiaal naar beneden valt. Is dit toch gebeurd dan slacht men een kip in de woning, en den kop van het dier werpt men van rechts naar links over de nok van het dak om het dreigende onheil af te wenden (Tor. II, 154).

In het eerste hoofdstuk heb ik reeds gesproken over de woka, een klein huisje, dat de priesteressen zoogenaamd voor de woerake-geesten maken. Ik heb toen reeds met een enkel woord gezegd, dat deze huisjes een ontwikkeling zouden zijn van de manden, waarin het vloervuil, dat men zich als de belichaming van de ziekte denkt, werd weggeworpen. Nader onderzoek heeft dit bevestigd. Zoo antwoordde mij een Besoäer rechtstreeks op mijn vraag «wie er in die huisjes woonden?»: «Onze ziekten». In Poe'oe mBoto maakt men bij iedere plechtigheid tot genezing van zieken twee zulke woka's: de woka der anitoe, en de woka van Poeë Oera. Daar de anitoe in het dorp wonen, en Poeë Oera de geest van den rijstakker is, mogen wij misschien aannemen, dat in eerstgenoemde woka ziekten worden gebracht, ontstaan door invloeden in het dorp; en in de andere die krankheden, welke door den magischen invloed van het veld en de rijst zijn ontstaan. Wanneer de priesteres nu deze woka's maakt, moet er een kip geslacht worden, voor elke soort van woka een. Met het bloed van dit hoen wordt de woka bestreken, en van de veeren worden er aan de vier bamboetjes, welke de palen der woning moeten voorstellen, gebonden. In Pebato slacht men daarvoor niet een kip, maar neemt men het bloed uit een afgesneden hanekam.

In Napoe wordt aan deze geestenhuisjes, tambi-tambi genaamd, behalve de veeren ook de kop van de kip gehangen.

Wanneer in Boven Mori iemand eenige malen achtereen met zijn speer of jachtspies heeft mis geworpen, gaat hij naar huis, snijdt een haan den kam af, en smeert met het daaraan klevende bloed het lemmet van zijn wapen in. De magische invloed, die de speer doet missen, wordt door dit bloed verlamd, en daardoor wordt het wapen krachtiger.

Dat men veel kracht aan kippenbloed toeschrijft blijkt ook hieruit, dat in het Boven Morische, en Napoesche het eten van kippenbloed aan kinderen (in Napoe ook aan vrouwen) verboden is. Kinderen zijn magisch zwakke wezens, aan wie de kracht

van kippenbloed kwaad zou doen. In Boven Mori zegt men, dat de kinderen door het eten er van verlegen zullen worden. In Napoe zouden zij er sampoelaro, zwarte plekken op voorhoofd en wangen, van krijgen.

Veeren van hoenders.

Een paar maal is er in het bovenstaande sprake geweest van de veeren van het hoen, welke bewaard worden. L. Lévy Brühl heeft in zijn meer aangehaald werk «Les fonctions mentales dans les Sociétés inférieures» reeds gewezen op de rol welke veeren van vogels in de collectief-voorstellingen der primitieven spelen. Een voorbeeld van de Huichols in Mexico wordt daarbij aangehaald. «Aux yeux des Huichols, les plumes sont des symboles qui apportent la santé, la vie et le bonheur. Avec leur aide, les shamans peuvent entendre tout ce qui leur est dit de dessous de la terre, et tous les points du monde, et ils accomplissent des prouesses magiques» (bl. 134).

Blijkens de voorbeelden welke wij boven reeds hebben medegedeeld, moeten de veeren het geluk vasthouden, verzekeren; door de veeren wordt blijvend beslag gelegd op de magisch zegenende werking, welke van het orakelhoen uitgaat. Zoo worden de veeren van hoenders, waarmede gewicheld is, bij het begin van het openen der akkers en bij het stichten van een nieuw dorp, bewaard (zie ook Tor. II, 238). In Beneden Mori bij de To Watoe bewaart men van elk boschhoen, dat men strikt, eenige veeren en een poot; deed men dit niet dan zou men geen hoenders meer vangen.

Dikwijls ook worden kippeveeren bij het gewas gelegd om dit magisch te versterken. Zoo legt men ze vaak tusschen de rijst op den akker neer bij de Bare'e-Toradja's, of men begraaft ze op het veld in den grond. Gewoonlijk geeft men als reden daarvoor op: «opdat de rijst goed gedije». Te Tentena zei men zulks te doen, «opdat niemand die op den akker hout hakt, zich zal verwonden». Hier zou de kracht der veeren den mensch tegen invloeden beschermen, hem magisch versterken.

Wanneer men eene plechtigheid heeft gevierd met het doel de arènboomen meer vocht te doen geven, nemen de mannen de veeren der bij die gelegenheid geslachte kippen mee naar hun palmboom, bevochtigen ze met palmwijn, en leggen ze bij den voet van den boom neer (Tor. II, 208).

Bizonder lange veeren uit den rechtervleugel van een haan werden vroeger wel aan de omheining (benteng) van een dorp vastgebonden om deze te versterken.

Veeren ziet men veel als versiering van voor magische doeleinden gebruikte voorwerpen, zooals de boven genoemde woka. In de smederij wordt bij gelegenheid van de viering van eene plechtigheid, waarvan ik reeds gewag heb gemaakt, een boog vervaardigd, waarop een pijl is vastgehecht. De pees van dezen boog is de darm van de kip; aan de uiteinden van den boog worden veeren gebonden, en op de punt van den pijl steekt men den kop van het geslachte hoen (zie Tor. I, 410). Bij doodenfeesten wordt een hoofdversiering gebruikt bestaande uit een lang riet met een pluim van veeren er aan. Bij de Moriërs draagt iedere man zulk een versiering, widoe geheeten, maar bij de Bare'e-sprekers werden daarmede alleen de pakken met doodsbeenderen en de katafalk, waarop deze pakken werden geplaatst, versierd. Tegenwoordig beschouwt men deze widoe's als «vleugels», waarmee de geestelijke substantie, de schaduw van alles waaraan dit voorwerp gehecht is, naar het zielenland wordt gebracht. Maar oorspronkelijk zal de widoe zeker gerekend moeten worden tot die voorwerpen, welke moeten dienen om de schadelijke invloeden van lijken te paralyseeren. Dit blijkt, dunkt mij, ook hieruit, dat wanneer men na afloop van het doodenfeest op het snellen van koppen uitging, men zulk een widoe medenam. Was een slachtoffer gemaakt, dan sneed men het den buik open, en legde daarin het pas genoemde versiersel. Had men geen tijd om het lijk open te snijden, dan legde men de widoe er boven op. Men zegt dit te doen om aan het «binnenste» van het slachtoffer een vleugel te geven. Nader verklaren kon men dit niet, want de Bare'e-Toradja's kennen het geloof niet, dat deze slachtoffers de zielen der overledenen tot dienaars zouden strekken in het Hiernamaals. Zij kunnen niet anders denken, dan dat de «vleugel», de widoe, voorloopig den magischen invloed van het lijk moet neutraliseeren, totdat daarvoor in het bloed van een mensch een krachtiger middel is gevonden. (Zie over de widoe: Tor. II, 131—132, en afbeeldingen er van in den platenatlas).

In ons Toradjaboek is reeds medegedeeld (II, 243, 253), dat wanneer de Bare'e-Toradja na het verbranden van het hout op zijn akker de niet door het vuur verteerde stukken wegruimt

(mokoeasi heet dit werk), hij vier stukken hout neemt, die aan elkaar vastbindt en er gekauwde kippeveeren op spuwt; meermalen ook maakt hij veeren aan dat hout vast. Dan werpt hij dit bundeltje buiten zijn akker en zegt daarbij: «Ik ben klaar met opruimen». Op dezelfde wijze gaat hij te werk, wanneer hij later zijn akker van onkruid gaat zuiveren: aan een bosje gras bindt hij eenige kippeveeren, werpt dit weg en roept: «Mijn onkruid is er uit» (het wieden is afgeloopen). Tegenwoordig denkt de Possoër bij deze handeling aan «vliegen»; het hout en het onkruid zullen «wegvliegen» door de veeren. Maar oorspronkelijk heeft men waarschijnlijk de bedoeling gehad om met de veeren den magischen invloed, die van verbrand hout uitgaat, en van het onkruid door het omwoelen van den grond, te neutraliseeren. Deze opvatting wordt nog versterkt door de omstandigheid, dat men bij het wieden ook een bosje onkruid in een boom hangt, in plaats van dit met veeren er aan weg te gooien. Dit laatste kan wel geen anderen zin hebben, dan dat de boom de losgelaten magische kracht moet opnemen, vasthouden.

Een enkele maal hebben we gezien dat de veer in de plaats treedt van den vogel zelf, wanneer men namelijk in het prauwtje, waarin het kwaad dat door incest ontstaat, wordt afgedreven, een veer plaatst als «zeil», zooals het heet (Poe'oe mBoto).

Wat vroeger is opgemerkt omtrent het verbranden van haar, geldt ook voor het verbranden van veeren. Door deze in aanraking te brengen met vuur verhoogt men de werkzaamheid er van. Mr. Van Ossenbruggen heeft aangetoond dat dit de reden moet zijn, waarom men bij pokpatiënten geen kippen en varkens mag roosteren, de veeren, haren, zengen, omdat de reuk er van de ziekte zou verergeren (o. c. bl. 149 e. v.). Ook voor patienten, die behandeld zijn met eenige medicijn, welke op het zieke lichaamsdeel is gespuwd (rasoepa), is de reuk van verbrande veeren fataal, want hun pijn zou daardoor toenemen. Gedurende den rouwtijd mogen in Onda'e (en waarschijnlijk ook elders) geen kippen geroosterd worden. De taboe-toestand, waarin de dorpsbewoners dan verkeeren, zou hierdoor magisch nog gevaarlijker worden, en ziekte en dood brengen.

Daartegenover wordt de door verbranding verhoogde invloed van kippenveeren ook aangewend tot magische versterking. Wanneer bijvoorbeeld in Lage en Onda'e voor de eerste maal van de nieuwe rijst eenige bossen op het rek boven den haard

worden gelegd om ze drogen, en ze zoo gemakkelijker te kunnen stampen, dan verbrandt men daar onder op den haard eenige kippenveeren. Als bij mensch of dier waterwurmen (Possosch i m b a) in den neus zijn gekropen, verbrandt men kippenveeren, en laat den stank daarvan opsnuiven; dan zullen de wurmen er van zelf uitkomen.

Een eigenaardige desinfecteering door stank van verbrande kippenveeren vond ik bij de To Napoe. Bij hen en ook bij de Bare'e-sprekers geldt het voor zeer verkeerd om een hond, vooral als hij nog jong is, bij den snuit te pakken. Men snoert hem dan den bek, zoodat hij later geen wild zal vangen. Om nu de kwade gevolgen van deze handeling ongedaan te maken laat men in Napoe den hond aan brandende veeren ruiken.

Voor menschen, behept met een schubziekte (Maleisch k o e r a p, Bare'e b o e g i s i, k a r i s a) wordt het eten van de asch van verbrande kippenveeren heilzaam geacht.

A n d e r e l i c h a a m s d e e l e n v a n h o e n d e r s.

Ook aan de beenderen van hoenders hecht men waarde. In Beneden Mori en bij de Bare'e-Toradja's neemt men de beenderen van een kip die in haar nest gestorven is, en draagt ze als talisman steeds bij zich, wanneer men op reis is. De kracht van deze beenderen bestaat hierin, dat de drager er van niet zal sterven terwijl hij nog op reis is. Al wordt hij ook ziek en al blijft hij heel lang weg, hij zal toch alleen in zijn eigen huis kunnen sterven. Sommigen beweren, dat als men zich met het water, waarin bedoelde kippenbeenderen zijn gelegd, wascht, en daarvan drinkt, men van zijne ziekte beter zal worden.

Dezelfde waarde hecht men aan den horen van een buffel, dien men dood gevonden heeft in een der modderpoelen, waarin deze dieren gewend zijn zich te wentelen. Van zulk een horen maakt men het handvat van zijn hakmes, en als men dit nu maar steeds bij zich draagt, zal men nimmer, op reis zijnde, sterven.

Algemeen is de gewoonte om aan een haan zijn eigen in kleine stukjes gesneden kam te eten te geven om hem dapper te maken. Wanneer het geen afscheidselen van het lichaam betreft, maar deelen er van, kan dus het eten er van geen kwaad.

Ook de lever van de kip moet dienst doen, als iemand pijn in den hartkuil heeft. Men zegt dan dat hij zijn lever kwijt is. De plek wordt met kippenbloed ingesmeerd en met de lever

van het hoen ingewreven. Daarna wordt de kippenlever op den haard onder de steenen begraven, en zoo zal de patiënt beter worden (Pebato).

Geslachtsgemeenschap bij hoenders.

Uit al het reeds medegedeelde blijkt duidelijk welk een magisch sterk dier het hoen voor den bewoner van Midden-Celebes is. Het kan ons daarom niet verwonderen, dat ook aan het paren van hoenders beteekenis wordt gehecht, als aan een magische kracht ontwikkelende handeling.

Wanneer een haan de hen treedt boven op de nok van het dak of in huis, is dit measa, onheilbrengend.

Dit algemeen voor Midden-Celebes geldend geloof wordt plaatselijk nog uitgebreid. In Napoe is het even onheilspellend, als twee hanen elkaar treden. In Poe'oe mBoto geldt het ook voor kwaad brengend, wanneer een haan dadelijk nadat hij op den grond heeft gepaard, in huis komt. In alle genoemde gevallen zal de eigenaar van den parenden haan door de ontketende kracht worden gedood. Het eenige tegenmiddel is weer de parende hoenders te dooden, om met hun uitstroomend bloed den invloed van de paring te neutraliseeren. De koppen der schuldige dieren worden naar het Westen geworpen, waarbij men zegt: «Ga naar den ondergang der zon, besmet u zelf». In Onda'e worden de koppen der hoenders eerst weer in een verdord blad gewikkeld, en daarna weggeworpen, waarbij men roept: «De kippenkoppen gaan vooruit, en de zon komt er achter aan». Dit beduidt waarschijnlijk: de slecht werkende invloed van de hoenders gaat met de koppen vooruit en wordt door de ontsmettende magische kracht van de zon vernietigd. In Beneden Mori (Tinompo) snijdt men de schuldige hoenders een weinig van de nagels en snavel af, en laat dit snijdsel in de rivier afdrijven. Het vleesch dezer dieren mag, evenals overal elders, genuttigd worden.

Wanneer een haan boven op een geit, een teef of een zeug vliegt, wordt dit als eene paring en als zeer measa, onheilbrengend beschouwd. Ik heb van zoo iets alleen onder de Bare'e-Toradja's hooren spreken. Men zegt dat daaruit een groote ziekte of een oorlog zal ontstaan. Gewoonlijk worden beide dieren gedood, en de koppen op den weg naar het Westen buiten het dorp begraven. De bata, de besmetting, de gevolgen van de

ontbonden kracht, zal dan alleen tot aan dien kop komen, zegt men. Anderen, zooals de To Boejoe, schijnen zulke gevallen als incest te beschouwen; zij laten althans beide dieren gedood in de rivier afdrijven. Een merkwaardig geval van de zondebokgedachte in dit opzicht vond ik te Malitoe (Pebato). Wanneer men de geit, de zeug of de teef, waarop een haan is gevlogen, wil sparen, vangt men een witte, dus magisch bizonder krachtige kip. Deze slacht men en den kop er van begraaft men in het Westen, waarbij men de gebruikelijke woorden zegt: «Ga heen, besmet u zelf».

In ons Toradjaboek hebben wij een voorval medegedeeld, waarbij men van de sterk werkende magische kracht eener paring van een haan en een zeug gebruik heeft willen maken om regen te verwekken. Ik neem het daar vertelde hier over: Het hoofd van het voormalige dorp Mokoepa zou zorgen, dat er regen kwam. Velen verzamelden zich in het veld om het dorpshoofd heen, die met zich had gebracht een haan en een klein wijfjesvarken. Bij de rivier gekomen doodde men de beide dieren, die in innige omhelzing bij elkaar waren gelegd, en vervolgens stevig in een lap katoen gewikkeld. Toen riep het hoofd de goden aan: «o Goden daar beneden en daar boven, wanneer gij medelijden met ons hebt, en wilt dat wij dit jaar zullen eten, geeft dan regen. Geeft gij geen regen, welnu, wij hebben hier begraven een haan en een wijfjesvarken, in innige omhelzing», met andere woorden: toornt dan over deze gruweldaad, die wij hebben gedaan, en doet uw toorn blijken door onweders (Tor. II, 260).

Volledigheidshalve deel ik in verband met het paren van hoenders nog mede, dat men mij in Boven Mori (Tomata) vertelde, dat zoo iemand den penis van een haan te zien kreeg, hij zou moeten sterven.

Bewegingen van hoenders.

Ook de bewegingen van het hoen, als magisch dier, oefenen invloed uit op het leven van den mensch; ze hebben voorspellende kracht. Zoo voorspellen bij de Bare'e-sprekers twee vechtende hanen, dat er gasten zullen komen. Wanneer men ten strijde trok, zag men graag een paar vechtende hanen. Men lette dan op welke van de twee overwonnen werd. Vluchtte de haan, die zich aan den kant waar de vijand woonde bevond, dan was

dit een teeken, dat de uittrekkenden zouden overwinnen. Vluchtte de haan, die zich aan de zijde van de woonplaats der strijders bevond, dan zouden dezen verliezen (Bare'e Toradja's, Napoe). In Poe'oe mBoto gelooft men, dat men gasten zal krijgen wanneer overdag de kippen op stok gaan.

Als een kip een steentje heeft opgepikt, tracht men zich hiervan meester te maken, en men gebruikt het dan als talisman (Boven Mori, Tomata). Wanneer gedurende den regen alle hoenders onder het huis vluchten, en zich stil houden als hadden ze het koud, zal de regen lang aanhouden (Palande). Als een kip van een ver verwijderd erf op het uwe komt, zegt de Beneden Moriër (Tinompo), dan komt zij naar een doode bij u kijken. Om te voorkomen dat er werkelijk een sterfgeval zal plaats hebben, moet ge die vreemde kip dooden. Ditzelfde vertelt men eenigszins gewijzigd in eene andere streek van Beneden Mori (To Watoe): Loopt een kip van u naar een veraf gelegen erf, en komt zij na lange afwezigheid terug, dan zal er spoedig iemand bij u sterven. Ge moet dan de kip slachten, en ze deelen met de bewoners van het erf, waarheen uw kip dien tijd is gegaan.

W a n n e e r e e n h o e n o n d e r h e t h u i s t e l k e n s t e g e n d e n v l o e r o p s p r i n g t (b.v. om er iets af te pikken) i s d i t m e a s a, o n h e i l b r e n g e n d. Dit geldt voor Bare'e-Toradja's en Moriërs. Het gevolg van dit opvliegen zal wezen, dat iemand in de woning zal sterven. Ook hier moet het hoen worden gedood, en de kop naar het Westen worden geworpen. Ik ben niet in staat om in dit geval het verband tusschen een en ander aan te toonen.

B e w e g i n g e n v a n v o g e l s.

Op de bewegingen van vogels wordt evenzeer acht geslagen als op hunne geluiden.

W a n n e e r e e n v o g e l e e n h u i s i n v l i e g t d o o r d e d e u r e n h e t d o o r h e t v e n s t e r v e r l a a t, i s d i t m e a s a, o n h e i l b r e n g e n d.

Dit is weer een overtuiging die in geheel Midden-Celebes gevonden wordt. Komt de vogel het venster binnen, en verlaat hij de woning weer door het venster of door de deur, dan is dit evenzeer m e a s a. Alleen wanneer hij de deur binnen komt vliegen, en door de deur de woning weer verlaat, is het teeken gunstig, dan zullen er lieden komen. die ons voordeel bezorgen

(met koopgoederen of met wild); dan zou een slaaf, die van zijn meester is weggeloopen, in dat huis bescherming zoeken (m e p o n e, zie Tor. I, 199); dan zal iemand een aanzoek komen doen naar de hand van een der dochters des huizes.

In de andere reeds genoemde ongunstige gevallen zal er iemand in dat huis sterven; de vijand zou komen; er zal in die woning gestolen worden; of het huis zal afbranden. Zulk een vogel brengt b a t a, kwaad, onheil door magische werking. Het is onverschillig welke vogel binnen komt, alleen zwaluwen worden er van uitgezonderd «omdat deze van nature reeds in de huizen der menschen wonen». Wel werden in Beneden Mori namen van bepaalde vogels genoemd, zooals de t o n s i n g k o e- l a m b a, de t o n s i m o n g g o e n i, de m a r a m p o s i, maar andere lieden uit dezelfde streek verklaarden weer, dat dit geloof alle vogels betreft.

Het is mij niet mogelijk om den gedachtengang juist aan te wijzen, die tot dit geloof heeft geleid. Zooveel is zeker, dat vogels als dragers van magische kracht worden beschouwd, kracht die zoowel ten goede als ten kwade kan werken. Wanneer wij nu daarbij in aanmerking nemen, dat uit het venster de lijken gedragen worden, dan kunnen wij wel nagaan, dat van het feit, dat een magisch dier als de vogel zijn weg neemt door het raam, niet veel goeds kan worden verwacht. Over de beteekenis van het venster zullen wij in het volgende hoofdstuk meer geven.

Het zekerste middel om van het binnengebrachte kwaad bevrijd te worden is het dier te vangen. Dit geldt weer voor alle hier besproken stammen. Algemeen is ook, dat men na zulk een bezoek van een vogel, waarbij men hem niet heeft kunnen vangen, de woning gedurende vier dagen verlaat. Vooraf ontsmet men het huis door in de vier hoeken en uit het venster, in de richting waarin de vogel verdwenen is, gekauwde gemberwortel te spuwen. In Poe'oe mBoto gebruikt men daarvoor medicijn, die men p a m o s o noemt. Deze wordt samengesteld uit stukjes van verschillende boomen, als de t a r a m a n o e, p o k a e en enkele andere harde houtsoorten. Dit alles heeft de Poe'oe mBotoër steeds bij zich, en met het speeksel, door het kauwen dezer medicijn opgewekt, spuwt hij naar elk slecht vogelgeluid. Dit heet m a n t o e m p a o n i, «geluid wegdrijven». In bovengenoemd geval worden alle bewoners van het bezochte

huis met het kauwsel over het voorhoofd gestreken. Als men de woning vier dagen leeg heeft laten staan, wordt ondersteld, dat het binnengebrachte kwaad heeft uitgewerkt, en dat de bewoners ongestoord kunnen terugkeeren. Wil men zijn woning niet verlaten, dan moet men een priesteres laten komen, die de losgelaten magische kracht te niet doet.

De magische beteekenis van de bij.

Ik moet mij hier eene uitweiding veroorloven om over eenige dieren te spreken, van wie de Bare'e-Toradja hetzelfde gelooft, als van den vogel,[1]) dat namelijk een bezoek van zulk een dier aan eene woning onheilbrengend is.

Wanneer een bij in een huis komt vliegen, is dit measa, onheilbrengend.

Men geeft zich in dit geval alle moeite om het diertje te verjagen of te dooden. Daar dit gewoonlijk gelukt, bekleedt dit geloof geen voorname plaats in het denken der Bare'e-sprekers. Liet men de bij maar vrij in huis rondzoemen, dan zouden daar velen sterven. Men moet dus zoo spoedig mogelijk een einde maken aan de emanatie van het kwaad verwekkende geluid van dit diertje.

De bij is een magisch zeer krachtig insekt. De ouden zeggen nog, dat de toorn van den Datoe van Loewoe, den voormaligen heer des lands, zich manifesteerde in bijen en wespen, die zijn gezant vooruit gingen, en al zijne vijanden machteloos maakten. Daarom verbood eens een man van Tindoli een knaap om een zwerm bijen, welke zich in de nabijheid van het dorp had neergezet, te verjagen, zeggende: «Doe dat niet; deze zijn de makkers van den Loewoeschen gezant». Zoo sprak men ook in Onda'e.

De vrees voor den magischen invloed van de bij komt ook uit in het voor alle Possoers geldende verbod om een bijenzwerm uit te rooken, wanneer de rijst staat rijp te worden. De kracht die door het ontzettende gezoem van de gestoorde bijen loskomt, gepaard met die van het vuur, veroorzaakt een toover, die de rijpe rijst schade moet doen. Sommigen zeggen: dan zullen de korrels afvallen; anderen: dan zal de rijst weggeblazen worden, evenals de bijen, die vluchten voor den rook; anderen weer:

[1]) Vliegende insecten worden in 't Bare'e, evenals de vogels, tontji genoemd.

dan zal de rijst zoo licht worden als een honigraat zonder honing. Al deze verklaringen bedoelen hetzelfde: de kracht van de rijst gaat te niet; ze zal als looze aren worden en geen voedingskracht bezitten.

Wanneer een zwerm bijen gonzend voorbij vliegt, spuwt de Possoër op den grond, en zegt: «Volg ze, ziekte». M. a. w. de ziekte die door het gegons der bijen zal ontstaan, volge hen, ze make ons niet ziek. En om de kracht van dat gegons te verlammen, spuwt hij.

Deze magische diertjes hebben natuurlijk voorspellend vermogen: Wanneer een groote zwerm bijen naar het Westen vliegt, komt er regen, gaat hij naar het Oosten, dan komt er droogte. Eertijds heeft men dit waarschijnlijk aldus uitgedrukt: Wanneer de bijen naar het Westen vliegen, maken zij regen, en naar het Oosten gaande, maken zij droogte.

Ook als men vroeger ten strijde toog, werd op een zwerm bijen gelet, want als hij dezelfde richting uitging als de strijders, beteekende dit geluk. De tegenovergestelde richting der bijen voorspelde den troep verlies.

Het spreekt van zelf, dat aan honing en was ook magische kracht wordt toegekend. Maar de «pré-logique» dezer menschen heeft hen er toe gebracht om den honing, dit heilzame middel tegen hoest, juist aan keellijders streng te verbieden, want het hoesten zou door den magischen invloed van den honing erger worden. Ook voor lieden met een vergroote milt is honing niet goed. Zij die aan Frambosia Indica of aan spleten in de voetzolen (Maleisch belah, Possosch woroe) lijden, mogen geen honing eten, want dan zou hun lichaam, hun voetzool er uit gaan zien als een honigraat. Iemand die door massage genezen is, mag nooit meer honing eten, anders zou hij weer ziek worden (Poe'oe mBoto).

Op den akker mag men geen honing brengen, want daardoor zou de worm in de maïs komen, en de rijst zou niet gelukken: «deze zou wegglijden door den gladden honing», zegt men in Boven Mori (Tomata). Al te maal bewijzen voor de magische werking van den honing.

Was mag wel in het veld worden gebracht. Men mengt bijvoorbeeld bij den oogst wat was met boomhars, en legt dit in de oogstmand (pepe), waarin ook de middelen worden gedaan, die voor de rijst schadelijke invloeden moeten vernietigen. De

levenskracht, tanoana, der rijst wordt dan geplakt, zegt men, ze gaat niet weg. Ook denkt men daarbij aan de bijen, die de was bij beetjes aandragen, en al gaat de bij telkens heen om honing te verzamelen, de was blijft te huis. Zoo hoopt men ook dat de rijst niet zal verminderen (door magischen invloed), al verlaat ook de eigenaar zijne woning (Mara'ajo, Pebato).

Bij het kleine oogstfeest, pangore, wikkelt men een weinig was in een maïsblad, en kookt dit te zamen met het eerste kooksel van de nieuwe rijst. Hierdoor zal het oogsten niet spoedig afgeloopen zijn (men zal veel rijst binnenhalen), en de mond zal bij het eten niet spoedig leeg zijn (met weinig rijst zal men reeds verzadigd wezen) (Meerstreek).

Wanneer iemand in Beneden Mori (To Watoe) een klein kind heeft, en hij verneemt, dat het kind van een ander gestorven is, dan neemt hij een weinig was, en plakt dit aan zijn eigen hoofdhaar vast. Dit moet «het gehoorde wegnemen», opdat zijn kind niet zal sterven. De ongunstige werking van het gehoorde wordt dus door de was te niet gedaan.

Verder wordt was ook als geneesmiddel aangewend. Zoo worden wonden, die door de inwerking van modder zijn ontstaan, daarmede behandeld, evenals wonden, die veroorzaakt zijn door het giftige sap van den poeajo-boom (Palande, Meerstreek). De vrucht van de katedo, Lagenaria vulgaris, wrijft men onder het groeien wel met wat was om haar melig te maken (Meerstreek). Angels van bijen mengt men door het voedsel der honden om hun moed bij te brengen (Boven Mori, Tomata).

De magische beteekenis van de slang.

Wanneer een slang in huis komt, is dit measa, onheilbrengend.

Een der bewoners van het huis zal zeker sterven, als dit gebeurt. Dit is weer een algemeen in Midden-Celebes voorkomend geloof. Zoo'n slang brengt bata, smetstof, onheil. Men tracht haar te dooden, waarna het lichaam naar het Westen wordt geworpen. In Beneden Mori werpt men de doode slang te zamen met tegenmiddelen in de rivier; men mag daarbij niet zien dat de slang afdrijft, anders gaat het kwaad niet met haar mede (To Watoe). In Boven Mori (Tomata) verlaat men een huis, waar een slang is binnen gekomen gedurende eenige dagen, en laat het ontsmetten op dezelfde wijze, als wanneer een vogel is

binnen gevlogen. Wanneer de slang, die in huis gekomen is, daaruit is ontsnapt, neemt men in Poe'oe mBoto een stuk hout en spreekt het aldus aan: «Gij, hout, zijt een zwarte slang». Dan hakt men er eenige malen op, waarna men het naar de rivier brengt en in den stroom werpt.

De magische kracht, die van een lijk uitgaat, schijnt men zich in Lage voor te stellen in de gedaante van een slang. Aan kinderen wordt daar althans verboden om leven te maken bij graven, omdat er anders een slang uit zal komen.

Wanneer men op jacht gaat en men ontmoet een slang, dan is het 't beste om terug te keeren, want men zal dan geen geluk hebben (Posso, Napoe). In gewone omstandigheden zou een zwarte slang van rechts naar links over den weg gaande, iets goeds voorspellen, maar van links naar rechts iets kwaads (Meerstreek). Wanneer men bij den aanvang van het ontginnen van den akker een muis of python aantreft, en men doodt het dier, dan zal men op een rijken oogst kunnen rekenen. Vrouwen in Beneden Mori mogen het vleesch van de python niet eten, want dan zou haar hoofdhaar uitvallen, of zij zouden Frambosia Indica krijgen.

In Poe'oe mBoto is men weer bizonder bang om een soort slang te ontmoeten, waarvan men beweert, dat zij aan beide einden van het lichaam een kop heeft. Als men zulk een dier op den weg ziet, zal men spoedig uit het dorp, vanwaar men is vertrokken, of waarheen men gaat, een doodsbericht vernemen. Een vreemd verhaal vernam ik van het hoofd van Pendolo. Deze vertelde, dat het wel gebeurt, dat de hier veel voorkomende zwarte slang met een ander speelt; hunne lichamen kronkelen dan over en door elkaar; op een gegeven oogenblik opent de grootere den bek, de kleinere kruipt er in, en komt weer bij den aars te voorschijn; dan doet de kleinere den bek open, en de groote tracht dan tevergeefsch hetzelfde spelletje bij den ander na te doen. Hij zelf had dit eens gezien, en anderen getuigden hetzelfde. Zoo iets moet een heel kwaad teeken zijn. 'Toen ik thuis kwam, vertelde het hoofd verder, nadat ik dit had gezien, vond ik mijn broeder ziek en den volgenden morgen was hij dood».

Voor zoover de Inlanders weten, komt er in het Possosche slechts één vergiftige slang voor: een circa 50 cM. lange slang, met een eenigszins ineengedrongen lichaam, groen geruite huid,

en driekanten kop; djalimo'o heet zij. Overal verzekert men mij, dat nog nooit iemand ten gevolge van een beet van dit dier is gestorven, maar de getroffen plek zwelt op, en veroorzaakt hevige pijn. Wanneer iemand nu door zulk een slang gebeten is (ik spreek nog steeds van Poe'oe mBoto) en men haar heeft gedood, legt men vier stukken hout in een vierkant om het dier heen, en daarop loopende danst men den magischen dans, ende, viermaal om de doode slang heen, voortdurend zingende: Ende taende mo'o, natoengkoe ndjalimo'o, «dansen, wij dansen maar, (want wij) zijn gebeten door een djalimo'o-slang.» Hierdoor zal de pijn overgaan, althans niet hevig wezen.

De magische beteekenis van de spin.

Een ander beest, dat een magischen invloed op het leven van den mensch in diens woning heeft, is de spin.

Wanneer een spin haar web maakt boven een slapende, is dit measa, onheilbrengend.

Dit is wederom een algemeen geloof in Midden-Celebes, want ik vond het zoowel bij de Bare'e-Toradja's als in Mori en de Berglandschappen. Wanneer dit gebeurt zal de slaper moeten sterven. Men zegt dan dat de spin een praalbed voor hem maakt zooals men gewoon is aan te brengen voor een overledene (batoewali, zie Tor. II, 94). Alleen in het dorp Sanio, waarvan ik reeds heb gezegd, dat de inwoners sterk onder Mohammedaanschen invloed staan, zegt men, dat het pas medegedeelde juist een lang leven zou voorspellen.

In andere streken maakt men een beperking op den algemeenen regel. Zoo zegt men in Palande, dat wanneer het web de slaapmat raakt van den persoon, boven wien de spin haar web heeft geweven, de zaak geen kwaad meer kan. In Lage beweert men, dat het kwade van dit geval wordt weggenomen, wanneer de spin op den liggenden persoon urineert.

In de eene streek geeft men zich meer moeite om de magische werking van zoo'n daad van de spin te neutraliseeren dan in de andere. De spin doodmaken mag men niet. Vooral in de Berglandschappen schijnt het streng verboden een spin te pijnigen, de pooten te breken, enz. Men zal dan ziek worden, want men zegt, de spinnen zijn de wachters van het huis. In Boven Mori (Tomata) vertelt men, dat zelfs een spinneweb niet

mag vernietigd worden, want iemand die dit doet zal den dood vinden door in een afgrond te storten.

Om nu het kwaad dat de spin veroorzaakt heeft door haar web over een slapende te maken, af te wenden, moet de priesteres komen om met hare litanieën alle kwade invloeden te vernietigen (Meerstreek, Palande). Bovendien «verkoelt» men den getroffen slaper, door hem te besprenkelen met water, waarin fijn gehakte bladeren van levenskrachtige planten liggen. Het web moet dadelijk worden verwijderd. Het kan ons niet verwonderen, dat men denkt dat van een web magische kracht uitgaat, daar de draad een produkt is, dat uit het lichaam te voorschijn komt, een magisch krachtig voortbrengsel dus.

Wanneer een spin zich vlak voor iemands gezicht naar beneden laat, is dit eveneens m e a s a; de persoon in kwestie zal dan spoedig sterven. Hier tegenover staat weer, dat men in het landschapje Tawaelia beweert, dat een spin, die zich voor een der huisgenooten naar beneden laat zakken, de komst van een gast voorspelt. Ook voorzegt een draad, van een der zolderbalken tot aan den vloer gespannen, kwaad. Men moet zulk een draad dadelijk met een kapmes (magisch ijzer) doorsnijden (Boven Mori, Tomata).

Boven deelde ik al een voorbeeld mede van den invloed der urine van de spin. In het genoemde geval zou de urine de kracht van het web neutraliseeren. Wanneer in Boven Mori een spin op iemand urineert, legt deze op de plek wat houtskool (magisch door de daarin opgesloten warmte) en zegt daarbij: «eerst als de houtskool wit wordt, ga ik dood».

De magische invloed van spinnewebben op de natuur blijkt hieruit, dat als veel webben in het gras zijn, men in Napoe zegt, dat er droogte zal komen, als de meeste dier webben horizontaal gesteld zijn. Staan de meeste vertikaal, dan komt er regen.

Verder gelooft men nog van allerlei omtrent de spin. Zoo zegt men nog in Boven Mori, dat als de spin aan den wand op hare pooten trilt, dit een teeken is, dat spoedig iemand in huis zal sterven. In Beneden Mori wrijft men kleine kinderen met den afgestooten eierzak van spinnen in om ze voor vallen van de trap te bewaren, en om te maken, dat ze later vlug in boomen zullen kunnen klimmen (Tinompo).

De magische beteekenis van varken en leguaan. Wanneer een wild varken of een leguaan tot onder de woning komt, is dit measa, onheilbrengend.

Ook op het bezoek van een wild zwijn is men dus niet gesteld. Gebeurt zoo iets, dan tracht men het te dooden, want anders zal iemand in de woning sterven of ten minste ziek worden. Men doet in Beneden Mori (Tinompo) met zulk een varken als met een buffel, die een tweeling geworpen heeft, zooals boven reeds is beschreven. Wanneer men de deelen van het lichaam heeft laten afdrijven, pruimen alle bewoners van de bezochte woning sirih-pinang bij het water, waarna allen naar huis terugkeeren, zonder om te kijken. Is men in huis teruggekomen, dan strijkt de voorganger, sando, bij zulke gelegenheden een ieder met zijn pinangpruim over het voorhoofd.

In Beneden Mori gelooft men, dat een leguaan, die op het erf van een woning komt, de incarnatie van een weerwolf is. Wanneer hij met den kop naar het huis gekeerd de tong uitsteekt, zal daar zeker een doode komen. Als men hem gevangen heeft, werpt men zijne nagels in de rivier, om daarmede het kwaad te doen afdrijven.

Wanneer varkens den weg omwoelen, zegt men overal in Midden-Celebes, dat er vijanden zullen komen. Sommigen leggen dan afwerende kruiden aan den ingang van het dorp. Als de zwijnen den weg naar het rijstveld omwoelen, zal men veel minder rijst oogsten, dan waarop men rekent. De door het magische dier omgewoelde aarde laat krachten los, die de rijst schade doen. De omgewoelde plekken worden dan door de voorgangster bij den oogst met magisch-krachtige kruiden bespuwd. In Beneden Mori merkt men het juist als een gunstig verschijnsel aan, als een varken den grond een weinig omwoelt in den akker, waarin pas geplant is, want dit zou een rijken oogst voorspellen.

Ook het huisvarken is een magisch-krachtig dier. Bij allerlei plechtige handelingen is het 't voornaamste offerdier. Met het bloed van het varken worden de deelnemers aan de plechtigheid bestreken, ratodi, om met dit magisch middel de levenskracht der menschen te verzekeren. Hiervan zijn tal van voorbeelden in ons Toradjaboek opgenoemd. In Boven Mori mag de kop van een varken niet in huis worden gebracht, daar de magische invloed die hiervan uitgaat, de bewoners ziek zou maken. Alleen

in gevallen, waarin een sterke tegenstroom moet worden opgewekt om den een of anderen fatalen invloed te neutraliseeren, mag ook de kop van een varken in huis worden gedragen, zooals bij het m a w o m b o w o e l i. Het is namelijk in Boven Mori streng verboden om den boombast, w o e l i, waarmede men den palmwijn bitter maakt, binnenshuis te hakken of te slaan. Dit zou zulk een kracht ontwikkelen, dat er zieken en dooden in de woning van zouden komen. Is het echter toch gebeurd, dan moet een priesteres worden geroepen, die een klein kamertje in huis maakt, met een vloer van geslagen bamboe, wanden van sagoebladeren, en versierd met de jonge bladeren van den arèn-palm. Rijst, palmwijn en rijstebier worden daar voor de geesten neergelegd, en de priesteres dreunt er hare litanieën op. Bij die gelegenheid ook wordt een levend varken in huis gebracht, en daar geslacht, blijkbaar met de bedoeling om de met het bloed uit het lichaam stroomende magische kracht rechtstreeks op alles in huis te doen inwerken.

Wanneer een varken met een geit tracht te paren, of als een zeug op een ander wijfjesvarken springt, of een varken tegen het een of ander (b.v. tegen den poot van een buffel, zooals ik eens zag) paringsbewegingen maakt, is dit onheilbrengend. De schuldige dieren moeten dan gedood worden, en hunne koppen laat men in de rivier afdrijven. Dit geloof vindt men in de heele Possostreek.

Alle bizondere uitingen van de kracht van het varken zijn onheilbrengend. Werpt een zeug jongen, waaronder er zijn met meer dan vier pooten, dan moet het dier worden gedood.

Wanneer een varken niet anders dan vrouwelijke, of niet anders dan mannelijke jongen op eenmaal werpt, is dit mede onheilbrengend; de eigenaar van het dier zal sterven. Hij moet de biggen daarom zoo spoedig mogelijk aan een ander geven. Als het varken van een ander veraf wonend persoon bij u op het erf komt, moet ge het dadelijk dooden en eten, want anders zal er in uw huis een sterfgeval plaats hebben (Beneden Mori, Tinompo, To Watoe).

Wanneer een varken zijn jongen opeet, zal de eigenaar van het dier spoedig sterven. Het moet dan worden gedood. Sterft de eigenaar toch binnen korten tijd, dan moeten de nog overgebleven jonge varkens van dit nest bij het doodenfeest, dat voor hem wordt gehouden, worden geslacht (Beneden Mori, To Watoe).

Als een varken in zijn hok steeds maar rondloopt, zooals het doet, wanneer het honger heeft of bang is, maar deze redenen zijn niet aanwezig, dan is dit onheilbrengend, want dan zal een zware ziekte zijn meester treffen, en deze zal worden als ware hij krankzinnig. Maar vooral gevaarlijk wordt het, als het dier, terwijl het rondloopt, daarbij defaeceert of urineert. Het varken wordt dan gedood en sommige deelen van zijn lichaam laat men in de rivier afdrijven, zooals boven reeds is medegedeeld.

Indien een varken, door een springlans getroffen, niet ter plaatse gedood wordt, of het ontsnapt, maar gaat niet ver van het werktuig dood, dan zal de eigenaar van de springlans spoedig sterven (Beneden Mori). Het ontstellende van zulk een geval is niet meer aan te wijzen. Begrijpelijker is, dat men een stuk van een aangescherpten bamboe, waarin een varken geloopen is, dat in zijn lichaam is blijven steken, en dat men later bij het neerleggen van het dier machtig wordt, als medicijn aanwendt! Voelt iemand namelijk stekende pijnen, dan wordt de plek met speeksel bespuwd, dat opgewekt is door het kauwen op spaanders, van het bedoelde stuk bamboe afgesneden (Onda'e).

Volledigheidshalve herhaal ik hier, wat reeds in ons Toradjaboek is medegedeeld (II, 360): De kinnebakken van varkens en herten hangt de jager in zijn huis op aan een gespannen rotanlijn, meestal dicht bij den haard in den rook van het vuur. Men zegt er van: «De dieren, aan wie deze kinnebakken toebehooren, schreeuwen om hun makkers, opdat hunne grootvaders of neven of kinderen niet weg zullen gaan». Wij hebben hier dus hetzelfde, als wat wij gezien hebben bij het bewaren van haar en nagels van overleden bloedverwanten. (Een geval, waarbij zulk een kinnebak als medicijn wordt aangewend, is in Tor. I, 409 medegedeeld).

Nog iets over bewegingen van vogels.

Na deze lange uitweiding over bijen, slangen, spinnen, varkens en leguanen moeten we nog even naar de vogels terugkeeren. Zooals reeds is gezegd, let men op de bewegingen van vogels evenzeer als op die van hoenders. Wanneer een tikaa over een huis vliegt, zal men daarbinnen ziek worden (Onda'e, Poe'oe mBoto). Ziet men dat een nggoerio uit een boom op den grond neerdaalt, dan beteekent dit: de adem gaat naar beneden;

d. i. iemand zal spoedig sterven. Ziet men dezen vogel alleen op het oogenblik, dat hij van den grond in den boom vliegt, dan zal men in 't leven blijven (Boven Mori, Tomata). Als men ten strijde gaat en men ziet twee arenden in de lucht vechten, en de een vlucht naar het dorp van den vijand, dan zal men de overwinning behalen. Vlucht hij echter naar het dorp der uittrekkenden, dan zal men worden verslagen (Boven Mori en Posso). Als een uil niet uit het hooge geboomte komt vliegen, maar zich in het lage struikgewas voortbeweegt, zal de vijand komen (Onda'e).

Bij enkele vogels let men er op, of ze van rechts naar links, dan wel van links naar rechts over den weg vliegen. Het eerste wordt gemeenlijk als een slecht teeken aangemerkt. Van het laatste zegt men, dat de vogel het leven wegneemt. Speciaal bij de teka-teka, in Poe'oe mBoto soengkelere genoemd, let men op deze beweging, zooals boven reeds is gezegd. Overkomt het iemand, dat hij dezen vogel van links naar rechts ziet vliegen, dan loopt de Poe'oe mBotoër snel zevenmaal om een boom in de nabijheid heen, ten einde de magische werking van het gebeurde te niet te doen. Wanneer in Besoa de teka-teka op de nok van een huis gaat zitten, zal in die woning een doode komen. Zoo ook als de eene of andere vogel in het raam komt zitten (Napoe). Zette eertijds een vogel zich in de hut of op de nok er van neer, wanneer men op weg was naar den vijand, dan was de vijand dichtbij (Napoe).

Als een arend, kongka, van het Oosten komend, boven uw hoofd eenige kringen beschrijft, zult ge lang leven. Dit noemt men ojoe ntinoewoe mainti «een levensknoop die stevig is» (Poe'oe mBoto). Hier vindt men het leven weer voorgesteld als vastgelegd in een knoop.

Voorbeelden van dezen aard, waarbij men op de bewegingen der vogels let, zouden er nog vele bij te brengen zijn. Waarom men juist aan de genoemde vogels beteekenis hecht, is niet meer na te gaan.

Ten slotte moet ik in verband met vogels nog spreken over boomen en planten, die groeien op andere boomen; gewoonlijk schieten deze wortel op plaatsen, waar de takken uit den stam komen. Deze planten dooden dikwijls den boom, waarop zij zich hebben vastgehecht. Men noemt ze pomoeja ntontji, «het door vogels geplante», omdat men zegt, dat deze boomen ont-

staan uit pitten van vruchten, die door vogels zijn ingeslikt en uitgeworpen. Daaraan schrijft men het toe, dat ze zoo groote groeikracht hebben. Geen wonder dan ook, dat men bizondere kracht toekent aan die pomoeja ntontji. Hout er van kauwt men, en spuwt dit in de richting, vanwaar men een onheilspellend vogelgeluid heeft vernomen (Meerstreek). De To Lampoe kauwt wat van dit hout samen met pinang, en spuwt dit naar links en rechts, als hij uit huis gaat om een reis te aanvaarden. Men spreekt daarbij nog den wensch uit, dat de vogels geen ongunstige geluiden mogen laten hooren. Wanneer een To Lampoe beschuldigd wordt iets gestolen te hebben, en hij ontkent dit, dan maakt hij zijn bewering waar door pomoeja ntontji te kauwen, en het speeksel er van tegen een vermolmd boompje te spuwen, dat hij daarna omtrapt. Heeft de man den diefstal toch gepleegd, dan zal hij na deze daad dood gaan.

Pomoeja ntontji is een middel waarmee de priesteres veel werkt. De bladeren kauwt men en ze worden gespuwd op zweren, negenoogen en leprawonden. Hout er van wordt ook algemeen als medicijn voor de rijst gebruikt, als ze in de aar schiet, met de bedoeling om de vrucht spoedig rijp te doen worden.

IV.

De hond als magisch dier.

De plaats welke de hond in de primitieve maatschappij inneemt, wordt door Mr. Van Ossenbruggen in de volgende woorden geteekend: »Honden zijn de oudst bekende huisdieren, en worden algemeen vereerd; zij fungeeren veel als totemdier; later worden geesten in hen belichaamd gedacht, men denke slechts aan «des Pudels Kern»» (o. c. blz. 29).

Voor de stammen, over welke ik in dit opstel spreek, is de hond een magisch zeer krachtig dier, en de gegevens om dit toe te lichten zijn zoo vele, dat ik nauwelijks weet waar te beginnen. Ik zal eerst datgene noemen, waaruit blijkt welk een magischen invloed men denkt dat van het geluid van den hond uitgaat.

Het geluid van den hond.

Wanneer een hond huilt (vooral in den nacht), is dit meassa, onheilbrengend.

Op dezen algemeen geldenden regel vindt men allerlei variaties: wanneer slechts één hond huilt komt er ziekte; huilen er vele, dan zullen er ook vele dooden zijn. Hoe meer leven dus, hoe meer toover, dus ook: hoe meer onheil. Wanneer in Beneden Mori veel honden huilen, zal een vorstelijk persoon sterven, want om zulk een getaboeëerd man te dooden, is meer kracht noodig dan voor een gewoon mensch. Gewoonlijk zegt men dat de eigenaar van den hond ten gevolge van het huilen van het dier dood gaat. Anderen weer voorspellen brand, of den dood van een familielid. In Onda'e zegt de meester van den huilenden hond: «Het beest ziet niet mijn lichaam, maar mijn geest, angga, en daarom huilt hij; nu moet ik spoedig sterven». Het eenige middel om dit te voorkomen is den hond te dooden, met de kracht van het uitstroomende bloed den toover van het geluid te vernietigen. In Palande zegt men dat door het geluid van den hond een ziekte ontstaat, die veel dooden zal maken. De priesteres moet dan de ontstane besmetting verwijderen. Ze gaat daartoe ieder huis binnen, en slaat voortdurend een lap witte foeja voor zich uit, zooals wij een klein tafelkleed uitslaan om er het stof uit te verwijderen. Een ander loopt achter haar met een pisangstam onder den arm, waarvan zij telkens stukjes afsnijdt en vallen laat, ten einde het huis te verkoelen. Ook te Tentena (Noordkant Possomeer) acht men het niet voldoende den schuldigen hond te dooden. Allerlei kruiden die magische invloeden afweren worden daar nog bij de ingangen van het dorp verbrand. In Malitoe (Pebato) zegt men dat de hond huilt omdat hij taoe motabobo bana ziet, «menschen, die bedekt zijn met ouderwetsch katoen», een gewoonte, die bij de Bare'e-Toradja's plaats heeft, wanneer men teruggekeerd is van het wegbrengen van een lijk, ten einde daardoor de besmetting van dat lijk weg te nemen. M. a. w. er zal iemand sterven. Of de hond ziet geesten, die ziekte brengen, of hij ziet, dat het huis zal afbranden. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat dit «zien» van den hond een gedachte is van den lateren tijd; oorspronkelijk zal men geloofd hebben, dat de magische invloed van het geluid zelf het kwaad veroorzaakte. In het landschapje Tawaelia vertelt men ook, dat de meester van den hond door diens huilen zal sterven. Maar daar is het voldoende om den hond te slaan, opdat hij ga janken. Hier zien wij dus dat met de kracht van het janken de toover van

het huilen moet worden vernietigd. Bovendien legt iemand nog een hakmes op de kruin van den meester van den hond, en blaast er op, al te maal middelen om diens levensgeest tegen verkeerde invloeden te beschermen.

Het afweren door geluidtoover.

De geluidtoover van den hond wordt meermalen aangewend om een andere kracht te verlammen, opdat deze mensch en dier niet zal schaden. Zoo acht men het in de Meerstreek en in Boven Mori om de eene of andere reden een ongunstig verschijnsel, als een hond met een poot door den vloer zakt (tusschen twee latten door). Men slaat dan het dier opdat het janke, en het kwaad daardoor te niet gedaan worde. Zonderling is de verklaring, die de menschen zelven van het door den vloer zakken van den poot geven. Zij zeggen: Als een hond met den poot door den vloer zakt, zullen er gasten komen; doordat wij den hond op den buik slaan, krijgen zij die komen willen buikpijn, en zullen daarom van hun bezoek afzien. In Boven Mori werpt men in zoo'n geval ook wel een boomblad door den vloer. Het toover afwerende (of opvangende) van zulk eene handeling hebben wij al leeren kennen, maar hoe er daardoor «niet te veel gasten» zullen komen is niet duidelijk.

In Midden-Celebes is een groot soort vleermuis, die asoe mpongke wordt genoemd (in Beneden Mori heet hij dahoe-dahoe). Men zegt dat dit dier de vorst is van de honden, maar tevens ziet men hem aan voor een verschijningsvorm van den weerwolf. Wanneer de asoe mpongke schreeuwt of een blaffend geluid maakt, zegt men dat hij de ziel van een mensch komt halen. Zoodra nu zijn geluid vernomen wordt, slaat men alle honden in huis, opdat ze zullen gaan janken. Daardoor durft het dier niet in huis te komen, en als het reeds een ziel gegrepen heeft, zal het deze weer loslaten (Boven Mori). De slechte werking van het geluid van den asoe mpongke op de levenskracht van den mensch wordt dus door het gejank der honden geneutraliseerd.

Wanneer honden geen wild meer vangen op de jacht, is dit een bewijs voor den jager, dat er iets is gebeurd of gedaan, waardoor een magische kracht is ontwikkeld, die verslappend op de honden inwerkt. Wij zullen op dit geloof nog meermalen terugkomen. In het verband waarin wij op dit oogenblik van

den hond spreken is het voldoende op te merken, dat men den slecht werkenden invloed door het vleesch van de kokosnoot meent te kunnen neutraliseeren. Zulk een stuk kokos wordt den betooverden hond aangeboden op de punt van een hakmes, en zoodra deze het er heeft afgehapt, geeft de jager zijn hond een slag met het mes op den rug, zoodat het dier gilt. De jager roept dan dadelijk: «Oesi, oesi», de gewone interjectie, waarmede honden worden aangehitst. Door de kokos, het ijzer en den gil van den hond is de toover verbroken, en de hond zal weer vangen.

Zoodra men in Pebato een aardbeving voelt, slaat men een hond of een varken, opdat deze dieren gillen zullen; daardoor zal de beving dadelijk eindigen. Het is duidelijk dat de invloed van het geluid de gevaarlijke kracht der aardbeving moet neutraliseeren, maar de menschen zelven geven er eene andere verklaring van. Men beweert namelijk, dat de goden de aarde laten beven om te weten of er nog menschen op wonen. Als zij nu een hond of een varken hooren schreeuwen, zijn ze overtuigd, en houden op met schudden.

Algemeene toepassing vindt bij de Bare'e Toradja's de geluidtoover van den hond bij een verschijnsel dat men meeli reme noemt, «het omkijken van de zon». Wanneer namelijk bij het ondergaan van de zon de geheele hemel rood gekleurd wordt, zegt men, dat de zon omkijkt naar een vorstelijk persoon of eene priesteres, die zij mee wil nemen. De magische kracht welke daarbij ontwikkeld wordt, is in staat om magisch sterke personen als de genoemde categorieën van menschen te dooden. Om dit te voorkomen moet men een hond slaan, opdat hij schreeuwe. Ook wanneer de zon of de maan een kring (Possosch: liboe) heeft, zal zulk een getaboeëerd persoon doodgaan. In Palande maakt men nog eene onderscheiding: bij den kring om de maan zal een priesteres, bij een om de zon een vorst sterven. Dat de pas genoemde verschijnselen ook op anderen inwerken, blijkt o.a. hieruit, dat men in Boven Mori houtskool en asch naar buiten naar het Westen werpt, waarbij men zegt: «Eerst als deze houtskool wit geworden is, krijg ik de ziekte». In Palande en Pebato wordt ook met den rijststamper op den grond geslagen om een dof dreunend geluid te voorschijn te roepen, waarbij men roept: «Grootvader, grootmoeder, moeder en vader zijn al gegaan, kijk niet naar ons om».

In Napoe heet het omkijken van de zon soeloe ibo, en dit verschijnsel zou zulk een toover ontwikkelen, dat de rijst er van zal verdrogen, als het niet spoedig ophoudt. Daartoe werpt men asch naar den kant van dit avondrood op. Wanneer de ondergaande zon den hemel in het Noorden rood kleurt, zal er oorlog komen. Dit staat misschien in verband met de omstandigheid, dat de Sigiërs, die de To Napoe hebben onderworpen, uit het Noorden kwamen. In het landschap Tawaelia zegt men bij het omkijken van de zon: «Er sterft een van het vorstengeslacht in Sigi», de voormalige heeren van dat land.

Het urineeren van den hond.

Ook alle afscheidselen van het lichaam van den hond hebben magische kracht.

Wanneer een hond in een huis urineert, is dit measa, onheilbrengend.

Dit geloof is weer algemeen in het Possosche, in Mori en de Berglandschappen. Meestal zegt men er bij: «als men ziet dat hij het doet». De meester van den hond of een der leden van zijn gezin zal dan sterven. Gedood wordt de hond daarvoor gewoonlijk niet. Men snijdt hem een stuk van het oor af, «opdat er bloed vloeie». Dit stuk wikkelt men in een geel geworden boomblad, en werpt het naar het Westen toe (Onda'e, Pebato, Palande). Anderen bespuwen het oor en begraven het (Meerstreek). Algemeen wordt ook de urine met water begoten om te verkoelen, of met zuur geworden palmwijn, zooals men in Onda'e doet. In het dorp Sanio (Pebato) raakt men de urine met een brandend stuk hout aan, waarna men het wegwerpt.

In Napoe schijnt men den schuldigen hond nogal eens te verkoopen. In Tawaelia wordt de hond geslagen, ten einde den toover, door het urineeren ontbonden, door het stemgeluid te verlammen. Bovendien spuwt een ander op een hakmes, en smeert dit speeksel op het voorhoofd van den eigenaar van den hond.

Slechts in enkele gevallen wordt de hond om het bevuilen van de woning gedood. Dit zal men doen, wanneer men toch al niet veel met hem op heeft. Maar zijn lot is ook beslist, als hij bij het urineeren een mensch raakt (Napoe), of als velen tegelijk zien, dat de hond watert, wanneer zoo iets gebeurt, terwijl een gezelschap in huis bijeen is (Pebato), of wanneer hij

tegen een der haardsteenen urineert. Hieruit zou zich zulk een magische kracht ontwikkelen, dat òf de huisheer zelf, òf alle honden in de woning zouden sterven. (Palande).

Wanneer een hond in huis zijn gevoeg doet, is dit measa, onheilbrengend.

Dit geldt voor alle hier besproken streken. De gevolgen er van en de middelen om het daaruit voortkomende kwaad te vernietigen zijn dezelfde als bij het urineeren van den hond. Dat een volwassen hond zijn gevoeg in huis doet schijnt echter weinig voor te komen; ik heb er ten minste nimmer iets van vernomen. Meer gebeurt het volgende:

Wanneer een hond op de achterdeelen over den vloer voortschuift, is dit measa, onheilbrengend.

Het kan wel niet anders of de menschen denken, dat door het schuren van den aars over den vloer magische kracht wordt losgelaten. Degeen naar wien de hond toeschuift moet sterven. Het geval wordt nog gevaarlijker, wanneer de hond dien persoon bij het voortschuiven aankijkt. De To Napoe zeggen: Als de hond van de deur af naar het midden van het huis toe schuift, zal er bericht komen van een sterfgeval. Schuift hij echter van het huis naar de deur toe, dan zal iemand in de woning sterven. Dat de hond om dit vergrijp zou worden gedood heb ik nergens vernomen. Het nagenoeg overal in de Possostreek toegepaste tegenmiddel is, dat de bedreigde persoon op dezelfde wijze op de billen naar den hond toeschuift, da maomponi djandji, «om het sterfuur tegen te houden». In Boven Mori werpt men als tegenmiddel een blad, waarvan rijst gegeten is, naar beneden door den vloer.

Het paren van honden.

Heel wat gevaarlijker is de toover die ontstaat uit de paring van honden.

Wanneer twee honden in huis paren, is dit measa, onheilbrengend.

Algemeen gelooft men, dat door dit feit de huisheer of een der leden van zijn gezin zal moeten sterven. Eigenlijk zouden beide honden moeten worden gedood, wat dan ook in Mori regel schijnt te zijn. Bij de Bare'e-Toradja's vergenoegt men er zich echter dikwijls mede den beiden dieren een stuk van het oor af te snijden, en deze stukken, in een geel geworden

boomblad gewikkeld, naar het Westen te werpen. In Napoe vertelt men het volgende: Wanneer een der schuldige honden van iemand anders is, moet de eigenaar aan den heer van het huis, waar de honden ondeugend zijn geweest, een hakmes of een lap katoen geven, opdat hierdoor de magische invloed van den coitus te niet gedaan worde. Geeft de meester van den hond het pas genoemde niet, dan wordt zijn hond gedood. Dit geschiedt door knuppelen. Men stelt zulk een paring dus gelijk met incest. Is de huisheer zelf de eigenaar van de honden, dan verkoopt hij ze of ze worden gedood.

In Tawaelia geeft de eigenaar van den hond aan den heer des huizes, waar het kwaad is geschied, een hakmes, een ei en wat rijst. Zijn de honden van den huisheer zelf, dan moet een familielid, b.v. zijn broer, dit aan hem geven. In Besoa heeft er nog iets merkwaardigs plaats. In de Berglandschappen namelijk mag het lijk van een hond of van een kat niet in den grond begraven worden, want dan zou er storm ontstaan. De magische kracht van deze lijken mag niet in aanraking komen met de krachten welke uit de geopende aarde stroomen. Maar nu vernam ik, dat de lijken van honden die in huis gepaard hebben, in witte geklopte boomschors (eene magische zelfstandigheid) gewikkeld, wel in den grond worden gestopt. Men zegt dat dit gedaan wordt, omdat die honden als vervangers worden beschouwd van dengene, dien zij anders door den toover hunner paring zouden hebben gedood. Het is evenwel duidelijk, dat men deze magisch gevaarlijke lijken op bizondere tooververnietigende wijze wil behandelen.

Het schijnt dat honden en varkens zich wel eens met elkaar afgeven. Dit is natuurlijk onheilbrengend. Beide dieren worden in zulk een geval gedood, en hunne lijken laat men in de rivier afdrijven (Meerstreek, Boven Mori). Meermalen worden honden gelubd. Algemeen legt men dan de verwijderde teelballen in een mierennest, waardoor men gelooft, dat de hond vurig (dapper) wordt. Heeft hij echter al eens wild gevangen, leert de To Lanpoe, dan moet men den hond niet meer castreeren, want dan zou hij nooit meer iets vangen.

Er bestaan hier in Midden-Celebes ook verhalen, dat een man zich met een teef afgaf. In de Meerstreek vertelt men dat een zoon van den Datoe van Loewoe om overspel verbannen werd. Hij ging in ballingschap met een teef, waarmee hij zich afgaf.

Het gevolg was, dat de hond van een meisje beviel. Toen jagers eens bij de hut van den verbannene kwamen, vonden zij het kind, en uit het feit, dat de teef het kind te drinken gaf, besloot men, dat het kind van haar was. De banneling werd daarop begenadigd, en mocht naar huis terugkeeren.

Overal in de Possostreek kent men het verhaal van een jager die zich met een teef afgaf. Volgens sommigen zouden van dit kind van hond en mensch de Loewoeërs, volgens anderen weer de Hollanders afstammen. Uit den jongeren tijd (misschien een 25 jaar geleden) is het bekend, dat een man van Tanono, een plaats ten Noorden van het Possomeer, zich met een teef afgaf. Dit is toen geheel als een geval van bloedschande behandeld. De teef werd gedood en te zamen met de kleeren van den schuldigen man begraven. Een ziekte, die kort daarop uitbrak, werd aan dit geval toegeschreven.

Hier zij nog even vermeld, dat er een verhaal bestaat in de Possostreek, waarin verteld wordt, dat de hond afstamt van een mensch die een penis had «als de spruit van een pisangboom». De man werd om dit lichaamsdeel altijd geplaagd en uitgelachen, totdat hij zich in de eenzaamheid terugtrok en een hond werd. Daardoor komt het, dat de hond zich niet voor zijn penis schaamt. Een algemeen bij de Bare'e-sprekers bekend verhaal luidt, dat de dieren den hond als hun koning kozen, omdat hij de dapperste hunner was. Men zette hem daartoe in de vergadering op eene stelling. Terwijl hij daar zat werd zijn penis zichtbaar, en daarover barstten alle dieren in gelach uit, terwijl zij uitriepen: «Geprezen zij de vorst op de plek, waar het (n.l. de penis) uitsteekt». De hond werd hierover zoo nijdig, dat hij van de verhooging afsprong, en op de verzamelde dieren afstoof. Daarom is de hond sintsdien tegenover alle andere dieren nijdig gestemd.

Alleen bij de To Lampoe vond ik een voorbeeld van het gebruik van den penis en wel als een analogie-handeling: Wanneer daar een hond gedood wordt, snijdt men hem de punt van den penis af, en droogt die. Als nu iemand een doorn in het lichaam heeft gekregen, kauwt men een stukje van het gedroogde medicament, en spuwt dit op de plek, waar de doorn steekt. Hierdoor zal hij van zelf naar buiten komen.

Haar, tanden, speeksel van den hond.

Haar, tanden en speeksel van den hond worden nu en dan

als medicijn aangewend. Algemeen is het gebruik van hondenhaar, wanneer men door een hond is gebeten. Men snijdt dan wat van diens haar af (in Napoe de snorharen) en legt dit op de wond. Soms verbrandt men dit haar eerst en legt de asch op de wond. In Napoe bewaart men de hoektanden van dolle honden. Als men nu door een dol geworden hond gebeten is, schrapt men wat van zulk een tand af, vermengt dit met water, waarin curcuma is gedaan, en wascht daarmee de wond. Ook de tanden van een dapperen hond die dood is gegaan, bewaart men in pasgenoemd land en in Tawaelia. Het schrapsel van deze tanden mengt men in het voedsel der honden om ook hen dapper te maken. In Onda'e laat men wel kleine wonden door honden belekken om ze spoedig beter te doen worden. Bepaald magische beteekenis schijnt men aan dit lekken niet te hechten. Wel vertelde men mij te Wajoera in Poe'oe mBoto, dat tongen van honden gedroogd worden en in stukjes gesneden bewaard. Zulk een stukje wordt gekauwd, waarna men het op wonden spuwt om ze te genezen, "want de hond lekt zijn eigen wonden dicht".

Het bloed van den hond.

De magische beteekenis van den hond treedt vooral in het licht bij het gebruik, dat men van zijn bloed maakt. Wij hebben daarvan al eenige voorbeelden medegedeeld, hoe men namelijk bij handelingen van den hond, waardoor schadelijk werkende invloeden worden vrij gemaakt, deze neutraliseert door het bloed van den hond te laten vloeien. Wanneer het verwekte kwaad niet sterk wordt geacht, is het uit een afgesneden oor spuitende bloed voldoende om het onschadelijk te maken. Is het kwaad van erger aard, dan is sterker toover noodig. Dan wordt de hond geslacht, en van het in volle mate uitstroomende bloed verwacht men dan de vernietiging der besmetting. Dit komt ook uit in de Meerstreek en in Poe'oe mBoto, waar men als het hard waait, eerst een hond het oor afsnijdt. Is het uitspuitende straaltje bloed niet sterk genoeg om den toover, die den storm ontketend heeft te paralyseeren, dan hakt men den hond den kop af. In Beneden Mori snijdt men een hond, die kuikens eet, wel de ooren af om hem deze hebbelijkheid af te leeren, niet als straf, maar om hem te onttooveren.

Voor eene geringe bloedaftapping tot magische doeleinden,

hakt men den hond wel eens de punt van zijn staart af. Een voorbeeld daarvan kreeg ik door het vermakelijke verhaal van een jager in Pebato: «Wanneer de honden met een zwijn slaags raken, is er wel eens een onder, die zich laf gedraagt, en weg wil loopen. Maar dan moet je gauw met je hakmes een stuk van zijn staart afkappen. Dan denkt de hond dat het varken hem in den staart gebeten heeft, en dit maakt hem woedend. Dan draait hij zich dadelijk om en valt weer op het wild aan. Of als hij dat niet doet, zal hij zich op het volgende varken wreken». De jager kan zich niet anders voorstellen, dan dat zijn hond zich alleen onder zekere invloeden laf gedraagt. Die invloeden tracht hij te weerstaan door het uit de staartwond komende bloed.

De To Lampoe jager snijdt zijn hond een stuk van den staart af, als de hond het eerste stuk wild heeft gepakt; hij doet dit «om den hond nog dapperder te maken». Maar als een hond al meer dan één stuk wild heeft gevangen, moet men niets meer van zijn staart afsnijden, anders zal hij niet meer vangen. De sterke toover, waardoor de hond zoo voorspoedig is op de jacht, zou door het uitstroomende bloed te sterk, dus schadelijk worden, en het geluk vernietigen.

In Tawaelia snijdt men een hond wel eens een oor af, «opdat hij zijn dapperheid niet verlieze». Waarschijnlijk doet men zoo bij een hond, die dapper is geweest, maar die nu teekenen van verslapping vertoont. Volledigheidshalve deel ik ook nog mede, dat men in Napoe wel eens een hond de punt van zijn staart afsnijdt, en dit stuk te zamen met een brandhout, dat al op den haard heeft gelegen, onder de woning ophangt. Ik ben echter niet te weten kunnen komen met welk oogmerk men dit doet.

De kwade werking van een regenboog welken men in het dorp ziet, moet geneutraliseerd worden door het bloed van een geslachten hond (ik kom hierop in het volgende hoofdstuk nog terug). Maar ook als het zwaar onweerde, moest men in den ouden tijd te weten trachten te komen, vanwaar de bliksem kwam, katoemboe ngkila, «het uitkomen, opkomen van den bliksem». Want waar de oorsprong van den bliksem was, daar zou men door den vijand overvallen en gedood worden (in het eerste hoofdstuk hebben we gezien, dat bloed onweer veroorzaakt). Als men nu bevond dat bliksem uit het eigen

dorp kwam, zou dit door den vijand overvallen worden. Om dit te weten te komen legde men houtskool in het stampgat van het rijstblok. Wanneer bij het licht van den bliksem de houtskool zichtbaar werd (het rijstblok staat onder een afdak, waar het licht dus wordt afgeweerd), dan was dit een zeker bewijs, dat de bliksem in dit dorp zijn ontstaan had. Een hond werd dan geslacht, en eene priesteres moest komen om de gevaarlijke werking van dit verschijnsel te helpen te niet doen (Onda'e).

Hondenbloed smeert men in Palande op de deurposten, en op de balken van een nieuw huis, wanneer men dit pas heeft gedekt, opdat den heer des huizes geen ongeluk of ziekte treffe. Een eenvoudige magische ontsmetting dus. Maar dat men de beteekenis van dit gebruik niet meer begrijpt, blijkt wel hieruit, dat men daarvoor, in plaats van een hond te dooden, of hem op eenige wijze bloed af te tappen, wel eens een lap katoen op de nok van het dak legt. Wij komen straks hierop nog terug.

Wanneer men uit den oorlog was teruggekeerd, en men kwam het dorp binnen, moest er steeds een hond worden geslacht, welks bloed op bladeren van den arènboom werd gesprenkeld. Dit noemt men raa ndjaja, «bloed dat op den weg wordt gestort». De bedoeling hiervan is wel waarschijnlijk om alle magische invloeden, welke de krijgers mochten zijn gevolgd met dit bloed te ontzenuwen (zie Tor. I, 240).

Een ander gebruik van de magische kracht van hondenbloed vond ik toegepast in de Meerstreek, Poe'oe mBoto, Onda'e en Boven Mori. Wanneer namelijk in een huis veel menschen sterven, of in een gezin veel kinderen, dan hakt men als daar weer een doode is, een hond boven op de lijkkist den kop af, zoodat zijn bloed langs het deksel naar beneden stroomt. In Poe'oe mBoto laat men den hond vooraf over de kist springen. In Tentena vertelt men er nog bij, dat als de kop met één slag van het lichaam gescheiden werd, er voorloopig geen menschen meer zouden sterven; in het tegenovergestelde geval zouden er nog volgen. In Majoa (Poe'oe mBoto) deelde men mij nog mede, dat steeds een vreemdeling, die toevallig in het dorp was, werd uitgenoodigd als beul van den hond op te treden.

De verklaring van het bovenstaande ligt voor de hand. Dat zoovelen sterven is een bewijs, dat er een zeer sterke magische invloed van de lijken uitgaat, een invloed die niet met de ge-

wone middelen krachteloos te maken is. Daarom wendt men den extra sterken toover van hondenbloed aan, en de werking er van wordt nog verhoogd, doordat een vreemdeling het doet.

Wanneer een dorp of huis in taboe-toestand verkeert door een sterfgeval, door den oogst, door eene bevalling enz. worden vreemdelingen juist geweerd, omdat zij invloeden kunnen mede brengen, die bij de getaboeëerden schadelijk kunnen worden. Maar in gevallen als het bovenstaande, waarbij men met eene buitengewoon sterke magische werking te doen heeft, meent men den invloed, die van vreemdelingen uitgaat juist als tegenmiddel te kunnen aanwenden.

Wij moeten hier nog even stilstaan bij de omstandigheid, dat men in Poe'oe mBoto den hond over de kist laat springen. Dit valt juist daarom op, omdat men overal in de Possostreek leert, dat, als een hond over een lijk springt, dit measa, onheilspellend, is. Er zal dan spoedig weer een doode volgen, en om dit te voorkomen, zit er niets anders op dan den hond, die over het lijk gesprongen is, boven op de kist een oor af te snijden, of het dier op die plek te dooden (als de overledene b.v. een persoon van aanzien, een getaboeeerde, is geweest). Ook zegt men, dat als een hond over een zieke heen springt, deze niet meer beter zal worden.

Over iets heen stappen of springen is niet goed. Men mag niet over een slapende heenstappen, want dan zou die persoon ziek worden. Zoo zegt men in Lage. In Poe'oe mBoto wordt beweerd, dat als men over de beenen van iemand heenstapt, hetzij die persoon slaapt of niet, het kind van die persoon (man of vrouw) zal gelijken op degeen, die over hem of haar is heengestapt. Over het lichaam van zijne schoonouders mag men niet heen stappen; daardoor zou men een opgezetten buik krijgen. Men mag niet over een etenden hond heenstappen, want dan zou deze nooit meer eenig wild vangen, of de persoon die over hem is heengestapt, krijgt een steenpuist (Lage). Als een jagersgezelschap in Napoe er op uitgaat, stappen allen over een rijststamper. Dit zou volgens de verklaring der menschen beteekenen: al zal men nog zulk een groot oerbosch doortrekken, menschen en dieren zullen daarin niet verdwalen. Dit stappen over een rijststamper kent men ook in Poe'oe mBoto. Men beweert, dat alle slechte invloeden (boei, bata, poga'aka) voor den stamper achter blijven, en de jagers niet verder zullen

volgen. Ook wanneer een sterfgeval plaats heeft, nadat de jagers zijn vertrokken, legt men een rijststamper dwars over den weg, dien zij zijn gegaan, om te voorkomen, dat de kwalijk werkende invloed van het lijk de jagers zal volgen, en hun geluk bederven.

Vragen wij ons nu af, waarom men in Poe'oe mBoto den hond eerst over de lijkkist laat heenspringen, dan kunnen wij hierin niet anders zien dan het scheppen van een reden om te kunnen verklaren, waarom zoovelen in ééne woning sterven. Men weet er geen reden voor, men weet niet welke kracht deze onheilen bewerkt. Maar nu maakt men een oorzaak, welke dadelijk daarop kan worden te niet gedaan. Straks zullen wij daarvan nog een voorbeeld tegenkomen.

Alleen in Beneden Mori (Tinompo) vond ik een voorbeeld van een «hondenoffer». Wanneer daar een jager sterft, slacht men een zijner honden, die daarna begraven wordt. Men doet dit opdat de jager in het hiernamaals een hond zal hebben om er mee te jagen.

Een andere toepassing vindt het bloed van den hond bij het bouwoffer. Bij de To Lampoe namelijk werd, als men een tempel bouwde, een levende hond onder den hoofdpaal van het gebouw begraven. Dit deden ook de Boven Moriërs (Tomata). Waarschijnlijk heeft dit vroeger meer plaats gehad. Zoo zijn er nog voorbeelden van in de Toradjasche literatuur, dat ook een mensch onder den eersten paal werd begraven (Tor. I, 203—204). Maar toen ik in Midden Celebes kwam (1892), werd deze gewoonte, althans in de Possostreek, blijkbaar niet meer in praktijk gebracht, maar vergenoegde men zich met een stukje schedel van een vroeger verslagen vijand (Palande, Lage).

In de Berglandschappen schijnt een mensch als bouwoffer nog lang te zijn gebruikt, en wanneer men ons dit niet meer wil bekennen, moet dit voor een deel worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat men weet, dat wij zoo iets afkeuren. Omtrent Besoa hebben we zekere berichten, dat het daar nog gebeurde. Het hoofd van een voor dit doel geslacht mensch werd in het gat van den hoofdpaal gelegd. Men zegt dit gedaan te hebben, opdat de tempel niet zou omvallen, en de menschen gezond zouden blijven.

De tempel ontleende zijn beteekenis uitsluitend aan het koppensnellen; men zegt dat daarin de zielen wonen van de gesneuvelde makkers. De verklaring, welke men steeds aan het

begraven van een hond onder den paal van den tempel geeft, is: de hond is dapper, hij bijt, en nu zullen de inwoners van het dorp ook dapper zijn, als zij ten strijde gaan.

Bij de To Poe'oe mBoto en To Napoe werd nog gebruik gemaakt van een hond, wanneer de tempel gereed was. Dan bracht iemand zulk een dier boven op de nok van het dak. De bek van het beest moest toegebonden zijn; men zei, opdat hij niet zou bijten; maar aangezien dit toebinden een bepaald voorschrift was, vermoed ik dat men hierdoor wilde verhinderen, dat het dier zou gaan janken, en daardoor geluidtoover zou verwekken. Boven op de nok hakte men hem den kop af, zoodat het bloed aan beide zijden van het dak neerstroomde. In Napoe hakte men het lijf van het dier in tweeën, zoo dat de helft met den kop er aan aan de Oostzijde, en de andere helft aan de Westzijde naar beneden viel.

Tusschen de beteekenis van het begraven van den hond onder een paal, en het slachten van een hond boven op de nok is verschil. In het eerste geval hebben wij te doen met een zondebok; alle ziekte en onheil, welke uit het gebruik van het op te richten gebouw zouden kunnen voortkomen, worden op den hond geladen. Waar dit begraven van een hond niet meer gebruikelijk is, legt men dan ook algemeen pinang onder den paal, gewoonlijk onder toevoeging van een duit en kralen, beide magische voorwerpen. In de Meerstreek doet men ook nog in het gat van den paal de o j o e, «knoop», dit zijn de touwtjes of bladreepen, waarmee men heeft gewicheld om te zien of de plek waar men ging bouwen, geschikt was. Zooals reeds is medegedeeld, worden de uiteinden van deze touwtjes blindelings twee aan twee aan elkaar geknoopt, en als dan bij het uiteen halen blijkt, dat de aanhechting zoodanig heeft plaats gehad, dat het geheel een cirkel vormt (de magische kring) dan is dit een gunstig teeken (zie Tor. I, 421). Te zamen met dit wichelen worden alle ziekten in deze touwtjes «geknoopt», daarin vastgelegd, geheel de zondebok-gedachte dus, en zoo wordt deze o j o e onder den paal gelegd (zie over het bouwoffer: Van Ossenbruggen, o. c. §§ 80, 136—137).

De bedoeling van het slachten van een hond op het dak wordt nog juist weergegeven door de To Napoe «opdat er niet eenig onheil voor den mensch uit voortkome», namelijk uit het bouwen. Want bij het oprichten van den tempel of de woning kan zich

uit de bewerking van het hout en ten gevolge van verkeerde handelingen allerlei magische invloed hebben ontwikkeld, waardoor de mensch kan worden benadeeld. Deze invloed nu wordt door het uitstroomende bloed van den hond krachteloos gemaakt.

De hond bij den bruidschat.

Een merkwaardig gebruik van den hond wordt in Poe'oe mBoto, Saloe Maoge en de Kalaena-vlakte (de To Lampoe) gemaakt bij den bruidschat, waaruit duidelijk het magisch karakter blijkt, dat de bruidschat eertijds moet hebben gehad, en waarop Mr. Van Ossenbruggen reeds heeft gewezen (o. c. § 163). Ik moet mij hier even eene uitweiding veroorloven over den bruidschat bij de Bare'e-Toradja's, omdat deze zaak ons nog niet geheel duidelijk was bij het schrijven van ons Toradjaboek.

De bruidschat dan bestaat uit twee deelen, «de zeven stuks», en dan nog een aantal, dat met tientallen opklimt, 10, 20, 30 enz. Vandaar dat de Possosche bruidschat steeds bestaat uit een aantal stukken met 7 op de plaats der eenheden. «De zeven» nu bestaan steeds uit een koperen bord, een hakmes, een streng kralen en katoenen goederen, altemaal magische voorwerpen, die bestemd zijn voor de bruid, hare ouders en grootouders. Deze voorwerpen moeten de bedoeling hebben gehad om de magische invloeden op het huwelijk der jongelieden, of die daaruit zouden voortkomen, te vernietigen. Het andere deel van den bruidschat zou het economische kunnen worden genoemd, en het aantal «stuks», waaruit het bestaat, verschilt bij de onderscheiden stammen. Dit economische gedeelte wordt betaald met buffels, varkens, sagoeboomen, koperen borden, katoen enz. Dit wordt gewoonlijk door de familie van den man bijeengebracht, die het hunne dan terugontvangen, als de jonge man dochters heeft gekregen, voor wie weer een bruidschat wordt betaald. Op dit economische gedeelte, dat in enkele streken zeer opgedreven wordt, ga ik hier niet verder in.

De pas genoemde «zeven» moesten eertijds bij het huwelijk zelf worden afgegeven, terwijl het economische deel op den langen duur kon worden afgedaan. Daarom ook is bij de regeling van het Christelijk huwelijk vastgesteld, dat wanneer het dorpshoofd een huwelijk sluit, bij die gelegenheid in zijne tegenwoordigheid «de zeven» moeten worden overgereikt.

In Napoe vinden wij hetzelfde: Daar is de bruidschat vrij hoog,

maar hij behoeft eerst na langen tijd te worden afgedaan. Alleen een aantal voorwerpen bestaande uit een zwaard, een bijl, zeven hakmessen, en de kleeren voor de bruid, magische voorwerpen, die alle hun eigen naam dragen, moeten vooraf worden voldaan. Het magisch karakter dier voorwerpen is duidelijk.

Nu wordt in de bovengenoemde streken voor de tweede, vierde, zesde dochter uit een huwelijk in de plaats van «de zeven» een hond gegeven. De bruid krijgt dan geen katoen, zooals haar oudere zuster heeft gehad, maar voor haar wordt een hond geslacht. Aan den vooravond van den huwelijksdag kom't men namelijk samen tot een maaltijd in de woning van de bruid. Een hond, onverschillig wat voor een, een groote of een kleine, een bruine, grijze, gevlekte of zwarte, een mannetje of een wijfje, is op het erf vastgebonden. Een van de familieleden wordt aangewezen om den hond te dooden. Hij hakt het dier den kop af, en legt dien aan den voet van de trap der woning van de bruid. De familie der bruid moet doen, alsof zij hiervan niets bemerkt.

Wanneer de kop van den hond op de aangegeven plaats ligt, gaat een van de oudere familieleden der bruid naar beneden. Hij trapt als bij toeval op den kop van den hond, en roept uit: «Wie heeft me daar varkensdrek voor het huis neergelegd?» Niemand mag daarop antwoorden.

Den volgenden morgen gaat pasgenoemd familielid van de bruid naar de woning van den bruidegom met een stuk hout in de linker- en een zwaard in de rechterhand. Het hout zet hij tegen de woning aan, en dan roept hij van beneden naar boven: «Waar is de persoon, die vuil bij mijn huis heeft gebracht? Dat hij benede kome, dat ik hem doodhakke». Daarna hakt hij het stuk hout door midden, en klimt in huis. Eerst vraagt hij een stuk katoen voor zichzelf, «om er zijn zwaard in te wikkelen». Daarna vraagt hij achtereenvolgens onder veel omhaal van woorden een gave voor de grootmoeder, voor de moeder, den vader, enz. tot hij tien «stuks» bij elkaar heeft, bestaande uit varkens en stukken katoen. Deze tien «stuks» zijn het economische gedeelte van den bruidschat. De afgezant pakt een en ander bij elkaar, en brengt dit naar het huis van de bruid. Daarna wordt ook de bruidegom daarheen geleid, en het huwelijk is voltrokken.

Wanneer de menschen over deze gewoonte spreken, vertellen

zij mij er gewoonlijk bij: «Maar de jonge vrouw weet toch wel katoen van haar man los te krijgen, want als beiden na hun huwelijk bij elkaar zitten, moppert de vrouw, dat zij alleen maar een hond heeft gehad. Dan komt de man altijd nog met een of ander geschenk voor den dag, met de verontschuldiging, dat de adat moet worden gevolgd».

Opmerkelijk is, dat de hond alleen gedood wordt voor de even dochters uit een gezin. Al trouwt de tweede dochter het eerst, toch moet voor haar een hond geslacht worden. De dochters veranderen ook haar rangnummer niet door overlijden van een der zusters. Hetzelfde verschijnsel zien we bij de To Napoe, bij wie ook onderscheid gemaakt wordt tusschen de even en oneven genummerde dochters. Voor een oneven dochter van een voornaam persoon worden zeven, voor een even dochter vier buffels als bruidschat gegeven. Wij hebben de reden van dit verschil te zoeken in het ongunstige van het even, en het gunstige van het oneven. Daarom is ook het eene magisch gevaarlijker dan het andere, en moeten er dus bizondere maatregelen genomen worden.

De hond als wichelobject.

Het kan ons niet verwonderen, dat een magisch dier als de hond ook als wichelobject wordt gebruikt, en dit voornamelijk in verband met den oorlog, daar de hond vereenzelvigd wordt met dapperheid. In de Meerstreek doodde men een hond voordat men ten strijde ging, om uit de gesteldheid van zijn hart op te maken of men geluk zou hebben of niet. Het hart omklemde men met de linkerhand en drukte er den wijsvinger van de rechterhand op in een opening tusschen duim en wijsvinger van de linkerhand. Bleef er na het wegtrekken van den vinger een deuk in het hart achter, dan was het teeken ongunstig. Zoo niet, dan zou men geluk hebben. Dit geluk voorspellende hart werd medegenomen, en aan den voet van den heuvel begraven, waarop het dorp lag, waar men een slachtoffer hoopte te maken. Wij hebben boven gezien, dat men op gelijke wijze met een kip wichelde.

Een wijze van wichelen met een hond in het Possosche hebben wij in ons Toradjaboek beschreven (I, 231). Deze wijze van wichelen noemt men m o n d o m o e. Ik wil de beschrijving hier herhalen, ten einde er een paar trekjes aan toe te kunnen

voegen, die in ons werk worden gemist. Een stuk hout werd horizontaal op twee paaltjes gebonden of op twee schragen gelegd. Op dit stuk hout waren ter hoogte van de plek, waar de hals van den hond zou komen te liggen, zes en aan den kant van het eigen dorp zeven stukjes bamboe gebonden; daaraan waren toegevoegd zeven schillen van een pisangsoort, die in het Bare'e boealo, in het Moluksch Maleisch pisang sepatoe wordt genoemd. Dan werd een hond een touw om den nek gebonden. Het uiteinde van dit touw nam men in de gesloten hand en blies er langs, zeggende: «Gij, hond, zeg ons of wij geluk zullen hebben of niet». Dan tilde men den hond op aan touw en staart, en legde hem zoodanig over het horizontaal liggende hout, dat het was of hij dit met zijn vier pooten omarmde. De hals van het dier rustte op de bamboetjes, die naar den kant van den vijand waren gekeerd. Dan riep men de goden aan, en trachtte vervolgens den kop van den hond met één slag van het lichaam te scheiden. Bij dit werk moest men oppassen, dat bij het opheffen en neerdalen van het zwaard dit niet voorbij de kruin van het dier kwam. Met den slag werden tevens de bamboetjes en het stuk hout waarop de hond lag, doorgehakt. Sprongen de stukjes bamboe den kant op, waar de vijand woonde, dan was dit een teeken van geluk; sprongen zij echter den kant uit van het dorp der strijders, dan voorspelde dit onheil.

Ook keek men, als de stukjes bamboe gevallen waren, of er ook bij waren die op elkaar lagen. Drukten dan de stukjes aan den kant van den vijand op die aan de zijde van het eigen dorp, dan was dit een kwaad teeken; in geval van het tegengestelde was het goed. Ook keek men naar het zwaard, aan welke zijde het meeste bloed zat; was dit aan den kant van den vijand, dan zou men overwinnen; was het meeste aan de zijde van het eigen dorp, dan beteekende het verliezen. Verder lette men op de haren van den hond, die aan het zwaard kleefden; wezen deze naar de punt van het zwaard, dan zou men geluk hebben; wezen ze naar het gevest dan ongeluk. Het bloed dat aan het zwaard kleefde, liet men langs de punt er afloopen. Stolde het bloed spoedig, zoodat een lang stuk geronnen bloed aan de punt bleef hangen, dan was dit een goed teeken. Was de proef in alle opzichten goed gelukt, dan moest het zwaard ook nog een snede in den grond onder het stellinkje hebben gegeven. Dit teeken noemt men in Onda'e

pangaboesi. En volmaakt was de zekerheid van voorspoed, als men een ster aan den hemel zag. Met het hart van den hond ging men te werk, zooals boven reeds is medegedeeld.

In de Berglandschappen Besoa en Napoe was men ook gewend met een hond te wichelen, voordat men ten strijde toog. Wanneer de kop met één slag van het lichaam gescheiden werd, was dit een bewijs, dat men geluk zou hebben. Wanneer het dier hierbij nog een kreet slaakte, was het voorteeken nog gunstiger. Den kop wierp men den kant uit, waar de vijand woonde.

Ook bij de Beneden Moriërs (Tinompo) was het wichelen met een hond gebruikelijk. Men maakte eerst sirih-pinang en wat pakjes rijst gereed, en daarna sprak men een kleinen hond toe, die vastgebonden stond. Men gelastte het dier te voorspellen of men geluk zou hebben in den strijd, of de rijst zou gelukken in het komende jaar, of de zieke zou herstellen, al naar gelang van de reden waarom men wichelde. Dan moest het dier met één slag de kop worden afgehakt. Viel daarbij het lichaam op zijn rechterzijde, dan was het teeken gunstig. Viel het op den linkerkant dan was het een slecht teeken. Wanneer het wichelen had plaats gehad, voordat men ten strijde trok, dan hing de leider van den troep zich de nagels van den gunstig voorspellenden hond om den hals, ten einde daardoor het geluk in den strijd mede te nemen.

De bewegingen van den Hond.

Allerlei dingen merkt men bij den hond op, waaruit men iets meent te mogen besluiten voor de toekomst.

Wanneer een hond altijd geluk heeft op de jacht, is dit measa, onheilbrengend.

Al te veel voorspoed op de jacht maakt den Toradja ongerust. De magische kracht, waardoor het dier altijd in staat is wild te vangen, moet voor zijn meester nadeelig zijn; deze zal spoedig sterven, of de rijst zal mislukken, of er zal een ziekte onder de buffels en varkens uitbreken. Overal in Midden Celebes bestaat dit geloof. Eene eigenaardige toelichting op dit geloof gaf mij iemand van Beneden Mori. Hij zeide, dat de hond den dood zijns meesters vooruit voelde, en dat hij daarom zijn best deed om zooveel mogelijk wild te vangen, ten einde de bezoekers, die naar den overledene zouden komen kijken, van toespijs te kunnen voorzien.

In Tentena, aan den Noordkant van het Possomeer, vertelt men, dat als iemand veel wild krijgt door zijn hond, men dit tolosi ngkoronja, «in de plaats van zichzelf», noemt. Niet de jager zal dan sterven, maar diens vrouw of diens kind. Het wild, redeneert men, is dan de plaatsvervanger van ziel en lichaam van den doode.

Even onheilbrengend als te veel voorspoed is, even verontrustend is het, als een hond, die altijd zijn best doet, nooit iets vangt. Het eerste noemt men nabata pande, «besmet in mildheid», het tweede nabata manongo, «besmet in gierigheid». In beide gevallen neemt men òf den hond niet meer mede op de jacht, òf men staat hem ten gebruike aan een ander af. Wordt zijn geluk dan minder groot, of begint de onvoorspoedige nu en dan te vangen, dan neemt de eigenaar zijn dier terug. Maar blijft het geluk of het ongeluk het dier vervolgen, dan wordt het dikwijls gedood, vooral als een sterfgeval aan zijn invloed wordt toegeschreven.

Wanneer een hond bij een huwelijksfeest van de rijst van het bruidspaar hapt, is dit measa, onheilbrengend.

Dat zoo iets mogelijk is, zal niemand verwonderen, die gezien heeft, hoe de honden ongehinderd tusschen de etende menschen doorloopen. Dit geloof, dat ik in Pebato vernam, wordt gelijk gesteld met het omvallen van het mandje met het eten van het bruidspaar, doordat iemand er tegen stoot, door het schudden van den vloer, of door eenige andere oorzaak. Een van het paar of beiden, of een kind dat zij zullen krijgen, zal ten gevolge hiervan sterven. De magische invloed, die hierbij van den hond uitgaat, is niet nader aan te wijzen. Het bruidspaar moet dan onder een lap wit katoen gaan zitten, waarna een priesteres hen met water besprenkelt waarin verkoelende planten.

Als een hond zich het gezicht met de pooten bedekt, zegt men in Onda'e, brengt hij ongeluk over zijn eigen lichaam. Hij zal dus op de eene of andere noodlottige wijze om het leven komen. In Poe'oe mBoto daarentegen zegt men dat een hond, die zoo doet, op den eerstvolgenden jachttocht veel zal vangen. Wanneer een hond met den rug naar het vuur zit, zal hij door een slang worden opgegeten (Poe'oe mBoto). Als een kleine hond veel gaapt, zegt men in de Meerstreek, zal hij dapper worden. Een hond die telkens de tanden laat zien, is

een verschijningsvorm van den weerwolf. Ge moet niet in zijne nabijheid slapen, want dan eet hij uw lever op (Boven Mori). Als een hond snottert, Bare'e kantjiroe-ntjiroe, zal er spoedig iemand sterven, want op deze wijze zal men ook over een afgestorven familielid weenen (Pebato). Als een hond in de rijstschuur klimt, snijdt men hem een stuk van het oor af, want anders zullen er telkens muizen in de schuur komen, want «muizen zijn de gezellen van de honden» (Sanio in Pebato).

Wanneer een hond niet anders dan vrouwelijke, of niet anders dan mannelijke jongen ter wereld brengt, is dit measa, onhelbrengend.

Deze jongen moet men aan iemand anders geven, want als men ze zelf groot bracht, zou de eigenaar der teef spoedig sterven.

Erger is het als een hond haar jongen opeet. Zulk een teef moet met de overgebleven jongen dadelijk gedood en begraven worden, «opdat het kwaad, de besmetting (van hare daad) op haar zelve terugkeere» (Onda'e, Pebato).

Als een hond een rivier overzwemt met een blad of een stuk hout in den bek, zonder dat iemand hem dit heeft bevolen, dan wordt dit overgevoerde blad of stuk hout gebruikt als een voorbehoedmiddel tegen krokodillen (Beneden Mori, Tinompo).

Wanneer een hond door het venster kijkt (te meer nog als hij er uit springt), is dit measa, onheilbrengend.

Het gevolg daarvan zal zijn, dat een of meer personen in die woning zullen sterven. Dit geloof is algemeen in de Possostreek. Als een hond uit het venster springt, zegt men in Boven Mori, grijpt hij zijn meester; deze moet dan sterven. Naast het geloof, dat iemand moet sterven, als een hond uit het venster kijkt, zegt men in Onda'e ook, dat het dier naar wojo toemba, «zachte bamboe, bamboespruiten» uitkijkt. Men wil hiermede zeggen, dat hij spoedig zal worden geslacht en ter consumptie gestoofd. In Tentena zegt men, dat een hond, die uit het venster kijkt, de ziel van een overleden familielid des huizes ziet, die den dood van een der huisgenooten komt aankondigen.

Het venster is «de weg der dooden». Uit het venster wordt de lijkkist naar beneden gelaten. «De hond zegt met zijn uitkijken, dat de huisgenooten spoedig een lijk zullen nakijken», zegt men in Pebato. Het kan wel haast niet anders, dan dat het hier de toover is, die van den blik van den hond uitgaat, welken men

vreest, gecombineerd met den magisch gevaarijken invloed, welke aan het venster wordt toegeschreven, als de weg, waarlangs de lijken gaan.

In de eerste plaats moet de magische invloed van den blik krachteloos worden gemaakt, en dit doet men weer op eene van de twee wijzen, welke wij reeds meermalen hebben ontmoet: men werpt een boomblad uit het venster om daarin het kwaad op te vangen, of men snijdt den hond een stuk van het oor af om door zijn eigen bloed den opgewekten toover te vernietigen.

Dat het venster magische kracht emaneert, blijkt uit verschillende voorschriften: Etende mag men niet den arm op het venster laten rusten, want dan zal men nooit verzadigd worden (de toover van het venster maakt het voedsel krachteloos) (Onda'e). Bladeren, waarvan men rijst gegeten heeft, mag men niet uit het venster werpen, «want dan gaat de groeikracht van de rijst weg», deze wordt door den invloed van het venster vernietigd (Onda'e). Om dezelfde reden mag men geen rijst of rijstwan door het venster aangeven. Een algemeen voor Midden-Celebes geldend verbod is: Werp niets van den jachtbuit uit het venster, want dan zullen de honden niet meer vangen. Stort geen water uit het venster, anders krijgt ge geen rijst (Onda'e). Zou dit misschien beteekenen: door den invloed van den venstertoover op het water zal er geen regen komen, zoodat de rijst moet mislukken? Hang niet met het hoofd uit het venster, zegt een ander voorschrift in Onda'e, want dan zal de springlans niet afgaan, als een dier het touw van de veer beweegt, maar zij zal voor den doorgang blijven steken.

Zooals gezegd is, gaat deze doodende, verzwakkende toover van het venster uit, omdat daarlangs de lijken worden gebracht. Alleen in Poe'oe mBoto, waar de gewoonten in verschillende opzichten sterk afwijken van die bij de andere Bare'e sprekende stammen, worden de lijken door de deur gebracht. Wanneer echter in een gezin binnen korten tijd enkele personen zijn gestorven, brengt men het lijk bij de eerstvolgende gelegenheid door het venster om te voorkomen, dat er weer spoedig een doode zal komen.

Mr. Van Ossenbruggen heeft in zijn meermalen aangehaald werk aangewezen, waarom lijken niet uit de deur, over den drempel, worden gebracht. De deur en de drempel worden min of meer als heilig beschouwd. Iedereen gaat er door en over,

en met mensch en dier worden gemakkelijk magische invloeden naar binnen gebracht. Geen wonder dus, dat men dien doorgang van allerlei magische middelen voorziet, die de gevreesde krachten al aanstonds moeten paralyseeren. In het laatste hoofdstuk, waarin ik een en ander over den magischen invloed van boomen en planten zal mededeelen, zullen wij eenige voorbeelden daarvan vinden. Daardoor is de deur of de drempel een magisch bizonder sterk deel van de woning geworden, 't welk men niet mag besmetten door de verzwakkende, ontzenuwende kracht, die van lijken uitgaat. Daarom gaan deze door het venster of door een uitgebroken wand. De deur is de weg der levenden, die magisch sterk moeten blijven. Het venster is de weg der dooden, waar de doodende krachten huizen.

Vandaar dan ook, dat personen, die gerekend worden door een magisch zeer gevaarlijk lijk besmet te zijn, niet door de deur maar door het raam het huis ingaan. Naar buiten gaan kan geen kwaad, want dan neemt men den gevaarlijken invloed met zich mede naar buiten. Ouders die meer dan eens een kind bij de geboorte, of kort daarop hebben verloren, laat men door het venster naar binnen klimmen, waarna men den bamboe, waarlangs zij zijn gegaan, achter hen doorhakt. De magische invloed van het lijkje wordt daardoor verhinderd hen te volgen; deze blijft als het ware bij het raam steken.

Zoo doen in de Meerstreek ook alle vrouwen, die nog in aanmerking komen om kinderen te krijgen, wanneer in het dorp eene vrouw in het kraambed is gestorven. Allen gaan dan eerst naar het water om zich te baden, om den kwalijk werkenden invloed af te wasschen. Vervolgens ruiken allen aan een stuk smeulende boombast-kleedingstof, waarbij ieder zegt: «Ik wil niets ruiken, dat stinkt». Ten slotte klimt elk haar eigen huis binnen door het venster, en zoodra men binnen is, eet men inmiddels gereedgemaakte rijstepap. Al deze middelen moeten dus dienen om de smetstof van zich af te doen en zich magisch te versterken.

Hetzelfde doen alle inwoners van een dorp, waar iemand op een gewelddadige wijze om het leven is gekomen. Het lijk van zoo iemand wordt bizonder gevreesd, omdat de invloed die daarvan uitgaat, sterker moet wezen dan die van het lijk van iemand, die aan eenige ziekte of door ouderdom is gestorven.

Tot nu toe is mij van twee soorten van menschen verteld,

dat hunne lijken niet door het venster, maar door de deur worden weggebracht. In Lage en Onda'e zijn dit de lijken van hen, die geen broers en zusters, geen germain neven en nichten meer hebben. In Beneden Mori zijn het de lijken van priesteressen. Ik vermoed, dat de lijken van deze menschen magisch zoo sterk worden gedacht, dat zij den drempel niet meer kunnen besmetten. Wat eerstgenoemde personen betreft, als hun lijk wordt weggedragen, strooit men het rijst na. Vandaar dat zoo iemand, die broers en zusters, neven en nichten heeft overleefd, pantjawoe wea, «rijstuitstooier», wordt genoemd. Dat van zulk een lijk grooten invloed uitgaat, blijkt wel uit hetgeen in ons Toradjaboek is medegedeeld (I, 408), dat het hoofd van zoo iemand, nadat het doodenfeest voor hem was gevierd, niet naar de spelonk werd gebracht, maar in een mandje in een der woonhuizen werd bewaard. Met dit doodshoofd werden zieken over het lichaam gestreken, van voren en van achter, van de kruin van het hoofd af tot aan de voeten. Soms gebruikte men hiervoor ook het hoofd van een kind, dat als eerstgeborene in een gezin gestorven, niet «eervol» was begraven. In het eerste hoofdstuk van dit opstel hebben wij reeds gezien, dat zulk een lijk als magisch krachtig wordt beschouwd.

Over den drempel der woning moeten wij nog even doorgaan, want er is een voorschrift, dat voor geheel Midden-Celebes geldt, en dat luidt: Hak niets van den jachtbuit op den drempel, op den rand van den haard, of op het venster in stukken, want anders zullen de honden niets meer vangen. Met een enkel woord heb ik reeds gezegd, dat de drempel der woning een magische plek is. Tusschen den buit en den hond, die het wild gevangen heeft, blijft betrekking bestaan, alsof die buit een deel is van den hond. De magische werking van den drempel op den buit, die daarop wordt gehakt, laat zich ook verslappend op den hond voelen, zoodat deze geen geluk meer zal hebben. Ditzelfde geldt ook van den buitenrand van den haard, en van het venster. De rand van den haard is daarom magisch, omdat hij steeds dicht bij het vuur en een deel van den haard is. Brandhout mag men niet met het uiteinde op den haardrand laten rusten, anders zullen de bewoners van dat huis om de eene of andere reden beboet worden; ditzelfde zou ook gebeuren, als men in de trap hakte (Onda'e). Nu komt het voor, dat honden bij herhaling niets vangen, zonder dat men de reden kan opgeven,

waardoor magisch op de vermogens der dieren is ingewerkt. Dan schept men soms een reden door een stuk kokosvleesch op den drempel, den haardrand en het venster in stukken te hakken. Heeft men deze reden tot ongeluk geschapen, dan kan men ook zelfbewust te werk gaan om die reden weer weg te nemen. Hierop komen wij in het laatste hoofdstuk nog terug.

De magische kracht van den drempel komt o. m. uit in het voorschrift: Ga niet met den rug naar den drempel toe zitten, want dan zult ge daar een negenoog krijgen (Onda'e). Op den drempel te gaan zitten brengt gevaren voor de bewoners van dat huis. Wanneer iemand daar gaat zitten terwijl het waait, zal het huis omvallen of door den bliksem getroffen worden (Onda'e). Is er eene zwangere vrouw in huis, en zet men zich op den drempel, dan zal eene zware bevalling daarvan het gevolg zijn (Poe'oe mBoto). Ergens in huis komende op den drempel te gaan zitten, wordt dus als eene onbeschoftheid aangemerkt. Doet b. v. iemand dit die iets heeft te vragen, dan wekt hij daardoor zoodanig den onwil der bewoners op, dat hij hetgeen waarom hij komt niet zal krijgen. Evenmin als er op gaan zitten, mag men ook het hoofd op den drempel neerleggen om te slapen (Onda'e, Meerstreek, Palande, Poe'oe mBoto).

In het algemeen mag men niet op den drempel slaan; b.v. alikruiken mag men er niet op stuk slaan, want anders krijgt men nachtmerrie (Meerstreek, Palande). Een pinangnoot mag men niet op den drempel in tweeën hakken, want dan zal het kind dat in de woning geboren zal worden, sterven, indien het bij de uitdrijving op den buik komt te liggen. (Boven Mori). In Beneden Mori mag men ook geen pinangnoot tegen den wand kloven, want dan zal een kind des huizes sterven, zoodra het met de hand aan die plek kan reiken.

Dat het gevaarlijk voor de bewoners van het huis is om woeli, boombast of boomwortel waarmee de palmwijn bitter wordt gemaakt, op den drempel in stukken te hakken, hebben wij reeds gezien, toen wij in het vorige hoofdstuk over het varken spraken. Zoo mag men ook een kip den kop niet op den drempel afslaan, anders zullen al haar nakomelingen sterven (Boven Mori, Soempoe). De deur der woning mag men niet bedreigen met speer of zwaard, want dan treft men geesten, zegt men in Onda'e.

Wanneer wij de magische beteekenis van den drempel (en

ook de trap waar alles langs komt) in het oog houden, dan krijgt eene gewoonte bij het huwelijk in de Possostreek eene gansch andere beteekenis, dan wij er tot nu toe aan hebben gehecht. Wanneer de stoet, die den bruidegom vergezelt, bij de woning der bruid is aangekomen, steekt degeen, die den stoet voorafgaat, een speer in de trap, of plant deze bij den voet er van in den grond. Die speer draagt den naam van pamboenoe edja «de bewerper van de trap», en ze wordt dadelijk buit gemaakt door een daarvoor aangewezen slaaf. Boven aan de trap gekomen (dus bij den drempel), legt dezelfde voorman daar een zwaard neer, dat eveneens wordt weggenomen door een daarop wachtenden slaaf. Deze handeling noemt men montampongo wombo, «het portaal of den drempel in tweeën splijten» (zie Tor. II, 21). Vroeger meende ik hierin overblijfsels te mogen zien van een eertijds bestaan hebbend roofhuwelijk, maar nu is het duidelijk, dat trap en drempel door het ijzer magisch gedesinfecteerd moeten worden, opdat geenerlei invloeden daarvan uitgaande den bruidegom, als hij in den bizonderen toestand waarin hij verkeert daarlangs en daarover gaat, zullen benadeelen.

Nog een paar bijzonderheden met betrekking tot den drempel: Wanneer een hond bij de deuropening zijne tanden laat zien, moet er in die woning een doode komen. Het dier wordt dan dadelijk weggejaagd (Boven Mori, Tomata). Als het been slaapt, stampt men daarmede op den drempel om de kriebeling te doen ophouden (Meerstreek). Een algemeen gebruik in de Possostreek is om als een kind bij de geboorte niet wil ademhalen, met de scheede van een hakmes (als het een jongen), of met een rijststamper (als het een meisje is) onder tegen den drempel te stooten. Het kan wel zijn dat dit niet anders is dan een middel om het kind te doen schrikken, want soms stoot men eenvoudig tegen den vloer.

Verschillende gebruiken, waaruit het magisch karakter van den hond blijkt.

Na deze uitweiding over venster en drempel keer ik tot den hond terug om nog eenige dingen mede te deelen, waaruit duidelijk zijn magisch karakter blijkt. Zoo mogen de huisgenooten iemand, die pas van een lange reis terugkomt, niet dadelijk aanraken. De reiziger legt eerst zijn hand op een hond, en daarna

mogen familieleden en vrienden hem naderen. «Wanneer hij soms een ziekte heeft meegebracht, gaat deze op den hond over» (Boven Mori, Tomata). Als een hond voor de eerste maal iets op de jacht gevangen heeft, mag men aan iemand, die een stukje van den buit komt vragen, niets van het nekgedeelte geven, want dan zou de hond ophouden met vangen. Ik vermoed, dat juist het nekgedeelte wordt genoemd, omdat daar gewoonlijk het wild door den hond wordt aangegrepen, en dit gedeelte dus het innigst verband houdt met den hond. Door dit aan een niet-huisgenoot te geven stelt men het bloot aan de inwerking van vreemde invloeden, die langs dezen weg ook den hond zullen benadeelen.

Als men een hond bij zich heeft, zegt men in Boven Mori, kan men gerust gaan slapen, want als er een geest komt om den slapende te benadeelen, laat de hond dadelijk de tanden zien, en dan gaat de geest weg. In diezelfde streek zegt men: Als de meester eet en hij geeft niets aan den hond van hetgeen hij eet, zal die hond zijn meester dooden, niet rechtstreeks door hem aan te vallen, maar door zijn magischen invloed. Ook moet men een hond niet van de nieuwe rijst te eten geven, anders gaat deze spoedig op (Boven Mori). Dit doet meer aan een analogie-handeling denken. De hond schrokt zijn voedsel gewoonlijk naar binnen. Wij zullen later zien dat men wel aan de kat van de nieuwe rijst te eten geeft, maar dit ten gevolge zou hebben, dat de rijst dan niet spoedig op gaat, want de kat eet weinig en kieskeurig.

Hondenvleesch mag men niet in het rijstveld toebereiden, anders zullen de bladeren van de rijst verdrogen als waren ze verbrand. Ja, zelfs als men thuis of elders hondenvleesch gegeten heeft, moet men wachten met naar den akker te gaan, totdat men kan berekenen dat dit voedsel uit het lichaam verwijderd is (Palande).

Een hond mag men niet schoppen, anders krijgt men lepra aan den voet (Lage). Het schoppen, met den elleboog stooten en met een hakmes slaan hebben ook ten gevolge, dat de honden niet meer zullen vangen. Den laatst geborene uit een nest honden acht men het dapperst (Pebato). Wanneer een hond voor de eerste maal een varken heeft gevangen, bestrijkt men zijne voetzolen later met het onderste gedeelte van het borstbeen van het gevangen wild (Pebato).

Wanneer men een moedigen hond koopt, moet men tevens diens moed koopen, zooals het in Onda'e heet. De kooper geeft dan aan den eigenaar van den hond een eigengemaakten vischangel (van koper). Dit is «de prijs voor de tanden». Verder een bijl of een speer, als prijs voor de pooten, en tien bossen rijst als prijs voor zijn ingewanden. De tanden zullen dan het wild vasthouden, als de angel den visch. Dit noemt men den hond koopen samen met diens moed, want anders zou de moed van het dier bij de verandering van meester kunnen verdwijnen. De pooten zouden dan geen kracht hebben om hard te loopen, en de buik zou geen voedsel meer willen opnemen, zoodat de hond dood zou gaan. Heeft men den hond thuis gebracht, dan mag men hem niet dicht bij den haard te eten geven, anders zou hij lui worden. Ook mag men dit niet bij de trap doen, anders zou hij naar zijn vorigen meester terugloopen. Om te maken, dat een gekochte hond steeds bij zijn nieuwen heer blijft, snijdt deze wat van het eelt van zijn hiel af, en mengt dit onder het voedsel van het dier.

Teekenen aan den Hond.

Niet iedere hond is magisch even krachtig. Het verschil maakt men op uit teekenen aan het lichaam. In Boven Mori worden honden met zwarte nagels voor zeer moedig gehouden; hun tanden bewaart men na hun dood als voorbehoedmiddel. Ook een hond met vijf in plaats van vier nagels wordt in die streek voor zeer moedig gehouden. Een hond met een korten snuit moet niet door iemand worden opgevoed, die nog jong is, zegt men in Palande, want dan zal òf het leven van den meester òf dat van den hond niet lang zijn. Voor ouderen van jaren kan dit geen kwaad. In Pebato geldt weer een hond met een witte kin voor moedig.

Algemeen in de Possostreek geldende teekenen van moedige dieren zijn: Een zwarte streep over het gehemelte in den bek. Wanneer er een draai in den staart van den hond zit, zoodat de punt er van zich steeds dicht bij den wortel bevindt, behoeft de jager het opgejaagde wild niet te vervolgen, want hoe ver de hond het zwijn ook naloopt, hij zal het steeds terugjagen naar de plek, waar de jager staat. Als de haren onder den aars naar boven zijn gericht, en die boven den aars naar beneden, zal de hond het wild steeds den pas afsnijden.

Maar er zijn ook ongunstige teekenen aan den hond waar te nemen: Wanneer hij een witte streep in den nek heeft, die niet doorloopt tot het wit op de borst, zal het dier niet lang leven; het zal in een aangescherpten bamboe (Mal. randjaoe, Bare'e ampa) loopen, of door een slang worden verzwolgen. Heeft hij een witte vlek op het voorhoofd, maar geen witte punt aan den staart, dan is dit mede een slecht teeken. Heeft hij alleen een witte punt aan den staart, dan hakt men deze er af. Ik kan niet meer nagaan welke overwegingen de menschen er toe hebben geleid de beteekenis dezer teekens vast te stellen.

V.

Het Regen- en het Droogtedier.

In zijn werk «Les Fonctions mentales dans les Sociétés inférieures» (p. 290) haalt Lévy Brühl aan wat door Lumholtz geschreven is over de Tarahumaren in Mexico. «Ce cont des observateurs de la nature très attentifs. Pour eux, les animaux ne sont nullement des créatures inférieures; ils comprennent la magie, ils savent beaucoup de choses, et ils peuvent aider les Tarahumares à faire de la pluie. Au printemps, le chant des oiseaux, le roucoulement des pigeons, le coassement des grenouilles, le cri-cri des grillons, tous les sons en un mot produits par les habitants de la pelousse sont, pour les Indiens, autant d'appels aux divinités de la pluie. Pour quelle autre raison les oiseaux et les insectes chanteraient-ils, crieraient-ils?» Ook Preuss heeft dit in zijne studie «Der Ursprung der Religion und Kunst» (Globus, deel 86 en 87) duidelijk aangetoond, en Mr. Van Ossenbruggen heeft daarvan in zijn meer aangehaald werk over het Primitieve Denken een kort en helder overzicht gegeven (bl. 38 e.v.).

De Bare'e Toradja's denken er niet anders over. Dat iets louter een uiting van vreugde, van kunstzin is, kan de primitieve zich niet voorstellen; alles wordt gedaan, en alles oefent invloed op elkaar uit, met het doel om de wereld, zooals hij die beschouwt, in stand te houden. Wanneer wij bloemen op ons erf hadden geplant, hielden de menschen niet op met ons te vragen, waarvoor deze moesten dienen. Worden ze gegeten? Maakt men er medicijn van? Waarom plant ge ze dan? En als wij antwoordden: «Om

het oog te verheugen», dan dachten ze blijkbaar: nu ja, ge wilt ons niet zeggen, wat ge er mee doet. Dan ontdekte men met zijn zonderling combinatie vermogen van begrippen (associatie-denkbeelden) aan die bloemen een eigenschap, die ze geschikt maakte voor medicijn om den groei van de rijst te bevorderen, en dan kwam men om stekjes vragen, ten einde ze aan te planten.

Alles oefent op de natuur een magischen invloed uit, en zoo kan men in de geluiden van dieren, die overigens voor den mensch geenerlei beteekenis hebben, niet anders dan een «tooverzang hooren, waardoor deze geluiden zonneschijn, warmte, regen veroorzaken, zooals Chantecler door zijn gekraai de zon doet opgaan» (Van Ossenbruggen, o. c., bl. 39).

Den haan hebben wij bij de Bare'e sprekers leeren kennen als den warmte-vogel bij uitnemendheid, en vogels die den regen roepen, hebben wij ook reeds ontmoet. Maar het regendier bij uitnemendheid is de kikvorsch. Algemeen in Midden-Celebes zegt men, dat deze diertjes den regen roepen. En dit niet alleen, maar de regen zelf wordt kikvorschen, of zooals anderen het uitdrukken: de kikvorschen vallen uit den hemel (Onda'e). Er is nog een verhaal van den halfgod Lasaeo, die aan den Noordkant van het Possomeer op aarde neerdaalde, en daar een vrouw van de aarde huwde. Uit dat huwelijk werd een kind geboren, maar toen de moeder eens aan Lasaeo verzocht om de faeces van het kind op te ruimen, kreeg de man zoo'n walg van de menschen dat hij naar den hemel terugkeerde. De faeces der goden toch veranderden dadelijk in kikvorschen, die wegsprongen.

In Lage vertelt men van iemand, die bij gelegenheid van het vredemaken tusschen twee oorlogvoerende stammen werd doodgehakt. Zijn lijk werd begraven, en de plek omheind. Niet lang daarna groeide op die plaats een soort spinazie (Bare'e ndoeë-ndoeë, Amaranthus gangeticus). Men plukte en kookte die bladeren, maar onder dit werk vernam men in den pot het geluid van kwakende kikvorschen. Men durfde toen het kooksel niet eten, en stortte den inhoud van den pot uit. Zoodra de bladeren den grond hadden bereikt, veranderden zij dadelijk in kikvorschen, die wegsprongen.

Geen wonder dat de kikvorsch als een magisch dier wordt beschouwd. Toen wij over den invloed, die van lachen en praten uitgaat, spraken, hebben wij gezien hoe het uitlachen van

kikvorsch hevige beroering van de natuur te weeg brengt. Wanneer het de toover van een kikvorsch is, die storm en onweder te voorschijn roept, luidt het verhaal aldus: Eene vrouw vond op weg naar haar dorp een kikvorsch, dien zij in een slip van haar sarong knoopte. In het dorp komende vond zij de overige inwoners aan het dansen in den tempel. De vrouw voegde zich in de rij der dansers, en zij dacht niet meer aan den gevangen kikvorsch: Daar begon op eens het diertje te kwaken, en de dansers, denkende dat de vrouw winden liet, barstten in een onbedaarlijk gelach uit. Kort daarop brak er een hevig onweder los, en het dorp werd door den watervloed, die ontstond, verzwolgen. Algemeen is ook het gezegde: Iemand die met een kikvorsch speelt, wordt niet oud.

Kikvorschen met de vischspeer of met het hakmes dooden met de bedoeling ze te eten, is niet verboden, maar als men zulk een diertje doodt uit speelschheid, vooral als men dit doet met een zwaard (bizonder magisch ijzer), dan ontstaat er storm en regen.

Kikvorschen worden gewoonlijk in bamboes gestoofd gegeten. Het roosteren van deze dieren is bij eenige stammen verboden. «De geesten zullen u slaan als ge dit doet», beweert men, «en het bewijs daarvan is, dat ge geheel zwart zult worden» (Meerstreek, Pebato). De onmiddellijke aanraking van dit regendier met het magische vuur zou een kwaden invloed doen ontstaan, die zoowel op den mensch als op de natuur schadelijk werkt. Het roosteren van kikvorschen in huis zou ten gevolge hebben, dat de kat uit huis wegliep.

Toen ik eens naar deze dingen onderzoek deed te Tawi Baroe, een dorp in de bergen, waar het bizonder veel regent, verklaarde men daar, dat het niet verboden is kikvorschen te roosteren: daar toch zou wat droogte, als deze door het roosteren van deze diertjes verkregen kon worden, zeer welkom zijn. En toen ik vroeg of men dan niet meende, dat de katten uit huis zouden wegloopen, verklaarde men daarvan wel eens gehoord te hebben, maar er zich niet aan te storen, omdat de katten toch buitendien wegliepen.

Van den magischen invloed van een kikvorsch tracht men in Pebato gebruik te maken om een kind, dat hevig huilt, tot bedaren te brengen. Wij weten reeds, dat men gelooft, dat het kind zichzelf door dit huilen zal benadeelen, zal dooden. Men

legt dan een vastgebonden kikvorsch in een bak met water, en met dit water begiet men het schreeuwende kind. Men beweert, dat hierdoor het huilen van het kind op den kikvorsch zal overgaan, «want deze huilt (kwaakt) den geheelen nacht door». De ware bedoeling zal wel wezen om met de magische kracht van het diertje den geluidtoover van het kind te verlammen.

Wanneer een kikvorsch in huis komt, zegt men, moet men hem niet dooden, want hij zoekt een koude plaats, en daardoor zal het in huis koud, gezond zijn (Meerstreek). Ook beweert men, dat als een kikvorsch in huis komt, hij door een koopman zal worden gevolgd. Komt een kikvorsch op zij van het huis kwaken, werp hem dan wat vuur toe, en zeg: «Daar zoo, misschien vraagt ge hierom». Men zegt namelijk, dat die kikvorsch de ziel van een afgestorvene is, die om vuur komt vragen. De oorspronkelijke bedoeling zal wel wezen om door vuur den magischen invloed van het regendier te vernietigen.

Bizondere beteekenis hecht men in dit opzicht aan de torowawa, een soort padde. Wanneer zulk een diertje onder de woning van een zieke verschijnt, komt het dezen halen. Als de zieke een man is, schreeuwt de pad: Torokaa-kaa, toedoemaka taoe kanta, «kwak, kwak, breng den mensch die een schild draagt naar beneden. Is de zieke eene vrouw, dan zou ze zeggen: Torokee-kee, toedoemaka taoe pepe, «kwak, kwak, breng den mensch die een mand draagt naar beneden». Men jaagt het dier weg, en men werpt het een brandend stuk hout toe, zeggende: «We willen niet gaan». In Pebato beweert men, dat de padde het brandende hout voor sirih-pinang aanziet. Hiermee zou dan op zeer naïeve wijze zijn uitgedrukt, dat de magische kracht van vuur en van sirih-pinang dezelfde zijn.

Wanneer een padde op iemands lijf springt, zal deze persoon binnen een jaar sterven. Was men in den vroegeren tijd dicht bij den vijand gekomen, en hoorde men op den weg een torowawa kwaken, dan zocht men dit diertje spoedig op, en doodde het, want men beweerde, dat deze padde de ziel van een der vijanden was. Het gevolg hiervan zou zijn, dat men den eigenaar van die ziel zou verslaan. Al het hier genoemde omtrent de torowawa wordt algemeen onder de Bare'e-sprekers geloofd.

Van de beenderen van den kikvorsch wordt veelvuldig gebruik gemaakt. Zoo wendt men ze in Pebato aan tegen den beet van een duizendpoot. Men beweert namelijk, dat kikvorschen duizend-

pooten eten. In Onda'e en Boven Mori zegt men, dat als iemand een beentje van een kikvorsch, of een beentje van den Tarsius, of ook een stukje zout, tegen een kokosboom stuk slaat, de vruchten van dien boom nooit rijp zullen worden. Als men de plek op den boom weet, waar zoo iets is gedaan, kan men het kwaad verhelpen door die plek uit te hakken. Steekt men kikkerbotjes in een kokosboom, dan sterft deze onvermijdelijk. Men legt kikvorschbeenderen in de rijstschuur om de muizen er buiten te houden (Meerstreek). Wanneer men een kikvorsch uit den bek van een slang, die hem heeft gegrepen, weet te redden, kan men de beenderen van dit diertje als talisman gebruiken (Boven Mori). In Poe'oe mBoto beweert men juist, dat deze beenderen den drager gewrichtsrheumatiek zouden bezorgen. De beentjes van de achterdeelen van den kikvorsch worden gekauwd, en van dit speeksel spuwt men op ontstoken billen om deze te genezen (Onda'e). Ook worden beenderen van kikvorschen gebruikt bij het aanbrengen van beschermende middelen in vruchtboomen, bij de Bare'e sprekers o e r o e genoemd (Tor. I, 339—340). De werking er van op dieven, die van de vruchten van dien boom nemen, zal deze zijn, dat hunne vingers zullen afzweren. Om dit te voorkomen moet men eerst wat aarde tegen den boom werpen, aleer men van de vruchten neemt (Onda'e).

De tongen van kikvorschen worden gaarne door mannen gegeten, die veel ter jacht gaan. Zij denken daardoor veel wild te zullen vangen. Men beweert namelijk, dat kikvorschen hun tong in rotsspleten laten afhangen, opdat kleine krabben er hun schaar in zullen slaan. Ze halen deze diertjes dan aan de tong op om ze te eten (Lage, Onda'e).

Wanneer men op jacht zijnde een slang ziet, die een kikvorsch grijpt, maar deze weet te ontsnappen, dan zal men geen geluk op de jacht hebben, want ook het wild zal telkens weten te ontkomen (Onda'e). Wij hebben hierbij met een analogie-gedachte (voorstelling) te doen.

Boven hebben wij reeds een voorbeeld aangetroffen van het verband, dat de Bare'e-Toradja's zien tusschen den kikvorsch en de kat: Wanneer men kikvorschen in huis roostert, loopt de kat uit huis weg. Dit geloof vond ik in de Possostreek, in Besoa en Boven Mori. In Onda'e geeft men een middel aan om het kwaad ongedaan te maken. Men moet dan geschrapt kokosvleesch strooien van den grond af, langs de trap tot in huis, dan zal

de kat langs dit schrapsel weer in huis terugkeeren. Anderen beweren, dat hetzelfde bereikt wordt door de harde schaal van een kokosnoot in huis te verbranden. Wij zullen in het volgende hoofdstuk volop gelegenheid hebben de magische beteekenis van den kokosboom na te gaan. De invloed van de kokosnoot moet de verkeerde werking, door het roosteren van kikvorschen ontstaan, neutraliseeren.

Ik meen te kunnen zeggen, dat de kat het dier is, dat droogte veroorzaakt, en deze eigenschap is haar zeker toegeschreven naar aanleiding van haar afkeer van water. Maar de kracht welke van haar uitgaat om droogte te maken kan, evenzeer als de toover van kikvorschen, zoodanig door andere krachten worden beïnvloed, dat er storm door ontstaat.

Wij zagen reeds, dat het lachen om of spreken tot een kat storm en onweder te voorschijn roept. Het stereotiepe verhaal, waarmee dit geloof wordt gedemonstreerd, luidt: Eens zat eene vrouw in huis te naaien. Zij liet haar naald door den vloer vallen, en niemand hebbende om het voorwerp te halen (zij had juist menstruatie en wilde daarom niet opstaan, ten einde de bloedsporen niet te laten zien), gelastte zij de kat haar naaigereedschap op te rapen. Het dier voldeed aan den last, maar zoodra was het niet met de naald in huis teruggekeerd, of er brak een hevig onweder los, en het begon zoo geweldig te regenen, dat het dorp door den vloed verzwolgen werd.

Lieden van Peoera weten te vertellen, dat dit dorp nog niet zoo heel lang geleden bijna door een watervloed werd meegevoerd, die ontstaan zou zijn, doordat iemand met een kat had gespeeld. Men had toen een koperen bord in de richting vanwaar de wind kwam geworpen. Toen dit niet hielp, had men een kip den kop afgeslagen, en toen dit evenmin baatte, had men een kat gedood. Daarna eerst was het onweder bedaard. Door den met het bloed van de kat uitstroomenden droogte-toover was de kracht van den storm gebroken.

Boven hebben wij gezien, hoe storm kan ontstaan doordat een houder van warmte-kracht, b. v. een aarden pot, in stroomend water wordt gedompeld. Zoo kan het ook niet anders of er moet storm ontstaan, als een dier zoo vol warmte als de kat wordt gebaad, of alleen maar met water geworpen. Dit geloof bestaat dan ook algemeen in Midden-Celebes. In Napoe zegt men nog, dat iemand die een kat met water werpt, door den bliksem

zal worden getroffen (de bliksem als hoogste warmte-openbaring). Wij begrijpen nu ook, waarom men zegt, dat er groote droogte moet komen, wanneer men een kat, die volgens de Bare'e-Toradja's zoo weinig behoefte aan water heeft, ziet drinken.

Met het geloof, dat door het doodhakken van een kat groote warmtekracht loskomt, moet in verband worden gebracht, wat ik in Palande vernam, dat namelijk de ziel van iemand, die een kat heeft gedood, in het hiernamaals ondragelijken dorst moet lijden, want zoo iemand krijgt geen water (de warmte-toover van de kat heeft alle water verdreven). Springt een kat tijdens een storm uit een huis, dan zal die woning omvallen. De warmte-toover van de kat gaf aan het huis de kracht om den storm te weerstaan, maar als die kracht met de kat verdwenen is, moet het huis vallen. In Poe'oe mBoto zegt men, dat de aarde op de plek waar de kat neerkomt, zal inzakken, en dat daar een waterplas zal ontstaan.

Uit vele andere zaken blijkt nog, dat de kat een magisch dier is: Springt zij over gereedgemaakte medicijn heen, dan zal degeen, die daarmede gecureerd moet worden, niet beter worden (de kat heeft door haar toover de kracht der medicijn verlamd) (Boven Mori, Tomata). Wanneer er een zieke in huis is, en de kat is onrustig, dan zal de kranke spoedig sterven (Boven Mori). Op dezelfde wijze voorspelt in de Meerstreek een kat, die niet bij een kranke wil komen, of die tijdens de ziekte het huis verlaat, dat de zieke zal sterven.

Men denkt zich ook eenig verband tusschen boomen en katten, want overal worden voorschriften gevonden, dat zekere houtsoorten niet als brandhout in huis mogen worden gebruikt, daar anders de kat weg zal loopen. Bij de To Lampoe is het sinjanjoe-hout, in Boven Mori welonti, in Pebato polo-hout. Maar overal is djongi-hout verboden. Ook mag men de katten niet uit djongi-bladeren te eten geven, want dan zouden ze wild worden en wegloopen. Men beweert, dat katten den geur van genoemde houtsoorten niet kunnen vedragen. Ten opzichte van de djongi is dit geloof wel te verklaren: deze mooie, in het wild groeiende en zure vruchten voortbrengende boom staat in verband met den regen, want een der middelen om storm te verwekken is een spaander djongi-hout in een inkerving in den moederstam te klemmen. Waarschijnlijk worden de andere bovengenoemde boomen ook om hun rijk sapgehalte

of iets dergelijks met den regen in verband gebracht. In het laatste hoofdstuk zullen wij gelegenheid hebben te zien, hoe ook boomen en planten regen roepen. Hier zou het dus weer de afkeer van de kat voor water zijn, die bovengenoemd voorschrift in het leven heeft geroepen.

Het karakter van droogte-dier komt ook uit in het voorschrift om jonge katten, die men voor de eerste maal rijst te eten zal geven, dit voedsel op een waaier voor te zetten, waarmede men het vuur aanwakkert. Deze waaier moet daarna goed opgeborgen worden. In den vervolge mag men de jonge katten ook op bladeren te eten geven, maar die bladeren moeten opgeborgen worden, men mag ze niet laten slingeren, want anders zullen de katten overal hun gevoeg doen (Meerstreek). Ook moet men haar niet met de vuurtang of den pollepel (voorwerpen die telkens met het vuur in aanraking komen) slaan, want dan zullen ze er toe komen om kuikens te eten (Meerstreek).

Overal op Midden-Celebes zien wij van de snorharen van de kat hetzelfde gebruik gemaakt, als wij gezien hebben van de haren van overledenen en buffels. Men begraaft namelijk een haar uit de snor van de kat onder een der haardsteenen om te voorkomen dat de kat zal wegloopen. In Tawaelia heeft men nog een ander middel om de kat aan het huis te binden. De huisheer legt namelijk een soort gras tegen zijn voetzool, waarna hij het in kleine stukjes gesneden onder het voedsel van de kat mengt.

In Boven Mori en Poe'oe mBoto maakt men nog een ander gebruik van deze snorharen. Wanneer een man wil trouwen met de vrouw van een ander, neemt hij een snorhaar van een kat en een van een muis. Deze twee haren snijdt hij fijn en mengt ze dan onder de rijst die de echtelieden eten. Het gevolg hiervan zal zijn, dat die twee zoo hoogloopende oneenigheid krijgen, dat zij van elkaar zullen scheiden, en dan is de aanstichter van dit kwaad in de gelegenheid om de begeerde vrouw te werven.

Wanneer een wilde kat 's nachts onder een woning komt miauwen, is zij een verschijningsvorm van den weerwolf, die naar de bewoners van dat huis komt kijken om een hunner als slachtoffer uit te kiezen.

Zooals te verwachten was, wordt het paren van katten in een huis als m e a s a, onheilbrengend beschouwd. Maar toch niet algemeen. In Tentena b.v. verklaarde men zoo iets niet voor

measa, en in Pebato werd beweerd, dat het paren van katten in huis alleen measa is, wanneer men er naar kijkt (de toover van den coitus met den toover van den blik). Elders doodt men de katten voor zoo iets, en laat ze in de rivier afdrijven. In Tawaelia vertelt men er nog bij: «de schuldige katten mogen niet begraven worden, want ze worden als vorsten beschouwd, omdat ze samen met de menschen in huis leven. Begroef men ze, dan zou er storm en onweder ontstaan, waardoor het huis, waar de paring heeft plaats gehad, zou omvallen».

Deze mededeeling verdient eenige toelichting. Waarschijnlijk door Mohammedaanschen invloed van Sigi uit, aan welk rijk Tawaelia eertijds schatplichtig was, is men begonnen de lijken van menschen in den grond te begraven. Alleen die van de groote vorsten, de getaboeeerde personen, werden nog steeds op stellingen gezet. De bizonder sterke magische invloed, die van zulke lijken uitgaat, zal als ze in aanraking komt met de kracht die uit de geopende aarde straalt, zoodanige vermogens ontwikkelen, dat de natuur er door ontwricht wordt. Zoo zou ook de tooverkracht der katten en die der aarde een catastrofe in de natuur veroorzaken.

Ook wanneer men een kat castreert, moeten bizondere maatregelen genomen worden. In Palande zet men gedurende dit werk een wit katoenen hoofddoek op, want anders zou men een opgezetten buik krijgen.

Het geluid van de kat heeft ook magische kracht. Als zij op ongewone wijze miauwt, is dit een bewijs, dat zij een verschijningsvorm van een weerwolf is, en zal op die plaats spoedig iemand zwaar ziek worden (Meerstreek). Wanneer twee katten voor eene woning schreeuwen op een wijze die doet denken aan het huilen van een kind, dan zal in dat huis weldra een doode zijn (Palande). Als een kat boven op de nok van een huis miauwt, zal in die woning een doode komen, want de kat vraagt om een sterfgeval aan de goden. In Boven Mori vertelt men, dat de aarde gedragen wordt door een buffelstier. Als deze door een mier gebeten wordt, beweegt hij zich en schudt de aarde. Is er nu aardbeving, dan beginnen alle menschen te miauwen, want daardoor zal de aarde spoedig ophouden met bewegen, omdat de stier bang voor katten heet te zijn. Het verband tusschen het een en het ander is hier ver te zoeken, maar zooveel is duidelijk, dat het de toover van het geluid is, die de kracht, welke de aarde doet beven, moet ontzenuwen.

Het spreekt wel haast van zelf, dat ook aan de uitwerpselen van zulk een magisch dier als de kat beteekenis wordt gehecht. We zagen reeds, dat kattenfaeces een middel zijn tegen asthma, omdat men in het spinnen der kat het gereutel van een asthmalijder meent te hooren. Wanneer zoo iemand het restant van het voedsel van een kat opeet, heeft dit genezend effect. Eet iemand die gezond is zulk een overschot, dan zal hij juist asthma krijgen. Soms ook legt men een asthma-lijder een stukje kokosvleesch op de borst, en laat dit er door een kat afnemen (Onda'e).

Kattendrek met pinang in water gemengd geeft men in Mori aan beschonken personen te drinken om hen te ontnuchteren.

Een bewijs van de fatale werking van kattenfaeces vinden wij in Besoa, waar men gelooft, dat als een kat overal haar vuil doet, er in die woning velen zullen sterven. Zoo als de kat haar vuil niet meer bedekt, zoo zal men ook niet meer in staat zijn de noodige kisten voor de vele lijken te maken. De kat wordt dan gedood en in de rivier geworpen.

Aan den Oostkant van het Possomeer vernam ik, dat men een kat, die overal haar vuil neerlegt, niet aan den staart moet trekken of er met een hakmes op slaan, want dat zoo iets noodlottige gevolgen voor den mensch kan hebben. Een kat mag men niet uitschelden, want anders klimt zij 's nachts boven in huis en defaeceert en urineert boven op de slapenden, waardoor dezen ziek zullen worden en sterven (Palande). Iets dergelijks vertelt men in Beneden Mori (Tinompo): Wanneer een kat op de zoldering van een huis urineert, zal daar iemand sterven. Men snijdt de kat dan een stuk van het oor af om tegentoover te verwekken; het stuk van het oor wordt weggeworpen. Ditzelfde wordt gedaan in Napoe, als een kat braakt, want zoo iets is m e a s a, onheilbrengend. Het afsnijden van de ooren wordt ook vrij algemeen toegepast als middel om een kat het kuikens vangen af te leeren. Een ander middel om haar van dit euvel te genezen is Spaansche peper: drie korrels rijst worden samen gestampt met drie Spaansche pepers, en daarmede smeert men den bek van de kat in (Pebato). In Napoe en elders werkt men weer op andere wijze met Spaansche peper.

Om te voorkomen dat een kat overal haar vuil neerlegt, heeft men verschillende voorschriften. Eén heb ik reeds genoemd: het dier niet met vuurtang of pollepel te slaan. Zoo ook mag men er geen opmerking over maken als de kat op den grond

of op den haard (op geoorloofde plaatsen dus) bezig is te defaeceeren: nog minder haar wegjagen, want dan zal zij overal het huis vuil maken.

Volledigheidshalve geef ik hier nog eenige voorschriften met betrekking tot de kat: Van de pas geoogste rijst late men het eerst de kat eten. Deze eet weinig, dus zal de rijst niet spoedig op zijn (Boven Mori). Geef aan een kat geen kleefrijst, want dan wordt zij tandeloos en kan geen muizen meer vangen (Boven Mori). Werp nimmer iets, dat de kat gevangen heeft, uit het raam, want dan houdt zij op met muizen vangen (algemeen: dit punt is in het vorige hoofdstuk toegelicht). Wanneer men een gekregen of gekochte kat thuis brengt, tikt men voor men er mee in huis gaat, met een harer pooten op de trap, waarbij men spreekt: «Zeg niet aan de muizen, dat wij een gast hebben» (Boven Mori).

Als een kat voor hare meesteres zit en haar gezicht met den poot afveegt, komen ér gasten (Palande). Als men iets wil gaan verkoopen, en den nacht van te voren hebben twee katten met elkaar gevochten, dan zal men een goeden prijs voor zijn waar krijgen (Palande). Als katjes met den helm geboren worden, droogt men dien en neemt hem mede op reis (of eertijds in den krijg); dan zal men onderweg niet ziek worden, en den vijand niet in handen vallen (Besoa).

Het is hier de plaats om nog een en ander over regen en droogte te zeggen. Sommige redenen, welke naar de meening der bewoners van Midden-Celebes regen, storm en droogte kunnen veroorzaken, zijn reeds genoemd. In het laatste hoofdstuk zullen wij nog zien, dat boomen en planten regen kunnen roepen.

In het eerste hoofdstuk heb ik medegedeeld, dat het dompelen van een aarden kookpot in stroomend water storm ten gevolge zal hebben. Om dezelfde reden mag men ook geen water halen in bamboes, waarin pakjes rijst, w i n a l o e, zijn gekookt, welke rijst bij feestelijke gelegenheden wordt genuttigd. In Napoe werpt men stuk gestooten vruchten van de Spaansche peper in het water om regen te lokken. Algemeen is ook het geloof, dat men regen kan doen ontstaan door met een kom in het water te plonsen: dit geluid roept den regen. Even algemeen hangt men in tijden van droogte alikruiken in een boom op, omdat men meent, dat deze dan om regen zullen roepen. «Het water zal deze zoetwaterslakken zoeken», zeggen anderen. Het roosteren

van garnalen verwekt onvermijdelijk storm (Lage). In Besoa wordt beweerd, dat als er veel walang sangit, Bare'e ongo, Besoa andango, (een insekt, dat schade aan de rijst doet) zijn, er regen moet komen.

Ook de regenboog, beweert men, roept regen (Onda'e). Er gaat magische kracht van uit. Men mag er niet naar wijzen, anders zal de arm verstijven. Ziet men een regenboog, dan gaat men dien dag niet op den akker werken (Koelawi). De regenboog is voor de Bare'e Toradja's het vaartuig, [1] waarmede de priesteres naar den hemel opstijgt, om vandaar levenskracht voor kranken te halen. Een regenboog in het Westen gezien voorspelt (maakt) een doode. Neemt men een regenboog in zijn eigen dorp waar, dan is dit een aanwijzing dat er iemand zal sterven; vroeger zei men dat het dorp dan door den vijand zou worden overvallen. Re'e limbantanja, «het teeken dat vele vijanden komen is er», zegt men in Poe'oe mBoto. In pas genoemde streek werd op de plek, waarop men meende dat de regenboog stond, een geit of een hond geslacht om met diens bloed het aangekondigde onheil af te weren. Zulk een regenboog noemt men daa masawoe, «uitgestrooid bloed». Nam men op weg zijnde naar den vijand een regenboog waar, welks eene uiteinde niet tot aan de aarde reikte, dan beloofde dit eene overwinning op den vijand. Hij die daarbij het eerst geroepen had: «Die is voor mij», zou den vijand, wiens lot deze regenboog voorspelde, neerslaan.

Overal bestaan plaatselijke gebruiken, waardoor men meent regen te kunnen maken. Zoo moet er in een kolk van de Kalaena-rivier, bij Watoe Lempe, dicht bij het punt waar deze rivier in de vlakte komt, een krokodil huizen, die van een mensch zou zijn afgestamd. Wil men nu regen of droogte hebben, dan gaat men die aan den krokodil vragen, en men geeft hem daarbij van allerlei te eten.

Zoo kennen de Bare'e-Toradja's allerlei voorteekenen, waaruit zij opmaken, of de regentijd spoedig zal beginnen. Sommige van die teekenen berusten zeker op waarneming, zooals bijvoorbeeld, wanneer waterslakken en een ander soort weekdieren, in

[1] Oorspronkelijk was de Maan het vaartuig waarmede de priesteres door de Hemelzee voer en de regenboog de brug waarmede zij de Hemelzee te voet overtrok; dit blijkt uit de letterkunde. De opvatting van den regenboog als schuit is dus van lateren tijd.

het Bare'e bokoe genaamd, hoogerop hun eieren leggen. Ook als de baarsjes, kosa, kuit schieten, zegt men dat de regentijd niet ver meer is. Evenzoo zal het spoedig gaan regenen, als de àardwormen, tolodo, tot dicht bij de oppervlakte van den grond kruipen. Een teeken, dat de droge tijd in aantocht is, ziet men in de omstandigheid, dat veel vliegende mieren, Jav. laron, Bare'e lelari, uit den grond komen.

In Onda'e zag ik een middel toepassen om te zien of het op zekeren dag droog zou blijven, dan wel of het zou gaan regenen. Men licht dan het zevende dekblad van af den dakrand op, en werpt door de ontstane opening zeven maïspitten. Wanneer geen dier pitten het dak raakt, zal het niet gaan regenen. Mochten er zijn die het dak raken, dan zal het gaan regenen. Deze proef ziet er meer naar uit, als wilde men met de warmte-kracht van de maïspitten droogte doen ontstaan. Trouwens in alle wichelen is steeds ontwikkeling van magischen invloed waar te nemen.

Men brengt ook middelen in toepassing om regen op te laten houden. Wanneer het b.v. den heelen nacht doorregent, en men is bang, dat het den volgenden ochtend daarmede nog niet zal hebben opgehouden, dan breekt men een stukje van de dakbedekking af, en verbrandt dit samen met wat Spaansche peper. Men noemt dit mosiwaro, «uit elkaar drijven» namelijk den regen en de wolken (Meerstreek). De warmte van het vuur en die van de Spaansche peper moeten den toover, die den regen veroorzaakt, krachteloos maken. Ook kookt men eenvoudig wat water in een open pan, en denkt dan, dat de regen zal ophouden, zoodra het water is verdampt (Onda'e). In Napoe gooit men een brandend stuk hout naar buiten om den regen op te doen houden. Terwijl iemand om droogte vraagt, mag hij geen water aanraken, nog minder drinken, want dan zou er storm ontstaan (Onda'e).

Eeu paar jaar geleden woonde te Wajoera, Poe'oe mBoto, een sando, (magier), die de kunst verstond om regen en droogte te maken. Nu regende het in de eerste maanden van 1917 bizonder veel, zoodat men bang werd voor mislukking van den oogst. Toen gebeurde het op zekeren nacht, dat een der dorpelingen droomde, dat de toen reeds overleden sando tot hem kwam en zeide: «Zeg aan Tandjo'oe (een inwoner van Wajoera) dat hij een buffel geve. Dan moet ge dat dier slachten, zijn neus roosteren, en dien naar mijn graf brengen. Als Tandjo'oe

geen buffel geeft, geef ik geen droogte, want al mijn droogte makende middelen heb ik in het water gelegd (en daardoor regent het voortdurend). Zoodra mij de neus van den buffel is gegeven, haal ik de droogte-middelen uit het water (en dan komt er droogte)». De buffel werd werkelijk gegeven. Het verband tusschen den steeds vochtigen neus van den buffel en het vuur is weer magisch. Van de macht van dezen sando gaan allerlei verhalen: gedurende een bepaald aantal dagen kon hij regen en droogte geven.

Als men in Napoe om droogte vraagt, plant men een tak van den arènboom in den grond, en bindt daaraan eenige lapjes geklopte boomschors van circa twee span lengte, waarop met curcuma en aniline gele en roode strepen zijn aangebracht (nini heeten deze lapjes). Aan den voet van den arèntak is een kip vastgebonden, die later wordt geslacht. Verder legt men er neer: wat rijst, een kippenei en wat geklopte boomschors. Na zeven dagen gaat men dit alles weghalen, en het offer wordt vernieuwd. Haalt iemand een en ander binnen den gestelden tijd weg, dan moet hij een hakmes of een lap katoen aan den opsteller van den tak geven, anders zou deze ziek worden. De bedoeling is duidelijk: den toover die den regen veroorzaakt, tracht men in den tak op te vangen.

In ons Toradjaboek zijn nog verschillende voorbeelden genoemd van regen lokken en regen verdrijven (Tor. II, 256—263). Bij dit laatste speelt kalk eene voorname rol. Gewoonlijk wordt deze van de vlakke hand of van een hakmes (ijzer) afgeblazen. De magische kracht ontleent de kalk aan het vuur: warmte is in haar opgesloten. In het eerste hoofdstuk hebben wij reeds gezien, dat kalk moet dienen om den magischen invloed van een kinderlijk, en den invloed van weerwolven te neutraliseeren. Er zijn nog meer bewijzen voor de magische kracht van kalk: Wanneer men het dorp gaat «afsluiten», d. i. aan de ingangen allerlei middelen gaat neerleggen, die een naderende ziekte moeten tegenhouden, doet men dit steeds des avonds. De menschen die daartoe uitgaan, moeten voordat zij het huis verlaten, met kalk worden bestreken; zeker wel met geen andere bedoeling dan hen tegen magische invloeden te beschermen (Onda'e).

Wanneer men in dat zelfde land met een hoen zal gaan wichelen, strooit men eerst wat kalk op het dier, waarschijnlijk

met de bedoeling om allerlei invloeden, die de proef zouden kunnen belemmeren te verlammen. Ook bij het wichelen met rijst werd kalk over een zwaard gestrooid (Napoe, zie hierover Tor. I, 232).

Als men op reis zijnde kalk stort, moet men een dag rust nemen, om de plotseling los gekomen kracht van de gestorte kalk, die den reiziger zou kunnen verslappen, gelegenheid te geven uit te werken. Vooral moet men zoo doen als de kalkbus breekt (Poe'oe mBoto). Zoo iets is haast al even erg, als wanneer een aarden pot barst. Uit een kalkbus van een zwangere vrouw, beweert men in Poe'oe mBoto, moet men geen kalk in zijn eigen bus overstorten. Dit zou ten gevolge hebben, dat de vrouw bij hare bevalling defaeceerde, voordat het kind er was. Dit is nu wel niet measa, onheilbrengend, (ten minste tegenwoordig wordt het niet meer als zoodanig beschouwd), maar men schaamt er zich toch voor tegenover de andere vrouwen, die bij deze gelegenheid komen helpen.

Kalk wordt nu en dan als geneesmiddel aangewend: algemeen als bloedstelpend middel bij lichte verwondingen. Zoo wordt het ook bij oogontsteking op de oogleden gesmeerd. Hierbij treedt het toover-werende karakter van kalk weer aan den dag, want als slechts één oog ontstoken is, smeert men de kalk op het gezonde oog om dit voor besmetting te bewaren (Onda'e). Verder appliceert men nog kalk, met sap van den lemo polea (een lemoensoort, die eene sterke toover-werende kracht heeft) vermengd, op den buik bij pijn in het onderlijf, en op steenpuisten (Possostreek).

VI.

De magische kracht van Boomen en Planten

Mr. Van Ossenbruggen heeft in zijn werk over het Primitieve Denken aangetoond, dat de magische beteekenis van boomen gelegen is in het kwaad opvangend vermogen er van, als eene uitbreiding van het vegen met takken en bezems. Wij hebben in den loop dezer mededeelingen reeds kennis gemaakt met het wegslaan, wegvegen, wegbezemen van ziekten, het zoogenaamde mooera bata of moarosi. Het is hier de plaats

daarvan nog enkele voorbeelden mede te deelen, die nog in geen ander verband te pas zijn gekomen.

Zoo wordt in Napoe het heele dorp geveegd, de huizen en de erven, zelfs de pisangboomen, die er op staan krijgen een beurt. Uit ieder huis wordt wat medegenomen, als de drager van de ziekte, en met veel plechtigheden wordt alles buiten het dorp gebracht, en daar achtergelaten. Een witte kip wordt er bij los gelaten, als de zondebok voor de menschen. Eene beschrijving van zulk eene plechtigheid bij de Bare'e-Toradja's is gegeven in ons Toradjaboek (I, 390).

Wanneer in de Possostreek een tempel gereed was gekomen, vergaderden allen des avonds in het gebouw om feest te vieren. Dit feest heette mongkarokasi. Karoka noemt men verdroogde bladeren van den kokos- arèn- en sagoepalm. Met deze bladeren nu werd overal in den tempel geslagen, en men zwaaide er met fakkels in rond. Dit alles heet men te doen om de booze geesten weg te jagen; in werkelijkheid heeft men eene magische ontsmetting van het gebouw op het oog.

Als de jager in het Possosche en in Napoe een stuk wild heeft neergelegd, en hij zal dit gaan toebereiden, dan neemt hij eerst een rank van de lokaja, Aralia ferox Miq., een plant die veel voor magische doeleinden wordt gebruikt. Als er geen lokaja in de buurt is, kan ook een stuk van de overal in het bosch voorkomende liaan sada ndaoepa dienst doen. Daarmee steekt de jager in de ooren en de oogen van den buit, en strijkt er verder mede over het lijf van het dier van den kop tot den staart, eerst langs de rechterzijde, dan langs den linkerkant. De bedoeling hiervan zal wel wezen om den magischen invloed, die van het gedoode wild uitgaat, weg te vegen. Eerst wanneer de borstels van het varken door het vuur zijn afgezengd, steekt men de gebruikte twijg in den grond.

In de Berglandschappen maakt de jager een bezem van drie soorten van twijgen. Met dezen bezem wordt het zwijn geveegd. In Napoe steekt men den bezem na het gebruik in den bek van het dier, om hem daarna weer onder het lijf van het wild door er uit te trekken, waarna men hem in het dak van de hut steekt. Gewoonlijk spreekt men er nog bij. Zoo zegt men in Tawaelia: »Ik zal altijd vegen, zooals ik dit varken veeg, dat door mijn honden is gepakt, en zooals deze tetari (Scleria scrobiculata Nees., een der drie bestanddeelen van den bezem, een kruid met

scherpe kanten) insnijdt, zoo zullen de tanden van mijn honden doen bij het vangen». Uit zulke gezegden blijkt mede, dat de bedoeling van het bezemen is om de magische invloeden, die het jachtgeluk zouden kunnen bederven, te verwijderen.

In het Possosche neemt men 's avonds als men uitgaat drie samengebonden bladnerven van den kokos- of den arènpalm met zich mede om geesten weg te bezemen. Vooral werden deze bladnerven gebruikt bij het oorlogvoeren om de zielen van verslagenen (b o e l i n d e) weg te jagen. Wanneer men uit een bepaald geluid meende op te moeten maken, dat zulk een geest in de nabijheid was, dan liet men de bladnerven door de lucht suizen. Men zegt, dat de geesten dan denken, dat het een zwaard is, en dan vluchten ze. Daarom noemt men deze bladnerven ook wel p e n a i b o e l i n d e, «geestenzwaarden». Zes stukjes bladnerf van circa 3 cM. lengte draagt men wel bij zich om zich te beschermen tegen magisch vergif, d o t i, dat sommige menschen aan anderen heeten te kunnen toedienen. Wanneer men in een sterfhuis bij de To Poe'oe mBoto komt, ziet men een paar menschen voortdurend met een boomtakje, waaraan veel bladeren, over het lijk waaien. Men heet dit te doen om de vliegen weg te jagen, maar men gaat 's nachts met dit werk voort, als er geen vliegen zijn. Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat men met die takken de kracht, die van het lijk uitgaat, tracht weg te bezemen.

Het afwerend vermogen van boomtakken.

Langs dezen weg moeten boomtakken wegvegende, absorbeerende voorwerpen zijn geworden. Wanneer de pokken heerschen, loopt ieder in Pebato met een tak van den m a m p a j a e-boom rond. Dat juist deze boom er voor gekozen is, zal wel in den naam liggen, daar m a m p a p a l a i «weg doen gaan» beteekent. Bij andere stammen gebruikt men hiervoor weer takken van andere boomen.

In ons Toradjaboek (I, 394) schreven wij reeds: «Wanneer men in een Toradjasch dorp komt, kan men aanstonds zien waar een zieke is. Zoodra toch in zijn huis iemand langer dan een dag ongesteld is, haalt de Toradja een bos jonge twijgen van eenigen boom of plant (het komt er niet op aan welke), en hangt dien bij de trap aan een vloerbalk op. Dit is het teeken voor vreemdelingen (lieden uit andere dorpen), dat zij

niet naar boven mogen gaan. Komt men bij een woning waar men dit verbodsteeken ziet, dan is het zaak eerst te vragen, of men naar boven mag gaan. Evenals andere verbodsteekens, laat men ook dit hangen, al is de reden er voor verdwenen. Wij weten nu, dat de bos takken niet in de eerste plaats dienst moet doen als verbodsteeken, maar om alle magische invloeden, die de woning zouden kunnen binnendringen en den zieke kwaad doen, daarin op te vangen.

Als een doode naar zijn laatste rustplaats wordt gebracht, ziet men velen op het kerkhof met een boomtakje in de hand loopen. De menschen zelven weten hiervoor geen verklaring te geven, maar het is duidelijk, dat dit takje alle magische invloeden, die van de overledenen uitgaan, moet absorbeeren, opvangen, opdat zij den drager van het takje geen kwaad zullen doen. Wij hebben in het tweede hoofdstuk reeds gezien, dat reizigers of jagers bij een tweesprong wel eens een boomtakje planten om alle kwade invloeden, die hen zouden kunnen volgen (boei, bata, poga'aka) tegen te houden. Of men neemt daartoe zooveel alang-alangbladeren als er leden van het gezelschap zijn. Deze bladeren knoopt men te zamen en klemt ze in een stuk hout, dat men aan den kant van den weg plant. Dit noemt men rapowengaka. Men mag er niet naar omkijken, anders zouden die bladeren de kracht verliezen om het kwaad tegen te houden.

Thans is ons ook duidelijk, waarom offerstellingen en dergelijke voor godsdienstige doeleinden gebruikte voorwerpen «versierd» worden met de jonge bladeren van den arènboom: die bladeren moeten medehelpen de magische invloeden op te vangen, die men krachteloos tracht te maken door de ingrediënten, welke op het tafeltje worden gelegd. En nu ook is ons duidelijk, waartoe de towoegi bij de Bare'e Toradja's dient. Wanneer men namelijk van een krijgstocht was teruggekeerd, werd een jonge tak van den arènboom gesneden, en de bladeren daarvan werden in reepen gescheurd. Deze tak werd voorloopig onder een rijstschuur opgeborgen, totdat men in staat was het tempelfeest mompeleleka te vieren. Dan werd deze tak in den tempel gebracht, en daarin zeven-maal rond gedragen. Vervolgens werden de bladeren op een hoop geworpen, en ieder huisgezin slachtte daarboven een hoen, waarvan men het bloed op de bladeren liet druipen. Vervolgens werden deze bladeren

boven op een rek in het dak van den tempel gelegd, waar zij bleven liggen. Het is duidelijk, dat op deze bladeren alle kwaad en ziekte werd geladen, en zoo komt men er van zelf toe om aan te nemen, dat een van de functies van den tempel was om alle magische krachten, die den mensch konden verzwakken (ziek maken) vast te houden. Dit gebouw zou dan denzelfden dienst doen als de boven genoemde woka, het geestenhuisje, waarin de ziekte van het gezin werd gebannen, en waarover ik vroeger al een en ander heb medegedeeld. Wat de woka is voor het gezin, is dan de tempel voor het heele dorp. Wij vinden hierin dus eene bevestiging van hetgeen Mr. Van Ossenbruggen reeds heeft gezegd (o. c. blz. 189): «Wij zien deze geesten-banhuisjes (in Posso de woka) bij de animistische volken zich ontwikkelen tot grootere geestenhuisjes, en ten slotte tot tempeltjes en tempels; daarin worden de geesten zooveel mogelijk gebannen om ze meer in de hand te hebben, hun het kwaad doen te beletten, van hen het goede te verkrijgen».

Alle voorzorgsmaatregelen welke worden genomen bij het dekken van eene woning met sagoe- of nipahbladeren bewijzen, dat men ook aan deze bladeren het vermogen toeschrijft toover op te vangen. Het best blijkt dit wel uit een voorschrift, waaruit wij kunnen opmaken, dat de bladeren van het dak de groeikracht van de rijst opvangen, ten gevolge waarvan de aar niet gevuld wordt. Wanneer namelijk een huis gedekt wordt in de nabijheid van een rijstveld, in den tijd dat het gewas reeds vrucht begint te zetten, hangt men aan den dakrand een steen, «opdat de rijstaren niet overeind zullen gaan staan» (een teeken, dat de korrels loos zijn). Is men met het dekken tot de nok genaderd, dan wordt zand op het dak geworpen. Dit zand wordt bij het neervallen opgevangen, en later in het rijstveld gestrooid om de rijstkorrels zwaar te maken als zand. Ook al de voorzorgen, welke degenen die het huis dekken, moeten nemen, en waarvan een en ander in ons Toradjaboek is medegedeeld (II, 156) wijzen op den invloed, welken deze bladeren op den mensch hebben.

Het overdoen van ziekten op boomen.

Een sterk sprekend voorbeeld van den wensch om schadelijke krachten op een boom over te brengen is wel het begraven van een magisch gevaarlijk kinderlijkje in een gat van een

levenden boom, waarover ik in het eerste hoofdstuk heb gesproken. Een ander voorbeeld van ziekte aan een boom overdoen is het mompatirani, waarvan in ons Toradjaboek (I, 381) eene beschrijving is gegeven. Eene gewoonte, die berust op het denkbeeld zijne ziekte aan een boom (boomen) over te doen, vinden wij in Poe'oe mBoto. Wanneer daar iemand voortdurend door koorts wordt gekweld, maakt men onder eenige boomen in het bosch een eenvoudig hutje (afdakje) voor hem gereed. De zieke gaat er heen, en eet er wat katimba, waarna hij weer naar huis terugkeert, terwijl hij zegt: «Blijf gij hier, koorts, ik ga weg». Onder het heengaan mag de zieke niet omkijken. Waarom hij juist katimba moet eten, weet men niet te zeggen. Het is een kruid, Amomum album, Koord., met langen stengel en lange bladeren; de vruchten groeien dicht bij den voet, hebben eenigszins den vorm van ananas, en bestaan uit een aantal bij elkaar zittende pitten, die zeer zuur zijn, en veel gebruikt worden om aan toespijs een frisschen smaak te geven.

Wij hebben ook reeds gezien, dat men bij het wieden een bosje van het uitgetrokken gras in een boom hangt om spoedig klaar te zijn. Waarschijnlijk heeft men hierbij de gedachte om alle verslappende invloeden, die den mensch bij dit werk zouden kunnen hinderen, in den boom te bannen.

Het is niet eens noodig om een takje als afweermiddel te nemen. Een blad is daarvoor reeds voldoende. Wij zijn hiervan in het bovenstaande reeds verscheidene voorbeelden tegengekomen. Ik moet in dit opzicht alleen nog spreken over de gewoonte bij verscheidene Bare'e-stammen om als zij onder een omgevallen boom doorgaan, een blad van de eene of andere plant af te rukken, en dit op den stam te leggen. Wij moeten dan eerst even nagaan, wat men van een omgevallen boom denkt.

Het omvallen van een boom.

Een boom is, zooals wij gezien hebben, de opvanger, de vasthouder, de absorbeerder van allerlei magische krachten, die hij met zijne bladeren uit de lucht samenveegt. Wanneer nu een boom uit zichzelf omvalt, bewijst hij hiermede zijn gebrek aan kracht, dus ook zijn onmacht om het opgevangen kwaad vast te houden: dit komt dus met den val los. Vandaar het algemeen op Midden-Celebes bestaande geloof: Wanneer

een boom uit zichzelf omvalt, is dit measa, onheilbrengend.

Als men een boom achter zich hoort vallen bij den aanvang der landbouwwerkzaamheden, of als men op reis is, is dit een slecht teeken: dan zal iemand in het dorp sterven; het losgekomen kwaad zal iemand dooden. Verneemt men het vóór zich, dan kan het omvallen van een boom geen kwaad; misschien omdat men dan door blik en adem de vrij gekomen invloeden krachteloos maakt. In Beneden Mori hecht men deze onheilspellende beteekenis reeds aan een afvallenden tak, en men schrikt, als een vallend dor blad op zijn hoofd terecht komt: men zal dan moeten sterven, als men niet spoedig het kwaad, door het boomblad aangebracht, krachteloos maakt (of men denkt, dat het blad iets van levenskracht medeneemt). Als men op de jacht zijnde een tak ziet neervallen, behoeft men niet meer op eenig geluk te rekenen, zegt men in Napoe.

In Boven-Mori nu zal men als men onder een omgevallen boom doorgaat de kruin met de hand bedekken, anders zal men ziek worden, zegt men. Men denkt waarschijnlijk, dat het uit den boom vrij gekomen kwaad schadelijk op zijn levenskracht zal inwerken. Nog duidelijker komt dit uit, als men in pas genoemde streek zegt, dat iemand die eenig voorbehoedmiddel draagt, nimmer onder een omgevallen boom moet doorgaan, daar de talisman hierdoor zijn kracht zou verliezen; de kracht ervan wordt door het kwaad van den boom geparalyseerd.

Na het bovenstaande is het neerleggen van een blad op een omgevallen boomstam, als men er onder door gaat, verklaard: In Poe'oe mBoto zegt men een blad neer te leggen ten einde te voorkomen dat men zelf ziek wordt, of dat men iemand te huis ziek zal maken: Wanneer het kwaad uit den omgevallen boom niet in staat is u zelf ziek te maken, zoudt ge dat kwaad toch naar huis kunnen meenemen, en daarmede iemand uit uw gezin, die niet zooveel weerstandsvermogen heeft, benadeelen. Het blad moet dus den invloed, die van den boom uitgaat, opvangen en aan den boomstam binden.

Het kwaad, dat de boom iemand kan doen werd door een inwoner van Tindoli (Oostkust van het Possomeer) aldus verklaard: «Het blad dient om te zorgen, dat ge zelf niet te eenigertijd door een omvallenden boom zult worden getroffen». In Pebato zei men: «Het blad moet dienen om te voorkomen,

dat de levenskracht, tanoana, bij den boom blijve». Sommigen spreken nog bij het neerleggen van het blad: «Kwade invloeden (boei, bata) leg ik hier neer, volg ons niet». Anderen verklaren dit gebruik eenvoudig als een «verlof vragen» aan den aardgeest om voorbij te mogen gaan. Zooals reeds gezegd, mogen vooral zij, die een talisman bij zich dragen, niet verzuimen een blad op den boomstam neer te leggen, anders wordt hun voorbehoedmiddel waardeloos.

Het omhakken van een boom voor een lijkkist.

Iets anders is het natuurlijk als men een boom omhakt. Zoo iets doet men zelfbewust, en hierdoor reeds is men magisch sterk genoeg om slechte invloeden af te weren. In het gewone leven maakt men dus met het omhakken van boomen niet veel omslag. Maar anders wordt de zaak weer, als de boom geveld wordt met het bepaalde doel om er een lijkkist van te maken. Dat men hiervoor bang is, blijkt o. a. uit het voorschrift, dat kinderen geen boomen mogen planten, waarvan gewoonlijk doodkisten worden gemaakt. Hierdoor zouden zij sterven op het oogenblik, dat mensch en boom dezelfde lengte hadden bereikt (Boven Mori, Tomata).

Aan het omhakken van een boom, waarvan een lijkkist zal worden gemaakt, mag geen jongeling meedoen, die nog nimmer zulk een kist heeft helpen maken. Zal iemand voor de eerste maal hieraan medewerken, dan gaat hij bij den te vellen boom staan; een oudere, die dit werk reeds meermalen bij de hand heeft gehad, plaatst zich naast hem. De nieuweling houdt een bijl in de hand, en de oudere omklemt die hand met de zijne. Zesmaal wordt de bijl dan, door die twee samen vastgehouden, door de lucht gezwaaid, zonder dat men haar den boom doet raken, terwijl de oudere bij iederen zwaai telt: 1, 2, 3, 4, 5, 6. Bij den zevenden zwaai eindelijk laat men de bijl op den stam neerkomen, waarbij de oudere uitroept: «NN. zal er geen kwaad van ondervinden als hij een lijkkist maakt». Hiermede is de inwijding afgeloopen (algemeen in de Possostreek).

In Napoe mag ook niemand medewerken aan het maken van de kist voor een zijner schoonouders bestemd, daar hij hiervan nadeeligen invloed zou ondervinden, napoboeto, zich openbarende in het opzwellen van den buik, waardoor het lichaam verzwakt wordt. Dat ook aan het maken van een lijkkist in

Beneden Mori gevaren verbonden geacht worden, blijkt wel hieruit, dat de familie van den doode den aanvoerder bij het maken van de kist «loon» moet geven. Dit bestaat uit oloeti of inoloe, twee soorten van kralen. Door deze kralen moet dus de toover van het hout worden geneutraliseerd.

Algemeen geloof vindt bij de Bare'e-Toradja's ook het volgende: Als men een boom voor een doodkist omhakt, en de stam splijt bij het vallen, dan is dit een bewijs dat de overledene de kist niet wil hebben. Men stelt de begrafenis dan een dag uit, en velt een tweeden boom. In Boven Mori zegt men dat het splijten van een boom een bewijs is, dat er spoedig weer iemand zal sterven. In de kist, die men uit den tweeden boom hakt, legt men een spaander van den eersten, gespleten, boom.

In Poe'oe mBoto slacht men eerst een kip op den te vellen boom «opdat hij niet splijte». Dit splijten wordt dus toegeschreven aan eenige magische werking, waarschijnlijk van het lijk uitgaande, en deze doet men vooraf te niet door de kracht van het kippenbloed.

Ook wanneer bij het vallen het ondereinde van den boom op den stronk blijft rusten, is dit een teeken, dat er spoedig een doode zal volgen. Zoo ook wanneer een andere boom, die door den gevelden in zijn val wordt medegesleurd op dezen valt. Zulke boomen mogen niet voor het beoogde doel gebruikt worden.

Wanneer iemand een langen doodsstrijd heeft, en niet kan sterven, gaat men zijn doodkist hakken. Eenige spaanders van die kist neemt men mede naar de woning, en verbrandt ze daar. Het gevolg hiervan zal wezen, dat de stervende of beter wordt, of dadelijk den adem uitblaast (Meerstreek).

De werktuigen, welke men voor het hakken van de kist gebruikt, mag men niet tijdens den arbeid naar huis medenemen, b.v. als men teruggaat om te eten. Dit zou kwade gevolgen voor de overlevenden hebben. Die werktuigen mogen eerst te zamen met de kist op het erf van het sterfhuis gebracht worden. Het stuk boomstam, dat voor de kist gebruikt wordt, splijt men in twee helften: van de eene helft maakt men de kist, van de andere het deksel. Men moet oppassen, dat het einde van het deksel, dat het dichtst bij den voet van den boom heeft gezeten (het ondereind) ook op het overeenkomstige ondereinde van de kist komt te liggen. Brengt men de kist naar huis, dan moet

het deksel eerst op het erf worden gebracht, maar de kist brengt men het eerst in de woning met het «ondereind» vooruit. Het hoofd van den doode moet bij dit ondereind liggen, «opdat de ziel niet belet worde uit het lichaam te gaan». Deze algemeen geldende voorschriften staan in verband met het begraven in levende boomen, waarvan ik in het eerste hoofdstuk heb gesproken.

Bij sommige Bare'e-stammen zal men er voor zorgen, dat de sporen van de bijlslagen op de kist worden weggemaakt; het hout moet glad zijn; anders, beweert men, zal er spoedig weer een doode komen. In Poe'oe mBoto kent men dit geloof niet, maar hier is het weer gevaarlijk om de sporen van de bijl aan een vaartuig te laten, want een prauw, waarvan deze teekenen niet zijn verwijderd, zal vaak door een krokodil worden aangevallen.

Als men het deksel op de kist zal plaatsen, maakt men hiermede eerst zes schijnbewegingen, telkens tellende: 1, 2, 3, 4, 5, 6, tot men het bij 7 voor goed op de kist plaatst. Ook zal met het begraven in een levenden boom wel het gebruik in verband staan om de kist met het lijk er in zonder deksel buiten het dorp te brengen, en dit er eerst bij aankomst op de laatste rustplaats op te leggen. In Napoe zegt men, dat als de kist in huis gesloten wordt, de ziel van den overledene niet naar het zielenland Maboe kan gaan, daar zij den weg niet ziet.

Wanneer de kist met het lijk er in buitengewoon zwaar is, zegt men in Boven Mori, dat de ziel van een levende het lijk volgt, en de persoon van wie die ziel is, zal dan spoedig sterven. In Poe'oe mBoto echter beweert men, dat zich in dat geval de ziel van een reeds overleden bloedverwant op de kist heeft gezet, die den pas gestorvene te gemoet is gegaan.

Magische kracht van boomen en planten.

Boomen en planten hebben ook invloed op den regen: Wanneer zij veel vrucht dragen, komt er regen, en tengevolge daarvan zal de rijst gelukken. Daartegenover staat, dat als de boomen niet veel vrucht dragen, de rijst dan ook niet zal gelukken. De kracht, die zich bij het uitkomen der vrucht ontwikkelt, oefent niet alleen invloed uit op den regen, maar benadeelt ook op andere wijze het gewas. Zoo zegt men in Poe'oe mBoto, dat dan de varkens in het veld komen.

Er zijn boomen, die hun bladeren laten vallen, zooals de

tamampapoe, Cordia Myxa. Wanneer nu de nieuwe blaadjes uitspruiten, zegt men, dat deze den regen roepen. Als een manggaboom (de mangga kweni) gaat bloeien, komt er regen (Boven Mori). Zoo ook als de ondo vrucht draagt (Boven Mori). Als de morompa veel spruiten krijgt, zegt men: «Ze verdringen elkaar, er komt regen» (Pebato). Wanneer evenwel boomen, die de gewoonte hebben van bladeren te wisselen, zooals de pasgenoemde tamampapoe, de bogoe, Garuga mollis, en de talise, Terminalia Catappa, alle tegelijk hun loof laten vallen, komt er ziekte onder de menschen. Als zooveel kracht tegelijk wordt losgelaten, moet deze nadeelig op de menschen inwerken (Pebato).

Een algemeen geloof in de Possostreek is, dat als veel paddestoelen (Bare'e tanooe, Besoa totia, Napoe tangkidi, Tawaelia warire), uit den grond opschieten, er regen komt. [1] Ook is het geloof algemeen, dat als de roda, Mal. dadap, Erythrina Indica, begint te bloeien, het gaat regenen, en als de bloesems afvallen, er droogte komt.

Dat planten ook storm kunnen verwekken, blijkt hieruit, dat wanneer katimba, Amomum album, Koord., en eoe, Amaranthus gangeticus, verbrand worden, dit storm zal verwekken, terwijl de haren van de maïsvrucht wel worden gekauwd en tegen een hevigen wind gespuwd om dezen te doen bedaren.

Ook de schors van boomen wordt soms tot magische doeleinden aangewend. Zoo bindt men zich in de Meerstreek wel een stukje bast van den wentonoe-boom, Melochia odorata Forst, om den vinger om niet behekst te worden, of om te voorkomen, dat de pijn die men ergens voelt, verder zal voortdringen. Lieden die pas van eene ziekte zijn hersteld, binden zich bandjes van boomschors of gras om pols, enkel, elleboog en knie om niet weer in te storten. In Beneden Mori gebruikt men hiervoor veel de timbowane (Bare'e) of pada madala of rompa lemo (Mori), de Andropogon schoenanthus L. Zoo had een man met pijn in de heup zich het been met dit gras afgebonden, en iemand, die den voet verzwikt had, bond zich wat van dit gras om den enkel. Bij de To Lampoe

[1] Van deze paddestoelen gelooft men nog in de Possostreek, dat men er nooit een moet eten, die afzonderlijk groeit. Zulk een afzonderlijk groeiende paddestoel heet tanooe arawa, en degeen die hem eet, zal spoedig zijne ouders verliezen.

bindt een lijder aan gewrichtsrheumatiek zich de polsen, ellebogen, knieën en enkels met een soort rotan, laoero angga, «geestenrotan» genoemd. De bedoeling van dit aanleggen van bandjes om de gewrichten kan wel niet anders zijn, dan om invloeden die de pijn kunnen verergeren te verlammen.

Suikerriet.

Wanneer suikerriet bloeit, is dit measa, onheilbrengend.

Dit is een geloof dat ik bij alle hier besproken volken gevonden heb. Enkelen maken de beperking er bij: Als het vóór den tijd bloeit. Zulk een bloeiende suikerrietstoel wordt uitgetrokken en weggeworpen, want liet men hem staan, dan zou de eigenaar van dit riet door de zich openbarende magische kracht gedood worden. In Palande zegt men, dat ziekte en oorlog daaruit zullen voortkomen. In Pebato legt men zulk een stoel midden op den weg, waarschijnlijk met de bedoeling, dat de kracht zich langs den weg zal verspreiden. In Tawaelia beweert men, dat door een bloeienden suikerrietstoel een voornaam man zal sterven, en dat «de aarde in elkaar zal zakken». De kracht, die zich door dat bloeien openbaart, zal dus aan de aarde hare stevigheid ontnemen.

Maar in sommige streken is men met het eenvoudig uitrukken van den stoel niet tevreden. Zoo doet men in Tentena (Noordoever Possomeer) de priesteres komen om met hare litanieën de ontbonden kracht schadeloos te maken. Bovendien worden ondo, een in de bosschen veel voorkomend knolgewas, en de palmiet van tole, Pandanus, in stukjes gesneden, en om het dorp heen gestrooid, ten einde daarmede een magischen kring te trekken. Ook in Besoa, waar men zegt, dat bloeiend suikerriet ten gevolge zal hebben, dat verscheidene hoofden des lands zullen sterven, vergenoegt men zich niet met het uitroeien van den stoel. Daar heeft ook het mopaoera, «doen terugtrekken», plaats, eene plechtigheid, welke bij alle gelegenheden plaats heeft, waarbij magische invloeden moeten worden vernietigd. Vooreerst wordt een witte kip geslacht, met welker bloed men de voorhoofden van alle voorname lieden besmeert. Dan mag men gedurende drie dagen geen groen hout kappen of eenig dier slachten, waarschijnlijk uit vrees van met de daardoor vrijkomende krachten de gevreesde invloeden te versterken. Daarna gaat men het

kwaad wegjagen: Een offertafeltje wordt buiten het dorp op den weg gemaakt met den gebruikelijken stengel, waaraan lapjes geklopte boomschors, en het huisje voor de ziekte. Op het tafeltje legt men rijst en een ei. Een witte kip en een witte buffel worden dan geslacht. Men beweert, dat de priesteres van het bloed van deze dieren een weinig drinkt; de overige menschen worden er mede op het voorhoofd gestreken, «om hun leven te geven». Daarna mag men gedurende 3, 5, 7 of 9 dagen (al naar gelang van de belangrijkheid van het geval, door de priesteres te bepalen) geen leven maken, op de gong slaan enz. Geen akkerwerk mag gedurende dien tijd worden verricht, want wanneer men naar het veld ging, zou de aanplant bederven; het gevreesde kwaad zou men daardoor naar den akker overbrengen. Gedurende vijf dagen mogen geen vreemdelingen in het dorp komen, en het eten moet vóór het opgaan van de zon gekookt zijn, waarna het vuur gedoofd wordt, want overdag mag er geen vuur wezen. Als men water gaat halen, mag de bamboe niet over den schouder worden gedragen.

Suikerriet is voor de volken van Midden-Celebes een magisch krachtige plant. Bij nagenoeg alle godsdienstige plechtigheden is suikerriet een noodzakelijk ingredient. Wanneer in Poe'oe mBoto een doode begraven wordt, richt men op den weg naar het graf een stellinkje op van vier stukken suikerriet. Aan het dwarsbalkje hangt men een mandje op met rijst en toebehooren, vier pisangs en vier stukken sagoekoek. Men noemt dit toestel padaso ntomate «verspieder van den doode». Wanneer de ziel van den doode tot dit punt gekomen is op hare wandeling naar het dorp, dan beseft zij eerst recht, dat het lichaam gestorven is. Het suikerriet moet hier dus dienen om den magischen invloed, die van het lijk uitgaat, te neutraliseeren.

Zulke stellinkjes vindt men ook in Mori. Wanneer bij den ingang van het dorp het verbodsteeken wordt opgericht om ziekten te weren, is er steeds een stengel suikerriet bij. Als men in Poe'oe mBoto en andere streken der Bare'e-sprekers de bossen rijst op de stelling hangt om ze daarop te laten drogen, voegt men er een stuk suikerriet, wat rijststoppels en gemberwortel aan toe. Deze drie zaken schuift men telkens op om plaats te maken voor nieuwe bossen, die aan de andere worden toegevoegd. Men zegt dit te doen om de boei, magisch kwaad dat de rijst schade zou kunnen doen, te verdrijven.

Met suikerriet in de hand gaat men in Boven Mori een poklijder bezoeken, opdat men zelf niet door de ziekte worde aangetast. In diezelfde streek vertelt men, dat suikerriet uit de hand van een kind zou zijn opgegroeid. Dit kind werd in den oorlog door den vijand gedood. Vroeger zou er dan ook bloed uit suikerriet zijn gekomen, als men dit kapte (Bekend is, dat er vaak roode plekken in het riet voorkomen).

Op het groote doodenfeest, tengke, bij de Oostelijk wonende Bare'e-Toradja's, wordt in den tempel een katafalk opgericht, waarop de aangekleede pakken met beenderen der overledenen worden geplaatst. De vloer van deze katafalk is gemaakt van naast elkaar gelegde suikerrietstengels, en ook aan de bamboe-hoekstijlen zijn deze te zamen met Dracaena-bladeren vastgemaakt. Hier moet het suikerriet ongetwijfeld het magische kwaad dat van de lijken (beenderen) uitgaat, helpen vernietigen.

Vier dagen na het verbranden van het gevelde hout op den ontgonnen rijstakker moet dit veld worden schoongemaakt, en bij die gelegenheid plant men er in Pebato vier stengels suikerriet en vier stuks soeli, Colocasia «opdat de eigenaar van den akker lang moge leven». Of met andere woorden: opdat dit riet en de Colocasia alle kwade invloeden, die de groeikracht van dien akker zouden kunnen benadeelen, zullen verlammen.

Ook in Tawaelia speelt het suikerriet een groote rol bij godsdienstige plechtigheden. Zoo is er een gelegenheid waarbij de priesteressen bezield worden door geesten. Bij dit feest moeten groote hoeveelheden suikerriet voorradig zijn. Al deze stengels mogen niet van hun bladerkroon ontdaan worden. Een deel er van wordt door de priesteressen naar den tempel gebracht, en daar aan den middelsten paal, den zoogenaamden siropoe, vastgebonden. Op de plek waar het feest plaats heeft, wordt de rest van de suikerrietstengels onder de voorname lieden verdeeld. Dezen kauwen dit riet, «opdat zij niet ziek gemaakt zullen worden door de geesten, die in de priesteressen zijn gevaren».

Soms schijnt suikerriet geen afwerende kracht te hebben, maar juist een nadeeligen invloed uit te oefenen. Zoo zegt men in Boven Mori, dat men niet langs den grooten weg mag loopen met suikerriet op den schouder; eene ziekte zou het gevolg daarvan zijn. Ook mag men tijdens den rijstoogst geen suikerriet en Colocasia eten, omdat dit nadeelig zou werken op genoemd gewas. De rijst zou zoo licht (zonder korrel) worden als de

uitgekauwde vezels van het suikerriet, en zoo glad als Colocasia (de rijst zou te spoedig door het lichaam gaan, geen voedingskracht aan het lichaam mededeelen). Aldus beweert men in Palande. De gezochtheid van deze verklaring springt in het oog. Het kan wel niet anders dan dat het samentreffen van de vrijkomende kracht van genoemde gewassen wordt gevreesd.

Iemand die hoest, mag geen suikerriet eten, want dan zou de hoest verergeren. Alleen het riet, dat op de bovengenoemde katafalk met de beenderen der dooden in aanraking is geweest, zou den hoest kunnen cureeren. Daarom tracht een ieder zulk een stuk suikerriet machtig te worden, wanneer de katafalk wordt afgebroken.

In Tawaelia zegt men, dat iemand die pas door eene priesteres is behandeld, geen suikerriet mag eten om niet weder in te storten.

Met de uitgekauwde vezelen van het suikerriet cureert men lepreuze en andere leelijke wonden.

Allerlei voorschriften, die hun grond vinden in het magisch karakter van deze plant, moeten bij het kauwen van suikerriet in acht worden genomen. Zoo mag men het niet 's nachts kauwen, want dan zal men niet oud worden (Poe'oe mBoto). Wanneer men 's morgens vroeg suikerriet kauwt, zal men eene oude vrouw tot echtgenoote krijgen. Om dit «gevaar» af te wenden, moet men in den nacht daarop de schil van een pinangnoot kauwen. Op de eene of andere wijze stelt men zich dus voor, dat de toover van het eene door dien van het andere wordt opgelost (Boven Mori). Een algemeen geldend voorschrift is, dat als men suikerriet heeft gekauwd, men op moet passen, dat niet een varken de weggeworpen vezelen eet, want dit zou ten gevolge hebben, dat men door den vijand gedood werd. Onder den maaltijd moet ge geen suikerriet kauwen, want dan zult ge bloed opgeven (Boven Mori). Ook moet men het riet niet van den top af naar beneden toe schillen, want dan zal men een vergroote milt krijgen (Boven Mori). Eene vrouw moet nooit bij het ondereind van het riet beginnen te kauwen, maar steeds bij het topgedeelte. Want als zij zich hieraan niet houdt, zal het kind, dat zij later zal baren, in de voetligging geboren worden (Poe'oe mBoto).

Een algemeen voorschrift voor het planten van suikerriet is, dat men de stekken nooit des morgens in den grond moet

steken, want dan zal het riet niet zoet worden. In Napoe worden de pitten van maïs, die men zal planten, vooraf met suikerrietsap besprenkeld, opdat de vrucht later zoet zal worden.

P i s a n g.

W a n n e e r d e v r u c h t v a n e e n p i s a n g b o o m n i e t a a n d e n t o p m a a r m i d d e n i n d e n s t a m u i t k o m t, i s d i t m e a s a, o n h e i l b r e n g e n d.

De boom wordt in zulk een geval dadelijk omgehakt en weggeworpen. Dit geloof is vrij algemeen in Midden-Celebes. Zoo vertelt men bij de To Lampoe dat de komst van het Gouvernement onder meer werd aangekondigd door een pisang waarvan de vrucht midden op den stam uitkwam. Gewoonlijk zegt men, dat ten gevolge daarvan de eigenaar van den boom zal sterven. In Tentena (Noordoever Possomeer) beweert men, dat zoo iets twee dingen ten gevolge kan hebben: de rijst zal het eene jaar gelukken en het andere niet, of er zal een groote ziekte in het dorp komen. De bloemkolf van den schuldigen boom wordt in geel geworden bladeren gewikkeld, en naar het Westen geworpen, of men laat hem in de rivier afdrijven.

Toch zeide men in enkele streken (Poe'oe mBoto, Boven Mori, Palande, Pebato), dat zulke vruchten gedroogd en bewaard werden. Zij werden dan gebruikt als voorbehoedmiddel als men ten strijde ging, want wanneer men dit bij zich droeg, zou men niet door het schot van den vijand getroffen worden. Het is duidelijk, dat dit een analogie-handeling is: de kogel zal niet recht uit den loop komen. In Pebato zei men, dat door de kracht van dit middel de loop van het vijandelijk geweer uit elkaar zou springen. Daar geweren in Midden-Celebes uit den lateren tijd dateeren, moet dus het geloof in het onheilbrengende van bovengenoemd verschijnsel zich hebben gewijzigd.

Onvoorwaardelijk m e a s a is het, wanneer twee trossen uit denzelfden stam te voorschijn komen. Ook wanneer de vruchttros uitkomt aan den kant, waar de woning staat, acht men dit in Beneden Mori m e a s a. Men tracht den tros dan in eene andere richting te wringen, of de boom wordt eenvoudig omgehakt, daar anders de eigenaar zal sterven.

Uit deze gegevens blijkt wel, dat men aan de pisang magische kracht toekent. Zoo bestaat ook in Midden Celebes het geloof, dat meen ik in heel Indië wordt aangetroffen, dat eene gehuwde

vrouw, die nog in de termen valt van kinderen krijgen, geen dubbele pisangvrucht moet eten, daar zij anders van een tweeling zal bevallen.

Pisang wordt ook wel eens aangewend bij godsdienstige plechtigheden, evenwel niet zooveel als dit met suikerriet het geval is. Zoo wordt onder het offertafeltje bij het mowase een pisangspruit geplant (Tor. I, 382). Pisang en suikerriet, zegt men, worden in het land der geesten aangeplant (Tor. II, 98). De stam van een pisang wordt bij een in het kraambed gestorven vrouw gelegd als plaatsvervanger voor haar kind (Tor. II, 114). Wanneer de priesteressen rondgaan in den tempel om de geesten der afgestorvenen op te roepen, deelen zij aan alle aanwezigen stukjes geroosterde pisang uit, die afkomstig heet te wezen van Wawo Maborosi, het geestendorp (Tor. II, 130). Een jager zal zijn hond nooit met een pisangblad slaan, want anders zou het dier niet stevig worden, hoeveel het ook at. Zijne beenderen zouden nooit sterk genoeg worden om wild te vangen. «De hond volgt hierin de rib van het pisangblad», zegt men om daarmede zijn magerte aan te geven.

Een zonderling geloof met betrekking tot de pisang vond ik in Poe'oe mBoto en Boven Mori. Wanneer men een geneesmiddel voor eenigen zieke of de eene of andere gunst deelachtig wil worden, zoekt men een pisangstam uit, waarvan de bloemtros reeds zoo groot is, dat hij naar de aarde begint te neigen. Dezen bloemtros drukt men naar beneden en bindt hem samen met de bladeren, stevig aan den stam vast. Vervolgens bevestigt men een touw aan den tros, waarvan men het andere eind in de hand houdt. Dit alles gebeurt midden in den nacht. Men beweert, dat de bloemtros naar boven wil, «hij smeekt om verlost te worden». Ten gevolge hiervan zullen slangen op den wakende, die het touw vasthoudt, afkomen, en allerlei andere dieren die niet anders zijn dan verschijningsvormen van weerwolven. Die dieren willen den mensch bang maken, opdat hij zal heengaan. Maar als hij volhoudt, zal eindelijk een geest tot hem komen (in Boven Mori zegt men, in de gedaante van een meisje), en aan dezen geest vraagt hij om de gewenschte medicijn. In Poe'oe mBoto vertelt men, dat de geest den mensch vier bamboe kokers aanbiedt, waaruit hij moet kiezen. In sommige van die kokers is ook medicijn, die juist verderfelijk is voor den zieke. Kiest de mensch deze, dan gaat de zieke dood.

Dit geloof, dat ik niet verklaren kan, draagt alle kenmerken van vreemdelingen te zijn overgenomen. De naam op zich zelf doet zoo iets reeds vermoeden, want deze is mobaratapa, uit het Maleisch overgenomen, bertapa. Uit dit voorbeeld kunnen wij zien, hoe zulke dingen bij deze menschen inslaan, want in de genoemde streken weet ieder er van te vertellen, en dit gebruik vindt zeker ook nog elders in Midden Celebes toepassing.

De magische kracht van pisang heeft ongetwijfeld ook aanleiding gegeven tot het volgende voorschrift, dat ik in Boven Mori vond: Een pisangspruit moet men niet op denzelfden dag planten, waarop men haar van de moederplant heeft weggenomen. Wanneer men dit deed en de boom zou later rijkelijk vrucht dragen, zou degeen die de spruit geplant heeft, moeten sterven. Ook is een algemeen geldend voorschrift, dat men een spruit niet van den moederstam mag wegnemen, zoolang men de vrucht van dezen laatsten nog niet heeft geoogst.

Katedo, Mal. Laboe, Lagenaria vulgaris.

Wanneer de katedo (Lagenaria Vulgaris L.) twee vruchten aan één steel draagt, is dit measa, onheilbrengend.

De Toradja voelt in zulk een verschijnsel dadelijk, dat het een bizondere kracht is, die zoo iets bewerkt, een kracht welke voor den mensch schadelijk moet wezen. Iemand uit het gezin van den eigenaar van het veld, waar deze pompoen groeit, zal daardoor sterven. De plant met deze onheilbrengende vruchten moet dadelijk uitgerukt worden, niemand mag er van eten. In Tawaelia wordt een der beide vruchten gegeten, de andere echter in de rivier geworpen.

De steel van de laboe wordt in Boven Mori veel aangewend tegen buikpijn en pijn aan de aars bij verstopping.

Allerlei analogie-handelingen moeten den groei van deze plant bevorderen: In Boven Mori zal men zich na het planten van pompoen en komkommer over den grond rollen, omdat men meent, dat er dan veel vruchten zullen komen. Men plant ook de pitten van laboe te zamen met was, opdat ze melig zullen worden. De eerste laboe, die men van een aanplant plukt, pleegt men in Boven Mori op het droogrek boven den haard te leggen, «opdat de andere vruchten zoo groot als potten (die gewoonlijk op het rek hun plaats hebben) zullen worden.» De bedoeling zal wel wezen, dat de heilzame invloed van het vuur,

waarmede deze eerste vrucht (die voor den aanplant is, wat de rijstmoeder voor den akker is) in aanraking komt, de andere te beter zal doen gedijen. Om veel vruchten te krijgen bekrabt men de plant met den poot van een leguaan (Boven Mori), misschien wel omdat dit dier veel eieren legt.

Plant men komkommer, dan voegt men curcuma bij de pitten om de vruchten mooi geel te laten worden. Zwangere vrouwen mogen geen kleine komkommers eten, anders zal ook het kind, dat zij voortbrengen, heel klein wezen (Boven Mori). Als iemand uit Poe'oe mBoto lawoe, kalebas, plant, houdt hij daarbij zijn eigen hals met de hand omklemd, of hij legt eerst een strik op den grond, in het midden waarvan hij de pit plant, waarna hij den strik dicht haalt. Hij doet dit om den kalebas een dunnen hals te geven, waardoor deze geschikt wordt om hem als vat te gebruiken, om daarin palmwijn te bewaren of om hem als veldflesch te gebruiken.

Kokosboom.

Wanneer een kokosboom vóór den tijd vrucht draagt, is dit measa, onheilbrengend.

Dit geloof geldt niet alleen voor den kokosboom, maar voor alle ooftboomen, die spoediger dan gewoonlijk het geval is, vrucht dragen. Zulk soort boomen laat men gewoonlijk ook niet door kinderen planten, want dan zullen dezen sterven, zoodra zij volwassen zijn geworden. De kracht, die er van uitstraalt, als de boom te snel vrucht draagt, zal den eigenaar of dengeen, die den boom geplant heeft, dooden. Den boom moet men omhakken, om hem te doen ophouden magische kracht uit te stralen.

In verband met dit geloof was men aanvankelijk bang voor den zoogenaamden kalapa kapal, toen deze in Midden Celebes werd ingevoerd. Zooals men weet draagt deze kleine kokossoort reeds na vier jaar vrucht, terwijl de oranjekleurige vruchten zich dicht bij de aarde bevinden. Eerst nadat wij er enkele op ons erf hadden aangeplant, en men zag dat hieruit geen onheil voortkwam, vond het voorbeeld in de omgeving navolging. De eerste vruchten, die aan zulk een boom komen, zullen de meeste menschen niet willen eten. Men laat ze van zelf afvallen, of men geeft ze aan de varkens te eten. Een stukje van de bladnerf van den kalapa kapal bond men in Palande aan zijn

schild vast, als men den vijand te gemoet ging. Men zou daardoor, van een hoogte springende, niet in scherp gemaakte bamboes terechtkomen. Dit hield natuurlijk verband met de geringe hoogte van de takken van dezen boom boven den grond.

Wanneer een kokosnoot twee kiemgaten heeft, of de spruit breekt zich niet een weg door het kiemgat, maar er naast, is dit measa, onheilbrengend.

Dat de kokosboom als magisch krachtig wordt beschouwd, blijkt uit het gebruik er van en uit allerlei verbodsbepalingen. In de rare, het pakje met allerlei levenskrachtige kruiden, dat alle magische invloeden, die de bewoners van een huis zouden kunnen benadeelen, moet verlammen, gaan ook kokos en pinang (Tor. I, 379). Ook bij de oogstmedicijn, welke moet dienen om alle kwade invloeden van het rijstveld te weren (Tor. II, 276) speelt de kokos een voorname rol. Overigens mag men in heel de Possostreek gedurende den oogst geen kokosvleesch eten. Men denkt hierbij tegenwoordig aan het oliegehalte van de noot, en men zegt daarvan dat deze olie door hare gladheid de tanoana (groeikracht) van de rijst doet wegglijden. Anders uitgedrukt: de invloed van de kokos zal de rijpe in taboetoestand verkeerende rijst benadeelen,

Zoolang de geoogste rijst niet in de schuren is binnengebracht, mag men het haar niet met geraspt kokosvleesch wasschen. De toover, welke ontstaat door het samentreffen van twee magisch krachtige zaken als haar en kokos, moet op de rijpe rijst vernietigend inwerken, of zooals de Possoër dit uitdrukt; «de kracht, van de rijst glijdt weg». Meer gezocht is de omschrijving: «Zoo snel als het vuil bij dit reinigen uit het haar valt, zoo snel zal men ook klaar zijn met oogsten» (er zal niet veel te oogsten zijn).

Ook mag iemand in Posso, die met de eene of andere medicijn bespuwd is, rasoepa, het haar niet met kokos reinigen. Wij begrijpen, dat genoemde combinatie verlammend op de kracht der toegediende middelen zal inwerken, maar een To Pebato verklaarde het verbod aldus: «Evenals de luizen bij dit reinigen uit het haar vallen, zoo zal ook de tanoana, levenskracht, van den zieke uit diens lichaam vallen».

In de Meerstreek willen sommigen zich het hoofdhaar niet met kokos wasschen, omdat zij bevreesd zijn, dat dit daardoor zal uitvallen, dat dus de kracht van de kokos te sterk voor het haar zal zijn. In Onda'e is men wel bang om zich het haar te

reinigen met kokos, waarvan men een deel aan de honden te eten heeft gegeven, daar zulks het bovengenoemde gevolg zou hebben. Eene vrouw in barensnood wordt met curcuma en kokosvleesch gewreven, opdat het kind spoedig zal worden uitgedreven. Beenbreuken behandelt men op dezelfde wijze (Meerstreek). Wij hebben ook reeds vernomen, hoe men asthma tracht te genezen door een stukje kokosvleesch op de borst van den lijder te leggen en dit daarvan weg te laten nemen door een kat.

Het spreekt van zelf, dat ook aan kokoswater magische kracht wordt toegeschreven. Bladeren waarop de zaairijst wordt gelegd, worden vooraf met kokoswater besprenkeld, ongetwijfeld met de bedoeling om daarmede groeikracht aan de rijst mede te deelen. In Boven Mori (Tana Soempoe) wordt de te veld staande rijst om dezelfde reden met kokoswater besprenkeld, als men ziet dat ze niet goed groeit. Kraamvrouw en kind, beiden magisch weinig krachtige personen, worden in Parigi versterkt door wasschen met kokoswater. In de Toradjasche verhalen wordt meer dan eens verteld van dooden, die door middel van kokoswater weer tot het leven worden teruggeroepen.

Wanneer een of ander voorval of de daad van een mensch zoodanige kracht heeft ontwikkeld, dat de honden geen geluk meer hebben op de jacht, dan is een van de middelen om ze te onttooveren: hen met kokoswater te begieten. Maar bij deze handeling speelt de heele noot een belangrijke rol, en het is wel de moeite waard hier even bij stil te staan.

Wanneer het een jager bij de Bare'e-Toradja's gebleken is, dat eenige invloed op zijne honden inwerkt, waardoor zij geen wild meer vangen, hoezeer zij er hun best voor doen, dan tracht hij dien invloed te ontzenuwen, en daartoe gebruikt hij een stuk kokosvleesch. Deze handeling heet m o l o m p a h i. Zij heeft met eenige wijzigingen bij de verschillende Bare'e-stammen plaats, maar aangezien ik hier niet over de jacht schrijf, en alle afwijkingen op hetzelfde beginsel neerkomen, deel ik hier slechts één der gevolgde methoden mede. Vooraf moet ik opmerken, dat men de noot waarmede dit m o l o m p a h i wordt verricht, niet uit den boom mag werpen, maar met het steeltje in den mond moet klemmen en naar beneden brengen, anders zouden de honden den buit loslaten.

Bij het m o l o m p a h i zet de jager een dakvormig regen-

matje dwars over den weg, met den rug naar boven, als een dakje dus, of wel hij plant twee speren kruiselings over den weg. Terwijl de jager met het gezicht naar het Oosten voor deze speren staat, hurkt een kind aan den anderen kant neer. Dan neemt de man een stuk kokosvleesch, wikkelt dit in een lap (gewoonlijk zijn eigen hoofddoek), en spreekt daarover eenige woorden uit, waarbij hij den aardgeest, toempoe ntana, vraagt om zijne honden dapper te maken. Vervolgens werpt hij dit ingepakte kokosvleesch over de speren of het regenmatje heen. Het kind aan den anderen kant moet het pakje opvangen; als het 't liet vallen, zou de heele handeling haar beteekenis verliezen; daarna verbergt het kind het opgevangen kokosvleesch. Nu gaat de jager het weggeworpene zoeken. Al ziet hij het dadelijk liggen, toch zal hij een poos lang doen of hij het zoekt. Eindelijk grijpt hij de kokos, en roept uit: «Ah, hier is de buit van mijn honden, wie heeft dit verborgen? Er is iemand, die het wild van mijne honden gestolen heeft. Maar nu heb ik het weer gevonden, en nu zullen mijne honden weer vangen». Dan haalt hij het kokosvleesch uit den lap, snijdt er een stukje af, steekt dit op de punt van zijn hakmes, en biedt dit zoo zijn hond aan. Zoodra deze het stuk kokos er afgehapt heeft, geeft hij het dier een slag met het hakmes, zoodat het een gil geeft, waarna de jager uitroept: «Oesi, oesi», het gewone tusschenwerpsel, waarmede honden worden aangehitst. Op deze manier wordt de ban, die op eenige wijze over de honden is gebracht, verbroken.

De beteekenis van het molompahi is duidelijk: het kokosvleesch moet het wild voorstellen, dat de honden wel kunnen vangen, maar dat door den een of anderen invloed buiten hun bereik wordt gehouden. Van dit alles geeft de jager een nabootsing. Maar nu heeft hij het wild gevonden: het geluk op de jacht is terecht. Door deze voorstelling en de daarbij uitgesproken verzekering is de nadeelig werkende invloed krachteloos gemaakt.

Daar de kokos ook als wichelobjekt is gebruikt, en goed voorspeld heeft, moet men hem bij zich houden en het geluk, dat hij heeft voorzegd vastleggen, opdat het bij den eigenaar blijve. Daarom geeft men van dit kokosvleesch aan de honden te eten, opdat zij het geluk met zich medenemen.

Ook bij andere gelegenheden wordt de kokosnoot gebruikt

om er mede te wichelen. Bij het in dit opstel reeds meer genoemde feest momparilangka of pakawoerake wordt een kokosnoot voor dit doel gebruikt (Tor. I, 371). Dit heet mampongasi. Een tiental kokosnoten worden voorzichtig van hare schil ontdaan, opdat deze zooveel mogelijk in haar geheel blijve en door een rotanband bijeen gehouden, het voorkomen hebbe van een gave noot. Deze schillen worden in den tempel opgehangen. In ons Toradjaboek hebben wij de meening uitgesproken, dat deze kokosschillen buitgemaakte hoofden van gesneuvelden moeten voorstellen. Maar ik ben thans geneigd om aan te nemen, dat op deze schillen alle ziekte en kwaad, die de betrokken meisjes zouden kunnen benadeelen, worden overgebracht. Die voorwerpen zouden dan dienst doen als zondebokken.

Deze meening vindt haren grond hierin, dat van te voren met die noten op de hoofden der meisjes wordt gewicheld, of m. a. w., dat door die noten alle ziekten en kwalen van haar worden afgenomen. De noten toch worden in tweeën gekloofd; het water laat men in een bak met levenskrachtige kruiden afloopen. Daarmede zullen de aanwezigen straks versterkt worden. Na allerlei handelingen, die uitvoerig in ons Toradjaboek beschreven zijn, gaan de meisjes een voor een vóór de priesteres zitten. Deze neemt twee bij elkaar behoorende halve kokosnoten op, in iedere hand een. De halve doppen slaat zij zevenmaal boven het hoofd van het meisje tegen elkaar, blaast er in, en laat dan beide helften tegelijk langs de helling van den zonnehoed, die de behandelde heeft moeten opzetten, afrollen. Valt nu de eene dop met de bolle zijde naar boven, en de andere met den bollen kant naar beneden, dan is dit een goed teeken. Vallen beide helften met de bolle zijden naar boven of naar beneden, dan doet men de handeling over, zoolang tot het begeerde resultaat is verkregen. Zoolang dus de bollen niet gevallen zijn, zooals gewenscht wordt, is dit een bewijs, dat de noot de kwalen van het kind magisch nog niet heeft overgenomen. Daarom moet dit «afrollen» (gelijk aan afvegen, afwentelen) zoolang herhaald worden, tot men weet dat het doel bereikt is. Duurt het wat lang voordat dit resultaat wordt verkregen, dan versterkt de priesteres de kracht der noot door hare stem: zij gaat dan namelijk een deel van hare litanie opzeggen.

Pinang.

Onder de boomen, waaraan magische kracht wordt toegekend, speelt wel geen zulk een groote rol als de pinangpalm. Herhaaldelijk zijn wij reeds voorbeelden tegen gekomen van pinang, die de magische invloeden uit de eene of andere daad ontstaan moest neutraliseeren. Algemeen in gebruik is het pinang kauwen, wanneer men iets heeft vernomen, of als er iets is gebeurd, waarvan men een schadelijken invloed op den mensch vreest. Bij alle magisch godsdienstige handelingen komt pinang te pas, en als daaraan de andere ingrediënten voor het pinangkauwen zijn toegevoegd, schept men zich aanstonds de voorstelling, alsof aan de geesten een sirihpruim wordt aangeboden.

Onder de voorwerpen, die het kwaad door incest ontstaan, moeten paralyseeren, is pinang. Een buffel, die geslacht moet worden, legt men eerst een mandje met zeven stukjes pinang op den kop om de levenskracht van het dier daarop over te brengen. Een varken steekt men de slagader onder den oksel eerst door, nadat een pinangnoot op die plek is gelegd met dezelfde bedoeling als boven is aangegeven: om te voorkomen, dat de toover van het gedoode dier zijne natuurgenooten zal verzwakken. Op de doodenfeesten moeten vele trossen pinang aanwezig zijn, en het rek in den tempel, waaraan de buitgemaakte hoofden van den vijand werden gehangen, werd aan beide einden versierd met een tros jonge pinang. In beide gevallen moet deze vrucht dienen om den toover, die van de dooden uitgaat, te vernietigen. Om dezelfde reden werpt men pinang naar de plek, waar iemand verdronken is, als men daar voorbijkomt. Het hier genoemde geldt voor alle stammen van Midden Celebes, die in dit opstel besproken worden.

Ook in andere gevallen wordt het kwaad, dat van lijken uitgaat, door pinang verlamd. Wanneer een kind, welks moeder gestorven is, veel huilt, geeft men in Lage daarvan als reden op, dat de ziel der moeder telkens naar haar kind komt kijken; m.a.w. dat de invloed, die van het lijk dier moeder uitgaat, verzwakkend op de kleine inwerkt. Men noemt dit: naodjo mbalilajo.

Om dezen invloed van het lijk te verlammen neemt de vrouw die voor het kind zorgt, een rijstwan, waarop zij zeven stukjes pinang, zeven stukjes pisangstam, zeven sirihbladeren en zeven rolletjes tabak legt. De rijstwan op zichzelf is ook magisch sterk, door de voortdurende aanraking met rijst. Wanneer de nacht valt,

brengt de verpleegster van het kind een en ander naar de deur, zet de wan hard neer, en roept: «Daar hebt ge uw kind, kom niet telkens terug om het mijne te halen».

Als men in Lage van een doodenfeest huiswaarts keerde, wierp men elkaar aan het eerste het beste riviertje, waar men overtrok, met water, of men ging baden om alle besmetting van de dooden te doen afdrijven. Vervolgens wreef een der oudsten alle leden van het gezelschap met een pinangnoot over het voorhoofd. Deze noot werd daarop in de inkerving van een stok geklemd, die daarna in den grond werd gestoken. De noot was dus een zondebok, waarop alle kwaad, dat de feestgangers bij zich zouden kunnen hebben, werd overgedaan.

In de Possostreek bezweert men een storm door een speer, waarop een heele pinangnoot is gestoken, buitenshuis te houden in de richting, vanwaar de wind komt; de pinang zal de kracht, die den storm ontketend heeft, verlammen. Personen die uit een met ziekte besmet dorp in eene andere plaats komen, laat de priesteres eerst over een mandje met rijst en pinang stappen, opdat de besmetting die aan die menschen kleeft, vernietigd worde (Palande).

Geen wonder dat ten opzichte van een magischen boom als de pinang allerlei geloof bestaat, dat niet altijd te verklaren is. Zoo mag men de bladscheede van den pinangboom, die in het dagelijksch leven nogal eens te pas komt voor etensschaal, of om er iets in te verpakken, niet voortsleepen, want dan zal men door een slang worden gevolgd (Boven Mori). Begrijpelijker in verband met den magischen invloed van pinang is, dat een kind niet met deze noten mag spelen, daar het dan dikwijls zal vallen (Beneden Mori). Ook moet men een tros pinang niet uit den boom laten vallen, maar hem naar beneden brengen, want anders wordt men duizelig (Meerstreek). In Boven Mori zegt men ook dat er iemand zal sterven, wanneer bij het vallen van den tros een noot er van loslaat. Er zijn ook noten, die tegen den steel, waaraan zij zitten, in gegroeid zijn. Wanneer men zulk eene noot pruimt, zal men later tot zijne vrouw terugkeeren, als men eens van haar mocht scheiden (Boven Mori). In Poe'oe mBoto, waar men zulk een noot k a i m o e l i noemt, pruimt men haar graag, omdat «er dan veel naar ons toekomt». Zoo zal een buffel, dien men aan een ander verkocht heeft, naar zijne oude weideplaats terugkeeren door de kracht van die

tegen de richting in gegroeide noot. Van zulk een geval zegt men ook: mampongo kaimoeli, «tegen den draad in gegroeide pinangnoten pruimen». Lieden die op reis gaan, hebben gaarne zoo'n noot bij zich om er nu en dan een stukje van te pruimen, want dan zal het geluk naar hen toekomen, zooals men zegt.

Bizondere beteekenis wordt in de Possostreek gehecht aan een noot met twee kernen. Behalve dat een vrouw zulk een noot niet zal pruimen uit vrees van een tweeling te zullen krijgen, bewaart men haar als talisman. Vrouwen in Poe'oe mBoto zijn alleen op zoo'n noot gesteld, wanneer het mes juist tusschen beide kernen is doorgegaan. Als een vrouw van zulk een noot pruimt, zal zij zeker een dochter krijgen.

De eerste vruchten, die aan een pinangboom komen, worden gewoonlijk niet gepruimd. Zulk een tros namelijk is niet groot, er zitten niet veel noten aan. Daarvan pruimende, zou men niet veel kinderen krijgen. Zoo zegt men ook in Boven Mori, dat een zwangere vrouw geen jonge pinang mag pruimen, maar altijd oude moet gebruiken. In het eerste geval zou haar kind zwak worden.

De man, die in een pinangboom klimt, moet er voor waken, dat zijn scrotum niet den boom raakt, want dan zou hij duizelig worden en vallen (Meerstreek). Behalve bij het bespuwen van pijnlijke plekken in het algemeen, wordt pinang weinig als geneesmiddel aangewend. Mij is alleen bekend, dat in de Meerstreek steenpuisten met het sap van jonge pinangnoten worden ingewreven.

In Boven Mori wichelt men ook met pinangnoten, en wel om te weten te komen of de rijst zal gelukken. Dit wichelen geschiedt op dezelfde wijze als met kokosnoten: de vrucht wordt met één slag in tweeën gehakt, en als de beide helften dan zoodanig komen te liggen, dat de eene met den bollen, de andere met den platten kant naar boven gekeerd is, voorspelt dit iets goeds.

Arèn-boom.

Een enkel woord moet ik nog van den arènboom zeggen. Wij hebben reeds gezien, dat de groote beteekenis van dezen boom ligt in zijn vermogen om magische invloeden te absorbeeren door middel van zijne bladeren, die alle onzichtbaar kwaad bijeen vegen. Uit dit geloof is de gewoonte nog over-

gebleven om de jonge bladeren van dezen palm tot versiering aan te wenden.

Uit hetgeen daaromtrent in ons Toradjaboek is medegedeeld, kan men opmaken, dat de palmwijn, die uit dezen boom gewonnen wordt, een groote rol speelt bij de volken van Midden-Celebes. Ook de magische beteekenis van dezen drank komt nu en dan aan het licht: de bamboe-paaltjes van het geestenhuisje, woka, waarin de ziekten uit de woning worden gebannen, zijn met palmwijn gevuld. Deze moet dus medewerken om de ziekteverwekkende invloeden op te lossen. Wanneer in Beneden Mori een hevig onweder woedt, besprenkelt men den vloer der woning met palmwijn om te voorkomen, dat de bliksem daar zal inslaan. Ook als iemand door den bliksem is getroffen, begiet men zijn hoofd met palmwijn om hem bij te brengen.

DE VESTIGING VAN HET NEDERLANDSCH GEZAG OP BORNEO'S WESTERAFDEELING IN 1818—1819.

NAAR ONUITGEGEVEN STUKKEN

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

I.

De stichting in 1772 van het sultanaat te Pontianak doet wel eenigszins denken aan de Normandische geschiedenis van 'n Robert Guiscard, in zoover ook deze zich door knapheid en geschiktheid van rooverhoofdman tot vorst en statenstichter wist te verheffen. Zekere sjerief, een Arabier, althans van Arabische afkomst, had een Fransch schip bij Passir genomen en daardoor een aanzienlijk fortuin gemaakt. Hij zocht het in deze streek gelegen Pontianak voor vestiging uit, dat in vroeger tijden ook wel werd geschreven Pontiana en Puntiana. De nederzetting nam weldra in bloei toe, dank zij de komst van Chineezen, Boegineezen en andere natiën van den Archipel. De sherief werd er de eerste sultan onder den naam van Abdoel-rahman; men schetst hem als „misschien de merkwaardigste man, dien Borneo immer heeft opgeleverd" [1]. Overlijdende in 1808, werd hij opgevolgd door zijn zoon sjerief Kasim, destijds panembahan van Mampawa, ook een in zijn soort niet minder belangrijke persoonlijkheid; bovendien was het deze vorst, die ten tijde van ons Indië's Herstel het bestuur over Pontianak voerde [2]. Onzen ambtenaren, die met hem in aanraking kwamen, gaf hij algemeen bij eerste

[1] Veth's Borneo, dl. I, bl. 373. Over de Arabische herkomst van den vorst, zie ook het hierna op bl. 123 noot 2 te noemen artikel van Kielstra, op bl. 35—36 hoe „ook Arabieren eene kolonie op de Westkust van Borneo" stichtten.

[2] Over de troonsbestijging in 1808 belangrijke mededeelingen in Veth's Borneo, dl. I, bl. 372 v. v. en over het karakter van den nieuwen sultan, aldaar, bl. 375 v. v.

kennismaking een bijzonder gunstigen indruk. In Daendels' tijd was resident van Bandjermasin de heer Bloemsz. Toen, naar wij (bl. 142) zullen lezen, Nahuijs als commissaris op het einde van 1818, naar Borneo ging, heeft Bloemsz., bij een memorie, gedagteekend Semarang 12 November 1818, aan den commissaris inlichtingen uit zijn ervaring gegeven [1]. Hij schrijft dan over dezen vorst: „Bij de ontmoeting van Sultan Cassim zal u ingenomen wezen met zijn voorkomen, wijze van receptie, vlijende taal en eene welwillendheid, veel overeenkomende met die der Europeanen; hij heeft verstand; hij heeft oordeel en beleid; maar dit alles strekt hem tot voordeel in het verrigten van zaken aan intriguanten eigen en om zijn evenmensch om den tuin te leiden; voor het uiterlijk is hij godsdienstig; maar zijn godsdienst is meer schijnheiligheid, en ingericht om zijn onderhoorigen tot een voordeelig en eerbiedwekkend denkbeeld omtrend hem op te wekken. Intusschen zijn de meeste Chineezen en Boegineezen zijn geheime vijanden, en een expeditie van 150 à 200 man zou in staat zijn, geleid door een met de omstandigheden en gelegenheden der plaats bekend persoon, om geheel Pontiana in bezit te nemen. Want alles is tegen hem vooringenomen." Wat wij hier lezen treft vooral, in verband met de door Elout Jr. en Nahuijs (bl. 143) verkregen oppervlakkige indrukken, gelijk ik hierna zal memoreeren (bl. 136). Met gelijke kennis der toestanden, teekende Bloemsz. aan over den sultan van Sambas, dezen vijand van Pontianak: „De tegenwoordige Sulthan, bevorens bekend onder den naam van pangerang Anom en als een berucht zeerover, is geen wettige opvolger, en is een minderjarige zoon van den overleden vorst en des ongeacht, en niettegenstaande het nadeel dat hij aan verscheiden Engelsche kooplieden door het nemen hunner schepen en goederen heeft toegebragt, is hij door het Britsch Gouvernement in anno 1815 tot sulthan verheven. In anno 1799 was hij het hoofd van 15 à 16 panjajaps, naderde tot op 2 uren na aan het fort te Bandjer, en verbrandde in de rivier een vaarthuig van den Bandjerschen sulthan, dat met paarden van Sumbawa kwam en smeet de paarden in de rivier. Ik voorzag eenige vaartuigen van oorlogsbehoeften, zakte naar hem af, en sloeg met hem 2 dagen, tot hij eindelijk moest vlugten. In anno 1813 heeft hij nog een Macao's schip, waarvan de kapitein of carga aan de wal was,

[1] In de Nahuijsverzameling van de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

genomen en naar Sambas gebragt. Voorts is hij een amphioenschuiver, hanenvegter en kaartspeler, en gaat gewoonlijk gekleed als een gemeene Boeginees, veeltijds met een haan onder den arm."

Het waren deze beide vorsten, die verlangden naar ons optreden in hun gebied en wel wegens dezelfde reden, die reeds den sultan van Bandjermasin tot een contract met de Nederlanders leidde, nl., dat zij moeite hadden om zich te midden der anarchistische en alle welvaart vernietigende toestanden hunner landschappen staande te houden, hier vooral ook door het eigengerechtigd optreden der Chineezen [1].

De sultan van Sambas wendde zich echter niet rechtstreeks tot onze regeering, maar begon met een brief d.d. 4 Maart 1817 te schrijven aan den resident van Semarang, Parvé [2]. Deze was raad van Indië geweest onder Daendels [3], en schijnt den vorst in vroegere betrekkingen gekend te hebben. De brief deelde mede, dat hij aanleiding vond de tusschenkomst te verzoeken in „den ellendigen en beklagenswaardigen toestand" van zijn land, dat „geruïneerd" heette. Onder het Tusschenbestuur had hij reeds zijn broeder, pangerang Jaya naar Batavia afgevaardigd; door Raffles was „zoo bij monde als bij een brief" toegezegd iemand naar Sambas te zenden: „ten einde den heer Generaal het bestier over Sambas en de daaronder behoorende landen te aanvaarden". Daar die belofte niet was nagekomen, verzocht hij andermaal hulp: „opdat het land en de daaronder sorteerende desa's toch eindelijk op een goeden en geregelden voet kunnen geregeerd en bestierd worden, daar dit land en zijne onderhoorigheden nimmer kunnen geregeld worden, indien U mijn vriend ons niet bijstaat, en wel door gebrek aan macht en gezag". De vorst schreef nog een tweede bede om tusschenkomst, reeds bedreigd als hij werd én door een zijner broeders, én door Pontianak. „Wij doen onzen vriend nog weten dat wij voor eenigen tijd aan een kapitein Miller hebben medegegeven een brief voor den Engelschen Gouverneur, in welken wij hem kennis gaven van den ellendigen staat, waarin zich ons land bevindt.

---

[1] Verg. Veth's Borneo, dl. I, bl. 384—385. Daarin heet Bloemsz: Bloem.

[2] De brief is afgedrukt in mijn „Palembang", Bijdragen Kon. Instituut v. d. T.- L.- en V.-kunde, dl. LI (1900), bl. 704, bijl. 21. Men treft het stuk ook aan in het Tijdschrift v. Ned. Ind., 23[sten] Jaarg. (1861), dl. I, bl. 365, doch zeer onvolledig.

[3] Verg. mijn „Herstel" (1911), bl. 244.

Hij beloofde binnen twee maanden te Sambas te zullen wederkomen, maar tot nu toe hebben wij hem te vergeefs gewacht. Wij hopen dat onze vriend ons nu zal te gemoet komen in hetgeen wij benoodigd hebben." Als *benoodigd!* verzocht hij: een gekoperd 2- à 3-mast-vaartuig, voerende 18 stukken, ieder van 3 of 4 asta lengte [1], 6 à 7 pikol buskruit en 96 goede Compagnies-geweren.

Zekere anachoda Bantjang of Bintjang bracht de brieven te Semarang bij Parvé. De resident liet den man naar Batavia gaan, opdat de regeering nader van het uitgedrukt verlangen op de hoogte kon worden gesteld, waarom hij bij missive d.d. 16 April 1817 N°. 44 aan Commissarissen-Generaal berichtte [2]: „dat hij de zendeling van den sultan van Sambas vrij transport voor hem en zijn gevolg heeft verleend en eenen openen brief aan de Residenten om de West, houdende uitnoodiging om denzelven alle hulp te verleenen; dat hij denzelven ook ter bekoming van mondbehoeften heeft ter hand gesteld 25 Ropijen".

Reeds op zichzelf genomen, lag het in de richting van ons bestuur om, evenals te Bandjermasin, connectiën op de westkust van Borneo aan te knoopen; hoeveel te eerder nu dat de sultan in zijn brieven aanwijzingen gaf over het plan om bij de Engelschen heil te zoeken, wanneer hem niet van onze zijde hulp gewerd. De missie vond alzoo te Batavia het meest sympathiek gehoor. Wel kon den sultan niet, naar het schijnt, door C.C.G.G. zelven geantwoord worden, nu slechts aan den resident was geschreven, maar bij geh. besluit d.d. 1 Mei 1817 l[t] B werd Parvé geïnstrueerd, wat hij den vorst behoorde te melden. De resident alzoo, den zendeling opnieuw ontvangende, gaf hem voor de terugreis naar Sambas een tegemoetkomend gesteld schrijven mede. Het gouvernement wilde „zeer gaarne op een bijzonderen vriendschappelijken voet" een overeenkomst sluiten „en een contract van vriendschap en bescherming aangaan"; met dit doel zou de regeering „dus zoo spoedig mogelijk naar den Sultan doen afgaan een man bekleed met de volle waardigheid en macht om met den Sultan overeenkomsten te treffen" en Sambas nemen „onder bescherming van onzen geliefden Koning der Nederlanden": hierdoor zouden des sultans staten „voor alle vreemde aanvallen" zijn „be-

[1] De asta is ongeveer 1½ voet.

[2] Naar de resumtie bij het in den tekst te noemen besluit van 1 Mei 1817.

veiligd" en het geluk van 's vorsten onderdanen „bevorderd" [1].

Aan de belofte dezer afvaardiging was nog niet voldaan, toen de sultan van Pontianak zich bij brief d.d. 7 October 1817 evenzeer om hulp tot C.C.G.G. wendde: „bij gelegenheid dat een detachement troepen van Banca", schreven zij uit Batavia bij geh. depêche d.d. 23 December 1817 lr S aan het opperbestuur, „naar herwaards bestemd, door tegenwinden en stormen daar was aangeland" [2]. Pontianak's vorst gaf te kennen, ongemeen verblijd te zijn en God te danken, dat de Hollanders, zijn vroegere broederlijke vrienden, weder bezit genomen hadden van het eiland Java; hij verzocht vriendschap te mogen houden, gelijk bevorens, wijl Z. H. nog niet vergeten zeide te hebben de weldaden, die hij van de Hollanders genoten had; gehoopt werd, dat de vrienden zijn landen niet loslieten, maar ze bewaren en behouden zouden, gelijk ten tijde van zijn vader [3].

Kort nadat deze correspondentie plaats vond, waren te Batavia berichten ontvangen over het uitbreken der onlusten in de Molukken. De toch reeds zoo beperkte middelen der regeering werden nu noodig voor het uitrusten der expeditie-Buijskes derwaarts. De West-Borneosche zaken bleven hierdoor voorloopig buiten behandeling; zij kenmerkten zich intusschen door roof en moord. De terugslag ervan ondervond ons reeds gevestigd bestuur op Borneo's Zuid, te Bandjermasin. Hier werd aanvankelijk het bestuur gevoerd door den commissaris Van Boeckholtz, die er het Nederlandsch gezag hersteld had [4]. Hij bevond er zich echter nog slechts 'n 6-tal maanden, toen door hem bij missive d.d. 12 Maart 1817 verzocht werd naar Java terug te keeren, waar zijn familie was achtergelaten en hij zijn „geringe bezittingen" had. Den commissaris werd dientengevolge in het midden van dat jaar vergunning voor de reis naar Java verleend,

---

[1] Zie den brief in mijn „Palembang" t. a. p., bl. 705. Bij missive d.d. 14 Mei 1817 N°. 51 zond Parvé afschrift van zijn schrijven aan C. C. G. G.: verh. bij geh. besl. d.d. 23 Mei 1817 lr A.

[2] De depêche memoreer ik nader in noot 1 van bijl. I op bl. 156. De aanhaling vindt men op bl. 221 van het daar vermeld werk van M. L. v. Deventer.

[3] De brief is afgedrukt in Tijdschrift v. Ned. Indië, 23en jaarg. (1861) bl. I, bl. 365—366. Aan den inhoud wordt herinnerd bij de overwegingen van het op bl. 124 te noemen geh. besluit van 9 Juni 1818 lr C.

[4] Verg. mijn „Bandjermasin" in deze Bijdragen, dl. XLIX (1898), bl. 66 v. v. en mijn „Herstel" t. a. p., bl. 417. De naam van den commissaris wordt verschillend gespeld, doch zooals ik dien nu aanneem, trof ik hem in zijn eigen handteekeningen aan.

zonder echter als zoodanig ontslagen te worden. Bij brief, gedagteekend Soerabaja, 21 Augustus 1817, berichtte het bestuurshoofd aan C. C. G. G. den 11^{en} t. v., op ontvangst van het verlof Bandjermasin te hebben verlaten met de kanonneerboot N°. 2 „en die, welk door het Gouvernement van de Engelschen is overgenomen"; hij had den 20^{en} Augustus Soerabaja bereikt [1]. Hier onderhield Van Boeckholtz zich met C. C. G. G., dezen op hun reis over Java in den Oosthoek zijnde; den 19^{en} October 1817 bereikte hij Batavia.

Als wrd bestuurshoofd te Bandjermasin was achtergebleven Van Boeckholtz' assistent-resident Benoit, die bij missive d.d. 31 Januari 1818 N°. 54 mededeelde, dat de Orang Pareërs en andere landroovers, meer dan 10.000 in getal, een aanval hadden gedaan in „de bovenlanden van Doesoen en Dajak", die grootendeels door hen verwoest werden, terwijl de verjaagde bevolking hem om hulp smeekte; ook de vorst van Sambas had zijn rooverijen hervat, zoodat het bestuurshoofd maatregelen van verdediging moest nemen en alsnog middelen daartoe aanvroeg. Een rapport d.d. 4 April 1818 N°. 78 vervolgde dit bericht met de mededeeling, dat de genoemde vorst weder naar zijn land was teruggekeerd. Sambas scheen ook zeer verbitterd tegen den sultan van Pontianak, „die", voegde rapporteur er aan toe, „volgens berigten gaarne een resident bij hem gevestigd zoude zien"; wat verder Sambas aanging, de vorst had ook een hadji naar den sultan van Bandjermasin gezonden, om de oude vriendschap met hem te herstellen, terwijl hij hem tegelijkertijd van zijn protectie verzekerde!

C. C. G. G. stelden beide brieven om advies in handen van Van Boeckholtz, nu te Batavia [2]. Deze voldeed aan de opdrachten bij schrijven d.d. 16 Mei 1818. Hij beval o. a. aan om Benoit's handelingen goed te keuren, speciaal de wijze, waarop de assistent-resident de hoofden der Dajaksche Doesoen — „twee landen van het Gouvernement" — die geweren kwamen verzoeken, had weten te bevredigen „zonder echter aan hun verlangen te voldoen, alzoo elk schietgeweer in hunne handen toch immer een gevaarlijk werktuig voor ons worden kan". Over de Dajakkers

[1] Wat de reden is, dat de *Bat. Ct.* van 6 September 1817 N°. 36 de aankomst niet vermeldt, weet ik niet; wel staat in de volgende courant, dat de kanonneerboot N°. 2 ter reede van Soerabaja lag.

[2] Besluiten d.d. 16 April 1818 N° 18 en 15 Mei 1818 N°. 28.

en de Pareërs deed hij in dit advies de volgende mededeeling:

De Dayakkers zijn de natuurlijke inboorlingen van het eiland Borneo, eveneens de Pareërs of zoogenaamde wilde menschen; doch deze laatsten zijn woester van aard en bewonen in onnoemelijke getale de bergen in de binnenste gedeelten van het eiland tot zelfs nabij de linie, terwijl de Dayakkers nader aan de stranden huisvesten. De Pareërs leven in geene geregelde maatschappij, dekken zich met beestenvellen en boomschors, en voeden zich gemeenlijk met hetgeen de natuur toevalliglijk aanbiedt, zonder zich hoegenaamd de moeite te geven tot beschaafden arbeid ter verkrijging van de behoeften des levens. Evenals meer andere wilde natiën verzamelen zij zich nu en dan in horden en storten dan uit hunne gebergten naar de grenzen van de strandprovintiën om te rooven en te plunderen en menschen op te ligten, die zij dan gemeenlijk bij de eene of andere gelegenheid slachten en eeten. Zij ontmoeten dan eerst de Dayakkers en het eenigste belang, dat dezen zoowel als de strandvolkeren hebben om tegen hen op te trekken, is om hen te verslaan en zich tegen hunne strooperijen te verzetten. Dat is een altoos durende oorlog.

Benoit werd overeenkomstig Van Boeckholtz' advies door C. C. G. G. geïnstrueerd [1]. Alzoo verliep het eerste halfjaar 1818 met de belangrijke gebeurtenis der overwinning van Buijskes in de Molukken. Hierdoor kwamen schepen beschikbaar; bovendien hadden uit Nederland gekomen troepen aan het Indische leger een hoog noodige versterking gegeven. Door een en ander gevoelde de regeering zich nu krachtig genoeg om een nieuwe expeditie uit te rusten, met bestemming naar Sambas en Pontianak, zoomede indien mogelijk naar andere rijkjes in die streken. Hiermede vangt onze geschiedenis van West-Borneo met het Herstel aan, waarvan een resumé aldus door dr. E. B. Kielstra werd ingeleid [2]:

De „Westerafdeeling van Borneo" is tot dusver geen gewest, op welks bezit zijn souverein, de Nederlandsche Staat, trotsch kan zijn. Gedeeltelijk is dat te wijten aan de gedurende bijna drie eeuwen gevolgde staatkunde; voor een ander deel is de achterlijkheid van het gansche gebied toe te schrijven aan het feit dat eene, in totaal geringe en dan nog uit zeer uiteenloopende soorten bestaande bevolking is verspreid over een groote uitgestrektheid. Per vierkante eenheid bevat Nederland ongeveer tachtig maal meer inwoners!

---

[1] Besluit d.d. 19 Mei 1818 N°. 21. Benoit behandelde in zijn rapporten ook de zaken op het land van Hare in Bandjermasin; het besluit hield hierover dientengevolge mede beschikkingen in. Verg. *Koloniaal Tijds.* Jan. 1920, bl. 77.

[2] In het artikel „West-Borneo": Tijdschrift Onze Eeuw, April 1916, bl. 30.

II.

Het organiek geheim besluit d.d. 9 Juni 1818 l^r C regelde de expeditie naar West Borneo [1]. De nog altijd te Batavia vertoevende commissaris voor Bandjermasin werd nu tevens commissaris op een d.d. 19 d.a.v. vastgestelde instructie voor deze nieuwe onderneming [2]. Nadat de overwegingen in herinnering brachten de van Sambas en Pontianak ontvangen brieven, zoomede de zending van Bantjang (bl. 120) [3], werd de vraag: — „of het voor het belang van de Nederlandsche bezittingen in Indië nuttig en noodig ware om de begeerte dezer beide Vorsten te voldoen, en alzoo te hernemen de rechten, welke de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie aldaar bezat, doch welke zij uit hoofde van de plaats hebbende omstandigheden in de laatste tijden niet had verkiezen uit te oefenen" — bevestigd, inziende, staat er, „dat de waardigheid van het Koningrijk der Nederlanden en de houding, die hetzelve kan en behoort aan te nemen, ook in deze Indische zeeën alleszins vordert zich weder in het bezit te stellen van alle de rechten op de genoemde plaatsen aan hetzelve toekomende". Verder achtten C. C. G. G. dat „deze bezitneming van het grootste belang is voor den Indischen handel", vooral ook tot tegengang der „menigvuldige zeeroverijen"; ook zouden „naar de beste berichten" de voordeelen door den handel te verkrijgen op den duur wel opwegen „tegen de kosten tot het aanhouden van eenige ambtenaren en gewapende manschappen". Alzoo leidden de verzoeken der belanghebbende vorsten tot de overweging betrekkelijk de „bezitneming" hunner landen. En men zou zich ten deze niet enkel beperken tot de beide aanvragers, maar mede werd aangenomen: „dat het tevens gewichtig en raadzaam is om van deze gelegenheid gebruik te maken ten einde te beproeven of niet eenige andere vorsten of volken op het eiland Borneo genegen zouden zijn zich in eenige nauwere betrekking met de Nederlandsche Regeering te verbinden".

Voor het volbrengen van deze nieuwe gewichtige zending werden aan Van Boeckholtz ter zijde gesteld de ambtenaren G. Müller, P. A. Bik, C. L. Hartman, J. Goldman, C. J. Prediger

[1] Het besluit in mijn „Palembang" t. a. p., bijl. 22, bl. 705—707.

[2] De instructie in „Palembang" t. a. p. bl. 707.

[3] Dat is dus de aanhef der overwegingen: dien nam ik echter niet op in het besluit der voorlaatste noot bedoeld.

en nog eenig minder personeel [1]. De voornaamste hunner was eerstgenoemde, die zich echter door weinig geschikt optreden, zoo tegenover Van Boeckholtz als tegenover vorsten en volken, min gunstig deed kennen; misschien heeft de chef zelf door een te zwakke houding die verkeerde richting bevorderd [2]. Als militaire commandant ging mede de majoor Muntinghe, dus een naamgenoot van het bekende raadslid, met deze soms wel verward [3].

Ten einde toch aan de zending „allen luister en invloed bij te zetten", zoomede tevens „tegen alle overrompeling beveiligd te zijn en vooral ook om daarvan het noodig gebruik te maken" „ter beveiliging van de streken, uit krachte der aan te gane overeenkomsten" bezet wordende, achtte bovendien het besluit noodig „eenige gewapende vaartuigen" en „een genoegzaam aantal gewapende manschappen", hetgeen aan de zorg van den landvoogd werd toevertrouwd. Vandaar het geh. G. B. d.d. 11 Juni 1818 N°. 1. Art. 2 verzocht schout-bij-nacht Buijskes: „de noodige bevelen te geven, tot het doen in gereedheid brengen van eenige gewapende vaartuigen, en tot de inhuring der noodige transportschepen voor deze expeditie, mitsgaders om het commando van dezelve op te dragen aan den kapitein ter zee Stout". Art. 3 van dit besluit deed den legercommandant aanschrijven: „om met den meesten spoed een detachement van 600 à 650 man, onder commando van den majoor *Muntinghe* te doen bijeenkomen ten einde binnen acht dagen te kunnen inschepen,

[1] Zie. de bezoldigingen in „Palembang" t. a. p. bl. 706, noot *a*.

[2] Over George Müller en J. C. Prediger: zie Veth's Borneo, dl. I, bl. 12 v. v.; Veth schrijft steeds den naam van eerstgenoemde op z'n Hollandsch *Muller*, hetgeen onjuist is. Een levensbericht over dien George in *De Indische Bij*, bl. 177 v. v.

[3] In een van de door mij bezorgde *Van de Graaff-Brieven* — zie dl. II, bl. 81 — staat de mededeeling, dat Muntinghe (zonder verdere aanwijzing) misschien met juffrouw Ross zou trouwen, waarop ik de noot 2 stelde: „Muntinghe is ongehuwd gebleven." Ik maakte hiermede een dubbele fout: een middellijke, door aldus te kennen te geven, dat de briefschrijver het raadslid op het oog had, en een rechtstreeksche door te verzekeren, dat deze ongehuwd zou zijn gebleven. De laatste fout verbeterde ik nog in het werk zelf: zie bl. 55 van het Alphabetisch register, noot 1; de eerste op bl. 353 van mijn Molukken-artikelen in deze Bijdragen, dl. 65 (1911). Te voren had ook M. L. van Deventer de personen in ander opzicht verward, gelijk mij bleek uit De Roo's werk over Daendels, dl. I (1909), bl. 15*. Intusschen werd nog laatstelijk juffr. Ross den verkeerden Muntinghe toegedacht: zie het Koloniaal Tijdschrift, afl. September 1919, bl. 1126 in het artikel van den heer S. Kalff

zullende hetzelve moeten bestaan uit twee voltallige compagniën Inlanders, Europezen, en uit Amboinezen, met bijvoeging der noodige artillerie" [1]. Art. 4 eindelijk bepaalde: „dat de capitein en aide de camp *Elout*, welke daartoe verzoek heeft gedaan, deze expeditie zal vergezellen, op zoodanige instructie, als hem nader ter hand gesteld zal worden" [2]. Deze toevoeging van Elout Jr. aan de expeditie is van het grootste belang geweest. Wij zullen dit nader zien; doch al dadelijk breng ik in herinnering, dat de heer Van der Capellen aan Elout Jr. bij zijn heengaan naar Borneo verzocht om hem, landvoogd, alles te schrijven, wat van belang mocht schijnen, alzoo uitlokkende een particuliere correspondentie, welke ook hare bedenkelijke zijde kon hebben. Naar zijn instructie, die vastgesteld werd bij G. B. d.d. 26 Juni 1818 N°. 4, had hij speciaal voor opnemingen van het land te zorgen; feitelijk hebben zich de bemoeiingen verder uitgestrekt. Trouwens ook die kaartteekeningen waren van gewicht. Het behoorde immers tot de groote bezwaren onzer vestigingen, dat kaarten van het land en de omliggende wateren alom, kan men wel zeggen, gemist werden, voor een goed deel, doordien de Engelschen er zich van meester gemaakt hadden [3]. Bij G. B. d.d. 17 April 1818 N°. 18, was daarom reeds de kleinigheid vastgesteld om een geheele kaart van Borneo te formeeren; toen echter Van Boeckholtz te Batavia, krachtens de aldus ontvangen opdracht, zich naar het bureau der genie begaf om hulp voor dezen arbeid te erlangen, moest de commissaris bij brief d.d. 22 d.a.v. aan C.C.G.G. rapporteeren, dat hij zich wel hiervoor tot den chef, kolonel Schulze, vervoegd had, doch hem te kennen gegeven werd, dat het vooralsnog ondoenlijk was om voor de opneming eenig personeel af te staan. Nu werd aan Elout Jr.

---

[1] Bij de artt. 2 en 3 van het geh. G. B. d.d. 24 Juni 1818 N°. 1 werd Buijskes nog verzocht om Stout van een instructie te voorzien en de noodige bevelen voor de expeditie te geven, terwijl de legerc' werd aangeschreven om ook aan majoor Muntinghe een instructie te verstrekken; opgegeven werden daarbij de bepalingen, die er o. a. in moesten voorkomen.

[2] Verg. Veth's Borneo, dl. II, bl. 5

[3] Verg. mijn „Bestuur van 1817 op 1818" (1917), bl. 186—187 en bl. 332. Bij Kruseman's verslag over de Lampongs, vermeld aldaar op bl. 327, bood hij ook een kaart van dat gewest aan Hij had geen gelegenheid gehad om zijn chef, den resident van Bantam, het stuk te doen geworden, doch hij vestigde er 's residents aandacht op, die er daarom naar vroeg bij missive d.d. 27 Januari 1818 N°. 55 aan C. C. G. G.; verh. bij besluit d.d. 1 Februari 1818 N°. 1.

bij de vermelde instructie als doel zijner zending o.a. aangegeven het voorzien door verkenningen in het gebrek aan goede en volledige kaarten van de landstreek, waarnaar de expeditie bestemd was, voor zoovéel de aard van de gesteldheid des lands zulks toeliet.

Terstond zij aangeteekend, dat, vóór nog de expeditie tot vertrek gereed scheen, er slechts overhaasting en gemis aan orde schijnen geheerscht te hebben in zulk een mate, dat over het administratief beleid te Batavia niet anders dan een zeer ongunstige indruk kan verkregen worden. De schepen vertrokken ook niet tegelijkertijd en voor zoover dit wel plaats vond, raakten zij weldra van elkaar tengevolge van het ongunstig weer. Aan boord heerschte de grootst mogelijke ontevredenheid wegens slechte ligging, gebrekkige voeding, onnaspeurlijke inlading, opeenhooping der medegaanden: dit laatste trouwens een jammerlijk gebrek, menigmaal door de zuinigheid ingegeven, vóór en na dien tijd voorkomende, ten koste van de gezondheid der manschappen. Nauw te Pontianak aangekomen, ondernam men, naar wij lezen zullen, een expeditietje, bepaaldelijk om den sultan aldaar plezier te doen! Van een overwegende leiding door commissaris Van Boeckholtz wordt gedurende de zending zoo goed als niets gemerkt. Wat betreft het uitrusten der expeditie, heeft bij schrijven d.d. 21 September 1818 N°. 96 de legercommandant een rapport van majoor Muntinghe den landvoogd aangeboden. Daarin klaagde de majoor zeer over den slechten staat der levensmiddelen en verdere benoodigdheden, geladen op de schepen, zoomede over de geringe voorzorgen er genomen in het belang van plaatsing en ligging der troepen, eindelijk over de wijze, waarop de voorraad medicijnen was geborgen [1].

Den 26[en] Juni 1818 zeilden van Batavia de oorlogskorvet *Eclips*, kapt. luit. Schrooijenstein en de oorlogsschoener *Calypso*, luit. t/z Olijve, met troepen [2]; aan boord van eerstgenoemd schip was de commissaris. Beide schepen begonnen echter te verzeilen naar Semarang, waar zij den 9[en] Juli aankwamen; den 12[en] d. a. v. werd de reis voortgezet [3].

---

[1] Deze klachten zijn geresumeerd in het op bl. 131, noot 2 nader te noemen G. B. d.d. 21 September 1818 N°. 14, waarin den legercommandant werd opgedragen over de schuldigen aan deze nalatige organisatie te rapporteeren.

[2] Verg. *Bat. Ct.* van 4 Juli 1818 N°. 27.

[3] Id. van 18 en 25 Juli 1818 N°s. 29 en 30.

Den 2[en] Juli, des morgens ten 7 ure, ging het overig deel der expeditie van Batavia onder zeil [1]. Het bestond uit de volgende vaartuigen. De oorlogsbrik *Marianne*, kap. t/z F. Stout [2]; de kanonneerbooten N[os]. 7 en 8, luit[s] t/z W. W. Huther en J. Baud; eindelijk de transportschepen: de *Vreede van Dordrecht*, gezagv. P. Douwes of Douwens; de *Kumbang Jatie*, W. G. Crowter; *De Twee Vrienden*, P. J. Pieters. Ook nam aan de expeditie deel kanonneerboot N°. 1, luitenant Van Florensteyn; deze vertrok den 8[en] Juni van Soerabaja met troepen voor Bandjermasin [3]; doch de commandant zag zich verplicht den 26[en] d. a. v. „wegens verregaande insubordinatie aan boord, Sumanap aan te doen"; daar zette V. Florensteyn 2 belhamels aan land, ze aan het bestuur overleverende; waarna de reis werd voortgezet [4]. De kanonneerbooten voerden geen namen, maar nommers [5]; haar zeilvermogen en gevechtswaarde waren allertreurigst [6].

Van het vertrek der expeditie gaven C. C. G. G. aan het opperbestuur kennis bij geheime depêche d.d. 1 Juli 1818 l[r] Y; uit dit stuk leeren wij nader hun gedachten kennen [7].

Ofschoon de instructie voor Elout Jr. was vastgesteld, naar ik mededeelde (bl. 126), d.d. 26 Juni, ontving hij die eerst den dag vóór het vertrek. Jammer genoeg; want hem werd bij een artikel ervan tevens eenige bevoegdheid tot optreden gegeven, die hij ten nutte der uitrusting had kunnen aanwenden [8]. Hij miste nu de gelegenheid om zich te vergewissen, dat alles aan boord der schepen in orde was. Nochtans vernemende, dat op *De Twee Vrienden* geen voldoende plaats was, zoodat de soldaten op en tusschen de watervaten moesten slapen, terwijl op de andere vaartuigen evenzeer te klagen viel, schreef hij er com-

[1] Over het vertrek van het smaldeel, verg. *Bat. Ct.* van 4 Juli 1818 N°. 27 mede onder de „Zee-Tijdingen".

[2] In mijn Malakka-artikel, deze Bijdragen, dl. LI (1900), bl. 3, van de expeditie melding makende, werd abusievelijk, in plaats van *Marianne*, gesteld *Marnix*.

[3] Verg. *Bat. Ct.* d.d. 20 Juni 1818 N° 25.

[4] Missive van den chef der Kol. Mar. d.d. 4 Juli 1818 N°. 70, verh. bij G. B. d.d. 13 Juli 1818.

[5] Verg. mijn „Bestuur van 1817 op 1818" t. a. p., bl. 33, noot 2.

[6] Verg. mijn Molukken-artikel in deze Bijdragen, dl. 75 (1919), bl. 198—199.

[7] De depêche in bijl. I Op Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel 1564.

[8] Het artikel zelf der instructie is mij niet bekend; maar het in den tekst medegedeelde, ontleen ik aan een op bl. 136 te noemen schrijven d.d. 26 Augustus 1818 van Elout Jr. in bijl. II

mandant Stout op de *Marianne* over, daar majoor Muntinghe zich nog niet aan boord bevond. Stout deed het mogelijke ter verbetering; doch mocht er niet in slagen, omdat alles reeds geregeld en vastgesteld was!

Gelijk reeds aangeteekend, ongunstig weer werkte de vaart tegen. De beide kanonneerbooten bleken niet in staat de reis mede te maken. N°. 8, Baud, bereikte in het geheel niet de bestemming; N°. 7, Huther, kwam den 16en Juli op de reede van Batavia „terug van eene verlorene reis", gelijk het heet [1]; deze boot hervatte echter haar tocht den 19en Juli naar Pontianak, nu met meer succes [2]. De *Vreede*, met 150 man en de kas der expeditie, had een dronkaard tot gezagvoerder. Geheel uit den koers geraakt, dwaalde zij af naar de Lucipara, een eiland aan den zuidelijken ingang van straat Banka! Hier werd zij den 22en Juli aangetroffen door den schout-bij-nacht Wolterbeek, die met een ander smaldeel op reis was naar Malakka, voor de overneming van deze bezitting. De gezagvoerder scheen suf te zijn, teekende Wolterbeek op [3]; hij verbeeldde zich de kust van Djapara in het gezicht te hebben. Aan boord heerschte groote ontevredenheid en wanorde, speciaal wegens de slechte voeding. Wolterbeek beval den kapitein der troepen, een geschikt mensch, aan om geduld te hebben, en wanordelijkheden zooveel mogelijk te voorkomen. Er was bovendien aan boord, berichte de S. b. N. naar Batavia, „een hooge Duitscher en ambtenaar; deze had zeer veel praats, is tweemaal bij mij geweest om te klagen, waarna ik hem naar boord heb gejaagd met order om zich aan den kapitein te onderwerpen". Met dezen Duitscher zal wel bedoeld zijn de inderdaad zeer lastige Müller, die in de Borneo-geschiedenis van dezen tijd „eene ruime plaats" zou gaan innemen, memoreert Veth [4].

Stout, aan boord van de *Marianne*, had reeds den dag van het vertrek, dus den 2en Juli, de beide kanonneerbooten nevens *De Vreede* de verkeerde richting zien uitgaan bij het eiland Edam [5]. Hij liet bij het eiland Alkmaar des namiddags ten 5 ure

[1] Zie *Bat. Ct.* van 18 Juli 1818 N°. 29.
[2] Id. 25 „ „ „ 30.
[3] Zie mijn „Malakka" t. a. p. bl. 3—4.
[4] In Veth's Borneo, dl. II, bl. 7.
[5] Wat over de reis, de aankomst en ontvangst te Pontianak in den tekst zal worden medegedeeld, ontleen ik aan een minder gelukkig gesteld, doch niet onbelangrijk, rapport van Stout aan den landvoogd, gedagteekend „Ter

het anker vallen: „om de meer gemelde schepen in de gelegenheid te stellen van bij ons te komen"; maar den volgenden dag niets meer ontwarende, zette hij de reis voort. Den 3[en] Juli liet hij van de hem vergezellende *Kumbang Jati* drie officieren op de *Marianne* overgaan, zijnde op eerst vermeld schip: „te veel officieren en soldaten geemberkeerd". Den 6[en] Juli kwam de gezagvoerder van het andere hem vergezellende transportschip *De Twee Vrienden* rapporteeren: „dat een groot gedeelte van zijn watervaten waren leeg geloopen, doordien dezelven lek waren, alsmede dat de ketels, welke hij van den havenmeester Lamberger had ontvangen om voor de troepen in te koken, lek waren", zoodat verzocht werd tot het aandoen van Semarang, ten einde herstel te laten aanbrengen. Na inspectie, bevond men echter, dat, zonder zulk een afwijking, Pontianak wel viel te bereiken, waarom in het verzoek niet werd getreden, de gezagvoerder misschien te Semarang handel willende drijven.

Den 15[en] Juli stuurde men „langs de kust van Borneo". Den 18[en] bereikte de *Marianne* met Stout de reede van Pontianak, nog, naar het nu bleek, het eerst daar aankomende, niettegenstaande *Eclips* en *Calypso* zooveel vroeger waren uitgezeild en Stout bij Alkmaar vertraging gehad had; intusschen „den 18[en] voor Pontiana ten anker liggende, ontdekte men twee schepen in 't Z. W. t. W., deden seinen van verkenning, welke werd beantwoord, zijnde de schepen Eclips en de Calipso, welke voor stilte aldaar ankerden".

Aan boord van de *Marianne* had Elout Jr. de reis mede gemaakt. Hij was vol lof over Stout's beleid en toewijding. Den geheelen overtocht had de gezagvoerder zich niet uitgekleed om geen gunstige gelegenheid te laten ontsnappen tot het voortzetten der reis. De vergezellende transportschepen waren per maand ingehuurd, zoodat hun kapiteins, bij gemis aan belang voor hen om spoedig de plaats hunner bestemming te bereiken, het aan geen voorwendsels lieten ontbreken om, ten behoeve van hun eigen handel, tusschenstations aan te doen [1]. Tactvol

---

Rheede van Pontianac den 13 Augustus 1818", liggende in bundel 1565 op het Rijksarchief van „Koloniën na 1813". Stout was, denk ik, geen geboren Nederlander, zoodat hij moeite met onze taal had. Zijn rapport zonden C. C. G. G. den minister van Kolonien bij geh. missive d.d. 1 September 1818 l[r] E. E.

[1] Over Goldberg's denkbeeld om het reizen met door de regeering gehuurde zeilschepen te bespoedigen door het toekennen van premiën, zie mijn „Teruggave" (1910), bl. 231.

wist Stout hen hiervan terug te houden. „Hij heeft niet noodig gehad te bevelen. Hij heeft de goede harmonie weten te bewaren", schreef Elout den landvoogd [1]. Onder de vele ontevredenen aan boord der schepen behoorde de militaire commandant, majoor Muntinghe, die zich zeer over de fatale organisatie der expeditie beklaagde bij den legercommandant [2]. De luitenant der pioniers Guldentops en een flankeur overleden op de reis; twee flankeurs verdronken onderweg.

III.

Op den 18en Juli 1818 liet zich Stout, voor Pontianak liggende en ontwarende de *Eclips* nevens de *Calypso*, door een sloep naar de tot zijn smaldeel behoorende schepen brengen, waar hij „alles in een goede order" bevond. Commissaris Van Boeckholtz, vergezeld door 3 ambtenaren, stapte over en roeide met Stout naar de *Marianne* terug. De *Eclips* en *Calypso* volgden dien dag; in den loop van den nacht ankerden zij nevens het commandoschip. Den ochtend van den 19en om 8 uur deed Van Boeckholtz twee zijner ambtenaren in twee gewapende sloepen een voor den sultan bestemden brief naar wal brengen. Ten 12 ure zeilden *Calypso* en *Eclips* naar de monding van de rivier van Pontianak om de reis naar de hoofdplaats te vervolgen: op eerstvermeld schip bevonden zich de commissaris, de militaire commandant met de officieren van den staf en kap.-luit. Stout; op het andere vaartuig waren ingescheept 37 Europeesche soldaten, een detachement artillerie met 2 veldstukken, en een detachement Bengaleezen. Voor de rivier lag echter een bank, waarop zelfs met hoog getij niet meer dan 6 voet water bevonden werd, zoodat men eerst tegen het ondergaan der zon op den 21en voor den dalem des sultans ankerde, zijnde er slechts 3 vaam water [3]. Stout deed een saluut van 11 schoten geven, waarvoor dadelijk door den sultan van het fort bedankt werd. Woensdag 22 Juli, des morgens ten 7 ure voer het detachement infanterie in twee prauwen naar wal; de commissaris, majoor

---

[1] Uit kapt. Elout's brief van 26 Augustus, reeds aangehaald op bl. 128 noot 8.

[2] In het rapport, waarvan op bl. 127 melding werd gemaakt en dat verhandeld is bij het G. B. d.d. 21 September 1818 N°. 14.

[3] Uit het in den tekst medegedeelde, blijkt dat de riviervaart naar Pontianak niet zoo vlug is gegaan, als men zou opmaken uit Veth's Borneo, dl. II, bl. 8.

Muntinghe en kapitein Elout volgden in een sloep „met de vlag van vooren"; de overige officieren voeren in twee andere sloepen van boord. Aan wal gekomen, deed de *Calypso* een saluut van 21 schoten.

De sultan met zijn gevolg ontving de heeren „zeer vriendelijk"; men geleidde ze naar het vorstelijk verblijf, andermaal door 21 schoten, nu van het fort, begroet. Met slaanden trom volgde het detachement tot vóór den dalem, alwaar de sultan het in oogenschouw nam. Nadat de commissaris met den vorst had gesproken, werd de brief van C. C. G. G. overhandigd, hetgeen alweder onder 21 schoten geschiedde. Een poos later vertrokken allen naar de aangewezen verblijven.

Zondag, 26 Juli, ontscheepten de 100 Amboneezen van *De Twee Vrienden*. Hierdoor kon wat plaats gemaakt worden ten behoeve van de zich op de *Kumbang Jatie* bevindenden, waarvan 100 man naar de *Vrienden* overgingen: „daar het transportschip de Combang Jatie geen ruimte meer heeft dan voor honderd vijftig man", teekende Stout aan.

Zoowel het liggen op Pontianaks reede, als het slecht verblijf der soldaten aan wal, veroorzaakten op den duur nog al zieken. Den 2[en] Augustus werd het smaldeel door „een verschrikkelijk weer" geteisterd: „dan de schepen hebben geene schade bekomen", deelt Stout mede; echter verloren de *Eclips* en de *Marianne* ieder een sloep.

Den 7[en] Augustus eindelijk kwam de *Vreede van Dordrecht* aansukkelen[1]; de gezagvoerder „was altijd dronken" geweest; gelukkig werd hij onderweg „door menigte drinken", gelijk Stout van Pontianak uit schrijft, ziek: „anders had het schip nooijt hier gekomen", merkte hij op, „alzo nu de stuurman het commando heeft". Rapporteur zeide voornemens te zijn het vaartuig af te danken en naar Batavia terug te zenden, zoodra hij op Sambas nog gelegenheid zou vinden om verder troepen te ontschepen.

Dien zelfden 7[en] Augustus deed zich een opmerkelijk incident voor, dat aan Van Boeckholtz een slechte noot heeft bezorgd. Reeds in 1817 werden C. C. G. G. niet weinig tot het hijschen der vlag op de Buitenbezittingen aangezet door de vrees, dat de Engelschen ons daarin zouden verhinderen. Sinds, nl. in April

---

[1] Verg. bl. 129.

1818, was Raffles te Benkoelen opgetreden, hetgeen te meer reden had gegeven om tot de bezetting van Borneo's West over te gaan. Dat de voorzorg ten deze geenszins te vergeefs is geweest, blijkt uit het nu plaats hebbende, hetgeen wel reeds bekend was, doch aldus vermeld staat in het Stout-rapport, waarmede het besluit:

Vrijdag den 7[n] arriveerde hier een Engelsch transportschip, genaamd John Bull, met een commissaris, benevens een klijn detachement troepen, om Pontiana in bezit te nemen; edoch daar wij hetzelve reeds in bezit hadden, is gemelde commissaris door den sultan afgewezen.

Zondag den 9 is gemeld schip weder vertrokken van hier naar Malacca.

Maandag den 10 is de Hollandsche vlag met staatsie geheschen, waar de sultan heeft bij geassisteerd.

De zieken van 't escader zijn van geen aanbelang.

De hier bedoelde Britsche commissaris was het bestuurshoofd van het nog door de Engelschen bezeten Malakka, de heer Farquhar. Deze had in 1816, met het oog op de teruggave der Nederlandsche koloniën, zijn chef, den gouverneur te Pinang, destijds den heer Petrie, gewezen op het belang van nieuwe vestigingen te zoeken in den Archipel, ten einde den Engelschen handel te beschermen tegen de mogelijke invloeden der komende Nederlanders. Met het jaar 1818, toen de overgave van Malakka bleek te naderen, scheen de behoefte der voorziening op dit gebied dringender: zoo werd de resident gemachtigd door Petrie's opvolger, kolonel Bannerman, tot een zending: „to the States of Siack, Rhio, Lingen and Pontiana, for the purpose of endeavouring to establish commercial treaties with such of the Malay powers as were at the time considered to be independent". Aldus de voorstelling van Farquhar zelf in een memorie aan de Compagnie te Londen [1]. Voor het doel dier memorie — een strijdschrift tegen Raffles, betrekkelijk de eer der stichting van Singapore [2] — was deze herinnering voldoende; voor de kennis van de reis naar Pontianak is zij het echter niet genoegzaam. Het te Batavia gevestigde Britsche handelshuis Jessen, Trail en C°. had namelijk, zoodra het onze plannen voor een expeditie naar Borneo vernam, een expresse naar Bannerman gezonden om hem te waarschuwen. Bij de reeds in de lucht

[1] Opgenomen in Boulger's werk over Raffles (1897), bl. 353—355.

[2] Verg. mijn „Papieroorlog", bl. 401—402 in deze Bijdragen, dl. XLIX (1898)

hangende plannen om elders vestigingen te zoeken, was die waarschuwing niet te vergeefs. Alzoo gelastte de Britsche gouverneur i. R. aan Farquhar om dadelijk naar Borneo's Westkust te gaan, waarop de resident den 22 Juli de reis aanvaardde, in de hoop ons nog vóór te zijn [1]. Deze zending heeft dus plaats gevonden, afgescheiden van een anderen naar Siak; zij trof echter geen doel, omdat onze vloot er zich reeds bevond! Van Boeckholtz deed in de briefwisseling met Farquhar onder weinig heusche bewoordingen verstaan, dat Borneo aan Nederland behoorde, de Engelschen er dus niets te maken hadden en zij ten spoedigste moesten vertrekken; slechts werd hun gelegenheid gegeven om water en ververschingen in te nemen. Het is jammer, dat de stukken van deze correspondentie niet bekend zijn, daar er nogal wat over te doen is geweest. In een schrijven toch d.d. 26 Juni 1819 heeft de landvoogd van Britsch-Indië aan onzen Gouv.-Gen. verweten de onvormelijkheid van „the language addressed by your agent at Pontiana to major Farquhar" [2]; hetgeen Van der Capellen in een brief d.d. 16 December d.a.v. toestemmend deed antwoorden [3]: „J'avoue volontiers que la réponse donnée par Mr. Van Boekholz à cette occasion n'était point entièrement conforme à l'esprit de ses instructions et que les expressions, dont il s'est servi, ne sont point approuvées par le Gouvernement. J'avoue volontiers qu'il aurait dû se borner à inviter le major Farquhar à ne point entraver nos négociations avec les princes de Borneo avec lesquels nous étions sur le point de conclure des traités et de renouer d'anciennes rélations, rompues par suite des événements."

IV.

Gelijk hiervoren medegedeeld (bl. 133), werd den 10[en] Augustus 1818 onze vlag te Pontianak geheschen; men zoude er tot den 28[en] verblijven, achterlatende een militaire bezetting; twee dagen vóór het vertrek zond Elout Jr. een particulier schrijven over de toestanden aan den landvoogd, dat ik in de bijlagen heb

[1] Zie het schrijven hierover van onze commissarissen ter overneming van Malakka d.d. 10 September 1818 aan C. C. G. G. in mijn „Malakka" t. a. p., bl. 5, noot *b*. — Over het incident zie mede Veth's Borneo, dl. II, bl. 6—7.

[2] Zie § 53, bl. 492, van mijn „Papieroorlog" t. a. p.

[3] Zie bl. 509, alinea 2 van mijn „Papieroorlog" t. a. p.

opgenomen, inderdaad zeer belangrijk zijnde [1]. Van Boeckholtz had een provisioneel tractaat met den sultan gesloten. Onder dagteekening van 22 Augustus richtte deze vorst een brief aan C.C.G.G. van ondervolgenden inhoud, waarin hij zich bij den aanhef noemde: Sharif Kasim, zoon van wijlen sulthan Sharief Abdul Rachman Alkhadris [2]:

Wijders communiceert Srie Sulthan Sharief aan mijne vrienden, de Kommissarissen Generaal, ten aanzien van hoogst derzelver missive, aangebracht door den Heer Kommissaris van Boeckholz, dat ik dezelve met veel eerbewijzing, navolgens de aloude gebruiken, plegtig ingehaald, ontvangen, en uit diens inhoud begrepen heb, dat mijne vrienden in vriend- en broederschap met mij leven willen, en geneigd zijn, de banden van die vriendschap nauw aan te knoopen. Ik zeg deswegens mijne vrienden veelvuldig dank; en betuig tevens, dat als mijne Vrienden éénmaal daartoe geneigd zijn, ik duizend malen genegen ben, omdat ik altoos op geen andere dan alleen op het Hollandsche Gouvernement mijn hoop en vertrouwen gesteld heb; alleenlijk verzoek ik, dat mijne vrienden mij behandelen met rechtvaardigheid.

Voorts bericht ik met een blank gemoed, dat ik de Hollandsche vlag te Pontianak heb laten hijschen, kunnende mijne Vrienden vertrouwen, dat dezelve bij mij en mijne nakomelingen permanent en zonder eenige verandering blijven zal.

Nog bericht ik aan mijne Vrienden, dat ik dezen brief gesteld heb in handen van kapitein Elout, den zoon van mijn vriend, terwijl het mij zoo verblijd heeft, dat ik den zoon van mijn vriend hier heb mogen ontmoeten, evenals of ik mijn vriend zelf ontmoet, en derhalve hem ook behandeld heb als mijn eigen zoon.

Tevens laat ik mijne Vrienden weten, dat ik nog een brief na dezen zenden zal aan mijne Vrienden.

Ik heb niets anders onder deze regels tot present te voeren dan eenlijk mijne eerbiedige groeten aan mijne Vrienden.

Geschreven op Zaturdag den 20n van de maand Sawal in het jaar 1233, zijnde geweest den 22n Augustus 1818.

Den 17en September 1818 ontvingen C. C. G. G. dit schrijven te Batavia. Met gevoelens van voldoening boden zij er afschrift van aan den minister van Koloniën bij geheime depêche d.d. 5 October 1818 lr H.H., inhoudende het onderstaande [3]:

Wij hebben de eer aan Uwe Excellentie toe te zenden afschrift van

---

[1] Zie bijl. II.
[2] Verg. bl. 117—118.
[3] Op het Rijksarchief in „Koloniën na 1813", bundel N°. 1565.

een brief aan ons den 18n Augustus geschreven door den Sultan van Pontianak. Uwe Excellentie zal uit den inhoud van den?elven ontwaren, uit welk oogpunt die vorst het hijschen van de Nederlandsche vlag in zijn gebied beschouwd, en daar dit is geschied, zooals wij in onzen brief van den 1n Julij l.l. Ir Y schreven [1], op het dringend verzoek van den Vorst zelve, zoo hebben wij grond om te vertrouwen dat er op zijne vriendschapsbetuigingen volkomen st.at te maken is.

Onze Commissaris op de kust van Borneo, de Heer van Boeckholtz, heeft met dien Sultan een tractaat gesloten, hetwelk echter slechts provisioneel is en nader aan Uwe Excellencie toegezonden zal worden.

De directe voordeelen, welke uit deze verbindtenis zullen voortvloeijen, zijn wij nog niet in staat te beoordeelen, wijl daartoe omstandige rapporten en opgaven noodig zullen zijn, doch dit schijnt zeker, dat hier een der voornaamste doelen der expe litie zal bereikt worden, om namelijk de zeeroovers, die den handel zoo zeer belemmeren en benadeelen, afbreuk te doen.

Het is ons aangenaam Uwe Excellencie het gelukkig aanvangen dezer expeditie te mogen mededeelen, en ook door de toedragt der zaken te Pontianak een bewijs te kunnen leveren, dat de Vorsten in deze gewesten, wat men er ook van moge zeggen, de Nederlandsche heerschappij niet afkerig zijn, en die van andere vreemdelingen niet boven de onze verkiezen.

Kapitein Elout leerde den van Arabische afkomst zijnden sultan in den dagelijkschen omgang van eenige weken als een zeer hoog staand vorst kennen [2]. Zijn oordeel, vervat in den reeds meermalen vermelden brief van 26 Augustus 1818 [3], is bijzonder lezenswaard, ook met het oog op het gesloten contract. Met dit stuk — eerlang te vervangen door een, dat Nahuijs zou aangaan — toonde Elout Jr. zich weinig ingenomen; zonder het uitdrukkelijk te zeggen, weet hij de gebreken blijkbaar aan Van Boeckholtz. Zijn bezwaar gold vooral, dat de commissaris niet van de gelegenheid had gebruik gemaakt om land in afstand te krijgen als Nederlandsch gebied, ware het dan ook niet in het Pontianaksche zelf, althans in het onderhoorige Mampawa en Tajan, waar reeds nu, gelijk ik verhalen zal, dank onzen steun, des sultans macht en invloed werden uitgebreid. Overigens

[1] Verg bl 128 noot 7.

[2] Verg. bl. 117—118. Verg. het belangrijk oordeel van Willem van Hogendorp over de Arabieren in Indië mijn „Oost-Indië's geldmiddelen" (1919), bl. 158, noot 1.

[3] Zie bijl. II, bl. 152.

zag onze kapitein in deze vestiging te Pontianak een groote toekomst, waarover hij zich in zijn schrijven van 26 Augustus op hoogst belangwekkende wijze uitliet.

Naar de sultan beweerde, behoorde Tajan tot zijn gebied; doch het was een gewest, dat zich tegen hem verzette. Of 's vorsten aanspraak juist was, konde men destijds zoo gauw niet onderzoeken; onze heeren meenden het; later is er twijfel over gerezen [1]. Elout Jr. schrijft over deze Tajansche geschiedenis mede belangwekkend in den vermelden brief; er blijkt wel uit, dat hij een voornamen invloed op den gang der zaken uitoefende. 't Wordt anders een zeer rare geschiedenis. Het tractaat was niet gesloten, of de sultan opperde het verlangen, dat onze manschappen terstond aangewend zouden worden om voor hem Tajan tot reden te brengen. Hierin werd onzerzijds toegestemd, doch, hoe vreemd het mij ook voorkomt, buiten den commissaris om, althans naar ik den indruk kreeg: majoor Muntinghe zou het op eigen gezag hebben gedaan, eigenlijk om den vorst een pleziertje te doen!

Het landschap lag 40 uur ten zuidoosten van Pontianak. Een detachement van 100 man onder kapitein Zimmerman ging derwaarts en noodzaakte na een klein gevecht op 17 Augustus de wederspannigen tot onderwerping; gewond werd er de chirurgijn Verbrugge, die zich zeer bijzonder van zijn plicht had gekweten [2]. Majoor Muntinghe kreeg van den sultan een lans tot aandenken voor de hulp van wege het Nederlandsch gouvernement hem verleend [3]! Toen een deel der expeditionnaire troepen de reis naar Sambas moest voortzetten om ook daar en elders verbintenissen zoo mogelijk aan te gaan, werd met goedkeuring van den commissaris het detachement-Zimmerman te Pontianak achtergelaten [4].

---

[1] Zie in het breede Veth's Borneo, dl. II, bl. 8—12.

[2] Bij schrijven d.d 25 Januari 1819 N°. 94 stelde het Militair departement voor, waarmede zich het G.B. d.d. 26 d. a. v. N°. 11 vereenigde: „om", gelijk het in het besluit staat, „den chirurgijn der 3e klasse, die reeds het examen als chirurgijn der 2e klasse heeft afgelegd, en bij de Borneosche expeditie gewond is, en ook blijken van kunde en ijver heeft gegeven, te bevorderen tot de 2e klasse en hem te plaatsen bij het Hospitaal te Weltevreden". Verg. *Bat. Ct.* van 30 Januari 1819 N°. 5. Hij herstelde bijna volkomen.

[3] Zie ook Veth's Borneo, dl. II, bl. 12.

[4] Majoor Muntinghe heeft een verslag der Tajansche expeditie gegeven in het rapport aan den legercommandant, waarvan ik op bl. 131 noot 2 melding maakte. Daarin leest men ook het boven in den tekst staande.

Het betrekkelijk succes, dat de expeditie alvast ervaren had, werd onder dagteekening van 17 September 1818 aldus verkondigd in de *Bat. C*[t] van 19 d.a.v. N°. 38:

Berigten bij het Gouvernement ingekomen houden in, dat er tusschen den Kommissaris *Van Boekholtz*, vanwege de Nederlandsche Regering, en den Sultan van *Pontianak*, een allezins vriendschappelijk verbond is gesloten, en dat de Nederlandsche vlag in die streken geplant is.

De aandrang met welken reeds voor lang die vorst het hervatten der afgebroken wederkerige betrekkingen verzocht had, deed reeds voorzien, dat de Nederlanders bij hem hartelijk welkom zouden zijn, en de ondervinding heeft dit nu bevestigd.

Eene toevallige omstandigheid heeft den *Sultan* dadelijk bewezen, hoezeer hij op de trouwe hulp der Nederlanderen steunen kan, en de Nederlandsche krijgsmagt heeft hem ter bewaring van zijne regten, en tegen de aanvallen van eenige naburige, doch aan den *Sultan* ondergeschikte grooten, krachtdadiglijk bijgestaan en zeer spoedig na een kort gevecht, waarin van de Nederlandsche zijde alleenlijk de chirurgijn *Verbrugge* gekwetst is, de zaak ten zijnen voordeele beslist.

De *Sultan* heeft hier over zijn genoegen aan den Majoor *Muntinghe* te kennen gegeven, met bijvoeging dat hij altijd de duidelijkste bewijzen ondervonden had van de welwillendheid van het Nederlandsche Gouvernement, dat hij zeer verheugd was die nu weder als van ouds te kunnen ondervinden, en dat hij den Majoor verzocht voor dit eerste en ondubbelzinnige blijk op nieuw gegeven, zijnen welmenenden dank aan dat Gouvernement te betuigen.

Die vorst is bekend voor een beschaafd, verstandig man, en zacht regeerder.

Stellig is aan den weidschen opzet der redactie van bovenstaand bericht het oogmerk niet vreemd om aan de hoonend afgewezen Engelschen te doen weten met hoeveel plezier wij overal werden ontvangen! Niet onaardig, en, naar ik den indruk heb gekregen, geenszins onjuist, is het, wat de oud-resident Bloemsz over al deze *cant* aan Nahuijs schreef in de hiervoren reeds aangehaalde memorie [1], nl.:

Ik heb mij moeten verwonderen, ja zelfs ben ik verbaasd geweest wegens een annonce gedaan in de Bataviasche Courant van den 19[n] Sept[r] jl., waarin de Sultan in een zoo voordeelig aspect wordt voorgesteld. Lieve Hemel! dagt ik, wat wordt het Gouvernement door berigten uit onkunde en onervarenis of met opzet niet in verkeerde idees gebragt. De Sulthan van Puntiana zou opregt verlangen, de oude vriend-

[1] Zie bl. 118.

schap en verbintenissen met het Hollandsch Gouvernement te vernieuwen en om als een gevolg van dien toe te laten aldaar een etablissement te vestigen. Het eerste poinct geloove ik, want het is altoos zijn belang in vriendschap te leven met diegenen die bezitters van het eiland Java zijn; maar dat hij van harte meent en goedkeurt, dat wij daar ons etablisseeren, kan onmogelijk waar zijn. Zonder dit is hij souverein heer en meester; doet wat hij wil; en nu door de vestiging van een etablissement aldaar verwekt hij zig, om het eens triviaal uit te drukken, een kijk in de pot; en zal waarschijnlijk aan een tractaat mogelijk gegrond op wederzijdsche voordeelen, gebonden zijn, waarover hij anders geheel alleen disponeeren konde.

Den 23en Augustus 1818 was de expeditie van Tajan terug; den 28en vertrok de commissaris met majoor Muntinghe, kapitein Elout en troepen naar Sambas, dat men den 2en September bereikte. Den 6en September rees er de Nederlandsche vlag; den 23en werd G. Müller daar als resident geïnstalleerd [1]. Een allerongelukkigste keuze! De lastige man heeft het dan ook maar kort gemaakt: ten gevolge van de beroeringen der Chineezen is hij reeds in 1819 verwijderd [2], opgevolgd wordende door J. C. Reijnst [3], van wien een paar karakteristieke brieven over de toestanden in Sambas, geteekend 17 Januari en 8 April 1820, door mij gepubliceerd zijn [4].

De benoeming van Müller was te ongelukkiger, omdat hij zich reeds in de dagen aan zijn installatie voorafgaande den sultan van Sambas door een eigengerechtigd optreden gehinderd had. De vorst uitte zich ten deze aan Elout Jr., die wel een zeer geschikt man voor den omgang met Inlanders blijkt geweest te zijn. De kapitein schijnt er niet met Van Boeckholtz over gesproken te hebben, doch aan boord zijnde van de *Eclips* ter reede van Sambas, schreef hij twee brieven d.d. 21 en 22 September 1818 aan den landvoogd [5]. Deze brieven ken ik niet, maar

---

[1] Veth's Borneo, dl. II, bl. 14.

[2] Zie o. a. de aanteekening van C. L. Blume in de noot op bl. 172 van *De Indische Bij*.

[3] Verg. o. a. Veth's Borneo, dl. II, bl. 70.

[4] Zie mijn Van de Graaff-Brieven, dl. II, bl. 99 N°. 55 en bl. 102 N°. 58.

[5] Terwijl de *Eclips* bestemming naar Malakka kreeg, ging de schoener *Calypso* d.d. 1 October van Sambas naar Java terug, wegens herstellingen waarop niet langer kon worden gewacht. Missive d.d. 30 September 1818 N°. 3 van Van Boeckholtz aan den landvoogd, verh. bij G. B., d.d. 18 October 1818 N°. 2. Het schip kwam den 16en October te Batavia: zie *Bat. Ct.* van 24 October 1818 N° 43.

de Gouv.-Gen. oordeelde de mededeelingen van zooveel belang, dat een geheim G. B. d.d. 19 October 1818 N°. 2 ze ter tafel van C.C.G.G. bracht: zij hielden in, luidt de resumtie van Elout's brieven, „eenige bezwaren hem door den sultan van Sambas kennelijk gemaakt, over de vorderingen van de aldaar aanwezige ambtenaren", waarop Elout „den Sultan verwezen had tot den commissaris Van Boekholz, die zich te Sambas bevond".

V.

Uit het weinige, medegedeeld van Elout's particuliere correspondentie met den landvoogd, moet men opmaken, dat de commissaris niet genoegzaam vertrouwen bij den vorst genoot, noch voldoende gezag over zijn ondergeschikten wist uit te oefenen. Niet hij, maar de heer Müller sloot den 10[en] November 1818 een contract met den sultan van Sambas! Nahuijs beweert, dat Van Boeckholtz alle gezag had verloren en buiten staat was de eigendunkelijke handelingen van zijn ondergeschikten Müller en Prediger te keer te gaan; iederen dag ontwierp hij contracten met de vorsten van Pontianak, Sambas en Mampawa, doch den volgenden dag werden ze weer doorgehaald „op het voorbeeld van Penelopé". Maar voor juiste waardeering van den in Bandjermasin toch zoo verdienstelijk opgetreden man, zij tevens aanstonds herinnerd, wat die vervanger van den weldra verwijderde opteekende bij aankomst te Pontianak in een rapport d.d. 20 Januari 1819 aan den Gouv. Gen. Hij verklaarde weliswaar: „dat noch 's Gouvernements inkomsten verzekerd, of op een vasten voet gebragt waren, noch de civiele administratie eenigsints geregeld was", doch dat zulks viel toe te schrijven: „aan den wankelenden staat van gezondheid van den Heer Commissaris van Boeckholtz, zoo zeer verergerd door het gemis van geneeskundig advies, en door het volslagen gebrek aan geneesmiddelen". Overigens was hij bij den sultan van Pontianak „gezien en bij een ieder geagt, uit hoofde van zijn goed menschlievend hart, en zijne bekende eerlijkheid". En verder deze lofrede: „Aangespoord door zo een goed voorbeeld leefden de civiele en militaire dienaren in de beste eensgezindheid, en het scheen mij toe", schrijft Nahuijs, „als vrienden. Zij allen door dien zelfden geest van goedheid en eerlijkheid bestuurd. En dit konde dan geene anderen als heilzamen invloed hebben op het gedrag van het garnizoen, dat steeds onder het oog van die autoriteiten leefde.

Gedurende mijn verblijf te Pontiana was ik getuige van de goede harmonie, orde en krijgstucht, welke onder de kompagnie Amboneezen van den kapitein Zimmerman heerscht. De nabijheid der kazernen deed mij volkomen bekend zijn met het dagelijksch gedrag dezer militairen, welkers gehoorzaam, en tegelijk vrolijk en opgeruimd leven een voorbeeld tot navolging voor alle garnizoenen is. Het was mij een genoegen te mogen ondervinden, dat hun ingetogen gedrag ook door den Sultan en door alle ingezetenen, zoo Inlanders als Chineezen, de verdiende lof niet ontzegd werd."

Van Boeckholtz had nog gelegenheid in Mampawa en Landak de Nederlandsche vlag te doen hijschen [1]; doch hiermede schijnt men zijn loopbaan als gesloten te mogen beschouwen. In de geheime notulen der C. C. G. G. vind ik niet weergegeven, dat de daareven vermelde Sambascorrespondentie van Elout het onderwerp der beraadslaging is geweest. Nochtans zal zij wel in herinnering zijn geweest, toen de geheime besluiten van 10 November 1818 werden genomen. Er waren er 3. L^r A hield de terugroeping in van den commissaris, aan wiens verdiensten te Bandjermasin, dank zijn „veel" en „goed" beleid indertijd hulde was gebracht [2] en in waardeering waarvan hem de belangrijke commissie naar Borneo's West was opgedragen. Maar sinds waren zijn ijver en nauwgezetheid, naar het schijnt, achteruitgegaan, ook ten gevolge van gemis aan ingetogenheid in het gebruik van geestrijke dranken, hetgeen bij de ontevredenheid der C.C.G.G. over zijn optreden, hun wel geen geheim zal zijn gebleven en hun ongerustheid moest doen toenemen [3]. Het besluit overwoog het volgende [4]. De tot dusver ontvangen berichten waren „zeer

[1] Bij besluit d.d. 17 December 1818 N°. 15 hielden C. C. G. G. aanteekening van 's Commissaris bericht d.d. 15 November t. v. N°. 20, dat hij van Sambas en Mampawa te Pontianak was teruggekomen en een voorloopig contract had gesloten, zoomede van zijn voornemen om naar Landak te vertrekken. Zie overigens Veth's Borneo, dl. II, bl. 14—15.

[2] Zie de depêche naar Holland d.d. 16 Mei 1817 in mijn „Bandjermasin" t. a. p., bl. 72; ook de waardeering in mijn „Bestuur in 1817 tot het vertrek der Engelschen", t. a. p., bl. 88.

[3] Verg. den belangrijken brief, gedagteekend Burgst 11 October 1853, van Nahuijs aan prof. Veth in bijl. III opgenomen, geschreven ter gelegenheid van de bezending officieele bescheiden, die ter beschikking van dezen waren gesteld en gebruikt zijn voor de samenstelling van het bekende Borneo-werk. Al deze papieren worden bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Ik maakte van dien brief reeds melding in „Palembang" t. a. p., bl. 451, noot *h*, doch ik geef hem nu in extenso.

[4] Zie de breede overwegingen in mijn „Palembang" t. a. p. bl. 707, bijl. 23.

onvolledig", zoodat zij „den waren stand van zaken aldaar niet leeren kennen". De door den commissaris met den sultan van Pontianak gesloten voorloopige overeenkomst hield „geene dier belangrijke bijzonderheden" in „welker behartiging en bezorging" de instructie hem opdroeg. Van de met Sambas aangegane overeenkomst was zelfs „geene de minste kennis gegeven". Zijn brieven droegen „de duidelijkste blijken", „dat aan het doel der zending en de uitdrukkelijk gegeven bevelen niet wordt voldaan". Eindelijk deden „bijzondere berichten", 's commissaris gezondheid „ongunstig en wankelende" kennen. Ziedaar zoo vele redenen waarom hij naar Batavia ter verantwoording opgeroepen en Jogja's resident Nahuijs belast werd „met een tijdelijke commissie om zich te begeven naar de Westkust van Borneo en bijzonderlijk naar Pontianak en Sambas" ten einde er werkzaam te zijn overeenkomstig de daarbij gevoegde instructie [1]. — Besluit 1r B gelastte Nahuijs ook naar Bandjermasin te gaan; speciaal om het land van Hare te bezoeken [2]. — Besluit 1r C droeg hem op de reis te nemen over Palembang voor een ontmoeting met Muntinghe [3]. Aangeteekend door mij werd [4], dat de *Calypso* den 16en October 1818 van Sambas te Batavia was gekomen. Hiermede vertrok Nahuijs d.d. 21 November d.a.v. naar Borneo [5]. Ter reede van Palembang gekomen om onzen commissaris Muntinghe te gaan spreken, ten einde o.a. van hem zoo mogelijk nuttige aanwijzingen over onze op Borneo te volgen politiek te erlangen, bleek echter deze naar Palembangs binnenlanden te zijn vertrokken, zoodat Nahuijs onverrichter zake de reis moest voortzetten [6]. Tegenwind belemmerde daarna zoodanig de vaart, dat men te Muntok moest binnenloopen [7]. Eerst bij een missive gedagteekend Pontianak 29 December 1818, N°. 12 kon Nahuijs aan C.C.GG. berichten van den 27en t. v. des middags ten 2 ure die hoofdplaats te hebben bereikt en aan den sultan te zijn voorgesteld. Den volgenden dag, den 28en, aanvaardde hij het gezag. In het breede werden door hem ontvouwd de onderwerpen, welke

[1] Zie uitvoeriger de beschikkingen in de bijl 23 der vorige noot.
[2] Zie de bewoordingen in mijn „Bandjermasin" t. a p., bl. 90.
[3] Zie de bewoordingen in „Palembang" t. a. p., bl. 452, noot *a*.
[4] Op bl. 139, noot 5.
[5] Zie *Bat. Ct.* d.d. 28 November 1818 N°. 48.
[6] Verg. „Palembang" t. a. p. bl. 452.
[7] Missive van den 2en resident van Banka, De La Jaille, d.d. 22 December 1818 N°. 2, verh. bij G. B. d.d. 9 Januari 1819 N°. 37.

hij voornemens was tot bases te nemen van een met den vorst nieuw te sluiten contract. Op deze overeenkomst kwam hij terug in zijn vermeld rapport van 20 Januari 1819 [1], waarin de laatste alinea over Inlandsche tractaten, te sluiten op grond van wederkeerigheid van belangen, speciaal de aandacht verdient, niet zoozeer omdat zoowel C.C.G.G. als Muntinghe ten aanzien van Palembang dit beginsel veel te weinig hadden in acht genomen en de treurige gevolgen hiervan maar al te spoedig zouden blijken, doch omdat het er veel van heeft gehad, dat de duivel de passie preekte, waar wij zien, wat Nahuijs ten deze tot stand bracht! Ziehier den brief:

Ik vond hier – – – – een vorst van meer dan gewone schranderheid, welke ook zonder leiding en hulp van vreemden de ressources van zijn eigen land kent, en dezelve aan zijne oogmerken en finantiën weet dienstbaar te maken, die niet noodig heeft uit gebrek aan Europeesche bescherming, de Nederlandsche onereuse voorwaarden aan te nemen, daar hem reeds vroeger die der Engelschen was aangeboden.

Het oogenblik om op den toon eens meesters of overwinnaars te spreken, en conditiën voor te schrijven was bij het aanzijn van de militaire macht onder de orders van den Majoor Muntinghe misschien daar geweest, maar was er nu niet meer.

Dan ik wensch niet verstaan te worden hiermede te hebben willen zeggen, dat ik juist bij het sluiten en aangaan van een contract met den sultan van Pontianak het imponeerende van een groote militaire magt zoude verlangd hebben.

Alle overeenkomsten tog, die niet tot basis hebben het wederzijdsch belang der beide contracterende partijen, maar alleen zijn tot stand gebragt door de kracht en het geweld der wapenen, zijn niet langer verbindend voor de benadeelde en onderdrukte partij, als de gelegenheid om dezelve te verbreken nog niet daar is.

Nahuijs zich nu, in plaats van Van Boeckholtz aan het werk zettende, kwam nochtans, naar het scheen, voor de toekomst onzer schatkist tot bewonderenswaardige resultaten. Zijn mededeelingen hierover, zoowel wat de Wester- als de Oosterafdeeling van Borneo betreft, zouden echter veel te optimistisch gekleurd worden, juist dus gelijk de gelijktijdig werkzame Muntinghe het voor Palembang deed! Teleurstelling kon daarom niet uitblijven; doch voorloopig gaf alzoo Nahuijs aan zichzelf, aan de Indische regeering en aan het opperbestuur de grootst mogelijke voldoening!

De pas opgetreden commissaris slaagde er in om met Pontianaks

[1] Verg. bl. 140.

sultan een nieuw contract te sluiten, dat, naar zijn beschrijving, gegrond was: „op overreding en eene naauwe verbinding van de wederzijdsche belangen, waarbij echter het wenschelijke doel, het vinden der kosten van de administratie te Pontianak, in het oog was gehouden" [1]. De sultan stond af in vollen eigendom en oppermacht de helft van al zijn landen (!), doch ter voorkoming van geschil en uiteenloopende regeeringswijzen, werd het gezag over al de landen door het Nederlandsch gouvernement vereend met den sultan uitgeoefend, terwijl de inkomsten wederzijds ieder voor de helft zouden genoten worden. Naar raming waren die inkomsten voor ons gouvernement:

Aandeel in de pachten.	f 3628
In- en Uitvoerrechten en Ankeragegelden	„ 11853 : 6
Zoutmonopolie.	„ 26000
Hoofdgeld der Chineezen.	„ 11500
Totaal . . .	f 52981 : 6

Dergelijke optimistisch aangelegde rapporteurs doen stellig hun persoon aantrekken, doch, daargelaten de gevaarlijkheid, is er in de appreciatie door het landsbeheer dikwerf iets zeer hinderlijks. Zij toch teekenen zich als scherpzinnig, beleidvol af, en maken dientengevolge onverdiende carrière tegenover de meer donkerzienden, niettegenstaande dezen de waarheid naderbij zijn. Nahuijs nam ook het Sambascontract onder handen, waaromtrent C. C. G. G. zich beklaagden het niet gezien te hebben en dat heer Müller had gesloten. De commissaris keurde ook dit stuk als hoogst onvolkomen af. Den vorst beschreef hij als iemand, die, in tegenstelling met Pontianaks sultan, zóó weinig beleid kon uitoefenen, dat hij niet bij machte was de noodige inkomsten te scheppen. Uit dien hoofde kostte het Nahuijs weinig moeite, om bij contract voor de zeer geringe som van *f* 12000 's jaars, die den vorst tot levensonderhoud werd toegekend, meester te worden van zijn gansche rijk en de hulpbronnen er van! Tevens werd beloofd de toelage van *f* 12000 te verdubbelen, zoodra het hoofdgeld van 1 ropij, door de Chineezen te betalen, inderdaad werd opgebracht: hun aantal schatte men namelijk op 40000, terwijl men aan hoofdgeld slechts *f* 10000 inde. Verder luidde het weer even schoon voor de toekomst, dat de voordeelen van zoutmonopolie en hoofdgeld niet slechts

[1] Zie de bepalingen van het contract in Veth's Borneo, dl. II, bl. 37—39.

de kosten van het etablissement zouden dekken, doch een aanzienlijk batig saldo doen overhouden [1].

Het landschap Mampawa viel zoo maar in onzen schoot. De onder ziekte en ouderdom gebukt gaande panembahan vervoegde zich tot onzen nieuwen commissaris te Pontianak onder mededeeling, dat de ongelukkige en behoeftige staat, waarin hij zich bevond, hem had doen besluiten om zijn rijk te verlaten en den commissaris zijn vurigen wensch te kennen te geven, om een contract te sluiten, waarbij hij voor den afstand zijner landen een billijk en zeker bestaan zag toegelegd. Dientengevolge werd ons gouvernement voor *f* 8000 's jaars meester van de voordeelen uit de in- en uitvoerrechten, verpachtingen, monopoliën, hoofdgeld der Chineezen, enz. [2]

De aldus door Nahuijs gesloten verdragen werden naar Batavia ter goedkeuring gezonden. Hier ontdekte men echter, dat de Maleische en Hollandsche teksten niet overeenstemden! De regeering weigerde daarom ze te ratificeeren, zoodat ze een hernieuwde behandeling op Borneo ondergingen. Eerst den 21en Maart 1820 had de vereischte ratificatie plaats [3].

VI.

Nahuijs' onverwachte komst te Pontianak moet voor den teruggeroepen Van Boeckholtz een zeer pijnlijke verrassing geweest zijn; men bemerkt echter niets van een gevoeligheid, die in weerspraak of protest zich uit; ook niet van eenig den nieuwen commissaris hinderlijk optreden, niettegenstaande de omstandigheden den ontslagene verplichtten, al den tijd van Nahuijs' commissariaat op Borneo te blijven. De reden van dit oponthoud lezen wij het eerst in het G. B. d.d. 27 Februari 1819 N°. 8: dit hield in de resumtie, behalve van Nahuijs' vermeld rapport d.d. 29 December 1818 over zijn aankomst op Borneo, tevens van een bericht, door Van Boeckholtz ingediend den 10en „passato", gelijk er staat, houdende mededeeling, dat wel door hem het gezag was overgegeven, maar dat gebrek aan gelegenheid tot

[1] Zie de bepalingen van het Sambascontract in Veth's Borneo, dl. II, bl. 53—54.

[2] Zie breeder in Veth's Borneo, dl. II, bl. 49—50.

[3] Op bl. 561—562 van de „Eerste proeven eener Kronijk van Mampawa en Pontianak", door J. T. Willer in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van K. en W., dl. III (1855), bl. 516.

het doen der reis naar Batavia hem ten slotte had doen aannemen een uitnoodiging van majoor Nahuijs om met hem gezamentlijk de terugreis met de *Calypso* te volbrengen; hiervan was, naar ik mededeelde [1], commandant de luitenant t/z Olijve, „over wien ik reden heb zeer tevreden te zijn", berichtte Nahuijs den landvoogd, in het hierna te noemen rapport uit Soerabaja, van 11 April 1819. De pogingen om met dezen oorlogsschoener naar Java over te steken, mislukten evenzeer. Den 26^{en} Februari verliet men Bandjermasin; stormweer en tegenwind verplichtten echter in de eerste dagen van Maart om naar Bandjermasin terug te zeilen. Het schip was nu lek en verkeerde ook in andere opzichten in zulk een slechten staat, dat het daar eerst herstelling moest ondergaan. Den 11^{en} Maart zeilde men opnieuw uit; doch ook toen vertraagde tegenwind gedurende 8 dagen den voortgang: nu deelde Olijve mede, dat gebrek aan drinkwater dreigde, zoodat nogmaals naar Bandjermasin teruggevaren moest worden om dit aan te vullen! Doch tevens erkende de commandant, dat de rotte schoener niet bij machte scheen om tegen den ongunstigen wind op te werken, waarom het door hem geraden werd geoordeeld tot den 15^{en} à 20^{en} April te Bandjermasin te wachten, wanneer het doorkomen van den Oostmoesson het teruggaan naar Java mogelijk zou maken! Dit vooruitzicht was voor Nahuijs, die bovendien evenzeer als Van Boeckholtz naar huis wilde, zoo onaantrekkelijk mogelijk. Te Bandjermasin werd ten slotte ontdekt een klein particulier scheepje, de *Lucifer* geheeten, echter een oud afgekeurd gouvernementsvaartuig! Op het dringend verzoek van Nahuijs leende de gezagvoerder er zich toe om hem met Van Boeckholtz aan boord te nemen voor de reis naar Java. Den 1^{en} April zeilde men weg, te Bandjermasin achterlatende, berichtte Nahuijs in zijn boven vermeld rapport van den 11^{en} d. a. v., den heer Olijve „zeer zwaar ziek". Den 8^{en} April had de *Lucifer* den Noordwesthoek van Madoera bereikt; den daarop volgenden dag roeiden de commissarissen naar wal, waar de reizigers werden afgezet in een oord, genaamd Patsian, 113 paal van de naastbij zijnde hoofdplaats Bangkalan gelegen! Na een moeilijken tocht te paard, kwam men hier den 10^{en} April aan; den 11^{en} werd Soerabaja bereikt. Denzelfden dag rapporteerde Nahuijs den landvoogd de

[1] Op bl. 127.

terugkomst zoo van hemzelf als van Van Boeckholtz, die, werd medegedeeld, „sedert mijne komst te Pontianak door goede raad en het gebruik der nodige medicijnen merkelijk van zijne zwakkelijke omstandigheid hersteld zijnde", de reis had medegemaakt „uit oorzake van gebrek aan spoediger gelegenheid". Verder kreeg de landvoogd de bijzonderheden te lezen van de onvoorspoedige reis, hiervoren verhaald.

Rapporteur zette de reis niet dadelijk door naar Batavia, doch vertrok naar zijn residentie te Jogja, van waar hij nog d.d. 17 April 1819 over den sultan van Pontianak berichtte: „het ongelukkig afsterven van onzen toegenegen en goeden bondgenoot". Eerst den 5en Mei d.a.v. kwam Nahuijs per schoener *Eliza* te Batavia [1]. Vermoedelijk als een gevolg hiervan, verkondigde de *Bat. Ct.* van 15 Mei 1819 N°. 20:

De majoor en ridder Nahuijs, die in de maand November van het verleden jaar door Kommissarissen Generaal is belast geworden met eene zending naar het eiland Borneo, is onlangs van daar teruggekeerd. Hij heeft met de vorsten van Pontianak, Sambas en Mampawa, contracten gesloten, waarbij het belang van het Nederlandsch Gouvernement en dat dier vorsten, op het naauwste zijn vereenigd. Het etablissement van Bandjermassing is door hem gevonden in eenen staat van klimmende voorspoed.

Tegelijkertijd bracht de Gouv. Gen. 's residents schoone Borneo-voorspellingen bij den minister Falck, die dit bekoorlijk gekweel weer overzette in een openbaar gemaakt rapport aan den koning d.d. 11 October 1819 N° 664 [2]. Buitengewone teleurstelling zou volgen. De vraag blijft daarbij, of dit nu wel zoo volstrekt, als later vermeend werd, aan opschroeving der voorstellingen van den rapporteur moet toegeschreven worden en in hoeverre er plaats blijve voor de meening, dat een kundiger, van breeder inzicht getuigend bestuur, tot een beter resultaat had kunnen komen.

---

[1] Zie *Bat. Ct* van 8 Mei 1819 N°. 19.

[2] Het rapport is afgedrukt in M. L. v. Deventer's „Nederlandsch gezag enz." (1891), bl. 294—297.

BIJLAGE I, behoort tot de noot 7 op bl. 128. Geheime depêche d.d. 1 Juli 1818 l^r IJ van C.C.G.G. aan den minister, *over de expeditie-Van Boeckholtz naar Pontianak en Sambas*:

Wij maakten bij onze secreete missive van den 23^en December des voorleden jaars l^r S, handelende over de Inlandsche vorsten, bijzonder over die van Borneo sprekende, met een woord melding van de goede gezindheid der vorsten van Sambas en Pontianak, en van ons oogmerk om het bezoek, dat wij hun zouden geven, te verbinden met eene expeditie tegen de zeerovers en het bezit nemen van Malacca. [1]

Na de terugkomst van onzen ambtgenoot den schout-bij-nacht Buijskes uit de Molukko's en na de gelukkige wending, welke de zaken aldaar onder zijn bestier hadden genomen, en de aankomst van schepen van derwaarts en meerdere troepen uit Nederland, de handen ruimer hebbende, is deze belangrijke zaak bij ons nader overwogen.

Wij hebben UHoogEdelGestrenge bereids gemeld, dat de vorst van Sambas ons dringend had uitgenoodigd hem te beschermen; hij heeft dit sedert nog herhaald met te kennen gave, dat zijn land nimmer goed konde bestierd worden als zijne vrienden de Hollanders hem niet ondersteunden. En de vorst van Pontianak heeft zich op dit stuk met geen minder hartelijkheid geuit. Hij was, zeide hij, ongemeen verblijd, en dankte God te vernemen, dat de Hollanders zijne vorige broederlijke vrienden weder bezit genomen hadden van het eiland Java, dat hij met hun vriendschap hoopte te houden, wijl hij nog niet was vergeten de weldaden van de Hollanders genoten, en dat hij wenschte dat zij de handen niet los zouden laten en hem beschermen, gelijk ten tijde van zijnen vader.

Wij hebben ons zelven dierhalven de vrage voorgesteld, of het voor het belang der Nederlandsche bezittingen in Asia nuttig en nodig ware, om aan de begeerte dezer beide vorsten te voldoen, en de regten te hernemen, welke de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie aldaar bezat, doch welke zij uit hoofde van de plaats hebbende omstandigheden in de laatste tijden niet had uitgeoeffend, en het is ons

---

[1] De hier bedoelde missive d.d. 23 December 1817 l^r S werd in M. L. van Deventer's „Nederlandsch gezag over Java" (1891) afgedrukt als bijl. XCVIII op bl. 217—221: de vermelding van Sambas, Pontianak en Malakka op bl. 220—221. In den nu gepubliceerden brief van 1 Juli 1818, zooals die in afschrift ligt op het Rijksarchief, „Koloniën na 1813", bundel N°. 1564, is echter ten onrechte verwezen naar een depêche van 23 *October* 1817 l^r S.

na rijpe overweging voorgekomen, dat de waardigheid van het Rijk, en de houding, die hetzelve ook in de Indische zeeën behoort aan te nemen, dit allesints vorderde, en dat zulks voor de Indische handel van het grootste belang is, daar de ondervinding had geleerd, dat die landen de schuilhoeken, ja woonplaatsen der zeerovers zijn, en dat het bezitten van dezelve bij uitnemendheid geschikt is, de menigvuldige zeeroverijen tans gepleegd wordende, immers gedeeltelijk te beteugelen en te voorkomen.

Wij hebben voorts ten aanzien van de voordeelen, welke uit de beide vorstendommen, door den toegenomen handel voor de Nederlandsche bezittingen zoo middelijk als onmiddelijk te voorzien waren, de beste berigten trachten in te winnen, en mogen uit de bekomene informatiën afleiden, dat dezelve altans op den duur zullen opwegen tegen de kosten tot het aanhouden van eenige ambtenaren en gewapende manschappen aldaar.

Wij hebben ter dezer gelegenheid al verder overwogen, of het niet gewigtig en raadzaam zijn zoude, te beproeven om met eenige andere vorsten of volkeren op het eiland Borneo verbintenissen aan te gaan, en wij hebben niet geaarseld, den commissaris Boekholtz welke wij dezen post hebben opgedragen te gelasten, om behalven met de vorsten van Pontianak en Sambas de oude betrekkingen te herstellen, ook met andere vorsten en volkeren op de westkust van Borneo overeenkomsten en verbintenissen te sluiten.

Wij hebben denzelven eenige personen toegevoegd om in verschillende betrekkingen als Nederlandsche ambtenaren en zaakgelastigden te worden geplaatst, en, ten einde aan deze zending alle luister en invloed bij te zetten, hebben wij dezelve door eenige gewapende vaartuigen en een detachement troepen ondersteund.

Deze expeditie, welke dezer dagen is uitgezeild [1], zal eerstdaags gevolgd worden van die, welke wij naar Malacca hebben gedestineerd, om alsdan de concert te ageeren tegen de zoo toenemende zeerovers, welkers geweldadigheden de landen in dezen Archipel geleegen, ontrusten en de zeeën ten hoogsten onveilig maken.

---

[1] Volgens het op bl. 129 noot 5 vermeld rapport van Stout d.d. 13 Augustus 1818 vertrok men eerst den dag na het schrijven der depêche: „Op den 2 July 's morgens om 7 uur ging ik met de schepen onder mijne orders onder zeyl". Wellicht was het vertrek vroeger bepaald, doch belette het weder dit

BIJLAGE II, behoort tot de noot 1 op bl. 135. Brief van Elout Jr., gedagteekend Pontianak 26 Augustus 1818 aan landvoogd Van der Capellen *over toestanden van Pontianak en omgeving:*

Met de officiele missive door den Commandant der Expeditie aan het Militaire Departement geschreven, zal Uwe Excellentie zien, dat wij den 18en Julij voor Pontianak zijn aangekomen [1]. Uwe Excellentie zal te onvrede zijn te gelijker tijd te vernemen met hoe weinig zorg men de schepen van het noodige voorzien heeft.

Had ik mijne Instructie eerder gehad, dan juist daags vóór mijn vertrek, ik zou ingevolge art. 6 van dezelve mij verzekerd hebben, dat alles in order was [2].

Zoodra ik bij mijne komst aan boord vernam, dat op *De twee vrienden* geene plaatsen waren, en de soldaten op en tusschen de watervaten slapen moesten, dat andre vaartuigen weder aan andere dingen gebrek hadden, heb ik. bij absentie van den Commandant Muntinghe, die nog niet aan boord was, zelve aan den Kapitein Luitenant ter zee Stout geschreven. Deze officier heeft zich alle moeite gegeven, om ten minste voor de ligging der manschappen plaatsen te krijgen, maar is daarin niet mogen slagen. Ik heb Uwe Excellentie horen zeggen, dat het Hoogstdezelve voorkwam, dat de Kapitein Luitenant Stout zich geene moeite spaarde om alles in order te hebben, en het heeft ook daaraan zekerlijk niet gehaperd. Uw Excellentie zou zekerlijk ten hoogsten te vreden zijn geweest, indien Uwe Excellentie had kunnen zien zijne onvermoeide vlijt, aan dewelke wij dan ook onze voorspoedige reis hebben te danken.

De Kapitein Luitenant Stout is gedurende de geheele overtogt niet uit zijne klederen geweest, om alle oogenblikken gereed te zijn, wanneer er zich eene gunstige gelegenheid ter voortzetting onzer reis opdeed. Uwe Excellentie gevoelt ligt, dat het geene der schepen onder zijne orders staande aan voorwendselen ontbrak om plaatsen aan te doen; de transportschepen, bij de maand ingehuurd, hadden geen belang om spoedig de plaats onzer bestemming te bereiken Integendeel de gezagvoerders van dezelve konden welligt handel drijven op eene andere plaats, aldaar nadere informatiën inwinnen, omtrent hetgeen zij voordeelig op die plaatsen, werwaards wij bestemd waren, konden van de

[1] Wordt bedoeld de missive op bl. 131 noot 2 vermeld.
[2] Verg. bl. 128, ad noot 8.

hand zetten, en zoodanige waren, die zij nog niet mogten hebben te dien einde inkoopen. — Ik weet, dat er brieven voor Samarang zijn medegenomen. — De Kapitein Lt Stout heeft alle redenen, die zij bijbragten, om plaatsen aan te doen op de meest minzame wijze wederlegd. Hij heeft niet noodig gehad te bevelen. Hij heeft de goede harmonie weten te behouden. — Wij zijn eindelijk eerder aangekomen, dan de schepen, die zoo veel vroeger dan wij vertrokken zijn [1]. — — — —

Uwe Excellentie zal zekerlijk door het Civiele Departement alhier verslag krijgen of reeds hebben (want gedurende ons afwezen van Pontianak is er gelegenheid tot schrijven geweest) van de wijze waarop door den Sultan de Expeditie is ontvangen, en van al hetgeen, wat door dat departement van den 21^{en} Julij tot den 15^{en} Augustus verrigt is, gedurende welken tijd het militaire Departement niets te doen heeft gehad, zoo ik daarvan uitzonder de officieren van gezondheid, die het nog al druk hadden, want het langen vertoeven gaf ons zieken.

Het liggen op de Reede en het verblijf op eene plaats zoo digt aan zee is evenmin op Pontianak als op Batavia verkieselijk. Nu kwam er nog bij het slegt verblijf van de soldaten aan de wal.

Uwe Excellentie ontvangt dan ook berigt omtrent het voorgevallene bij de komst der Engelsche Commissie; daarbij worden Uwe Excellentie zeker overgelegd kopijen van den brief van Majoor Farquhar, Resident van Malakka en Commissaris van wege den Gouverneur van Poelo Pinang naar den Sultan van Pontianak, aan dien vorst geschreven, antwoord van den Sultan, en eindelijk briefwisseling tusschen den Commissaris Van Boekholtz en gemelde Majoor Farquhar, dien ik in welstand en uitgerust van zijne Expeditie naar herwaarts, op Malakka hoop te ontmoeten.

Bij mijn vertrek van hier zeide Farquhar naar Malakka te willen, maar ik heb reden om te gelooven dat hij veeleer nog eens naar Lingen en Rhio zal gaan, alwaar hij, zoo ik meen, voordat hij hier kwam, in het voorbijgaan brieven heeft afgegeven [2]. Hij zou etablissementen willen oprigten op Klein- of Groot-Carimon en Singapore bezuiden het Maleische schiereiland gelegen [3]. Hij wilde alsdan de Chinasche handel op Malakka stoppen, maar daartoe heeft hij noodig de toestemming van den vorst van Lingen en Rhio Hoe zal dit nu gaan? Hij is ons zekerlijk voor. Men zegt nog dat Majoor Farquhar order heeft gegeven aan zijne plaatsvervanger, om Malakka niet over te geven voordat hij van alle deze zijne tochtjes zou terug zijn [4]. Hetgeen mij intusschen

[1] Bedoeld worden de *Eclips* en *Calypso*: verg bl. 130.

[2] Dit alles is juist gebleken: „Papieroorlog" t. a. p., bl. 401.

[3] Men lette op deze mededeeling, ook opgenomen in Falck's Gedenkschriften (1913), bl. 456. De Gouv. Gen. werd derhalve er reeds tijdig tegen gewaarschuwd, dat op Singapore het oog was geslagen. Verg. ten deze de beschouwingen in mijn „Papieroorlog" t. a. p, bl. 412—413.

[4] Ook dit is juist gebleken: zie mijn „Malakka" t. a. p. bl. 6—7.

bijzonder aangenaam is, is dat die zoogenaamde Radja van Malakka (zooals hij zich tituleert) zooveel later dan wij alhier is aangekomen.

Uwe Excellentie zal uit alle berichten van het Civiele departement den Sultan van Pontianak leeren kennen [1]. Hetgeen ik dus hier laat volgen zal welligt overtollig zijn. Maar het is van belang, dat Uwe Excellentie die man kent en alle informatiën, die Uwe Excellentie dan omtrent hem krijgt, zijn nuttig. Het is mij voorgekomen, dat deze Sultan in geene deele kan vergeleken worden met eenig vorst of groote van Java. Uwe Excellentie heeft gezien, dat de Pangerang van Soemedang, de Prins van Madura, mogelijk de Soesoehoenan ook van Sourakarta, maar wel voornamelijk de Panembahan van Sumanap in beschaafdheid andere overtroffen. De beschaafdste evenwel van deze is nog verre af van eenen Arabiër van afkomst, wiens vader, stichter van dit rijk, zijnen zoon de beste opvoeding gaf. Deze Sultan gaat dagelijks om met geheel andere menschen, leeft op eene gantsch andere wijze dan de toch altijd luie, zoo ook meer beschaafde groote van Java. Zeer jong heeft hij reeds zich met den Sultan zijnen vader beijverd, om het rijk van Mempawa, dat deze toen regeerde, te doen bloeien. Twintig jaren oud zijnde, kreeg hij van zijnen vader het opperbevel over de troepen, heeft veel en gelukkig geoorloogd. Als afgezant is hij zeer jong nog naar Java gezonden, is daar buiten gemeen wel ontvangen, werd bij een ieder onthaald, heeft toen veel gezien en opgemerkt. Hij beviel zoo, dat hij met nog eenen Heer Palm, als commissaris van wege het Hollandsche Gouvernement door de toenmalige Compagnie naar Landak is gezonden [2]. Hij is altijd in betrekking en bij de zaken gebleven, totdat hij nu tien jaren geleden zijnen vader op deze troon opvolgde. De Sultan is nu vijftig jaren oud, heeft veel ondervinding, lectuur, en leest en leert dagelijks nog meer. Men kan met hem over allerlei onderwerpen spreken, en de nieuwst uitgevonden dingen zijn voor hem soms niet meer vreemd. Deze vorst zou niet als de keizer van Solo Uwe Excellentie verzoeken hem Holland op de aardkloot te wijzen, veeleer zal hij een stuk papier nemen en Uwe Excellentie spoedig een duidelijk begrip geven van de ligging dezer of gene plaats, waarover hij Uwe Excellentie verlangde te onderhouden. Ik geloof dat deze Sultan zeer wel in staat is menschen en zaken te beoordeelen. Ik geloof, dat hij zeer schrander is, en het geluk van zijn land zeer wel kan bevorderen door de belangens van het Nederlandsche Gouvernement en het zijne in overeenkomst te brengen. Ik geloof dat dit zijne ernstige wil is en dat Uwe Excellentie evenzeer op zijne goede trouw, als op zijn verstand zich kan verlaten.

---

[1] De hier volgende opmerkelijke beschrijving over het verleden van sultan Kasim wijkt nogal af van hetgeen men daaromtrent leest in Veth's Borneo, dl. I, bl. 372—373.

[2] Verg. Veth t.a.p. dl. I, bl. 263.

Uwe Excellentie zal mogelijk vinden, dat het wat veel gewaagd is iemand, na hem eene maand lang gekend te hebben, zoo te beoordeelen. Ik geef Uwe Excellentie kennis van hetgeen mij is voorgekomen, mogelijk zal de tijd leeren, dat ik mij bedrogen heb; maar goede bewijzen zal ik moeten hebben, om mij daarvan te overtuigen. Diegenen die den Sultan omgeven of vele van hen zijn ook Arabieren. Sommigen doen voor hem niet onder in verstand. Said Hasan, zwager van den Sultan, is bij velen op Java bekend voor een schrander man [1]. Van deze menschen kan het Nederlandsch Gouvernement en de Sultan zelve veel nut trekken, en ik vermeen, dat dit etablissement (goed opgerigt en wel bestierd) de verwachting van Uwe Excellentie, welke die ook zijn moge, altijd verre, zeer verre moet overtreffen.

Een gedeelte van het land voor het Nederlandsche Gouvernement in eigendom te krijgen, had welligt, zoo men dadelijk daartoe aanzoek had gedaan, bij den Sultan geene zwarigheid gevonden; maar ook dit behoeven wij niet op Pontianak zelve. Hoeveel land hebben wij niet in Mempawa, dat ons buiten eenige tegenspraak toekomt. De Sultan zelve heeft mij dikwijls daarover onderhouden. Nu had men ook mogelijk op Tajan land voor ons kunnen krijgen. De Hollandsche vlag hebben wij daar op verzoek van den Sultan bij de inneming der vestingen geplant. Maar al wordt ook hiervan geen gebruik gemaakt, het aldaar voorgevallene, nu het zoo gelukkig afgelopen is, is voor beide Gouvernementen belangrijk genoeg. De Sultan heeft nu de ontwijfelbare bewijzen gehad van de wezentlijke goede meening en de welwillendheid van het Nederlandsche Gouvernement. Hij heeft gezien hoe hij rekenen kan op hulp, die hem was toegezegd en ook zijne vijanden hebben dit kunnen zien.

Ik moet omtrent het gebeurde te Tajan wat wijdloopig zijn. [2] Zoo ik nutteloos de aandacht van Uwe Excellentie durve vestigen, zal Uwe Excellentie mij dit vergeven, wanneer Uwe Excellentie zich herinnert de stellige mij bij mijn vertrek door Uwe Excellentie gegeven last, al dat geen te melden, wat mij belangrijk voorkwam.

Of Tajan ooit onder Mempawa gestaan heeft, weet ik niet, in alle geval het behoorde onder Succadano en op die kroon maakt de Sultan van Pontianak aanspraak. Het heeft hem altijd ontbroken aan magt, om die Landen, die buiten alle tegenspraak de zijne waren, te eigenen; hoeveel te meer moeite moest hij hebben zijne heerschappij tot twijfelachtige uit te strekken. Tajan stond nu sedert eenen geruimen tijd op zich zelven; bevreesd voor de aanvallen van Sangau, had het den Sultan

---

[1] Wellicht is hij dezelfde, als bedoeld in noot 1 op bl. 158 „Geldmiddelen" t.a.p.

[2] De hier volgende beschouwingen betrekkelijk Tajan zijn belangrijk; ik teekende op bl. 137 aan, dat wel twijfel is gerezen aan het recht van den sultan van Pontianak.

om bescherming verzocht. Hij had die toegestaan onder voorwaarde, dat het eilandje voor Tajan in de rivier Sangau gelegen, het zijne zijn zou. Eene bezetting van zijn volk zou daar dan altijd blijven. Het is vier jaren geleden, dat voor die bezetting het tegenwoordige Fort op het eiland Tajan gebouwd werd. Sedert eenige tijd waren er nu oneenigheden tusschen het volk van Tajan en de bezetting van den Sultan. Dit was ten eerste, omdat de kapitein van des Sultans bezetting, van de Daijakers, onder Tajan resorterende, veel meer kon gedaan krijgen, dan de hoofden van Tajan zelve. Deze reden was eenvoudig: de eerste betaalde hetgeen hij verzocht, de tweede gaven dwangarbeid op; eene derde oorzaak van de onlusten is deze. Men had veel met het volk van Tajan gehandeld: dat nu was den Sultan geld schuldig. Veelmalen was hen uitstel van betaling verleend: nog onlangs twee maanden; deze waren nu ruim verstreken en de Kapitein van des Sultans vesting verzocht de hoofden van Tajan hunne schuld af te doen. Niet alleen bleven zij weigerachtig, maar verklaarden nu openlijk den oorlog. De Sultan kreeg daarvan berigt met het verzoek van zijnen kapitein, om meerder versterking van volk en amunitie.

Ik was altijd bij den Sultan en ook toen de brief kwam. Z. H. vroeg mij wat te doen, of hij op zijn verzoek van den Commissaris van Boekholtz hulp zou krijgen, zoo als hem dit in het tractaat beloofd was. Ik heb niet geaarseld Z. H. te antwoorden, dat ik zulks zeker onderstelde [1].

Nadat de Sultan mij de geheele zaak had voorgelegd, heb ik Z. H. aangeraden zelve naar Tajan te gaan; dit zou, dacht ik, den majoor Muntinghe bewegen om zelve mede te gaan en hiervan beloofde ik mij veel goeds. Ik ben gelukkig genoeg geweest de uitkomst aan mijne verwachting te zien beantwoorden [2].

Uwe Excellentie zal uit de officieele missive het door den majoor Muntinghe verrigte vernemen. De Sultan heeft van zijne kant alles aangewend, reeds voor zijn vertrek van hier, om het in der minne te schikken. Z. H. heeft aan de hoofden van Tajan geschreven, dat zoo zij niet in staat waren de schuld af te doen, hij hen weder uitstel zou verleenen.

Deze wel verre van dit aannemelijk voorstel goed te vinden, hadden de vermetelheid het volk der vesting te doen weten, dat zij nog wel wat wilden wagten met hen aan te vallen, mits dat zij den kapitein uitleverden en met hem 200 bungkals goud(?) betaalden. In stede dus van hunne schuld te willen betalen, verkozen zij liever hunnen schuldeischer nog eens eene brandschatting op te leggen.

[1] Ik vermoed, dat de lezer dit alles met veel belangstelling zal lezen.

[2] Uit dit verhaal heb ik opgemaakt, dat de gansche zaak buiten Van Boeckholtz om heeft plaats gevonden, hoe onwaarschijnlijk het mij ook toescheen.

Des al niettegenstaande heeft de Sultan bij zijne komst te Tajan hun eenen brief geschreven, in den welken hij beloofde al het voorgevallene te vergeten, zoo zij bij hem kwamen, de zaak tusschen den kapitein der vesting en hen voordroegen, en die aan zijne billijke beslissing overlieten, tot welker einde hij zelve in persoon gekomen was. Deze brief ging des morgens vroeg, de dag na onze aankomst, met eenen afgezant onder eene witte vlag naar Tajan. Intusschen hadden wij ons des nachts al minder vriendelijk te zamen onderhouden. Het antwoord was dat zij tot één uur tijd vroegen. Op dien tijd vroegen zij weder uitstel tot de volgende morgen; maar nog dien dag kwam een afgezant van Sangau; of deze wel voor den Sultan van Pontianak bestemd was, daaraan twijfel ik zeer. Zeker is 't dat de Hoofden van Tajan vroeger gezanten naar Sangau gezonden hadden; want zij waren nu met den vorst van dat Land in vrede. Zijn afgezant had geen brieven, immers voor den Sultan van Pontianak; hij was een groote vertrouweling van zijnen vorst en scheen nog al bij de hand te zijn. Hij had misschien instructien om naar bevind van zaken te handelen Tajan was nu door ons geblokkeerd: hij was hier gezonden om den Sultan van de vriendschap zijns heers en meesters te verzekeren.

Ik geloof, dat de Sultan van Sangau zich wel wat in deze misrekend heeft; hij zag, zoo men zegt, de kat uit den boom, en had zekerlijk gedacht van de verliezende partij voor hem viel iets te winnen. Nu heeft die van Pontianak van zijnen gezant meer nut getrokken, dan die van Sangau zich wellicht verbeeld had. De Sultan kon den gezant zeer goed en dacht niemand geschikter, om van zijnentwege naar de hoofden van Tajan te zenden, met welke hij ook zeer bekend was en wier vertrouwen hij bezat. Hij gelastte hem de zaak hun open te leggen in den zin, waarin hij reeds geschreven had.

De gezant kwam terug met het antwoord. dat zij wilden wachten na de komst van den Sultan van Sangau, die zijnen gezant spoedig moest volgen.

Dit vernam ik toen eerst en het stond mij in geenen deele aan. De Sultan gelaste hem eene tweede maal derwaarts te gaan en aan de grooten te zeggen: „dat reeds lang hun dralen begon te verveelen, maar dat dit laatste nu te erg was, naardien de Sultan van Sangau met dezen zaak in geenen deele iets te maken had.

De Sultan met wien ik mij ophield, of die mij liet roepen, als hij iets belangrijks te verrigten had. vroeg mij vóór hij dezen last gaf, wat ik van zulk een antwoord dacht. De afgezant was daarbij tegenwoordig. Ik nam de vrijheid Z. H. te zeggen, dat het mij voorkwam, dat hij van zijnen kant zooveel goedheid en menschlievendheid getoond had, dat de verdere voortzetting daarvan nu veel naar zwakheid zou gelijken. Ik stelde hem toen voor het volk van Tajan categorisch te doen afvragen of zij vrede dan oorlog verkozen. Ik voege daarbij, dat

de Sultan, reeds magtig genoeg uit zich zelven om hun geheele land te verwoesten, nu zooveel sterker was doordat hij over ons beschikken kon. Ik sprak in tegenwoordigheid van dien gezant over de kracht onzer wapenen en onze lust, om hoe eerder, hoe liever te beginnen met de vaste gezindheid, om een eens begonnen werk, al ware het, dat men in den beginne met zwarigheden te worstelen had, nimmer te staken.

Ik geloof, dat dit nog al invloed heeft gehad. Hoe ook dit zij, dadelijk na zijne komst aldaar zonden de grooten van Tajan brieven aan den Sultan, om hem hunne onderdanige hulde toe te brengen. Het antwoord hierop was dat zij zelve komen zouden, en op ééne na, die de vlucht genomen had en dat de belhamel scheen geweest te zijn, verschenen die hoofden.

Zoo zijn de Tajansche onlusten gedempt, en de Sultan is er gebleven, om de zaken in order te brengen.

De gevluchte menschen kwamen al langzamerhand terug.

De Sultan zal bij deze gelegenheid het land zeker geheel onder hem brengen en houden; hij zal zorgen, dat zij niet meer zulke batterijen aanleggen, als Uwe Excellentie uit de missive aan het Militaire departement zien zal, dat zij daar gevonden hebben. Deze kleine zaak zal Uwe Excellentie doen zien, hoezeer die ruwste volkeren hier beschaafder worden, en welk eenen dwang zij noodig hebben, willen wij ons staande houden. Ik geloof trouwens, dat Uwe Excellentie hier nooit meer troepen zal behoeven te hebben, dan ruim en rijkelijk door dit Land kunnen bekostigd worden, al was hun getal nog zoo aanzienlijk. Dit in het voorbijgaan. Wanneer wij met den Sultan nu meester zijn van Tajan, zijn wij het ook van Sangau, Succadano, Sepang, Brilitan, Sentang, Silat en andere plaatsen die nog aan dezelfde rivier liggen, welke boven Sangau, de naam van Kapuas krijgt. Alle deze plaatsen geven goud, diamanten, rotting, was, rijst en meer andere dingen, die zij niet gemakkelijk dan door ons kunnen kwijt raken en langs deze weg ook moeten zij zich weder van het hoognoodige voorzien, voornamelijk zout, want dit is onontbeerlijk. Hiervan eene monopolie gemaakt zijnde moet de helft van de opbrengst van dit artikel alleen de kosten bestrijken van het geheele Nederlandsche etablissement. Maar ik heb niet noodig Uwe Excellentie aan te toonen, hoeveel Uwe Excellentie uit dit Land trekken zal. Uwe Excellentie moet reeds onderrigt zijn van het jaarlijks hoofdgeld van 1 Spaanschen Daalder op 70.000 Chinezen, van het zoogenaamd intrede-geld van ieder nieuwe aankomende, van de zware belasting op de opium en de in en uitgaande regten van 6 procent op alle goederen hoegenaamd, daarvan alleenlijk goud en edelgesteenten uitgezonderd. Het ontbrak den sultan aan magt, die belastingen te innen. Sommigen betaalden, anderen moest hij oogluikend overslaan, wilde hij niet wagen zijne waardigheid te compromitteren en zijn gering gezag geheel en al te verliezen.

Het zal niet moeijelijk zijn deze eens ingerigte lasten betaald te krijgen, maar mogelijk niet raadzaam te schielijk andere daar te stellen. Het volk, dat naar herwaarts is gekomen onder de zagte regering van des Sultans vader en de zijne, naardien zij de drukkende regering van hunne vorsten niet wilden voelen, zou welligt terugkeeren, wanneer zij nu hier te zwaar gedrukt werden, en dan zou het bloeiende Pontianak schielijk een einde nemen. Uwe Excellentie zou verwonderd zijn de menigte huizen hier te zien, waarvan voor 40 jaren nog niets bestond. — Pontianak is nu zeker de eerste plaats van Borneo. De koophandel op alle plaatsen in deze gewesten is zeker nergens zo als hier. — Chinezen komen er jaarlijks nog aan en wanneer zij zien, dat er van de mijnen meer werk wordt gemaakt, zullen zij er meer komen. Maleijers en Bouginezen voornamelijk komen er nog altijd aan. Deze zijn den Sultan alle gehecht, dit heb ik gezien, toen hij ten strijde trok. Hetgeen ik gehoord had van de luiheid der inwoners van Borneo is gebleken onwaar te zijn. Zij zouden niet dan aan mijnen willen werken. Intusschen er wordt veel rijst geplant. Die van Tajan komt zeer na aan de beste van Java, zoo als men mij verzekert. Bij Pontianak heb ik eenige zuikermolens gezien, die zeer goed werkten, en de werktuigen waren toch zeer onvolledig; hoe ligt kan men goede molens van Java overbrengen, hoeveel meer en hoe gemakkelijker zal dan in denzelfden tijd afgedaan worden. Men zegt dat de zuiker, waarvan vele velden zijn bij die zuikermolens, veel beter dan de Javasche is. Ik kan niet wel over de deugd van waren oordeelen, maar zeker heb ik zeer witte zuiker gezien onder de hier gemaakte. Ik geloof dat de landbouw begunstigd hier veel zou opbrengen. De Sultan zou dit gaarne zeer bevorderen. De landrenten zou men hier onder zulk een vorst gemakkelijk invoeren. Ik geloof dat dit veel zou toebrengen tot het beschaven van de Daijakers, die in deze streken reeds veel beschaafder zijn, dan bij Banjermassing.

Mogelijk zou het belang van het Gouvernement niet mede brengen, dat men aan landbouw dacht. Er zijn eene menigte mijnen zekerlijk nog te ontginnen. Bij Silat moet men het goud, wanneer het geregend heeft, met de handen uit de grond kunnen halen. Het spijt mij tot nu toe niet in de gelegenheid geweest te zijn zulk een mijn te zien.

Ik zeide straks, dat de Sultan meende aanspraak te hebben op Succadano. Uwe Excellentie weet dat eertijds Borneo verdeeld was in drie groote rijken, dat van Banjermassing, Succadano en Borneo.

De Hoofdplaats van Succadano bestaat niet meer, maar het land en volk is daar nog. Nu zijn er alle kleinere radjas, die over een klein bestek gebied voeren. Deze zijn gewoon geweest onder eenen grooteren te staan, die de waarborg was van hunne onderlinge rust. Nu zijn zij alleen maar veilig zoolang niet de een sterk genoeg is om de andere met voordeel te beoorlogen. Het zou alle die mindere vorsten niet

onaangenaam zijn, zij zouden zelfs gaarne zien, dat het oude rijk van Succadano hersteld werd, maar zij zouden er zeer op zien, dat het aan de meest geregtigde tot de kroon kwam, want de Maleyers hechten zeer aan het bloed van een oud koninklijk geslacht, en hunne geschiedenissen zijn vol van voorbeelden, dat een land ongelukkig was, omdat de bestierder niet van Koninglijk bloed was. Heeft nu de Sultan van Pontianak wezentlijk aanspraak op die kroon, dan kan dit van aanbelang welligt voor het Nederlandsch Gouvernement zijn.

Nog eene omstandigheid voor Uwe Excellentie belangrijk te weten is deze: de kroonprins van Pontianak is gehuwd aan de dochter van Matan, het eenigst kind van dien Sultan uit een echt bed. Hij heeft bij dit huwelijk, dat hij zeer zocht, beloofd den Pangerang dadelijk deel in de regeering te geven zoo hij zich te Matan wilde nederzetten. De Sultan van Pontianak heeft dit zijnen zoon op die voorwaarde toegestaan, dat de Sultan van Matan zich niet meer met zeerovers of zeeroverijen zou ophouden, naardien de Sultan zeer wel wist, dat vroeg of laat eenig Europeesch Gouvernement dit zou staken op eene welligt geweldige wijze, waaraan hij zijn zoon niet wilde bloot stellen. De Pangerang is dan ook vertrokken, heeft daar werkelijk eenige tijd doorgebragt, maar is door zijnen vader teruggeroepen, toen deze zag, dat de Sultan van Matan zijne belofte niet gestand deed. Nog onlangs is door het volk van Matan een schip genomen en aldaar opgebragt. Er was eene Europesche vrouw en kind op Matan. Het schip moest(?) naar Batavia en kwam van Samarang. Zoodra de Sultan dit vernam, heeft hij mij daarvan kennis gegeven en te gelijk van het afzenden van menschen van zijne kust naar Matan, om die vrouw en andere mogelijk prijs gemaakte menschen te kopen. De Sultan heeft reeds sedert eenige tijd dit gedaan en de menschen, die hij op die wijze kocht, naar Java opgezonden.

Het is toch de vaste wil van Uwe Excellentie deze zeeroverijen een einde te doen maken. Ik had liever de tijd, die wij hier onnut hebben doorgebragt voordat wij naar Tajan gingen, gebezigd om de Matan te overmeesteren.

Wanneer men evenwel dit doel kon bereiken zonder bloed vergieten en een land te verwoesten, waar toch ook menschen wonen, die aan de zeeroverijen onschuldig zijn, zoo ware dit verreweg verkieselijker. Men zou welligt hiertoe kunnen komen door middel van den Pangerang van Pontianak, wiens vrouw nog altijd op Matan is, en het is daarom dat ik de vrijheid nam Uwe Excellentie te onderhouden – – – –

Ik denk dat de lezer soms niet zonder glimlachen van het bovenstaande zal kennis nemen!

BIJLAGE III, behoort tot de noot 3 op bl. 141. Brief d.d. 11 11 October 1853 aan den hoogleeraar P. J. Veth van Nahuijs, den gewezen commissaris voor Borneo, *over Van Boeckholtz, Müller en Prediger op Borneo.*

BURGST, 11 October 1853.

Zeer Geachte Hoogleeraar!

Ingevolge mijne bij letteren van 20 September aan U E. gegeven toezegging, heb ik het genoegen alle de stukken die eenig licht kunnen verspreiden over het tijdvak waarin de belangen van Borneo aan mij toevertrouwd waren, aan UHGel. te doen toekomen.

Ik heb het maar best geacht, om alle die documenten rijp en groen belangrijk of onbelangrijk zonder achterhouding van een enkel stuk af te zenden. UHGel. zal nu uit die rudis indigestaque moles, het weinige goede moeten vergaren, zoo als de goudzoekende Chinees uit de groote massa zand het weinige stofgoud vindt.

Ik heb aan het Gouvernement den staat van zaken op *Borneo* met geene te zwarte kleuren willen afschetsen, omdat èn de kommissaris *Boekholtz*, mijn voorganger, èn de Resident van Sambas, brave eerlijke menschen waren, en ik van gevoelen was genoeg gedaan te hebben, wanneer ik de middelen om dien staat van zaken te verbeteren in overweging gaf, en ook daartoe zelf werkzaam was, maar het is bijkans ongelooflijk in welken verwarden toestand ik ons bestuur ter kuste Borneo gevonden heb.

Een Hoofdbestuurder, de heer kommissaris Boekholtz, vroeger een uitmuntend kundig man, doch die later zwak van gezondheid en eenigzins aan het gebruik van te veel drank overgegeven, en daardoor ook zwak van hoofd geworden,[1] alle dagen een contract met de vorsten van Pontiana, Sambas en Mampawa ten papier stelde, door hetwelk hij den volgenden dag, op het voorbeeld van *Penelope* weder de pen haalde, had alle gezag verloren en was buiten staat om de eigendommelijke en verkeerden handelwijzen van de Heeren Muller en Prediger te keer te gaan. Laatstgemelde Heeren waren bijkans tegen elkander in open oorlog en de Heer Muller was daarenboven

[1] Ook in een schrijven d.d. 16 October 1853 merkt Nahuijs aan Veth op over Van Boeckholtz' vroegere geschiktheid. „Uit de afgaande brieven en documenten van den gewezen kommissaris van Boekholtz zal UE. zien, dat die goede man, vóór zijne zwakheid, waarin ik hem bevonden heb, een zeer bekwaam en nuttig ambtenaar geweest is."

door zijne onverstandige oplopenheid een schrik voor de Inlanders en Chinezen van Sambas.

Het door hem met den Sultan gemaakt, en door mij vernietigd voorlopig contract bestond uit Artikel 1 en met dat artikel *een* was het ook geeindigd, maar daarbij behoorde Supplement N° 1 bestaande uit 4 of 5 artikelen en Supplement N° 2, behelzende weder 4 of 5 artikelen.

Na mijn vertrek van Sambas was er een Europeaan, een zeer ondergeschikt Gouvernements geemployeerde, verdacht en in hechtenis gehouden uit hoofde van begane moord of manslag. Dezelve moest met de ten zijne lasten zijnde verklaringen naar Batavia worden opgezonden, gelijk dan ook geschiedde, maar het grenst haast aan het ongelooflijke, hoedanig die opgesteld waren. Zie hier daarvan een staaltje: «Compareerde voor mij Resident de Inlander genaamd..... (titteltje, titteltje:) die verklaarde ten huize van den Chinees........ en zoo liep die geheele verklaring zonder vermelding van een enkelen naam voort en ten einde. Op de aanmerking van Batavia dat zoodanige verklaring onbruikbaar en beneden alle critiek was, gaf de heer Muller ter zijner verantwoording te kennen, dat die namen, bij de politie van Sambas bekend, moesten gesecreteerd worden.

Met mijn secretaris den heer Goldman in twist geraakt, verzocht hij aan mij permissie om met denzelven te duelleeren, vermids hij gestompt en geslagen was, waarop ik hem aanmerkte, dat ik vermeende zulks niet zijn voornemen te zijn, dewijl hij toch anders zulks niet aan mij zou mededeelen, te wel begrijpende of althans moetende begrijpen, dat het mijn pligt was alle tweegevechten te beletten, en den beledigde satisfactie en regt te verschaffen, gelijk ik dan ook daarna deed door den heer Goldman mijn ongenoegen bekend te maken en drie dagen in arrest forcé te stellen, daar het mij gebleken was, dat hij zijn eigen regter geweest was en eenige beledigende woorden van den heer Muller met slagen beantwoord had.

Ik meen onder mijne groote massa papieren nog de Mullersche contracten, door hem zelve geschreven, te hebben.

De ongelukkige man is op een avontuurlijken togt van Banjermassing naar de binnenlanden met al de zijnen verraderlijk afgemaakt. De omstandigheden zijn, geloof ik, nimmer naauwkeurig bekend geworden, maar het zou mij geenszins bevreemden, indien des mans drift en oplopendheid ook eenige aanleiding tot dien moord gegeven hadden.

Het verder gedeelte van den brief handelt:

1°. breedvoerig over het onderwerpen der Chineezen van Montrado door het blokkeeren der rivieren van Sambas;

2°. over Nahuijs' plannen tot kolonisatie van Borneo in vereeniging met A. de Wilde en G. Vriese.

INHOUDSOPGAVE.

BIJLAGEN.

GRAFMONUMENTEN OP HET MALEISCHE SCHIEREILAND IN EEN OUD MALEISCH WERK VERMELD.

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

Het komt ongetwijfeld zeer zelden voor dat er gedenkteekenen zijn aan te wijzen die in oudere Maleische geschriften vermeld zijn, of: omgekeerd, dat beschrijvingen van gebouwen, welke in dergelijke werken geboekstaafd zijn, blijken betrekking te hebben op nog bestaande monumenten of overblijfselen. Dit was het geval, ten aanzien van het Goenòngan geheeten bouwwerk te Koetaradja en de beschrijving daarvan in het 17ᵉ eeuwsche Maleische geschrift Boestânoe's-salâṭîn, waarover Dr. Hoesain Djajadiningrat in het Tijdschrift van het Batav. Gen. voor Kunsten en Wetenschappen (deel LVII, afl. 6) heeft gehandeld. Stond de identiteit van het in 't oude bericht uitvoerig beschreven bouwwerk met het Atjehsche monument boven twijfel vast, geenszins onomstootelijk is de gelijkstelling van eenige grafsteenen in Pahang met de in dat land opgerichte grafteekenen, welke vermeld worden in het bovengenoemde Maleische geschiedwerk: de Boestânoe's-salâṭîn. Als wij desniettegenstaande de bedoelde vermelding aanhalen en die in verband brengen met de straks te noemen steenen van Pahang, geschiedt dit vooral om, bij wijze van parallel met de Atjehsche monument-identificatie, de mogelijkheid der Pahangsche grafteeken-identiteit ter sprake te brengen, en ook om daarbij te wijzen op eene bijkomstige quaestie: een merkwaardig gegeven der Maleisch-Islamische epigraphie.

In de Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, nº 60 (Dec. 1911) komt eene beschrijving voor van oude koningsgraven te Pekan in Pahang, van W. D. Barnes (bl. 35—39). Daar wordt medegedeeld dat in die vorstelijke begraafplaats, den dusgenaamden Makam Tjondong, o. a. een grafzerk is, waarop vroeger in gulden letters de naam Maḥmoêd was aangebracht, welke naam gedragen is door een der vroegste heerschers over Pahang, (vermeld én in de Maleische Kroniek

Sadjarah Melajoe én in den Boestân) die geleefd heeft in de 15ᵉ en is gestorven in de eerste jaren der 16ᵉ eeuw.

De schrijver vermoedt «that a careful examination of the undamaged portions of the stones might lead to the detection of other names»; maar, zoo voegt hij er bij: I however failed to read any and no one whom I consulted had been more successful.

Nog twee oude begraafplaatsen worden vermeld, de eene met een graf, waarop «a clear inscription in Arabic» voorkomt, die helaas «baffles the few persons in Pekan who claim to read Arabic. I could hear no traditions as to the date of these graves or as to their occupants» — het zoude van belang zijn een afdruk dier inscriptie te verkrijgen! — en de andere, genoemd Zijarat Radja Raden, met een zerk waarop «a difficult specimen of Arabic writing» is aangetroffen. De auteur herinnert er aan dat Radja Raden is de naam dien Godinho d'Erédia gaf aan Soeltan ᶜAlâoeddîn Riᶜâjat Sjâh III van Djohor, die omstreeks 1615 in Atjeh stierf.

De drie platen geven een goeden indruk van de uitvoerige bewerking der steenen, althans van de voornaamste der talrijke grafteekenen, die op de begraafplaatsen zijn aan te treffen. Zoowel uit den stijl als uit de plaatselijke overlevering blijkt dat de graven echt vorstelijke grafsteden zijn, waarover de legende of geschiedenis mogelijkerwijze iets kan mededeelen. Voor de historie van Pahang zijn wij aangewezen op de twee reeds genoemde boeken: de Sadjarah Melajoe en den Boesṭânoe's-salâṭîn. In laatstgenoemd werk is eene kroniek van Pahang, die wellicht goede diensten kan bewijzen, wanneer koningsnamen op de steenen zijn ontcijferd. Voorst vindt men daar een verhaal van de «oprichting van *nisján* op vorstelijke graven te Pahang», hetwelk G. K. Niemann in zijne uitgave van het over Atjeh handelend gedeelte der geschiedenis heeft weggelaten; zie bl. 29 van de Aanteekeningen op zijne Bloemlezing uit Maleische Geschriften.

In de uitgave van den Boestân van R. J. Wilkinson, Singapore 1899—1900, is die beschrijving evenmin opgenomen, aangezien de tekst even te voren eindigt, zoodat wij in de handschriften den passus moeten naslaan. Dit was echter ondoenlijk, omdat de manuscripten van den Boestân, in 1915 naar Batavia ter leen gezonden, door de welbekende omstandigheden nog niet konden worden teruggestuurd. We wendden ons dus tot Dr. Hoesain Djajadiningrat, die de handschriften bestudeerd had, en de goed-

heid had de betrokken passage naar drie lezingen te copieeren (den passus in quaestie vindt men in de bijlagen), en er mij op wees dat ze staat tusschen de woorden dengan sedjahteranja en kata jang empoenja ta'rich, Bloeml. 138, r. 8 v. o. (3e druk), en dat tusschen die woorden dus punten hadden moeten staan, evenals op bl. 135, r. 7 v. o. in de plaats van de door hem gepubliceerde beschrijving van den Taman Ghairah.

Eene vertaling dier passage is hier niet vereischt, een overzicht van den inhoud moge volstaan, en eene poging tot verklaring van enkele woorden blijft achterwege, daar de toelichting van een kort gedeelte, zonder vergelijking met andere deelen van het groote geheel, hare gevaren heeft.

In den passus dan wordt verhaald dat soeltan Iskandar II ᶜAlâoeddîn Moeghâjat Sjâh groote gunstbewijzen toekende aan den vorst van Djohor, en daarna order gaf steenen te plaatsen te Pahang op al de graven der overleden koningen. De schepen, met eigenaardige namen voorzien, worden uitgerust, en met volle staatsie vertrekken ze ter vernieuwing der vorstelijke grafzerken. Djohor nu was in oorlog geraakt met Pahang, en verwachtte hulp van de Atjehsche vloot, waaraan hare leiders niet konden voldoen. Eerst na enkele maanden kwamen ze in Pahang aan, en plaatsten de steenen, met groote plechtigheid en bijzonderen luister, geheel naar de oude ceremoniën.

Feitelijk is er noch uitwendige noch interne evidentie, die bewijst dat de nog bestaande Pahangsche steenen dezelfde zijn, als die welker plaatsing de Boestân beschrijft; geen jaartallen zijn er ingegrift die overeenkomen met den tijd voorafgaande aan het jaar der plechtigheid, geen namen zijn met zekerheid bekend, geen aanwijzing der steensoort is er om hare herkomst aan te geven. Hier is slechts eene mogelijkheid, wellicht eene waarschijnlijkheid; dus deze vermelding betreft geen feit, en is niet meer dan eene aanwijzing van iets dat bij nader onderzoek ter plaatse — of naar goede afprent — zou kunnen blijken werkelijkheid te zijn.

Er is echter nog eene aanleiding — we duidden er reeds op — tot vermelding van deze zaak.

De grafsteenen in Zijarat Radja Raden zijn namelijk van hetzelfde type als die van Radja Fatimah, waarover in het volgend tijdschrift-artikel, mede van W. D. Barnes, getiteld An old Tombstone in Pahang, gehandeld wordt. Er is sprake van een

omstreeks 1910 in de Pahang-rivier gevonden grafsteen «carved with an inscription in Arabic characters which baffled the local scholars,» welke, door den moefti ter plaatse ontcijferd, de steen bleek te zijn van Radja Fatimah, die in 901 A. H. (1496) gestorven is. Uit de photo's blijkt dat de stijl van den steen en de ductus van het schrift gelijkenis vertoonen met de ons uit Atjeh en Pasai bekende specimina; eene verrassing is echter dat het eigenlijke corpus der inscriptie niet Arabisch, maar Maleisch is. Het opschrift bevat nl. de woorden al-hidjrat (sic) al-nabî ṣallâ 'llâhoe ᶜalaihi wasallamahoe sembilan ratoes setahoen lima belas hari boelan Sjawwal malam isnain radja Fatimah kembali keraḥmat Allah, d. i. Fatimah stierf op Zondagavond den 15^{en} van de 10^{e} maand van 901. Waarschijnlijk was deze Fatimah de dochter van Soeltan ᶜAlâoeddîn Riᶜâjat Sjâh van Malaka, gehuwd met den eersten heerscher over Pahang. Tebing Tinggi, waar de steen is gevonden, was geen vorstelijke residentie, «but it is not far above Lubok Pĕlang to which, according to the Sĕjarah Malayu, Sultan Abduljamal of Pahang retired after his abdication, and where he is said to have died.»

As far as I am aware, zoo besluit de schrijver, this stone is the oldest dated gravestone in the Peninsula. Niet in den Archipel, voegen wij hier bij, maar wel is 't, voor zoover ons bekend is, de eenige steen in Indië van geheel Arabischen stijl, doch met Maleische inscriptie. Het kwam ons niet onnoodig voor hierop, bij wijze van bijkomstige mededeeling, voor zoover zulks vereischt kon geacht worden, de aandacht te vestigen, ook in verband met mogelijke vondsten op de Ned. Indische eilanden.

In de hieronder afgedrukte bijlagen vindt men sub A, den betrokken passus uit codex 1971, welk handschrift is vermeld in Dr. H. H. Juynboll's catalogus op bl. 216—218 onder n° CCXVII, en sub B dezelfde passage uit codex 1119, dat is H. N. van der Tuuk's afschrift van manuscript n° 42 der Royal Asiatic Society, met varianten, aangeduid met b, uit manuscript n° 8 dier society; deze codex wordt behandeld in den in bewerking zijnden supplement-catalogus der Maleische handschriften.

Den heer Hoesain Djajadiningrat betuigen wij onzen vriendelijken dank voor zijne hulp met bezorging van een afschrift en correctie der varianten.

A. Afschrift Leg. Warn. N°. 1971.

كتد صاحب الحكاية . تتكالئتوله ڤدک راج برموهن كمبال . مک ترللوله
باڤق كارني ڤادک سر سلطان اسكندر ثاني علأ الدين مغاية شاه اكن راج
جوهر درڤد ببراڤ چنچن انتن دان كنچڠ انتن دان انتڠ٢ انتن ترلال
امة انده٢ ڤربواتنڽ دان ببراڤ درڤد كاين كاماسن يڠ تحفه٢ ڤروساهنڽ دان
ببراڤ ايكر كود تيزي دان كلدي . كمدين در ايت . مک تيته حضرة
يڠدملياكن الله سبحانه وتعالي كڤد اورڠكيكاي مهاراج سر مهاراج دان
اورڠكيكاي لقسمان سر ڤردان منتري دان ارڠكيكاي راج لَيْلَ وڠس دان
سكل هلبالڠ . ڤرڠ كيت سكلين كنڠري ڤاهڠ مبوبه بات اكن ڤادک مرحوم
يڠ ملي سكليننڽ . مک سمبه سكلين مركئيت . انشاء الله تعالى كام سكلين
جنجڠله سبد يڠ مهاملي . مک مركئتنو ڤون ڤرڠيله مريكمكن ([1] كلڠكاڤن
اكن ڤرڠ كڤاهڠ ايت . ستله سده مريكب ([1] سڠل غراب يڠبسر٢ يڠبرڠلر نية
الغزي دان منچكرا دنيا دان مراة الصّفا دان منچكر عالم دان ناڠ كينتال
دان نور عشق مجاهد دان چار لاون دان تيزي لاوة دان رجال العا
شقين . مک اورڠكيكاي مهاراج سر مهاراج دان هلبالڠ ڤون مڠادڤ . سكليننڽ
برداتڠ سمبه كباوه دلي حضرة يڠ مهاملي . ستله ايت مک حضرة
يڠدملياكن اللّه سبحانه وتعالى ڤون برڠكتله ككواک نور صلواة مڠنتكن ([1] بات
ڤادک مرحوم يڠ مهاملي ايت ديارق دڠن سڠل بوڤ بڤين دان ببراڤ
راتس ڤايڠ دان جوڠان دان ڤنج٢ دان اڠكل دان عالم سجق . ستله داتڠ
كنور صلواة . لال دنايككن كڤد غراب يڠ بسر٢ ايت . دڠن تقدير اللّه
سبحانه وتعالى . تيب٢ داتڠ سبوه ڤراه در جوهر . مک ڤرتواڤ برنام تن
محمد ڤون داتڠ مڠادڤ دل حضرة شاه عالم . مک سمبهن تونكو شاه عالم .
بهو راج جوهر سكارڠ ميرڠ ڤاهڠ . سبب اي منڠر اڠكاتن اكن كلور در باوه
دلي . ڤد سڠكاڤ اكن ممنساكن دي . مک اورڠكاي بسر ڤڠليم ڤاهڠ ڤون
لريله كهول . انقڤ يڠبركلر ڤادک سر مهاراج دان ببراڤ اورڠ هلبالڠ سرتاڤ
ڤون داڤت هابس دبونه راج جوهر . دان راج ڤون سده كڤتاني . دام ددڠر
حضرة يڠ مهاملي . مک بكند ڤون ديم سكتيک . لال برسبد . سبحانه
وتعالي بناڤ جو حكمة اللّه اكن نڠري جوهر ايت . ببراڤ ڤون كيت
هندق ممبيكدي تياد جو اي ماو بايک . ڤد بچار كيت راج جوهرله

1) Van deze moeilijkheid durven wij geene verklaring te gissen buiten het H S om; de kleine passus alleen biedt daartoe geen zekerheid.

اْکن ميمبوت راج تشان ايت. مک برسبد ڤول حضرة يڠ مهاملي ککد اورڠکيکاي مهاراج سر مهاراج دان اورڠکيکاي لقسمان سرى ڤردان منتري دان اورڠکيکاي راج ليبل وڠس دان سکل هلبالڠ. ڤرڬيله کيت سکلين کڤاهڠ. جکلو تياد ڤون راج جوهر ميمبوت راج نشان اين. کيت کرجاکنله دڠن سڤرتين. کيت ڤرڬ اين جاڠن بربناس تلق رنتو نڬري جوهر ايت. مک سکل مريک يڠترسبت. اينتڤون ميڽاجڠ دلي حضرة يڠ مهاملي. لال اي نايک ماسڠ٢ ڤد غرابن. لال برلايرله. سنله براق بولن لماپ دجالن. مک سمڤيله کنڬري ڤاهڠ. مک راج نشان ڤون دنايککن اورڠله کنڬري ڤاهڠ. مک دکرجاکن اورڠکيکاي مهاراج سر مهاراج سڤرة عادة سبد يڠ مهاملي ايت تياد دللوين دان دجکايين امڤت ڤوله هار امڤت ڤوله مالم دان دبونکن ببراڤ کريتن دان ببراڤ ڤوله راج الدراج دان ديارق دڠن سکل بوپ بيين سڤرت عادة منانمکن بات سکل راج يڠبسر دان ددريکن خندوري ڤادک مرحوم يڠ ملي ايت سڤرة ترتيب کمليان سکل راج٢ يڠتله لال ايت ڤد ماس دهول کال. والله اعلم ۞

B. Cod. Leg. Warn. 1119 (v. d. Tuuk's afschrift uit R. A. S N°. 42 met varianten uit R. A. S. N°. 8, aangeduid met b).

كات صاحب الحكايـة تتكال. [1](انوله) ڤدوك راج برموهـن كمبـال. مـك ترللوله باڤق كرني ڤدوك سري سلطان اسكندر ثاني علأ الديـن مغاية شاه اكن راج جوهر درڤد ببراڤ چنچن انتن دان كنچڠ انـتن دان انتـغ٢ انتن ترلال امت انده٢ [2](ڤربواتـنن دان ببـرڤ درڤـد ڤكايـن كمأسن يـغ تحفه ڤرساهنن دان ببراڤ ايكـر كود تـيزي دان كلدي). كمديـن [3](در ايت) مك تيته حضرة يغ دمليأكن الله سبحانه وتعالى كڤـد [4](اورڠ كاي مهاراج سري مهاراج دان اورڠ كاي لقسمان سر فردان منـتري دان اورڠ كاي راج ليلا وڠس دان سكل هلبالـڠ ڤرڠ) كيت سكلين [5](كنكري ڤاهڠ مبوبه بات اكن ڤدوك مرحوم يڠ ملي [3](سكلينن) مك سمبه سكلين مريكئيت. ان شـاء الله تعالي. كام [3](سكلين) جنجڠلـه [6](سبد يـغ مهاملي) مـك مريكئيت ڤون ڤركيله [7](مريكبكن) كلغكاڤن اكن ڤرڠ كڤاهڠ [3](ايت) ستله سده٢ [8](لغكب) سكل غرب يـغ بسر٢ [9](بركلر نيـة الغري دان منجكرا دنيـا دان مراة الصفا دان منجكـر عالم دان ناك كـنتـال دان نـور عسق منجاهد دان چار لاون دان تيزي لاوت دان رجال العاشقين. مك اورڠ كاي مهاراج سـري مهاراج دان هلبالغ) ڤون مغادڤ. سكلين برداتـڠ سمبه كباوه دلي [3](حضرة) يڠ مهاملي. [3](ستله ايت) مـك حضرة يڠ دمليأكن الله سبحانه وتعالى ڤون برغكتلـه ككوال نورصلواة. [10](مغتنكن) بات ڤـدوك مرحوم يڠ مهاملي ايـت دبارڠ [11](دڠـن سكل بوڤ٢ءن دان ببـراڤ راتس ڤايڠ دان چوكان دان ڤنچ٢ دان علم سنجق. ستله داتـڠ كنـور صلواة لال دنايككن) كڤد غرب يڠ بسر٢ [3](ايت) دڠن تقديـر الله [12](سبحـانـه وتعالى تيب٢ داتڠ سبوه ڤراه در جوهر. مـك ڤرتواڤ برنام تـن محمد ڤـون داتڠ مغادڤ دلي حضرة شاه عالم. مك سمبهڽ ياتونك شاه عالم. بهـو راج جوهر سكارڠ ميرڠ ڤاهڠ. سبب اي منغر اغكانن اكن كلور در باوه دلي. ڤد سغكاڤ اكن ممبنساكنلدي. مك اورڠ كاي بسر ڤغليم ڤاهڠ ڤون لريله

---

1) ( ) b: ايت. 2) ( ) b: تيداله فقير سبنكن ورن ڤكاينن دان ورن كندراءن باڤقن. 3) ontbr. in b. 4) b: سڠل بلاتنترانن. 5) b. ڤرڠ. 6) b: تبنه تونك شاه عالم. 7) b: مركنكن. 8) b: لغكڤله. 9) b: مك مريكيت. 10) b: بهو مغڠنتكن. 11) b: حتي مك داتغله كاڤور لاد نايككنله. 12) b: تعالي تيب.

كهول . انقب يغ بركلر قدوك سري مهاراج دان ببراق هلبالغ سرتاپ قون
داقت هابس دبونه راج جوهر دان راج قون سده كقتاني . دم ددغر
حضرة يغ مهاملى . مك بكند قون ديم سكتيك . لال برسبد سبحان الله
بتاق جو حكمة ([1] (اكن) نكري جوهر ايت . ببراق قون كيت هندق
([2] (مبيكلي تيد) جو اي ماو بايك . قد بچار ([3] (كيت) راج جوهرله اكن
ميمبوت راج نشان ايت . مك برسبد قول حضرة يغ مهاملي كقد اورغ
كاي ([1] (مهاراج) سري مهاراج دان اورغ كاي لقسمان سري قردان منتري
دان اورغ كاي راج ليلا وغس دان سكل هلبالغ . قركيله كيت سكلين
كقاهغ . جكلو تياد قون راج جوهر ميمبوت راج نشان اين . كيت كرجاكنله
دغن سقرتين . كيت قرك اين جاغن ([1] (بر)بناس تلق رنتو نكري جوهر
ايت . مك سكل مريك ([4] يغ ترسبت . اينقون ([5] (ميناجغ) دلي حضرة يغ
مهاملي . لال اي نايك ماسغ٢ قد ([6] (غربپ) لال برلايرله . سنله براق بولن
لماب برلاير ايت دجالن . مك سمقيله كنكري قاهغ . مك راج نشان قون
دنايككن اورغله كنكري قاهغ . مك دكرجاكن اورغ كاي سري مهاراج سقرت
عادة ([1] (سبد) يغ مهاملي ايت تياد دللوين دان دجكائيين امقت قولهار
امقت قوله مالم دان دبوتكن ببراق بوه كيريتن دان ببراق قوله راج الدراج
دان ديارق دغن سكل بوپ٢ن سقرت عادة منائكن بات سكل راج٢ يغ
بسر٢ دان ددريكن خندوري قدوك مرحوم يغ مهاملي ايت سقرت يغ
ترسبت كمليان سكل راج٢ يغ تله لال ايت قد ماس دهول كال والله اعلم ۞

---

1) ontbr. in b. 2) b: مبأيكي دي تياد. 3) b: كُ. 4) b: ايت.
5) b: منجناجغ. 6) b: غرپن.

Transcriptie van tekst B.

Kata ṣahiboel'hikajat tatkala itoelah padoeka radja bermohon kembali maka terlaloelah banjak karoenija padoeka seri soeltan Iskandar thânî ᶜAlâoeddîn Moeghâjat Sjâh akan radja Djohor daripada beberapa tjintjin intan dan kantjing intan dan anting-anting intan terlaloe amat indah-indah (b. tijadalah fakir seboetkan warna pakajannja dan warna kandaraan banjaknja) perboewatannja dan beberapa daripada pakajan keemasan jang toeḥfah peroesahannja dan beberapa èkoer koeda tizi dan keledai kemoedijan dari itoe maka titah halirat jang dimoelijakan Allah soebḥânahoe wa taᶜâlâ kepada (b. segala balatanteranja) orangkaja Maharadja dan orangkaja Laksamana seri perdana menteri dan orangkaja Radja léla wangsa dan segala hoeloebalang pergi kita sekalian (b. pergi) kenegeri Pahang memboeboeh batoe akan padoeka marhoem jang moelija sekaliannja maka sembah sekalian merèkaitoe insjâ 'llâh taᶜâlâ kami sekalian djoendjoenglah (b. titah toewankoe Sjâh ᶜâlam) sabda jang mahamoelija maka meréka itoe poen pergilah (b. merknkan) merékabkan kelangkapan akan pergi ke-Pahang itoe setelah soedah langkap segala ghoerab jang besar-besar (b. maka meréka itoe) bergelar nijjatal ghoezzâ [1] dan mentjakera [1] doenija dan mir'atal-ṣafâ dan mentjakera [1] ᶜâlam dan naga kentala dan noêr ᶜisjḳ moedjâlid [1] dan tjara lawan dan tizi ḷaoet dan ridjal al-ᶜâsjiḳîn maka orangkaja Maharadja seri maharadja dan hoeloebalang poen mengadap sekalian berdatang sembah kebawah doeli halirat jang maha-moelija setelah itoe maka halirat jang dimoelijakan Allah soebḥânahoe wataᶜâlâ poen berangkatlah ke koewala Noêr ṣalawât menggantikan [2] batoe padoeka marhoem jang mahamoelija itoe diarak (b. hatta maka datanglah kapoer lada (di)naikkanlah) dengan segala boenji-boenjian dan beberapa ratoes pajoeng dan djogan dan pandji-pandji dan ᶜalam sndjak setelah datang ke-noer ṣalawât laloe dinaikkan kepada ghoerab jang besar-besar itoe dengan

---

[1] Verbeterd naar A.

[2] Volgens b, van kleine verschillen is geen nota genomen.

takdir Allah soebḥânahoe wataᶜâlâ tiba-tiba datang seboewah perahoe dari Djohor maka pertoewanja bernama Toen Moehammad poen datang mengadap doeli halirat sjâh ᶜâlam maka sembahnja ja toewankoe sjâh ᶜâlam bahoewa radja Djohor sekarang menjerang Pahang sebab ija menengar angkatan akan keloewar dari bawah doeli pada sangkanja akan menbinasakandija maka orang kaja besar panglima Pahang poen larilah kehoeloe anaknja jang bergelar padoeka seri Maharadja dan beberapa hoeloebalang sertanja poen dapat habis diboenoeh radja Djohor dan radja poen soedah ke-Patani demi didengar halirat jang mahamoelija maka baginda poen dijam seketika laloe bersabda soebḥâna'llâh betapa djoewa (A Allah) akan negeri Djohor itoe beberapa poen kita hendak membaiki dija tijada djoewa ija maoe baik pada bitjara kita radja Djohor lah akan menjambóet radja nisjan itoe maka bersabda poela halirat jang mahamoelija kepada orang kaja Maharadja seri Maharadja dan orangkaja Laksamana seri perdana menteri dan orangkaja Radja lela wangsa dan segala hoeloebalang pergilah kita sekalian ke-Pahang djikalau tijada poen radja Djohor menjamboet radja nisjan itoe kita kerdjakanlah dengan sepertinja kita pergi ini djangan berbinasa teloek rantau negeri Djohor itoe maka segala meṛéka itoe jang terseboet itoepoen mendjoendjoeng doeli halirat jang maha moelija laloe ija naik masing-masing pada ghoerabnja laloe berlajarlah setelah berapa boelan lamanja berlajar itoe didjalan maka sampailah kenegeri Pahang maka radja nisjan poen dinaikkan oranglah kenegeri Pahang maka dikerdjakan orangkaja seri Maharadja seperti ᶜadat sabda jang mahamoelija itoe tijada dilaloeinja dan didjagaïnja empat poeloeh hari empat poeloeh malam dan diboewatkan beberapa poeloeh kerètan dan beberapa poeloeh radja-diradja dan diarak dengan segala boenji-boenjian seperti adat menanamkan batoe segala radja-radja jang besar-besar dan didirikan chandoeri padoeka marhoem jang mahamoelija itoe seperti jang terseboet kemoelijaan segala radja-radja jang telah laloe itoe pada masa dahoeloe kala wa'llâhoe aᶜlamoe.

HET OOST-INDISCHE SACSPIEGELTJE (1684)

MEDEGEDEELD DOOR

DR. J. DE HULLU.

De Directie van Bengalen heeft onder het bestuur der Oost-Indische Compagnie op het stuk van de eerlijkheid en goede trouw harer dienaren een uiterst slechten naam gehad. De Graaff, Bogaert, Valentijn, zij gewagen allen van de ongerechtigheden, die daar in hun tijd, het laatst van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw, werden bedreven [1]. Valentijn verklaart iemand te hebben gekend die, «toen hij op Batavia kwam aan zeker heer van den eersten rang 10.000 rijksdaalders, zoo men zeide, schuldig was, en die niet kunnende betalen in deze hoedanigheid van directeur na Bengalen gezonden en daardoor in staat gesteld wierd om in zeer weinig jaren niet alleen die schuld te vereffenen, maar ook om bij zijn overlijden, nog een somme van 300.000 rijksdaalders na te laten. Men zegt (schrijft hij) dat hier [2] onderkooplieden en boekhouders zijn geweest, die schepen van 2 à 300 lasten [3] op hun beurs hielden en onder den naam van Denen enz. na de Maldives [4] zonden» [5]. Zoo zeer nam van lieverlede het kwaad toe dat het de Vergadering van Zeventien in een brief aan den Gouverneur-Generaal Mossel in 1754 de bittere klacht ontlokte: let men op een directie als die van Bengalen, «zoo nabij de hoofdplaats [6] en zoo immediaat onder deszelfs bestier en toezicht gelegen, zoo bevindt men dezelve bij een successie van directeuren sedert een lengte van jaren schuldig aan de enormste uitstappen en morserijen [7],

---

[1] Zie mijn opstel: De matrozen en soldaten op de schepen der Oost-Indische Compagnie, in deze Bijdragen Dl. 69 blz. 350—356, en Valentijn, V blz. 176 vlg.

[2] Nl. in Bengalen.

[3] 400 à 600 ton.

[4] De Maladiven-eilanden.

[5] Valentijn, V blz. 176.

[6] Batavia.

[7] Knoeierijen met het drijven van particulieren handel.

's Compagnie's effecten [1] en belangen als roofgoed behandelende, de inkoopprijzen der goederen willekeurig en door de gerafineerdste practijken cargeerende [2], en onze uitdrukkelijke ordres en reglementen omtrent den inkoop der lijnwaden en andere goederen zonder het minste regard op eed of plicht op de criantste wijze violeerende» [3].

Hetgeen de aangehaalde schrijvers met enkele staaltjes vermelden en door de Heeren Zeventien in algemeene termen wordt aangewezen, vindt men in het hierachter afgedrukte «Oost-Indische Sacspiegeltje» tot op den grond toe blootgelegd. Wie het heeft opgesteld is onbekend [4] — de auteur heeft zijn naam verzwegen — doch uit den tekst zelf mag men besluiten dat hij een oud-dienaar van de Compagnie was, men zou haast zeggen een, wien zijn loopbaan velerlei teleurstelling en miskenning had bereid en die, omstreeks 1684 in het Vaderland wedergekeerd, de pen heeft opgevat om de schendige stukken daar ginds door hem aanschouwd wereldkundig te maken[5]. Uitgaande van Bengalen houdt hij zijn lezers den toestand aldaar voor oogen als tot een spiegel van wat allerwege op de Indische Compagniescomptoiren viel te zien.

Den oorsprong van het bederf, waardoor het gansche lichaam van de Compagnie in Indië was aangetast, zoekt hij in den particulieren handel, waar zich al haar dienaren aan schuldig maakten, om het even of zij hooggeplaatst waren of lagere rangen bekleeden, het euvel, dat haar ondermijnde van ouds, dat zij door middel van verordeningen zonder tal trachtte uit te roeien [6], maar dat onverpoosd bleef voortwoekeren vermits diegenen zelf, wien de handhaving van de verordeningen was toebetrouwd, ze uit baatzucht òf niet òf op het allerslapst ten uitvoer legden.

«Geen middelen, aantijgingen noch plakkaten zijn krachtig genoeg (aldus schrijft een reiziger in den aanvang der achttiende eeuw) om dien (particulieren) handel te beletten, zoolang de fiscalen der Indische comptoiren zichzelven daarmede

[1] Goederen.

[2] Te hoog in de rekeningen van de boeken brengende.

[3] Rescriptie van de Zeventien aan Mossel in antwoord op zijn Bedenkingen over den intrinsieken staat der Compagnie, 28 Maart 1754.

[4] Evenmin blijkt voor wie hij zijn geschrift heeft bestemd.

[5] Ofschoon op het stuk zelf staat aangeteekend „overgecomen 1684", blijkt uit den tekst duidelijk genoeg dat het door den auteur na zijn terugkomst in het vaderland is geschreven.

[6] Zie mijn reeds aangehaald opstel over de matrozen en soldaten blz. 349.

bemoeien en de glans van het goud meer vermogen op hun gemoederen heeft dan eed en plicht, zijnde dezelve dóorgaans de voornaamste opkoopers der goederen welke door de scheepsvrienden aangebracht worden» [1].

Voor iemand, die zich met eigen oogen had kunnen overtuigen dat zulke maatregelen in de practijk niet het minste uitwerkten, behoorde er waarlijk een onverstoorbaar optimisme toe om van de «remediën», welke hij voorsloeg, nog eenige verbetering te wachten. Het groote middel tot genezing, afschaffing van het monopoliestelsel der Compagnie, lag klaarblijkelijk, evenals bij de meesten van zijn tijdgenooten trouwens, ver buiten zijn gezichtskring.

Hoe belangwekkend de onthullingen van het Sacspiegeltje ook zijn, het spiegelt slechts één zijde af van het beeld, de Indische, van den Vaderlandschen kant geeft het niets te aanschouwen. Toch lagen de oorzaken van den achteruitgang der Compagnie niet in Indië alleen, maar insgelijks, ja meer nog wellicht in Nederland, bij de Bewindhebbers zelf.

Was hun toezicht, tot wering van het overbrengen van particuliere goederen in de Vaderlandsche havens gehouden, veeltijds niets dan een ijdele comedievertooning [2], al even slap kweten zij zich van andere plichten, die aan hun opperbestuur waren verknocht. Om zich van hun tekortkomingen op het stuk eenig denkbeeld te kunnen vormen, heeft men slechts het belangrijk vertoog op te slaan, omstreeks 1755 door Thomas Hope samengesteld en van wege zijn medehoofdparticipanten in datzelfde jaar ingediend bij de Haagsche Besognes [3]. Daar was om te beginnen de handel, dien de Compagnie van hier op Indië dreef, bestaande in het verzenden derwaarts van zoogenaamde Vaderlandsche goederen, goud, zilver en meer van dien aard. Waarom, zoo wordt in het vertoog gevraagd, waarom hebben

---

[1] Abraham Bogaert, Historische reizen door d' Oostersche deelen van Asia, Amst. 1711, blz. 422.

[2] Zie mijn aangehaald opstel over de matrozen en soldaten, blz. 352—354.

[3] Praeadvies van de hoofdparticipanten over den zorgelijken staat der Oost-Indische Compagnie, ingevolge resolutie Zeventien van 20 Maart 1754 in 1755 ingediend aan de Haagsche Besognes, en blijkens een aanteekening van den advocaat der Compagnie Cornelis van der Hoop opgesteld door den hoofdparticipant Thomas Hope. De Haagsche Besognes waren een bijzondere commissie uit de Heeren Zeventien, die in Den Haag jaarlijks placht samen te komen om de overgekomen Indische brieven te lezen en de antwoorden daarop te ontwerpen.

de Bewindhebbers er niet altoos hun eerste zorg en werk van gemaakt en bij de presidiale [1] Kamer ter hand genomen om «immediaat na het arrivement der Indische negotie- en administratieboeken, dewelke niet bedriegen kunnen wanneer (zij) met behoorlijke kennisse en discernement doorbladerd» worden, «ieder project van schip of schepen nevens alle de andere deelen van 's Compagnie's wijduitgestrekten handel en verdere belangen onder de Indische administratie ressorteerende» te overwegen en te onderzoeken? Dit ware, naar hun oordeel, beter geweest dan zich te bepalen bij «hetgeen de Indische brieven in het geheel niet of kwalijk voordragen of wel bij deze Haagsche Besognes somtijds in het geheel niet gehoord dan wel averechts begrepen wordt». Dat behoorde «de ziel en het eenige oogmerk van Uwe sessiën bij deze gewichtige deliberatiën te zijn geweest (voegen de hoofdparticipanten de Bewindhebbers toe), of is het van geen belang altoos of in deze jaarlijksche Indische projecten, dewelke zoo vele millioenen importeeren, den dienst van de Compagnie dan wel het particuliere belang van hare ministers en dienaren dan wel deszelfs ruïne werkzaam is geweest?» Waarom heeft men niet altoos voor een vasten regel gehouden «om alle de petitiën [2] van Indië, niet alleen van handelswaren maar ook van ammunitie, equipage [3] en alle andere soorten van behoeftens» te onderzoeken, en niet eerst na voorafgaande overweging zoowel van de ware gesteldheid van den verkoop dier handelswaren als van het gebruik dier behoeften over de voldoening van ieder artikel beslist? Immers heeft men daartoe alle de noodige bescheiden en meer dan bekwamen tijd bij de presidiale Kameren in handen? Waarom heeft men «integendeel bij de deliberatiën over de voldoening» van deze petitiën «veelal geen andere geest zien werken dan die van kibbelen en krakeelen onder de respectieve Kameren alleen over de verdeelingen [4] of wel van een algemeen genoegen wanneer er maar veel te verdeelen viel». Ook zouden de Indische

[1] De Kamer, die in de Vergaderingen vnn de Zeventien presideerde, wat om de beurt zes jaar achtereen door die van Amsterdam en de volgende twee jaren door die van Zeeland geschiedde.

[2] Aanvragen, bestellingen, gewoonlijk *Eischen* genoemd.

[3] Scheepsbehoeften.

[4] De leveranties van de door Gouverneur-Generaal en Raden uit Patria gedane Eischen voor Indië plachten door de Vergadering van Zeventien jaarlijks over de verschillende Kamers verdeeld te worden.

ministers wel tot verantwoording dezer «erroneuse Eischen» kunnen aanvoeren, dat zij «meer handelswaren en meer behoeften van alle soorten gepetitioneerd hadden als van beide voor 's Compagnie's dienst convenieerde, alleen met dit politieke oogmerk om zich in de gunst van deze en diergelijke zwakheden te ingratiëeren en daardoor hunne personen recommandabel te maken,» immers zoo hier te lande als in Indië weet men «tot welke eindens meestal ten dekmantel het specieuse pretext van het provinciale en stedelijke belang gebruikt wordt» [1].

[1] Een sterk sprekend staaltje van het in den tekst aangeroerde staat opgeteekend in de „Consideratiën nopens eenige importante excessen welke in Nederland concerneerende het generale maniëment der zaken van de Generale Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie tot nog toe reëel en wezentlijk subsisteeren enz." van circa 1750: „ter Kamere van M(iddelburg) in Z(eeland) waar men verzekert dat nog heden ten dage permanent plaats heeft, dat in plaatse van de respectieve koopmanschappen en verdere benoodigdheden voor rekening van de Compagnie ten minsten prijze publiek aan te besteden of in te koopen, men ter contrarie daarvan maakt praerogatieven voor deze en gene favorieten en dezelve goederen geheel contrarie werden geleverd, bijvoorbeeld d' heer ...., die gefavoriseerd en gequalificeerd was tot een kwart in de leverantie van de benoodigde hennep en van de advancen (winsten) daarop permanent acquireerende moeste uitdeelen aan .... en deszelfs zuster *f* 600, wierd geordonneerd aan dezelve nog *f* 300 boven dien te geven, en als hij zich deswegens wat te extravagant expliceerde en daarbenevens zijn onwilligheid te kennen gaf, wierde hem verzekerd dat hij nog circa *f* 700 à *f* 800 over hadde; dus die voorzeide winste op *f* 750 voorondersteld wezende en die gevoegd bij de voorzeide *f* 900, zoo consteert dat de Compagnie te veel betaalde op een kwart in voorzeide leverantie *f* 1650, zijnde op één eenig artikel van benoodigdheden voor 't geheel *f* 6600 jaarlijks meer dan die bij een observantie van menage (zuinigheid) te bekomen was. In plaats van een publieke aanbesteding der leveranties observeert men in genoegzaam alle de departementen deze dus lange gepraedomineert hebbende en voor de interessanten maar alleene plausibele maximes, hierop uitkomende: dat de leverantiën, welke moeten worden gedaan, in ieder departement werden gepartageert (sic) in vier gelijke deelen, teneinde met een ieders aandeel hunne familiën (te) favoriseeren, opdat dezelve daardoor mochten in staat zijn zoodanige ruime uitkeeringen te doen als hiervoren proportioneerd (sic) van de hennep is geremarkeerd, en derzelver families daardoor niet alleen prodigaal zouden kunnen en mogen subsisteeren maar nog daar te boven prospereeren voor een kwaden tijd, op dit authoratieve doch reëel frivool en exorbitant praetext dat de Compagnie is gesticht voor de steden en leden en dat de grootste interessanten (belanghebbenden als actiehouders) zijn de Joden. Deze scurriele (belachelijke) exceptiën die velen als plausibel en industrieus considereeren, maken het reëele causa movens uit waarom men heeft gezien exempelen dat deze en gene consciëntieuse leverantiers de goederen, die men hun toebedeeld hadde aan de Compagnie te leveren, wat te mediocre in prijs hadden gesteld, derzelver rekeningen heeft gelaten onvoldaan omdat ze de prijzen te laag gesteld hadden en al te zeer kwamen (te) discordeeren met die der bevorens gedane leverantiën, welke veel hooger waren gedeclareerd, teneinde om door dat middel alle presumptiën van differentie te eviteeren".

Verder werpen de hoofdparticipanten de vraag op of het opperbewind in het Vaderland niet mede verantwoordelijk is voor de nadeelen, aan de Compagnie toegebracht door de in Indië gepleegde «malversatiën». Zij erkennen dat er morserijen en malversatiën door de Indische dienaren worden gepleegd, «al zijn (zeggen zij) de corpora delicti juist niet zooverre af als in Indië gelegen,» welke geen menschelijke vermogens kunnen verhoeden of voorzien zelfs, edoch het zijn, naar hun oordeel, niet deze, die de Compagnie tot «den tegenwoordigen staat van zorgelijkheid» hebben gebracht of die zij op het oog hebben. Zij hebben alleen het oog op zaken, welke de opperdirectie in Nederland bij een minder gebrekkig bestier had kunnen verhinderen. Om een voorbeeld te noemen, «met wat gevolg of effect zou het comptoir van Bengalen (dus vragen zij) het ooit daarop hebben kunnen toeleggen om de gewone avancen [1] op het Vaderlandsch zilver te verduisteren zooals Uwe retroacta zeggen?» «Immers geen andere dan die van haar eigen confusie, indien deze supreme directie niet verzuimd had om de Indische administratieboeken en verdere verantwoordingen dewelke men te dien einde alle jaren van daar laat overkomen, te examineeren, onderzoeken en te bearbeiden, en eenvoudiglijk getoetst had» aan den algemeenen grondregel «dat de koers zoowel van het goud en zilver als van alle soorten van specie» door de dienaren aldaar «moest verantwoord worden conform de Indische valuatiën van oude tijden af in Uw eigen boeken geintroduceerd». Had de «supreme directie» hier te lande de eerste maal dat de Bengaalsche ministers nalieten «volgens de geroerde gronden de verantwoordingen van deze speciën conform de door Uwe praedecesseuren geëtablisseerde valuatiën te doen,» onmiddellijk «de noodige voorziening daartegen gedaan en deze enorme morserijen» naar behooren «gecensureerd», zoo had de Compagnie «noch deze schade noch hare autoriteit deze atteinte geleden,» doch nu men dit liet loopen, werd noodwendig een deur geopend voor alle andere soorten van «excessen».

De Indische boeken, welke jaarlijks van de «subalterne comptoiren» komen, zoo merkt het vertoog op, «kunnen aan deze inconveniënten» niet «remedieeren, vermits alle dezelve, behalve de Bataviaasche boeken alleen, op een wijze geconstitueerd zijn dat zij niet den handel zelf zooals hij daar te lande gedreven

[1] Voordeelen, winsten.

en gegireerd wordt nevens den ontvang en uitgave der cassa openleggen, maar alleen een sommiere samentrekking vertoonen hoe veel of hoe weinig in één massa op beide, Vaderlandsche en Indische, koopmanschappen gewonnen dan wel voor verlies afgeschreven is».

Er was nog meer, meenden de hoofdparticipanten, dat de aandacht vergde. De Heeren Zeventien hebben het weleer zoo begrepen, dat «het gedrag en de conduites van 's Compagnie's zeevarende dienaren niet geacht zouden worden verantwoord te zijn vóórdat «hunne scheepsjournalen, dewelke men in meest alle opzichten als hunne negotie- of administratieboeken kan aanmerken prealabel met de gestatueerde zeilorders geconfronteerd en daarmede conform bevonden waren». Hoe, vragen zij, hoe is dan mogelijk dat diezelfde Heeren Zeventien zoodanig onderzoek van het gedrag en de administratie hunner negotiëerende dienaren achterwege laten, ofschoon van veel meer gewicht? «Of moeten wij de redenen van deze incongruiteiten en tegenstrijdigheden, beide in dit geval en in oneindige andere van veel minder belang, waaromtrent ten minsten een exterieur van een zeer scrupuleuze attentie vertoond wordt, elders zoeken? En wel hierin dat men het examen van het gedrag en de conduites nevens de verantwoordinge van 's Compagnie's zeevarende dienaren door daartoe aangestelde examinateurs kan laten verrichten, maar dat die van het gedrag en de administratie der negotiëerende in het geheel niet geschiedt omdat dit juist van het ressort van het opperbewind is, en aan geen vaste regelen te binden veel min bij eenige permanente instructiën te bepalen of te begrijpen uit hoofde van de dagelijksche veranderingen of revolutien, waaraan het mercantiele wezen gedurig onderhevig is, alleen door een langdurige en dagelijksche waarneminge kan gesuppleerd worden?»[1]

Zelfs hebben, aldus vervolgen de vertoogers, de Staten-Generaal dit punt van de oprichting der Compagnie af zoo noodig geoordeeld voor haar instandhouding, dat zij «het examen aan geen anderen dan de participanten zelven en dit wel ten overstaan van heeren gedeputeerders uit den haren hebben willen toevertrouwen» en wijders nog en als het ware ten overvloede «noodig en noodzakelijk geoordeeld het gequalificeerd hoofdparticipant-

[1] De echt achttiendeeeuwsche omslachtigheid van schrijftrant, de deftigheid van stijl gelijk men dat toen noemde, had te nauwernood de verwijten aan de Bewindhebbers op vinniger toon kunnen uitdrukken dan hier geschiedt.

schap [1], in imitatie van eertijds het censoraat bij de Romeinen» ingesteld, «om boven en behalve het periodiek examen van de boeken en rekeningen der respectieve Kamers ook omtrent derzelver dagelijksche huishouding alle volkomen gerustheid (te) mogen hebben» dat de Compagnie voortdurend »geconserveerd» zoude blijven, ja de Zeventien zelve hebben «zich op het gedrag en de administratie van hunne respectieve Kameren niet willen verlaten zonder een diergelijk periodiek examen van heeren commissarissen uit den haren». Hoe, vragen zij, hoe is dan te verklaren iets daarmede zoo onbestaanbaars «dat 's Compagnie's ministers een meerdere, laat staan zoo een volkomen, fiducie komen te meriteeren van wegens de Heeren Bewindhebberen?» Heeft men van de eerste oprichting der Compagnie «geen vertrouwen in menschen van wat rang of staat hoegenaamd» willen «hazardeeren, hoe komen deze 's Compagnie's Indische ministers en dienaren dan aan een zoo gewichtige en nadenkelijke possessie»? Zeker niet op eenige goede gronden, «want zoo wij ons niet bedriegen worden er niet zeer velen over 's Compagnie's belangen in Indië geplaatst, dewelke UEdelAchtbaren over derzelver particuliere belangen zouden verkiezen te stellen».

Wat voorts den handel betreft van Indië op Nederland, stellen de hoofdparticipanten voorop dat de bestellingen van hier uit Indië gedaan, de zoogenaamde Eischen van retouren, wel verre van «door den arbeid en ervarenisse van deze supreme directie» te worden opgemaakt, het werk zijn «van kooplieden geheel buiten de Compagnie, in de bijzondere koopmanschappen handelende, alsmede ook van makelaars, dewelke niet alleen de Eischen formeeren zelfs met denotatie bijvoorbeeld hoe iedere lading thee in China geassorteerd moet worden — de eenvoudigste zaak die er te bedenken is — maar ook opgeven welke remarques en consideratiën er op de vorige voldoeningen [2] te maken zijn,

[1] De beëedigde of gequalificeerde hoofdparticipanten werden ingesteld in 1623, zij waren negen in getal en werden gekozen uit de hoofdparticipanten, d. i. diegenen van de aandeelhouders, die evenveel actiën bezaten als voor het Bewindhebberschap werden vereischt Zij hadden zitting bij het afleggen der generale rekeningen van de administratie der Compagnie, dat sedert het octrooi van 1647 om de vier jaar geschieden moest, ten overstaan ook van de afgevaardigden uit de Staten-Generaal; zij moesten verder door de Bewindhebbers gehoord worden in alle voorvallende zaken van gewicht, waartoe zij zitting verkregen in de vergaderingen der Zeventien.

[2] De bezendingen uit Indië ter voldoening van de uit het Vaderland derwaarts gezonden Eischen.

dewelke dan, op deze wijze geconstituëerd, door de Vergadering van Zeventien naar Indië worden gezonden». Echter, zoo gaat het vertoog voort, moet uit dit algemeen bekende feit niet worden afgeleid, dat «dit gedeelte van het opperbewind aan de gedachte kooplieden is gedefereerd geworden en door hen bestierd wordt». Neen, ook in dit geval zijn het de Indische dienaren, welke «ook over dit gedeelte van 's Compagnie's belang het opperbewind willekeurig exerceeren», althans zoo meenden de hoofdparticipanten te moeten besluiten uit de orders van de Zeventien naar Indië. Neem, bevoorbeeld zeggen zij, den brief van de Zeventien van 4 September 1739, alwaar dezen zich naar aanleiding van eenige verschillen tusschen genoemde kooplieden en de dienaren in Indië aldus uitlaten: «ook moeten de ministers [1] al dat schrijven, al die klachten en al die raisonnementen niet aanzien als van ons voortkomende, maar zij komen voort uit den mond en opgave der koopluiden, die mogelijk somtijds geen kennisse genoeg hebben om van al onze omstandigheden der negotie en fabrieken met relatie tot Indië te kunnen oordeelen». Zulke «favorabele testimoniën en recommandatiën» van Heeren Zeventien «op hunne consideratiën en remarques op het gedrag en de administratie van 's Compagnie's Indische ministers «zouden deze kooplieden, als zij hun bekend waren, zeker vreemd in de ooren klinken (aldus merkt het vertoog bijtend op) doch zij zouden er zich aan den anderen kant niet langer over behoeven te verwonderen, «dat hunne Eischen en remarques op de voldoeningen zoo weinig effect sorteeren, zooals dagelijks het onderwerp van Uwe en hare klachten is», maar wat erger is, welke «ruineuse gevolgen» moet voor de welvaart der Compagnie «zulk een complicatie van contradictiën en incongruiteiten» hebben, zulk »een prostitutie van 's Compagnie's wettige autoriteit aan haar eigen ministers en dienaren, bij wie ten minste een zekere graad van eerbied en subordinatie behoort gemaintineerd te worden», vragen de hoofdparticipanten. Immers moeten de Indische ministers op het ontvangen van zulke brieven wel vragen: «indien deze

[1] Nl. die in Bengalen. Dezen waren door de Zeventien in den Eisch van retouren voor het jaar 1737 duchtig onder handen genomen om hun wanbeleid. Zij hadden zich daarop in hun brief van 20 Maart 1737 bij Gouverneur-Generaal en Raden beklaagd, dat de Zeventien hun zooveel tèn laste legden. Naar aanleiding van die klachten, door Gouverneur-Generaal en Raden weder naar Nederland overgebriefd, schrijven nu de Zeventien de in den tekst aangehaalde woorden.

kooplieden in dit noodzakelijk requisiet», namelijk genoegzame kennis om van alle omstandigheden der negotie en fabrieken met relatie tot Indië te kunnen oordeelen, «beide onkundig zijn en onbedreven, wat mogen dan toch de redenen wezen dat van de zijde der Heeren Bewindhebberen aan dit gebrek, dat immers een notoire imcompetentie komt te impliceeren, niet gesuppleerd wordt? Of mankeert het onze Heeren en Meesters ook aan dezelve kennisse en ervarenisse van 's Compagnie's handel met relatie tot Indië? Zoo ja, en dat wij ons aan al die klachten en al die raisonnementen van die kooplieden niet moeten storen, dan moeten wij het eens voor al daarvoor houden, want geen andere constructie is daarop te maken dan dat dit het uitdrukkelijk begeeren onzer opperheeren is, dat wij ministers» ook over dezen tak van Compagnie's handel evenzeer als over dien tusschen de Indische comptoiren onderling en dien van uit het Vaderland op Indië «het opperbewind naar onze begrippen en naar onze zinlijkheid moeten exerceeren».

Het is dan ook «in den boezem van dit Nederlandsche opperbewind,» zoo luidt de slotsom van het vertoog, «dat de eerste oorzaken van 's Compagnie's verval opgesloten liggen;» het «dominium eminens zoo luisterrijk anders en voortreffelijk» is door de «supreme Nederlandsche directie» afgestaan en overgegeven aan 's Compagnies dienaars, «aan luiden ten prooi gelaten die in Uw eigen retroacta met de zwartste en hatelijkste koleuren staan afgemaald».

De kwaal, door den auteur van het Sacspiegeltje omtrent zeventig jaar te voren waargenomen, had èn in Indië ên in het Vaderland het sloopingswerk onafgebroken voortgezet: toen Hope zijn vertoog aan de Haagsche Besognes aanbood, lag de Compagnie doodziek ter neder. Welhaast kwam zich de eene dokter na den anderen aan haar sponde vervoegen om den veegen toestand van de patiënte op te nemen en zijn meening ten beste te geven over hetgeen er gedaan en gelaten behoorde te worden tot haar herstel. Vruchteloos echter. De «supreme directie» considereerde en delibereerde zonder eind maar liet de kranke ongeholpen voortsterven; zij vergat de spreuk der Ouden: «virtutis laus omnis in actione consistit».

Omme de voornaamste practijcken, die veele heeren gesaghebberen in Indiën tseedert .18 à 20 jaaren hebben gebruuckt ende door haar onderhoorigen tot haar eijgen voordeel meede hebben laaten doen, eens cort aen te wijsen, sullen wij alleen spreecken van Bengaale, als wanneer de resteerende gouvernementen, directiën ende andere gesaghebberiën sich selve sullen ontdecken, mitsgaders eenige opmerckingen omme dit alles te cunnen teegengaan en verbeeteren.

Als een gesaghebber in Bengale comt gaat hij ten eersten snuffelen naar sijn voordeelen, daartoe hem van de ordinaire heijdenen Siawiswas, Sonderdas en Diepsienta, ofte die in haar plaats mochten gekooren werden, met alderleij voorslaagen aenleijding genouch gegeven wert. Deese lieden werden door die heeren gebruuckt omdat sij in regten bij ons geen geloof meriteeren en bij quaden uijtslag geen swaerigheijt er van te verwagten hebben.

Van den vercoop der coopmanschappen van d'Edele Compagnie. Teerste voorval van gewichte is, als de coopmanschappen van de Compagnie moeten vercogt werden, wanneer den heer directeur de voornoemde heijdenen bij hem alleen ontbiet omme tsaamen op het behendighst te overleggen tot wat prijsen die waaren op haar naamen als cooplieden in den openbaaren Raat dienen ingecogt te werden, om op de binnenplaatsen een merckelijke winst voor den directeur te connen opwerpen, daervan sijlieden een gemeene provisie voor haar bedingen. Dit wert alles beschikt door Siawiswas, die als maackelaar overal in ageert.

Daarop volght een bijeenroeping van den Ouglisen Raadt door den heer directeur, die ordinaris bestaat uijt den voorseijden directeur, de ..... [1] persoon, sijnde oppercoopman en negotiebouchouder, fiscaal, pachuusmeester, guastos- of oncosthouder van de logie, cassier en secretaris, die alle met die bedieningen door den selfden heer sijn begunstigt en soo sijt wel maacken tot hooger ampten staan bevordert te werden. Wanneer sij nu

[1] Oningevuld gelaten, versta de tweede persoon der directie of secunde.

bij malckanderen sitten wert door den secretaris een welingestelt gebedt naer de ordre van d'Edele Comp^{ie} voorgeleesen omme des Heeren seegen over deselve negotie af te bidden. Dan doet den directeur een voorstel, dat de voornoemde coopmanschappen van meester dienen te veranderen ten meesten voordeele van d'Edele Compagnie opdat de Eijschen voor 't Patria en gans Indiën intijts mogten versorgt werden etc. Daarop werden de voornoemde drie heijdenen binnengeroupen, verschijnende Siawiswas als maackelaar, Sonderdas en Diepsienta als cooplieden, dewelcke door den president onder een geveinst praatje tot de aengebragte goederen aengemoedicht werden, vertoonende sich als de har(t)ste parthij omme op sijn duursie die haar maar aen te smeeren. Ondertussen geeft hij aen sijn gunstelingen te kennen tot wat prijs dat de waaren dienen afgestaan te werden, waarnae de snoodste ongemerckt weeten te neijgen om reedenen booven gesegt en dat sij in haar particuliere profijten niet souden besnoijt werden. Soodaanich gaat het met de meeste overhaalende stemmen door, terwijl den voorseijden maackelaar in de Moorse of Portugeesche taal met veel uijtwendige gebeerden tusschen beijde schijnt te gaan omme de nieuwelingen en onnoselen maar te blinthocken. Voorts om alles wel te besluuten tot haar meeste reputatie wert soodaenigen vercoop in Compagnie's resolutieboeck gestelt, en gesegt dat de voorseijde goederen etc. met eenpaarigheijt van stemmen en ten meesten voordeele van de Compagnie sijn aen de man gebragt etc. nevens veel meer opgeproncte plasdancken, twelck naar alle plaatsen tot in 't Vaaderlant toe op 't aldercierlijckst geadviseert wert, [1] waardoor men noch tot de qualiteijt van Raadt extraordinaris van Indiën comt te geraacken! Strekt deesen Raadt van Ougly wel anders als tot een deckmantel van de heeren directeurs haar ontrouw? alsoo de conscientieuse altijt overstemt, aenstonts afgeset of versonden werden.

Hoe het in oude tijden pleeg te gaan. In voorige tijden vermogten de hoofden van de binnencomptoiren als daar sijn Cassimabassaar, Decca, Malda, Pattena, Bellasoor etc. van 't hooftcomptoir, [2] daar de heeren directeurs leggen, sodaanige

[1] Di. in de brieven, tot in die aan de Bewindhebbers in het Vaderland toe gemeld wordt.

[2] Hougly.

eijschen van coopmanschappen te doen als sij dagten in dat jaar met de meeste voordeelen van d'Edele Compagnie te sullen cunnen vertieren, daaruijt ontstont dat de hoogste marckt in den vercoop in 't openbaar wierde behaalt en een suunige aenbesteedinge geschiede van den incoop beeter overeencoomende met de meeninge der heeren Majores, schietende alsdan bij de boexkens aldaar moije winsten jaarlijx over. En als de packen afgecoomen waaren opende men eenige daarvan opt hooftcomptoir en naar bevindinge derselve wierden de versenders ofte hoofden van de binnencomptoiren aengemoedigt of streng gestraft, alsoo de heeren directeurs daarvan dan geen voordeel hebben conden.

Bewijs dat de voorseijde heijdenen geen rechtschaape cooplieden maar commissarissen van de directeurs sijn. Daar het nu alles in Ougly aen de voornoemde Sonderdas en Diepsienta als openbaare cooplieden aengeborgt ende door haar vervoert wert naer de voorseijde binnencomptoiren, daar het meerder rendement ordinaris van 20, 25 en wel 30 procento ten profijte van den directeur alleen comt, uijt welken hoofde sij gemelte heijdenen wel tot 4 à 5 tonnen gouds derven borgen, daar men seeckerlijck weet dat sij ijder geen 15000 eijgen hebben. Voegt hierbij de slaafagtige onderwerpinge daarmeede sij haar voor den directeur des avonts en smergens coomen verneederen daar sij anders superbe [1] van aart sijn, noch dat sij noijt contant coopen en dat den directeur aen niemant anders wil vercoopen, schoon andere cooplieden met contanten ter marckt quamen of dubbele verseeckeringe gaaven, gelijck wij een klaar exempel gesien hebben anno 1682 met schipper Jan Brengman, hoe schendigh hij getracteert wiert met de sijne als hij in den openbaaren Raad de chiancos [2] tot 25 à 30 procento hooger ten profijte van d' Edele Compagnie hadde gecogt, en daarvoor sulcke verseeckerde borgen stelde alsof 't contant betaalt was. Hoe can 't mogelijck sijn dat sij, te weeten de voorgemelte cooplieden, in soo lange jaaren geen meerder capitaalen hebben te booven gelegt? Booven dit alles, dat men seecker weet, geeft dit waare preuven dat sij Sonderdas en Diepsienta onder de hant

[1] Trotsch.

[2] Een soort van kinkhorens, door de Hindoes gebruikt voor het plengen van drankoffers, het maken van hoorngeschal in tempels, en het vervaardigen van armbanden en andere sieradiën.

maar factoors van de directeurs sijn en gewaande cooplieden van d' Edele Compagnie. Want alles wat buuten deese heijdenen verhandeld wert, daar heeft den directeur geen voordeel van.

Van den incoop of aenbesteeding der goederen en coopmanschappen voor d'Edele Compagnie over de lijwaaten etc. In soodaniger voege gaat het meede met de aenbesteedinge van alle waaren die daar vallen, maar dat werd buuten den Raad gehandelt tusschen den directeur en de voornoemde Sonderdas, Diepsienta en Siawiswas als maackelaar. Ende om dat al meede een goeden glimp te geeven, neemt den directeur daar monsters van volgens het accord en druct er sijn zegel op, dat met 'et inleveren wel 8 à 10 procento van de merktsprijs in slegtigheijt of duurte comt te verscheelen, wanneer de voornoemde gunstelingen al weer te passe coomen int naesien en priseeren derselve. Daarna weet dien meergemelten fielt Siawiswas tussen den directeur en sijn voornoemte factoors die prijsen teegen de merckt soodaenich te balanceeren dat den heer (directeur) daar best af vaart, laatende voor haar Sonderdas en Diepsienta haar factorij [1] overschieten. Ingevalle sij door sulck doen al niet tevreeden waaren en quamen verstooten te werden, dan stonden se seeckerlijck in armoede te vervallen omdat haar staat soo hoogh opgetrocken is dat, alse geen stut aen de Compagnie meer hadden, alle gewelden van de Mooren onderworpen soude weesen. Daarom blijven sij liever in des directeurs gewelt hoe qualijck het haar oock mogte gaan, dewijl er altijt noch voordeel bij. valt.

Van den hennip. Den hennip, die tussen Ougly en Barnegoor de revier langs valt, wort door den maackelaar Siawiswas ingecogt en heeft daarvan sijn voordeelen nevens sijn maackelaerdije door den incoop, daar de naeuste prijs niet van aengedient wert, en 't vereffenen en sluuten van den coop en vercoop als booven is gesegt. Bij onse tijt cogt men den besten hennip op Polta voor 13 à 14 ane [2] de 68 ℔ Hollants, dat de Compagnie tot 28 à 30 ane in reecqening comt te staan en door de cassier aen voornoemden maackelaar op ordonnantie van den directeur betaalt wert, gaande 16 ane in een ropij van 28 stuuver Hollants, twelck over een capitael [3] verscheelt. Dan comt den ondercoop-

[1] Hun factoors- of commissieloon.
[2] Een anna = $\frac{1}{16}$ ropij.
[3] Meer dan 100 procent.

man en lijnbaanmeester noch die de parthije hennip ontfangt om daar touwen, lont etc. van te laaten slaan, die weet daar noch 2000 à 2500 ropia uijt te puuren meest comende uijt het sweet van den arbeijtsman, of dat se het beste weeten aen de vrijschippers [1] te vercoopen. Van deese winsten derven se in den dronck noch roemen.

Van de rijst. Op deselve manier gaat het met den incoop van den rijst, die van Batavia voor gansch Indiën ontbooden wert, somtijts tot een quantiteijt van 16, 17, 18 jaar wel 1900 lasten, ider last van 3000 ℔, dewelcke almeede van den voorseijden maackelaar ingecogt wert, moetende bij onse tijt d'Edele Compagnie voor 2½ man, ijder van 68 ℔, een ropij betaalen, daar seecker oud-ondercoopman den directeur Bauckes [2] derfde aenwijsen, dat hij 3¼ man voor een ropij van 28 stuuver conde becoomen, en dat noch veel beeter corl, daarbij d'Edele Compagmie ontrent 30 procento soude geprofijteert hebben. Maar dien trouwen dienaar, die 's vaaders voetstappen sogt na te volgen, wiert in den Raad altijt overstemt en was onrechtveerdelijck van 't fiscaal ampt afgeset, en eijndlijck anno 1682 met het Waapen van der Goes naar Batavia affronteuselijck versonden, sonder de alderminste reeden aen hem te geeven noch in 's Compagnie's brieven daarvan gewag te derven maacken, waarover de welmenende heeren tot Batavia komende niet weijnich spotteden. Wel magh den propheet Jasaias seggen Cap. 59 vers 15, dat wie van het boose afwijckt sigh tot een roof stelt.

Fraudeleuse handeling door een aparte kleijne opgeregte Compagnie door den directeurs huusvrouw. Nu moeten wij eens verder vertoonen de niewe practiq, die van 't jaar 1679 is begonnen en daarnae genougsaem publiq in Bengale heeft gecontinueert, van een bijsondere kleijne Compagnie op te rigten met oogluucking van den heer directeur, twelck door sijn huusvrouw geschiede, die tot dien eijnde haar neef tot fiscaal en een ander pachuusmeester tot haar verseeckering in haar compagnie wist te krijgen. En om dit werck wel aen te leggen nam den fiscaal soo veel pions of inlantse soldaaten te land ende te waater aen in roeijschuijtjes van 6

[1] De voor eigen rekening, niet in Compagnie's dienst, varende schippers.
[2] Nicolaas Bauckes, directeur van Bengalen van 1681—1683.

riemen, als hem tot besettinge van alle de scheepen van d'Edele Compagnie die langst de rievier voor de logie en voor Barnegoor leggen noodigh dacht te weesen om al 't particulier (handelen) op het naust te weeren, op voorgeven dat den grootsten dienst van d'Edele Compagnie sulx vereijschte, tot welcke ongelden jaarlijx voor reecqening van d'Edele Compagnie *f* 4000 à *f* 5000 verspilt wert. Dit middel soude wel goet weesen als 't tot een goed eijnde voor d'Edele Compagnie gebruuckt wiert, maar naderhant als men wat verder uijt sijn oogen begon te sien, sagh men naackt en klaar dat alle deese scherpe toesigt bedrieglijck was en alleenlijck geschiede om al de enden, gelijck men segt, in haar fuuck of hock te jaagen, dat is om de scheepsvrienden als schippers, ondercooplieden, boechouders, opperstuurlieden, chirugijns en kranckbesoeckers van vermogen en die voor de grooten van Batavia waaren, haar particuliere goederen bij den pachuusmeester te doen coopen ofte anders rigoureus te doen aenslaan ende te confisqueeren. En opdat daarop niets te seggen soude vallen, dewijl ijder wel wat van de Indische stockvisvellen diende te hebben wert den pachuusmeester door den heer directeur behendich voorsien van de alderbeste, eerste en bestenkoops incoop van amphioen of opium uijt Pattena, rouwe zijde en armosijnen [1] uijt Cassimabasaar etc. En als deese waaren op die plaatsen door een vreemde heijdense hant en naam ingecogt sijn dan geeft den directeur eerst absoluute ordre en last aen de hoofden van de binnencomptoiren om voor 's Compagnie's reecqening in te coopen, wanneer den amphioen van 85 en 90 tot 120 à 124 ropia de man van 72 ℔ gereesen is, gelijk wij anno 1680 en 1681 bijgewoont hebben. Als dit particulier (goet) dan afcomt wert het in een en deselfde paccagie en vaartuugen met 's Compagnie's goederen gedaan, soodat men uijterlijck niet anders kan sien of 't is alles voor d'Edele Compagnie. Deese coopmanschap in Ougly gecoomen weesende wert het door den voornoemden pachuusmeester in 's Compagnie's pachuusen gebergt, waaruijt hij het alneeven 's Compagnie's goederen tot binnenboort van d'Edele Compagnie's boodems weet te laaten bestuuwen, neemende op hem alle periculen die hij voorgeeft daarin te sijn geleegen, waarvoor hij wel 168 ropia de man van 68 ℔ Hollants weet te bedingen, dat met de andere waaren

[1] Een soort van zijdeweefsels.

soo naar proportie gaat. Deese overwinsten moogen door malckanderen wel op 58 procento gesteld werden. Door dit doen is deese vuule morsserije soo in treijn geraackt, dat sij in haar vertier de eijschen voor Batavia en Mallabaar van d'Edele Compagnie niet behoeven te wijcken. Men kan afmeeten daar een lacqueij door sijn schoesmeeren tot ondercoopman en pachuijsmeester raackende in 3½ à 4 jaren tijts 150.000 gulden voor sijn portie in 't Vaderlant brengt, en sijn patronesse, de voornoemde huusvrouw van den directeur, naderhant weduwe in Den Haach, 6 tonnen gouds. Wat naadeel d'Edele Compagnie daarmeede is geschiet, bijsonder als men daarenbooven aenmerckt dat de prijsen van den opium 300, 350 en 400 rijxdaaldaars d' 125 ℔ tot Batavia in 't gemeen heeft gegolden, en bij groote schaarsheijt 800 ja wel 1200 rijxdaalders is vercoght. [1] En vermits de Javanen buijten 't gebruijc van dien drop qualijck konnen leeven geeft dat sap, bij sulcke morsseriën 2½ à 3 centen [2] winst. Wat soude het dan geeven als er de helft minder quam of dat, alles in 's Compagnie's handen sijnde, de markt bij haar alleen conde geset werden, en dat de Hooge Reegering tot Batavia met 'et aencoomen van de Bengaalsvaarders of ter gelegener tijt, als sij de hoogste prijs dagten te connen behaalen, bij beckengeslach hetselve lieten vercoopen in plaats dat men het in de pachuusen van 't Casteel laat verdroogen, als wij anno 1683 en 1684 gesien hebben, totdat al 't voorseijde particulier vertiert was naar te Oostcust van Java ende de rouwe sijde en armosijnen etc. naar Japan.

Van 't verswijgen der thollen. Boven 't bedrog op de coöpmanschappen en alderhande complotterijen comt het sluijcken der thollen voorbij haar derbaan of het rechthuus der Mooren, geevende den directeur de qualiteijt wel aen maar de quantiteijt

[1] Van Dam vermeldt in zijn Beschrijvinge van de Compagnie (Boek III capittel 21) dat niettegenstaande de plakkaten der Hooge Regeering van 7 Juli 1667 en 31 Mei 1683 de particuliere handel „even groot en grof bleef continuëeren, voornamelijk tusschen Bengalen en Batavia, en dat vooral in den amfioen, een koopmanschap voor de Compagnie alleen gereserveerd, die de luiden op velerhande manieren wisten te verbergen en met groote en kleine pakjes over te voeren, waardoor Compagnie's eigen goed tot een instal werd gebracht (gedeprecieerd) en de markt teenemaal bedorven, zijnde notabel dat dezelve vóór dien tijd op haren aangebrachten en vertierden amfioen in één jaar tusschen de zeven en acht tonnen hadde geprofiteerd."

[2] D. i. procenten.

verswijgende, weetende dat ontrent de thollenaars met de jaarlijxe groote geschencken voor reecqening van de Compagnie soo te stellen dat sulcx soo blijft heenslenteren. Ondertusschen comt het versweegene ten profijte van den directeur, en om het almeede een goeden schijn te geeven laaten sij bij de reecqening van de vertholde goederen in de boecken wat overschieten, en soo daarover met de Mooren enig misnoegen ontstaat of wel om meerder oorsaacken openbaare geschillen rijsen, dewijl sij niet heel geck sijn, dan weeten de heeren directeurs haar brieven naar 't Patria en Batavia tot haar verschooning soodaanich op te proncken alsof sij het grootste gelijck van de weerelt hadden. Van deese post is in voorige tijden veel ommeslagh gemaackt, daarom sullen wij daer van affscheijden, niet twijfelende of de heer Isaack Soolmans [1] ende sijn hoogedele de heer Henderick van Rhede [2] sullen dit claarder aen den dach brengen.

Van de incomsten van 's Compagnie's vergunde jurisdictie. D' incomsten van 's Compagnie's gebiet, haar van outs vergunt over de merckt voor de logie van Ougly mitsgaders daaragter over de dorpen van Cinçura en Barnegoor meriteeren aengeroert te werden. Deese plaatsen sijn seedert eenige jaaren in neering en volckrijcheijt soo toegenoomen dat 'et te verwonderen is, willende de inlanders gelockt door de smaack van de vrijheijt onder ons liever coomen woonen als onder de wrevelige en geltsugtige Mooren. Hiervan wert geen post in de boecken gevonden. Den directeur laat door Siawiswas van huus tot huusje soodaanige schattinge invorderen als die Bengaalders ider naar advenant 's Mogols lant beslaan, en daarin wort naar 't oud gebruuck betaalt doe er bijna geen menschen woonden. 't Overige gaat almeede naar den heer directeurs beurs.

Alle periculen en oncosten werden de Compagnie op den hals geschooven en de winsten in haar sack. In somma: 't onderhouden van soo veel Europeesche en inlans dienaaren op de binnencomptoiren, 't bouwen en repareeren van die logies en veel meer andere ongelden werden nu als een last van d' Edele Compagnie gebouckt, omdat den directeur alles

[1] Isaac Soolmans, visitateur-generaal te Batavia, werd in 1684 toegevoegd aan Van Rheede van Drakesteijn in diens zending als Commissaris-Generaal naar Coromandel enz.

[2] Hendrik van Rheede van Drakesteijn, Commissaris-Generaal in Coromandel, enz. (1684—1691).

in Ougly de gemelte heijdenen laat doen, waardoor hij het meerder rendement op de binneplaatsen door het vervoeren en vercoopen van de voornoemde heijdenen en den duuren incoop of aenbesteeding van de goederen self aen hem weet te trecken sonder een stuuver perikel te loopen, want alles wat die maats wert aengeborgt en dat haar mogte overcoomen loopt op risico van d' E. Compagnie alsoo sij als suffiçante cooplieden voor alles aen de Compagnie gedebiteert staan.

Remedie. Om dit voorige soo veel doenlijck te verbeeteren dunckt ons dat den heer directeur buuten den Ouglyschen Raadt niets behoorde te doen, noch dat hij niemant van de Raadspersoonen aen ofte af mogte setten veel min te versenden, maar dat sijlieden neevens den fiscaal van de Hooge Regeeringe tot Batavia alleen moeste dependeren, en dat ijders advijs in den Raad in 't resolutieboeck aengeteeckent sijnde door haar Edelens beeter reflectie soude connen genoomen werden op en tot het avancement van de trouwe dienaaren, dewelke daardoor te meer souden werden aengemoedigt om vrijmoediger ten dienste van d' Edele Compagnie in den Raad te derven spreecken. Verders weegen 't sluijcken der tollen ende de incomsten van 's Compagnie's gebiet: van 't laetste moet nootsaackelijck een post in de boucken gehouden werden, aengaende 't eerste soude door twee gecommetteerden uijt den Raadt, die best ervaaren sijn in de Moorsche taal, buuten weeten van den Moorsen gouverneur deselve cunnen opgenoomen en bij notitie in de vergaadering van Ougly overgelevert werden. Indien alsdan bevonden wiert aan 't tholhuus wat meerder aengegeven en betaalt te sijn soude sulx, mits dat de Compagnie van de jaarlijxe excessive schencagies ontheft wierde, connen geleeden werden, twelck veel gerustheijt en voordeel geeven soude.

'T Cargeeren van de oncost- of guastoshouders. De toelaatinge van de heeren directeurs dat de guastos- of oncosthouders van de Ouglyse logie soodaanich op alle haare leveringen, bijsonder aen de scheepen mogen cargeeren, [1] is sijn opmerckingh waardigh. Den Benjaan [2] Idemelck, die voor alle quade schulden instaat en alles wat tot die bedieninge van

[1] D. i. tot hoogeren prijs in de boeken stellen dan in werkelijkheid is betaald.

[2] Hindoesch koopman, vooral uit Goezeratte, zie Hobson-Jobson i. v. banyan.

nooden is besorgt, bood anno 1676 10.000 ropia of ƒ 14.000 's jaars te willen geeven mits dat denselven oncosthouder de maandelijxe reeckening naar gewoonte aen den directeur overleeveren en voorts stil sitten soude maer A. C.[1] sloech dit plat af, en men bevont naar sijn overlijden dat er jaarlijx vrij meer overgeschooten had. Of den directeur van sulcke persoonen meede niet begroet en beschoncken wert heeft sijn bedencken, ten waare het neven van hem of van den Generaal[2] sijn.

Remedie. Om deese groote schaade door gansch India daar scheepen aencoomen en verversing moeten genieten meede voor te coomen, soude 't naar ons overleg best sijn dat alle de gesaghebberen, kleen en groot, een ordonnantie gaaven aen de schippers en bouchouders van de scheepen om door den cassier aen haar betaalt te werden naar advenant sij volck ophebben, sooals sulx geschiet met reedelijcke ordre en op een prijslijcke manier op Batavia; dan souden die twee hoofden aen den bootsman, schieman, constapel, bottelier, cocq en alle de matroosen soo veel behandigen als ijder toecomt, dan weeten sij dat soo te overleggen dat die arme menschen wel rijckelijck eens soo veel deeg en voetsel er af hebben en daarmeede soo wel tevreede sijn dat men er plaisier aen siet, daar nu ter contrarij 't schelden en vloecken op den guastoshouder of leverancier over sijn godloose, magere, slegte leverantie van 't alderslegste goet, tot de alderduurste prijs de Compagnie in reecqening gebragt, steeds in swang gaat.

Over het laaden van de scheepen. Om de scheepsruijmen vol te laaden wert in 't lant door de heeren gesaghebberen weijnig sorg gedragen. De schippers uijt Bengale, Zouratte, Arracan etc. comende, daar den taruw en rijst ongemeen goeden coop is, laaden haar scheepen in 't gemeen geen $\frac{2}{3}$ voor d'Edele Compagnie en ruijm $\frac{1}{3}$ voor haar selven, wetende op 't een of 't ander pretext den directeur wat wijs te maacken, die het met oogluucking veeltijts laat passeeren omdat haar huusvrouwen die schippers met vele commissiën belasten voor de (ver)mogenste van Batavia en anderen.

Remedie. Tot voorcoominge van dit voorseijde importante point is niet wel iets anders te bedencken als dat alhier in 't

---

[1] Mij onbekend.

[2] D. i. Gouverneur-Generaal.

Patria, wanneer de scheepen gemaact sijn, in handen van schippers en stuurlieden behoorden overgegeven te werden ende te blijven behoorlijcke charters van derselver laading, uijt dewelcke de gesaghebbers altijt bij calculatie souden-connen sien wat en hoeveel goederen die boodems soude connen inneemen, en oock hier te lande daaruijt altijt connen naegespeurt werden of de Compagnie 's kielen behoorlijck op de reijsen in Indiën vollaaden wierden. Soude oock alle scheepen connen geordonneert werden gelaaden te moeten werden in 't bijsijn van den fiscaal en twee gecommitteerdens, die daarvan verclaaringe souden konnen geeven dat sij daar praesent waaren geweest totdat de luucken geslooten waaren etc.

Hoedanich alle particuliere goederen in en uijt Batavia coomen. Alle particuliere goederen van de vermogenste tot Batavia werden door de oppercooplieden nevens 's Compagnie's waaren in een en deselve packagie, als gesegt, in 's Compagnie's pachuusen in 't Casteel geborgen en voorts aen de Chineese cooplieden vercogt en daarneevens gelevert, d'andere mindere particulieren weeten, met corrumpering [1] van de fiscaals, geweldige caffers [2] en boomwagters, [3] ja selfs tot de hartaderlijcke waaren als nagelen, nooten, opium etc. tot binnen Batavia te krijgen, jaa de laatste opsienders derven 't noch wel self coopen, gelijck anno 1682 als 't schip Helvoetsluus uijt Amboina quam is 't geschiet dat door de quartiermeesters Gillis en Dammes, beijde van Rotterdam met deselve boodem uijtgevaaren, met haer boot bij nagt hebben gebragt aen een inlands vaartuugh, vóór aen de mont van de rivier leggende, een groote parthij moernagelen om op ordre van de voorseijde boomwagters afgehaalt te worden.

Verval van gansch Indiën tsedert 1680 tot 1684. 't Was onder de regeering van den overleeden heer Generaal Speelman, [4] door sijn schandelijcke begeerlijcheeden van ongehoorde schenckagies als anders te genieten en daardoor sijn gunstelingen op alle plaatzen voor gesaghebbers af te schicken, soo verre gecoomen dat, gelijck men seijt, alle seijlen tot de caperije blanck stonden, waardoor sij haar eed, eer en pligt

[1] Omkooperij.
[2] Inlandsche gerechtsdienders.
[3] Tollenaars aan den tolboom in de rivier van Batavia.
[4] Cornelis Speelman, Gouverneur-Generaal van 1681 tot 1684.

hadden vergeeten, en derfden sulcke geavanceerden onder andere discourssen wel seggen sij seecker wisten, dat de Engelse directeurs wel 15 en meer procento genooten van haar meesters goederen, die sij aldaar vernegotiëerden, en waarom dat haar sulx niet meede soude toecoomen? Die daarteegen soude hebben (willen) spreecken soude crimen laesae majestatis begaan hebben. 't Is een slecht recht en onnosele pretensie uijtgevonden, daar echter 'er al veel menschen in India meede flatteeren, te weeten dat de Compagnie voor 48 stuuver aen degeene diet gelt versoucken 64 stuuver op haar reecqening stelt: [1] wel is waar dat het wat veel is maar de Compagnie behoeft oock voor niet haar gelt soo verre niet te laaten voeren. Het andere woort is: wie kan er van sijn gage en costgelt leeven? Dat moet men niet seggen in Bengale, Zouratte, Chormandel, Ceijlon, Mallabaar etc.; selver om de Oost, [2] als sij maar den stercken dranck niet en beminnen, kan men 't noch al ter nauwer noot ront schieten. Voorts nemen se het gebit op de tanden en seggen dat alle den omslach van d'Edele Compagnie doch voor de Jooden van Amsterdam is, [3] overslaande om haar conscientie te streelen soo veel bedroefde, eerlijcke weduwen en weesen, die daarvan moeten leeven en soo meenige vroome, godvrugtige ledemaaten en patriotten, die haar middelen in 't eerst met weijnich hoope gewaacht en naar soo veel periculen noch in veele jaaren van oorloge niet hebben genooten, en wie weet of den Almagtigen om sulcke geallegueerde vromen d'Edele Compagnie niet noch en bewaart en tot dusverre gezegent heeft. Dese luijden sijn veeltijts van een geringen staat en aen de borsten van d'Edele Compagnie groot gemaackt, niet eens denckende dat er booven 't goet onthaal van gagie en costgelt met 'er tijt, soo sij maar patientie hebben, tegen den ouden dagh buuten 's Compagnie's schaade wel wat kan opgelegt werden door de stercke vaart van de particuliere Engelschen, Portugeesen en Mooren naar Persiën, Siam, Arracan, Actchijn, Tannasseriën, Maldives etc. oock wel binnenslands op veelderhande maniesen, waaronder gereeckent is dat men gelt op interest can uijtsetten tegens $1\frac{1}{4}$ a $1\frac{1}{2}$ procent 's maants, hoewel dit bij den articulbrief niet toegestaan wert om de quade gevolgen, soo sullen wij echter seggen dat alle

[1] Vgl. mijn aangehaald opstel over de matrozen en soldaten, blz. 343.

[2] De landen ten oosten van Java inzonderheid de Molukken.

[3] Vgl. hiervóór blz. 376 noot 1.

Asiatise jaa self onse Europeese natie 't voorenstaande voor billick sullen oordeelen te moogen doen.

Aenmerckinge van de Engelsen en hoe 't met ons soude cunnen gemodereert werden om de dienaaren een weijnich licentie te geeven buuten schade van d'Edele Compagnie. D'Engelsen hebben voor een manier dat de hoogste officieren ijder naar haar qualiteijt buuten jaa self binnen de ruumen van haar scheepen eenige weijnige lasten werden toegestaan meede te moogen neemen en op haar arrivement publicq te vercoopen. Maar bij ons kan 't soo niet geschieden om den swaaren ommeslach van groote garnisoenen die wij t' onderhouden hebben en dat onse dienaaren door den banck wat meerder gagie genieten, of 't moste met bijsondere afsondering en buuten de volgende goederen sijn daar 's Compagnie's meeste welvaaren in bestaat, en dan noch buuten de ruumen soo veel sij in haar kisten cunnen bergen, als: giroffelnagelen, nootenmuscaad, fouelie, canneel, peper, amphioen, rouwe sijde, salpeter, cooper, vermeljoen, spiaulter, [1] thin, loot en alderhande mineraal daar de Compagnie in handelt, indigo, arreeck, [2] chiancos, borax, barnsteen, bloet- en tackcoraal, muscus, amber de grijs, quicsilver, camphur, armosinen, pelangs [3], pansjies [4], gilams [5], phatholen [6], alderhande rieckent hout, laackens, perpetuaanen [7], guinees lijwaaten etc. En opdat daarin niet het alderminste soude werden geconniveert behoorden de twee fiscaals op Batavia leggende, daar 't alles genougsaam aen hangt, van de Edele Heeren Majores gestelt te werden, lieden van capaciteijt in regten en voorsien met een goede, bondige instructie, daarop sij alle jaaren eerst alhier en daarnaa op Batavia voor de Hooge Regeering haar eed in behoorlijcke forma afleggen souden, gelijck verder de fiscaals van de buutencomptoiren door deselve regeering aengestelt meede op deselve instructie mosten doen. Wij kunnen dan niet sien of 't soude tot redres van de vervallende saacken veel helpen, bijsonder

[1] Een alliage van zink, koper en nikkel.
[2] De noten van den arekapalm.
[3] Een soort van chitsen?
[4] Een mij onbekende stof.
[5] Een mij onbekende stof.
[6] Een soort van zijdestoffen.
[7] Een soort van wollen stoffen.

als sij op haer aenclagte voorgestaan en wat meer gerespecteert wierden. Nu werden se niet geacht, en teegen dat 'et overgeschreeven is en bescheijt op verwacht wert is 't ordinaris al doot gebloet. Ondertussen stellen sij anderen daarmeede sij connen doen wat sij begeeren, ja schoon de particuliere goederen en coopmanschappen al aengeslaagen sijn derft den directeur die wederom ontslaan en weet die wel behendigh weg te laaten brengen, gelijck anno 1678 in Ougly is geschiet door W. V. . . .[1] aen den fiscaal Sonnius, die een groot inlands vaartuug met sijdepacken van Cassumabassaar comende voor reecqening van den assistent Cornelis Chasteleijn [2] aengehouden had, onder de hant ontslaagen is en daarnaer sonder de alderminste reeden, gelijck noch beweesen can werden, afgeset wordende noch alle smaat besuuren moste, daarvan in den incoop van de rijst hierbooven is gewach gemaackt. Daarom seggen wij nochmaalen dat het van een onbegrijpelijck quaden gevolge is, dat de fiscaals en Raadspersonen door de gesaghebberen af- en aengestelt cunnen werden, waardoor sij tot flicfloijers en ontrouwe oogendienaars moeten vervallen om t' avont of mergen bij 't eerste voorval tot een hooger en profijtabelder bediening te geraacken en dat haar gecargeerde maandelijcke reecqeningen niet moogen besnoeijt werden, blijvende soodoende als gesegt tot een decmantel van alle ontrouw die de heeren directeurs maar gelieven te bedrijven.

R e m e d i e. Niet weijnich soude daartoe helpen dat de Hooge Regeering tot Batavia door een cleijn suuverinckje van diegeene, die 't reght door schenckagie buugen, soodaenige patriotten en liefhebbers van 's Compagnie's welstant daar geplaatst wierden, die van herten genegen waaren den sin en volcome meninge van haare heeren principalen te doen en helpen uijtvoeren, wanneer de heeren majores met soo veel ordres te geeven en anderen ommeslach van schrijven meer soo veel niet te doen souden hebben en bekommert sijn. Dan soude het verre genouch gebragt sijn aengesien sij overal soo naebij sijn en alle gebreecken aenstonts konnen doen verbeteren ten dienste van 't gemeen.

---

[1] Klaarblijkelijk heeft de schrijver op het oog den directeur van Bengalen Willem Volger (1677—1678).

[2] Chastelein ging in 1675 als boekhouder naar Batavia, werd in 1682 „groot winkelier", 1691 opperkoopman des Kasteels aldaar, later Raad-extraordinaris van Indië en overleed in 1714, hij stichtte de bekende Christengemeente te Depok.

Oock connen sij onfeijlbaar met het aencoomen van alle scheepen seeckere preuven neemen of de waagen overal recht gaat of niet, daartoe ontbreekt er noijt stoffe door de menichvuldige begunstigde officieren, die jaarlijx over en weer vaaren en 't geen self niet noodich is tot een plasdanck nevens 't vernegotieerde weeten aen te dienen om op de naeste reijs op een goede profijtabele tocht wederom te geraacken, maar de Batavise heeren bedienen sich daarvan stilswijgende sonder eenich gewach in de vergadering ten dienste van d'Edele Compagnie daarvan te maacken. In soodaniger voegen (onder verbetering) was 't alhier ten naesten bij meede te doen door het ondersoecken van d'E. Heeren Majores aen de eerlijcke overgecomene oude dienaaren hoe het door geheel India tot Batavia toe incluijs al gaet, twelck niet geweijgert soude werden als 't tusschen vier oogen geschiede om de moeijelijckheijt voor te coomen, dewijl s' er geen voordeel van konnen hebben.

Over de verantwoording van de laading, victualie en equipagegoederen. Oock sal 't de Compagnie veel profijteeren wanneer de schippers ½, de boechouders ¼ en de opperstuurlieden 't resterende ¼, soo binnenslants en van hier vaarende, in de te cort coomende laading, victualie en equipagegoederen quamen te draagen, omdat de stuurlieden over 't ruijm gaan en den boechouder haast noijt daarin comt, in plaets dat nu den schipper en boechouder ider ½ moeten verantwoorden. Daaruijt soude dan ontstaen dat den opperstuurman sigh bij den boechouder soude voegen omme gesamentlijck te helpen sorgen, dat de schippers haar personagie bijsonder over de victalie en equipagegoederen soo veel niet souden connen speelen [1] en de niewe onkundige boechouders abuseeren met de volgende practijken, als dat sij voor de eerste of tweede maant van hier in see sijnde geloopen geen volcoomen rantsoen geeven na de ordre van d'Edele Compagnie; [2] ten tweeden dat sij seggen veel meer extraordinaris rantsoen in storm, nat, vuul en hart weer aen de matrosen en siecken gegeven te hebben als 't in der daat is; ten derden dat er veel vaaten wan [3] en groote

[1] Vgl. over de malversatiën door baatzuchtige scheepsbevelhebbers op dit stuk gepleegd mijn opstel „De voeding op de schepen der Oost-Indische Compagnie" in deze Bijdragen Dl. 67 blz. 543 vlg.

[2] De grootte der te verstrekken rantsoenen was bij de zoogenaamde rantsoenlijsten uitdrukkelijk vastgesteld.

[3] Lek.

leccagie in gevonden is; ten vierden weet men de maat van dranck met de vinger of duijm daarin te houden niet vol over te geeven, en veel meer sulcke behulpmiddelen van ongerechtigheden die hier te lang sijn om te verhaalen, twelck door practijcq van den bottelier op ordre van den schipper uijtgevoert wert, die alle Saturdagen na d'ordre van de Compagnie de reecqening moet opmaacken en aen den schipper overgeeft, en die behandigt het aen den boechouder dewelcke het onnoselijck en ter goeder trouw in 't consumptieboeck stelt. 't Selve can van de equipagegoederen door den bootsman, schieman en constapel meede gedaan worden. Door sulck doen comt op een lange reijs veel over te schieten, sonder weeten van den boeckhouder maar niet van den stuurman, die veeltijts daar bij staat om goede ordre te houden. Wanneer de provisie en equipagegoederen soodanich in 't ruijm versamelt sijn dan weeten de ontrouwe schippers, als sij op Batavia's rede gecoomen sijn, aen de vrijluijden, dat tappers, waerden of sulcke vuulicken sijn, de provisie en aen vrijschippers van inlantse en andere vaartuugen de equipagegoederen te vercoopen en bij nacht of ontijde door den bottelier de coxpoort te doen uijtsteecken. Hoe kan dan den boechouder, die veeltijts aen lant is en als hij scheep is in de cajuijt slaapt, daarvan weeten? Daarenbooven hangt het gansche scheepsvolck aen den schipper [1] soodat den boechouder de chaloup van 't schip niet kan krijgen al was 't tot 's Compagnie's dienst of moet den schipper beleeft daarom versoucken, en die staat het met een goede buij toe evenals iemant aen een ander sijn eijgen beste paart leent. Soo d'er nu al vroome schippers sijn, die behouden het overschot van de provisie etc. in haar schip en deelen 't op sijn tijt aen de gemeente omdat sij in India soo rijcklijck van de patriase provisie niet voorsien worden. Door sulck gedoente blijven de magasijnen op Batavia soo weijnich voorsien.

Remedie. Om het vercoopen en uijtsetten van de voorseijde goederen [2] uijt de koxpoort soo veel doenlijck te remedieeren dunct ons dit dienstig te sullen sijn: op het inseijlen van de Straat Sunda krijgt sijn Edele daarvan aanstonts kennis, waarop den geweldigen dan volgt, en als 't schip sijn ancker op Batavia's

[1] Hangt geheel van den schipper af.

[2] De voor rekening van particulieren aangebrachte goederen.

rheede heeft laaten vallen, dan volgt den fiscaal, alsdan behoorde den visitateur nevens twee bequame gecommitteerdens daarop te volgen, die in de caamers, ruijmen etc. gingen, en wanneer sij met malckanderen alles gepeijlt en opgeschreeven hadden tselve onder presentatie van eede aen den heer directeur-generaal [1] over te leveren, welcke beëedigde bevindinge door den visitateur-generaal [2] tegens des boekhouders consumptieboexkens dan moest naargesien werden. Ten waare dan den ganschen hoop malckanderen niet verstaat moet het vogeltje op het nestje gevat werden.

Van 't verschansen [3] der schippers op Batavia's rede. 't Is voor de Compagnie meede groote schaade dat de schippers, als sij met haar scheepen die sij van haar principaalen becoomen hebben op Batavia coomen, veeltijts daar van geset of geordonneert worden op een anderen boodem over te gaan, waardoor onlust en tegensin ontstaat, en veroorsaackt dat de timmerluijden die groote huuren winnen naar behooren niet belast werden deselve te voorsien nae de vereijste sinnelijckheijt van dat gebeuijtel, [4] segge seevolck, waardoor die kostelijcke bodems veel eer moeten afgeleijt [5] werden als den behoorlijcken tijt daarvan meedebrengt, tot een onbegrijpelijcke schade, gereeckent over de geheele massa, voor de Compagnie. Oock worden de scheepen door dat verschansen soo schandelijck ontbloot alsof se eerst van de werf waaren afgeloopen. Hiervan cunnen wij geen andere reeden uijtvorschen als dat een ijder, die daarin 't meest te seggen heeft, elck de sijne van de schippers op de meest winstgevende togten soeckt te helpen, en soo de schippers op alle vaarten niet bedreeven sijn ontbreeken d'er noijt lootzen of stuurluijden om haar overal in India te brengen. Maar in tijde van oorloge siet men nae de persoonen wie daartoe 't bequaamste geoordeelt wert.

Remedie. Verre soude dan het beste sijn dat ijder schipper

[1] De directeur-generaal te Batavia was belast met het onmiddellijk beleid van Compagnie's handel, hield het toezicht op hare schepen en pakhuizen en bewaarde de sleutels van deze laatste onder zich.

[2] De visitateur-generaal te Batavia had tot taak het controleeren van de handelsboeken, zoowel die van Batavia zelf als die der buiten comptoiren, alsmede van die welke op de schepen waren gehouden, en was verplicht van zijn bevindingen rapport te doen aan den directeur-generaal.

[3] Verplaatsen, verchangeeren

[4] Vgl. buitelaar, een spotnaam in zeemanstaal voor matroos.

[5] Buiten dienst gesteld.

op sijn uijtgebragte schip soude blijven continuëeren totdat hij thuus wilde vaaren, en dat hij in die tijt door sijn sinnelijckheijt en lust tot sijn houten huus of paart door de timmerluijden er soodanich de hant aen mogt laaten houden, dat de Compagnie veel meerder jaaren haar gebruijck en dienst daarvan mogte genieten.

Geen persoon voor commissaris en directeur gelijckelijck te senden. Dat een persoon van Batavia gesonden wert naa een buutenplaats voor commissaris en directeur gelijckelijck dunct ons oneijgentlijck te sijn. Echter is het seedert corte jaaren soo nae Bengale [1] als Souratte geschiet. Den commissaris moet den directeur in sijn faulten soecken t'agterhaalen, daar men integendeel aen alle in onsen tijt gesien heeft dat sij het commissarischap soo ras van den hals werpen als sij 't met fatzoen doen konnen, om maar aen den smaackelijcken ontbijt van 't directeurschap te geraacken, waarin sij (onder reverentie) de honden slagten die tot haar uijtbraacsel weederkeeren.

Van de vrijluijden en rijcke Compagniesdienaren-weduwen. Weegens de rijcke vrijluijden en 's Compagnie's dienaars weduwen vinden wij ons verschuldigt iets te seggen, als dat wij niet connen sien wat voordeel de Compagnie daarvan heeft, aengesien Batavia door 't garnisoen alleen bewaart moet werden en sijluijden daartoe gans geen last en dragen gelijck wij hier te lande doen, want verpondingen, 200ste penning tsij reëel of personeel of sulcke diergelijcke schattingen meer sijn daar niet bekent, daar sij op Batavia eens soo veel interrest bij de Compagnie van haar capitaalen trecken, die veeltijts door haar voorseijde mans op de voorverhaalde manieren sijn vergaadert, maar ter contrarie sien wij dat se stil sitten, verlangen en hunckeren naar het aenleggen en wegsenden der scheepen van d'Edele Compagnie, die op de meest winstgeevende plaatzen gaan, om aen de onvermogenste vaarende dienaaren, als schippers, ondercoopluijden, boechouders, assistenten, stuurluijden, chirugijns, cranckbesoeckers en mindere officieren, haare penningen op halve winst of bodemerie [2] te geeven tegen de volgende prijsen: als naar Bengaale 25 à 30, Zouratte en Persiën

[1] Wat Bengalen betreft was dit geschied met Willem Volger in 1672 en Nicolaas Baukes in 1683.

[2] Voorschieten, leenen van kapitaal onder verband van schip of lading of wel van beide.

20 à 25 en soo vervolgens, tot deselve cours na de Cust Chormandel, China etc., de minder winstgevende comptoiren pro rato, alles naa de goederen op Batavia coomen te rendeeren weten se de naaste reijs te reeckenen en verscheijde cleijne commissijtjes toe te bedingen, dat voor haarluijden noch een buutencansje is.

't Senden uijt Patria van de hooge gequalificeerde [1] persoonen. Voor 't laest moeten wij, onder verbetering, noch seggen dat de Compagnie groot interrest comt te lijden met het senden van groote gequalificeerde niewelingen, daarvan gans geen preuven sijn van bequaamheeden [2] noch trouwheijt, en die

[1] De ambtenaren van hoogeren rang.

[2] Vgl. hierbij de volgende opmerkingen in de „Aanmerkingen over den jegenwoordigen toestand der zaken van de Generale Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie in Indiën (circa 1750) „.... consequentelijk is 't allenzints indisputabel en uijt de menigvuldige experiëntiën ten vollen evident even datgene mij bij deze gelegentheid herinnere eens (alhier van applicatie) gelezen te hebben in een briefjen, door zekeren dienaar in Oost-Indiën geschreven aan een zijner vrienden in Nederland, alwaar hij onder meer andre redenen zich ten dezen zeer opmerklijk expliceert als hij op deze wijze in alle vrijmoedigheid zegt: onderkooplieden komen uijt het Vaderland medebrengende vijfvoetskisten vol recommandatiebrieven, zijn gaillarde jonkertjes die wel in vermaak en allerhande galante divertissementen volleert zijn maar geenzints van eenen moeijlijken of de herzens fatigueerenden arbeid weten, ja fluctueren nog hierteboven in die detestable en alles destruërende maximes dat het beneden het caracter vän hunne geboorte zoude strijden de handen aan de ploeg te slaan, en zich te appliceren om eenige wezentlijke experiëntiën van zaken te bekomen het wezentlijke interest van de gemelde Compagnie concernerende En nietjegenstaande dat alles (zegt hij verder) dicteërt de politicque reden dat ze geholpen moeten werden gefavoriseerd wezende. Hunne beurzen op een behendige doch teffens indirecte (wijze) wel gevuld hebbende gaan zij, zoo wijs als zij nopens het wezentlijke interieur der zaken gecomen zijn, welgespect weder oploeven werwaart zij maar weinige jaren bevorens zeer sober en mager van daan gekomen zijn. Ondertusschen (zegt deze schrijver en mogelijk uijt eigen experiëntie) worden wij gebruikt voor Christoffels om zulke luije en onkundige hanzen door de diepe wateren van hunne gedemandeerde bezigheden heen te dragen zonder eens bedanktje te mogen hebben, en onze algemeene belooninge is op 't einde egaal met de oude afgeleefde jagerspaarden in Nederland, dewelke uit vreeze van aan den dijk gejaagd te worden van zelve sterven." — Dat hier de vinger wordt gelegd op oud zeer, toont de volgende plaats uit Van Dam's Beschrijvinge van de Compagnie (Boek I Deel I cap 18) „men beschuldigt doorgaans die van Indië over de non-observantie van de ordres, die haar van hier worden toegezonden en aanbevolen, en recommandeert haar niet als personen van bekwaamheid voort te zetten volgens den eed dien zij hebben gedaan, maar zij, ziende dat men hier zelf contrarie doet van hetgene men van haar wil gedaan hebben, zijn

maar enckelijck uijt gunst uijt het Vaderlant gesonden werden, gelijck anno 1685 er een tot Amsterdam aengenoomen sijnde uijt Texel is geseijlt met een swaare familie en 50 pijpen [1] Carelstats en Bronswijx bier, die voedervaaten [2] en twee toelasten [3] Rijnsche wijn nevens veel brandewijnen en gedistilleerde wateren, kisten en kasten met alderhande niewemodese stoffen, bedragende een somme van 20.000 gulden ongevaar, dewelcke door sijn swagers hulp, die een groot rijck coopman is, alle die goederen eerst heeft weeten te crijgen in 't schip van schipper Michiel Colombo die in Texel seijlreede lach na Sarante, [4] en soo voorts weeder de voorseijde goederen heeft weeten over te crijgen bij nacht en ontijde in 't Oost-Indische schip 't Land Schouwen, dat daar meede met den voornoemden Raad extra-ordinaris klaar lach. Dit geallegueerde soude noch wel het minste sijn, maar de persoon selfs nevens sulcken swaare familie en bloetvrienden die met hem over sijn gegaan, moeten alle met swaare costen van de Compagnie opgequeeckt en groot gemaakt werden totdat sij aldaar meede met soodaanige gunst geholpen sijn. Wat dit cost en schadelijck is en is niet wel met gedagten te doorgronden, en sullen om cort te sijn daar maar alleen van seggen dat de ervarentheijt genouch leert, dat de soodanigen sich bij en naar andere heeren van de Hooge Regeering voegen die geen last van vrienden hebben, alles in den Raad toegevende omme haar kinderen, heele en halve broeders maar op alderhande manieren te doen voorthelpen. Wat staat van desulcke te hoopen als alles weg te schraapen waar sij maar bedectelijck kunnen

---

die bevelen van dat respect noch die kracht niet gelijk wel zoude vereischen of behooren te wezen. En dit is mede onder andere de oorzaak dat men doorgaans in Indië heeft en aanhoudt zooveel onbekwame en gedebaucheerde personen, want de zoodanige hetzij onderkooplieden of adsistenten, men verzwijgt nog die in hooger bedieninge van hier gaan, brengen doorgaans mede brieven van adres en recommandatie, dewelke bij die van Indië moeten worden gerespecteerd hoewel de ordres contrarie liggen, zijnde verscheidene exempelen dat de zoodanige herwaarts opgezonden wezende weinig daarna weder in hooger qualiteit in Indië zijn gekomen. Wie zal dan zoodanige ordres van dezelve op te zenden durven nakomen, vreezende daardoor mede te zullen incurreeren en op den hals halen de indignatie van diegenen, die haar patronen hier te lande zijn?"

[1] Lang pijpvormig vat.

[2] Groot wijnvat.

[3] Als voren.

[4] Sorrento.

bij coomen, gelijck den geseijden Raad extra-ordinaris bij verscheijde Indiesvaarders sich in tijts socht te informeeren, blijvende ondertussen treffelijcke, ervaarne, oude trouwe dienaaren alhier en in India lange jaaren verdruckt in eene bediening sitten, die tot menagie [1] van de Compagnie wel twee of drie diensten souden connen waarneemen daar in Bengale, Chormandel, Souratte etc. één mans werck wel tot twee of drie gesplitst is om den overvloet van de pennisten [2] maar te emploijeeren en werck te geeven. Soodanigh voorsiet men de scheepen oock al die op goede togten gaan in plaats van één somtijts drie om de overvloedige gunstelingen maar plaats te geeven en voort te helpen. Met reght moogen wij daarom seggen dat den overvloet van de dienaaren een cancker (voor) 's Compagnie's beurs is, want een ijder schoon hij vroom is soeckt sijn huusgesin met eere voor te staan op de beste manier, en die anders sijn scheelt 'et niet hoe sij er aen coomen gelijck wij overal hebben bevonden. Hoe swaarder parentages hoe grooter ballen over en weeder gekaatst werden, en of men malkander hier anders wil wijs maacken soo seggen wij nogmaalen dat den overvloet van de dienaaren een bederf van de Compagnie sal sijn, want daardoor coomen de winsten van de Compagnie soo besnoeijt te werden. Om sulx voor te comen soude meede een sifting noodich weesen van alle openbaare ontrouwe dienaaren, debauchanten, die opspraackelijk van leeven sijn en onbequam tot haar dienst, dewelcke sonder onderscheijt van persoon uijtgeschooten en gedeporteert na 't Vaderlant behoorden gesonden te werden, en daarteegen met ijder bodem dat nootsaaclijck is van hier te senden soodaenige fraeije cooplieden haar boechouders of knegts, die treffelijcke getuugenis door haar trouwe diensten van haar patroonen hadden. Als dit maar een dozijn jaar geobserveert wierd, soude buuten twijfel de Maatschappij in een treffelijcker stant gebragt werden.

Daartoe den Almagtigen Heere van hemel en van aarde sijn milden seegen gelieve te gunnen.

[1] Kostenbesparing, bezuiniging.

[2] Schrijvers, klerken; in het algemeen de lagere bureelambtenaren.

HET EILAND BONERATE

DOOR

D. J. C. KRIEBEL.[1]

Met schetskaartje.

Het eiland Bonerate is gelegen in het midden van de Soenda- of Floreszee op 7° 18′ 40″ en 7° 24′ 10″ Z.B. en 121° 3′ 50″ en 121° 10′ 20″ O.L. Administratief behoort het tot de onderafdeeling Saleier, afdeeling Bonthain, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden.

Bonerate heeft ongeveer den vorm van een gelijkzijdigen driehoek, waarbij men de weinig op den voorgrond tredende baaien en kapen, voor zooverre zij dien naam verdienen, wegdenkt. De hoogtelijn van dien driehoek is ongeveer 10 KM. De grootte van het eiland is ± 70 KM².

Het is een eenige M. boven de zee uitstekend kalkplateau met eene inzinking in het midden van West naar Oost en met 3 heuvels aan de randen. De kalk komt over het geheele eiland te voorschijn, hetzij als groote blokken op de toppen der heuvels, hetzij als een vaste massa, gescheurd tot grootere en kleinere schotsen of verweerd tot naalden, dan wel als losse kalkbrokken vermengd met aarde, zooals aan den voet der heuvels. De kalk is nergens tot marmer geworden. Eigenlijk laagland treft men nergens aan en daarmede ook geen teelaarde. Het geheele eiland is dan ook zeer onvruchtbaar; de begroeiing is zeer ijl, de heuvels zijn met een 5 M. hoogen opslag begroeid, waartusschen enkele hoogere boomen, die toenemen in aantal naar den top, maar ook daar nog schaars zijn. De vlakte is begroeid met laag kreupelhout, ongeveer 2 à 3 M. hoog, met enkele

[1] Bij het opstellen van dit stuk is dankbaar gebruikt gemaakt van inlichtingen ter plaatse door den Posthouder J. J. Banse, tijdens mijn altijd vluchtige bezoeken aan Bonerate als Controleur van Saleier.

hooge boomen er tusschen. In het midden van het eiland zijn groote grasvakten.

Aan de noordkust, links en rechts van de baai van Meantoe, liggen de twee voornaamste heuvels nl. de Koepi[2] en de Boeta Boela. Niet ver van de noordkust loopen de oost- en westhellingen dezer heuvels in elkaar en vormen een lagen weg waarover de weg van Bonerate naar Meantoe loopt.

De zuidhellingen zetten zich respectievelijk in zuidelijke en zuidwestelijke richting voort tot dicht bij de hoofdplaats en komen daarbij niet over den weg Bonerate-Sambali. De west- en noordhelling van den Koepi[2] en de noordhelling van den Boeta Boela staan met bijna loodrechte wanden tot in zee af.

De derde heuvel, de Boengko Toewo, ligt op het Z.W. deel van het eiland in Z.W.-N.O. richting. De Z. en W. helling staan steil in zee af, de W. helling loopt voort in de Z.W. kaap van het eiland, genaamd kaap Oeda Laoenti en zet zich van daar verder voort op de kleine rotseilandjes Nonah, Groot- en Klein-Tetirang.

De spleten en plooiingen in de heuvelhellingen zijn te gering dan dat zij den naam van ravijn verdienen. Volgens de zeekaart is de Boeta Boela 167 M. hoog, de beide andere zijn lager; den Koepi[2] schat ik op 100 M., den Boengko Toewo op 60 M.

Laagland is er niet, behalve de stranden die overal zeer smal zijn en alleen wat breeder bij de hoofdplaats, waar zij langzaam overgaan in de boven reeds genoemde inzinking in het midden van het eiland en van daar in het plateau en de heuvelhellingen. Dit plateau gaat elders overal met steile wanden over in het strand, behalve bij Sambali.

Slechts op enkele plaatsen dringt de zee wat dieper naar binnen en vormt daar strand en een baai. Waar dit het geval is hebben de inlanders zich neergezet en kleine kampongs gevormd, nl. op de noordkust bij Meantoe, op de oostkust bij Sambali en tusschen deze beide kampongs in ten Z.O. van de Z.helling van den Boeta Boela: aan de Z.kust bij Onemalangka en Onemakakata en nog eenige kleine stukjes, op de W.kust bij de hoofdplaats en bij Ledja. Waar het gebergte aan zee komt is de kust bezaaid met groote afgebrokkelde rotsblokken. Het verschil tusschen eb en vloed is 2 à 3 M.

Behalve de baaien van Ledja, Onemalangka en Onemakakata, die feitelijk niet daarvoor in aanmerking komen, moeten genoemd

worden die van Bonerate op de westkust en van Meantoe op de noordkust. De eerste is de grootste en wordt gevormd door den zuidelijken uitlooper van den Koepi[2] en den westelijken uitlooper van den Boengko Toewo. Zij is zeer ondiep en wordt van het diepe water afgescheiden door een verhoogden steenachtigen drempel, die bij eb het binnenzeilen der prauwen belet en bij vloed een hevige branding veroorzaakt. Bovendien is de baai begroeid met lang zeegras dat zeer hinderlijk is voor de scheepvaart, zoodat tweemaal 's jaars een geul moet worden schoongemaakt. De baai van Meantoe is niet veel beter, ook deze is zeer ondiep en van het diepe water afgesloten door een zeer langen breeden zandweg, die ook bij vloed nog boven water uitsteekt en alleen aan de oostzijde een nauwe geul openlaat voor de prauwen.

Als kapen moeten genoemd worden de Oeda Opa en Oeda Boeta Boela aan de noordkust, de Oeda Tadoe bij Sambali aan de oostkust, de Oeda Lagoendi aan de zuidkust en de Oeda Laoenti aan de zuidwestkust.

Het geheele eiland is omgeven door een koraalrif van ongeveer 500 M. breed, behalve bij Meantoe waar het een 700 M. en bij de hoofdplaats waar het een 600 M. breed is en dat zich voortzet om de kleine eilandjes heen langs Onemakakata, waar het een 1000 M. breed is. Bij Bonerate en Meantoe loopt het uit in een verhoogden weg en bij kaap Oeda Opa in een steenrif in N.W. richting. Dit rif is overal zeer hinderlijk voor de scheepvaart, evenals de moessons die hier regenrijker zijn dan bij het noordelijker gelegen Saleier. Gedurende den W.moesson is de baai van Bonerate, gedurende den O.moesson die van Meantoe, bijna niet toegankelijk. De Koninklijke Paketvaartmaatschappij, die vroeger met hare booten Bonerate aandeed, kreeg dan ook bij G.B. d.d. 6 December 1890 n° 9, vergunning om, wanneer dit voor schip en lading noodig geacht werd, te ankeren onder beschutting van het tegenover liggende eiland Kalaoe bij de kampong Beroe op de Zuidkust. Ook de prauwen ankeren daar dan of bij Meantoe op Bonerate. Ook de zeer sterke strooming tusschen Bonerate en Kalaoe is hinderlijk voor de scheepvaart.

Engelhard in zijn «Mededeelingen over het eiland Saleijer» (p. 274) vermeldt dat op 17/18 Maart 1881 een hevige cycloon Bonerate en Kalaoe teisterde. De zee daalde plotseling 5 à 6 M. om daarna met ontzettend geweld terug te keeren en alle

strandkampongs te verwoesten. 18 grootere en kleinere prauwen op de reede van Bonerate verdwenen.

Rivieren zijn er niet op Bonerate; het regenwater dringt voor een groot gedeelte in den poreuzen kalkbodem of loopt langs kleine gootjes in zee. Het grondwater ontlast zich op enkele plaatsen aan de kust door bronnetjes.

Een drietal voor het verkeer zeer voldoende wegen van 4 à 5 M. breedte zijn aangelegd van uit de hoofdplaats. De eerste weg loopt naar Meantoe over den verbindingsrug van den Koepi[2] en den Boeta Boela, is hier en daar zeer steenachtig en daalt tamelijk steil af naar de Noordkust. Een betere weg, vrijwel zonder verheffingen, loopt in O. richting naar Sambali en een derde weg naar de Z.kust, naar Onemakakata, die met een kleine helling over den uitlooper van den Boengko Toewo loopt. Deze wegen zijn bijna de eenige plaatsen op het eiland waar een onafgebroken laag aarde is, voor zoover die er op den N.- en Z.weg niet door den regen hier en daar weer afgespoeld is. Het aanleggen van sloten is nl. zeer bezwaarlijk door den kalkachtigen aard van den bodem.

De lengte van den eersten weg is ± 6 K.M., van den tweeden ± 10 K.M., van den derden ± 4 K.M. Bij eb kan men rondom het geheele eiland loopen, echter niet zonder dikwijls moeizaam klauteren over de vele rotsblokken.

De voornaamste voetpaden zijn van de hoofdplaats naar Ledja met een zijtak naar den N. hoofdweg. De andere voetpaden verbinden de kampongs onderling; zij zijn alle zeer primitief en veranderen met de verplaatsing der ladangs. Door het struikgewas zijn zij dikwijls moeielijk te herkennen; het loopen gaat er zeer bezwaarlijk door kalknaalden, spleten, gaten en kuilen. Op vele plaatsen is paardrijden voor paard en ruiter zeer gevaarlijk.

De kampongs liggen gedeeltelijk langs het strand, gedeeltelijk in het binnenland. De laatste zijn van heel weinig belang, zeer klein, hier en daar slechts enkele verspreide huisjes, opgetrokken van primitieve materialen: dunne stammetjes voor steilen en verder wat bamboe, gras en klapperbladeren voor wanden, vloer en dak. Een enkel oud huis is wat degelijker gebouwd, doch over het algemeen zijn het niet meer dan tot vaste woonplaats ingerichte ladanghuisjes. Ook van kampong kan men moeielijk spreken, de huizen staan midden in de tuinen verspreid, de gewassen zijn geplant tot vlak aan de huizen. De slechte staat

der kampongs en huizen moet worden toegeschreven aan vroegere toestanden. De bewoners van Bonerate waren tot de zestiger jaren der vorige eeuw handelaars, maar vooral zeeroovers en als zoodanig gevestigd aan de kusten. De handel bestond voor een belangrijk deel uit slaven, die in het binnenland aan het werk werden gezet om de tuinen te bewerken; huisvesting kwam er dus minder op aan. Een groot bezwaar was gebrek aan drinkwater en zoo vindt men nu nog de in vroeger tijd door slaven gegraven putten, tot 30 M. diepte uitgehouwen in den kalkbodem. Eens in het jaar worden die putten schoongemaakt, hetgeen met groote moeielijkheden gepaard gaat daar één man met moeite aan een touw naar beneden gelaten kan worden door de nauwte dier putten. De kampongs in het binnenland zijn: Djamboe, Piropa, Watoe Soeridi, Limba, Benteng Lambone, Benteng Wamidjo, Benteng Melamboe, Bongking. Vroeger behoorden deze kampongs tot zes galarrangschappen waarvan het hoofd met zijn familie en andere voorname handelaars op de tegenwoordige hoofdplaats Bonerate gevestigd waren in 6 kampongs, gelijknamig met de galarrangschappen. Uit die 6 kampongs ontstond de hoofdplaats. De Galarrangs (kamponghoofden) werden in later tijd bij vacature niet meer vervangen zoodat er nu nog slechts één over is. De strandkampongs: Bonerate, Onemakakata, Lagoendi, Onemalangka, Sambali, Meantoe en Ledja verkeeren in iets beteren toestand dan die in het binnenland. Alleen Bonerate [1] maakt hierop een uitzondering.

Het is een flinke, groote kampong met hoofd- en zijwegen die van de huizen en erven gescheiden zijn door goed onderhouden bamboeheiningen. De bovengenoemde 6 kampongs, waaruit Bonerate vroeger bestond, waren: Erowali, La Kio Kio, Iro Iro, Iro Ikoe, Wai Komba en Oro Oro. De geheele kampong bestaat uit een 500-tal huizen. Vele daarvan zijn groot, ruim en soliede gebouwd, enkele zijn voorzien van zinken daken. Daar het eiland Bonerate zelf geen hout heeft, moet alles aangevoerd worden, vroeger van het nabijgelegen eiland Kalaoe, tegenwoordig van Tanah Djampea. Een flinke moskee met zinken dak staat in het midden van het dorp. Eenige toko's voorzien in de noodzakelijke behoeften; de passar wordt druk bezocht. Enkele oude graven, o.a. dat van Opoe Djongga, liggen midden

[1] Volgens Dr. Adriani (Encyclopaedie van Ned.-Indië, 2e druk. dl. I,) beteekent Bonerate: hooge zandbank.

in het dorp en worden als heilig door de bevolking vereerd. Buiten het dorp, aan den weg naar Sambali, liggen graven van onbekende Europeanen. Ook is er nog te zien een herinnering aan den stamvader Saweri Goding, nl. een steenen bijl, de z.g. bingkoeng en een steenen kalotje de zg. songko, beide te Mintoe'oe (een thans verdwenen kampong dicht bij Bonerate). Verder vindt men te Lagoendi het graf van de eerste vorstin van Bonerate, afkomstig van Binongka in Boeton en dat van haar man; op beide graven wordt druk geofferd.

De eerste bewoners moeten afkomstig zijn van Binongka in Boeton. Onder de beide vorstinnen Opoe Rongga en Opoe Djongga kwamen zij eerst naar Kalaoe, waar zij van de aldaar gevestigde bevolking vergunning kregen zich neder te zetten op Bonerate. In het tegenwoordige Lagoendi en Bonerate stichtten zij de eerste kampongs. Blijkbaar overvleugelde Bonerate spoedig Kalaoe; wat hiervan de reden is is onbekend. Wel is waar biedt Kalaoe weinig vlakke open gedeelten aan tot vestiging, maar zooals op het eiland Saleier blijkt, waar vele groote kampongs juist boven op het gebergte liggen, is dit geen bezwaar. Te minder daar Kalaoe economisch veel beter bedeeld is dan Bonerate: veel en goed hout en op alle plaatsen een vruchtbare bodem. Misschien dat gebrek aan goed drinkwater een der redenen was. In 1862 gaf Bakkers als de sterkte der bevolking: op Bonerate 6000 zielen, op Kalaoe slechts 900. Langzamerhand werd de bevolking op Bonerate zeer gemengd: Boetonneezen, Makassaren, Boegineezen, Saleiereezen en allerlei menschen van de Kleine Soenda-eilanden, vooral van Flores. Het aantal slaven was zeer groot. Bakkers vermeldt dat in 1862 $\frac{1}{3}$ der bevolking slaaf was. De prijs van een slaaf was een oud geweer en wat kruit.

Wat de sterkte der bevolking betreft, deze was in de jaren 1862 (opgave Bakkers) 1880 (volgens Engelhard) 1912 en 1915:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
1862 . . .	1580	1553	950	799	5882 [1]
1880 . . .	?	?	?	?	4935
1912 . . .	1027	1246	760	674	3707
1915 . . .	973	1211	684	614	3482

[1] Met de uitgezeilden mee schat Bakkers het totaal op ± 6000 zielen. In 50 jaar is de bevolking dus verminderd met ± 38 pCt.

De huwelijken komen tot stand met de bruidsschat = soenrang. In 1862 vond Bakkers dat deze betaald werd aan de ouders van het meisje, terwijl de familieleden ook hun deel ervan kregen. Het bedrag ervan hing af van den stand van het meisje en bedroeg respectievelijk:

f 176.— aan geld en 7 katti waarde aan goederen.
- 176.— » » » 5 » » » »
- 88.— » »
- 44.— » »

waarbij een katti een waarde vertegenwoordigde van f 160.—

Vóór 1862 werden slaven in plaats voor geld gegeven zooals dit nog op Kaláoe het geval was in dat jaar. Op het oogenblik vormt het zg. schutten van den bruidegom een belangrijk moment in de huwelijksplechtigheid. In optocht wordt hij door het dorp naar het huis van de bruid gevoerd in een soort palankijn; komt de stoet voor den tuin zoo is deze afgesloten en de afsluitboom wordt eerst weggenomen als elk der feestgangers iets geofferd heeft. Doch ook verder wordt overal geschut: in den tuin, vóór, op, boven aan de trap, in de deur, in huis, rondom de bruid, op de vliering, aan den uitgang, door het geheele huis staan jonge meisjes met bakjes en emmertjes om geld te vragen. Van de vliering worden emmertjes aan touwen neergelaten en wie niet spoedig genoeg betaalt krijgt onder hoongelach een tik met het emmertje. Voorzien van een buitensporig grooten zak waarin duiten, doen de deelnemers, rammelend met het geld, hun intocht in het huis, groote grepen doende in den geldzak alsof zij wonder wat gaven. Doch de totaal onkosten beloopen voor den gewonen man niet meer dan een f 50. Het geheele dorp neemt aan het feest deel.

Een soort schaking heeft nog bij elk huwelijk plaats. Zoodra beiden het eens zijn, gaat de jongen 's avonds naar het huis van het meisje en doet alsof hij thuis is, zoo ook het meisje; zij kookt zijn avondeten en zorgt voor hem. De vader begint aanmerking te maken, wil hem wegjagen maar de jongen weigert, hij blijft en overnacht in het vreemdelingenlogies in het huis van het meisje. Dit alles gaat met veel krakeel gepaard en elken avond wordt de twistkomedie herhaald, totdat de wederzijdsche ouders het eens zijn over de bruidsschat. Feitelijke schaking met toestemming van het meisje komt nog al eens voor, beiden vluchten dan in een prauw naar een naburig eiland, waar de

goeroes en hoofden de zaak in handen nemen en onderhandelen met de ouders.

De gezondheidstoestand is over het algemeen beter dan op de andere eilanden van den Saleier-Archipel. Aan mijnworm lijden vooral de kinderen, doch ook de volwassenen. In het begin van den regentijd komen vele gevallen van buikziekte en malaria voor, doch beide zijn niet van ernstigen aard. De kindersterfte is groot door stuipen en malaria. Gebrek aan goed drinkwater is ook hier niet bevorderlijk voor de volksgezondheid, alleen op de hoofdplaats heeft men goed en voldoende drinkwater. De geheele bevolking is gevaccineerd en gerevaccineerd, moeielijkheden ondervindt de vaccinateur niet bij zijn werk.

In Januari 1912 werd een particuliere school opgericht op de hoofdplaats. Het aantal leerlingen schommelde tusschen de 20 en 30. Het groote bezwaar hier als elders is een goed onderwijzer te vinden. Niet velen hebben lust naar het zeer afgelegen Bonerate te gaan, geld om een voldoend salaris te kunnen geven is er niet, waar nog bij komt dat het streven van elk onderwijzer is in Gouvernementsdienst over te gaan om de schriftelijke aanstelling, ook al is de bezoldiging steeds lager. Dit en gebrek aan leerlingen door verhuizing naar het eiland Tanah Djampea, was de reden dat de school te Bonerate in 1915 gesloten en overgebracht werd naar Tanah Djampea.

De taal is waarschijnlijk een mengelmoes van Boetonneesch, Makassaarsch, Boegineesch en van diverse talen der Kleine Soenda-eilanden. Bakkers geeft in zijn artikel over Bonerate en Kalaoe een woordenlijstje.

Op landbouwgebied is Bonerate wel het minst bedeelde onder de grootere eilanden van Saleier. De grond is buitengewoon ongeschikt voor cultures door de kalklagen die allerwege aan de oppervlakte komen. De hellingen der heuvels bestaan voor het grootste gedeelte uit groote kalkbrokken, de kleine spleten daartusschen laten geen landbouw toe. Slechts het ijle geboomte weet met moeite zijn wortels in te dringen. De vlakte is iets beter, gedeeltelijk bestaat deze uit zich als ijsschotsen voordoende kalkblokken, gedeeltelijk uit scherpe kalknaalden; hier zijn meer grootere en kleinere gaten waarin wat lichtroode aarde is, of wel men zoekt aarde op andere plaatsen en brengt die in de gaten om ze te beplanten. In de diepere gaten ziet men tot zijn verbazing sirih- en zelfs vruchtboomen geplant; met haar lange

stengels gaan de sirih-ranken diep in de spleten om grond en water te zoeken; de ranken worden vervolgens over en langs een stellage geleid welke gebouwd is boven de gaten. De vruchtboomen staan geheel verborgen in de spleten, alleen de kroon steekt er boven uit. Met groote moeite wringt de inlander zich in het nauwe gat om de vruchten van den laboe te plukken. Geheel Erowali (bezuiden den weg Bonerate-Sambali) heeft zulk armzalig aanzien. Men vindt daar geen stukje grond van enkele vierkante meters groot dat bedekt is met zuivere aarde. Alleen de westhelling van den Boengko Toewo is iets beter.

Ook Iro Ikoe (ten noorden van genoemden weg) is iets beter maar niet veel. Het W.gedeelte links en rechts van den weg Bonerate-Meantoe heeft wat meer en wat donkerder gekleurden grond, ook deze is toch nog zoo mager dat na één keer djagoengplanten de grond reeds uitgemergeld is en lichtrood wordt.

Hoe men nog wat van den bodem trekt is onbegrijpelijk, temeer daar er absoluut geen zorg aan den aanplant besteed wordt.

De klappercultuur is armzalig, flinke, goed vruchtdragende boomen ziet men nergens. De cultuur is tot slechts enkele kampongs beperkt nl. Bonerate, Onemakakata, Onemalangka, Sambali en Ledja; totaal een 3000 boomen. De inlander beweert dat de klappercultuur zeer is achteruitgegaan, de cijfers wijzen echter uit dat dit niet het geval is. Immers volgens Bakkers waren er in 1862 alleen klapperboomen op de hoofdplaats en wel 2631, dus minder dan nu. De boomen hebben veel te lijden van de periodieke droogten en de klappertor, welke laatste plaag men toeschrijft aan de groote hoeveelheid broodboomen op de hoofdplaats, de lievelingsverblijfplaats dezer torren. Ook de bladziekte veroorzaakt veel schade. In het laatst van 1915 bezocht een ambtenaar van het Departement van Landbouw, belast met een onderzoek naar de pisangziekte op de Saleiereilanden, o.a. ook Bonerate en werd de klapperziekte onderzocht.

De klappers worden hoofdzakelijk voor eigen behoefte gebruikt, het eiland levert daartoe echter niet voldoende op, zoodat er vruchten worden ingevoerd, vooral van Kajoeodi, nl. een 6000 stuks 's jaars. De opbrengst der boomen is zeer gering, een 2 à 30 vruchten per boom en per jaar; tegen 75 van goede boomen.

Voor de djagoengcultuur laat men den bodem een achttal jaren braak liggen, dan wordt het ijle bosch gekapt en schoongebrand. Het terrein noemt men dan bimba, het wordt beplant

met djagoeng, gierst en allerlei tusschengewassen. Na den oogst van djagoeng en gierst blijft de andere aanplant staan en noemt men den tuin korangan. Alleen de kustkampongs hebben even vóldoende dajgoeng voor eigen gebruik, die in het binnenland niet, en veel voedingsmiddelen moeten dan ook worden ingevoerd van elders. Alleen als de prijs voor de djagoeng bijzonder hoog is, bijv. 50 pCt. hooger dan gewoonlijk, brengt men het product op de markt te Bonerate en wacht op goedkooper aanvoer van de Kleine Soenda-eilanden.

Zooals boven reeds is gezegd, na den djagoengoogst blijft de tuin liggen, beplant met allerlei groenten en vruchtboomen. Wieden doet men niet meer, men oogst zoolang het onkruid nog niet de overhand heeft en alles verdringt. Aan vruchtboomen zag ik mangga in groote hoeveelheden en soorten. Ook Bakkers sprak in 1862 reeds van de groote hoeveelheden mangga's, verder pisang, serikaja, papaja, djeroek nipis; de laatste ook in groote hoeveelheden w.o. enkele zeer goede soorten, de asam, laboe en eindelijk de kadondong, een vrucht die een jaar noodig heeft om te rijpen en alleen hier wil gedijen. Aan groenten zag ik behalve de widjen, waaruit men balo (een bedwelmenden drank) maakt of het eet gemengd met ketan, nog boontjes = kalotoerè, katjang, oebi, komkommers, watermeloen.

Onder de vruchtboomen moet nog genoemd worden de broodboom, die vooral op de hoofdplaats veel voorkomt en in schrale tijden tot voedsel dient. Sirih wordt heel veel aangeplant tot zelfs langs de wegheiningen op de hoofdplaats. Katoen werd vroeger zeer veel geplant ten behoeve van de weverij, nu ziet men het nog een weinig hier en daar in de binnenlanden van Erowali, doch dat weinige staat er zeer schraal bij. Bakkers vermeldde in 1862: djagoeng, gierst, kapas, pisang, obi.

De nijverheid is van zeer geringe beteekenis; vroeger was het weven met eigen geweven draden zeer belangrijk, en groote hoeveelheden kains werden uitgevoerd, vooral naar de Kleine Soenda-eilanden, in uniforme pakken van 20 stuks. Tegenwoordig is het zeer verminderd door den invoer van Europeesche kleedjes, maar toch heeft er nog wat uitvoer plaats, ook van broeken en hoofddoeken, doch men gebruikt nu in hoofdzaak Europeesche garens. Ook de scheepswerven (bantilang) zijn zeer in aantal verminderd, men heeft er nog een paar op de hoofdplaats; het hout wordt ingevoerd van Kalaoe en Tanah Djampea. Deze

nijverheid is verloopen door den verminderden handel en door verhuizing naar Tanah Djampea.

Door de visscherij is Bonerate belangrijk, vooral voor de tripang-, karet- en schelpvisscherij. De prauwen worden uitgerust door Chineezen op Bonerate naar de Kleine Soenda-eilanden. Als visschers worden in dienst genomen de Badjo's of Toridjene's «Water-menschen» van de Tijger-eilanden. Daar een tocht een drie maanden duurt zijn stevige, zeewaardige prauwen en vele kleine prauwen benoodigd, zoo ook veel werktuigen voor de vangst en dure kookpannen. De kleine visschers zelf kunnen er dan ook niet aan denken voor eigen rekening te gaan visschen, doch verhuren zich aan Chineezen op Bonerate en Makassar. Er wordt een mondeling contract opgemaakt waarbij de handelaars voor de geheele uitrusting zorgen, voor kleeding en voeding waaronder niet te vergeten arak. De geheele vangst moet aan den handelaar worden afgeleverd, die de marktwaarde van het produkt uitbetaalt na aftrek van het voorschot dat genoten is voor kleeding, voeding en wat contant geld. Het resteerende wordt dan in aandeelen verdeeld: 1 aandeel voor den handelaar, 1 aandeel aan den poenggawa van de prauw, d.i. de kapitein, en elk der opvarenden 1 aandeel. Is de prauw het eigendom van een ander, zoo krijgt ook deze een aandeel, evenzoo indien de kookpannen aan een ander toebehooren. De handelaar behaalt zijn winst uit de uitrusting der visschers die hij duur laat betalen, uit de winst op den verkoop en uit het agio-verschil (zijnde 20 duiten per rijksdaalder, in koper uitbetaald).

Het totaal der uitrusting bedraagt ongeveer *f* 50 per man, de bemanning is ± 20 man per prauw, dus de onkosten per prauw bedragen ± *f*. 1000. Gemiddeld worden ± 7 prauwen per jaar uitgerust die twee maal uitzeilen, dus de totaal onkosten zijn een *f* 14000. De prijs der tripang op Bonerate is gemiddeld *f* 30 per picol; de opbrengst der visscherij is een kleine 1000 picol per jaar, zoodat de winst een 100 pCt. bedraagt. Het gemiddelde netto bedrag van wat een visscher verdient is ongeveer *f* 50. Onderweg mag van de vangst niets verkocht worden tenzij in geval van nood. Tegenwoordig wordt gevischt op de banken ten Zuiden van Timor. In het begin der vorige eeuw ging men tot Australië, veel later ook naar de Tenimber-eilanden. In 1904 ontstond daar echter een soort zeeoorlogje met de bevolking aldaar, wegens schending van het strandrecht en in 1906 kwam er zelfs ten-

gevolge dezer kwestie een oorlogschip naar Bonerate. De laatste jaren is de tripang-visscherij op Bonerate zeer achteruitgegaan, omdat de booten van de Paketvaartmaatschappij alle Kleine Soenda-eilanden aandoen en de produkten dus beter ter plaatse verkocht kunnen worden en uitgevoerd. Eene oude Chinees op Bonerate handelde bijv. nog met een kapitaal van *ƒ* 100.000 in zijn tijd, zijn zoon thans met niet meer dan ongeveer *ƒ* 20.000. De tripang wordt gevangen met de ladoeng, d.i. een lijn verbonden aan een stuk lood ter zwaarte van 15 à 20 pond, waaraan een ijzeren punt met weerhaak. Verder wordt een tweetand gebruikt en netten. In diep water als Noord-Australië waar het water bovendien troebel is, wordt wel naar tripang gedoken. Nadat de tripang gevangen is, wordt ze dadelijk gedurende een kwart uur half gaar gekookt, daarna afgekoeld en de rug overlangs opengesneden, dan weer gedurende een kwartier gaar gekookt en gedurende 2 à 3 dagen in de zon gedroogd. Het koken gebeurt met zeewater. Om ze voor bederf te vrijwaren en de sterken smaak er af te nemen, wordt in het kookwater wat bako[2] bast (een rhizophoor) gedaan, hetgeen een roodachtige kleur aan den visch geeft.

De voornaamste afnemers van tripang zijn de Chineezen in Indië en China. Behalve naar tripang vischt men naar schildpadden, die gevangen worden met den ladoeng, de werpspies en met netten. De wijfjes worden op het strand gevangen als zij eieren komen leggen. Het vleesch wordt door de inlanders niet gegeten, alleen de schilden hebben waarde. In den handel onderscheidt men een groot aantal soorten tripang en schildpad (= karet); de prijs is zeer uiteenloopend. De sorteering heeft eerst plaats bij uitvoer uit Makassar en daarna nog eens door den kleinhandelaar.

Verder vischt men nog naar parelmoerschelpen waarvan de voornaamste soorten zijn de lola- en djaping-schelp.

Behalve de gewone zeevisschen worden nog gevangen de zeekoe, de potvisch, de dolfijn, bruinvisch, zaagvisch en haai (haaienvinnen), sponsen en akar bahar, de laatste gebruikt voor de bekende inlandsche zwarte armbanden. De zg. witte akar bahar is zeer duur; ik zag eens een tak van ± 1 M. lengte, met de zijtakjes 1 M. breed, verkoopen voor *ƒ* 30. Het is een universeel geneesmiddel tegen allerlei ziekten. 's Avonds zoekt men met lampjes en flambouwen langs de stranden naar schelpdiertjes,

minderwaardige tripang en kleine vischjes. Vischvijvers treft men niet aan; toch zou met weinig moeite bij Meantoe in de binnenkom, gevormd door het rif, een vischrijke vijver aangelegd kunnen worden. De bevolking heeft er echter geen verstand van en wil er niets van weten, niettegenstaande de vele moeite die de posthouder zich gegeven heeft de menschen er toe te bewegen.

Door zijn ligging midden in de Floreszee en het middenpunt van de eilandenbrug die Celebes met de Kleine Soenda-eilanden verbindt, was Bonerate in vroeger tijd, toen de stoomschepen nog niet de produkten haalden en brachten, bij uitstek gunstig gelegen voor den handel. De inlandsche prauwvaart van Celebes moest, om naar Java, Sumatra en Singapoer te gaan, deze brug langs, zoo ook naar de Kleine Soenda-eilanden, Nieuw-Guinea en Australië voor de tripangvangst. De vrachtschippers dezer zeeën en eilanden, nl. de Spermonde eilanders, gingen ook steeds langs deze route. Bovendien was Bonerate door zijn afgelegenheid, en met het rijke Saleier als stootkussen, voor de heb- en plunderzucht der vroegere Ternataansche, Gowasche en Bonische overheerschers, gevrijwaard voor te groote belangstelling van die zijde. Zelf zeeroovers van beroep en heulend met hunne collega's uit andere streken, hadden de inlanders ook in dit opzicht niets te vreezen en kon de handel tot bloei komen.

Het eerst werd Bonerate door een Gouvernementsstoomer aangedaan in 1857, door Bakkers met den «Samarang», en daarna in 1862. Het eiland had toen 57 handelsprauwen. Ingevoerd. werden toen kruit en geweren, katoentjes, gereedschappen, Chineesch aardewerk, koperdraad, koralen, opium, gambier, tabak en suiker, die geruild werden tegen slaven, visch, was, klappers, djagoeng, gierst, kapas, zout, en ebbenhout, afkomstig van Kalaoetoewa en Madoe. Van de Kleine Soenda-eilanden werden vooral slaven en voedingsmiddelen ingevoerd. De hoeveelheid kruit en geweren die ingevoerd werd was zeer groot, nl. 200 geweren en 100 vaatjes buskruit per maand, vanuit Makassar en Singapoer.

De Hollander vermeldt dat in 1881 aankwamen 2 zeilprauwen met 22 ton van buitenlandsche havens en 20 prauwen met 111 ton van de kustvaart, terwijl 22 prauwen met 123 ton van Bonerate vertrokken.

Engelhard deelt mede dat het in 1882 algemeen de gewoonte

was dat elke handelaar die Bonerate bezocht, zich daar een beschermer, een adjowarang koos met wiens hulp hij handel dreef en die zorgde voor de betaling der verkochte goederen. Zonder zoo'n beschermer was handel niet mogelijk.

In 1912 bedroeg de in- en uitvoer respectievelijk *f* 33.613.— en *f* 35.474.— De voornaamste invoerproducten waren: djagoeng en andere voedingsmiddelen, aardewerk, kramerijen, manufacturen, bouwmaterialen en diverse huishoudelijke artikelen; de voornaamste uitvoerartikelen: verschillende vischproducten als tripang, schildpad, schelpen; verder hoofddoeken, broeken, wat kapas, hertehoorns en -huiden.

De voortbrengselen uit het plantenrijk zijn gering. Volgens inlandsche berichten moet Bonerate vroeger zwaar bebloscht zijn geweest, zeer waarschijnlijk lijkt mij dit niet, den zeer onvruchtbaren, kalkachtigen bodem in aanmerking genomen. Op het oogenblik zijn de heuvels voor zoover zij niet afgeladangd zijn, begroeid met een 4 à 5 M. hoogen opslag, waartusschen enkele hoogere en oudere boomen. Slechts op de toppen, en daar waar door de groote kalkbrokken niet kan worden geladangd, ziet men wat hooger bosch, met hier en daar een flinken boom. Bij Bonking is wat djatihout, echter niet de moeite waard voor gebruik. Hier en daar vindt men aan den voet der heuvels een weinig bamboe. Op de vlakte is van eigenlijken boomgroei geen sprake. Geregeld wordt alles afgeladangd, zoodat het bosch geen tijd heeft om op te komen; het oudste is daar een 10 jaar oud en nog niet veel bijzonders. In hoofdzaak is het ook hier een eenige meters hoogen opslag, hier en daar afgewisseld door een enkelen boom en doorsneden door grootere en kleinere grasvlakten. Vooral op de noordelijke helft, in Iro Ikoe, treft men deze grasvlakten in grootere uitgestrektheden aan. Het aanwezige bosch levert alleen wat hout voor primitieve huisjes, al het andere, zoo ook bamboe, rottan, moet ingevoerd worden van Kalaoe en tegenwoordig meer en meer van Tanah Djampea. Genoemd moet nog worden de mingkoedoe (Makassaarsch = bingkoeroe) die vroeger gebruikt werd om de roode verfstof te verkrijgen voor het batikken. Toen werd het veel uitgevoerd naar Java. Ook nu gebeurt dit nog, doch weinig. De prijs is *f* 5 per picol.

Het dierenrijk is zeer slecht vertegenwoordigd door wat herten die er volgens Engelhard in 1880 nog niet waren, dus wel in-

gevoerd zijn en eekhoorns. Varkens, ratten, muizen komen er niet voor. Van de vogels moeten genoemd worden allerlei zeevogels, duiven en kakatoes.

De transportmiddelen zijn gering; in het binnenland ziet men enkele rijpaarden en picolpaarden, in de strandkampongs onderhoudt men het verkeer met lepa[2], kleine, uitgeholde boomstammen.

Andere vaartuigen voor den handel zijn:

de palari gemaakt op T. Djampea van 80—350 picol inhoud, *f* 180 tot *f* 700.

de lambo gemaakt op Bonerate van 70—300 picol inhoud, *f* 200 tot *f* 1300.

de padewakang gemaakt op T. Djampea van ± 250 picol inhoud, *f* 700.

de padjalan gemaakt op N.-Flores van 20—70 picol inhoud, *f* 45 tot *f* 100.

Bij zijn bezoek aan Bonerate in 1862 trof Bakkers daar het volgend bestuur aan: een opperhoofd onder den titel van Bonto, een rijksbestierder met den titel van Opoe Mantjoana, Baetta of Papitjara en een Pangalasang; zij werden gekozen door de Galarrangs of kamponghoofden, in overeenstemming met de mannelijke bevolking. De Bonto werd bevestigd door Boni, de Opoe Mantjoana door den Bonto, de Pangalasang door den Opoe Mantjoana. De 6 Galarrangs of kamponghoofden werden gekozen door de bevolking en bevestigd door den Opoe Mantjoana, de onderkamponghoofden of Panre werden aangesteld door den Galarrang. Verder was er nog een havenmeester, de Sjahbandhar, benoemd door Boni. De Bonto was belast met het opperbestuur over het geheele eiland, de Opoe Mantjoana was echter in alle zaken zijn plaatsvervanger, daar de Bonto zich niet rechtstreeks met het bestuur en personen bemoeide. Meer speciaal was hij belast met politie en justitie. Kleine zaken werden afgedaan door den Galarrang, grootere door de gezamenlijke Galarrangs onder voorzitterschap van den Pangalasang. Wist men geen raad met een zaak, of betrof het zeer gewichtige aangelegenheden, dan bracht men de kwestie voor den Bonto. Ook het nabijgelegen eiland Kalaoe was verplicht in gewichtige zaken den Bonto te raadplegen. De Bonto behield aan zich het recht tot het afstempelen van passen of uitklaringsbiljetten, zoowel voor Bonerate als voor Kalaoe. De sjariat moest hem kennis geven van elke beslissing. De inkomsten der hoofden bestonden uit:

Een deel van de lading voor het verleenen van passen aan handelsprauwen;

een heffing op spelen en wel 5 pCt. op hanengevechten, 8 pCt. op Chineesche kaartspelen, 10 pCt. op het tongkospel en 50 pCt. op het omiespel;

van de uitvarende tripangvisschers *f* 0.50, *f* 1.— of *f* 2—, al naar gelang van de grootte der prauwen en een aandeel van de vangst bij terugkeer;

bij huwelijk *f* 2.—, *f* 4.—, 6.— of 8.—, waarvan de helft vóor den betreffenden Galarrang;

voor het afdoen van civiele zaken *f* 8.—;

voor het kappen van hout op Kalaoe al naar gelang van de hoeveelheid *f* 1.—, *f* 1.50, *f* 2.—, *f* 3.— of 4.— en voor 5 of meer prauwen 2 romangs; voor 3 tot 5 prauwen 1 romang, voor minder *f* 1.— of *f* 2.—;

en als hommage jaarlijks een klein deel van de opbrengst der tuinen.

De verplichtingen tegenover Boni waren:

Indien daartoe opgeroepen, opwachting maken aan het hof; in het geheel was dit een 5 maal gebeurd, het laatst in 1854; voortbrengselen van het land moesten dan meegenomen worden; bij groote feesten in Boni moesten dansmeisjes van Kalaoe gezonden worden en op aanvraag moesten 1 of meer prauwen geleverd worden. Ook dit gebeurde weinig, de laatste 15 jaren waren er slechts 3 geleverd.

De rechtspleging was als volgt:

Moord werd gestraft, indien de moordenaar wist te ontkomen, met eene boete van *f* 176.— of *f* 88.— al naar gelang van den vermoorde; deze boete werd verdeeld tusschen de hoofden en de familie van den vermoorde. Werd de moordenaar gevat dan werd hij gedood. Voor een kleinen diefstal werden den dief armen en beenen gebonden en werd hij op den rug op het noordelijkste deel van het eiland in de zon gelegd tot hij stierf. Wie hem hielp werd op dezelfde wijze gestraft.

Bij bloedschande werden beide overtreders in een bamboefuik in zee geworpen.

Bij overspel werd de vrouw naakt op de markt tentoongesteld en als slavin verkocht. De opbrengst werd verdeeld tusschen hoofden en familie van den beleedigden echtgenoot. De overspelige man werd beboet met *f* 8.— tot *f* 20.— al naar gelang

van den stand der vrouw. Alle andere overtredingen werden met boeten bestraft.

Zooals reeds vermeld is er waren 6 glarrangschappen. Na 1910 werden zij bij vacature van het hoofd samengetrokken, in 1914 waren er nog slechts twee, nl. Erowali, het zuidelijk deel van het eiland bestaande uit Erowali, Lo Kio Kio en Oro Oro en het noordelijk deel Iro Ikoe, bestaande uit Iro Ikoe, Iro Iro en Wai Komba. Sedert zijn ook deze twee samengetrokken en is nu één hoofd over het geheele eiland.

Na den oorlog met Boni kwamen Bonerate en Kalaoe, tevoren aan Boni in leen bij het contract van 1860, weer terug aan het Gouvernement, omdat men den invloed van Boni buiten Celebes wilde tegengaan en om een eind te maken aan het zeeroovers-bedrijf. Staatsblad 1860 n° 44 zegt: «dat bij de beëindiging der «geschillen met *Boni* mede door het *Nederlandsch Gouvernement* «zijn teruggenomen de vroeger aan *Boni* in leen afgestane eilanden «*Bonerate* en *Kalaoe*, welke eilanden zijn verklaard uit te maken «een onderdeel van de afdeeling *Saleijer*, ... [zoo] wordt voor-«loopig van toepassing verklaard het reglement op de administratie «der politie en op de civiele en militaire regtsvordering in het «Gouvernement *Makassar* .... (Staatsblad 1824 n° 31*a*)... [en] «worden voorloopig, ten voordeele van het Nederlandsch Indische «Gouvernement geen andere belastingen geind dan de opbrengsten «die vroeger ten behoeve van den vorst of het rijk van *Boni* «werden geheven». (Bakkers vermeldt dat in 1862 aan inkomende rechten werden geheven *f* 5 per bal opium en aan uitgaande rechten 50 pCt. van de tripang, karet en was). De eenige verandering was dus verwisseling van den directen opperheer.

Bij Staatsblad 1861 n° 25 werden Bonerate en Kalaoe verdeeld in twee districten of regentschappen met aanstelling op Bonerate van een regent, met den titel van Pangalasang, op een salaris van *f* 50 's maands, en op Kalaoe een regent, met den titel van Baligaoe, op een salaris van *f* 25 's maands. Beiden werden bij-gestaan door een plaatsvervanger, den Soelewatang. De regenten zouden voorloopig het bestuur voeren zonder bemoeienis van het Europeesch gezag, echter onder toezicht van den gezag-voerenden ambtenaar te Saleier. Zij zouden worden aangesteld door het Gouvernement, de andere inlandsche hoofden zouden volgens landsgebruik verkozen worden en vooreerst gelaten in het genot van de door hen krachtens landsgebruik genoten

inkomsten. Bij Staatsblad 1862 n° 76 werd dit nog eens herhaald, doch in 1875 bij Staatsblad n° 325 werd het herzien. De regenten kregen geen salaris meer en de eilanden werden gebracht onder direct bestuur van een Posthouder tevens collecteur, wiens gezag zich ook uitbreidde over het eiland Tanah Djampea. Diens salaris werd gesteld op *f* 125 's maands, *f* 25 huishuur en *f* 3 's maands schrijfbehoeften. Verder werden nog aangesteld een inlandsch schrijver op *f* 25 en vier politie-agenten op *f* 12 's maands. Bij Staatsblad 1877 n° 256 werd het ambt van havenmeester opgedragen aan den Posthouder. Staatsblad 1909 n° 359 bepaalt het salaris van den Posthouder van Bonerate, Kalaoe en Tanah Djampea op *f* 125 met *f* 25 huishuur en *f* 1.50 schrijfbehoeften. Bij Staatsblad 1911 n° 605 wordt hem die *f* 1.50 ontnomen, krijgt de inlandsche schrijver, nu tevens cipier, *f* 30 en wordt het aantal politie-oppassers ingekrompen tot twee, op *f* 12. Bij Staatsblad 1908 n° 275 wordt een hulpkantoor der in- en uitvoerrechten en accijnzen gevestigd op Bonerate en de Posthouder daarmede belast. Tevens is hij nog collecteur der belastingen, magistraat, scheepsmeter en ijker. Zoo zien wij dus dat de werkzaamheden van den Posthouder steeds omvangrijker werden sedert 1875, doch zijn salaris in 40 jaar in het geheel niet verbeterd werd. Dat de levensstandaard in die 40 jaar ook op Bonerate geweldig gestegen is, behoeft wel geen nader betoog.

Niet officieel voert de Galarrang van Bonerate nog het gezag over de eilanden der Kalaoe Toewa groep ten Z.O. van Bonerate.

Met de inlanders sprekende krijgt men den indruk dat Bonerate. vroeger een zeer belangrijk eiland was, dat het sterk bevolkt was en rijk aan cultures, doch sedert zeer achteruitgegaan is. De oorzaken daarvan zijn verschillende. Bonerate was een middelpunt van den slavenhandel en zeeroof, ook van den wapenhandel; door het Gouvernement werd hieraan een eind gemaakt. De zeer belangrijke vischvangst verplaatste zich door de uitbreiding die de Paketvaartmaatschappij aan hare lijnen gaf; dit was ook de oorzaak dat de kustvaart door inlanders zeer inkromp, waardoor Bonerate als ververschingsplaats, inkoop- en afzetgebied op den achtergrond werd gedrongen. De industrie van kleedjes kreeg een knak door invoer van Europeesche garens en doeken, die van verfstoffen eveneens, daar Java goedkooper voorzien wordt uit Europa.

Toekomst heeft Bonerate geene, integendeel: handel, vischvangst

worden steeds minder, de bevolking verloopt steeds meer naar het naburige eiland Tanah Djampea, dat op cultuurgebied zeer goede bestaansvoorwaarden aanbiedt. Wanneer de zetel van den Posthouder naar dit laatste eiland overgeplaatst wordt, hetgeen hopelijk spoedig zal gebeuren, dan zal het afnemingsproces van Bonerate nog sneller gaan, doch daaraan is niets verloren. Wel zal het in dit geval noodig zijn Bonerate en Kalaoe goed in het oog te houden, opdat deze eilanden niet meer een asyl voor slecht volk worden.

Literatuuropgave.

J. A. BAKKERS. De eilanden Bonerate en Kalao. (Tijdschrift Bat. Gen. XI, 1862).

H. E. D. ENGELHARD. Mededeelingen over het eiland Saleijer. (Bijdragen Kon. Inst. 4e Reeks, VIII, 1884).

G. P. ROUFFAER. Bonerate-eilanden. (Encyclopaedie van N.-I., 2e druk, I, 1917).

Zeemansgids voor den O. I. Archipel, dl. IV, 2e druk, 1912.

Zeekaart 134, 1904. Vaarwaters nabij Tanah Djampea en Bonerate.

(Op het schetskaartje is de omtrek van het eiland genomen naar de bestaande Zeekaarten; wegen en dorpen zijn naar gissing ingeteekend).

EMPAH' FÀTAN; [1]

„KLOPPEN VAN EEN LIJK" OP BOEROE

DOOR

JOH. F. A. SCHUT.
(Zendeling-leeraar der U. Z. V.)

Door Professor G. A. Wilken, indertijd Controleur B. B. op 't eiland Boeroe, is in zijn «Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe» (Verhand. Bat. Gen. dl. XXXVIII, 1875) onder *f*. Begrafenis, 't een en ander medegedeeld omtrent het zoeken naar de doodsoorzaak door middel van 't kloppen op het lijk. Ook de Heer Hendriks spreekt hierover in zijn werk «Het Burusch van Màsarètĕ» (1897), onder «paha-fàtan».

De bewoners van Boeroe zijn tegenover vreemdelingen zeer terughoudend in 't doen van mededeelingen wanneer men hen naar de 'adat vraagt. De Heidenen zijn, gesteld dat zij zich laten ondervragen, meestal volstrekt gesloten. De Mohammedanen, meer vrijmoedig, vaak bij 't brutale af, zijn meer toeschietelijk in dat opzicht. Toch dient men uiterst voorzichtig te zijn bij 't noteeren van wat zij believen op te disschen. Voor 't meerendeel zijn zij van oorsprong vreemdelingen en bijwoners. Zijn ze door huwelijk met de oorspronkelijke Boeroe-bevolking verwant, dan zullen zij hoogstwaarschijnlijk wel veel van de 'adat weten maar

[1] Empah' fàtan, samengesteld uit pàhah, slaan, met 'n korten stok, o.a. de trom of toebà (empàhaa slaan, verbaal-substantief) en fàtan, fàta + n = lichaam er van, stam er van. Kà'fàtan (kà = kaoe, hout) „hout, stam er van," boomstam: empah' fàtan: lichaam slaan.

In de Liet-emlia (taal-oorspronkelijk), d.i. de eigenlijke Boeroe-taal, komen velerlei soorten samengestelde woorden voor; empàhan fàtan zou de beteekenis kunnen hebben van „'t slaan van 'n lichaam," iemands manier om 'n anders lichaam te slaan; maar hiermede zou volstrekt niet bedoeld zijn het empah' fàtan, waarover in dit opstel gehandeld wordt. Al dergelijke samengestelde woorden hebben in de Liét-emlia hun eigen beteekenis. Wilken geeft: oifatan, of pahafatan.

in hun verhalen zijn ze nog al geneigd om met groote verachting te spreken over de Heidensche bevolking, als stonden zij zelf daar ver boven uit, terwijl ze hun relaas illustreeren met wat zij goedvinden daartoe bij te dragen. Tegenover den Zendeling zijn de jonge Heiden-Christenen ook meermalen achterhoudend, wanneer bij de ouderen onder hen navraag wordt gedaan. Dit nu niet direct uit lust om de zaken te verbergen, maar omdat men vreest in conflict te zullen komen met de nog Heidensche familieleden of stamgenooten, wat men om allerlei redenen zooveel mogelijk voorkomen wil. 't Communistische leven is zoo gecompliceerd dat men, wanneer men dat leven van nabij leert kennen, die terughoudendheid best begrijpen kan en respecteeren.

'k Wil dan ook volstrekt niet beweren, dat onderstaande de geheele waarheid bevat in zake 't Empah' fàtan; toch hoop 'k er door iets bij te kunnen dragen tot de kennis van deze voorvaderlijke gewoonte der Boeroeneezen.

Omtrent den oorsprong van deze methode om door wichelen met 't lijk naar de doodsoorzaak te zoeken, tasten we tot heden volkomen in 't duister. «Men is dit van de voorvaderen zoo gewoon», 'n verklaring, die voor den Boeroenees, volkomen afdoende is.

Voor zoover mij bekend, is er een groot onderscheid in de gebruiken bij de verschillende stammen, wanneer men door 't empah' fàtan de doodsoorzaak tracht op te sporen. Voor sommige zaken worden wel andere woorden gebruikt. Deze woorden zijn geboren geworden na den bevruchtenden invloed der verschillende vreemde talen, Soelaneesch, Boetonsch, Boegineesch, Javaansch, Tobèlosch, Djailolo'sch enz., de talen der vreemdelingen-Mohammedanen, die zich in den loop der eeuwen op de kusten van Boeroe hebben neergezet.

Niet in alle gevallen wordt bij overlijden naar de doodsoorzaak 'n onderzoek ingesteld door middel van 't empah' fàtan. Dit geschiedt alleen dan, wanneer iemand gestorven is zonder dat er voor 't sterfgeval eenige duidelijke aanwijzing te vinden is. Ook heeft 't plaats, wanneer iemand door 'n ongeluk getroffen werd 't welk den dood tengevolge had; bijv. 't breken van 'n tak waardoor de ongelukkige uit 'n boom viel en stierf; 't verpletterd worden door 'n boom of 'n rollend rotsblok of iets dergelijks.

Men maakt in de benaming van zulke dooden ook onder-

scheiding. Voor 'n doode gestorven aan 'n ziekte, ook voor iemand die thuis kwam te overlijden, bezigt men 't woord nitoe, dat we naar Boeroeneesche opvatting niet beter kunnen vertalen dan met «wijlen, zaliger», en dit is als substantief opgevat; in 't Maleisch zou men 't weer kunnen geven met marhoem. Zoo spreekt men altijd over 'n overledene, die 'n natuurlijken dood stierf als: nitoe Tesi tàma: wijlen, zaliger Tesi z'n vader (àma: vader, t—, z'n, haar); nitoe Bòï tina: wijlen, zaliger Bòï haar moeder.

Voor iemand, die door 'n ongeluk getroffen werd en hierbij 't leven verloor zegt men nooit nitoe, maar kàfà' moea «bosch-boom-stam (kà = kaoe, fà' = fàtan, moea = bosch), of van kàfà' moea lòloh' mlaïn, «bosch-boom-stam-rollend met z'n deel; z'n noodlot».

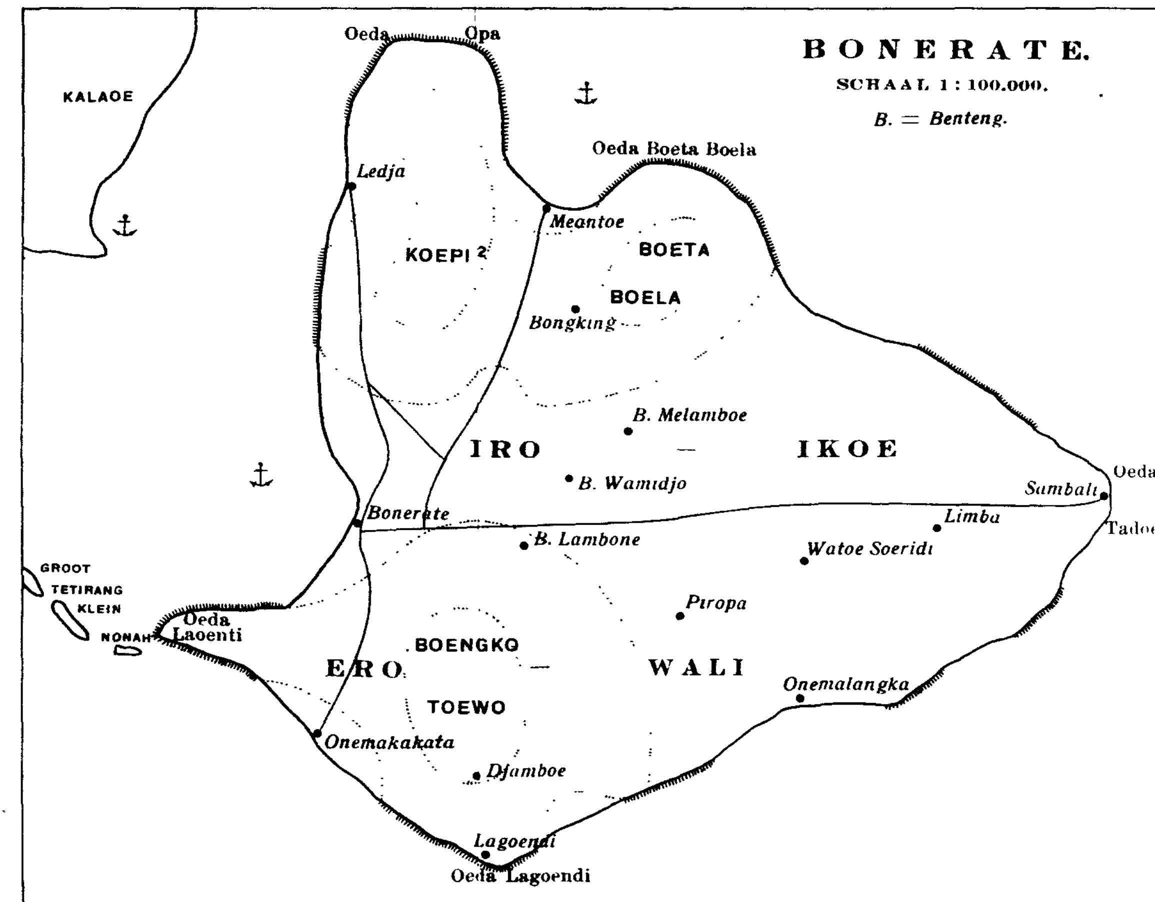
Van de tijden der voorvaderen is men steeds gewoon naar de doodsoorzaak van zulke slachtoffers een onderzoek in te stellen, en men doet dit door te wichelen met 't lijk zelf, het z.g.n. 'mpah' fàtan, of empah' fàtan.

Is iemand pas gestorven, dan wordt 't aangezicht gewasschen. De kleeren die de afgestorvene gewoon was te dragen trekt men hem aan, of men laat hem de kleeren aanhouden, die tijdens 't ongeval en den dood gedragen werden. Intusschen heeft men boomschors gehaald en jonge rotan. 't Lijk wordt nu met boomschors (kà ròkot of eoròhin) omwikkeld, die door middel van rotan-banden wordt vastgesnoerd.[1] Hiervoor bezigt men oe'nitoe (oe' = oea = rotan), terwijl men er voor zorgt, dat men aan een der banden 'n lang stuk bij den knoop overlaat. Dit heeft z'n bedoeling, die straks duidelijk zal worden.

Is dit gebeurd, dan worden er twee mannen uitgekozen, die straks 't lijk moeten dragen. Intusschen heeft men gezocht naar 'n ander tweetal mannen, dat de leiding bij de plechtigheid zal hebben.

Van dit laatste tweetal heet de eene gìb' empàhat, «de slaander» (gìb' van gìbah, mensch; de ì uit te spreken als i gelegen tusschen pik en pek, doch meer overhellend naar de

[1] Door Wilken en Hendriks wordt dit een „bak" genoemd. Wilken: sisang, Hendriks: fnòket (sisan? sisat 'n klein soort wan; fnòket, van fòkih, inwikkelen, efnòkit: inwikkelen verb. subst., „pak, pakje").

BONERATE.
SCHAAL 1 : 100.000.
B. = Benteng.
KALAOE
Oeda
Opa
Oeda Boeta Boela
Ledja
Meantoe
KOEPI
BOETA
BOELA
Bongking
B. Melamboe
IRO
IKOE
B. Wamidjo
Oeda
Sambali
Tadoe
Bonerate
B. Lambone
Limba
Watoe Soeridi
GROOT
TETIRANG
KLEIN
NONAH
Oeda
Laoenti
Piropa
BOENGKO
ERO
WALI
TOEWO
Onemalangka
Onemakakata
Djamboe
Lagoendi
Oeda Lagoendi

i in pik). Deze wordt ook genoemd gìb' kà ĕnikak fàtan, «lichaam-ondervrager, mensch, die ondervraagt 't lichaam» (ĕnikah: vragen, kà: die).

De andere is de angkoda (Mal. nachoda) [1] ook genoemd gìb' enìfat, of gìb' fal' haït; [2] 't werk van den angkoda is te zorgen voor 't graf, de begrafenis, en 't offeren straks bij de doodenmaaltijden.

Gedurende den tijd, dat deze twee hoofdpersonen hun werk hebben te verrichten zijn ze, zoowel ter wille van hen zelf als van de omstanders, steeds met 'n afweermiddel tegen booze, ziekte veroorzakende, en dood en verderf brengende geesten gewapend. De booze geest of misschien geesten, die den mensch 't ongeluk hebben bezorgd, toeven nog steeds in de nabijheid of omgeving van 't slachtoffer; zij zijn er op uit om zoo mogelijk nog meer van de levenden te doen verhuizen naar 't hiernamaals.

Als afweermiddel houdt de gìb' empàhat in zijn hand een fa' mongit isin, wortel van 'n soort reukhout (fà, verkorting van fān: geur er van; mongit: welriekend; isin: binnenste er van), 't welk 'n scherpen welriekenden geur verspreidt. De angkoda is gewapend met stukken gemberwortel (siwi), 't middel algemeen in 't Oosten aangewend tegen de booze geesten. Deze afweermiddelen tegen booze geesten dragen den naam màhoen.

't Werk van den angkoda begint eerst dan, wanneer 't empah' fàtan heeft plaats gehad.

Terwijl men bezig was het lijk in te pakken, trok de gìb' empàhat er op uit om materiaal te zoeken voor den kaoe loek' doefeh, «den stok waartegen aangestooten moet worden», (kaoe: hout, loeken: uiteinde er van, doefeh: aanstooten).

---

[1] De naam angkoda, nàkoda, wordt ook gegeven aan de leiders der groepen jagers, wanneer men maanden lang ter jacht gaat op buideldieren, varkens, herten en civetkatten in 't Gàran-gebied. Dit op jacht gaan, waarbij men steeds gebruik moet maken van de Li' gàran, Gàran-taal, heet marboetoeh.

[2] Gìb' ĕnifat en gìb' fal' haït zijn samengesteld uit ĕnìfat (van tìfak, begraven; gìb ĕnìfat, „begraver", waarin ĕnìfat de adjectiefvorm is van ĕnìfan, begraven, verb. substantivum); en fal' (verkorting van fàleh opbeuren), haït, adjectief-vorm van haik, reeds, al, 't Mal. Soedah dus „'n mensch, die reeds opgebeurd heeft". En dit met recht, want èn de angkoda èn de gìb' empàhat moeten menschen zijn, die reeds te voren 'n lijk hebben behandeld en begraven of „opgebeurd"

Volgens Wilken is dit 'n tak van den matkoefoet-boom (Mal. kajoe radja, Capellenia molluccana T. et B.), maar naar 't geen mij werd medegedeeld moet 't òf 'n tak zijn van den fàkal-boom òf van den potràman. De bedoeling hiervan is deze: fàkal verwijst naar fàkah, in tweeën splijten; hierdoor komt 't binnenste van iets te zien, weet men dus wat er in zit, de waarheid wordt aldus openbaar; de naam potràman doelt op pàràmak; iets aan 'n ander doen opmerken, iemand ergens op wijzen zoodat dit hem duidelijk wordt. Tegen dien fàkal- of potràman-stok zal straks 't lijk moeten stooten, waardoor dan de zaak openbaar wordt en zal aangetoond worden aan de omstanders wie en wat de oorzaak van dezen ontijdigen dood zijn geweest.

Terwijl de gìb' empàhat z'n kaoe loek' doefeh ging zoeken en gereed maakte, beval hij aan de beide dragers twee kà tàbal te hakken. Dit zijn 'n soort staven, in de eerste plaats dienende om op te steunen bij het loopen en klimmen tegen steile hellingen. 't Zijn stokken van 'n lengte die ongeveer tot aan den schouder reikt. Van onderen worden ze 'n weinig aangepunt om spoediger steun te hebben in den bodem, aan 't boveneinde zijn ze voorzien van 'n plat en breed gehouden gedeelte, 'n soort knop die ongeveer den vorm heeft van 'n klein plat schopje van 'n 2 c.M. dikte; de bovenkant is daarbij iets uitgehold. Deze verbreeding met uitholling dient om er den draagstok van 't dubbele vrachtje op te doen balanceeren, wanneer men bij 't rusten den kà tàbal in den grond heeft gestoken en men zich voor 'n wijle van z'n vrachtje wil ontlasten.

Tevens moesten zij voor 'n lang stuk hout of bamboe zorgen, den kà lìbat, «draagstok» (lìbah: met 'n stok op den schouder dragen), waaraan 't lijk met rotanlussen zal worden opgehangen om 't straks te kunnen vervoeren. De uiteinden van dien draagstok zullen straks op de schopvormige knoppen van de kà tàbal's worden gelegd, wanneer 't onderzoek naar de doodsoorzaak plaats hebben zal. (ka kaoe, hout; tàbah: iets ergens anders boven op leggen, zoodat 't balanceert).

Heeft de gìb' empàhat z'n kaoe loek' doefeh gereed, dan gaat hij er op uit om op niet verren afstand een plek te vinden, die niet al te zeer met struikgewas is begroeid. Met z'n hakmes gewapend baant hij zich daarheen 'n paadje en hakt steeds rond zich zwaaiend, kwispelend zooals 'n hond met z'n

staart kwispelt, of 'n visch met z'n staart heen en weer slaat, 't lange gras om, zoodat er 'n plaats vrij komt, groot genoeg om straks te midden der omstanders het empah' fàtan te doen plaats hebben. Dan hakt de «ondervrager» aan z'n fàkal- of potràman-tak 'n punt en roept de dragers hem met 't lijk te volgen. Achter deze twee loopt dan de angkoda, die op zijn beurt weer gevolgd wordt door de familieleden en andere bewoners van 't gehucht of de nabije nederzettingen.

Op de open plek aangekomen keert de «ondervrager» zich naar het *Westen*, waarheen de geest des overledene vertrok, om hier den kaoe loek' doefeh in den grond te planten. Met alle macht spietst hij hem in den grond. Door wikken en draaien maakt hij met 't puntig ondereinde 'n gat, spietst hem er nog eens en nog eens in; dit afwisselende met wrikken en draaien zoolang tot hij goed vast staat. Behendig wordt 't gaatje nu met de teenen vol aarde gekrabbeld en de grond rondom den stok met de hak vastgestampt. Zoo staat de stok onbewegelijk. Nu beveelt hij aan de beide dragers nader te komen tot dicht bij den kaoe loek' doefeh. De beide kà tàbal worden in den grond gestoken, en de dragers leggen den draagstok, waaraan 't lijk opgehangen is, op 't verbreede boveneinde van hun stok, zoodat deze èn op hun schouders èn op de beide kà tàbal rust. Hierdoor wordt hun de last en 't gewicht van hun vracht ontnomen, en houden ze inderdaad slechts 't lijk in balans terwijl 't op de kà tàbal's rust.

Dan beveelt hij den dragers onbewegelijk vast te staan, opdat zij 't lijk niet doen schudden. Dit zou trouwens terstond opgemerkt worden door de omstanders, die allen getuigen moeten zijn bij 't wichelen.

In zeven groote passen doet de gìb' empàhat nu tot viermalen 'n omgang om 't lijk. [1] Op eenigen afstand van den doode staande, strekt hij dan de armen uit en breekt een stuk rotan af van een der banden waarmede de boomschors om 't lichaam gebonden is. Met dit rotanstokje in de hand doet hij nu zeven passen achterwaarts, steeds met 't gezicht naar den doode gewend, houdt dan stand en roept den doode bij name en spreekt hem toe.

[1] Of dit rechtsom — dan wel linksom — gaande gebeurt, werd verzuimd aan te teekenen.

Zoo riep men o.a. bij 'n vrouw, die plotseling gestorven was:

Senen tinan màlat
Raïn tinan màlat [1]
fillao Boeroet Ablao lalat [2]
gam mahìk oek kìhak nam foeat fàtan [3]
oekoe eptòkeh toeh nam kàta ĕnemat
toeh nam làboen eplàboet! [4]
Oh! oekoe pàramak nam enmàtan-poen ne. [5]
nam enmàtan-làhin ne! [6]
Angak-oeteh gam na gìb' lal' tòket!
Angak-oeteh gam na gìb' ĕnaoe!
Oekoe rengah he!
Là bilik bàtak pàmori moan-modan oeteh nam hoema-taoen tongtoeh nam nòro e!
Djiwa fìdak! ah'moeat! ah' modat! [7]

---

[1] màla: azuur, màlat: azuren, adj. Waarom dit praedicaat wordt toegevoegd kon men mij niet mededeelen, doch zie de volgende noot. Zooals uit 't artikel van Hendriks blijkt onder paha-fàtan wordt dit steeds achter den aangesprokene gevoegd.

Rajin tinan malat vertaalde Hendriks met: Gij die de oorzaak zijt. De lezing zal wel moeten zijn Raïn tinan mà lat, azuren moeder van Raïn. Raın = voorbeeld, is 'n naam, die herhaaldelijk voorkomt.

[2] In verband met dezen zin is het màlat, „azuren," van den aanhef toch te verklaren. Hier heet 't: fil lao Boeroet Ablao lalat, „van de zeezijde 't land van Ablao vlakke kust". Ablao is het eiland ten Z.O. van Boeroe, dat door de Europeanen en Oosterlingen meestal Amblau genoemd en geschreven wordt. Achter dit eiland strekt zich voor de Boeroeneezen de zee in haar azuren tint tot in 't oneindige uit; vandaar moet de geest komen, die volgens de opvattingen omtrent 't doodenrijk, daar nog niet kan aangekomen zijn.

De schrijver van 't stuk waaraan 'k dit citaat ontleende was een van mijn beste Boeroesche kweekelingen. Hij maakt in z'n schrijfwijze 'n duidelijk onderscheid tusschen Boeroet eblal' lalat: 't land met 'n binnenste van vlakke kust, 't hiernamaals, en bovengenoemd Boeroet Ablao lalat.

[3] De doode moet haar „lichaam, lijk" bestijgen, maar dit zegt de gìb' empàhat niet, hij noemt 't doode lichaam pisang, banaanstam, trouwens voor 't woord lijk" heb 'k in de Liet-emlia tot heden geen aequivalent kunnen vinden.

[4] kàta, broek, ĕnemat, van temak, dragen v. e. broek; làboen, kabaja; eplàboet van eplàboek, dragen v. e. omhulsel van 't bovenlijf. Ze zijn adjectiefvormen en beteekenen „gedragen".

[5] enmàtan-poen: dood, oorzaak er van.

[6] enmàtan-làhin: dood, wortel er van.

[7] ah' moeat (van àhen, adem), „vredig-ademige" en „frisch-ademige", zijn vleiende bijnamen voor den geest van de afgestorvene; want ah' pòtot, een „heet-ademige" is al even gevaarlijk als eene nın' pòtot, 'n „heetschaduwig" mensch. Gaat diens adem of schaduw over iets, dan blijven de gevolgen niet uit.

dus:

«Azuren moeder van Senen
Azuren moeder van Raïn
Van de zeezijde 't land van 't Ablaosche vlakke strand,
Kom hier heen bestijg uw pisangstam.
Toon aan met uw gedragen broek
met uw gedragen kabaja!
O! doe gij nu opmerken aan (ons) uw doodsoorzaak
den oorsprong van uw verscheiden!
Let op als 'n Ziener! (iemand wiens binnenste aantoont.)
Let op als 'n wichelaar!
Openbaar (geef het over) het!
Dat daarna slechts zichtbaar worde voor uw huisgenooten, en
ook voor uw stam, vrede.
Reis op ziel! vredig-ademige! frisch-ademige!» [1]

Heeft hij dit geroepen, dan doet hij weer zeven schreden naar 't lijk toe, slaat 't zacht met 't stuk rotan, dat hij van een der banden afbrak, en vraagt nu of de doode z'n einde aan den

---

[1] Volgens Hendriks gaat aan dit bedrijf vooraf 't aanroepen van 't opperwezen en de voorouders.

Deze woorden zouden zijn: Eh! Òpo gèba snulat, gamahek fina! Kerek fina, la saksia fili gèbaro emtu wen datukė res — rėsek. Eh Opo ina, Opo àma, gamahek fina, kimi datuki res — rėsek! hetwelk vertaald aldus luidt: „O, Opperwezen kom hier! Sta hier! om te getuigen over onze oudsten, dat door hen hier naar waarheid worde aangetoond!"

Deze redactie in 't Boeroesch is grootendeels foutief. 't Is bijna letterlijk vertaald Ambonsch-Maleisch in de taal van de Amboneezen, die zij Bahasa Boeroe believen te noemen. Òpo gèba snulat moet zijn: Òpo gib' esnoelat, en beteekent „Heer formeerder," (soelah: formeeren).

Volgens mijn zegslui wordt bij 't empah' fàtan, Òpo gib' esnoelat niet aangeroepen, daar deze zaak geheel buiten hem omgaat.

Prof. Wilken zegt dat 't formulier luidt: Eh! Opo Nabiata! iko mahi dohina, kere dohina, loa saksi dohina, kimtoeoek mili-mili. Opo ina! Opa ama! iko mahi dohina, kimtoeoek mili-mili!, of vertaald: „ O, Opo Nabiata! kom hier, sta hier (en) wees getuige over onze voorouders, dat door hen worde geantwoord naar waarheid. Gij (geesten der) voorouders! komt hier en worde door u geantwoord naar waarheid".

Wat door Prof. Wilken geciteerd is, is 'n strandtaaltje van Mohammedaansche bewoners op Boeroe's N. kust in 't Kajelische. Van 'n Nabiata is mij, waar 'k ook onderzoek deed bij de oorspronkelijke Boeroeneezen, nooit iets gebleken; deze persoon is van Mohammedaansche vreemdelingenmakelij.

een of andere kà' nwàket[1] te danken heeft. Telken male als hij den naam van 'n kà' nwàket noemt, slaat hij zacht 't doode lichaam; komt er bij 't noemen dier namen geen beweging in 't lijk en stoot 't niet tegen den kaoe loek' doefeh aan, dan is 't voor al de aanwezigen 'n bewijs, dat de dood niet veroorzaakt is door 'n kà' nwàket.

Is aldus 't bewijs geleverd, dat de mensch niet door 'n ka' nwàket gedood is, dan gaat de gìb' empàhat weer zeven passen achteruit en roept: «gij ontkent, dat gij door 'n kà' nwàket getroffen zijt, wat is dat u heeft getroffen, spreek dan over de andere zaak, onderzoek nauwkeurig uw doodsoorzaak en laat ons daarna vrede en rust genieten».

Weer gaat hij nu op 't lijk toe, slaat 't zacht met z'n rotan en vraagt of de schuldige onder de sànat (mannelijke bloedverwanten) of onder de etkori (vrouwelijke bloedverwanten of stammen) zit. De stammen waaruit de man of vader afkomstig is en die waaraan hij is verwant, worden nu eerst genoemd; daarna die van de familie der moeder of vrouw. Is er bij 't noemen van 'n stam plotseling beweging in 't lijk gekomen, zoodat 't tegen den kaoe loek' doefeh aangestooten heeft, dan is in dien stam de schuldige te zoeken.

Weer treedt de gìb' empàhat zeven treden achteruit, roept den geest des overledene toe niet te bedriegen, komt dan op-

---

[1] ka 'nwàket: bezweringsmiddel dat bij tuinen, doesoens, opslagplaatsen, voorraadschuren enz. geplaatst wordt om diefstal tegen te gaan. Samengesteld uit kà = kaoe. hout; 'nwaket, afgeleid van wàkeh, waarvan de beteekenis tot heden nog niet door mij gevonden is.

Deze kà 'nwaket, zijn miniatuur afbeeldingen van allerlei voorwerpen, of duiden verschillende ongevallen aan. 'n Omgekeerd vaartuigje van sagoebladsteel bedreigt den dief dat z'n vaartuig om zal kantelen als hij er zich mede op zee waagt; twee aangepunte stokjes in liggenden kruisvorm in 'n gespleten rechtopstaand stuk hout, voorspellen den dief lobaire pneumonie. 't Aantal kà 'nwàket is groot. Van Schmidt schreef er reeds over in 't Tijdschr. van Nederl. Indie. V[e] jaargang 1843 en Prof. Martin in zijn werk. „Reisen in den Molukken, in Ambon, den Uliassein, Seran (Ceram) und Buru" (1894), p. 52, 134, 178, 183, 224, 353, 375.

De verklaring van den bekenden analogen term matakaoe moet gezocht worden in de verwensching die men uitspreekt wanneer men in twist is met elkander, en waarbij men òf 'n langwerpig vierkant, 'n grafvorm, op den grond trekt, daarbij zeggend. „mat' kaoen" (dooden-graf), òf eenvoudig met den voet stampt van boosheid en daarbij roept. mat' kaoe! voor mat' kaoen! dood(en) graf! Bij zulke uitvallen van woede is de uitspraak meest al niet erg zuiver.

nieuw nader en bij 't noemen der onderstamdeelen klopt hij weer zacht op 't lijk. Ook nu wordt door 't stooten tegen den kaoe loek' doefeh aangewezen, in welk onderstamdeel de schuldige huist. Dan wordt dezelfde handeling herhaald tot de gezinnen, en eindelijk de schuldige aangewezen is.

Hierop wordt er onderzoek ingesteld naar de doodsoorzaak zelve, of men gedood is door 'n moeli (boozen geest, die slechts in mannen woont) of door 'n kesan (een die alleen door vrouwen zijn werking uitoefent). Blijft dit vruchteloos, dan naar de emkìhal's (beschermgeesten, die in een fetisch wonen; den eigenaar in de hoogte, vooruithelpen kìhah: — naar boven klimmen — maar den vijand allerlei nadeel, ja den dood kunnen berokkenen). Blijkt 't, dat er geen emkìhal in 't spel is, dan wordt er onderzocht of de ongelukkige gedood is door 't gebruik van betooverd eten of drinken (iё ĕmàpoen).

Alleen dan wanneer 't lijk in beweging gekomen is en tegen den kaoe loek' doefeh heeft aangestooten, heeft men 'n bevredigend antwoord ontvangen, is de schuldige aangewezen. Deze moet in dat geval den etnòfon betalen. Dit is sedert lange jaren reeds 'n soort schadeloostelling. In de vorige eeuw bestond deze uit 'n groote porseleinen schotel voor 't hoofd, twee kleinere of twee bijlen voor de armen, twee speren voor de beenen, 'n groote houwer of zwaard voor den ruggegraat en voor elken rib 'n stuk wit goed van 'n vadem lengte. In den tegenwoordigen tijd worden allerlei andere producten van Westersche cultuur gevraagd, maar zijn de eischen niet minder geworden.

In veel vroegere tijden werd in zoo'n geval de bloedwraak toegepast en moest de schuldige boeten met z'n leven.

Is nu 't onderzoek naar de doodsoorzaak afgeloopen dan is hiermede 't werk van den «ondervrager» ten einde en treedt de angkoda op in z'n functie als leider der begrafenis.

Hij is hierom reeds vooruitgegaan, en heeft op 'n geschikte plek in de nabijheid 't gras met zijn hakmes weggekapt om zoo de fèna ('t grondgebied voor den doode) gereed te maken. Dan trekt hij met de punt van z'n hakmes voren in den grond roehak kaoen (graf-kerven), ter aanduiding waar men straks 't graf zal moeten graven.

Hierop keert hij terug en beveelt den dragers en omstanders hem te volgen. 't Lijk wordt op den grond gelegd en hij laat omstanders puntige stokken hakken (soean), waarmede ze den

tamelijk ondiepen grafkuil moeten delven.[1] Is deze gereed, dan laat men 't lijk er in neer, waarbij de beide dragers voornamelijk 't werk verrichten, de eene met het lijk aan 't hoofdeinde, de andere aan 't voeteneinde. Zoodra 't lijk is neergelaten, wordt 't met aarde toegedekt en is hiermede de eigenlijke begrafenis afgeloopen.

Nu beveelt de angkoda aan de omstanders vooruit te gaan; hij zal volgen. Hebben zij zich 'n vadem of tien van 't graf verwijderd, dan moeten zij hier halt houden en op den angkoda wachten.

De angkoda loopt nu viermalen om 't graf, beginnende bij 't hoofdeinde, waar hij ten slotte halt houdt.[2] Hier stampt hij eenige malen krachtig met z'n voet op den grond en roept dan verder: «waarom slaapt gij, sta toch op, we zullen gaan!»

Dan plukt hij 'n groenen tak af, en hiermede steeds achteruitgaande, bezemt hij uit alle macht de voetstap-indrukken weg van allen, die bij de begrafenis hulp verleenden of tegenwoordig waren. De bedoeling hiervan is, dat wanneer straks 'n booze geest of 'n veroorzaker van den dood bij 't graf komt en dit gaat uitgraven om 't lijk te krijgen, die booze geest of doodveroorzaker de voetstappen der levenden niet zal kunnen opsporen, en hij zoo niet in staat is hen te volgen om ook hen te dooden.

Is de angkoda bij de overigen aangekomen, dan gaat men verder. Na ongeveer tien vadem te zijn voortgegaan roept de angkoda: we moeten slapen want 't is nacht!» Allen leggen zich nu op den grond en 'n ieder neemt 'n houding aan als of hij vast slaapt. Dan na 'n wijle roept de angkoda weer: «staat op, laat ons gaan, 't is al dag.» Men staat op en trekt 'n eindje verder. Nu herhaalt de angkoda z'n bevelen nog eens; men slaapt weer, staat weer op en gaat verder. Dit geschiedt tot vier malen.

Telkens nadat men dit schijnslaapje heeft genoten, bezemt de angkoda de voetstappen, steeds achterwaarts gaande, uit, en plant bij elke halte versche stokken in 't pad om dit te versperren; alles om den boozen geest, die bij zijn slachtoffer zal komen, te misleiden.

Na de vierde maal geslapen te hebben (gomoh), gaat men naar 't gehucht waar 't slachtoffer gestorven is.

[1] Hoe de richting van zoo'n grafkuil is, werd verzuimd aan te teekenen.
[2] De richting (rechtsom of linksom) is weder niet aangeteekend.

Terwijl men bezig was met 't empah' fàtan en de begrafenis, hebben de achtergebleven bewoners van 't gehucht, evenals dit bij andere sterfgevallen geschiedt, in allerijl al hun hebben en houden bij elkander gegaard en zijn er mede weg getrokken naar 'n andere plek gronds, waar men als reizigers onder den blooten hemel slaapt, of onder in der haast opgeslagen hutten overnacht. Niet lang hierna zal men dan weer beginnen met 't bouwen van nieuwe woningen. Dit geschiedt echter niet eerder dan nadat de beide doodenmalen zijn genuttigd.

Is de angkoda met z'n helpers bij de vroegere woonplaats aangekomen, dan hakt hij weer versche takken en verspert hiermede alle toegangen tot die oude woonplaats. Tevens plant hij hier gemberwortel (sìwi), vooral bij 't pad, dat hij ten slotte zal inslaan en reeds door de anderen is betreden.

Vier dagen na de begrafenis wordt 't esmol' ròït gevierd (esmola, doodenmaal; ròït, adject. klein). Dit is niet anders dan 'n gewone avondmaaltijd, maar hierbij moet 'n ieder volwassene en kind, vrouw en man, zich eerst 't aangezicht wasschen alvorens men gaat eten. Is men op 'n plaats, waar geen bad- of bronwater aanwezig is, dan moet men zich wasschen met de dauwdruppelen, die zich op bladeren en gras hebben afgezet.

Acht dagen na 't kleine doodenmaal wordt 't groote doodenmaal gevierd, esmol' hāt. Dit doodenmaal wordt ook genoemd «'t afscheidsmaal aan de levenden en de wereld», esmol' tàtak mansiar nĕnewet to tongtoeh edjoenai e. 't Eten, dat voor dezen maaltijd gereed wordt gemaakt heet ië ĕnāt pedhimat, of ië ĕnāt peksìpoen, dat is: «het laatste eten.» Hiervoor wordt gierst (fèten) gebruikt als hoofdschotel, terwijl als bijspijzen buideldieren- en varkensvleesch wordt opgedischt.

Zoodra 't eten tegen 't vallen van den avond gereed is, roept de angkoda die zijn diensten bij de begrafenis verleende, drie gezellen uit de gasten. Hij schept wat gierst op 'n bord, verder stukjes varkensvleesch, en wat van 'n buideldier om dit alles den geest des overledene op z'n graf aan te bieden. Dit eten wordt genoemd iè ĕnāt kà sàmal «eten dat scheiding is». Met hun vieren trekken ze naar 't graf en als ze dit tot op 'n afstand van drie of vier vadem genaderd zijn, houden allen stil. De angkoda beveelt z'n begeleiders te wachten, terwijl zij op den grond moeten hurken *met de gezichten naar 't Oosten gekeerd.*

De angkoda nadert nu 't graf en maakt hier 'n offertafeltje (z.g.n. eplàkat), 't welk hij overdekt met bladeren van den dohin-struik (struik met breede donkergroene bladeren). Hierop plaatst hij 't eten, dat voor den doode bestemd is. Dan gaat hij staan, ook *met 't aangezicht naar 't Oosten gekeerd*, van waar straks de geest des overledene komen moet, en roept eerst luide den naam van den overledene. Daarna zegt hij: kom hier, opdat gij uw eten ontvangt, want gij zijt reeds acht dagen dood; gij moet uw aardsche eten vergeten, uw tuinvruchten vergeten».

Nu houdt de angkoda 'n poos de wacht bij 't eten met z'n hakmes in de hand en ziet toe of 'n vlieg of 'n ander vliegen-insect zich daarop neerzet. Geschiedt dit, dan verwijdert hij dit diertje met de punt van z'n hakmes in *Oostelijke richting*. Lang behoeft hij hierop meestal niet te wachten. De geest heeft van de spijze genoten en nu gaat hij, achterwaarts loopende, naar z'n drie wachtende makkers terug. Bij hen aangekomen, verspert hij 't paadje naar 't graf weer met versche takken, en alle vier keeren huiswaarts naar de gasten, in wier gezelschap nu 't groote doodenmaal wordt genuttigd. Is 't doodenmaal afgeloopen dan worden de verdere avond en de nacht met inga-foeka-spelen (eigenlijk «moeder-land»- spelen; dan feestelijken volkszang) doorgebracht en leeft men weer 't leven van iederen dag.

Hoewel men er van overtuigd is, dat door 't wichelen met 't lijk de waarheid aan 't licht komt, is hieraan in den loop der tijden wel eenige twijfel gerezen. Dit komt o.a. uit in 't verhaal Ronge-tàma, [1] die ter dood gebracht werd omdat bij 't empah' fàtan, hij als de schuldige was aangewezen, die 'n kind uit den stam der Wà Kòlor zou hebben gedood; bij zijn terechtstelling bleek echter z'n onschuld. Dergelijke voorvallen hebben er stellig toe bijgedragen om de bloedwraak af te schaffen en den schuldige te belasten met 't betalen van den etnòfo, de boete.

Utrecht, Dec. 1918.

[1] Dit verhaal is door mij opgenomen in mijn „Op dienstreis met 'n Zendeling-leeraar der Utr. Zend Vereen.", in Indië. Geïllustreerd Weekblad, jaarg. 1919/20, N°s 30, 31 en 34.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

1919—1920.

BESTUURSVERGADERING
VAN 22 NOVEMBER 1919.

Alle bestuursleden zijn aanwezig.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd Mr. F. D. Holleman te Amboina.

Aangeteekend wordt dat de Heeren G. J. Pool, E. E. W. G. Schröder en Mr. E. E. G. Joakim voor het lidmaatschap hebben bedankt, dat de Heer Mr. M. C. Piepers is overleden en dat de leden Brugman, Dammerboer, Ockers, Brascamp en Driessen kennis hebben gegeven van verandering van adres.

In behandeling komen:

1° eene missive van den wd. Minister van Koloniën d.d. 24 Oct. jl. ten geleide van een bundel bescheiden betreffende de herstelling van de door een aardbeving geteisterde bouwwerken op het eiland Bali.

In handen van de Commissie van Bijstand.

2° een schrijven van het Koloniaal Instituut en het Historisch Genootschap d.d. 4/6 dezer in antwoord op dezerzijdsch verzoek om inlichtingen naar aanleiding van het voorstel om mede te werken tot de oprichting van een Comité voor Koloniale Historische Studiën. (Not. October j.l.).

Wordt besloten den uitslag af te wachten van de navraag welke de Heer Heeres zal doen omtrent hetgeen aan het Bestuur nog niet geheel duidelijk is.

3° een schrijven van den Adjunct-Secretaris d.d. 22 dezer, waarbij hij verzoekt zijne bezoldiging in overeenstemming te brengen met de tijdsomstandigheden.

Wordt besloten het salaris van den Adjunct-Secretaris met $\frac{1}{3}$ te verhoogen.

4° een schrijven van het lid Dr. N. J. Krom d.d. 29 Oct. jl. waarbij in overweging wordt gegeven den Minister van Oorlog te verzoeken toestemming te verleenen tot de kostelooze reproductie op de Topographische Inrichting van de kaarten en een tiental teekeningen welke behooren tot zijn werk: «Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst,» dat in opdracht van den Minister van Koloniën door het Instituut wordt uitgegeven.

Goedgekeurd.

5° een schrijven van het lid-donateur Mr. C. van Vollenhoven van 20 dezer, waarbij, onder mededeeling dat aan den Penningmeester van het Instituut van wege de Adatrechtstichting een bedrag van *f* 100 is gezonden (Not. Juni 1917), wordt voorgesteld den handelsprijs van Adatrechtbundel XVIII te bepalen op *f* 5.50.

Conform.

De Penningmeester deelt mede dat hij het genoemde bedrag heeft ontvangen.

6° een schrijven van de firma Martinus Nijhoff d.d. 7 dezer, waarbij — in antwoord op eene vraag om inlichtingen in verband met haar aanbod om de «Bijdragen» te drukken voor *f* 77 per vel — wordt medegedeeld dat, met inbegrip van innaaien, afleveringsomslagen en deelsomslag, de prijs per vel thans op *f* 82, moet worden gesteld.

Wordt besloten van het aanbod geen gebruik te maken.

7° een schrijven van Dr. O. Damsté ten geleide van zijne vertaling van gedeelten uit Grotius «De Jure Praedae».

In handen van de Heeren IJzerman en Juynboll.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen de volgende opstellen:

a. P. H. van der Kemp: »De vestiging van het Nederlandsch gezag op Borneo's Westkust in 1818 en 1819. Naar onuitgegeven stukken».

b. A. K. A. Gijsberti Hodenpijl: «De handhaving der neutraliteit van de Nederlandsche loge te Hougly bij de overrompeling van de Engelsche kolonie te Calcutta in Juni 1756».

In handen van de Heeren Van Berckel en Heeres.

De Heer Rouffaer vraagt of in het rapport van wijlen Prof. Van Ophuysen over diens reis in de Straits Settlements (1896), iets voorkomt over het Maleische schiereiland, dat voor de wetenschap van waarde is.

De Voorzitter vermeent op die vraag een ontkennend antwoord te mogen geven.

De Heeren Van Ronkel en Juynboll verzoeken andermaal diligent te worden verklaard ten opzichte van het van hen verlangde praeadvies over eene door den Heer Rouffaer in Mei jl. toegezegde doch nog niet in hunne handen gestelde verhandeling.

De Heer Rouffaer brengt in het midden dat zijn stuk veel uitgebreider is geworden dan hij zich had voorgesteld.

Mede namens den Heer Heeres, geeft de Heer Van Berckel in overweging het opstel van het lid Dr. J. de Hullu, «Het Oost-Indisch sacspiegeltje (1684)» voor plaatsing in de «Bijdragen» aan te bevelen.

Conform.

Mede namens den Heer Van Ronkel, beveelt de Heer Juynboll het opstel van het lid Prof. Dr. J. Ph. Vogel: «Het koninkrijk Çrivijaya» voor plaatsing in de «Bijdragen» aan.

Conform.

De Penningmeester dient, in voldoening aan het bepaalde bij art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, de begrooting voor 1920 in, en geeft ter zake eenige toelichting.

Wordt ter visie gelegd voor de leden van het Bestuur.

De Secretaris bericht de ontvangst van de afprent van den Minto-steen.

Hiervan zal worden kennis gegeven aan de leden Prof. Vogel en Prof. Krom, terwijl laatstgenoemde tevens zal worden uitgenoodigd deze afprent in studie te nemen.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. F. L. de Balbian Verster, Dr. E. B. Kielstra, Dr. B. Schrieke, Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. R. D. M. Verbeek, Mr. J. W. Ramaer en G. P. Rouffaer, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 DECEMBER 1919.

Met uitzondering van den Heer Van Eerde, die kennis gaf verhinderd te wezen, zijn alle bestuursleden aanwezig.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd:

1° tot lid-donateur, de Heer Th. F. A. Delprat, Amsterdam.

2° tot gewone leden, de Heeren Dr. A. H. Nijland en A. Franssen Herderschée, beiden te 's-Gravenhage.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt, de Heeren: J. H. Meerwaldt, G. J. Gooszen, F. H. E. J. van Leeuwen, J. E. de Meijier, Mr. J. J. Clottenbeeke Patijn van Kloetinge en het leesgezelschap «Elck wat wils».

Van verandering van adres gaven kennis, de leden D. J. C. Kriebel en E. den Dooren de Jong.

In behandeling worden genomen:

1° een schrijven van den Adjunct-Secretaris van 20 dezer waarbij dank wordt betuigd voor de hem toegekende salarisverhooging.

2° een schrijven van het Departement van Koloniën van 5 dezer, 12de Afd. N° 1632, waarbij wordt gevraagd tegen welken prijs zullen kunnen worden geleverd 12000 exemplaren van Dr. H. N. van der Tuuk's «Maleisch Leesboek,» voorzien van de aangegeven verbeteringen.

Zal worden bericht dat het gevraagde zal kunnen worden geleverd voor vijftig cts. per exemplaar en dat Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel voor eene degelijke correctie zal zorg dragen.

3° een schrijven van het Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden, d.d. 13 Nov. jl. n° 418, ten geleide van eene voor den dienst gedrukte memorie, bevattende de gegevens ontleend aan de Nota van den Overste Sachse betreffende West-

Ceram, met verzoek in margine de aanteekeningen te stellen welke aan het Bestuur wenschelijk zullen voorkomen ten einde daarmede rekening te houden bij de voorgenomen nieuwe uitgaaf.

Wordt gesteld in handen van de Heeren Liefrinck en Martin.

De Secretaris deelt mede dat slechts één exemplaar dezer Memorie is ontvangen.

4° de mededeeling van den w[d] Kantoorleider van het Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden, d.d. 29 October jl. N° 399 dat door of van wege dit bureau in bewerking zullen worden genomen: een nota over Endeh, eene Mededeeling over de Minahassa, N. W.-Celebes (zoodat het geheele eiland Celebes in behandeling is) en Ceram.

Kennisgeving.

5° eene missive van de Letterkundige Afdeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, d.d. 9 dezer N° 22, waarbij wordt medegedeeld dat deze Afdeeling is toegetreden tot de «Union Académique de Recherches et de Publications,» welke te Brussel zal zijn gevestigd en waarvan de ontworpen statuten worden overgelegd; dat het aan genoemde Afdeeling gewenscht voorkomt om aan de vertegenwoordiging van Nederland in deze «Union internationale» ruimere strekking te geven en wel op de wijze als is aangegeven in § 3 van het concept-reglement der «Union,» zoodat om de Akademie van Wetenschappen als middelpunt enkele andere Genootschappen zich zouden kunnen scharen tot een groep ter vertegenwoordiging van Nederland en dat het Instituut wordt uitgenoodigd om van die te vormen groep deel uit te maken.

Bij de beraadslaging komen twee opvattingen naar voren; terwijl volgens de eene de voorloopige uitsluiting van wetenschappelijke lichamen uit de centrale staten, voor onzijdigen een reden moet wezen tot onthouding, zal volgens de andere, de deelneming van wetenschappelijke instellingen uit onzijdige landen er toe bijdragen dat de opneming van soortgelijke instellingen in de centrale staten, waartoe thans reeds vele geleerden in de ententerijken neiging toonen, zal worden bevorderd en bespoedigd. De laatste zienswijze wordt door de overgroote meerderheid der vergadering gedeeld, zoodat wordt besloten aan de Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie te berichten dat hare uitnoodiging gaarne wordt aangenomen.

De Heer Heeres verzoekt aan te teekenen dat hij wegens de uitsluiting van de centrale staten heeft tegengestemd.

6° een schrijven van het lid Prof. Dr. N. J. Krom, d.d. 15 dezer, waarbij hij verklaart gaarne gevolg te zullen geven aan den wensch van het Bestuur om de afprent van den Minto-steen in studie te nemen (Not. Nov. jl.) onder mededeeling dat hij reeds gelegenheid had zich te overtuigen dat deze afprent belangrijke gegevens bevat.

Kennisgeving.

7° eene aanvraag van het lid T. van Erp, d.d. 24 Nov. jl., van een bedrag van *f* 500, ter bestrijding van kosten, in verband met de samenstelling van de architectonische beschrijving van den Barabudur.

Toegestaan.

8° een schrijven van den Heer O. Damsté, d.d. 15 dezer, waarbij onder toezending van het slot der hem opgedragen vertaling, wordt medegedeeld dat hem deswege een bedrag van *f* 118.50 is verschuldigd.

De Penningmeester wordt gemachtigd tot uitbetaling.

Naar aanleiding van een voorstel van den Uitgever van het Instituut, komt de vraag ter sprake aan wie present-exemplaren van het eerste deel van het aan Jan Pieterszoon Coen gewijde werk zullen worden aangeboden.

Nadat is goedgevonden dat een exemplaar is aangeboden aan de Redacties van de «Nieuwe Rotterdamsche Courant,» de Indische Gids» en «de Locomotief,» wordt besloten de na te noemen geleerden op gelijke wijze te bedenken: Prof. A. Cabaton, Prof. Clive Day en C. Otto Blagden, buitenlandsche leden van het Instituut, Dr. F. de Haan te Weltevreden en Prof. H. Wätjen te Heidelberg; zoomede de bestuursleden IJzerman, Heeres en Hoetink.

De begrooting voor 1920 wordt vastgesteld overeenkomstig het in de vorige vergadering door den Penningmeester ingediende ontwerp.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen de volgende opstellen:

a. Dr. J. de Hullu, A. E. van Braam Houckgeest's memorie over Malakka en den tinhandel aldaar (1790).

Om praeadvies in handen gesteld van de Heeren Van Berckel en Heeres.

b. A. J. Gooszen, Totemisme, Anggeifeesten, Déma's, Heis en de Soesoem bij de bewoners van Nieuw-Guinea's Zuidkust.

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Juynboll en Rouffaer.

Ingevolge een verzoek van het lid Prof. Mr. C. van Vollenhoven, stelt de Voorzitter voor om 15 exemplaren van elk der Adatrechtbundels XVI en XVIII ten geschenke aan te bieden aan de te Manila tot stand gekomen Commissie voor het Adatrecht, ten einde de Manileesche adatvorschers op de hoogte te brengen van de bij ons gevolgde methode.

Goedgekeurd.

Tevens wordt de Secretaris gemachtigd om voortaan in soortgelijke gevallen in gelijken geest te handelen.

De Heer Heeres:

1° brengt verslag uit over zijn onderhoud met den Algemeenen Secretaris van het Koloniaal Instituut, met wiens inzichten omtrent de taak van het Comité voor Koloniale Historische Studiën, hij zich thans voor een goed deel kan vereenigen. Na eene uiteenzetting van hetgeen bij die gedachtewisseling is ter sprake gekomen, stelt hij voor gevolg te geven aan de tot het Instituut gerichte uitnoodiging om tot de oprichting van genoemd Comité zijne medewerking te verleenen, met het voorbehoud dat deze niet 's Instituuts deelneming aan den arbeid van het Comité in zich sluit maar dat daaromtrent nader zal worden beslist.

Namens de Vergadering, welke met het voorstel van den Heer Heeres blijkt in te stemmen, verzoekt de Voorzitter dezen om het Instituut te vertegenwoordigen bij de besprekingen en vergaderingen welke ter zake van de oprichting van genoemd «Comité» zullen worden gehouden.

De Heer Heeres verklaart zich hiertoe bereid.

2° brengt, mede namens den Heer Van Berckel, praeadvies uit over het opstel van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl: «De

handhaving der neutraliteit van de Nederlandsche loge te Hougly bij de overrompeling van de Engelsche kolonie te Calcutta in Juni 1756» en stelt voor dit op te nemen in de «Bijdragen» mits de schrijver gevolg zal geven aan de door de prae-adviseurs gemaakte opmerkingen.

Conform.

Opnieuw verklaren de Heeren Van Ronkel en Juynboll nog niet in de gelegenheid te zijn gesteld hun oordeel uit te spreken over het in Mei jl. door den Heer Rouffaer toegezegde opstel.

Mede namens den Heer Heeres, geeft de Heer Van Berckel in overweging het opstel van het lid Van der Kemp: «De vestiging van het Nederlandsch gezag op Borneo's Westkust in 1818 en 1819. Naar onuitgegeven stukken» in de «Bijdragen» te plaatsen.

Conform.

De Penningmeester:

1° bericht dat hij opnieuw een voorschot heeft verstrekt aan Prof. Dr. Colenbrander ter voldoening van copieerloon in verband met de Coen-uitgave.

2° doet mededeeling van eene belegging van gelden van het Instituut.

Goedgekeurd.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van Adatrechtbundel XVIII (Gemengd).

2° bericht dat hij aan de Ecole Coloniale te Parijs heeft gezonden de deelen 1—47 van de «Bijdragen» (Not. Oct. jl.).

3° deelt mede dat de kosten van de afprent van den Mintosteen nog niet zijn kunnen worden overgemaakt omdat het bedrag daarvan nog niet bekend is.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Dr. E. B. Kielstra, Prof. Mr. C. van Vollenhoven en Prof. Dr. N. J. Krom.

Niets verder aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING VAN 17 JANUARI 1920.

Aanwezig de Heeren: Snouck Hurgronje (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Heeres, IJzerman, Martin, Rouffaer, Van Ronkel en Van Berckel.

De Heeren Van Eerde en Juynboll gaven kennis verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden voorgelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd: Mr. J. Slingenberg, Baarn.

Aangeteekend wordt:

1° dat is overleden, het lid J. H. Menten.

2° dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, de Heeren P. J. H. Cuijpers en J. Fortgens.

3° de adresverandering van het lid Mr. G. J. H. Gunning.

In behandeling worden genomen de navolgende brieven:

1° Van den Minister van Koloniën, 1e afd. n° 50, d.d. 5 dezer waarbij toezending wordt gevraagd van honderd exemplaren van den adatrechtbundel XVIII (Gemengd).

De Secretaris deelt mede dat hieraan is voldaan.

2° Van denzelfden d.d. 13 dezer, 5e afd. n° 418/81, waarbij toezending wordt gevraagd van honderd exemplaren van de afzonderlijke uitgaaf van het oud-Javaansche lofdicht Nagarakrtagama.

De Secretaris deelt mede dat ook hieraan is voldaan.

3° Van denzelfden d.d. 16 dezer, 12e afd n° 78, waarbij aan het Instituut de levering wordt toegewezen van 12.000 exemplaren van het «Maleisch leesboek» van Dr. H. N. Van der Tuuk (Not. December a° p°).

De Secretaris zal zorg dragen voor de behoorlijke uitvoering

van het desbetreffende contract dat de Voorzitter, in tweevoud, heeft onderteekend.

4° Van denzelfden, d.d. 6 dezer n° 98, waarbij wordt kennis gegeven dat aan Dr. N. J. Krom, voor den tijd van ten hoogste vier maanden, eene toelage is toegekend van één honderd gulden 's maands, voor de bezorging van de uitgaaf van zijn werk over de Hindoe-Javaansche kunst.

Kennisgeving.

5° Van den Consul-Generaal der Nederlanden te Melbourne, d.d. 16 October a° p° n° 2413, ten geleide van een exemplaar van het jaarrapport betreffende Papua over 1917/18 en van een exemplaar van het rapport over het «Northern Territory of Australia» voor het jaar eindigende 30 Juni 1918.

Aan den Heer Bosschart zal dank worden gezegd voor zijne voortdurende belangstelling.

6° Van den President van de Ecole Coloniale te Parijs, d.d. 31 December a° p°., waarbij dank wordt betuigd voor de deelen 1—47 van de «Bijdragen,» welke het Instituut heeft geschonken voor de aan wijlen den Heer Joost van Vollenhoven gewijde kamer van genoemde instelling (Not. Dec. jl.).

Kennisgeving.

7° Van het buitenlandsch lid Prof. A. Cabaton, d.d. 11 dezer, waarbij dank wordt gezegd voor de aanbieding van het 1e deel van het aan Jan Pieterszn. Coen gewijde werk (Not. Dec. a° p°).

8° Van de Commissie voor het adatrecht d.d. 13 dezer, n° 282, waarbij aanvulling wordt verzocht van de vacatures ontstaan door het vertrek van de Heeren Dr. Adriani en Helfrich.

Wordt besloten het bestuurslid Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel en Prof. Dr. N. J. Krom uit te noodigen in deze Commissie zitting te willen nemen.

De Heer Van Ronkel verklaart zich hiertoe bereid.

9° Van den Secretaris van de Commissie voor het adatrecht, d.d. 15 dezer, waarbij ter inzage wordt aangeboden een schrijven van den boekdrukker Rudolf Mosse te Berlijn, handelende over den prijs waarvoor deze op het oogenblik de door het Instituut uit te geven Adatrechtbundels zoude kunnen drukken.

Kennisgeving.

10° Van het lid Prof. Mr. C. van Vollenhoven, d.d. 14 dezer, waarbij eenige wijzigingen worden voorgesteld in het uiterlijk der «Bijdragen».

De Secretaris zal hierover in overleg treden met den drukker van het Instituut.

11° Van het lid T. Van Erp, d.d. 2 dezer en 11 dezer, waarbij — onder mededeeling dat in overleg met Dr. Krom is besloten een grondplan en eene verticale doorsnede van den Barabudur te vervaardigen waarin de ligging en plaats der reliefs zijn aangeduid, met de bedoeling die teekeningen op te nemen in de eerste portefeuille met lichtdrukken behoorende bij deel I der Barabudur-Monografie — in overweging wordt gegeven de tusschenkomst van den Minister van Koloniën in te roepen ter verkrijging van de toestemming van den Minister van Oorlog om die teekeningen in 300 exemplaren te laten reproduceeeren op 's Rijks Topografische Inrichting.

Conform.

Tevens wordt besloten om Prof. Dr. N. J. Krom uit te noodigen om met den Heer Van Erp en een bestuurslid als vertegenwoordiger van het Instituut eene commissie uit te maken welker taak zal wezen de uitgaaf van de Barabubur-Monografie tot een goed einde te brengen.

Op de vraag van den Voorzitter, verklaart de Heer IJzerman zich bereid van die Commissie deel uit te maken.

12° Van de firma L. van Leer & C°. d.d. 5 dezer, waarbij betaling wordt verzocht van een bedrag van *f* 53 (drie en vijftig gulden) wegens in October 1917 geleverde 250 vellen Bristol carton.

Conform.

13° Op verzoek van den w^d^ Directeur van de «Philippine Library and Museum» te Manila wordt besloten deze bibliotheek op te nemen onder de instellingen waarmede het Instituut door ruiling van werken in verbinding staat.

De Heer Heeres:

1° deelt mede dat hij verhinderd is geweest de vergadering bij te wonen welke 13 dezer te Amsterdam is gehouden ter zake van de oprichting van het Comité voor Koloniale Historische Studiën (Not. Oct. a° p°).

Volgens de Heeren Liefrinck en IJzerman, die deze vergadering wel hebben bijgewoond, is genoemd Comité tot stand gekomen.

2° brengt, mede namens den Heer Van Berckel, prae-advies uit over het in hunne handen gestelde opstel van het lid Dr. J. de Hullu: «A. E. Van Braam Houckgeest's memorie over Malakka en den tinhandel aldaar (1793),» op grond waarvan wordt besloten dit opstel in de «Bijdragen» te plaatsen en tevens Dr. de Hullu uit te noodigen gevolg te geven aan eenige door de prae-adviseurs gemaakte opmerkingen.

De Heer IJzerman:

1° geeft in overweging een exemplaar van 's Instituuts Coen-uitgaaf ten geschenke aan te bieden aan Dr. N. Japikse, Directeur van het Bureau van de Commissie voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën.

Conform.

2° stelt voor de Heeren T. Van Erp en Dr. N. J. Krom uit te noodigen deel uit te maken van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned-Indië.

Conform.

Mede namens den Heer Liefrinck, doet de Heer Martin mededeeling van de opmerkingen waartoe de kennisneming van de in hunne handen gestelde Memorie over West-Ceram (Not. Dec. a° p°) aanleiding heeft gegeven.

Aangezien hieruit de wenschelijkheid blijkt dat deze Memorie ook door een taalkundige wordt nagegaan zal de Heer Van Ronkel zich met die taak belasten.

De Heer Rouffaer geeft, mede namens den Heer Juynboll, in overweging om de verhandeling getiteld: «Totemisme, Anggeifeesten, Déma's, Heis en de Soesoem bij de bewoners van Nieuw-Guinea's Zuidkust» weder ter beschikking te stellen van den inzender (Not. Dec. a° p°), aangezien nagenoeg de geheele tekst gelijkluidend is met de verhandeling van den mijningenieur O. G. Heldring, opgenomen in deel LV (bl. 429—465) van het Tijdschrift van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen.

Conform.

Mede namens den Heer Juynboll, verklaart de Heer Van Ronkel

nog niet in de gelegenheid te zijn gesteld kennis te nemen van het door den Heer Rouffaer in uitzicht gestelde opstel (Not. Mei a° p°).

De Penningmeester zegt te zijn geschrokken van de buitengewoon hooge rekeningen welke door den drukker en anderen ten laste van het Instituut zijn ingediend en welker voldoening noodig zal maken dat het kapitaal zelf van het Instituut wordt aangesproken. Hij betreurt te meer dezen loop van zaken omdat persoonlijke omstandigheden hem nopen te volharden bij zijn reeds te kennen gegeven besluit om als Penningmeester af te treden.

De Voorzitter uiting gevende aan het leedwezen der vergadering over dit besluit van den Heer Bakhuizen van den Brink, voegt daaraan toe de verblijdende mededeeling dat het bestuurslid IJzerman zich bereid heeft verklaard het beheer van 's Instituuts geldmiddelen op zich te nemen, waarop de Heer IJzerman bij acclamatie tot Penningmeester wordt gekozen.

De Secretaris bericht dat de kosten van de afprent van den Minto-steen 12 pd. st. hebben bedragen en dat iemand die onbekend wenscht te blijven, door bemiddeling van den Heer Rouffaer, het aanbod heeft gedaan dit bedrag voor zijne rekening te nemen en aan den vervaardiger van de afprent, den Heer Joseph Cavagnari te Edinburg, over te maken.

Dit aanbod wordt dankbaar aanvaard.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Dr. E. B. Kielstra, A. M. H. J. Stokvis en B. Hoetink.

Aan de schenkers zal, voor zooveel noodig, dank worden gezegd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 FEBRUARI 1920.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Bakhuizen van den Brink, Van Berckel, Heeres, Martin en Van Ronkel.

De heer Juynboll gaf kennis door ongesteldheid verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

Na opening van de vergadering leest de Voorzitter een zoo juist ontvangen schrijven voor van den Heer G. P. Rouffaer, waarbij dit Eerelid bericht dat de staat zijner gezondheid hem noopt af te treden als lid van het bestuur en als lid-secretaris van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indië.

De vergadering neemt met leedwezen van dit besluit van den Heer Rouffaer kennis, waardoor het Instituut een ernstig verlies lijdt.

Het ontwerp-Jaarverslag over 1919 wordt gelezen en goedgekeurd.

De afgetreden Penningmeester biedt de rekening en verantwoording over 1919 aan; deze zal namens het Bestuur worden onderzocht door de Heeren Liefrinck en Van Berckel, terwijl de gewone leden de Heeren J. Mees en C. van de Velde zullen worden uitgenoodigd deze stukken te beoordeelen en over de gevoerde administratie, overeenkomstig het bepaalde bij art. 4 slot van het Huishoudelijk Reglement, verslag uit te brengen in de aanstaande Algemeene Vergadering welke zal worden gehouden op Zaterdag 20 Maart a. s.

Opnieuw komt ter sprake op welke wijze de jaarlijksche Algemeene Vergadering aantrekkelijker zoude kunnen worden gemaakt waardoor het bezoek zal toenemen. Bij de beraadslaging blijkt dat geen der aanwezige bestuursleden een tot het doel leidend middel weet aan de hand te doen, zoodat wordt besloten deze aangelegenheid nader in overweging te nemen.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid zijn benoemd de Heeren L. Onvlee en J. Ritsema.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt de Heeren Dr. J. Stresemann en J. T. K. Hansen.

Van verandering van hun adres gaven kennis de leden A. T. Graaf van Rechteren Limpurg, P. L. van Bueren, G. H. van Renesse van Duivenbode en A. Neervoort van de Poll.

In behandeling komen de volgende brieven:

1° Van den Directeur der Kweekschool te Fort de Kock, d.d. 1 Januari jl. n° 3, waarbij — onder toezending van een postwissel ad *f* 27.21 N. C. — opgaaf wordt gedaan van verkochte boekwerken. Aan den Directeur zal dank worden gezegd voor zijne welwillendheid.

2° Van den Minister van Oorlog a. i. d.d. 21 Jan. jl. IIe afd. n° 7, waarbij in overweging wordt gegeven om de tusschenkomst in te roepen van den Minister van Koloniën, ten einde te verkrijgen dat de kaartjes en teekeningen welke Dr. Krom wenscht op te nemen in zijn werk: «Inleiding tot de Hindu-Javaansche kunst,» zullen worden vervaardigd bij de Topographische Inrichting (Not. Nov. a° p°.). Conform.

3° Van den Ontvanger der successie te 's Gravenhage I, d.d. 19 Jan. jl., houdende mededeeling dat art. 80 n° 8 der Successiewet kan worden toegepast op de door het Eerelid Dr. E. B. Kielstra gedane schenking aan het bibliotheekfonds van het Instituut (Not. Oct. a° p°).

Kennisgeving.

4° Dankbetuigingen van het buitenlandsch lid C. Otto Blagden en van den Heer Professor Hermann Wätjen voor het hun aangeboden exemplaar van het eerste deel van de Coen-uitgaaf.

5° Mededeeling van het lid Prof. Dr. N. J. Krom dat hij gaarne bereid is te voldoen aan de tot hem gerichte uitnoodiging om deel uit te maken van de Commissie voor het Adatrecht, van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indië en van de Commissie voor de uitgaaf der Barabudur-monografie (Not. Jan. jl.).

6° Mededeeling van het lid T. van Erp dat hij gaarne gevolg zal geven aan de uitnoodiging om zitting te nemen in de hiervoren genoemde Commissie van Bijstand en in de Commissie voor de uitgaaf der Barabudur-monografie (Not. Jan. jl.).

7° Mededeeling van de Nederl. Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits, d.d. 21 Februari jl., dat zij zich genoodzaakt ziet het tarief voor drukwerken, gerekend van primo Januari, aanzienlijk te verhoogen.

Eene beslissing hieromtrent wordt tot de volgende vergadering uitgesteld.

8° Verzoek van den beambte der bibliotheek om verhooging van zijn salaris dat thans ontoereikend is om in zijne noodzakelijke levensbehoeften te voorzien.

Wegens den staat van 's Instituuts geldmiddelen moet hierop in elk geval afwijzend worden beschikt.

Voor de vervulling der opengevallen plaatsen in het Bestuur worden de volgende drietallen opgemaakt:

I. Vacature—Snouck Hurgronje.

1. Prof. Mr. C. van Vollenhoven.
2. Dr. E. Moresco.
3. Mr. B. H. P. van der Zwaan.

II. Vacature—Bakhuizen van den Brink.

1. Prof. Dr. N. J. Krom.
2. Prof. Dr. J. Ph. Vogel.
3. T. van Erp.

III. Vacature—Van Berckel.

1. Prof. Dr. H. T. Colenbrander.
2. J. J. Kreemer.
3. G. L. Gonggrijp Jr.

IV. Vacature—IJzerman.

1. J. W. IJzerman.
2. Mr. J. A. Nederburgh.
3. C. van de Velde.

V. Vacature—Rouffaer.

1. Prof. Mr. D. van Blom.
2. Prof. Dr. G. A. F. Molengraaff.
3. Dr. H. van Cappelle.

Voor de «Bijdragen» is ontvangen een opstel van den Heer J. Kruyt: «Het Ma'boea en de Tatouage in Seko (Midden-Celebes)».

Om prae-advies in handen van de Heeren Van Eerde en Liefrinck.

De Heer Van Ronkel deelt mede dat hij is benoemd tot Vertegenwoordiger in Nederland van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan met belangstelling wordt kennis genomen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: G. P. Rouffaer, E. C. Abendanon, Dr. E. B. Kielstra, Dr. J. Rueb, Mr. J. W. Ramaer, Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge en B. Hoetink.

Aan de schenkers zal, voor zooveel noodig, dank worden betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

HET MA'BOEA EN DE TATOUAGE IN SEKO, (MIDDEN-CELEBES).

(Met 2 Platen).

DOOR J. KRUYT.

Het landschap Seko ligt in de onderafdeeling Masamba van de afdeeling Loewoe, diep in het westelijk binnenland van Midden-Celebes. Wanneer men van het landschap Rongkong in het Z. O. komt en het hooge scheidingsgebergte overtrekt, en later het landschapje verlaat langs den weg naar het landschap Rampi in het N. O., dan krijgt men een levendigen indruk van de afgeslotenheid van Seko. Hoewel men weet te vertellen van vele invallen van vijanden in vroeger tijden, zoowel van het noorden als van het zuiden en westen, kunnen wij toch, gezien de terreinsgesteldheid, veilig aannemen, dat Seko steeds een vrijwel afgesloten gebied is geweest. De afsluiting van een volk kan echter nooit absoluut opgevat worden, omdat de mensch beweeglijker is dan iets anders op het aardoppervlak en zelfs door zeer groote moeilijkheden van berg en water niet tegengehouden kan worden op zijn tochten. Zoo moeten de Sekoërs sterke invloeden van Rampi hebben ondergaan. Maar wanneer men het met andere streken vergelijkt, moet men zeggen: Seko is een afgesloten land.

Het landschap kan men in twee duidelijk van elkaar gescheiden deelen verdeelen, nl. Seko Pada in de Oosthelft, een langwerpige, zuidoost-noordwest verloopende vlakte en in de Westhelft het dal van de Betoewe, dat hier oost-west loopt. In het eerste gedeelte liggen de dorpen Lodang(Z.) en Wono (N.), in het tweede Amballong (O.) en Pewaneang(W.)[1] Van deze plaatsen moet Lodang de jongste zijn, want de bevolking is samengesteld uit afstammelingen van menschen van Amballong en Wono.

[1] Zie blad 3 van de „Schetskaart van Midden-Celebes door ALB. C. KRUYT", 1 : 200.000 (zonder plaats of jaar; maar verschenen te Batavia, Topogr. Inrichting, 1915). [RED.].

In dit land nu is nog een laatste overblijfsel te vinden van tatouage. Omdat deze kunst bezig is geheel uit te sterven, en omdat er omtrent den aard der tatouage in het algemeen nog zoo weinig zekerheid bestaat, besloot ik op den tocht, dien Dr. A. C. Kruyt en ik in dit jaar (1919) door het westelijk deel van Midden-Celebes maakten, zooveel mogelijk gegevens omtrent deze tatouage te verzamelen. Bij het onderzoek bleek echter, dat dit gebruik in nauw verband staat met het haliangschap, en dit op zijn beurt weer met het ma'boea, een feest, dat gevierd wordt om de levenskrachten van mensch, buffel en rijst te versterken. Zoo ben ik ertoe gekomen om alle gegevens omtrent het ma'boea en de tatouage in één geheel samen te vatten. Hieronder zal ik dus eerst een en ander omtrent het ma'boea mededeelen, om vervolgens tot de tatouage over te gaan.

HET MA'BOEA.

Er bestaat een aanmerkelijk verschil tusschen de wijze, waarop men te Pewaneang en Amballong gewend was de boea te vieren en die, waarop de lieden van Wono hem hielden en nog houden. Wij zullen eerst nagaan, hoe het feest te Pewaneang verliep. Ik zeg «verliep», omdat de plechtigheden in optima forma niet meer plaats kunnen hebben, daar er toch een menschenoffer voor noodig was. Hier komt dus alleen ter sprake, wat men eertijds gewend was te doen.

Wanneer de rijst eenige malen achtereen mislukt is, wanneer er veel sterfte is onder de buffels, of wanneer de menschen veel te kampen hebben met ziekte en dood, besluit men een boea te vieren. Is het nu den tijd om de nieuwe tuinen en sawahs te beplanten, dan zegt men tot de geesten (dehata): «Wanneer ge de rijst goed doet gelukken, zullen we ma'boea.» Na den eerstvolgenden oogst lost men deze belofte in.

Is de tijd daartoe aangebroken, dat is dus, nadat men de nieuwe rijst heeft binnen gehaald, dan gaat een groep mannen erop uit om in een «vèr land» een mensch te koopen. Van koppensnellen is geen sprake, men gaat met eenige buffels als betaalmiddel een slaaf halen. Een bepaalde streek, vanwaar men gewoon was een slachtoffer te betrekken, had men niet: men ging zoeken, en waar men er een krijgen kon, sloeg men zijn slag. De laatste keer kocht men een To Mapo', die aan de

bronnen der Lasa in Galoempang wonen. Gewoonlijk was één voldoende, hetzij man of vrouw, die men dan met twee buffels betaalde. Voor zulk een slachtoffer zochten de verkoopers een ouden slaaf of eene slavin uit, die toch weinig meer waard was.

Wanneer de uitgezondenen met hun koop dicht bij hun dorp gekomen zijn, laten zij hun dorpsgenooten weten, dat ze den volgenden dag hun woonplaats zullen bereiken. Dadelijk is dan het geheele dorp in beweging. Den volgenden dag slacht men voor ieder gezin een kip en kookt men groote hoeveelheden rijst. Hierop gaat men de terugkeerenden tegemoet, zeggende, dat ze hun buffel gaan zien. Hierbij neemt men de klaar gemaakte spijzen mee. Buiten het dorp eet men gezamenlijk, waarop allen met het meegebrachte slachtoffer in het dorp gaan. Deze gekochte slaaf of slavin heet tandasang. Men zeide ons uitdrukkelijk, dat voor tandasang uitsluitend een vreemde kon gebruikt worden, en wel een uit een ver verwijderd land; bovendien mocht hij (of zij) nooit tevoren in Seko geweest zijn.

Zijn allen in het dorp teruggekeerd, dan worden de haliangs aangewezen. Onder de To Seko heeft men drie standen: de tobara', die de edelen vormen, de todirenge, de gewone vrije burgerman, en de kaoenan, welke laatsten gekochte slaven van Rongkong zijn. Wanneer in dit opstel sprake is van «de tobara'», dan wordt hiermede het familie-hoofd der tobara'-stand bedoeld, die tevens hoofd van het dorp of den stam is. De tobara' nu wijst uit zijn familie drie jonge vrouwen aan, die haliang zullen worden. Getrouwde vrouwen komen voor haliang niet in aanmerking, evenmin als leden van den todirenge- of kaoenan-stand. Zijn de haliangs aangewezen, dan gaan dezen naar den tandasang en raken hem (of haar) aan, terwijl ze hem vriendelijk toespreken en zeggen, dat hij niet bang moet zijn, want dat men goed voor hem zal zorgen. Hierop gaat de tandasang in het huis van den tobara', op den voet gevolgd door de drie haliangs, die van dit oogenblik af aan alle verbodsbepalingen van het haliangschap verbonden zijn. Op deze verbodsbepalingen komen wij hieronder terug, wanneer we de boea van Wono bespreken. Tegelijkertijd dat de tandasang in het huis van den tobara' klimt, drijft men drie buffels onder hetzelfde huis in een afgezette ruimte.

Den volgenden dag heeft het ma'paroe plaats, d. i. het offeren aan de geesten. Ten oosten van het huis van den tobara'

heeft men op het erf een plek, die heilig is. Om de plaats aan te duiden heeft men er eenige steenen neergelegd zonder eenige regelmaat in de rangschikking te betrachten. Bij navraag verklaarde men uitdrukkelijk, dat de steenen zelf niets beteekenen, dat men deze naar believen kan verwisselen met andere willekeurige steenen, maar dat dit stukje grond heilig is. Hier nu heeft het ma'paroe plaats, waarbij men een ei, gestampte rijst en palmwijn offert.

Dan verlaten alle mannen en vrouwen gezamenlijk het huis van den tobara' en gaan op het erf zingen (monghota). Alleen de tandasang en de haliangs nemen geen deel aan deze zangen, maar moeten in huis blijven. Vier of vijf vrouwen, de z.g. poponghota, spelen een bijzondere rol bij deze zangen: onder het zingen houden zij gezamenlijk een jong blad van de konaoe (Arenga saccharifera) vast.

Zijn de zangen (ponghota) afgeloopen, dan gaat men over tot de plechtigheid, die popasodang heet. Een man, de posodang geheeten, staat beneden op den grond aan den voet der trap van het tobara'-huis; een tweede man, die men potoeak noemt, staat boven aan die trap. De posodang neemt nu het konaoe-blad, waarmede de poponghota de zangen hebben uitgevoerd, en steekt het den potoeak drie malen toe. Eerst bij de derde maal grijpt deze het blad en brengt het in huis. Hierop volgen de poponghota naar binnen. Laatstgenoemden zetten zich nu kalm neer en kauwen sirihpinang. Wanneer zij hiermede klaar zijn, staan de poponghota op en nemen gezamenlijk het konaoe-blad in de hand, heffen het driemaal op en laten het dan op den vloer vallen. Hierop gaan alle vier (of vijf) met de voeten het blad betreden. Vervolgens nemen zij het weer op en scheuren met de nagels de bladschijf van de zijnerven los, waardoor men een franje van het soepele, jonge blad krijgt. Het geheel wordt in de lengte in tweeën gedeeld, door de hoofdnerf te splijten.

Tevoren heeft men reeds in huis een paroeng gebouwd. Dit is een offertafel van bamboe, die ongeveer een meter hoog is en waarvan het blad, dat uit bamboelatten bestaat, ongeveer een meter in het vierkant zal zijn. Vanaf de paroeng heeft men verder nog een ladder gemaakt, die naar het dak leidt. Is het konaoe-blad bewerkt zooals hierboven beschreven is, dan klimmen de pongkaloe (over wien beneden meer), de

potoeak en de posodang langs genoemde ladder naar boven, waarbij zij pinang en Dracaena terminalis meenemen. Een van de helften van het konaoe-blad wordt hun drie malen toegestoken. Eerst bij de derde maal grijpen zij het en binden het aan de ladder vast, waarop zij de meegenomen Dracaena terminalis en pinang aan het opperste einde van dit halve blad vasthechten. De andere helft van het konaoe-blad wordt aan stukken gesneden en op verschillende plaatsen in het huis opgehangen. Vooral het dak wordt hiermede versierd.

Den volgenden dag (den derden van het feest) worden de drie buffels, die men op den eersten dag onder het huis heeft gebracht, geslacht. Hiertoe worden ze alle drie aan de middenpaal van het huis, de petoeko, vastgebonden. Een man, de pongkaloe geheeten, bindt zich in het huis van den tobara' de huid van een buidelrat (cuscus) op den rug en neemt een mandje (tempoeroeng) met gestampte rijst in de hand. Zoo toegerust daalt hij uit het huis af en loopt drie malen van links naar rechts om de buffels heen, terwijl hij ze met gestampte rijst bestrooit. Hierop gaat hij weer naar binnen en slaat drie malen op den trom. Terwijl hij dit doet, slacht men de buffels onder het huis. Dan gaat de pongkaloe weer naar beneden en roept bij de gedoode dieren de geesten aan. Vervolgens klimt hij weer in huis en legt zijn cuscus-huid af op de paroeng.

De geslachte buffels worden nu aan stukken gesneden. Het vleesch mag alleen in dit huis, d.i. dus in het huis van den tobara', bereid worden. Maar overigens is men hierbij aan geen bepalingen gebonden; men mag het b.v. in de gebruikelijke aarden potten koken. Wanneer het vleesch gaar is, offert de tobara' een klein gedeelte ervan op de paroeng, waarop ieder van de spijs eten mag.

Intusschen hebben de haliangs steeds in het huis van den tobara' gezeten, zonder dat zij aan iets een werkzaam aandeel hebben genomen. Op den vierden dag wordt echter een einde gemaakt aan hun haliangschap. Hiertoe worden zij uit het huis gedragen en onder aan de trap neergezet. Hier overgiet men haar met water uit bamboe-kokers (ze worden «gebaad»), waarop zij weer over den grond (de aarde) mogen loopen, hetgeen der haliang verboden was. Want zoodra de baad-plechtigheid volvoerd is, is er een einde gemaakt aan het haliangschap, en vervallen dus alle verbodsbepalingen, die aan dezen staat ver-

bonden zijn. Na de water-ceremonie loopen de gewezen haliangs naar een der rijstschuren, die uitgekozen is als plaats, waar de tatouage uitgevoerd zal worden. Deze drie ex-haliangs zijn verplicht zich te laten tatoueeren, Zijn zij gereed, dan mag ieder, die wil, zich ook aan deze bewerking onderwerpen. Op deze tatouage komen wij beneden uitvoerig terug.

Op den vijfden dag kookt men ambelong bladeren; van het aftreksel ervan moet iedereen drinken als teeken, dat de feestelijkheden afgeloopen zijn. Den zesden dag gaan allen brandhout halen, en op den zevenden dag begint men met de landbouwwerkzaamheden. De eene helft van het gezin gaat een drogen tuin openen, de andere helft zet zich aan de bewerking der natte velden.

Intusschen leeft de tandasang nog, en wordt zelfs heel goed verzorgd en vriendelijk behandeld. Want wanneer het met de rijst, de menschen en de buffels goed blijft gaan, maakt men eerst na drie jaar een eind aan de boea. Blijft de rijst echter niet gelukken en is er veel sterfte en ziekte onder mensch en dier, dan besluit men na twee jaar reeds de boea te sluiten. Gedurende dezen wachttijd heeft de tandasang een goed leven, en doet licht werk voor zijn heeren.

Is de tijd van het beëindigen der boea aangebroken, dan gaat men den eersten dag gezamenlijk naar een willekeurigen berg buiten het dorp om er het ma'patong uit te voeren. Men neemt gekookte rijst en voor elk gezin één kip mee. Deze laatste worden geslacht, waarop men aan de dehata te eten geeft. Daartoe plant men een stengel van de sierbamboe (Mal. bamboe tjina) in den grond en geeft er op zekere hoogte van den grond een inkeeping in. Hierin klemt men de volgende offergave vast: een masapi-blad (Pewaneang: petape, Lodang: pami'oehai, Wono: pedoi) en een pisangblad, waarbij men zorgt, dat de stelen dezer bladeren naar het oosten wijzen; hierop legt men dan nog wat kippenvleesch, kippenlever, gekookte rijst en een ei. Wanneer allen op deze plek gegeten hebben, keert men weer naar huis terug.

Den tweeden dag gaat men er opuit om de buffels op te vangen, die men slachten wil. Uit den aard der zaak is de tijd, die hiermede verstrijkt, zeer verschillend. Het aantal der buffels is willekeurig, hoe grootscher men het feest maken wil, hoe meer dieren er geslacht worden. Wanneer nu het afgesproken aantal

er is, steekt men 's avonds op het erf voor het huis van den tobara' een groot vuur aan. Hier omheen voert men drie avonden achtereen dansen uit met zang (menani). De voorganger bij deze zangen, de popenani, hanteert een echte lans (doke belo), terwijl de overige mannen hun dansen met lansen van bamboe (doke talang) uitvoeren. Bovendien hebben de mannen zich nog met songko gala getooid, een muts van apenvel of gevlochten rotan, waarop twee koperen hoorns zijn bevestigd.

Na den derden nacht waarin men het menanie heeft uitgevoerd, daalt 's morgens, vòòr het nog begint te lichten (zoo ongeveer vier uur), de pongkaloe uit het huis van den tobara' af. Hij heeft wederom den cuscushuid op den rug gebonden en een mandje met gestampte rijst in de hand. Ditmaal wordt hij gevolgd door vrouwen, die zich op haar mooist hebben aangekleed. De pongkaloe bestrooit de buffels, die geslacht zullen worden, met de gestampte rijst en gaat dan weer in huis, op den voet gevolgd door de vrouwen. Hierop worden de buffels geslacht en tegelijkertijd de tandasang gebonden.

Wanneer het feestmaal gereed is eten allen, en ook de tandasang wordt roijaal bedeeld. Omdat hij reeds gebonden is en dus zichzelf niet kan helpen, wordt hij door anderen gevoerd. Na den maaltijd leidt men den tandasang naar buiten en stoot hem met het hoofd op de foeja-klopplank van den tobara'. Dan neemt een ander hem, brengt hem naar zijn huis en stoot met zijn hoofd tegen zijn rijstblok aan. Zoo wordt hij rond gesleept en met zijn hoofd tegen rijstblok of klopplank gestooten, terwijl men hem onder de bedrijven door nog voedsel in den mond stopt. Op deze wijze half dood gemarteld, wordt de tandasang ten slotte naar het huis van den tobara' teruggeleid. Hier plaatst men hem boven op het portaal zittende bij de trap. Alle mannen staan beneden gewapend met stokken. De tobara' spreekt nu den tandasang aldus toe: «Reken het mij niet tot fout aan, dat ik een mensch dood. Ik ben ook een mensch als gij, maar ik heb u met mijn buffels gekocht.» Dan trekt hij den tandasang aan zijn beenen naar beneden, waar hij, op den grond gevallen, met vereende krachten doodgeslagen wordt. Hierop sleept men hem tot vóór het huis van den tobara, waar de vrouwen nog eens met stokken op het lijk slaan.

De pongkaloe snijdt hem nu het hoofd af, waarop het lichaam ten westen van het huis van den tobara' met de

beenen naar boven begraven wordt. Het hoofd wordt zoolang boven een vuur geroosterd, totdat het schoon is, d.w.z. de weeke deelen verdwenen zijn of gemakkelijk verwijderd kunnen worden. Is dit gereed, dan hangt men dit hoofd samen met de horens der geslachte buffels in het huis van den tobara' aan den middenpaal, den petoeho. Hierop klimt de pongkaloe naar boven om boven de buffelhorens aan de dehata het volgende te offeren: gekookte rijst, lever van een buffel en een ei. Daarna breekt men de paroeng (offertafel) af.

Den volgenden dag neemt de pongkaloe de oude schedels, nl. die van de tandasangs, die bij de vorige gelegenheden gedood zijn, van hun plaats weg. Onderwijl houden de mannen op het erf spiegelgevechten met de stengels van rietgras (Seko: tariang). De pongkaloe brengt nu de schedels op een berg in de nabijheid van het dorp. Hier legt hij hen op den grond, offert aan de dehata en brengt dan deze schedels weer op hun plaats in het huis van den tobara' terug. Dit heet het ma'palapa boea: het sluiten van de boea.

Gaan wij nu over tot de beschrijving der gewoonten bij de boea der inwoners van Wono, dan zien wij, dat ook daar het feest gevierd wordt, wanneer de rijst niet gelukken wil, en onder mensch en dier veel ziekte en sterfte voorkomt. Heeft men tot het houden van een boea besloten, dan gaat men eerst in het huis van den tobara' de paroeng (offertafel) met de bijbehoorende ladder bouwen, zooals dit te Pewaneang en Amballong geschiedt. Boven de paroeng brengt men een cirkelvormigen hoepel aan, die horizontaal wordt opgehangen en met rotans aan het dak vastgebonden is. Aan dezen hoepel heeft men franjes van jong konaoe-blad bevestigd. Dit toestel heet, toeloena tami: de versiering van het huis. Verder wordt uitgemaakt, wie haliang zullen worden. Dit beteekent voor de uitverkorenen te Wono heel wat meer dan voor haar zusters te Pawaneang en Amballong. Want terwijl op laatstgenoemde plaatsen het haliangschap slechts drie dagen duurt, zijn de haliangs van Wono zoolang in functie, totdat de boea gesloten is, wat tot drie jaren toe kan duren. In tegenstelling met Pewaneang en Amballong is men geheel vrij in het bepalen van het aantal haliangs. Bovendien kan men haar zoowel uit den tobara'- als uit den todirenge-stand nemen. De kaoenan, die vreemdelingen zijn, komen natuurlijk niet in aanmerking.

Het is hier de plaats een en ander omtrent de verbodsbepalingen der haliangs mede te deelen. Alleen ongehuwden mogen haliang worden en gedurende dien tijd mogen zij geen geslachtsgemeenschap hebben. Zij moeten zooveel mogelijk in huis blijven. In het huis van den tobara' zijn er altijd eenigen, maar wanneer er veel zijn, wonen zij ook wel in andere huizen van het dorp. Voor vreemdelingen moeten zij zich steeds verborgen houden. Wanneer zij buitenshuis komen, bedekken zij zich geheel met een saroeng. Zij mogen niet geraakt worden door regen noch beschenen door de zonnestralen. Zich te baden is verboden, daarom wrijven zij zich in met rijstemeel, vermengd met een beetje water (dit meel heet te Lodang en Amballong: parimanti, te Wono: ponte). Haar werk bestaat in rijst stampen, matten vlechten [1] en ander licht werk. Ten einde haar onder het stampen, dat onder het huis dicht bij de trap gedaan wordt, tegen de blikken van het publiek te beschermen, heeft men met gevlochten bamboe deze plaatsen afgeschoten, zoodat de haliangs een kamer hebben, waarin zij dit werk verrichten. Te Wono, waar men bij ons bezoek haliangs had, zagen wij bij twee huizen zulke kamertjes. Bovendien deelde men ons te Lodang nog mede, dat de volgende spijzen voor de haliangs verboden zijn: colocasia (Seko: kalese), de gewone oebi (Seko: kanoa), een eetbaar varenkruid dat in het Bare'e pakoe genoemd wordt (Seko: tampaoe), het vleesch van den Anoa depressicornis (Seko: tokata), maïs (Seko: bata) en een klein soort visch, ansang genaamd.

Wanneer men de boea opent, brengt men op den eersten dag een buffel onder het huis van den tobara', waar het dier aan een paal wordt vastgebonden. Tegelijkertijd gaan de haliangs in het huis, en worden van dit oogenblik af alle verbodsbepalingen voor haar van kracht. Op een tweeden dag gaat men een jong konaoe-blad halen. Den derden dag wordt dit blad bewerkt als te Pewaneang en Amballong, waarbij de buffel onder het huis geslacht wordt.

Op den vierden dag heeft het mantamo haliang plaats. Een buffel wordt buiten het dorp losgelaten; de mannen maken nu zoolang jacht op het dier, totdat men erin geslaagd is het

[1] In Seko is men zeer bedreven in het vlechten van mooie matjes; ongetwijfeld heeft het Instituut der haliangs tot de ontwikkeling dezer kunst bijgedragen, daar toch deze jonge vrouwen veel tijd aan dit werk kunnen besteden.

te dooden. Het vleesch met den afgehakten kop wordt naar het huis van den tobara' gebracht, waar het vleesch toebereid en gegeten wordt. Wanneer het avond geworden is, legt men den buffelkop ten westen van de paroeng op den vloer. Al de haliangs stappen nu beurt om beurt eerst op den kop, bestijgen van daar de paroeng, en dalen aan den oostkant weer af. De vrouwen zingen dezen nacht in het tobara'-huis, waarbij men op trommels slaat (dit zingen heet doemono). Den volgenden dag gaat men de sawahs openen, maar eenige nachten zetten de vrouwen het doemono voort.

Blijft alles goed gaan, gelukken de sawahs, zijn de menschen en de buffels gezond, dan sluit de boea eerst na drie jaren. Heeft men echter met tegenslag te kampen, dan eerder. Veronderstellen wij, dat alles voorspoedig gaat, en de boea dus eerst na drie jaar beëindigd wordt. Wanneer dan de eerste oogst na het begin der boea achter den rug is, worden alle handelingen uitgevoerd, die ook bij de opening der boea plaats hadden. Eén uitzondering is er echter: in plaats dat men jacht maakt op een losgelaten buffel, slacht men er een op de gewone wijze. Voor de ceremonie, waarbij de haliangs op een buffelkop stappen ten westen van de paroeng om over deze heen aan de oostzijde weer af te dalen, gebruikt men den kop van dezen buffel. Bij dit feest worden aan de haliangs van het vorige jaar eenigen toegevoegd, die dus een jaar korter in functie zijn dan haar zusters, maar die gedurende haar haliangschap aan precies dezelfde verbodsbepalingen gebonden zijn. De versieringen van jong konaoe-blad aan het dak en aan de toeloena tami worden vernieuwd (mangkaholai), of eigenlijk voegt men aan die van het vorige jaar nieuwe toe.

Den volgenden (vierden) dag heeft het masohang tampo plaats, waarbij alle mannen en vrouwen, die er aan deelnemen, en met uitzondering van de haliangs, uit het huis van den tobara' afdalen en op het erf zangen uitvoeren, begeleid met trommelslag (maleha). Dit doet men overdag; wanneer het ongeveer vier uur in den namiddag is geworden, gaan allen weer in het huis, waar het maleha wordt voortgezet. Den volgenden dag gaat men dan weer de nieuwe sawahs openen.

Het volgende jaar na den oogst, het tweede dus na het begin der boea, doet men gelijk als het voorgaande jaar. Ook deze keer worden weer eenige nieuwe haliangs aan die van de twee vorige malen toegevoegd.

Wanneer de derde oogst na het begin der boea achter den rug is, wordt de boea gesloten. Het eerste, wat men nu doet, is het neerhalen van de toeloena tami, de hoepelvormige versiering boven de paroeng. Dan gaan de mannen er op uit om de benoodigde buffels op te vangen. Zoo mogelijk moet er voor iedere haliang één buffel zijn. Maar kan de familie dit niet bekostigen, dan kunnen twee of drie haliangs ook te zamen met één buffel volstaan. Bovendien heeft men voor varkens te zorgen, en wel voor iedere haliang één varken. Met het opvangen der buffels gaat een geruimen tijd heen, en zoolang blijft de toeloena tami neergelaten.

Zijn de benoodigde dieren bijeen, dan kunnen de feestelijkheden beginnen. Op den eersten dag wordt een eind aan het haliangschap gemaakt. Daartoe worden de varkens (zooveel varkens als er haliangs zijn) gebonden en ten westen van het tobara'-huis op een rij gelegd. Deze rij verloopt noord-zuid, terwijl de koppen der dieren naar het oosten liggen. Dan dalen de haliangs, voorgegaan door den poleha, een man, uit het huis van den tobara' af. Ieder van hen heeft een mandje met gestampte rijst in de hand. De poleha met de haliangs loopen nu acht maal om het huis van links naar rechts; telkens, wanneer zij bij de rij varkens gekomen zijn, stappen zij op elk van die dieren, ze tegelijkertijd met gestampte rijs bestrooiend. Wanneer deze acht ommegangen gedaan zijn, is er een eind gekomen aan het haliangschap en zijn alle daaraan verbonden verbodsbepalingen vervallen. De varkens worden nu geslacht en in een ten oosten van het huis opgerichte hut gelegd.

Op den tweeden dag worden de buffels onder het huis geleid en daar gebonden. De gewezen haliangs maken wederom acht ommegangen om het huis, waarbij zij de buffels met gestampte rijst bestrooien. Hierop gaan vier mannen, posakoe geheeten, onder het huis en dooden de buffels met speren. De schachten dezer lansen mogen geen der huispalen raken, want dan zou het gewas niet gelukken. Gebeurt het toch, dat een der mannen tegen een huispaal stoot, dan wordt de dader gestraft met een boete in gestampte rijst en eieren, Zijn de buffels op deze wijze afgemaakt, dan daalt de tobara' uit zijn huis af en wendt groote verstoordheid voor, terwijl hij zegt: «Wie doodt hier mijn buffels; als ik den dader te pakken krijg, zal ik hem zeker dooden.» Hierop gaat hij weer naar binnen. Het vleesch dezer dieren wordt

nu in de hut ten oosten van het huis, waar den vorigen dag de varkens geborgen waren, gebracht. Van al dit vleesch richt men nu een feestmaal aan. Nadat de tobara' een gedeelte ervan op de paroeng aan de dehata geofferd heeft, doet ieder zich tegoed aan de spijzen. Het genoemde offer heet pararoek.

Dezen dag begint ook een eigenaardig gebruik, nl. het schommelen (mempio). Onder het huis van den tobara brengt men eenige schommels van rotan aan. De gewezen haliangs moeten allen eerst schommelen; hierna mag ieder, die wil, ook meedoen. Vier dagen schommelt men. Na deze vier schommeldagen wordt een buffel geslacht: masoesoeng toeloena geheeten. Aan den toeloena tami, die men van nieuwe franjes heeft voorzien, offert men van het vleesch van dezen buffel. Daarna wordt hij weer op zijn oude plaats gehangen.

Den volgenden dag heeft het masangki'i plaats, dat niet anders is dan een opruiming. De rotan schommels onder het huis worden weggenomen, en de paroeng breekt men af. Alleen de «versieringen» in het huis laat men zitten. Zoo zagen wij aan het dak van den tobara' te Wono tallooze, zwart berookte bladreepen hangen. Ook de toeloena tami wordt niet verwijderd. Men zegt, dat er geen geesten in wonen; ook geeft het niets, wanneer hij door een lek in het dak natregent. Maar toch is hij een belangrijk voorwerp, want bij elke boea wordt hij opnieuw versierd, en wanneer men in een ander huis trekt, gaat de toeloena tami mee.

Den hierop volgenden dag slacht men een onbepaald aantal kippen, het z.g. masalee. Van het vleesch offert men op de heilige plek ten oosten van het huis van den tobara'. Wanneer dit gedaan is, mag men de landbouwwerkzaamheden weer beginnen. Zijn de zaailingen van de padi ongeveer 15 dagen oud, dan heeft het moriri plaats. Hierbij slacht men eenige kippen en varkens, offert een gedeelte op dezelfde plek als bij het masalee, en eet gezamenlijk het overige gedeelte op.

Eerst na den volgenden oogst heeft de tatouage plaats. Bij die gelegenheid slacht men dan een buffel. Evenals te Pewaneang en Amballong zijn ook te Wono de gewezen haliangs verplicht zich te laten tatoueeren, waarna ieder ander zich vrijwillig aan de bewerking mag onderwerpen. Terwijl echter de kunstbewerking te Pewaneang en Amballong bij één keer afgeloopen is, verloopen bij de To Wono twee jaren, voordat de tatouage voltooid is. De eerste

keer worden alleen de onderarmen bewerkt; dan wacht men een vol jaar, om na den volgenden oogst eerst bovenarmen en schouders hun beurt te geven. Ook hierbij slacht men weer een buffel.

Voordat wij van het ma'boea afstappen, moet nog een legende vermeld worden omtrent den oorsprong van dit gebruik. Op onze vraag, van wie zij het ma'boea geleerd hadden, vertelde men ons te Wono het volgende: In vroeger tijd was er iemand te Wono, die een zoon had. Deze zoon spaarde hij veel te veel: de jongen zat altijd maar thuis en voerde niets uit. Toen kwam er een geest, die zijn woning in het water had (de rivier nl.). en deze zeide: «Op deze wijze moogt ge uw zoon niet liefhebben; alleen een dochter moogt ge aldus liefhebben, maar dan moet er een feest bij zijn». Hierop nam de geest den zoon mee naar zijn woning in het water, en gaf hem zijn dochter ten huwelijk. Twee jaren bleef hij bij dezen geest wonen, in welken tijd hij het ma'boea bijwoonde en de gebruiken daarbij leerde. Na afloop van deze boea keerde hij naar Wono terug, vergezeld van zijn vrouw, die mensch geworden was. Van deze twee heeft men het ma'boea geleerd. Men weet echter van geen dezer personen den naam op te geven.

De Tatouage.

In de beschrijving van het ma'boea hebben wij een antwoord gevonden op de vraag, wie getatoueerd worden. Wij hebben gezien, dat de haliangs, die ongetrouwd moeten zijn, getatoueerd moeten worden, terwijl bij deze gelegenheid ieder ander, man en vrouw, zich aan de kunstbewerking mag onderwerpen. Aan een bepaalden leeftijd is men niet gebonden, zoodat degene, die zich wil laten bewerken, zich alleen de vraag te stellen heeft: «Durf ik de pijn aan?» Zoo ja, dan verhindert niets hem of haar zich te laten tatoueeren.

Gaan wij nu na, wie tatoueert. Bij gelegenheid van iedere tatouage moet er een leider zijn, die poronno heet (moronno: tatoueeren; ronno: de figuren, de tatouage) [1] Deze poronno is

[1] De reden, waarom wij dit woord met een dubbele *n* spellen, is om aan te duiden, dat deze klank met eene eigenaardige spanning wordt uitgesproken. De tong wordt krachtiger en iets langer tegen het verhemelte gedrukt, dan dit bij de uitspraak der gewone *n* het geval is. Deze verdubbeling der *n* in de spelling slaat dus niet op de uitspraak van de voorafgaande klinker, maar heeft betrekking op de uitspraak van de *n* zelf.

altijd een man; hij moet afstammen van een familie, die altijd deze kunstenaars heeft voortgebracht, m. a. w. het is erfelijk gebonden aan een bepaalde familie. Alleen bij de tatouage treedt hij op, maar overigens onderscheidt hij zich in niets van zijn dorpsgenooten, noch is hij aan eenige bijzondere verbodsbepalingen gebonden.

Gaat men echter tatoueeren, dan is hij de leider. Hij legt de tijdens de bewerking geldende verbodsbepalingen op (waarover beneden meer). Aan deze bepalingen is de poronno zelf ook onderworpen. Hij tatoueeert, maar omdat hij het werk niet alleen af kan, mag hij door anderen geholpen worden. Zoowel mannen als vrouwen mogen helpen tatoueeren; het eenige vereischte is, dat ze de figuren goed kennen en er geen fouten in maken. Het spreekt wel vanzelf, dat de helpers en helpsters aan dezelfde verbodsbepalingen gebonden zijn als de poronno en degenen, die getatoueerd worden. Speciale vermelding verdient nog dat de persoon van den poronno bij het ma'boea geen rol speelt. Zoo kan b.v. de poronno te Pewaneang en te Amballong nooit optreden als pongkaloe, potoeak of pos'odang.

Het loon van den poronno is ons verschillend opgegeven. Te Lodang gaf men als loon op: gestampte rijst, een kip, koperen armbanden (saloerang) en foeja, of een stuk geweven goed (belatjoe). Te Wono krijgt de boronno van ieder, die zich laat tatoueeren, een koperen armband, en verder volop te eten. Ook de helpers en helpsters worden ruimschoots van voedsel voorzien tijdens de tatouage. Uit deze twee loonsopgaven zou wellicht de slotsom getrokken kunnen worden, dat de koperen armbanden het integreerende deel van de belooning vormen. Hierbij zij echter dadelijk gevoegd, dat men in Seko het kopergieten niet (niet meer?) kent.

Gaan wij vervolgens na, hoe de tatouage plaats heeft. Wanneer men wil gaan tatoueeren, vereenigen allen, die ermee te maken hebben, zich onder de rijstschuur van den tobara'. Te Wono heeft men te voren een buffel geslacht. Van alle deelen van het dier offert men een weinig aan de geesten onder de aarde en die van de hooge bergen. Men roept hen aan en vraagt om bijstand bij de tatouage. Iedereen, zoowel de poronno, zijn helpers en zij, die zich laten bewerken, als alle andere bewoners van het dorp, eet mee van dit vleesch. Het vleesch en de rijst worden gekookt in de dagelijks gebruikte gebakken aarden potten.

Als instrument bij het tatoueeren gebruikt men een houten of ijzeren staafje, waaraan twee ijzeren naalden dicht bij en naast elkaar zijn vastgebonden. Zulk een instrumentje heet osoe. Met behulp van het roet van damarhars (oro dama) teekent men de verlangde figuren op de huid. Hierop neemt men een mengsel van bovengenoemd roet met gal van de python (poeroe saha) en een beetje water (dit mengsel noemt men peronno); in dit vocht doopt men de naalden van de osoe en prikt deze kleurstof langs de geteekende lijnen in de huid. Zijn op deze wijze alle figuren afgewerkt, dan wrijft men de huid af met een natten doek. De gedeelten, die nog onduidelijk blijken te zijn, worden overgedaan. Men zegt, dat de kleurstof zoo doordringt, dat «zelfs de beenderen er zwart van worden». In ieder geval waren de lijnen bij de oude vrouwen, wier tatouage ik nageteekend heb, nog zeer duidelijk zichtbaar. Wanneer de bewerker zijn werk goed en handig doet, verklaarden deze vrouwen, dan is de operatie niet zoo pijnlijk. Maar in ieder geval zetten de getatoueerde deelen na de bewerking op.

Bij de vrouwen worden alleen de armen en het schouderblad getatoueerd. De mannen mogen kiezen, òf alleen de beenen van de enkels tot de knie, òf borst, buik, rug en hals (het bovenlijf dus). De armen mogen bij de mannen niet getatoueerd worden. Men zegt, dat een man, die zoowel onderbeenen als bovenlijf liet tatoueeren, soempoe zou worden, d.w.z. alles, wat hij ondernam, zou hem mislukken. Bij de eerste tatouage worden bij de vrouwen de onderarmen bewerkt: de eerste dag de buiten- en daarna de binnenkant van den rechter benedenarm, den tweeden dag de buiten- en binnenkant van den linker benedenarm. Bij de volgende gelegenheid, d.i. dus een jaar later, komen de bovenarmen aan de beurt. Dit geldt natuurlijk alleen voor Wono, daar men te Pewaneang en Amballong alles achter elkaar afwerkt.

Voor de mannen gaf men te Wono den volgenden regel. Worden alleen de onderbeenen getatoueerd, dan doet men eerst de voor- en daarna de achterzijde. Verkiest iemand echter zijn bovenlijf te doen bewerken, dan wordt bij de eerste keer de rug getatoueerd, terwijl buik en borst met hals het volgende jaar aan de beurt komen. Deze regel gold echter voor Pawaneang en Amballong blijkbaar niet; want de eenige getatoueerde man, die in genoemde plaatsen nu nog te vinden is, heeft alleen een uitgebreide figuur op borst en schouders (zie Pl. II, N° 6). Verder heeft men blijkbaar ook dikwijls voor de aardigheid een beetje

getatoueerd. Zoo prijkt een man te Wono met een enkel figuurtje op de borst (zie Pl. II, N°. 5) en een figuur op den onderarm (zie Pl. II, N°. 9), wat volgens den regel niet zou mogen. Ook het hoofd van Wono heeft een gefantaseerd teekeningetje op zijn onderarm, zelf er voor de aardigheid op gewerkt. Maar ik vermoed toch, dat de gegeven regels oorspronkelijk bindend voor allen geweest zijn.

Tijdens de tatouage zijn allen, die er bij betrokken zijn, aan verschillende verbodsbepalingen gebonden. Te Wono mogen zij de volgende spijzen niet eten: een varenkruid (tampaoe), colocasia (kalese) en alles wat zuur is. Deed men het toch, dan zouden de figuren niet houden, na korten tijd zou alles verdwenen zijn. Menstruatie noch zwangerschap is voor de tatouage eenige verhindering. Ook is de uitoefening van coïtus niet verboden. Zoolang de getatoueerde deelen nog gezwollen zijn, moet men die zorgvuldig bedekken, opdat niemand ze zie; wanneer een mede-getatoueerde het gezwollen lichaamsdeel zag, zou dit geen nadeelige gevolgen hebben, maar de blik van anderen zou maken, dat de zwelling toenam en de getatoueerde figuren verdwenen. Verder mogen zij met hun ontstoken lichaamsdeelen niet bij den rijstaanplant komen; vandaar dat, wanneer te Wono allen, nadat de twee tatouagedagen voorbij zijn, aan den nieuwen sawah gaan arbeiden, de pas getatoueerden er zich van verwijderd moeten houden,want anders zou de rijst mislukkken. Hetzelfde zou plaats hebben, wanneer men tatoueerde, terwijl de rijst nog te velde stond.

Ten slotte zij nog de volgende verbodsbepaling vermeld. Wanneer men den eersten dag bezig is met tatoueeren, en het gaat dan regenen, onweeren, er komt een regenboog, of iemand sterft in het dorp, dan moet men dadelijk met de bewerking ophouden, want deed men dit niet, dan zouden de getatoueerde deelen erg opzetten en de aangebrachte figuren zouden verdwijnen. Den volgenden dag zet men dan ongestoord de kunstbewerking voort. Deze bepaling geldt alleen voor den eersten dag; hebben bovengenoemde onheilspellende verschijnselen op den tweeden dag der tatouage plaats, dan stoort men er zich niet aan.

Bezien wij nu de figuren wat nader. Doordat men sinds een heel geslacht niet meer tatoueert, zijn op het oogenblik alleen nog enkele ouden te vinden, die de figuren in hun huid vertoonen. Te Lodang en te Wono nam ik de figuren over van twee vrouwen

Pl. I.

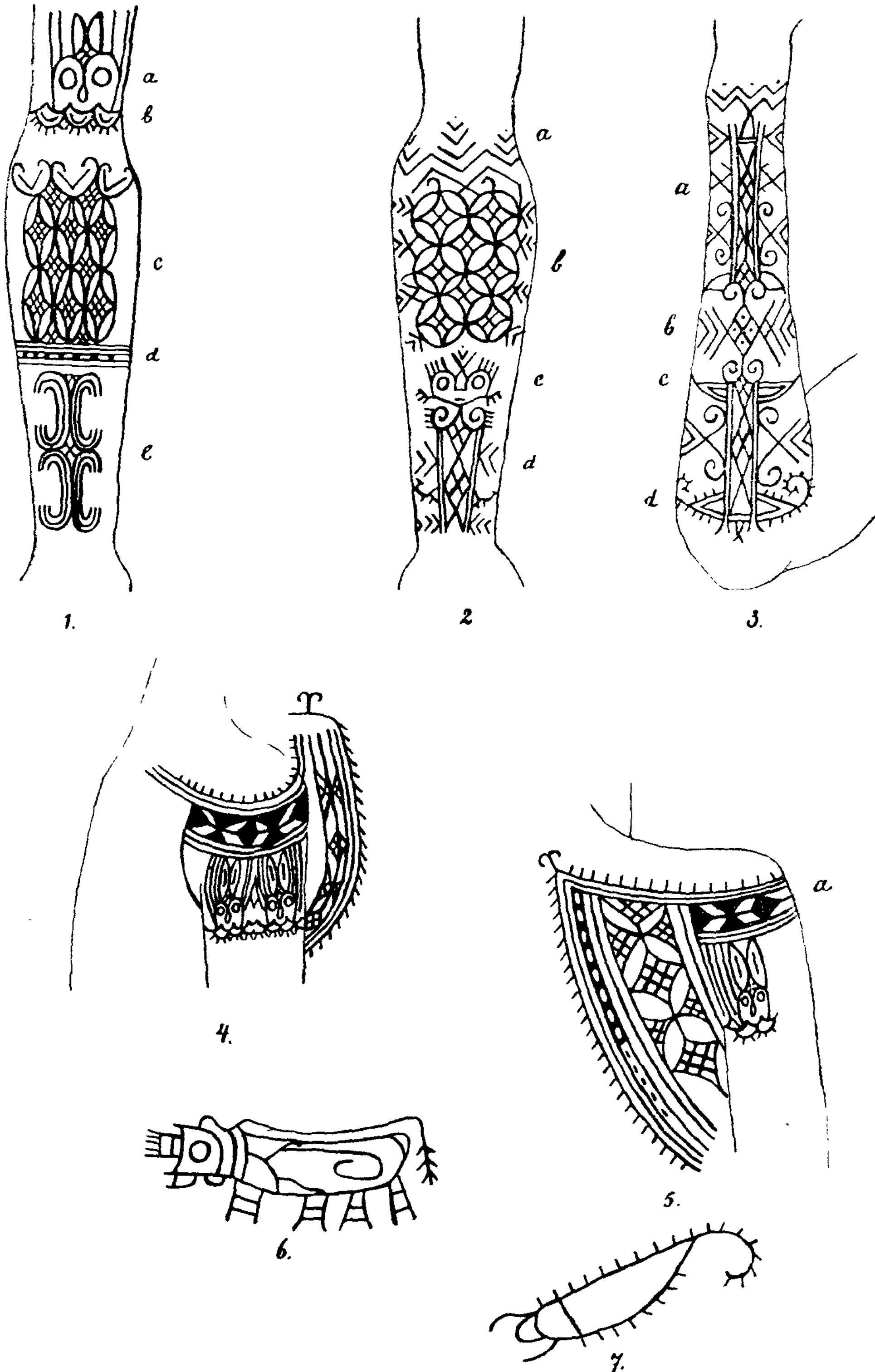
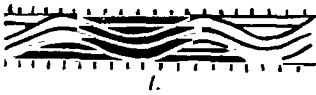
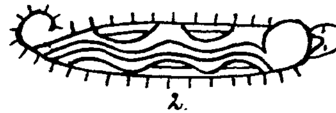
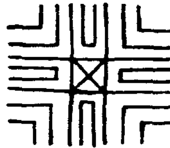

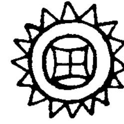
Fig. 1 en 2. binnenkant van een vrouwenarm. — Fig. 3. de buitenkant van een vrouwenarm. — Fig. 4. de schouder van een vrouw. — Fig. 5. het schouderblad van een vrouw. — Fig. 6. **b a l o e l a n g**: buffel. — Fig. 7. **a r i p a n g**: duizendpoot

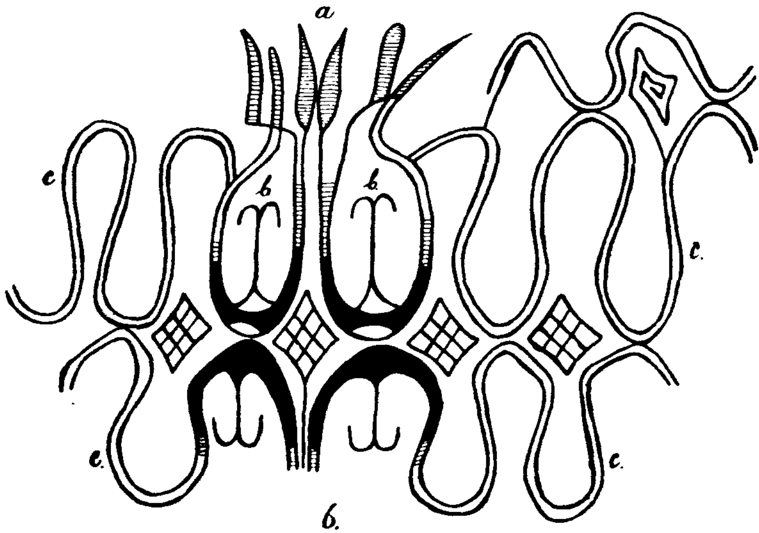

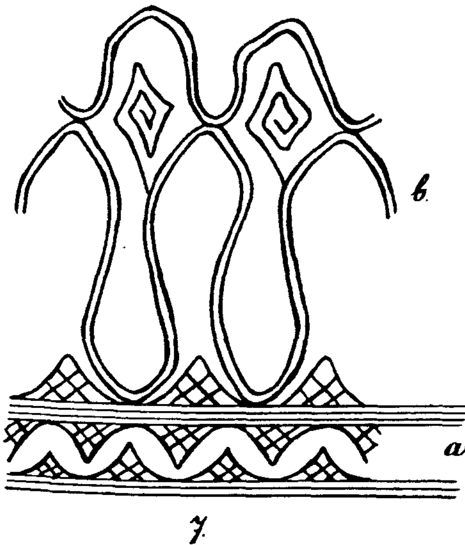

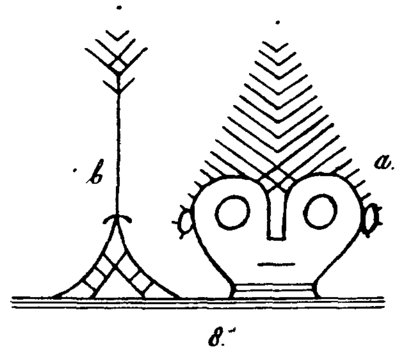

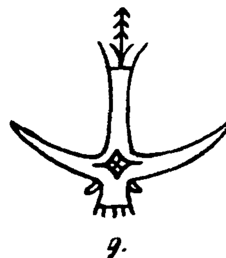

Fig. 1 en 2. takale: groote armband. — Fig. 3. manoek: vogel. — Fig. 4. ronno lasa. Fig. 5. soerede. — Fig. 6. ta'bo'. — Fig. 7. voortzetting van fig. 6 op schouder en bovenarm. — Fig. 8. sila-sila met ala'na. — Fig. 9. tannoek: horens.

(Plaat I en Plaat II, N° 1, 2, 4 en 8); in laatstgenoemde plaats prijkt een man met de figuren, die afgebeeld staan op Pl. II, N° 5 en 9 (5 midden op het borstbeen en 9 op den buitenkant van den rechter onderarm), terwijl ik te Amballong gelegenheid had van de borst en schouders van een man van Pewaneang de figuren 6 en 7 van Pl. II over te nemen.

Op Plaat I, fig. 1, staat de binnenkant van den onderarm van een vrouw afgebeeld. De fig. *a* noemt men sila-sila (sila: gezicht), en komt eenige malen in verschillenden vorm voor. De halve cirkels daaronder (*b*) heeten seriria sipoe: hengsel van de betelzak. Dezelfde benaming geeft men aan de figuren 2*d*, 3*a* en de figuren op de borst van 4. Verder zien wij op dezelfde figuur 1 het motief *c*, dat kapa-kapa genoemd wordt (kapa: katoen). Deze komt in een gewijzigden vorm maar onder denzelfden naam voor op figuur 5*a*, duidelijker nog te zien op figuur 4. Beide vormen, nl. de eironde en de vierhoekige, worden gebruikt voor de tatouage van den bovenkant der handen. Wat op de plaat is aangeduid met *d* (fig. 1), noemt men saloengan, d.i. een kleine armband. De groote armband heet takale, waarmede men de figuren aanduidt, die op Pl. II, N° 1 en 2 zijn afgebeeld. Ten slotte bevat figuur 1 nog het motief *e*, dat den naam draagt van papoe-papoe (papoe is een oneetbare varensoort). Met dezen naam worden ook aangeduid de teekeningen, die men bij de figuren 2 en 3 respectievelijk met *a* en *b* vermeld ziet.

Bij figuur 2 is alleen het motief pehong (*b*) op te merken. Pehong is een cirkel, zoòals men die op de huid afgedrukt vindt, wanneer men een loodrecht op de lengteas doorgesneden cylinder met het snijvlak op de huid drukt (b.v. een bamboe-kokertje). De heele complex van figuren op fig. 3, die duidelijk een eenheid vertoont, heet soeko. Dit woord duidt eigenlijk een lengtemaat aan, die gelijk is aan den afstand van elleboog tot vingertop. In de soeka' herhalen zich reeds genoemde figuren. Alleen zij de aandacht nog gevestigd op de tannoe' (horens) (*c*) en tanosoe (*d*). Tanosoe is een soort varen, die te Lodang hoeladang genoemd wordt.

Op figuur 4 is de beteekening van den vrouwenschouder afgebeeld terwijl fig. 5 het schouderblad van dezelfde persoon te zien geeft. Deze laatste versiering wordt ook genoemd abe' (Wono: schouderblad) of bose (Lodang: schouderblad). De overige figuren spreken voor zichzelf.

Van de teekeningen, die op Plaat II staan, meld ik nog de volgende bijzonderheden. De naam soerede (fig. 5) duidt een grassoort aan. In de teekening van fig. 6 noemt men het motief *a* papetiha wat op tiha lijkt. Tiha is de jonge stam van de pisang, die men aan dunne schijfjes snijdt en als groente kookt. Papesaikang noemt men de figuur *b*; want saikang is een haak, waaraan men iets ophangt. In de slingers, die het voornaamste van de geheele teekening uitmaken, ziet men een touw; vandaar de naam toe'oe-toe'oe, want toe'oe is een knoop, zooals men die in een touw legt. Het geheel noemt men eenvoudig ta'bo', dat het Pewaneangsch is voor het Wono woord ronno: teekening. Men moet zich bij deze figuur voorstellen, dat *a* getatoueerd is op het benedengedeelte van den hals, terwijl de volle teekening de borst bedekt, en figuur 7 de schouders versiert. Hierbij loopt *a* als een band om den bovenarm en ligt *b*, die een voortzetting van *c* in fig. 6 is, op de schouders. Van figuur 8 valt alleen nog te vermelden, dat *b* ala'na heet, dat zooveel als tusschenfiguur zou moeten beteekenen.

Een bepaalde beteekenis hecht men aan geen der teekeningen. Te Lodang beweerde men, dat de figuren pehong en aripang (Plaat I, fig. 2*b* en fig. 7; aripang beteekent: duizendpoot) getatoueerd moesten worden, terwijl men in de overige figuren geheel vrij was. Te Wono vertelde men ons, dat, wanneer men bij een vrouw (ex-haliang)-met tatoueeren wilde beginnen, men het allereerst de figuur ronno lasa (Pl. II, fig. 4) aanbracht op den buitenkant van den arm bij den elleboog. Daarna ging men over tot de soeka'.

Op de vraag of de leden van alle drie de standen getatoueerd mochten worden, gaf men te Lodang ten antwoord, dat de kaoenan uitgesloten waren, dus alleen de tobara' en de todirenge tot de tatouage worden toegelaten. Te Wono antwoordde men, dat allen zich aan de bewerking mochten onderwerpen, maar dat er toch groot verschil bestond. Want de kaoenan mochten alleen de figuur ronno lasa dragen. De todirenge behalve deze figuur ook nog de pehong en de manoek (Plaat II, fig. 3)[1] terwijl de tobara' met alle motieven getatoueerd werden.

[1] Geen van de getatoueerde personen, die wij gezien hebben, vertoonde deze figuur manoek. In het houtsnijwerk, waarin de To Seko een groote vaardigheid bezitten, komt dit motief zeer veelvuldig voor. Men verklaarde ons, dat precies dezelfde figuur bij de tautoage gebruikt werd, wat wel aan te nemen is. Daarom heb ik deze manoek onder de figuren opgenomen.

Zooals reeds gezegd is tatoueert men in Seko niet meer. Als reden geeft men op, dat men de figuren niet meer geheel juist weet te maken. Alle moeite en ellende van den laatsten tijd wijt men daaraan, dat de teekeningen niet meer aan de overgeleverde eischen voldoen. Daarom zegt men: «Beter heelemaal niet dan verkeerd».

Omtrent de herkomst van de tatouage weet men heel weinig te vertellen. Te Wono zegt men deze gewoonte van de lieden van Pewaneang en Amballong gekregen te hebben. Dezen hebben het weer geleerd van een zekeren Talamia, die de eerste bewoner van Pewaneang moet zijn geweest. Maar vanwaar deze Talamia afkomstig is, of hij uit den hemel of uit de aarde, uit steen of uit water, uit een bamboe of uit een boom is voortgekomen weet men niet. Alleen vertelt men dat hij een reus was. De steen, waarmede hij gewend was zijn mes te wetten, kan men nu nog aanwijzen, en deze is zoo groot, dat dertig man hem nog niet van den grond kunnen tillen.

Op de vraag, of Talamia wellicht ook iets te maken had met den watergeest, die hun het ma'boea geleerd had, antwoordde men, dat zij niets met elkaar uitstaande hadden. Toen men het ma'boea en de tatouage beide geleerd had, heeft men ze samen verbonden.

Vestigen wij voor een oogenblik de aandacht op twee voorloopig nog niet op te lossen vragen. In de eerste plaats is het verband tusschen de boea en de tatouage niet duidelijk. De legende zou er op wijzen, dat het verband zeer los moet zijn, want degenen, die de beide gebruiken brachten, hebben niets met elkaar uit te staan. Uit de boven vermelde gegevens valt echter wel de slotsom te trekken, dat het haliangschap en de tatouage wel nauw verbonden zijn. Want van de haliang wordt gezegd, dat ze verplicht is zich te laten tatoueeren, terwijl het voor anderen facultatief is.

Voordat men tot eenige zekerheid hieromtrent kan komen, zouden eerst uitgebreider onderzoekingen gedaan moeten worden, opdat èn van de To Seko zelf, èn van de omwonende volken meer bekend worde. Op het oogenblik ontbreekt ons te zeer het materiaal tot vergelijking. Van onzen tolk, den wegopziener P. Kare, die van Makale afkomstig is, kregen wij eenige zeer onvolledige gegevens omtrent de tatouage in zijn vaderland. Deze mededeelingen laat ik hier in het kort volgen als zijnde

het eenige materiaal voor vergelijking, dat ons thans ten dienste staat.

In het Makalesche n.l. heeft vroeger ook de tatouage bestaan, maar sinds eenige geslachten wordt deze kunst niet meer beoefend. Waar het nu voor ons op het oogenblik op aankomt is het volgende: men tatoueerde in Makale vroeger, wanneer men een heel voordeelig jaar gehad had, wanneer de rijst goed gelukt was, en menschen en karbouwen niet door ziekte en dood waren bezocht. In drie jaren was de tatouage voltooid, in welken tijd de toembangs (de haliangs van Seko), die uitsluitend uit vrouwen (meisjes) bestaan, aan allerlei verbodsbepalingen gebonden zijn. Zij moeten n.l. altijd in het geel gekleed zijn, mogen alleen rijstemeel met buffelmelk gemengd eten, mitsgaders bailo, een soort pisang (barangan) en offervleesch voor de goden (geen offervleesch voor de dooden). Als er een vorst sterft, houden alle verbodsbepalingen op en gaat dus de tatouage niet door. Deze drie jaren van verbodsbepalingen en tatouage worden afgesloten door plechtigheden en feesten.

De eerste drie dagen heeft het soemongolo' plaats, waarbij de toembangs in een waringin moeten wonen. Ze worden er heen gedragen, want ze mogen den grond niet raken. Een mooie trap voert naar boven, waar aan elke sport twee gouden krissen zijn gebonden, terwijl twee zwaarden van manoeroeng (iemand, die uit den hemel is gedaald) er bij gezet worden. De plaats, waar de toembangs zitten, wordt afgezet met mawa, een soort weefsel, terwijl aan den buitenkant van dit afschutsel eenige konaoe-bladeren (Arenga saccharifera) worden gehangen.

Na deze drie dagen heeft een feest plaats in de vlakte, waar een hut (lake-lakean) voor de toembangs wordt opgericht, benevens hutten voor de feestvierenden. De toembangs mogen nog steeds niet den grond aanraken. Ze worden met een stuk mawa overdekt, en aldus drie malen om de lake-lakean gedragen van rechts naar links. Degenen, die de tatouage-aangelegenheden geregeld hebben, zijn de woerake, een vrouw, en de sando tomenani, een man. De eerste speelt bij de ommegangen om de lake-lakean op de garapoeng (kleine trommeltjes) de tweede rinkelt met de ma'bangkoela (belletjes). Drie dagen blijven de toembangs in hun huisje, waarop ze er uit mogen en den grond weer mogen betreden. Hierbij

heeft een groot feest plaats. De getatoueerden heeten dan toemba', toemba' sapeng, hetgeen een eerenaam is.

Deze gegevens, die zeer onvolledig zijn en aan de noodige nauwkeurigheid nog veel te wenschen overlaten, wijzen m. i. reeds de richting aan, waarin mogelijk de verklaring en de geschiedenis van de boea en de tatouage gezocht moeten worden. Het is om de aandacht op eenige dingen te vestigen, dat ik hier een enkele veronderstelling doe volgen. Wellicht staat de tatouage en wat daaraan vast zit in verband met den rijstbouw, en bedoelt men het als een dankoffer aan den heer van de rijst, die boven woont. [1] Eenige trekken in hetgeen hierboven omtrent de tatouage in Makale gezegd is, kunnen hierop wijzen. Wij gaan hier nu niet op in; wellicht dat er later gelegenheid zal zijn iets anders en zekerders hieromtrent mede te deelen.

In Seko heeft men dan waarschijnlijk twee verschillende gebruiken, die punten van overeenkomst hadden, met elkaar versmolten. Men had een feest, dat ma'boea heette, en dat tot doel had het klaarblijkelijk tekort aan levenskracht in den stam te vermeerderen, waarop zeer sterk de tandasang te Pewaneang en Amballong wijst. Want wanneer de rijst steeds mislukte en bovendien mensch en dier ziek werden en stierven, was dit een duidelijk bewijs daarvoor, dat men behoefte had aan aanvulling van levenskrachten. Bij deze ma'boea-plechtigheden werden ook wellicht eenige of vele meisjes tijdelijk van de buitenwereld afgesloten, welke afsluiting dan slechts enkele dagen duurde, zooals bij de haliangs te Pewaneang en Amballong (wellicht zou hier bij nader onderzoek een parallel te trekken zijn met het momparilangka of pakawoerake bij de Bare'e Toradja's; zie Adriani en Kruyt, Bare'e-sprekende Toradja's I, blz. 364 e. v. v.).

Hiernaast had men de tatouage, die als een dankoffer voor den genoten voorspoed gold. Ook hierbij werden meisjes, die bestemd waren om de kunstbewerking te ondergaan, een korter of langer tijd van de buitenwereld afgesloten. Waardoor men misschien tot de gedachte is gekomen om de meisjes, die voor het ma'boea reeds afgezonderd werden, tegelijkertijd de rol te laten spelen van de toembang in Makale.

Zoo dit juist is, zou men kunnen zeggen, dat Pewaneang en

[1] Zie voor het verband, dat er bestaat tusschen rijst-, speciaal sawahbouw, en hemelingen het boek van W. J. Perry, The Megalithic Culture of Indonesia, Manchester 1918.

Amballong de gedachte van de b o e a, versterking van de levenskracht, het sterkst hebben vastgehouden; terwijl men te Wono sterker het tatouage-idee heeft opgenomen. Dit zou des te eigenaardiger zijn, wanneer men in aanmerking neemt, dat de menschen van Wono zeggen, dat Talamia, die het tatouage-gebruik heeft gebracht, de stichter van Pewaneang is geweest, vanwaar de lieden van Wono het hebben overgenomen. Maar, zooals bekend, komt het meermalen voor dat een gebruik beter is bewaard gebleven in een streek, waarheen het overgegaan is, dan waar het vandaan gekomen is. Wij zullen hier echter niet langer bij stil staan, omdat hier vele mogelijkheden zijn, en nog niets met zekerheid te zeggen valt.

Ten nauwste met deze vraag is de kwestie verbonden, in hoeverre wij bij deze gebruiken met een oorspronkelijke («primitieve») cultuur te maken hebben. Het lijkt mij goed bij het onderzoek hiernaar steeds het woord van Ratzel in gedachte te houden: «Die Ethnographie zeigt nicht die Völker in ihren natürlichen, sondern in ihren geschichtlichen Beziehungen.» (Anthropogeographie II, 2[e] druk blz. 394, 1[e] druk blz. 606). Dat dit ook voor Seko geldt is op het eerste gezicht duidelijk, maar de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat in deze vergeten uithoek twee of meer culturen meer naast elkaar zijn overgenomen, dan dat er van een opnemen en eigen verwerking van vreemde elementen sprake is. Dit doet de onbeholpen wijze, waarop èn in de legende èn in de practische uitvoering de tatouage aan de b o e a verbonden is, sterk vermoeden. Ook bij onze andere onderzoekingen bij dit volk bleek telkens, dat deze menschen wel veel hebben overgenomen, maar weinig zelf verwerkt: meer nagedaan dan tot hun eigendom gemaakt. Laat ik hiervan een voorbeeld mogen noemen.

Op onze vraag, welke beteekenis men nu in Seko aan de tatouage hecht, bleek het antwoord kortweg te zijn: geen beteekenis. Noch bij de lijkbezorging, noch in het dagelijksch leven maakt men eenig verschil tusschen getatoueerden en niet-getatoueerden. In het hiernamaals bestaat er tusschen hen ook geen verschil. De gewezen h a l i a n g s, die dus ook allen getatoueerd zijn, onderscheiden zich in niets van de overige vrouwen, in tegenstelling met de t o e m b a' s a p e n g in Makale. Het is dus duidelijk, dat men er absoluut geen vermoeden meer van heeft, waartoe men zich heeft laten tatoueeren; de beteekenis van deze

gewoonte hangt voor hen geheel in de lucht, noch gesteund door eenige overlevering, noch door een zelf erbij gedachte bedoeling. Bij een dergelijk volk mogen wij verwachten, dat zich twee processen in zijn geschiedenis naast elkaar hebben afgewikkeld: aan den eenen kant een overnemen van een hoogere cultuur dan het op een gegeven oogenblik zelf bezat, en aan den anderen kant een ontbinding van de geestelijke en stoffelijke cultuur, die het reeds eigen was.

DE HANDHAVING DER NEUTRALITEIT VAN DE NEDERLANDSCHE LOGE TE HOUGHLY, BIJ DE OVERROMPELING VAN DE ENGELSCHE KOLONIE CALCUTTA, IN JUNI 1756.

DOOR

A. K. A. GIJSBERTI HODENPIJL.

De rijke voortbrengselen van Bengalen hadden in de 17ᵉ en 18ᵉ eeuw tal van Europeesche en Aziatische volken naar die streken gelokt. Salpeter, borax, opium en vooral katoenen lijnwaden en zijden doeken, waren de zeer gewilde uitvoerartikelen waartegen specerijen, suiker en koper werden ingevoerd.

De Vereenigde Oost-Indische Compagnie had haar hoofdkantoor in het fort Gustavus te Houghly [1] aan de rivier van dien naam, een zijrivier van de Ganges. Chinsura heette het dorp dat onmiddellijk aan de loge grensde en tot het gebied van de Compagnie behoorde, waarom dit kantoor ook dikwijls met den naam van Chinsura werd betiteld.

Uit de memorie, opgesteld door Louis Taillefert, gewezen Directeur van den handel in Bengalen en oud-1sten Secretaris van de Indische Regeering te Batavia, gedateerd 27 October 1755, en bestemd voor zijn opvolger Adriaen Bisdom, ontleenen wij betreffende de kantoren der Compagnie te Bengalen, het volgende:

Ons eerste etablissement in Bengalen dateerde van 1627 en was gelegen te Pippli in Orissa onder het bestuur van den Nawab van Bengalen. [2] Het behoorde tot het Gouvernement van

---

[1] Zie hieromtrent, Mr. J. E. Heeres, Corpus Diplomaticum dl. I (Bijdr. Kon. Inst. VII, dl. 3, 1907), blz 267, 269, 282, 286, 327 en 506

[2] De schrijver van de memorie beweert, dat in het jaar van onze nederzetting te Pippli, deze plaats niet meer behoorde tot Orissa, doch daarvan was afgescheiden en onder het bestuur van den Nawab van Bengalen geplaatst.

Mr. J. E Heeres, deelt echter in zijn Corpus Diplomaticum I, blz. 286

Koromandel, doch de groote afstand van die plaats tot Palliacatta,[1] — de toenmalige residentie van den Gouverneur van Koromandel — was oorzaak dat moeilijkheden ontstonden bij het geven van orders betrekkelijk den handel, waarom sinds 1655 een steenen huis te Houghly werd betrokken en deze directie onmiddellijk onder het hoofdbestuur van Batavia werd geplaatst.

Het kantoor te Pippli bleef echter nog bestaan maar werd in 1653 op bevel van den in die memorie genoemden fausdaar [2] Aliebeek in brand gestoken. Om welke reden dat geschiedde wordt niet vermeld. Nadat de loge weder was opgebouwd, bleek zij te dicht aan de rivier gelegen te zijn, want eenige jaren later werd een groot deel door den sterken stroom weggespoeld en verplaatste zich de handel naar Bellasore [3] nabij den mond van de Ganges, dat weldra de voornaamste koopstad van geheel Bengalen en Orissa werd. De Directie te Houghly besloot in 1675 Pippli geheel te verlaten en den handel, die daar nog werd gedreven, naar Bellasore over te brengen, omdat de lijnwaden die op de eerstgenoemde plaats werden ingezameld, evengoed te Ballasore konden geleverd worden.

Doch omdat het debiet van Compagnies handelswaren in de volgende jaren gering werd en de kooplieden kans zagen de doeken, die op deze plaats verzameld werden, ook te Houghly aan de Compagnie te bezorgen, werd Bellasore een bijkantoor, alwaar slechts een chirurgijn achterbleef. Deze moest Compagnies brieven van de schepen onmiddellijk aan land doen bezorgen, de vaartuigen op de Bellasoorsche reede van water voorzien, de zieken overnemen en genezen en was verplicht kostgeld aan de loodsen op Compagnies schepen, die daar de Ganges opvoeren, te verstrekken. In oorlogstijd werd nog een boekhouder daarbij geplaatst om van de komst van vijandelijke schepen kennis te geven, en hunne gangen na te gaan.

In October 1656 werden ook de gebouwen van onze loge te

---

mede, dat het jaar van onze nederzetting te Pippli was 1637 en op blz. 332 noot 2. „Het landschap Orissa behoorde in die dagen niet tot het nababschap van Bengalen (Dakka)". Over dat landschap Orissa was gesteld een afzonderlijke Nawab (stadhouder) onder wien stonden gouverneurs, o.a. van Pippli. (Zie ook blz. 522).

[1] Het noordelijkste kantoor van de Compagnie in Zuid-Koromandel, thans Pulicat genaamd.

[2] Inlandsche regent, Gouverneur, door den Nawab aangesteld.

[3] Vgl. Mr. J. E. Heeres. Corpus Diplomaticum I bl. 522 noot 5.

Houghly door het water van de snelstroomende rivier meegesleurd, «als een grondelooze kolk weggeslonken zijnde en dat zoo schielijk en onverwagts, dat men maar even tijd hadde, de daarin geborgen koopmanschappen te salveeren». Men had er toenmaals een oogenblik aan gedacht om Kasimbazaar[1] tot hoofdkantoor te bestemmen, niet alleen in het belang van den zijde-handel, die daar voornamelijk bloeide, maar ook omdat die plaats in het midden van het land was gelegen, dicht bij de hoofdplaats Rajmahal[2], de toenmalige residentie van den vorst. Dit is echter niet geschied, maar nog in hetzelfde jaar werd een begin gemaakt met het bouwen van een nieuwe loge, die een deel uitmaakte van de factory zooals die tijdens het bewind van Taillefert bestond.

In 1687 werden deze gebouwen op last van den Commissaris-Generaal van Rheede van Mijdrecht vergroot, de Compagnies tuin met een steenen muur omringd, eenige jaren later poorten aangebracht en eindelijk in 1743 fortificatiewerken aangelegd, waardoor het geheel den vorm van eene versterking kreeg. De 4 bastions droegen de namen Amsterdam, Zeeland, de Maas en het Noorderkwartier.

Dit fortje Gustavus genaamd, had slechts — en deze wetenschap is van belang met het oog op de gebeurtenissen in het vervolg van dit opstel voorkomende — defensief vermogen tegen een inlandschen vijand, die niet van geschut was voorzien, daar het aan alle kanten omringd was door huizen en grafmonumenten waarvan eene eventueele vijand kon gebruik maken om die sterkte in den kortst mogelijken tijd plat te schieten.

Tot het wettig bezit van de Compagnie behoorden nog twee dorpen, die onmiddellijk aan de loge te Houghly grensden; Tjoentoera (Chinsura) en Bernagoor benevens de bazaar Mirzapoer, waarvoor jaarlijks ongeveer f 2996.— huur aan de Mooren betaald

---

[1] „A decayed town in Murshidabad". Balfour, Cyclopaedia of India.

[2] Een stad in Bengalen in het district Santal Parganas. „Man Sinh, Akbar's Rajput general, after his return from the conquest of Orissa in 1592, selected Rajmahal (formerly Agmahal) as the capital of Bengal, on account of its central position with respect to that Province and to Behar, and from its commanding the Ganges and the pass of Teliagarhi, through which the railway now runs........ Rajmahal is now 3 miles distant from the main stream of the Ganges, and can only be approached by large boats during the rains".

Hunter, Imperial Gazetteer, deel VII (1881), blz. 499 en 500.

werd. Deze plaatsen stonden geheel onder jurisdictie van de Compagnie, met uitzondering wat betreft halsmisdaden.

Te Volthe, iets meer stroomopwaarts gelegen, waren de timmerplaatsen waar de schepen konden nagezien worden en de pakhuizen met verschillende scheepsbenoodigdheden.

De loge te Kasimbazaar, gelegen in het gehucht Calcapore, werd in 1739 voltooid. Zij was een groot aanzienlijk gebouw, dat aan de Compagnie 153.000 ropijen had gekost.

Patna, de hoofdplaats van de provincie Bihaar, aan den rechteroever van de Ganges gelegen, waar de Compagnie ook een belangrijke nederzetting had, was vooral van belang voor den handel in salpeter en opiumbollen. De naam is volgens den schrijver van de memorie waarschijnlijk ontleend aan de Pathansche vorsten, die aldaar eenige eeuwen tevoren hadden geregeerd. Reeds in 1632 werd hier een kantoor gesticht in een bekrompen gehuurde woning, waartoe van een der vorsten in Hindostan vergunning werd verkregen. Eerst in 1712 verkreeg men daar een eigen huis met erf, welke door vertimmeringen en het bijbouwen van pakhuizen langzamerhand in een complete loge veranderden. Zij was aan de Ganges gelegen en maakte aan de zijde van de rivier een voortreffelijken indruk, daar de wit gepleisterde muren reeds op een afstand van 3 mijlen te zien waren. Doch het geheele uiterlijk was daarmede niet in overeenstemming, daar de landzijde er bij lange na niet zoo aanzienlijk uitzag, «zo dat men er evenals van de gebouwen in de grote fransche compagnies tuyn te Garreddie [1] en de meeste huysen van Chandernagor met reden van zeggen kan, het gelijkt wat en is niet veel».

Tot het opkoopen en opbergen van de salpeter had de Compagnie nog andere loges, o. a. te Sjoppra, ook aan de Ganges gelegen naast het gehucht Douletgens, noord-westwaarts van Patna. Hier waren ook een steenen gebouw met een «carganna of stookhuys» voor de zuivering van salpeter en brandvrije werkplaatsen en pakhuizen, waarin somtijds 25.000 zakken salpeter waren opgestapeld.

Verder was te Singia, zes à zeven mijlen recht noordwaarts van Patna gelegen aan den linker-oever van de snelstroomende rivier de Gantek, die iets beneden Hasipoer in de Ganges uitmondt, een steenen woning voor den 3[en] bediende van het

[1] Nabij de Fransche Loge te Chandernagor.

hoofdkantoor te Patna. Ook hier bevond zich een pakhuis, met een steenen muur omringd, waar ongeveer 15.000 zakken salpeter konden worden geborgen.

De provincie Bihaar leverde toenmaals ongeveer 65.000 zakken salpeter, waarvan de Compagnie ongeveer 30.000 jaarlijks verkreeg.

Voor deze gebouwen werd *f* 539.15 aan grondhuur per jaar betaald. Een eigenaardigheid van die streek was dat nagenoeg alle menschen, zoowel mannen als vrouwen kropgezwellen hadden, «evenals», voegt de opsteller van de memorie hieraan toe, «in een van de Switsersche cantons (Zurig soo ik meene) en in de Jacatrasche bovenlanden aan den berg Sallak, hetwelk als een effect van het drinkwater dat daar valt, werd aangemerkt».

Verder waren te Tettua en te Narwada, respectievelijk 3 en 11 mijlen zuidwestwaarts van Patna gelegen, opslagplaatsen van salpeter. De eerste was in het voorjaar van 1746 met alles wat er in was, door de Marhattas [1] verbrand, doch voor *f* 6.000.— weder opgebouwd en nabij de laatste was het gehucht Reeclie gelegen, alwaar in een open veld met boomen beplant, vroeger de groote militaire escorten kampeerden. Deze, ter sterkte soms van meer dan 200 Europeesche militairen, moesten de vaartuigen met de salpeter beladen, bij het afbrengen van de rivier naar Houghly beschermen tegen knevelarijen en afpersingen der hoofden van de landstreken waar men door trok.

Noord-westwaarts van Narwade ligt het vermaarde salpeter-district Mouw, ongeveer ter plaatse waar het riviertje Raya in de Ganges valt.

Te Dhecca, thans Dakka geheeten, aan een der zijtakken der Meghna, den oostelijken Gangesmond, [2] weleer de residentie van de Bengaalsche Nawabs, nadat de vorige, Rajmahal, was verlaten, had de Compagnie steeds, tot in het einde van de 17[de] eeuw een loge. Deze werd echter in 1690 ontruimd, doch in 1753 wederom bezet. De tegenwoordige residentie Murshidabad werd betrokken door den groot diwan Murschid Kuli Khan in 1704, die de plaats aldaar naar zijn eigen naam gedoopt heeft. [3]

---

[1] Een volkrijke, roofzieke stam, die ten zuiden van de Nabada in een wijden kring om het huidige Bombay woonden. Hun roof- en plundertochten strekten zich uit van Suratte tot Bengalen.

De residentieplaats was Poona, 7 à 8 dagreizen oostwaarts van Bombay.

[2] V.g.l. Mr. J. E. Heeres, Corpus Diplomaticum, blz. 282, noot 2.

[3] The Imperial Gazetteer of India, VI blz. 467.

Volgens den schrijver van de memorie, was deze loge van weinig beteekenis. Vroeger had zij nog recht van bestaan om bij voorvallende gebeurtenissen Compagnies belangen bij het hof te bepleiten, doch op dat oogenblik werden daar alleen koopwaren gesleten, die evengoed te Houghly van de hand konden worden gedaan, en lijnwaden ingekocht, 15 à 20 pCt. goedkooper dan elders, die in Europa indertijd zeer gewild waren, doch later, op weinige uitzonderingen na, slechts met verlies werden verkocht.

De Engelschen hadden hun voornaamste kantoor meer stroomafwaarts in het fort William te Calcutta; de Franschen in het fort Orleans te Chandernagor; de Denen te Serampore. De laatsten waren eerst te Bellasore gevestigd en daarna te Serampore, iets beneden Chandernagor, in een plaatsje door hen genoemd Dannemat Danja. Een tijd lang hadden zij hun handel moeten opbreken, omdat zij in vijandelijkheden met de Mooren waren gewikkeld geworden.

De Embdenaren hadden een kleine handelsstichting nabij de Moorsche loge, terwijl de Portugeezen geen vast kantoor hadden doch sinds 1733 met hunne schepen af- en aanvoeren.

Verder had men nog de Armeniërs, die voornamelijk handelden op de Roode Zee, Suratte en Perzië, en de Gousouratsche kooplieden uit Suratte, die een uitgebreiden handel op de Ganges dreven. De laatsten hadden hunne loge en een flink dok om hunne schepen te herstellen bij Alinegger, dicht bij de Nederlandsche loge aan den kant van Bernagoor. Doordat zij een samenzwering hadden gesmeed tegen de wettige Regeering was die maatschappij ten onder gegaan.

Overvloed dus genoeg van handelsconcurrenten, die elkaar met een wantrouwend oog gadesloegen, en kuiperijen te over om te trachten voordeelige overeenkomsten met de inlandsche vorsten te verkrijgen, in wier gebied die handel werd gedreven.

Adriaen Bisdom was in 1755 Directeur van den handel in Bengalen geworden. Zijn voorganger Jan Kersseboom had niet aan de verwachtingen van Heeren Bewindhebbers in het vaderland beantwoord. De Indische Regeering had daarop tot zijn opvolger benoemd Louis Taillefert, maar hoewel hij een zeer verdienstelijk compagniesdienaar was, strookte deze benoeming niet met de inzichten van Heeren Meesters in het vaderland, die oordeelden

dat er op dit oogenblik geen gegronde reden bestond om het hoofd van de Kasimbazaarsche loge, Adriaen Bisdom «de secunde» in het bestuur te Bengalen, voorbij te gaan. Deze, die zijn «verlossing» in dat commandement reeds had aangevraagd, liet zich overhalen de directie over den handel aldaar te aanvaarden, en het is gebleken in de benauwde tijdsomstandigheden die kort daarop volgden, dat die keuze een zeer gelukkige was geweest. Louis Taillefert werd daarop Directeur van den handel te Suratte.

Omtrent de nu komende belangrijke gebeurtenissen ontleenen we het volgende aan den schrijver van het dagboek te Houghly, van Juni tot Augustus 1756 aangehouden door den onderkoopman en eersten gezworen klerk Martinus Koning, te vinden in het 1e deel der brieven en papieren van Bengalen overgekomen 1757, aanwezig in het Oud-Koloniaal Archief van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

De Nawab van Bengalen Ali Vardi Khan, was in April 1756 overleden en opgevolgd door zijn kleinzoon Siray-ud-doula. De voorganger van Taillefert, de Directeur Jan Kersseboom, deelt in zijne geheime missive van 10 December 1754 aan de Indische Regeering het volgende mede betreffende het karakter van dezen vorst. Na uitgeweid te hebben over een poging van dezen jongen Prins om aan zijn oom het Soubaschap van Dhecca afhandig te maken, hetwelk hem echter niet was gelukt, daar zijn stadhouder onmiddellijk weer door de andere partij was verdreven, gaat hij voort: «Zijne Excellentie (namelijk zijn Grootvader) is om zoo te zeggen idolatre van desen sijnen kleinzoon, waarin hij geen quaad sien kan, schoon een Nero in wreedheid, die het gantsche lant met schrik en angst vervult, doende dan eens een vaartuig opgepropt met volk in een sterk afloopende rivier zinken om zig te diverteeren met het aanschouwen hoe de menschen spartelen als zij verdrinken en dan eens een swangere vrouw levendig het lijf openen om te zien hoe er die vrugt in legt en duysent diergelijke gruweldaaden meer, oversulx het te hoopen is, dat hij voor het overlijden van den Nawab, die hem als zijne presumtive opvolger considereert en doet erkennen, om hals geraakt als men zig van zijne Regeering niets als quaad voorspellen kan, schoon vooralsnog d'Europeesen en insonderheidt de Nederlanders niet ongeneegen schijnt».

Deze nieuwe vorst was verbitterd op de Engelschen, omdat

zij te Calcutta eenige aarden borstweringen in steen hadden laten optrekken buiten zijn medeweten en bovendien den Naib Souba of onder-Nawab van Dhecca, zekeren Raay Kissendaas, [1] die den nieuwen vorst ontvlucht was en den 15^{en} April 1756 «met desselfs familie en considerabele schatten de wijk naar Calcutta had genomen» in bescherming hadden genomen, niettegenstaande de talrijke protesten, die de jonge vorst hieromtrent tot de Engelschen had gericht.

Begin Juni 1756 trok daarop de Nawab met een leger van 12,000 ruiters en 20.000 voetknechten met talrijke zware artillerie, bediend door Europeesche constabels uit zijn residentie Murshidabad op, met het doel de Engelsche loges te Kasimbazaar en Calcutta aan te vallen en te vermeesteren. [2]

Den 5^{en} Juni ontvingen de Directeur en de politieke Raad te Houghly een brief van den vorst, waarin deze mededeelde, dat

---

[1] Uit de memorie van Jan Kersseboom, nagelaten aan zijn opvolger Louis Taillefert, getateert 14 Februari 1755, komt een naamlijst voor „van den koning en de groten van het Hindostansche rijk als de regenten van Bengalen, Behaar en Orissa etc." Hieraan ontleenen wij dat Raay Kissendaas, diwan was te Dhecca en zoon van Raay Bollob. Zeer waarschijnlijk werd deze Raay Kissendaas onmiddellijk het slachtoffer van den nieuw opgetreden vorst Siray-ud-doula, omdat het hem kort tevoren niet gelukt was aan zijn oom het souba-schap van Dhecca te ontweldigen, alwaar deze Raay Kissendaas als stadhouder fungeerde. Dit komt overeen met hetgeen de Directeur Jan Kersseboom omtrent diens karakter mededeelde.

[2] De vele Europeanen, die zich bij het leger van den Nawab bevonden, waren bijna allen deserteurs van de loges van de verschillende Europeesche naties. Ook liepen er verscheidene soldaten naar de andere vreemde loges over en beliep dit jaarlijks een vrij groot getal in verhouding tot de geheele sterkte. Taillefert schrijft hieromtrent in zijn memorie betreffende de Engelschen: „Omtrent het verleiden en aanlocken van ons volk tot desertie gaan zij nog hun ouden gang, maar wij betalen hen in zo verre met dezelve munt, dat wij degeene die uyt eygen beweging van hen tot ons overkomen niet afwijzen en zijn door dat middel nu eenige jaaren met opsigt tot de zeevaart verre aan het langste end als zijnde d' Engelsche matrosen zeer verleckert op de premie, die zij thuisvarende genieten".

En ten opzichte van de Franschen:

„Met de vernieuwde conventie over de deserteurs drijven de franschen niet met woorden maar door daden openlijk de spot. Althans alle reclamen die men doet van volk dat men weet tot hen overgeloopen te wesen, zijn vrugteloos. Zij laten wel quansuys patrouilles gaan door hunne heele colonie om de gereclameerde personen te zoeken, maar het is geheel uyt de mode er een te vinden of weder te geven en ziet men dezelve vervolgens opentlijk op schildwagt staan, dan verzekere z' ons op de plegtigste wijze, dat zij niet van Chinsura, maar van Calcatte gekomen zijn".

hij met een leger op marsch was om de Engelschen te «verdelgen». De Hollanders konden echter gerust zijn, maar de Directeur van de loge werd verzocht «zijne magt van hoededragers [1] ter beschikking van de aankomende legermacht te stellen om mede te helpen tot vernietiging van de Engelsche kolonie.

Zijne Excellentie had aan dien brief eigenhandig toegevoegd «gij kunt Ulieden gerust houden, ik zal hen vast uytroeyen».

Ook van den bevelhebber van het leger had de Raad een dergelijk schrijven ontvangen.

Den 8[en] Juni d. a. v. schreven Adriaen Bisdom en de Raad daarop: «het is wereldkundig, dat alle d' andere natien welke op de Ganges varen, krijgsluyden zijn en dat de hollandse Comp. eensdeels om de ruste, die z' onder de successive vorsten dezer landen genoten heeft en die z' zig met fundament onder Uwe Excell. loffelijcke regeering belooft en anders deels om het verval van haren handel het aanhouden van militairen genoegsaem in 't geheel afgeschaft heeft, houdende slegts om hare vaartuygen en goederen gade te slaan, eenige dienaren, die men den naam geeft van soldaten en ook zodanig kleed. om het gezigt te voldoen en om z' te kennen en deze zijn door ziekte en sterfte zodanig weggesmolten dat men naauwelijks de wagten aan de poorten van de loge meer kan laten bezetten. Het kan Uwe Exc. niet onbekent zijn dat wij ons om dese reden soo hier als te Kasimbazaar en Patna bij alle voorkomende troubles van inlandse berkandaars [2] bedienen, waarop ik verzoeke dat Uwe Excell. een gunstige reflexie gelieve te slaan».

Het hoofd van onze loge te Kasimbazaar, George Vernet, was eveneens om hulp gevraagd door den vorst, die beloofde bij inwilliging van dit verzoek die Engelsche sterkte tezelfder plaatse na de verovering, als een belooning aan de Hollanders te zullen overgeven. Ook hierbij de door den vorst eigenhandig geschreven woorden: «Gijlieden kunnen het werk van Uwe comp. met ijver en gerustheit blijven waarnemen».

Het opperhoofd beantwoordde dezen brief met de mededeeling dat hij het schrijven aan het hoofdkantoor te Houghly had gezonden.

[1] Waarschijnlijk zoo genoemd naar het hoofddeksel, dat de Europeesche militairen droegen.

[2] Roerschutters. Een soort inlandsche soldaten, bewapend met een voor dien tijd ouderwetsch geweer.

Den 5[en] Juni werd het Engelsche fort te Kasimbazaar door de troepen van den Nawab omsingeld. Hoewel de Britten voornemens waren geweest de sterkte te verdedigen «zoo is egter het opperhoofd Watts zo lafhartig geweest van zig door het lamentabel geschrei van zijne vrouw zo verre te laten overhalen dat hij zig geheel aan den vorst onderwierp en zig bij opeysching na den vorst begaf met zijne oppermeester [1] als een sinloos mensch in zijn camisool».

Watts werd gevangen genomen, en moest bij drie verbandschriften beloven:

1°. de familie en de schatten van den gevluchten Kissendaas uit te leveren.

2°. alle fortificatiën van de Engelschen te Calcutta te slechten.

3°. de tollen voor den particulieren handel op te brengen.

De «secunde» van de loge werd naar het fort teruggezonden om het geschut en de ammunitie over te geven, de goederen te verzegelen en de militairen te ontwapenen, waarvan het hoofd Allet zich «uyt disperatie met een ponjaard doodgestoken hadde» en allen eenparig verklaarden dat deze zich met de zijnen tegen het volk van den Nawab had willen verdedigen maar het opperhoofd Watts en de verdere ministers der Engelschen hem dit hadden belet.

De Engelsche vrouwen en kinderen werden aan het hoofd van de Fransche loge aldaar overgegeven.

Nu riepen de Engelschen ook de hulp van de Hollanders in, want den 8[en] Juni «ontfing den Heer Directeur een missive van den Engels Gouverneur d'heer Rogier Drake en Raad te Calcutta op gisteren ged. waerbij Haar Ed. onder eene communicatie wegens de besetting van hunne logie te Cassimbazaar door het volk van den Nawab en verder hem ter kennisse gekomen aftogt van Denzelve naar gem. Haare residentie Calcatta, dit ministerium komen te versoecken om haar Eds. uyt krachte van het tractaat van alliantie dat tusschen de beide natien stant greep in cas van attacque alle mogelijcke hulpe toe te brengen, dewijl zulks tot wederzijdsche intrest zoude strekken, en uyt dien hoofden insteerden om te mogen weeten waarin de te verwagtenen assistentie zoude bestaan; waarop die vrinden nog heden in een

[1] Opperchirurgijn.

antwoord van hier werd vertoond de ondoenlijkheijd om haar Eds. te assisteeren mits de onsekerheyd waarin men fluctueerde of het alleen maar om Calcatta te doen was item de slegte gelegenheyd van onse loge en de zwakheyd van onse magt in Bengalen vermits men sig bij alle voorkomende troebeles van inlandse roerschutters moest bedienen en teffens t'opzichte van het door hem genoteerde rakende de verzogte hulpe op fundament van het tractaat dat tusschen de beide natien subsisteert, aangeschreven, dat behalve de order van onse superieuren dicteerde van ons in alle gevallen hoegenaamd die ons niet incumbreerden neutraal te houden, maar niet konde begrijpen dat de basis daar haar Eds. op geliefde te bouwen medebragt ons zelve die eenlijk als kooplieden alhier gestabileert syn soude kunnen noodzaken of verplichten uit dien hoofde ons te exponeeren aan gevaarlijke moeilijkheden waarvan wij niet verzekerd waren bevrijd te zullen blijven».

Ook de Nawab had na verovering van het fort te Kasimbazaar opnieuw bij de Nederlandsche loge om hulp aangeklopt onder mededeeling, dat hij met snelle marschen op Calcutta aanrukte en tevens begeerde dat men de schepen van de Compagnie voor de loge der Engelschen zou brengen om zoodoende hun versterking ook te water aan te vallen «waardoor UE. mijn gunst en genegentheyt zult gewinnen». Doch nu tevens aan het slot van dien brief de door den vorst eigenhandig gestelde bedreiging «UEd. welzijn bestaet in de naarkoming van het genoteerde bij den inhoud dezes en gevolgelijk om zig tot hunne uytroeying bij mijn armee te voegen». Deze brief werd volgens den dagboekschrijver aan den Directeur Bisdom en zijn Raad overhandigd, «door zekere franse swerver in dienst van den Nabab Sirraay uddoela zig noemende Generaal Changeau en door den Nawab genaamd Generaal, Monsieur Sinjaad».

Bisdom was niet van zins zijn onzijdigheid prijs te geven; om echter niet onvoorbereid te zijn bij alle mogelijke gebeurtenissen gaf hij den 10^den^ Juni de order voor de alarmstelling uit, waarbij aan ieder man van de 78 man sterke bezetting van het fort, zoowel militairen als overige compagniesdienaren, zijn plaats werd aangewezen, indien het fort mocht aangevallen worden. Twee dagen later beantwoordde de Raad het schrijven van den vorst: «Zo heb ik mij met de receptie van dien, ten uyttersten vereerd gevonden en daaruyt ontwaard Uw Excell. begeerte dat

ik mijne capitains, soldaten, chaloupen en krijgsgereedschappen bij Uwe Excell. armee voegende dus het mijne tot verdelging der Engelschen zoude aanwenden, waaruyt d'eer heb te dienen dat reeds bij mijn vorige brieven vertoond is d'onstentenis van soldaten, krijgsbehoeften etc. hoe wij kooplieden zijnde ons op niets als de negotie verstaen dog wij egter omtrend de uitvoering van Uwe Excell. requisit ten opsigte van de chaloupen niet soude in gebreke zijn gebleven indien die zeilvaartuygen niet naar buyten vertrokken waren om op 's-Comps verwacht wordende schepen te kruyssen excepto twee oude welke zeer lek en oud zijnde, reparatie vereyschen en te dien eynde uyt zee teruggekomen zijn».

De Engelsche Gouverneur Drake was zeer misnoegd over de weigering om hulp te verleenen en protesteerde daartegen in heftige termen uit naam van Zijne Majesteit den Koning van Brittannië en van bewindhebberen van de Engelsche Oost-Indische Compagnie.

Bisdom betuigde daarop zijn verwondering over de indiening van het protest tegen het gedrag van de Hollandsche factory, die door de omstandigheden genoodzaakt was aldus te handelen. Breedvoerig werden de redenen ontvouwd die hem aanleiding hadden gegeven het door hem ingenomen onzijdige standpunt te handhaven. De Directeur deelde tevens mede dat de Nawab bij «diverse brieven eveneens de compagnie had lastig gevallen om manschappen, ammunitie en schepen, meer (zo men geloofde) om in 't vervolg een querel met ons te kunnen maken, dan met gedagten ons te bewegen tot diergelijke schendige consideratiën».

Den 15en Juni marcheerde de vorst met zijn geducht leger waarbij veel geschut was ingedeeld, aan de overzijde van de rivier voorbij de Hollandsche loge en werd in het voorbijtrekken met 21 kanonschoten begroet. Den volgenden dag naderde deze macht Calcutta, alwaar de Engelschen alle huizen in den omtrek van het fort in brand hadden gestoken om des te beter van hun geschut gebruik te kunnen maken. De vorst had echter van zijn voornemen om onmiddellijk de versterking aan te vallen moeten afzien, omdat de levensmiddelen voor zijn troepen benoodigd nog niet waren aangekomen, waarvoor den schrijver van het dagregister, Mirza Sela, die daarvoor verantwoordelijk was, een boete

van 5 lak ropijen (1 lak is 100.000 ropyen of 150.000 gulden) werd opgelegd. De Directeur Bisdom ontving nog een brief van den Nawab, zich te wachten aan de Engelschen eenige hulp te verleenen in welken vorm ook, daar dit van zeer nadeelige gevolgen voor de Nederlandsche factory zou zijn.

Den 20en Juni had daarop de bestorming en de inname van het fort door de troepen van den vorst plaats. Reeds eenige dagen te voren waren alle gebouwen en winkels in de plaatsen grenzende aan de loge leeggeplunderd, zoodat een groote hoeveelheid goederen als: lakens, chineesche stoffen, lijnwaden, porselijnen voorwerpen lak- en koperwerken, benevens een aanzienlijk bedrag aan geld, waren gestolen en weggebracht.

De tegenstand, door de Engelschen geboden, was van weinig beteekenis, waarschijnlijk omdat zij zeer goed inzagen dat de versterking niet te houden was tegen het met goed geschut voorziene leger van den vorst.

De Gouverneur Rogier Drake had met de leden van den Raad de wijk genomen op een der in de rivieren liggende Engelsche schepen, waarna de commandant Holwell, die met de militairen, pennisten en eenige particulieren de verdediging geleid had, zich aan den vorst overgaf. De eerste werd daarop gevangen genomen en de overigen in een klein donker vertrek opgesloten, de «black hole» waarin kruit was geborgen, alwaar 's-nachts in de benauwde ruimte, bijna 200 personen stikten, terwijl verscheidenen zich uit wanhoop in de rivier wierpen en verdronken. [1]

«Daar legt nu» zoo schreef de Politieke Raad te Houghly 5 Julij 1756 aan de Indische Regeering te Batavia, «die kostelijke plaats, welkers luyster en florisantie een yder tot verwondering plagt te strekken en die d'Engelsche maatschappije merkelijke voordeelen opbragt tot een puynhoop, het fort en alle kostelijke gebouwen afgebroken, de winkels die voor dezen opgepropt waren van koopmanschappen zijn geplundert, de timmerwerven gesloopt, de plaats gesteld onder het bestier van eenen fausdaar

---

[1] Omtrent dit voorval schrijft The Imperial Gazetteer of India dl. II, blz. 317 het volgende: „The Europeans who remained were compelled, after a short resistance, to surrender themselves to the mercies of the young prince. The prisoners, numbering 146 persons, were driven at the point of the sword into the guard-room, a chamber scarcely 20 feet square, with but two small windows. Next morning only twenty-three were taken out alive, among them Mr. Holwell, the annalist of the Black Hole".

mitsgaders de bed[s] van de buyten comptoiren mede gevangen, zijnde dit gevolgen van de licentieusheid welke die natie zo eigen is........».

Na de verovering van Calcutta werd de plaats herdoopt in Alinegger en een ieder op straffe van een boete gewaarschuwd, den naam Calcutta uit te spreken. De vorst besloot een tempel te bouwen tegenover de plaats van het Engelsche fort, dat met de pakhuizen en de Engelsche kerken zou geslecht worden. Zijn voornemen echter om de voor hem gebrachte leden van het geslacht Raay Kissendaas, waarover de twist was ontstaan, neuzen en ooren af te snijden, werd op voorspraak van een paar bevelhebbers van het leger, niet ten uitvoer gebracht.

Voor de Hollandsche kolonie zouden nu echter ook bange dagen aanbreken.

Nadat Bisdom op den 21[en] Juni den vorst met de behaalde victorie had geluk gewenscht, ontving hij 2 dagen later van dezen bericht, dat zijn verzoek om hulp van de Hollanders tegen de Engelschen slechts was geschied om hem op de proef te stellen, daar hij wel kans zag 10 zulke natiën uit te roeien en dus aan het niet nakomen van de orders van den vorst niets verbeurd was. Hij voegde hieraan echter de waarschuwing toe dat indien de Compagnie in zijn land wilde blijven handel drijven, zij dan ook de bevelen van Zijne Excellentie stiptelijk had op te volgen en in de eerste plaats datgene wat de aan den Directeur toegezonden bemiddelaar aan dezen had mede te deelen.

Den volgenden dag begaven zich daarop de Directeur Bisdom met twee zijner leden van den Raad, de hoofdadministrateur Armenault en de koopman Isinck naar de woning, waar zij afgesproken hadden den afgevaardigde van den vorst te zullen ontmoeten en hier vernamen zij tot hunne groote verbazing van dezen het volgende: «mijn tong is niet in staat aan UEd. te melden al het geene den Heer Nawab mij gezegt heeft, en zijn ordres en humeur baaren mij zoo een groot verdriet dat het God en mijn hert best bekent is, zelfs zweere ik op mijn zoon die alhier tegenwoordig en mij het allerliefste is, dat hij Nawab na geen verzoeken of vertoningen van niemand wil luysteren; dierhalven zoude ik ook niet raadzaam vinden mij met eenige zaken te bemoeijen, indien UEd. belangen en die der Franschen niet ten tapijte gekomen zijnde, ik uyt hoofde van d'oude vriend-

schap met dezelve verpligt geweest was daarvoor naar behooren bij zijn Excellentie te spreken, dog hij heeft mij egter als ten uyttersten misnoegt zijnde over dat UEd. zo wel als de fransen geweygert heeft hem tegens d'Engelsen t'assisteeren, toegezworen dat hij 20 lak ropijen van de Hollanders en ook zo veel van de franschen bij wege van Nesserane [1] nemen, en indien dezelve tot dies betaling niet goedwillig wilden overgaan, hen geensints verschonen, maar even gelijk de Engelschen behandelen zoude, daarbij voegende dat den Nawab dikwils aan hem wajed gezegt hadde: Ik heb altoos gedagt dat de Hollanders getrouwer aan den koning waren dan hem om zulk geringe dingen als ik verzogt hebbe, verlegen te laaten. Ik heb de Hollanders een considerable dienst en grote onkosten gedaan om hare sterkste competiteuren in de Negotie t'onder te brengen en misschien zoo den uytslag mijner ondernemingen aan hen gestaan hadde, zoude ik onverrigter zake hebben moeten terugkeeren».

20 Lak of 2 millioen ropijen, gelijkstaande met 3 millioen gulden zou de kleine Nederlandsche factory dus moeten opbrengen als een boete voor haar ongehoorzaamheid aan den Nawab. Bij wijze van troost voegden de gemachtigden van den vorst hieraan toe, dat de nesserane of de gave die de nieuwe souvereinen gewoon waren bij hun optreden te ontvangen, en alles inbegrepen gewoonlijk 40.000 ropijen bedroeg, in die boete begrepen was.

De Directeur antwoordde dat als die vorst bij zijn eisch bleef volharden, het maar beter was dat de Hollanders zijn land zouden verlaten, daar zij zich van geen kwaad bewust waren, wijl de vorst iets gevergd had, hetgeen zij niet konden en ook niet mochten nakomen. De afgevaardigde gaf hun hierop tot bescheid dat de Nawab hun geen verlof zou geven te vertrekken, en, mocht dit al gebeuren, zeker niet alvorens hen «een schoone veer te ontplucken», waarop de Directeur de bemiddeling van den gezant inriep om althans betere voorwaarden te verkrijgen

[1] De Gouverneur van Ceylon Mr. Iman W. Falck schrijft hierover in een particulieren brief aan een bloedverwant in Nederland in 1765: paresse. Port. Een eerste bewijs van onderdanigheid door het aanbieden van een geschenk. Zij zijn door het geheele Oosten in gebruik. Te Bengalen, Coromandel, Suratte noemt men ze Nessers, Nesseranen of zichtgiften welke de Compagnies beambten aan de Moorsche regenten moeten aanbieden. (Collectie Hope, Koloniaal Archief N°. 8469).

daar, zoo schreven Bisdom en zijne raad aan de Indische Regeering op 5 Juni 1756, «dit een pretentie is die we niet konden inwilligen, maar ons liever getroost zouden hebben vegtenderhand te sterven; ondertusschen gaf de Hemel die uitkomst dat we door spendatie van geld eenige luyden daar dien dolle Hartog nog alwat naar luystert in onze belangen overhaalde en door dat middel den Eysch gemodereerd kregen tot op een vijfde van 't geheel of vier lak ropijen, dies verre veld gewonnen hebbende onderstonden of er nog niet wat af te dingen dan wel of er kans ware om met d' ordinaire nesserane, die men verpligt is aan alle nieuwe viceroys ten bedrage van ongeveer een half lak ropijen op te brengen dan wel met een lak of twee vrij te raken, dog de vorst onze vasthoudendheyd bemerkende en zig verbeeldende regt te hebben om ons te kastijden, commandeerde aanstonds volck om ons geschut weg te sleepen en de vlaggemast onder de voet te kappen; nu was er geen tijd langer van beraad, men moest kiesen of deelen; aan d' eene kant was het een harde zaak de Maatschappije zulk een inmenschen somma gelds die men met de kosten van de bemiddeling en eenige ongelden met den overvoer van den Nawab en zijn leger in den aftogt van Calcatta op circa vijf maal hondert duyzend ropijen moet schatten, te zien afpersen en aan de andere kant was er geen kans ter wereld om ons tegens de talrijke magt van den Nawab die met een treffelijke arthillerye en goede Europeesche constabels voorsien was te maintineeren nog het in de tegenwoordige mouson met de schepen te ontvlugten, trouwens het zou ook ons eragtens een onvergeeflijke dwaasheid geweest zijn om eene slag, die onder Gods zegen haast te herstellen zal wezen, ons leven, vrijheid, het respect van onzen landaard en onze colonie te hazarderen aan een onberaden bravoure van een dag of twee of mogelijk minder, namate der zwakheid van ons fort en de slegte gesteldheid der arthillerye in comparatie van die der Britten, dierhalven kosen we nolens volens de parthy van den Nawab zijne begeerte in te willigen, zijnde de ons afgeforceerde penn. door den Gomasta [1] van Tettusjent [2] geschoten op een obligatie a $\frac{3}{4}$ pcto. 's-maands.»

Het werd tijd dat de Directeur en zijn raad den eisch inwilligden, daar de troepen gereed stonden om het fort aan te vallen

[1] Zie noot 2 blz. 274.

[2] Tettusjent is wisselaar of „ banquier" te Houghly. (Uit de memorie vermeld in noot 1, pag. 265).

en de «buytmakers» benevens een schaar van andere «plunderaars» zich reeds in de straten en stegen van het dorp vertoonden en op de order wachtten om te gaan plunderen. De Franschen, die ook hadden geweigerd hulp te verleenen, moesten een boete betalen van 350.000 ropijen terwijl de andere natiën, hoewel geheel onschuldig, evenmin verschoond werden daar de Denen 25.000, de Portugeezen en Embdenaren elk 5000 ropijen moesten opbrengen.

Niettegenstaande deze aderlating mocht de Compagnie niet de minste rancune betoonen, want de aanwezigheid van den vorst met zijn leger zoo nabij de Hollandsche factory, bracht de verplichting mede, dat de Directeur en zijn Raad den zegevierenden Nawab moesten gaan complimenteeren.

Den 28en Juni had dit bezoek plaats door Adriaen Bisdom met den hoofdadministrateur Armenault, in gezelschap van een paar inlandsche makelaars en het hoofd van de plaats Chinsura.

Een z.g.n. zichtgifte bestaande uit 21 gouden en 25 zilveren ropijen werd den vorst aangeboden, die met zijn broeder op een voetenbank was gezeten. Na de gewone complimenten werden stoelen aan de Heeren gepresenteerd, waarop de vorst den Directeur mededeelde: «U.Ed kunt met gerustheid en zonder de minste vreeze zijne negotie blijven waarnemen en zig aan de oude methodes houden». Op de mededeeling van den Directeur, dat aan den handel dikwijls velerlei moeilijkheden in den weg werden gelegd, werd dezen opgedragen zijn bezwaren schriftelijk in te brengen, waarna hieromtrent een beslissing zou worden genomen.

Vervolgens «werden aan den Diwan Ragia Dallobram [1] ordre gegeven om zijn Achtb. en den E.Armenault de voor dezelve geprojecteerde Eerekleederen, bestaande ider in een tulleband en overtoomsel op dezelve, een cabaay en een kommerband (of gordel) aan te doen, invoegen Haar Eds. ten dien einde opgerezen en met gem. Dollebram en den Gomasto [2] van Choja Mhamet Wajed in name Sedde Sieuw in de toscha Gana (kleederenkamer) gegaan, mitsgaders aldaar de voorsz. Eereklederen door hen beiden aangetrokken en bij zijn Excellentie gebragt zijnde, had dezelve de beleefdheid met zijn eyge handen een

[1] Ragia Dallobram Bladur. Diwan van den Nawab Ali Vardi Khan en Generaal Monsterheer. (Uit de memorie vermeld in noot 1, p. 265).

[2] Gomashta. Hind. An overseer, an agent, an accountant. (Balfour, The Cyclopaedia of India).

hoofdciersel met Edele gesteentens bezet, op de tulleband van d' Heer Directeur vast te maken, en zijn Achtb. aan te zeggen om deszelfs affaires met gerustheid waar te nemen, mitsgrs. op de aankondiging van den voorsz. Wajed, dat de hecken van 's-Comps. dorp Suntsura, mits de komst van zijn Excellenties krijgsmacht, bij continuatie open blijvende een ygelijck daar binnen kwam, te antwoorden, dat dezelve konde doen sluyten en degeene, welk eenig overlast aldaar mogte gebruyken naar vereysch corrigeeren waarop welm. Heer Directeur nog met een Eliphant en den E. Armenault met een paard beschonken, en voorts betels tot afscheid door zijn Excell. gegeven zijnde wierden Haar Eds. gedimitteert, en reverteerden dus zeer voldaan nevens de voorsz. inlandse beds. die mede met Eereklederen tegens den avond binnen dese fortresse, alwaar Haar Eds. onder het blazen van trompetten verwelkomt wierden, zijnde wijders ter eere van den Heer Directeur zo op deszelfs vertrek als terugkomst ider reize 21 canonschoten gedaan.»

1 Juli nam de vorst met het gros van het leger weder den terugtocht aan naar zijn residentie Murshidabad, terwijl een deel te Calcutta achterbleef tot bezetting van de veroverde factory en om te trachten de gevluchte Engelschen alsnog in handen te krijgen. Op denzelfden dag ontving de Directeur een brief van den Nawab, bestemd voor den Gouverneur der Engelsche Oost-Indische Compagnie te Madras, den heer Pigot [1], waarin de vorst de redenen mededeelde die hem hadden bewogen, de Engelsche loge te Calcutta te vernietigen, met verzoek dien brief aan het bestemde adres te doen bezorgen. Aan het slot van dat schrijven stond, «dog den armen Mr. Watts als onschuldig zijnde heb ik zijn afscheit t'UE. waards gegeven».

De Gouverneur van de vermeesterde loge, Drake, had met de meeste leden van den Raad de wijk genomen aan boord van het schip Doddalay en verzocht den Directeur Bisdom, voorzien te worden van provisiën en kleederen, en aan de officieren van Compagniesschepen te Volthe liggende, bevelen te geven hem allen mogelijken bijstand te verleenen door touwwerk en ankerkabels tegen eventueele vergoeding af te staan.

Hoe ongaarne ook, de Hollanders moesten eveneens dit verzoek

---

[1] George Pigot, Gouverneur van Madras, 14 Januari 1755 tot 14 November 1763. (India Office List van 1919).

weigeren, daar de vorst een manifest had uitgevaardigd, waarbij het op zware straffen verboden was aan de gevluchte Engelschen eenige hulp, in welken vorm ook, te verleenen. Een nader schrijven met verzoek om eenige inlandsche matrozen werd eveneens niet beantwoord.

Daar zij echter begrepen in welk een treurigen toestand de vluchtelingen zich bevonden, die aan alle kanten nog door den vijand waren ingesloten, voorzagen zij ze heimelijk des nachts van eetwaren en verschillende behoeften, terwijl de Engelschen zelf uit Compagnies magazijnen te Volthe ankerkettingen hadden genomen.

Met hoeveel omzichtigheid ook deze hulpverleening had plaats gehad, zoo was dit evenwel aan den bevelhebber der inlandsche macht ter oore gekomen. Op 24 Augustus ontving de Directeur daarop de waarschuwing, dat de Hollanders daardoor gevaar liepen, evenals de Engelschen, van de «aarde verdelgt» te worden.

Het was te begrijpen, dat de Engelschen, die op weg waren de machtigste natie der aarde te worden, zich de berooving van zoo'n belangrijk handelspunt, niet zouden laten welgevallen.

Begin December 1756 verscheen een eskader van 3 oorlogsschepen, onder bevel van den Admiraal Charles Watson (in de golf van Bengalen), die den 14^{en} December aan den Directeur van de Nederlandsche loge mededeelde, dat hij was gekomen om de verwoeste Engelsche kolonie weder op te richten en een ampele voldoening van den Nawab zou eischen voor de smadelijke behandeling, die zijn landgenooten hadden moeten ondergaan.

Voor het Hollandsche bestuur beteekende dit wederom een reeks van moeilijkheden, die te duchten waren met het oog op handhaving van zijne onzijdigheid, daar de Admiraal al dadelijk aan die mededeeling toevoegde, dat hij had gehoord hoe de vorst de hulp van onze landgenooten had ingeroepen, met waarschuwing om daaraan geen gevolg te geven, daar dit als een openlijke oorlogsverklaring zou aangemerkt worden.

Bisdom antwoordde daarop kortweg dat hij zijn plicht al te goed kende «om te vervallen tot conduittes die daartegen strijdig zijn, alware 't ook dat ik andermaal daardoor g'exponeert raakte aan de woede van de vorst en aan een gelijkstandige boete als d'E Comp. al eens uit die hoofde afgeperst is».

Eischte echter de Admiraal dat wij ons ten opzichte van hen

neutraal zouden houden, zoo scheen hij ditzelfde standpunt tegenover de andere partij niet noodzakelijk te vinden, want een paar dagen later verzocht hij, ook al op grond van de alliantie, welke tusschen de Engelschen en de Nederlanders in Europa zou bestaan, om hulp van loodsen en kwartiermeesters, om de Engelsche schepen stroomopwaarts te brengen.

De Directeur wees dit verzoek af, op grond van het kleine getal personen dat hiertoe beschikbaar was, daar onze schepen aan de Moorsche wachtplaatsen op de rivier werden aangehouden, onder voorwendsel dat de daarin aanwezige goederen voor de Engelschen bestemd zouden zijn, en bovendien de vorst een verbod had uitgevaardigd om de Engelsche schepen bij het oploodsen in de rivier op eenige wijze hulp te verleenen.

2 Januari 1757 werd Calcutta daarop door de Engelschen heroverd en weder door hen bezet, waarop de Admiraal een manifest uitvaardigde, hetwelk de mededeeling bevatte, dat hij den oorlog aan den Nawab had verklaard, omdat de vorst op alle tot hem gerichte brieven om opheldering geen antwoord had gegeven. De Europeesche natiën werden aangemaand een strikte neutraliteit in acht te nemen.

Onmiddellijk daarop werd een deel van het eskader met een troepenmacht van 1400 blanke en 200 inlandsche soldaten naar Houghly gezonden, die het Moorsche fort, de verblijfplaats van den Inlandschen Gouverneur, innamen en alle gebouwen en winkels tot aan de grens van het gebied van de O. I. Compagnie verwoestten en verbrandden.

De Engelschen hadden een kwartiermeester van een onzer schepen met geweld gedwongen op een Engelsch schip als loods dienst te doen, tegen welke handeling de Raad van Houghly een protest indiende met verzoek dien man in vrijheid te stellen. In stede van eenig antwoord daarop te verkrijgen diende de Admiraal den 11 Januari een klacht in bij het Hollandsche bestuur, dat in Compagnies gebied een schuilplaats werd verleend aan de onderdanen van den Nawab, die uit Calcutta waren gevlucht en welke zelfs geschut uit onze loge zouden hebben weggehaald om dit tegen de Engelschen te gebruiken, 't geen onzerzijds oogluikend zou zijn toegelaten. De Admiraal verzocht daarop die menschen met hun schatten uit te leveren, daar de Hollanders anders niet alleen hier, maar ook in Europa daarvan de kwade gevolgen zouden ondervinden.

Bisdom diende daarna op de volgende wijze van repliek:

«Het schijnt mij uyt Uw Excell. missive van gisteren toe dat desselfs betuygingen van gevoeligheid wegens onze bewezene diensten aan de Britsche Natie in de dagen der benauwtheid maar in woorden bestaan zullen en dat onze opregtheid gevaar loopt van met eene verwoesting onzer colonie en een aanval op onze Loge beloont te worden, dewijl Uwe Excell. geloof slaet aan betigtingen daar geen waar woord van is; hebben heden al een lieutenant met eenig gewapend volk ondernomen binnen ons dorp geweld te gebruyken en te plunderen aan huizen van onze oude ingezetenen regt tegen den teneur van het ons toegezonden manifest van den Gouverneur Drake en den Raad te Calcatta — wij hebben niemand protectie verleend, buyten onse eygene inwoners en wat belangt de betigting rakende het wegnemen van ons kanon, het is onbegrijpelijk hoe Uwe Excell. diergelijcke uitstrooisels kan aanneemen, waarom informeert zig dezelve daar niet van bij de alhier remoreerende Engelşen, indien het om een waar berigt van ons gedrag te doen is — dog is het te doen om onze ruine dan moeten wij onze taak aan God bevolen laten en naarmaten van ons zwakke magt, geweld met geweld te keer gaan; makende ik geen de minste zwarigheid om mij uithoofde van mijn onschuld, zooal hier als in Europa te zullen kunnen verantwoorden.»

Onder voorgeven, dat gelden en goederen toebehoorende aan Bengaalsche inwoners, en dus vijanden van de Engelschen in de Nederlandsche loge geborgen waren, werd uitlevering daarvan verzocht en tevens geëischt dat de goederen van de inwoners van Chinsura zouden geïnventariseerd worden om daardoor te kunnen uitmaken of daaronder ook voorwerpen waren, afkomstig van den vijand.

Het eerste werd door den Directeur en de Raad ontkend en het tweede geweigerd, omdat dit strijdig zou zijn met het recht der ingezetenen en zeer euvel zou opgenomen worden. Niettegenstaande deze weigering gebeurden deze huiszoekingen op neutraal gebied toch door de officieren van de expeditie, waarom door den Raad een brief aan den Admiraal werd gezonden waarin op heftige wijze tegen deze schending van grondgebied werd geprotesteerd, als ook tegen het aanhouden van Compagnies vaartuigen om daaruit twee gezagvoerders te lichten teneinde de Engelschen op de vaartuigen in de rivier van dienst

te zijn. Dit protest werd den 18 Januari door twee leden van den Raad, daartoe afgevaardigd — Armenault en Bacheracht — overgebracht.

Zoo spoedig als de Nawab met zijn leger gereed stond, het Engelsche fort te Calcutta aan te vallen toen de Gouverneur niet aan zijn verlangen voldeed om den gevluchten Raay Kissendaas met zijn familie uit te leveren, zoo draalde hij nu om zich met de troepenmacht te meten, die voldoening kwam eischen voor de geleden hoon.

22 Januari schreef Bisdom aan Heeren XVII: «Ondertusschen geeft het nog eenige troost dat de Heer Viceroy met zijn ontzaglijke leger en magnificque arthillerye zelfs wat schuw voor d' Engelschen schijnt te wezen, staande de inlanders als voor het hoofd geslagen over de gezwindheid waarmede de Britten door behulp van een spring op hunne kabels aan weerskanten van hunne oorlogschepen weten vuur te geven en ruymen baan te maken».

Doch niet alleen den vorst van Bengalen maar ook de Franschen hadden de Engelschen te beoorlogen, daar de oorlog, in Europa tusschen de twee natiën uitgebroken, zich ook spoedig naar de koloniën overplantte.

De Nawab werd tweemaal door het Engelsche leger verslagen en trok toen ijlings terug naar zijn hoofdplaats Murshidabad om de grenzen van zijn land te beveiligen tegen een aanval uit het Noord-Westen. Volgens schrijven van den Raad van Houghly aan het opperbestuur in Nederland, zouden de Engelschen een voordeelig contract hebben gemaakt met den vorst, een soort of- en defensief verbond hebben gesloten met volkomen herstelling van hunne privilegiën en voorrechten en ruime vergoeding voor het verloren gegane geschut, munitie en koopmansgoederen. Zelfs zouden zij het recht hebben verkregen een eigen munt te Calcutta te slaan.

Daarna werd met de Fransche kolonie afgerekend en ook hierbij ondervond de Hollandsche loge wederom dezelfde moeilijkheden bij haar streven om hare onzijdigheid te handhaven.

Den 14den Maart 1757 werd het fort Orleans te Chandernagor door de Engelschen berend en den 23en Maart d.a.v. bemachtigd. De Franschen boden een hevigen tegenstand, maar toen de Admiraals Watson en Pecock met hunne 3 oorlogschepen voor

het fort verschenen was het pleit in 2 uren beslecht, daar de sterkte niet bestand was tegen het vreeselijk bombardement uit de talrijke vuurmonden van die schepen. De belegerden werden, in aanmerking genomen de gebruiken van dien tijd, «ongemeen discreet» behandeld, daar zij vrijheid kregen met hunne particuliere goederen te vertrekken waarheen ze wilden. Zij kwamen daardoor in de Nederlandsche loge terecht «waar we mee opgescheept sitten», schreven Bisdom en de Raad den 2^den^ April aan H.H. XVII te Amsterdam en vervolgens: «Hierdoor is de imaginaire vrijheid binnen de Ganges den bodem ingeslagen en zal ontwijffelijk de sterste den zwaksten voortaan altoos aantasten en ruïneeren ten waare door d'oneenige partijen daarinne konde voorzien worden. Indien het nu na deze gissing uytvald dan is het zeker dat wij altoos aan de slegste koop zullen wezen, want wij hebben indisputabel het meest, ja mogelijk zo veel als d'andere natiën met malkanderen te verliesen en geen magt ter waereld om het te konnen secureeren. De Nawab zeer wel van ons onvermogen onderregt, heeft ons niet alleen de bij onze reverente van 2 Jan. verm^e^. inmense somma gelds afgeperst, maar ons zedert op ons nevensgaande request om restitutie van die penn^en^ durven dreigen met bastonade van Papoosslagen [1] het grootste affront dat men hier imand kan andoen, bijaldien wij ons niet stil hielden, eene brutaliteit die w'hem duur betaald zoude kunnen zetten als w'een armee van 14 à 15.000 man in 't veld konde brengen gelijk de britten die hem thans zo gedwee hebben gemaakt dat alleen het gezigt van de Engelse vlagge genoeg is om hem de tramontane te doen verliesen».

Voortdurend bevond zich de Hollandsche kolonie tusschen hamer en aambeeld, ook nu weer in het conflict met de Franschen. «De zeer verdrietige disputen met de schijnvrienden» worden het duidelijkst samengevat in het schrijven van Bisdom aan H.H. XVII op den 10^n^ November 1757: «Dat die menschen vol spijt over het geluk, dat wij hadden van met vreden gelaten te worden en zig misschien verbeeldende, zooals men uit hun bitter verwijt en brieven van den 17^n^ Maart kan opmaken, dat hun Hof gediend is om querellen tegen desselfs nabuuren te kunnen zoeken, de onbeschaamdheid en quaadaardigheid gehad hebben van te verzinnen en ons ten lasten te leggen dat men hare vijanden de

[1] Mij onbekend, wat hiermede wordt bedoeld.

Engelschen, toevoer van krijgs- en mondbehoeften gedaan en zwaar geschut ten dienste van denzelven had gereed laten maken en, ofschoon we op die valsche betigting geprotesteerd hebben, zijn wij naderhand de novo door hen aangerand en beklad geworden. Haar verzoek om protectie na het verlies van het fort Orleans is door de Hollanders finaal ontzegd en haar alleen toegestaan om binnen onze limiten te mogen wonen, maar nadat zij door de Engelsen opontboden waren, die het gros der Fransche krijgsgevangen naar Pondichery wilde zenden, geprotesteerd hebben als zouden zij beweren dat wij hen die protectie verleend hadden».

Intusschen waren te Bengalen zeer belangrijke gebeurtenissen voorgevallen.

Van een oneenigheid tusschen den vorst met een zijner voornaamste grooten Mir Jafar Alikhan maakten de Engelschen gebruik om met dezen een contract te sluiten met het doel den Nawab van den troon te stooten en zelfs van kant te maken. De stoutmoedige overwinnaar in de laatste veldslagen, zoowel tegen de troepen van den vorst als tegen de Franschen, Kolonel Clive, trok in Juni 1757 met 1500 blanken en 2000 inlandsche soldaten tegen de hoofdplaats Murshidabad op, om zich met de macht van Jafar Alikhan te vereenigen en wanneer de zaak naar wensch uitviel, dezen op den Bengaalschen troon te plaatsen.

De vorst trachtte zich daarop, maar tevergeefs met dezen te verzoenen, waarop hij met het gros van zijn leger naar Plassey optrok, alwaar zijn eerste bevelhebber met een leger lag gekampeerd. Den 23^{en} Juni 's-morgens ten 8 uur vielen de Engelschen, gesteund door de troepen van den verrader, die voorhoede ter sterkte van 15000 man aan en sloegen haar na een gevecht van 3 uren op de vlucht waarna zij zich met de krijgsmacht van het leger onder den Nawab vereenigde; onmiddellijk door de Engelschen vervolgd werd nu het gansche leger van den vorst met een aanzienlijk verlies van menschen, 40 stukken geschut en het meerendeel der bagage, uiteengeslagen en op de vlucht gedreven. Nadat de hoofdplaats Murshidabad was binnengetrokken, werd de vorst, die naar Poerama was gevlucht, achterhaald, naar de hoofdplaats teruggebracht, aldaar den 3^{en} Juli in stukken gehouwen en begraven aan de voeten van wijlen zijn

grootvader, dien hij pas ruim een jaar tevoren in het bewind had opgevolgd.

Eenige dagen tevoren was Mir Jafar Alikhan tot Nawab van Bengalen uitgeroepen.

Bij die geslagen voorhoede bevonden zich 60 Fransche artilleristen met eenige Portugeezen, die bij de belegering van het fort Orleans naar den Nawab waren gevlucht.

De voordeelen, die de Engelschen door den goeden uitslag van dezen krijg behaalden, waren buitengewoon belangrijk, zooals blijkt uit het schrijven van Bisdom aan Heeren XVII te Amsterdam d.d. 11 Augustus 1757: «De zaken dus naar wensch voor de Britten uytgevallen en de Regeering thans volkomen na den zin dier Natie geschikt zijnde is het te denken dat dezelve extraordinaire prerogativen zal genieten zijnde aan haar reets tot vergoeding van alle kosten, geleden hoon en schade g'accordeert een considerabele schat van drie caxoor of dertig millioen ropy zijnde vijf en veertig millioen guldens benevens een district, uyt welkers revenuen z' continueel 2000 Europeese en 3000 inlandse soldaten zullen onderhouden, ongerekend nog de belooning welke de uytvoerders van dit exploit appart staan te genieten; waar van ons reets twaalf lakken of f 1890000 ter overmaking g'offereerd en toegeteld zijn, op conditie dat de overmaking niet ten eersten zal behoeven te geschieden, maar in den tijd van drie agter een volgende Jaren ......»

De krijgsbedrijven van Kolonel Clive, later om zijn verdienste ten bate van het Britsche Rijk tot lord verheven, legden den grondslag tot de macht der Engelschen in Voor-Indië, maar leidde tevens tot de vernietiging van den handel der andere Europeesche volken, in de eerste plaats die van de Hollanders, die weleer in die streken vooraan stonden.

Het flinke optreden van den Directeur, Adriaen Bisdom, die nog jaren lang met klem de belangen van de Compagnie aldaar voorstond, kon niet verhoeden dat de voornaamste artikelen als salpeter, en zelfs lijnwaden een monopolie der Engelschen werden, daar deze het Inlandsche bestuur geheel naar hun hand wisten te zetten.

De goede tijd van krachtdadig ingrijpen was voorbij, en toen dit een paar jaar later in 1759 toch nog eenmaal geschiedde,

was de uitvoering van dien aard, dat geen enkel resultaat werd bereikt [1].

Geld verdienen was het eenige doel; alleen als dat was bereikt, vonden verdienstelijke handelingen waardeering. Zoo hadden Heeren XVII wel een woord van lof mogen invoegen in hun brief aan de Indische Regeering van 10 October 1758 voor het gedrag van den Directeur Bisdom in die moeilijke dagen van 1755 en 1756. Nu heette het slechts: «De sware geldsextorien, waaraan de min[r] genootsaakt is geweest te voldoen, gevoegt bij 't verongelukken van 't schip Voorburg zijn drukkende slagen voor de maatschappij, die wij niet zonder smertelijk leedwezen hebben vernomen, wij wenschen en bidden van herte, dat het den Heere behagen moge, de maatschappij voor dergelijke rampen int vervolg genadiglijk te behoeden en verwachten inmiddels dat de min[s] met verdubbelden ijver zig zullen bevlijtigen om die geledene rampen door alle mogelijke middelen te soulageeren».

---

[1] Zie hierover G. C. Klerk de Reus, „De expeditie naar Bengale in 1759". Indische Gids, jaargang 1889, deel 2 blz. 2093 vgg.

A. E. VAN BRAAM HOUCKGEEST'S MEMORIE OVER MALAKKA EN DEN TINHANDEL ALDAAR (1790),

UITGEGEVEN DOOR

DR. J. DE HULLU.

De steller van deze memorie, Andreas Everhardus van Braam Houckgeest, behoort tot die marineofficieren, welke in den loop van de 18de eeuw zijn overgegaan in den dienst der Oost-Indische Compagnie. Anders echter dan velen van zijn kameraden, die onder hun nieuwe meesters het zeemansleven voortzetten, koos Van Braam Houckgeest zich bij dezen overgang een commerciëele loopbaan. In 1758 benoemd tot Derde carga bij onze factorij te Canton vertrok hij in December van dat jaar op het schip Cronenburg derwaarts. Hij bleef te Canton werkzaam tot in 1773, hield zich vervolgens een tijdlang op in het Vaderland en verhuisde in 1783 naar Zuid-Carolina, waar hij zijn geluk beproefde in den handel en een rijstplantage dreef. In 1784 liet hij zich zelfs naturaliseeren als Amerikaansch burger, maar het verlies van zijn vermogen door toedoen van een trouweloozen vriend en de zware slagen, die hem in zijn familieleven troffen, brachten hem omstreeks vier jaar later tot het besluit om weder dienst te nemen bij de Compagnie. Hij slaagde er in een aanstelling te verkrijgen als Eerste carga of opperhoofd te Canton en begaf zich in Februari aan boord van het schip Doggersbank op reis. Onderweg te Malakka aan wal gegaan, bleef hij alhier een maandlang vertoeven, hield vervolgens tot in Mei 1790 zijn verblijf te Batavia, en bekleedde daarna de hem opgedragen bediening te Canton tot in 1795, toen hij zich inscheepte naar de Vereenigde Staten van Amerika, waar hij in April 1796 aanlandde, en zich voornam zijn verdere levensdagen te slijten.

Hij keerde naderhand echter weder naar Nederland terug en overleed te Amsterdam op 8 Juli 1801 [1].

Voor iemand als Van Braam Houckgeest, oud-Compagniesdienaar in China en geroepen om daar straks het opperbewind van de zaken te aanvaarden, viel er te Malakka veel op te merken en te leeren. Malakka toch was destijds een voorname uitvoerhaven van tin, een van de belangrijkste koopwaren welke de Compagnie te Canton invoerde. Niet dat ook China zelf geen tin opleverde — de mijnen in de provincie Canton alleen brachten naar men berekende jaarlijks vijfduizend pikols op [2] — doch wat de Chineezen aan tin uit hun eigen bodem te voorschijn haalden kon bij geen mogelijkheid voldoen aan de overgroote vraag, die daar te lande naar dit metaal bestond, inzonderheid voor de fabrikatie van offerpapier, waarin een uitgebreide handel werd gedreven niet alleen binnen China zelf maar ook naar Tartarije, de westelijk aan China grenzende rijken, Cochin-China en elders. Van de reusachtige hoeveelheden tin, welke deze tak van nijverheid en negotie verslond, kan men zich eenig begrip vormen wanneer men bedenkt dat tot de allerarmste Chineezen toe, bedelaars incluis, nimmer verzuimden om elken ochtend en avond ter eere van hunne goden een offerpapiertje te verbranden [3].

Jammer genoeg vond de Compagnie zich in haren tinhandel aanmerkelijk belemmerd door de mededinging van andere Europeesche volken, met name van de Engelschen, die haar in China gelijk overal elders in Indië den voet dwars zetten. Wel had zij met den sultan van Palembang en een paar andere vorsten in dien omtrek contracten gesloten, waarbij die potentaten zich verbonden hadden al het binnen hun landpalen gedolven tin uitsluitend aan haar te verkoopen, doch er lagen in de buurt van Straat Malakka een aantal rijkjes, waar de Compagnie geen het minste gezag oefende en dus een ieder van het begeerde metaal zooveel kon inslaan als hij maar wenschte. Hier kwam bij dat de vreemdelingen door middel van sluikerij aanzienlijke voorraden tin wisten te bemachtigen uit de staten zelve, welke

[1] Zie de Voyage de l'Ambassade de la Compagnie des Indes Orientales hollandaises vers l'empereur de la Chine dans les années 1794 et 1795, Philadelphie 1797, Avertissement VI ss.

[2] Het tin uit de Cantonsche mijnen werd nagenoeg geheel gebruikt voor het vervaardigen van de compositie, waarvan men de Chineesche duiten of zoogenaamde cassies muntte (Generaal rapport der Cantonsche bediendens over 1764).

[3] Generaal rapport als voren.

aan de Compagnie het uitsluitend recht van inkoop hadden toegestaan. Wel poogde de Hooge Regeering te Batavia de smokkelarij te weren door in Straat Malakka en Straat Banka politiekruisers te stationeeren maar de uitgestrektheid van deze vaarwaters maakte het onmogelijk het beoogde doel te bereiken: men had de bekruisingen op zoo ruime schaal moeten inrichten, dat al de winst op de tin behaald niet toereikende zou zijn geweest om de kosten te dekken [1].

Ten overvloede werkte de ontrouw van 's Compagnie's eigen dienaren te Malakka en op de naburige comptoiren het kwaad in de hand. Zoo bracht in 1763 een van Palembang komende jonk te Canton een lading tin aan, bestempeld met het merk van de Compagnie, [2] en dat soortgelijke gevallen meer voorkwamen bewijzen de herhaalde oproepingen van Palembangsche residenten naar Batavia om zich te komen verantwoorden over de hun ten laste gelegde tinsmokkelarijen [3]. Ja ook de bemanningen van de kruisers bezweken somwijlen voor de verleiding: in 1770 bijvoorbeeld berichtte het bestuur van de Cantonsche factorij hoe aldaar een Deensche koopvaarder was binnengeloopen met een partij van twee duizend pikols tin aan boord, welke de schipper, naar hij openlijk aan al wie het hooren wilde verklaarde, gekocht had van een van de Compagnieskruisers [4].

Het gevolg van het een en ander was dat de marktprijzen te Canton voortdurend werden gedrukt, en het ongeluk wilde bovendien nog, dat het voor de Compagnie uitermate bezwaarlijk viel den omvang van haar eigen tinuitvoer naar China te beperken. Zij moest nu eemaal uit kracht van de contracten, met den sultan van Palembang en anderen gesloten, al het door hen geleverde tin aanvaarden en vond zich dus wel genoodzaakt om, als zij den voorraad niet nutteloos in haar pakhuizen wilde laten verinteresten, er een uitweg voor te zoeken in China, het afzetgebied bij uitnemendheid [5].

---

[1] Brief van de Hooge Regeering aan de Chinasche Commissie 20 Oct. 1765.

[2] Cantonsch dagregister 23 Sept. 1763.

[3] Schuurman, Historische schets van de tinwinning op Banka (Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië voor 1898 blz. 45). Vgl. over dit onderwerp ook de brieven van de Chinasche Commissie aan Gouverneur-Generaal en Raden 17 Sept. 1764 en 26 Sept. 1769.

[4] Generaal rapport der Cantonsche bediendens 12 Dec. 1770.

[5] Brieven van de Hooge Regeering aan de Cantonsche bediendens en aan de Chinasche Commissie 5 Juli en 20 Oct. 1765.

Alzoo evenwel werd het niet begrepen door de Bewindhebbers in het Vaderland. Zij erkenden, dus schreven zij in September 1769 naar Batavia, dat de Palembangers zooveel mogelijk van hun tin ontlast moesten worden, doch geenszins dat Gouverneur-Generaal en Raden al de tin in ontvangst hadden te nemen, welke de sultan hun wilde leveren [1]. Naar dien stelregel was trouwens de Hooge Regeering zelf reeds begonnen te handelen, want sedert een paar jaar placht zij, onbekommerd om de verplichtingen haar door het contract opgelegd, telken jare de vrijheid te nemen om geheel eigenmachtig vast te stellen hoeveel zij van het overeengekomen getal pikols beliefde aan te nemen [2]. Een doeltreffende politiek, ongetwijfeld, zoo men met geen grooter voorraad wilde opgescheept worden dan men behoefde. Alleen maar het was een politiek, wier willekeur van de wrekende straf op den voet werd gevolgd. Immers, zooals de memorie van Van Braam Houckgeest helder aantoont, die van Palembang werden er door gedwongen zich nog ijveriger op het smokkelen toe te leggen dan te voren, de Engelschen en andere Europeesche natiën bekwamen er gelegenheid door om aan hun tinnegotie nog grooter uitbreiding te geven, en befaamde smokkelnesten als Riouw voeren er wèl bij.

Ik noemde daar met name Riouw omdat het in belangrijkheid alle andere sluikgaten overtrof. Het was bij manier van spreken het rendez-vous van de Engelsche en Portugeesche koopvaarders, die er hunne ladingen van amfioen en Vóór-Indische «lijwaten» kwamen inruilen voor peper, specerijen en tin. De tin werd er aangebracht van het destijds onder Palembang hoorende Banka in hoeveelheden van omtrent twintig- somwijlen dertigduizend pikols per jaar. Al wat er van dit mineraal vóór Augustus inkwam werd afgehaald deels door de Europeanen, die door Straat Malakka naar China stevenden, deels door Chineesche jonken; hetgeen nà Augustus werd aangevoerd vond gereeden aftrek bij de Engelschen en Portugeezen, die van China naar Vóór-Indië voeren [3]. Dat het zich tot zulk een bloei [4] kon verheffen, had

[1] Brief van de Chinasche Commissie aan de Hooge Regeering 26 Sept. 1769.

[2] Schuurman, a. w. blz. 40 vlg.

[3] Memorie van overgave van den aftredenden gouverneur en directeur van Malakka Jan Crans aan zijn opvolger Pieter Gerardus de Bruijn 10 Februari 1777; Consideratiën van De Bruijn voornoemd tot verbetering van den handel te Malakka 15 Juni 1785.

[4] Nog in 1783 waren te Riouw niet minder dan zeventien Europeesche

Riouw te danken aan zijn buitengewoon gunstige ligging, die de allergrootste schepen een veilige reede, de kleinere een goede, gemakkelijke haven aanbood, en het eiland tot een centrum maakte als het ware voor de vaart tusschen Vóór-Indië, het Maleische schiereiland, Sumatra, Java, de Molukken en Borneo [1].

Jaren achtereen heeft de Compagnie het in haar machteloosheid lijdelijk moeten aanzien dat de Riouwsche potentaten in lijnrechten strijd met de contracten den handel met andere natiën, inzonderheid met de Engelschen, begunstigden en zoodoende de sluikerij willens en wetens aanwakkerden. Eindelijk door de vijandelijkheden van den onderkoning, Radja Hadji, tot het uiterste getergd besloot de Hooge Regeering het gehate smokkelnest met het zwaard te tuchtigen en, was het mogelijk, voor goed onschadelijk te maken. Dit doel is ten slotte door Jacob Pieter van Braam met een vanwege de Staten-Generaal te hulp gezonden marine-eskader bereikt, gelijk men weet: sedert 1784 waaide boven Riouw de Nederlandsche vlag tot teeken dat zijn onafhankelijk bestaan was vernietigd, naar wij van Van Braam Houckgeest vernemen, nog juist bij tijds om te voorkomen dat de Engelschen met Riouw een overeenkomst aangingen, waarbij hun een perceel grond werd afgestaan voor de oprichting van een etablissement aldaar.

De goede gevolgen van Van Braam's overwinning lieten zich alras bespeuren. Onze bedienden te Canton moesten in 1784 en 1785 erkennen dat daar een veel mindere aanbreng plaats vond van tin, peper en andere artikelen sinds de Engelschen, Franschen en Portugeezen er zich te Riouw niet langer van konden voorzien [2]. Ongelukkigerwijs, het is alweer Van Braam Houckgeest die er ons op wijst, deed de kortzichtigheid van de heeren te Batavia de voordeelen van den nieuwen toestand voor een goed deel weder te loor gaan. Hadden zij hun politiek tegenover Palembang

schepen komen lossen en laden, zie J. P. van Braam. Aanmerkingen over de vraag of het voor de Compagnie voordeeliger zou zijn Riouw te behouden dan wel dit aan Engeland af te staan in ruil voor Negapatnam en de afschaffing van de vrije vaart der Engelschen door de Oostersche zeeën, Mei 1790 (Collectie Van Braam op het Algemeen Rijksarchief nummer 216).

[1] Aanmerkingen van J. P. Van Braam als voren, vgl. ook zijn Generaal rapport van de afgeloopen expeditie met 's Lands eskader naar de Oost-Indiën (Collectie Van Braam nummers 128—131) in dato 12 Maart 1784.

[2] J. P. Van Braam's hiervoor reeds aangehaalde Aanmerkingen.

en de overige tot tinleveranties verplichte staatjes in die buurt niet op den ouden voet voortgezet, de Engelschen, door wie inmiddels op Poeloe Pinang een nederzetting was gevestigd, zouden naar alle gedachten onvermogend zijn geweest om van uit dit voor de scheepvaart zoo uitermate ongelegen eiland of van welke andere plaats ook, aan den Compagniestinhandel de schade toe te brengen, die deze voortdurend van hen te lijden had. Gezwegen nog van de nadeelen, die de tinleveranciers van onze uitbetaling in papieren geld ondervonden en welke hun tot het smokkelaarsbedrijf een prikkel te meer gaven.

Als van zelf rijst de vraag wat Van Braam Houckgeest met zijn beschouwingen bij de Bewindhebbers heeft uitgewerkt. Onkundig zijn zij er niet van gebleven, de resolutie van de Zeventien van 11 Augustus 1791 bewijst het duidelijk genoeg. «Voorts (zoo leest men daar) is door Heeren Commissarissen tot de directe vaart en handel op China [1] ouverture gedaan dat aan hun, Heeren, uit een missive van de Cantonsche Bedienden in dato 30 November 1790 was voorgekomen, dat den supercarga Van Braam bij gelegenheid van deszelfs komst in het voorleden jaar te Malakka had ontwaard, dat niet al het tin hetwelk door de Engelschen wordt aangebracht [2] voor gesmokkeld tin te houden was, nademaal er meer dan één in de Straat Malakka is die, buiten verband met de Compagnie zijnde, zijn producten vrij aan een ieder kan verkoopen, waaronder de vorst van Oedjong Salang, anders Junk Seilon genaamd, important is en alleen meer dan 20.000 pikols tin aflevert, en dat voormelde supercarga Van Braam omtrent den tinhandel van Malakka een ampele memorie aan de Hooge Regeering had ingeleverd, waarvan copie nevens bovengemelden brief wierd gevoegd. Dat deze informatie aan voornoemde Heeren Commissarissen van veel opmerking was voorgekomen, te meer daar zulks nu eerst schijnt te zijn ontdekt en men, onaangezien een langjarige correspondentie met de Hooge Regeering nopens den sluikhandel in dit mineraal in Straat Malakka, tot hier toe daarvan in de Indische brieven geen gewag vindt gemaakt. En dat zij, Heeren, dierhalven geoordeeld hadden de vergadering in consideratie te moeten geven of niet geschikt zoude zijn

---

[1] Een bijzondere commissie, door de Zeventien sedert 1756 belast met het beleid van den Chinaschen handel.

[2] Nl. te Canton.

Heeren Commissarissen-Generaal voor Indië [1] te verzoeken bij gelegenheid van hun aanwezen aldaar naar deze zaak een nauwkeurig onderzoek te doen».

De memorie van Van Braam Houckgeest, door de Cantonsche bedienden in afschrift naar het Vaderland gezonden, was dus in originali door hem ingediend geworden aan de Hooge Regeering te Batavia, en dat wel in Februari 1790 [2] zooals de copie toont, die er door Gouverneur-Generaal en Raden insgelijks van overgezonden is naar Nederland en in 1791 bij de Vergadering van Zeventien inkwam. Zij is echter, ofschoon van volmaakt dezelfde strekking, een op zich zelf staand stuk, wel te onderscheiden van de memorie die hierachter in het licht verschijnt. Opmerkelijkerwijze wordt van deze laatste in de resolutiën der Zeventien geen melding gedaan hoegenaamd. Misschien kwam zij pas in de vergaderingen van de Zeventien ter tafel toen over het afschrift van de andere, zooals dit de Cantonsche bedienden hadden overgezonden, bereids was beraadslaagd geworden en heeft men het dus onnoodig geacht er nog eens een aparte beschikking op te nemen. Hoe dit zij, in hun vergadering van 11 Augustus 1791 vonden Heeren Zeventien goed de Chinasche Commissie voor haar «gebruikte attentie en gegevene ouvertures te bedanken en conform derzelver advies aan Heeren Commissarissen-Generaal voor Indië extract uit voorzeide missive en copie van de daarbij vermelde memorie te doen afgeven, en welgemelde Heeren te verzoeken om na ingewonnen plaatselijke informatiën in dezen naar bevinding van zaken te werk te gaan».

Toen Commissarissen-Generaal, aan wie dus de zaak ter afdoening werd overgelaten, haar in December 1793 in behandeling namen, besloten zij hun beslissing uit te stellen tot dat de oud-resident van Palembang, Pieter Walbeek, te Batavia was gearriveerd [3]. Ruim een jaar later kwam zij opnieuw op het tapijt: men zou, aldus werd bepaald, Walbeek, die inmiddels te Batavia schijnt te zijn aangekomen, verzoeken in dezen te dienen van zijn «consideratiën en advies» [4]. Doch een tiental maanden later

[1] De Commissarissen-Generaal Nederburgh, Frijkenius en Van Stockum, als zoodanig benoemd 23 Mei 1791 en na een jaar ongeveer aan de Kaap te hebben vertoefd, aangekomen te Batavia 13 Nov. 1793.

[2] Dit blijkt ook uit de resolutie van Gouverneur-Generaal en Raden van 16 Febr. 1790.

[3] Resolutie C.C.G.G. 18 Dec. 1793.

[4] Als voren 20 Dec. 1794.

was er van diens consideratiën nog niets vernomen; de overgang van Malakka aan de Engelschen in Augustus 1795 had trouwens het onderwerp geheel op den achtergrond gedrongen. Het vermoeden ligt voor de hand dat het sedert in de zittingen van Commissarissen-Generaal niet meer ter sprake gekomen is.

Na deze inleidende opmerkingen geven wij het woord aan Van Braam Houckgeest zelven.

Memorie over Malacca en den thinhandel aldaar, ter speculatie van de WelEdele Achtbare Heeren Bewindhebberen der Nederlandse Oost-Indische Compagnie.

Mijne toevallige komst te Mallacca en drie maanden verblijf aldaar heeft mij gelegendheid verschaft om wegens de commerciëele omstandigheden dier plaats een ampel onderzoek te doen, en dus de belangens der Ed. Compagnie in overweeging te neemen, waertoe de vertrouwelijke vriendschap van den Ed. Heer gouverneur Couperus [1] mij bijzonder is te stade gekomen, die mij omtrent alles het nodige ligt verschaft (heeft), gelijk ik aan Zijn WelEd. het fundamenteele mijner kundigheeden in dezen erkenne verschuldig(d) te zijn.

En wijl ik oordeele dat voor het intrest der Maatschappij in het commerciëel sistema, inzonderheid van den thinhandel te dezer plaats, eene noodzaakelijke verandering diend gemaakt te worden, indien men dien precieusen tak niet totaal wil verliezen en tot de Engelsche op Poelo Pinang zien overgaan, gelijk de overige takken der commercie des gehelen Straats Malacca dan notoir moeten volgen, heb ik het van mijnen pligt geoordeelt mijnen Heeren Meesters mijne consideratiën omtrent Mallacca en deszelvs handel te moeten communiceeren en onpartijdig voordragen.

De gelegentheid der stad Malacca is te wel bekend dan dat ik nodig oordeel om deswegens uit te weiden; de ondervinding heeft zedert meer dan twee eeuwen geleerd dat het climaat aldaar een der gezondste is van geheel Indiën, terwijl de plaats voor den handel met zeer veel Indische natiën zo voordeelig gesitueerd is, dat het reeds een stapelplaats van commercie was wanneer de Portugezen alhier het allereerste aanlanden, en het in 't vervolg bij den Gouverneur-Generaal van Diemen zelfs een point van zeer veel bedenking wierd of niet Malacca boven Batavia tot de hoofdplaats der Indiën verkieselijk ware, dat zelfs tegen-

[1] Abraham Couperus, gouverneur en directeur van Malakka (1787—1795).

woordig bij veele kundige lieden affirmatif geacht word, zo wegens het gezonde lugtgestel als gelegendheid tot de commercie met de meeste Maleitse vorsten, Siammers, Peguanen, Boegineezen en alle de eilanders, die ten oosten der Chinase zee leggen, welker scheepvaart in ligte vaartuijgen bestaande 't bequaamste zijn om met de stille wateren onder de Linie de enge passagiën der eilanden in en omtrent Straat Malacca enz. te bevaaren, terwijl nog het schiereijland van Malayoe, dat onnoemmelijke schatten van goud en andere metalen in desselfs schoot besluit, alsdan merkelijk sterker bevolkt zoude zijn (en) zeer veel van zijne rijkdommen aan onse Maatschappij zou opbrengen, die thans bij gebrek van inwoonders in den boezem der aarde blijven beslooten leggen.

Den handel met alle die verscheidene volkeren is zelfs tegens-woordig nog, schoon bij ver na in geene favorable omstandigheden, zeer important, gelijk kan blijken uit de verpagting der inkomende en uitgaande rechten, gemeenlijk die der Boom genoemd, welke zedert de 10 laatste jaren heeft bedragen als volgt:

a° 1781	Rd^s.	a° 1786
82		87
83		88
84		89
85		1790 [1].

Het vredelievend caracter en de doorzigt van den presenten Gouverneur contribueerd hiertoe niet weinig, als welke het waar belang der Compagnie in alles op het zeerst betrachtende en ter harte nemende alle vlijt aanwend om door minzaamheid de harten der Indische vorsten en volkeren in te nemen, en door hen alle vriendschap en protextie te bewijzen dezelve te encourageeren met hunne producten na Malacca te komen, waarin Zijn Ed. van tijd tot tijd al meer slaagd, hebbende het vertrouwen van de meeste der omleggende vorsten zoodanig gewonnen, dat nog gedurende mijn verblijf door de welgeintentioneerde een plan is vernietigd geworden, dat door den swervende sultan

[1] De cijfers van de bedragen zijn in het handschrift niet ingevuld. Voor zooveel uit de Malakkasche brieven van deze jaren is na te gaan bedroeg de opbrengst van de verpachting van de rechten van den Boom te Malakka in 1781: 59050, in 1782 en 1783?, in 1784: 51000, in 1785: 52050, in 1786: 69150, in 1787: 66000, in 1788: 63250, in 1789: 68760 en in 1790: 77780.

Maehmoed van Riouw [1] was geconcerteerd om gezamentlijk eene generale verbintenis te maken en gelijkerhand 's Compagnies bezittingen in Straat Mallacca aan te vallen, inzonderheid om zig van zijne oude possessie Riouw weder meester te maken. Hieruit is na te gaan van welk een groot aanbelang het voor de Compagnie is om te dezer plaats een gebieder te hebben van een zagt, vredelievend caracter zonder den minsten schijn van trots of laatdunkendheid, en het is voor 't welzijn der Maatschappij en Malacca dus te wenschen, dat den tegenwoordigen gouverneur niet alleen nog vele jare levens genieten moge, maar dat Zijn Ed. ook dien post blijve bekleeden, al waare het ook dat hij om zijne verdiensten tot den Raad van Indiën bevorderd wierd [2].

Den handel was reeds te Malacca uitnemend bloeijend vóórdat de Europezen den weg na de Indiën uitgevonden hadden, en floreerden zelfs na die epoque altoos nog min of meer. Men bragt hier uit de West van Indiën [3] de lijwaten, die de Oosterliugen meerendeels voor stofgoud, peper en thin kwamen inhandelen. Deze commercie .houd actueel nog stand, men rekend dat in 't laatste jaar 1789 alhier een quantiteit van 3½ picols of ruim 250 m/ rijxsdaalders waarde in stofgoud is aangebragt en daarentegen een capitaal van ruim 400 m/ rijxd. aan lijwaten ter dezer plaatse is omgezet. Het thin wierd nog niet veele jaaren geleden door de omleggende volken zelden aan vreemden verkogt. Het grootste gedeelte van dat metaal wierd aan onse Compagnie

[1] Sultan Machmoed van Djohor. Riouw had te voren gehoord onder Djohor. Na de verovering van Malakka door de Portugeezen in 1511 nam de toenmalige sultan Mohammed Sjah II de vlucht en stichtte het rijk van Djohor. In het begin van de 18e eeuw weken de Maleiers, onophoudelijk door hun naburen verontrust, weder van Djohor uit en vestigden zich op het eiland Bintang, waar zij Riouw stichtten, dat van nu af de hoofdplaats werd van hun rijk. In 1783 werd dit geregeerd door sultan Mahmoed, terwijl de Boegineezen', die zich allengs op Riouw hadden neergezet, er bestuurd werden door een eigen hoofd, radja Hadji, wiens macht zoo groot was dat de sultan als het ware aan zijn gezag was onderworpen. Na de overwinning, door Van Braam in 1784 behaald, erkenden „de rijken van Djohor, Pahan en Rio" de Compagnie als souverein.

[2] De wijze, waarop hij in 1795 Malakka aan de Engelschen overgaf, heeft bij sommigen aan de verdiensten van Couperus vrij wat twijfel gewekt. Het is hem echter gelukt zich van de op dit stuk tegen hem ingebrachte bezwaren zoo goed te verweeren, dat de Hooge Regeering te Batavia hem tien à elf jaar later geheel heeft gerehabiliteerd.

[3] Vóór-Indië, in het algemeen de landen bewesten Malakka.

geleverd, dan de jalouzij onzer benijdende competiteuren in Indiën, de Engelschen, kon dien welvaard niet dan met afgunstige oogen dulden. Riouw was gedurende verscheijdene agtereenvolgende jaren de plaats daar z'een uitgebreide commercie dreven ten nadeele van onze Maatschappij te Malacca, ja men was op het punt om met den sultan aldaar een conventie te sluijten, waarbij hun een stuk gronds tot een etablissement zoude zijn afgestaan, toen den oorlog tussen ons en de Riouwers uitbrak, eindigde met de verovering dier eijlanden door mijn broeder [1], waardoor de oogmerken der Engelse omtrent die plaats tevens vernietigd wierden.

Die natie egter oordeelden het zeer noodzaakelijk om omtrent Malacca een vaste bezitting te hebben. Hierom besloten se om met den vorst van Queda een verdrag aan te gaan, waarin denzelven aan hun het kleine eiland Pinang, omtrent 40 mijlen ten N. W. van Mallacca geleegen, afstond onder een jaarlijkse recognitie van dertigduijzend Spaanse matten [2].

Hier hebben se een gering fortje opgeworpen, Cornwallis genoemd, en het eiland met den naam van Prince of Wales Island herdoopt. Hetzelve is zeer steril en zandig. de rhede is zeer ongeleegen voor de scheepvaard en de plaats zelve ver van gezond, zodat dit etablissement vrij wat desavantages heeft, en 't is mogelijk om deeze redens ook gedeeltelijk dat die natie het oog reeds aan dien kant van Straat Malakka op een andere plaats, te weten de Andimanseilanden, heeft laten gaan. Deze zijn gelegen ten noorden van Nicobaros in de passagiën van

---

[1] De verovering van Riouw door Jacob Pieter Van Braam in 1784.

[2] Het eiland werd in 1791 door de Engelschen van den radja van Keda gekocht. Vgl. over hun vestiging aldaar het volgende bericht in de Generale missive van GG. en RR. aan de Zeventien van 29 Dec. 1787: „Nopens het besetten van Poulo Pinang in den mond van Straat Malacca door de Engelschen seijd den directeur (nl. van Bengalen), dat hun voornemen is om dit tot een stapelplaats hunner handel te maken. als de amfioen derwaarts te brengen en de bewoonderen der Maleidse kust en oostereilanden uijt te lokken thin, peper, specerijen en andere goederen aan te voeren. Men schroomde niet publicq in de Calcatse couranten te insereeren hoe men hoopte hierdoor te werden in staat gesteld over de moord tot Amboyna eenmaal wraak te nemen, waaruit men de denkbeelden dier natie ontdekt, die geen middelen onbeproeft laat om zig in de aansienelijkste takken onser handel te dringen en dat, soo het hun gelukt sig hier ongestoort te vestigen, het gemis van Riouw hen dubbel verzoet sal worden en ons uijtsigt op een grooter toedeeling van opium ten eenemaal verijdeld".

Bengalen op eenige afstand van de Peguaanse en Aracanse kusten, alwaar een etablissement vrij voordeeliger zou gesitueerd weezen; terwijl men nog gepasseerde jaar in onderhandeling is geweest met den vorst van Trangano, een rijk op de oostkust der Maleitse kust gelegen vóóraan in de Chinese zee omtrent 20 mijlen ten noorden der oostelijke engte van Straat Mallacca.

Zekeren capitein Glass heeft effectif met die koning een formeel engagement geslooten, welks inhoud nog een geheim is, alleen is 't bekend dat aan die natie een stuk gronds zou verleend worden om er een etablissement te vestigen. De koning heeft zelfs een zijner neeven, voorzien van een ruim capitaal in goud, met die capitein medegegeven om in Bengalen een schip te kopen en het contract te doen bekragtigen en ratificeeren, dog dat schip van gemelde capitein is met man en muis gebleeven, dus weet men nog niet welke gevolgen deze zaak zal hebben. Men mag met ernst dies vernietiging hopen wijl die plaats allergeschiktst voor hun zou zijn tot den handel met Borneo, Solor en de aangrensende Moluccos ter prejuditie van onse Maatschappij, gelijk zij met dat enkeld oogmerk ons overal entraves tragten op te werpen en steeds met den bittersten ijver alle vermogens aanwenden ter bewerking van 's Compagnies ondergang, waarin men hen dan nog tot grooter ongeluk door een verkeerd begrip in handen werkt.

Ondertussen, hoe inconveniënt het ook te Poeloe Pinang wezen moge, zulks neemd niet weg dat de Engelsen aldaar reeds een considerablen handel drijven en zig thans bijna meesters zien van den geheelen thinhandel van al de omleggende rijken, terwijl den Gouverneur en Raad te Malacca steeds door de Hooge Indiase Regeering gelimiteert zijn om niet meer dan 38 Spaans voor de baar van drie picol te mogen betalen. De Engelsen lachen niet alleen in hun vuijst over deze, mag ik niet zeggen? lompe eigenzinnigheid, maar steken er zelfs in 't openbaar den draak mede wanneer se durven zeggen, dat Poeloe Pinang reeds zou opgegegeven zijn indien de Hollandse Compagnie het niet zelfs in stand hield, door hen namentlijk den geheelen thinhandel met onverschillige oogen af te staan. Zij besteden 50 Sp. per baar en vinden er nog goede rekening bij, terwijl wij bij een betaling van 44 Sp. geen voordeel schijnen te berekenen, ten minsten zou ijdereen dit dienen op te maken uit onze inactiviteit en stilzitting. Het eigenbelang der Indiaansche volkeren brengd notoir

mede dat ze hun producten aan den meestbiedenden verkoopen ja 't is zelfs die vorsten, die met de Compagnie in verbond staan, niet eens kwalijk te neemen dat ze aan de Compagnie ontrouw zijn en bijna al hun thin aan de Engelsen leveren [1].

Wij brengen die vorsten wel telkens hun contract in gedagten, maar welk moet den aart wezen van een bestaanbaar verbond? Zulk een verbond moet altoos op een wederzijdsche evenredigheid in belangen steunen, zal men er de duurzaame bestendigheid van mogen verwagten. Maar hoe zijn de contracten tusschen de vorsten van Palembang, Pera en Slangenoor en onze Maatschappij ten aanzien der leverantiën van het thin gesteld? Zijn die niet alleen ten faveure van ons en daarentegen tot hun groot nadeel? Kan men niet eenigen schijn van billikheid pretenderen ja zelfs verwagten, dat die vorsten aan hun woord gestand zouden doen, terwijl de Engelse overal rondswerven en het thin tegen contanten voor zoveel hoger prijs weghalen als wij besteden willen? Mag ik vragen: Wat zouden wij doen indien de conventie door eene verminderde prijs der whaaren tot onzen naadele gelopen waaren? Ongetwijffeld aandringen op afslag van betaaling. Dit geval exteerden in den jare 1774 met den vorst van Pera, hij erkende de billijkheid van 't verzoek en verleende de begeerde vermindering: een voorbeeld van rechtvaardigheid, dat wij als een meer verligte natie in de tegenswoordige tijdsomstandigheden wel mogten naarvolgen, te meer nog daar ons eigenbelang zulks zoo hooglijk vorderd.

Maar ik veronderstel voor een oogenblik dat die vorsten hun contracten wilden gestand doen, hebben zij er zelfs de magt wel toe? Bij onderzoek moet men het negative vaststellen en zulks om deeze redenen. De bewerkers der thin zijn zoo te zeggen meestal Chineezen, dus gene natuurlijke onderdaanen, het is hun des om 't even waar ze werken. De ondervinding heeft geleerd

[1] In de Consideratiën van den gouverneur en directeur de Bruijn tot verbetering van den handel van Malakka van 15 Juni 1785 leest men: „Schoon de Compagnie met de regenten van de drie laatstgemelde landschappen (nl. Perak, Rombouw en Salangor) exclusieve contracten heeft, waarbij de prijs van het tin op 36 en 38 en 42 Spaansche realen voor de baar bepaald is, zij houden nochtans hun woord niet dan zoolang zij geene gelegendheid hebben om de bergstoffe tot hooger prijzen te verkoopen, terwijl het de Compagnie volstrekt impossibel is alle de sluikgaten te stoppen, door welke zij hun tin kunnen uitvoeren. Protestatiën en bedreigingen helpen weinig daartegen tenzij men dezelve met den degen in de vuist kan doen eerbiedigen."

dat die lieden zeer gemakkelijk verhuizen en zig elders begeeven gelijk in de rijken van Slangenoor en Pera gebeurd is, den oorlog heeft hen van de eerste plaats doen vertrekken, en de minbetaling van den vorst uit de laatste, en allen hebben zig onder 't gebied van die koningen begeven, welke na de hoogere betaling der Engelsche ook hun onderdanen ruimer beloonden. Hierdoor leverd Salangoor thans weinig of geen thin op en Pera eenige hondert picols minder dan bevorens. Moet nu een vorst om een onregtmatig contract na te komen zijn geheel rijk sacrifieeren? Immers wanneer zijne mijnen niet langer bewerkt worden kan hij ook geen thin leveren. Waarom willen wij hier op de nakooming van contracten aandringen, welke nergens in de waereld voor bestaanbaar zouden geagt worden? Is 't omdat wij als christenen verhevener grondstellingen dan die der heidenen pretendeeren te bezitten, dat wij eene schreuwende onbillijkheid durven staande houden, die wij in een omgekeerd geval, zooals ik reeds getoond heb, ras voor zodanig zouden aanzien en verbetering zoeken. Daar wij nu hiertoe aan onse zijde weigerig zijn dwingen wij immers onse bondgenoten tot ontrouw.

Den clandestinen handel heeft overal plaats en kan bij onsen voornaamsten bondgenoot van Palembang met het grootste gemak geschieden, daar den sultan zo wel als ons comptoir te Palembang op Sumatra gevestigd zijnde te ver van de hand legd [1] om eenige obstacles aan den sluijkhandel toe te brengen, behalven dat het met 's vorsten intrest niet zoude strooken. 't Ware oneindig verkieslijker indien men van den sultan de vrijheid konde obtineeren om ons etablissement op het eiland Banca zelfs te mogen verleggen, als wanneer men de sluijkerijen gemakkelijker zouden konnen tegengaan terwijl men ook altoos nabij de thinmijnen en smelterijen zoude zijn; ook dit gewigtig poinct meriteert ten zeersten de attentie der Heeren Majores [2] teneinde die verandering moge onderstaan worden.

Om een duidelijk begrip van den thinhandel te bekoomen is 't nodig te weeten, dat behalve de opgenoemde vorsten van Palembang, Pera en Salangoor, [3] die alleen met de Compagnie

---

[1] Nl. van Banka.

[2] De Bewindhebbers.

[3] Met Salangoor was door de Compagnie een contract gesloten op 8 Januari 1758, naar Crans, de aftredende gouverneur van Malakka, in zijn memorie van overgave van 10 Febr. 1777 vermeldt.

in verbond staan, men nog de volgende rijken en vorsten heeft, die geheel vrij op zig zelven handelen en buiten eenige betrekking dan die van vriendschap met onse Compagnie staan (ik zal om hun importantiën te doen begrijpen ook tevens opgeven wat quantiteit thin zij jaarlijks konnen leveren): Oedjong Salang, gemeenlijk Selon genoemd, tributair van Siam, Taway en Queda op de Maleidse kust, eenige cijnsbare vorsten van het Atchiense rijk op Sumatra, waarvan Pedeer[1] de voornaamste is, nog eenige kleineren, die van daar tot aan Assahan de oostkust van Sumatra bewonen, en ook valt er eenig thin op Assahan, Batoebara en Rakkan, dog dat is weinig van belang; men kan gerust stellen dat deze plaatsen met elkanderen wel 34000 picols thin opleveren, waarvan Oedjong Salang alleen het grootste gedeelte fourneerd. Van dat alles word onse Compagnie niets magtig, maar gaat thans alleen tot de Engelse en andere natiën over.

Daarentegen hebben wij Palembang, dat ten minsten 40.000 picols thin kan leeveren dog thans slegts ruim 20.000 picols afgeefd.

Pera leverde voormaals blijkens de oude boeken 4500 picols in 't jaar dog zou tans wegens het emigreren zijner mijnwerkers niet boven 2800 picols afbrengen, onze Compagnie heeft egter in de laatste drie jaaren geen 400 picols van daar ontvangen, het overige gaat dus na Poeloe Pinang.

Salangoor zou jaarlijk 4000 picols konnen opleveren dog den oorlog en 's Compagnies lage prijs heeft ruim $\frac{2}{3}$ van de mijnwerkers na elders doen vertrekken, dit jaar heeft de Compagnie 180 picols van daar bekomen.

Wanneer men nu de balans opmaakt, zal men bevinden dat er wel 40.000 picols thin aan de andere natiën dog meest aan de Engelsche overgaan, terwijl onse Compagnie naauwelijks 25.000 picols 's jaars kan magtig worden. Welk een hemelsbreed onderscheid met den bloeijende staat van dien handel voor 25 jaaren!

Het tin van Oedjong Salang, Queda etc. word door de Engelsen van die plaatsen afgehaald, dog dat van Pera en Salangoor word hen ter sluijk aangevoerd; zij betalen voor de bhaar of 3 picols 50 Sp., half in geld half in goederen, dan wel 48 Sp. ingeval men geen goederen wil ontvangen. Door de vexatiën in

[1] Pedir.

het gewigt of de hoge aanrekening der whaaren ontvangen egter de inlanders de waarde van 44 Sp. niet.

Daar nu die vexatiën te Malacca nimmer plaats vinden zou den inlander ras derwaarts trekken, indien ze door de Compagnie met 44 Sp. wierden voldaan.

Naar Straat Banca zenden de Engelsen tans 's jaarlijks 2 à 3 scheepen met contanten, die aldaar eenige weeken blijven leggen om het Bancas thin tegen 15 à 16 Sp. matten de picol op te kopen. De Palembangers vinden, hoezeer men hen ook in 't weegen benadeeld, hierbij veel beter reekening dan dat ze tegens een veel minder betaling onder dezelve vexatiën hun product na Batavia zoude brengen om nog aldaar behalve dien in papieregeld te worden betaald, waerop zij bij wisseling tegen contanten, wijl hun 't papier niets waard is, nog 25 à 28 percent moeten verliezen [1]. En behoefd men zig dan nog wel te verwonderen dat onze bondgenooten hunne contracten zoo gebrekkig nakomen? Verdiend het integendeel geen admiratie dat die vorsten die onbillijke engagementen blijven erkennen door er gedeeltelijk aan te voldoen? Het strekt tot beschaming dat een heidens vorst van Pera ons een voorbeeld van billijkheid gegeeven heeft, dat wij tot hier toe weigeren na te volgen en hem dus geleegentheid laten om het de Compagnie te herinneren, zooals hij in een zijner jongste missives aan 't Malacsche gouvernement gedaan heeft.

Maar is de Compagnie behalven dien niet zelfs gebrekkig in de nakoming hunner verbintenis met den sulthan van Palembang? Die verbintenis immers stipuleerd dat de Compagnie het thin op Palembang tegen contante betaling in speciën moet laten ontvangen. Daar dus aan onse kant op de contracten geinfringeerd word, wat regt blijft ons dan overig om op de volvoering van de zijde onser parthij aan te dringen? Daar die voldoening altoos

[1] In 1783 werden door de Hooge Regeering te Batavia kleine credietpapieren uitgegeven van 5, 10, 15 tot 20 rijksdaalders, in 1784 nog kleinere van 4, 3 en 2 naderhand zelfs van 1 rijksdaalder. Sedert 1783 circuleerde dit papier als contant betaalmiddel. In 1785 moest de Compagnie reeds een bewoner van Palembang afwijzen, die 6000 papieren rijksdaalders in zilveren specie wilde omwisselen, daar het haar aan specie ontbrak en van toen af aan ging het papieren geld disagio doen. Later, sinds September 1791, werd de depreciatie van het papieren geld ieder half jaar door de Hooge Regeering officieel vastgesteld, aanvankelijk werd het verschil tusschen contant geld en papier bepaald op 18 pCt., vervolgens op 15 pCt., mettertijd nam de disagio aanhoudend toe, zie de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indie i. v. muntwezen.

een alleronbillijksten eisch blijft zelfs wanneer van de zijder der Compagnie de conventiën stipt wierden nagekomen.

Uit de vorengemelde gewigtige informatiën blijkt ook tevens welk een verkeerd denkbeeld omtrent den thinhandel omstreeks Malakka door veelen gevoed werd, die uit onkunde vermeenen dat onze Compagnie dien geheelen tak uitsluijtend zou bezitten en dus niets daarvan dan ter sluijk aan andere natiën kan verkogt worden, zoals wij in China altoos in dit verkeerde denkbeeld geverseerd hebben en nog tegenwoordig zijn blijkens 't jongste schrijven uit dat comptoir na Batavia, dan waaromtrent de Hoge Indische Regering mijns bedunkens de Chinasche dienaren reeds voor veele jaren, indien dat illustre corps deswegens is kundig geweest, had mogen onderrichten om hun uit het aanhoudend erreur van een vermeenden sluijkhandel omtrent Malacca te disabuseeren, gelijk ik zulks thans met bijzonder genoegen bij deze gelegendheid heb mogen ervaaren.

Ondertuschen varen de Engelse voort met de ondermijning van onzen handel door hunne meerdere betaling, en om Poeloe Pinang daarenboven sterker te doen opnemen heeft Lord Cornwallis [1] 't laatste jaar honderd kisten amphioen van Bengalen derwaarts gezonden, met order om die aan de omleggende vorsten af te geven tegens dezelve prijs als die in Bengalen bij de publique Compagniesverkooping gegolden hebben, te weten 620 sicca ropijen of 310 Sp. matten: een stratagema waarvan men het oogmerk bij den eersten opslag ten duidelijksten gewaar word, en dat zeer zeker van het efficacieust gevolg voor hen geweest zou zijn indien de Engelsche eerlijke dienaaren aldaar hadden, die hun orders strikt waren nagekomen. Dog gelukkig voor onze Compagnie heerst het eigenbelang aldaar te sterk dan dat men al die amphioen voor die lage prijs zou hebben afgeleverd, terwijl de verdere knevelarijen, die aldaar gepleegd worden, een groote hinderpaal zijn in 't succes van Poeloe Pinang, dat ongetwijffeld zonder dat in een paar jaar Malacca zoude eclipseeren.

Mijns bedunkens diende deze favorable omstandigheid te worden waargenomen om dat etablissement te doen vervallen, waartoe nog thans de zekerste mogelijkheid is die men kan wenschen, door slegts de Malacsche ministers [2] die vrijheid te vergunnen,

---

[1] Gouverneur-Generaal van Bengalen (1786—1793).

[2] De Compagniesdienaren op het comptoir Malakka.

welke aan een coopman onontbeerlijk is (want ik beschouw onze Maatschappij alleen als zodanig en als zodanig handelende kan dezelve alleen voorwaart komen en gelukkig in derzelver uitzigten slagen) en dan zullen wij die preferentie boven de Engelsen onder de inlandsche natie vinden, dat men aan ons al het thin 6 Sp. matten per baar minder zal leveren dan aan hun, als wanneer het tevens te voorzien is dat het etablissement van Poeloe Pinang in 2 à 3 jaren zal moeten opbreken, terwijl de Compagnie van dien geheelen importanten thinhandel alleen meester zal zijn.

Het is mij bekend dat door de Heeren Majores op 't aanschrijven der Hoge Indiasche Regeering, naarvolgens het voorstel des Malacschen gouvernements, reeds aan dat hoge corps ten vollen is overgelaten om dat voorstel na hun begrip op te volgen, al ware 't zelfs desnoods in zijne geheele uitgebreidheid. Dan de redenen, die de Hoge Indise Regeering moveren om tot nog toe den handel positief te limiteren tot tastbaar nadeel van het belang der Compagnie, zijn onbegrijpelijk tenzij men het moge toeschrijven aan eene kwalijk geplaatste vrees of jalouzij, dat Malakka hierdoor zoo sterk zou floreeren dat er het aanzien en commercie der hoofdplaats [1] door zou verminderen zooals door verscheijdene is vastgesteld. Ik wil mij niet verledigen om de absurditeit van zulke denkbeelden aan den dag te brengen wijl die al te bevatbaar zijn.

Daar men zedert verscheide jaaren ondervind dat de commercie zig langs zoo meer van Batavia verwijderd, tracht men zulks aldaar te voorkomen door een arbitrair gezag, Men verbied de admissie van verschijde Indiaansche volken te Malacca om dezelve door dien weg te dwingen na de hoofdplaats te moeten komen, maar wat regt heeft men om vrije, onafhankelijke natiën in hunne commercie de wet voor te schrijven? En wat is 't gevolg? Wel verre van in het oogmerk te reüsseren word de Compagnie ontstoken van 't voordeel des handels, men werkt ter contrarie de Engelsche in de hand. die op Poelo Pinang gaarne die negotianten zullen ontvangen, welke op Malacca moeten afgewezen worden.

Is dan de zee niet vrij en open voor een ieder om te bevaaren? Wie zal hun beletten om derwaart te navigeeren? Malacca is

[1] Batavia.

wel Compagnies eijgendom maar de Straat is een vrij vaarwater. Den loop der commercie immers duld geen dwang, zij is als die eener rivier, welks stroom geen tegenstand toelaat maar zijn eijgen vrijen cours neemt. Welke vergeefse moeite heeft men slegts weinig jaaren geleeden niet een der magtigste vorsten van Europa zien doen om aan zijne nabuuren de commercie te zien ontroven en die in zijn eigen staaten over te brengen [1]? Hoe is 't dan mogelijk een routine van handel onder deze vrije volken door dwang te verleggen, welke door oudheid tot eene gewortelde gewoonte bij hun geworden is?

Voeld men het verlies eener florisante commercie op Batavia en wil men met ernst trachten die te releveren en weder tot zig te brengen, zoo is het willekeurig gezag zekerlijk het ongeschiktste middel om hierin te reüsseren. Het is er integendeel zo verre van daan dat niets dan de arbitraire handelingen alle vreemde kooplieden meer en meer van de hoofdplaats verwijderen en afschrikken om derwaard te retourneren.

Maar dat men de proef neeme om den handel een vrijen loop te vergunnen en het gezag van den sabandaar [2] op een betamelijker en geschikter voet te bepalen, zo zal men ras bevinden welk eene influentie dit op de commercie te Batavia zal hebben, inzonderheid dit laatste poinct, wijl de vexatiën door de sabandaars aan vreemden handelaars gepleegd in 't generaal schreeuwend zijn. Men moet of de prerogativen aan dat emploi verknogt op eene equitable voet veranderen, of men moet het idee opgeven om immer de commercie op Batavia te zien retourneren en bloeijen als bevorens. Wil men eenige bediening lucratief maken, zoo diende zulks ten minste niet te geschieden ter prejuditie van Compagnie's of het algemeen belang.

Men onderzoeke mijne gezegde met alle naauwkeurigheid en men zal er de gewigtige waarheid niet dan al te klaar van ontdekken. Wanneer men middelen van redres wil te werk stellen moet men de rechte gebruijken maar niet zodanige, welke tegens de gezonde redenen aandruijsschen, dit moet de zaak slegts verergeren.

En genomen den handel accresseerde eens te Malacca in den hoogsten graad door de vergunning van een onbepaalden last

[1] Welken Europeeschen vorst de schrijver hier op het oog heeft, is mij onbekend.

[2] Havenmeester.

in den thinhandel, komen dan niet de voordeelen evenzeer in den schoot der Maatschappij? Is het voor dat corps niet om 't even op welk een plaats de winsten behaald worden? Is niet het enkel nut der opregting van alle 's Compagnies etablissementen om door de commercie ider dier plaatsen te doen floreren en er dus voordeel van te trekken? En ondertusschen zijn al de remonstrantiën daaromtrent door den presenten gouverneur gedaan (en die ik vermeen dat ook voor de Heeren Mayores paroisseeren) tot hiertoe vrugteloos geweest ter obtinering van een onbepaalde last, om door deze weg het intrest der Compagnie te kunnen bewerken en de Engelschen den pas af te snijden. Dit zal denkelijk niet dan bij een nadere speciale ordre uit Nederland ter executie gebragt werden, terwijl men intussen mogelijk de favorabelste epoque laat ontslippen. Elk uitgesteld jaar leverd aan Poeloe Pinang nieuwe voordeelen en vermogens op.

Het groot voordeel, dat de Compagnie uit den thinhandel kan trekken, bestaat ook daarin dat er slegts weinig uitschot van contanten toe gerequireerd werd. Men behoefd den gouverneur slegts als een man van eer te betrouwen en den in- en verkoop van het thin aan hem over te laten, zo zal Malacca in weinig jaaren contanten na Batavia kunnen overmaken in plaats van die benodigd te zijn, en het zou een gouverneur ter dezer plaats zeer moeielijk vallen om den schelm te speelen, dus zou de Compagnie niets risiqueeren om een ongelimiteerde magt in alle poincten van commercie aan dezelve te verleenen, mits men hem verbond altoos in het oog te houden dat de Compagnie een betamelijke winst behaalde, want, wèl ingezien, is er nimmer gunstiger geleegendheid voor een gouverneur om zijn eigen belang te vorderen dan wanneer hij wegens de Compagnie gelimiteerd is in den inkoop van eenige goederen, wijl hij dan in die articulen door een tweede zelfs zou kunnen negotiëeren, dat nooit met zo veel avantage kan geschieden wanneer de Compagne in dezelve handeld, terwijl zelfs die ongepermitteerde clandestine commercie het belang der Compagnie zou bevorderen door er onte mededingers mede te benadeelen.

Men heeft voor ruim twee jaaren omtrent den peperhandel deze vrijheid van Batavia verleend en geoordeeld dat, als de Compagnie slegts twee Sp. matten per picol kon winnen, het dan wèl was, terwijl men hiertoe omtrent het thin blijft haesiteeren schoon het voor 17 Sp. matten en somtijds iets hoger

verkogt word en dus die zelve en nog ruijmer winst aanbrengd.

Maar mogelijk valt (men) er in 't denkbeeld dat wanneer men nieuwe contracten tot hoger prijzen zou maken, men naderhand bij daling der markt die prijsen niet gemakkelijk zou kunnen verminderd krijgen, en dat, als men aan de vorsten van Pera en Salangoor die verhooging toestond, men die ook te Palembang zou moeten geeven.

Wat de eerste dier zwarigheden betreft, van het tegendeel heb ik het voorbeeld van Pera's vorst reeds tweemaal aangehaald. Hij stond in a° 1774 een vermindering van twee Sp. per picol toe. Maar laat ons eens nader overweegen: waartoe is een contract nodig in een eenvoudig geval van negotie, alwaar met of zonder contract de meestbetalende de preferentie heeft, en men hetzelve articul bij zoo veele vrije vorsten kan inhandelen, die met de Compagnie geen de minste engagementen hebben? Is het in dit geval niet raadzamer den gemeenen train van commercie in te volgen zonder eenige bepalingen te maken? Immers dan is men van zelfs altoos in staat om na maate der marct ook de prijsen te reguleeren, terwijl alle de Malijdse vorsten hun thin zo getrouw zonder als onder verband op Malacca zullen leveren, indien slegts de betaling die der Engelsche nabij komt zonder die te evenaaren, welke preferentie wel degelijk diend in aanmerking te komen. Op de tweede zwarigheid moet ik vragen: worden wij te Palembang minder door de Engelschen onderkropen dan op de andere plaatsen? Of, met andere woorden, hebben wij den sultan van Palembang meer onder onze magt dan de andere vorsten? Leverd hij thans veel meer thin aan de Compagnie dan wat hem slegts overblijft na aan de anderen zoveel te hebben verkogt als mogelijk was?

Wij vinden de naijverige Britten zoowel langs Banca als te Poeloe Pinang en wij kunnen hun die passen niet afsnijden dan door bijna dezelve prijzen te besteden. Maar ik vraag al verder: is het niet raadzaamer dit te doen en het dubbel oogmerk om Poeloe Pinang te doen opbreken en den thinhandel geheel meester te worden te bereiken, dan dit door onverschilligheid te verzuijmen en door dat verzuijm den ondergang van Malacca en het totale verlies van den thinhandel te bewerken? Want tusschen deze twee uijtersten is in het presente geval voor de Compagnie geen middelweg altoos, het eerste verliezende zou men waarschijnelijk na wensch slagen doch het laatste sistema

standhoudende zal ook dies uitwerking notoir en onvermijdelijk het gevolg dier eigenzinnigheid zijn.

Als coopman moet ik nog vragen: wat is er aan gelegen of ik voor eenig articul hooger prijs heden bestede dan voorheen, zoo lang ik kans zie om booven die prijs steeds een matige winst te behalen? Is dit niet dagelijks het geval der negotie in Europa? De Engelschen konnen zoo min verliesen dragen dan wij, en zullen ook dus zoo min als wij de marct overdrijven ofte hoger prijzen betalen wanneer zulk een artikul verlies afwerpt. En daar die commercie voor het meerder gedeelte door de Engelse particulieren gedreven word, die op Poeloe Pinang zoo veel er voor moeten betalen als zij het te Malacca kunnen inkoopen van de Compagnie, zo is er nog te minder bedugtheid voor een mededingende verhooging in de prijs. 't Is zeker dat men jaarlijks te Malacca twintig en meer duijzend picols thin voor de Maatschappij zou kunnen omzetten als dien handel ongelimiteert door dat gouvernement kon gedreven worden. Welk een voordeel zou zulks op dat arlicul direct niet reeds aanbrengen! Ik gezwijge dat dat voordeel nog gering is in comparatie van de verdere avantages, welke als een keten aan dit verknogt en zamengeschakeld zijn, dat door een coopman ras ingezien en bevat zal worden. Zeven agtste en meer van 't montant der aangebragte producten word door de inlanders weder op de plaats besteed aan lijwaten en andere benodigdheden, het geld blijft dus binnen en den aanvoer van die lijwaten en benodigdheden accresseerd en doet de Compagnie en desselvs onderzaten floreeren. Den meerderen handel doed de inkomsten van de Compagnie toenemen en de verpagting der tol loopt na mate hoger, gelijk bij de jongste verpagting ultimo December gebleken is, die voor de Boom [1] rijxds. hoger gelopen is dan de vorige. Ik herzegge de commercie is als een schakel aan elkanderen verknogt, de goederen gaan over en weder, en alleen daar die ruijling menigvuldig is kan men zeggen dat een plaats floreerd, want behalven het thin hebben de inlanders zeer veel geringere producten, die dan tevens aangebragt zouden worden en ook hunne avancen [2] medebrengen, al twelke thans buijten ons heen word vernegotieerd.

Daar het thin een articul is van de grootste importantie, zo

[1] Het bedrag is in het HS. oningevuld gelaten.

[2] Winsten.

voor den handel na Europa als in Indiën en vooral na China, is 't onnodig om de nuttig- en noodzakelijkheid om door alle mogelijke middelen te trachten dien handel in onze magt te krijgen verder aan te dringen. De ondervinding doed ons reeds niet dan te veel de gevolgen ontwaren, welke een kwalijk geplaatste karigheid veroorzaakt, daar wij in verre na niet die quantiteit konnen bekomen, welke ter verzending na China gerequireerd word. In vroegere jaren was onse vervoer na China ver superieur boven die van alle natiën, thans brengen de Engelsche meer dan dubbel zoo veel als wij. Dit is in ons mogelijk weer te herstellen en egter blijft men er inactif onder. Is zulk een onverschillig gedrag bevatbaar of met de reden overeen te brengen?

Voor 't belang der Maatschappij zou 't mijns bedunkens ook zeer nuttig en voordelig zijn om, wanneer men eens den thinhandel op Malacca meester was en den handel na China met 6 à 8 schepen word voortgezet, jaarlijks ten minsten een schip direct over Malacca na China te laten stevenen om op die plaats een lading thin en bindrottings en andere goede articulen te konnen inneemen. Zulk een reis is ruim zoo kort als over Batavia en even veilig. 't Zou altoos de moeite en kosten van transport na Batavia uitwinnen. De winst op den thinhandel zou vast jaarlijks te Mallacca eene Chinase lading vrij afwerpen terwijl de bindrottings een capitaal avans in China zoude opgeeven.

Nog kan zulk een schip het Malacs gouvernement direct uit Nederland voorzien van deszelvs benodigdheden en zodanige commerciëele articulen als den meerderen handel aldaar zouden requireren, tot groot profijt der Maatschappij. Ik beschouw zelfs de naauwere betrekking en correspondentie, die dit tussen deze plaats en Nederland zou geeven, als allernoodzakelijkst daar Malacca voor de Maatschappij een plaats van het uijtterste aanbelang is, over welke het niet dan nuttig kan zijn dat de Heeren Majores ook direct hun oog laten gaan en niet alleen onder de directie der Hoge Indische Regering te laten sorteeren. Dit point is van dit gewigt dat het de attentie en ernstige overweeging der Heeren Majores dubbel meriteerd.

De amphioen, een alleronontbeerlijkst en voornaam articul in den handel met de Malijers en Indianen wezende, verdiend thans meer dan ooit den aandagt der Heeren Majores. Ik heb in mijne bedenkingen over de Caap de Goede Hoop reeds omtrent dat heulzap mijne gedagten medegedeeld, dat men moest trachten

om 't zelve aldaar te doen aankweeken, [1] ik herhaale die aanrading bij dezen met bijvoeging dat het belang der Compagnie zelfs eischt om op dies culture gedurende de eerste jaren diverse premiën te stellen na proportie der te leveren quantiteit.

Want het is duijdelijk te voorzien dat wij in wijnig jaren in dat articul ten vollen van de Engelschen zullen afhangen, waartoe het jongste contract tusschen Lord Cornwallis en d'Ed. Heer Titzing gesloten den schoonsten voet geefd. Men heeft ons door een verguld lokaas Patna doen abandonneeren, en hangen dus geheel van de genade der Britten af, die de gestipuleerde jaarlijksche leverantie van een bepaald getal kisten zo lang zullen doen plaats hebben als 't hun interest zal convenieeren [2]. Zij zullen altoos uitvlugten vinden om de conventie te eludeeren. 't Komt daarom ook veele onbegrijpelijk voor dat men tot 't sluijten van dit contract heeft kunnen overgaan. Daar het ondertusschen exteert en niet te herdoen is eischt de voorzorg om te onderstaan of de Caab dat articul niet zou kunnen produceeren, waaraan ik geenzints twijffele, en dit reüsseerende welk een importante tak van handel zou onse Compagnie dan niet bezitten?

Uit al dat voorenstaande vertrouw ik dat mijne Heeren Meesters duijdelijk genoeg zullen ontwaren hoe nodig het is, dat uit Nederland ten spoedigste zodanige nadere orders aan de Hoge Indische Regeering gezonden worden als met het belang der Compagnie bestaanbaar zullen geoordeeld worden, welke dienen moeten om

---

In zijn Memorie over de middelen om de Nederlandsche vestiging aan de Kaap tot grootere bloei te brengen van 1789 schrijft hij dienaangaande het volgende: „Omtrent den aankweek der Indische producten is mij nog in gedachten gekomen, dat het zeer mogelijk zou zijn, dat ook de opium of amphioen aan de Caap zeer wel zou konnen gecultiveerd worden daar die in Duitschland zelf groeit en in Bengalen op 30 graden Noorderbreedte wordt geteeld. men diende hiervan de proef te nemen, en indien zulks lukte welk een important artikel zou dat niet voor de Compagnie wezen, die deze stof thans alleen uit handen der Engelschen tot exorbitante prijzen kan bekomen?" De memorie bevindt zich in de Collectie Van Braam op het Algemeen Rijksarchief.

[2] In 1776 werd door de Engelsche Oost-Indische Compagnie vastgesteld dat zij jaarlijks van dit door haar gemonopiliseerde artikel de onze tegen inkoopsprijs af zou staan een hoeveelheid van 450 kisten (900 maunds) opium. Van onzen kant moest men zich hierin wel schikken ofschoon het in strijd was met de rechten, die wij zelf in Bengalen van de inlandsche vorsten hadden verkregen. Zie Baud, De opiumhandel in Nederlandsch-Indië, in deze Bijdragen I blz. 138 vlg.

het aanzien der Maatschappij bij de Indiaansche vorsten weder te doen rijzen en hun commercie tot ons te lokken, gelijk daartoe de arbitraire handelingen der sabandaars op Batavia het voorzichtig oog der Heeren Meesters mede niet diende te ontslippen.

Tot meerdere staving mijner voorstelling durve ik Hun Edele Achtb. te renvoieeren tot den gewezen gouverneur van Malacca de Bruijn, [1] welke met de jongste scheepen van Batavia gerepatrieerd is en die in persoon nader informatie zal kunnen geven. Teffens voeg ik hierbij twee extracten, waeruit men het gevoelen zal ontwaren van twee der kundigste en trouwste dienaren, die de Compagnie onder veelen in Indiën bezit [2]. Den ijver voor 's Compagnie's belang en interest straalt in beijde die stukken te zeer door dan dat die eenige verdere apologie verdienen.

Ik zend dezelve in vertrouwen dat ze niet dan aangenaam kunnen zijn daar ze het nut onzer Maatschappij ten oogmerk hebben, gelijk ik zulks op het allersinceerst door deze verhandeling meede ben bedoelende, immers ik ben ten opzigten van Malacca's welvaart een volkomen onpartijdig en belangloos persoon, maar ik vind mij als een trouw dienaar der Compagnie onder de heilige verpligting om de belangens mijner Heeren Meesters op alle plaatsen na mijn gering vermogen te helpen bevorderen door dezelve deswegens mijne denkbeelden openhartig mede te deelen, immers daar het op 't belang der Compagnie aankomt moet men rondborstig uitkoomen. Ik vertrouw ook dat mij zulks niet zal misduid worden maar dat dit integendeel zal beantwoorden aan dat vertrouwen en die oogmerken, aan welke ik mijne aanstelling durve toeschrijven.

Heb ik somtijds eenige stoute trekken in mijn verhandeling laten vloeijen, zoo twijffel ik niet of mijne Heeren Meesters zullen zonder een naderen uitleg gemakkelijk senteeren waar die tehuis horen en aan mijnen ijver voor derzelver belang die uitweidingen ten goede houden.

(get.) door A. E. v. B. H.

Actum Malacca anno 1790.

---

[1] Pieter Gerardus de Bruijn, gouverneur en directeur van Malakka (1777–1787).

[2] Deze extracten ontbreken.

DE CHERIBONSCHE ONLUSTEN VAN 1818
NAAR OORSPRONKELIJKE STUKKEN

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

I.

Het vorstenbestuur in Cheribon uit den Compagniestijd was de bron van armoede en verwaarloozing. Een overgroot aantal adelijke nietsdoeners leefde op kosten der bevolking, daardoor ordeverstorend. De in 1792 opgetreden resident J. L. Umbgrove oordeelde uit dien hoofde: „dat het te wenschen was, dat het schrikkelijk getal van prinsen en ratoes (altemaal even onmenschelijk als ongeschikt) in gemeente batoors veranderen, dan zoude het land minder uitgemergeld en meer gezegend zijn" [1]. Men had er eertijds twee sultans met gescheiden gebied; niet lang na deze verdeeling in 1473 van het gewest in de sultanaten Kasepoehan en Kanoman, kwam er nog een Tjeribonan bij! Op Daendels' zeer hardhandig ingrijpen, volgde Raffles' organisatie, die aan het bestuur der drie potentaten een einde maakte. De vorstelijke titels bleven wel erkend; ook de erfelijkheid ervan; doch overigens werden deze heeren gepensionneerd. Het minst ontving sultan Cheribon, nl. *f* 600 's maands, uit overweging, dat de telgen van het geslacht niet zoo talrijk waren als van de Kasepoehan en Kanoman [2]. Een dozijn jaren na deze op zijde-

---

[1] Op bl. 42 der „Korte aanteekeningen omtrent Cheribon" van G. P. Servatius, oud-ass.-res[t] van Galoe en Indramajoe (1881). Het is een niet veel beteekenend boekje, doch het bevat o.a. een opgave der achtereenvolgende residenten. Over Umbgrove, verg. mijn „Ned. Ind. Bestuur in het midden van 1817 (1915), bl. 41—42.

[2] Een goed overzicht ten aanzien van „De sultans van Cheribon" in Kielstra's „Indische Archipel" (1917), bl. 58—77. — In „Java: Past and Present" (1915) door Donald Maclaine Campbell, dl. I, bl. 483 is opgenomen een „Deed of assignment issued by Sir Stamford Raffles to the Sultan of Cheribon" d.d.

stelling werd tijdens den Java-oorlog sultan Cheribon een zoon geboren, die, na 58 jaren de Katjeribonan beheerd te hebben, in October 1914 overleed. — Bij de eerste regelingen ontvingen de sultans hun pensioen, behalve in geld, gedeeltelijk uit de opbrengst van daartoe aangewezen rijstvelden; reeds onder Van der Capellen werd echter die opbrengst ook in geld bepaald, nl. op *f* 1500 ieder 's jaars.

Uit den aard der zaak waren deze door Raffles afgezette bestuurders niet tevreden: noch met het enkel behoud van den sultanstitel, noch met de toelagen, die aan niets uitvoerende, verkwistende geslachten zeer beperkt moesten schijnen. Dit bleek toen de door mij te beschrijven opstand in zijn tweede stadium voor de deur stond. Bij brief d.d. 2 Juni 1818 N°. 44 deed de resident twee brieven van de sultans Sepoeh en Anom aan C.C.G.G. toekomen „houdende verzoek, uit aanmerking van het onderhoud hetwelk zij verpligt zijn aan hunne familiën te verzorgen, en waartoe hunne inkomsten ontoereikend zijn, dat hun bestaan door eene meerdere toelage, als zij thans genieten, mogt worden verbeterd". Bij besluit d.d. 16 d.a.v. N°. 4, waaruit deze aanhaling, zonden C.C.G.G. de verzoeken aan den resident terug: „om te berigten, en een naauwkeurige opgave te doen van hetgeen aan de Sultans *Anom* en *Suppo* is toegelegd, en van hetgeen door hen vroeger en thans genoten wordt, en daarbij zijne consideratien te voegen". — Doch, al waren zij politiek verlaagd, de degradeering maakte geenszins aan hun zedelijken invloed op de bevolking een einde; met of zonder weten dier vorsten smeulde de ontevredenheid en werd hun herstel een openlijke of stille leuze voor het opleiden tot rebellen.

Reeds zeer kort na het Herstel, op het einde van November en aanvang December 1816, traden woelingen aan den dag. Men zocht de oorzaken, deels in de opstokerijen der Engelschen, deels in de willekeur der bezitters van de particuliere landerijen, deels in onoordeelkundige behandeling der landrente. Deze nieuwe belasting stond nog onder de voorloopig gehandhaafde Britsche regelingen: anders 'n „ergerlijk stuk", „van willekeur van den sterkste", gedoopt met den „leugennaam 'land rent' (grondpacht)", waardoor Raffles „den belastingtoestand van Java's bevolking

21 April 1815, strekkende ten bewijze, dat wegens den afstand der landen door Anom en Sepoeh ieder dezer twee en hun opvolgers: „are duly entitled to receive on this account the annual sum of eight thousand rupees".

practisch verslimmerd" heeft, hetgeen „den Javaan is te staan gekomen op tachtig jaar mishandeling van zijn agrarische rechten" [1]. Gold dit in het algemeen voor Java en Madoera, in het bijzonder was dit voor Cheribon het geval; hier toch had het wanbestuur „eenen diepen indruk gemaakt op het gemoed van den inlander", getuigde onze eerste resident aldaar van het Herstel W. N. Servatius [2]. En deze hoofdambtenaar was geenszins de eerste de beste, maar „een man van veel gezond oordeel, van wien ik in dit land, waarin de menschen elkander de zon aan den Hemel benijden, nog door niemand kwaad heb hooren zeggen", schreef Willem van Hogendorp d.d. 30 Juni 1826 zijn vader [3]. Wèl was in 1816 het hoofdkwartier der ontevredenen in het Krawangsche en heeft zich destijds de strijd tot dit landschap beperkt; maar geloofd wordt, dat het verzet feitelijk van het Cheribonsche uitging, de meer onnoozelen van het Krawangsche er slechts voorgespannen zijnde. Ziehier enkele data.

Bij het G. B. d.d. 6 December 1816 N°. 26 werden als den 6^en^ ontvangen verhandeld: 3 brieven van Cheribons resident, maar 2 geschreven aldaar d.d. 3 December N°s. 29 en 30, de andere te Banjaran dien dag N°. 34; zoomede 2 dépêches van Preanger's bestuurshoofd, gedagteekend Karangsamboeng 30 November N°. 9 en Bandong d. d. 4 December N°. 12: „allen relatief tot eenen opstand in het Land van Indramayoe, en wel voornamentlijk in het District van Kandangouwer, de roovers of oproerlingen de pondokken van de zoutpannen hebbende in brand gestoken, na het daarin verzamelde zout te hebben verbrand, de passangrahan te Lossarie aan de vlammen opgeofferd, en het volk van Toegoe en Soember zich gewapend hebben en gereed zijn zich bij de oproerlingen te voegen, zoodra zij daartoe door hunne Koewoes worden opgeroepen". De resident van Cheribon nam maatregelen om de roovers het trekken over de Tjimanoek te beletten, en de hoofden der districten, aan die rivier gelegen, de strengste bevelen te geven tot handhaving der rust en zekerheid in dat

[1] De aanhalingen uit de scherpzinnige critiek in Vollenhoven's „Adatrecht", dl. I, bl. 552—553.

[2] Over Cheribons mishandeling door de landrente onder het Tusschenbestuur, verg. mijn „Landelijk stelsel" (1916), bl. 9, 43, 306—307, zoomede de aanhaling van Servatius in mijn „Herstel" (1911), bl. 279.

[3] In de Hogendorpcollectie van het Alg. Rijksarchief, jaarverslag over 1913, op bl. 223 N°. 91. Bij overlijden van Servatius bleek zijn boedel insolvent: zie advertentiën in de *Javasche C'.* o.a. van 16 October en 11 November 1828.

gedeelte zijner residentie. Hij verzocht aan de regeering „om zoodanige buitengewone maatregelen te mogen nemen als de voorzichtigheid voor de zekerheid der rust naar de bestaande omstandigheid zal voorschrijven". Het vermelde G. B. stond dit natuurlijk toe; den resident werd tevens medegedeeld, dat de bevelhebber der 2e Militaire Afdeeling (te Semarang) gemachtigd was geworden: „om op deszelfs aanvraag de noodige adsistentie te verleenen"; doch de regeering zeide mede te vertrouwen, dat die aanvraag niet zou geschieden „dan in geval van hooge noodzakelijkheid" [1].

Bij missive d.d. 4 December 1816 N°. 35 berichtte de resident van Cheribon nader, dat de rapporten van den assistent-rest. te Indramajoe minder ontrustend waren ten aanzien van het district Kandanghauer, en dat daaruit bleek, dat de man, die als het hoofd der oproerlingen werd beschouwd, zekere Djabien, „eenlijk met twintig manschappen van Laoemmalang naar de dessa Legoen in het Cheribonsche is gaan verhuizen" [2]. Het bestuurshoofd stelde voor: „om dezen Jabin te mogen in verzekering nemen", zijn verhuizing achterdocht wekkende, daar hij tot woonplaats een dorp uitkoos, hetwelk in vorige onlusten altoos een voornaam aandeel had genomen. Bij G. B. d.d. 8 December 1816 N°. 4 werd den resident te kennen gegeven: „buiten noodzakelijkheid" niet tot arrestatie over te gaan; nochtans liet men de zaak „geheel aan zijn voorzichtigheid" over! Men moest Djabien nauwkeurig nagaan, de redenen der verhuizing onderzoeken en hem naar zijn vorige woonplaats laten terugkeeren.

Intusschen had de resident bij schrijven d.d. 6 December nader gerapporteerd over het toenemen der onlusten, die vervolgens tot de krachtiger militaire maatregelen leidden, waarover wij zoo gesmaad werden door Engelsche publicisten. *The Times* voorop, natuurlijk! De scheepsgezagvoerder Brandligt, die de gebeurtenissen had bijgewoond, weersprak de beschuldigingen in de *Amsterdamsche Ct.* van 8 Januari 1818; elders deed ik hiervan

---

[1] Ik heb die onlusten beschreven in „Herstel" t.a.p. bl. 283—219 en „Bestuur in 1817 tot het vertrek der Engelschen" (1913). Bovenstaande aanteekeningen zijn enkel te beschouwen als een inleiding tot het verhaal van de hoofdzaak, ook wegens den in den tekst te noemen Djabien.

[2] Verg. den brief van den ass.-rest. d.d. 4 December des avonds in „Bestuur in 1817" t.a.p , bl. 41. Mijn pogingen om de in deze verhandeling genoemde desa's enz. nader te verifieeren, zijn niet met gunstigen uitslag bekroond. In ieder geval was mij Veth's Aardrijksk. Woordenb. van meer dienst dan de Indische Encyclopaedie.

mededeeling; ook kreeg onze ambassadeur te Londen de uitnoodiging om tegen het ellendig geschrijf op te komen [1].

De Engelschen waren den 19en Juni 1817 van Java heengegaan [2]. Aan de particuliere landheeren had onze regeering scherper bepalingen tegen willekeur gesteld; op het gebied van de landrente trad zij in Cheribon zoo gematigd mogelijk op. Over geheel Indië, zoover het onder ons gezag was teruggekeerd, scheen rust te heerschen, met name ook in de opnieuw ten onder gebrachte Molukken. Dat was de grondtoon der geheime Indische dépêches d.d. 8 Februari 1817 Ir M en 23 December d.a.v. Ir S, biedende goede overzichten van den politieken staat aan [3]. Onder die gunstige omstandigheden kon den 17en Januari 1818 generaal De Kock naar Ambon vertrekken op het oorlogsschip *Tromp*, kap. J. Nooy, ten einde van schout-bij-nacht Buijskes het bestuur over te nemen; eveneens was legerct. Anthing verlof wegens ziekte toegestaan, vertrekkende op hetzelfde vaartuig met zijn echtgenoote naar Japara [4].

Slechts een paar dagen later braken er ernstige onlusten uit in het Cheribonsche district Blandong. Van de aanleiding ertoe hooren wij niets, al werd ook hieromtrent nasporing gelast. Wel blijkt, dat de onrust van 1816 niet geheel verdwenen kon heeten, ook wijl de voorname belhamel Djabien maar altijd te vergeefs achtervolgd werd; 's mans naam luidde verfraaid Bagoes Djabien. De blandongs gaven aanleiding tot klagen over hun lui werken in de bosschen [5], misschien ook iets van verzet. Er werd echter van geen bepaalde oorzaken tot ontevredenheid gerept; zelfs toen in medio 1819, dus maanden na het einde, de landvoogd weder een Java-reis maakte en te Cheribon toefde, werd de resident bij besluit d.d. 23 Juli 1819 N°. 12 aangeschreven: „om geene gelegenheid te laten voorbijgaan tot het doen van nasporingen omtrent de oorzaken der onlangs plaats gehad

[1] Zie de verwijzingen in „Bestuur in 1817" t.a.p., bl. 57, noot 3 en bijl. XXII van mijn „Sumatra in 1818" (1920).

[2] Zie mijn artikel „De laatste maanden van het verblijf der Engelschen op Java in 1817", Ind. Gids, Maartafl. 1914, bl. 329—352.

[3] De dépêche van 23 December 1817 is door den minister bij rapport d.d. 23 Juni 1818 N°. 34 den koning aangeboden, zonder commentaar; zij is afgedrukt in Van Deventer's „Nederlandsch Gezag", bijl. XLVIII, bl 217—221, doch met uitlatingen, terwijl het van belang zou zijn geweest om het stuk in zijn geheel te doen kennen.

[4] Verg. mijn „Bestuur van 1817 op 1818" (1917), bl. 134, ad noot 2.

[5] Verg. bl. 231—232 van mijn „Indië's geldmiddelen" (1919).

hebbende onlusten, en om na eenigen tijd daarover een volledig rapport in te dienen". Men geloofde in den beginne aan medeplichtigheid der desahoofden van Pamanoekan en Tjiassem; zij zouden den onvindbaren Djabien helpen zich te verbergen. Maar nog bij missive d.d. 28 Maart 1817 N°. 39 rapporteerde de resident der Preanger, dat, naar zijn overtuiging, bedoelde tjoetakshoofden, wel verre van een schuilplaats te verleenen, integendeel maatregelen ten zijnen opzichte hadden genomen, waarvan met grond de arrestatie kon worden verwacht; overigens verkeerden ook toen weder de districten in volmaakte rust [1]. De uitkomst zou leeren, dat de hoofdboosdoener inderdaad een ander was, nl. de demang der desa Pegadangan, district Indramajoe, Naijrem (of Neijrem) geheeten. Hij was bereids bij een opstand van 1811 aanhanger geweest van rebel Bagoes Rangin [2]; nochtans liet men hem ongestoord in het Krawangsche wonen, waar hij, gelijk nader is gebleken, voortdurend ontwerpen tot rustverstoring smeedde. In zijn dienst trad een gewone Inlander uit het district Semarang, met name Rono Diwongso; de baas maakte hem met de oproerplannen bekend en bracht den man er toe tot het aannemen van den verdichten naam Bagoes Serriet, waardoor het volk gewoon werd hem te eeren als den afstammeling van een oud geslacht en als den bezitter van bovennatuurlijke gaven [3].

Na 1818 tot den huidigen dag „kan men zeggen", behoort Cheribon tot die gewesten, waar, althans voor zoover bekend, geen militair vertoon noodig werd om ons gezag te doen eerbiedigen: vlijend, meent de heer Kielstra, „én voor de wijze waarop dat gezag wordt uitgeoefend, én voor den aard der bevolking" [4].

Ten einde de bewegingen, ook zonder kaart, gemakkelijker te kunnen nagaan, zij het volgende herinnerd. De groote weg van Buitenzorg loopt over *Soekaboemi*, *Tjiandjoer* — destijds zetel van den resident der Preanger [5] — *Bandoeng*, *Soemedang*, noordoostwaarts naar *Tomo-Karangsamboeng* aan de Tjimanoek, op de grenzen van Preanger-Cheribon, waar belangrijke koffijpakhuizen

---

[1] Verh. bij G. B. d d. 2 April 1817 N°. 11 l[r] *a*.

[2] Verg. mijn „Herstel" t.a.p. bl. 284.

[3] Deze bijzonderheden in de *Bat. Ct*. van 28 November 1818 N°. 48 op bl. 1.

[4] Zie Kielstra's „Archipel" t.a.p. bl. 77.

[5] Verg. mijn „Landelijk stelsel" t. a. p. bl. 300 en „Bestuur in 1817", t. a. p. bl. 38, noot 1.

waren [1]. Hier trad men het Madjalengkasche in en vervolgde de weg zich oostwaarts naar de *hoofdplaats Cheribon* (Tankil), door de desa's *Leuwimoending* en *Palimanan*. De Tjimanoek vormde de grensrivier Krawang-Cheribon. Verder zette de weg zich oostwaarts voort naar Tegal.

Eindelijk worde aangeteekend, dat de opstand van 1818 zich openbaarde in de twee perioden: *Januari—Februari* en *Juli—Augustus*, waarom zijn uiteenzetting in tweeën wordt gesplitst. Naijrem werd reeds in de eerste periode gevangen genomen; men hield hem destijds aan, zonder van zijn schuld als leider en ontwerper verzekerd te zijn. Men had ook nog niet van Serriet gehoord; doch toen deze in de tweede periode het hoofd werd en men hem mede arresteerde, bleek uit het gerechtelijk onderzoek, zoowel dat Naijrem een hoofdschuldige was, als, gelijk het luidt in het besluit der C. C. G. G. d.d. 12 October 1818 N°. 3, naar aanleiding van 's landvoogds bericht d.d. 26 September t.v. N°. 128:

dat er genoegzame gronden zijn, om vast te mogen stellen, dat de gevangene Bagoes Serriet in de maand februari dezes jaars in de residentie Cheribon eenen openlijken opstand heeft verwekt en zich aan het hoofd der muitelingen gesteld;

dat hij deze muitelingen gewapend heeft aangevoerd tegen de troepen, welke door het Gouvernement tot herstelling van de rust derwaards gezonden waren, en tegen dezelve heeft gestreden;

dat gedurende dezen opstand, en voor zoo verre thans voorloopig blijkt, onder zijne bevelen, Gouvernements ambtenaren zijn vermoord, plunderingen en brandstichting n aangerigt, en, met verachting van 's Gouvernements bevelen, de grootste ongeregeldheden gepleegd.

Natuurlijk, dat ook de sultans van Cheribon niet ongenoemd zijn gebleven; doch van middellijke medeplichtigheid, laat staan rechtstreeksche, is niets gebleken; veeleer het tegendeel [2].

---

[1] Zie over deze pakhuizen „Landelijk stelsel", t.a.p., Alph. reg, voce *Tomo* en *Karangsamboeng*.

[2] Tijdens het uitbreken der onlusten van 1818 berichtte de resident van Madoera en Soemenep bij schrijven d.d. 3 Februari 1818 N°. 90, dat te Soemenep van Malakka over het eiland Baviaan was aangekomen met een te Bangil behoorend vaartuig zekere Sominta Radja, in Cheribon geboren. Hij gaf zich den titel van pangeran aria en zeide te behooren tot de familie van sultan Kanoman. Hij werd vergezeld door vrouwen en 2 kinderen, benevens 2 hadjis, evenzeer Cheribonners. De pangeran vertoonde een Engelschen pas, gedagteekend Malakka, 31 Januari 1815; de hadjis bezaten geen stukken. De pangeran deelde verder mede onder Daendels naar Banjoewangi ver-

Met het einde van den opstand in Augustus 1818, hebben de resident van Cheribon en de legerc[t]. hun eindrapporten over het beloop der zaken ingediend [1]. Tengevolge hiervan bepaalde het G. B. d.d. 26 September 1818 N°. 27 o.a., dat alsnu een verslag over al het gebeurde aan het ministerie zou worden gezonden, gelijk geschiedde bij dépêche van dien datum N°. 143. Het besluit deed ik onder de bijlagen opnemen [2], vooral ook om de aandacht van den lezer te vestigen op zoo menig daarin aangehaald stuk, hetwelk voorhanden zal zijn in het Buitenzorgsche archief en misschien een beter inzicht geeft over het gebeurde dan hetgeen door mij werd bijeengebracht uit de resumtiën, die in de besluiten voorkomen.

II.

In de tweede helft van Januari 1818 braken de onlusten uit [3]. Het districtshoofd van Blandong, demang Among Pantjes, werd met zijn schrijver door 'n 100-tal muiters om het leven gebracht; het centrum van den opstand heette de hoofdnegorij Kedondong: „alwaar het gruwelstuk is gepleegd", meldde Cheribons resident Servatius bij brief d.d. 21 Januari den Gouv. Gen. [4] Het nagaan der plaatsen is moeielijk. Ik denk, dat dit in het regentschap Madjalengka gelegen dorp de hoofdplaats was van het in 1850 herdoopte district Djatiwangi, toen in het dorp van dien naam het districtshoofd zijn verblijfplaats kreeg, wegens de oprichting van de nog bestaande fabriek aldaar, op den weg van Cheribon naar Palimanan [5]. Hoe ook, in die streken van het Madjalengkasche op de grens tevens der Preanger, waar Van Motman als resident fungeerde [6], ontwikkelden zich de gebeurtenissen. Men wist bij deze eerste mare niet, dat evenzeer nu van het Krawangsche

bannen te zijn, maar de Engelschen hadden op de heenreis derwaarts het vaartuig genomen en hem naar Malakka gebracht. De resident, in de mededeelingen geen vertrouwen stellende, hield de menschen aan, dat goedgekeurd werd bij G. B. d.d. 18 Februari 1818 N°. 5.

[1] Het rapport van den legerc[t]. was gedateerd 17 September 1818 N°. 85, een stuk, dat, naar ik nog zal mededeelen, M. L. van Deventer heeft aangehaald; het werd verhandeld bij G. B. d.d. 19 September 1818, N°. 6.

[2] Zie bijl. IV op bl. 362.

[3] Alzoo niet „in Februari 1818", gelijk op bl. 107 van Hoek's „Herstel" wordt medegedeeld.

[4] Dit is het eerste rapport er over; verh. bij G. B. d.d. 23 d.a.v. N°. 15.

[5] Verg. Veth's Aardr. Woordenb., voce Kedondong.

[6] Verg. mijn „Herstel" t.a.p., bl. 40.

gelijk in 1816 de dadelijkheden waren aangevangen, doordien de rebellen uit Krawang de Tjimanoek waren overgetrokken: dit werd eerst bij een volgend rapport medegedeeld, toen Servatius bij brieven van 23 en 24 Januari nader inlichtingen gaf[1]. De persoon van den eigenlijken leider bleef mede lang onzeker. Toen noemde men Bagoes Koendor, zoon, naar beweerd werd van Bagoes Rangin, die een rol in de onlusten van 1816 had gespeeld, doch door mij als zoodanig niet genoemd werd. Wat de muiters eigenlijk bezielde, blijkt evenmin, gelijk zoo dikwerf in dergelijke gevallen; maar zij richtten uitnoodigingen aan de desahoofden om tot hen over te gaan[2]. Onverhoord bleef hun aandrang niet. Wel vluchtten de meeste inwoners voor „de roovers", maar dezen waren toch ook versterkt door eenige Cheribonners, zoo uit vrees ten aanzien der invallers als uit eigen aandrang. Tegen het einde van de maand hoorde men van nieuwe leidende persoonlijkheden en ook van steun aan de rebellen tot zelfs van Batavia. In een rapport van 28 Januari, door den Buitenzorgschen resident Hardy uit Soemedang gegeven — hij had, naar we lezen zullen, een reis door de Preanger gemaakt — heeten hoofden van den opstand Bagoes Djabien, dus een oude bekende van 1816[3], verder Bagoes Diwongsa (Serriet) en de vermelde Naijrem[4]. Djabien zou in familiebetrekking staan tot de radens van Jatti Nagara in het district der Bataviasche ommelanden: wat dat *radens van* beteekende, is mij niet volkomen duidelijk; maar er werd aan het bericht toegevoegd, dat een 20-tal Maleijers van Batavia zich hadden aangesloten en er speciaal als voorvechters optraden; dientengevolge gelastte het G. B. d.d. 30 Januari 1818 N°. 8 den baljuw der Ommelanden: „de radens van Jattinegara met omzigtigheid te surveilleren en indien hij iets mogt ontdekken, hetwelk hen konde verdagt maken, daarvan dadelijk rapport te doen"; verder werd de baljuw aangeschreven: „om voor het tegenwoordige met de meeste omzigtigheid te werk te gaan in het verleenen van passen".

Servatius had op de eerst ontvangen tijding der onlusten den

[1] Den 23en Januari schreef ook insp. gen. Van Lawick aan zijn adjunct Van de Graaff uit Brebes, dat hij wegens de onlusten zijn terugreis naar Batavia niet kon vervolgen. Van de Graaff zond het stuk aan C.C.G.G. Voor notificatie bij besluit d.d. 31 Januari 1818, N°. 10 aangenomen.

[2] Het Servatius-rapport d.d. 26 Januari 1818 N°. 13, verb. bij G.B. d.d. 30 Januari 1818 N°. 13, bood zulk een stuk aan.

[3] Verg. bl. 313.

[4] Verg. bl. 315.

regent van Bengawan Wetan, Raden Adipatie Nittie Diningrat, naar de opgestane streek gezonden; hij was een 70-jarige grijsaard „door alle zijne ondergeschikten geëerbiedigd", staat er in de *Bat. C^t.* [1], en daarom vermoedelijk door den resident voor de missie ter bevrediging uitverkoren. Bovendien deed hij derwaarts gaan den boschopziener van Bandjaran, den heer Prudants. Boschopzieners waren gelijk gesteld aan de controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur, toenmaals opzieners der Landelijke inkomsten betiteld; die boschopzieners genoten ook een landswoning. Prudants droeg zijn naam met eere, moeten wij aannemen; zijn omgeving zien we door de rebellen eenige malen afgemaakt, maar hij komt er altijd levend af. Eindelijk zond de resident nog den regent van Linga Jatti: „alzoo de successievelijk ingekomen rapporten hem deden vrezen", meldde het bestuurshoofd, „dat deze opstand van ernstigen aard was"; de regent van Linga Jatti kwam dan ook met de jobstijding terug, dat zijn ambtgenoot en Prudants verplicht waren geworden voor de muiters te wijken. Erger volgde, naar een residentsrapport van 26 Januari. [2] Regent Nitti Diningrat, zich op Palimanan terugtrekkende, had het tegenover de rebellen niet kunnen houden en was er met twee zijner mantries om het leven gebracht; hun lijken werden naar Tjikal getransporteerd, de blijken dragende van „gruwelijke mishandeling" [3]. Aldus was de goede dienaar gevallen, die wegens zijn verdienstelijke houding tijdens de onlusten van 1816, een halfjaar vóór dezen ongelukkigen dood door Commissarissen-Generaal met een eerepenning werd onderscheiden. [4] Prudants had zich naar Leuwimoending weten te redden. De stoutheid, waarmede de opstand was aangevangen, vorderde dringend, meende de resident, het spoedig nemen van militaire maatregelen. Slechts een paar dagen later werd dit nog op hardhandige wijze getoond, naar een rapport van den 27^{en}. De muiters, verder doordringende, brandden neer de desa's Radja Galoe, geheeten de hoofdplaats van het regentschap Madjalengka [5], Palimanan,

---

[1] Zie *Bat. Ct.* van 7 Februari 1818 N°. 6.

[2] Verh. bij G. B. d.d. 30 Januari 1818 N°. 13.

[3] *Tjikal* neem ik goed over, doch kan ik niet nader thuis brengen, tenzij Tangkil, Cheribons hoofdplaats, bedoeld mocht worden.

[4] Zie mijn „Bestuur in het midden van 1817" t.a.p. bl. 343.

[5] In Veth's Aardr. Woordenb. staat Radja Galoe als een district vermeld, met de hoofdplaats Leuwimoending. Er is daarbij gevoegd: „Een dorp Radja Galoe ligt in het district op 2¼ palen van Cheribon".

waar de gevangenis werd opengebroken, en Bandjaran, de woonplaats van Prudants. De assistent-resident van Cheribon, de heer Heydenreich, had Radja Galoe voor vernieling willen bewaren aan het hoofd van 60 personen te paard, evenzeer geen soldaten, altijd een gevaarlijk werk. Hij werd in den morgen van den 27en Januari overvallen, verslagen en gedood; ook zijn lijk werd later gevonden en „op de begraaffenis behoorlijk order gesteld" [1]. Te voren wist men niet anders, dan dat het bestuurshoofd in handen der muiters was geraakt, gelijk de resident der Preanger op den 27en rapporteerde onder aanbeveling tevens om Indramajoe te versterken; bijzonderheden van wat er eigenlijk gebeurd was, ontbreken ook nu; de *Ct*. deelde mede, dat Heydenreich met eenige Inlandsche hoofden en gewapenden de aanvallers was te gemoet getrokken en daardoor „het slachtoffer geworden van den ijver, waarmede hij dezen hagchelijken last vrijwillig had op zich genomen" [2]. Daar te Radja Galoe stond een woning voor den resident, evenals Prudant's huis te Banjaran, in de vlammen opgegaan, doch de boschopziener was er weer levend van afgekomen! [3] Wonder boven wonder is nog een persoon, maar die geheel buiten deze geschiedenis staat, uit de handen der muiters gered. Den 21en December 1817 was van Batavia te Semarang aangekomen de Amerikaansche brik *Retrieve*, kaptn. Joseph Gerrish [4]. De gezagvoerder had echter de zeereis niet medegemaakt, doordien hij verkoos over land te gaan. Zoo viel hij juist in handen der rebellen. Had de *Bat. Ct*. reeds medege-

---

[1] De weinige hier medegedeelde bijzonderheden in een missive van Servatius aan C.C.G.G. d.d. 28 Januari 1818, gelijk geresumeerd in hun besluit d.d. 2 Februari d.a.v. N°. 4. In die missive behandelde het bestuurshoofd het omkomen van zijn assistent-resident: „verzoekende spoedige vervulling van dezen post".

[2] Zie de *Bat. Ct* van 7 Februari 1818 N°. 6. Er staat daar, dat den 29en Januari de aanval op de desa's plaats vond; dit zal moeten zijn 27.

[3] Na afloop der onlusten in haar eerste stadium, deelde Cheribons resident bij schrijven aan C.C.G.G d.d. 23 Maart 1818 N°. 4 over het residentiehuis te Radja Galoe mede, dat: „hij daardoor buiten de mogelijkheid is zich naar eene geschikte plaats te verwijderen, en zich te behoeden tegen de plaatselijke ongezondheid van Cheribon". Bij besluit d.d. 27 Maart 1818 N°. 4 werd hij dientengevolge op het door hem gedaan voorstel gemachtigd: „om voor Gouvernementsrekening in de nabijheid van Plerret, op den afstand van vier palen van Cheribon eene bamboezen woning te laten opslaan, tot verblijf van den Resident mits de onkosten niet te boven gaande Twee duizend zes Honderd en Veertig guldens".

[4] In de *Bat. Ct*. van 10 Januari 1818 N°. 2, met verkeerde spelling van den naam.

deeld, dat hij met eenige Inlandsche hoofden het slachtoffer „hunner moordzucht" was geworden [1], een daarna volgende C^t. van 14 Februari 1818 N°. 7 hield het volgende in:

Men heeft thans de zekerheid erlangd dat de reiziger, welke men vreesde dat door het roofgespuis was omgebragt, nog in leven is en thans waarschijnlijk reeds te Samarang zal zijn aangekomen. Zijn naam is *Joseph Gerrish* en hij is de bevelhebber van de Amerikaansche brik *Retrieve*. Toen hij de roovers op den 22sten Januari ongeveer vijftien palen bewesten Cheribon, op den grooten weg ontmoette, werd hij na vele mishandelingen te hebben ondergaan, naar Kedondong gevoerd en zag aldaar alle toebereidselen maken tot zijnen dood. Door gebaren wist hij echter aan een der hoofden eenig medelijden inteboezemen, en men spaarde zijn leven tot op den 4den dezer, toen hij gedurende het gevecht op de aanwijzingen hem door eenen Chinees gegeven, uit de handen der roovers ontsnapte, en na 36 uren te hebben rondgezworven, op den 5 dezer bij onze troepen aankwam [2]. Op dezen togt is hij meermalen op het punt geweest van door vlugtende roovers achterhaald te worden, doch heeft zich altoos op eene verwonderingswaardige wijze weten te redden, nu eens door zich in het digtste van het kreupelbosch neder te werpen, dan wederom door met een stok, aan welken hij de gedaante van een geweer had gegeven, op zijne vervolgers aan te leggen en hen daardoor op eenen genoegzamen afstand van zich te houden, om den aard van zijn wapen voor hen verborgen te doen blijven. [3]

Servatius had in zijn rapporten van 23—24 Januari, volgende op het eerste bericht [4], wel gemeld, dat de gevangenis te Palimanan was opengebroken en men eenige bruggen had verbrand, doch tevens, dat zich de dadelijkheden daartoe bepaalden; hieruit maakte rapporteur zich de illusie, dat de muiters niet den bijval in het Cheribonsche ondervonden, waarop door hen gerekend was, hetgeen ze nu werkeloos deed zijn. Elk oogenblik kwamen er ook eenige fusiliers en djajangsekars van Tegal en Pekalongan, in gevolge zijn hulpverzoek aan. Gesteund door

---

[1] Zie de *Bat. Ct.* van 7 Februari 1818 N°. 6

[2] Over dit gevecht op den 4en Februari 1818, hierna op bl. 332 v. v.

[3] Mr. P. Mijer neemt in zijn „Kronijk", Tijds. Ned. Ind., dl. II, bl. 365, dit stuk uit de courant op. — W. A. van Rees geeft in „Toontje Poland" dl. I, bl. 219 over het incident-Gerrish een geheel onjuist en fantastisch verhaal. Zijn redding doet hij plaats hebben na een gevecht van 10 Februari, waarover op bl. 339. — De *Retrieve*, kapt. Gerrish, is volgens de *Bat. Ct.* van 28 Februari 1818 N°. 9, den 9en t.v. van Semarang naar Amsterdam teruggezeild.

[4] Verg. bl. 317, ad noot 4.

hen en door het bewapenen der inwoners, zou men trachten de residentie te beschermen. Alles gaf rapporteur toen hoop, dat de geest van oproer, welk eertijds in zijn districten heerschte, geheel of grootendeels was uitgedoofd, zoodat met spoedige en krachtdadige maatregelen weldra de rust zou hersteld zijn; maar vooral was het dan ook noodig om geenerlei vertraging hierin te doen plaats vinden, daar het anders te vreezen ware, dat het kwaad opnieuw wortel schoot en dat de tegenwoordige algemeene geneigdheid tot vreedzaam bestaan wederom voor onrust plaats maakte. Wèl eenigszins vreemd nu van die vreedzaamheid te getuigen! Daarop volgde ook onze nederlaag te Radja Galoe, die, naar 's residents rapport van den 27^{en} 's namiddags 3 uur, geschreven uit Tankil, den moed der muiters zeer had aangewakkerd; de komst van 2 á 300 Europeesche militairen werd volstrekt noodig geacht.

De resident der Preanger, Van Motman, had, evenals in 1816, op het bericht der onlusten, niet stil gezeten, doch was naar de grenzen geijld, waar hij maatregelen nam tot bescherming der pakhuizen Tomo-Karangsamboeng [1]. Hij wilde ook doorgaan naar Cheribon om met collega Servatius te confereeren, doch op het oogenblik werd hij hiervan te Karangsamboeng teruggehouden, doordien de rebellen van Palimanan de gemeenschap hadden verbroken [2]. Alles hing ten slotte af van de militaire hulp door de regeering alsnog te zenden, waarop nu onze aandacht wordt gevestigd.

Op Servatius' eerste tijding van den 21^{en} blijkt de landvoogd meer vervuld te zijn geweest van de voorziening in een goeden inlichtingendienst dan in rechtstreeksche toezending van militairen, welke, naar Servatius' bericht, reeds waren gevraagd aan den bevelhebber der 2^{e} Militaire Afdeeling te Semarang, den kolonel Von Yett. Het moest nu wel heel hinderlijk zijn, dat de legercommandant zich om herstel van gezondheid te Japara bevond, en dat de aangewezen stafchef, generaal De Kock, zich in de Molukken bevond. Ofschoon den waarnemend chef Van Schelle ten zeerste waardeerende [3], begon de landvoogd de zaken te behandelen met zijn eersten adjudant, destijds *aide-de-camp* in goed Nederlandsch betiteld: den kort te voren, ingevolge G.B. d.d. 8 Januari 1818

---

[1] Verg. bl. 316, ad noot 1.

[2] Verg. bl. 318, ad noot 1.

[3] Verg. bl. 22 en 130 van het werk vermeld op bl. 314, noot 4.

N°. 28, tot luitenant-kolonel bevorderden Taets van Amerongen, terecht bij den Gouv. Gen. hoog aangeschreven [1]. Hij ontving bij G. B. d.d. 23 Januari 1818 N°. 15 de opdracht tot een spoedreis om aan alle autoriteiten, tot aan den zieken legercᵗ. te Japara, boodschappen over te brengen. Van Motman moest opgezocht worden; de regent van Soemedang werd tot hulp gerequireerd, w.o. gewapende manschappen naar het tooneel des strijds te zenden, zooveel als in den kortsten tijd verzameld konden worden. De benden behoorde de resident van Cheribon ter beschikking te krijgen, teneinde in onderling overleg de muitelingen tegen te houden en uit elkander te drijven. Het blijkt geenszins, dat de resident der Preanger niet reeds uit zichzelf had gehandeld; de leerschool van 1816 zal stellig wel van nut geweest zijn. Dan had de overste te ijlen naar Servatius, waar deze te vinden was. Hem moest Taets vragen juiste mededeelingen in bijzonderheden van het gebeurde te Blandong en preciese opgave van de hulp uit de 2ᵉ Mil. Afd. noodig. Verder door naar Semarang en kolonel Von Yett de gevorderde troepen doen zenden, voor zoover ze gemist konden worden. Dan nogmaals door naar Japara: „en aan den Luitenant-Generaal *Anthing* opening geven van deze zijne commissie ten einde gemelde Luitenant-Generaal ten aanzien der militaire details zoodanige bevelen zoude kunnen geven als hij zal noodig oordeelen".

Taets was terstond op reis gegaan en dus niet meer te Buitenzorg, toen het tweede stel berichten uit Cheribon Buitenzorg bereikte o.a. houdende den ondergang van den regent van Bengawan Wetan. De zaak bleek nu te ernstig, om niet dadelijk ook troepen van Buitenzorg en Batavia te zenden. Bij besluit d.d. 25 Januari 1818 N°. 1 werd het volgende bevolen. Over zee moesten ten spoedigste van Batavia zeilen: 1° De te Wel-

---

[1] De bevordering in de *Bat. Ct.* van 24 Januari 1818 N°. 4. Nog hetzelfde jaar werd Taets in commissie naar Timor gezonden, waar ook door hem bijzonder geschikt werd opgetreden. Zie mijn artikel over „Hazaart's ontslag en herstel als resident van Timor in 1818—1819" in het Koloniaal Tijdschr. N°. 2 van den 6ᵉⁿ jaargang. Bij G. B d.d. 28 Augustus 1818 N°. 11 werd „op een mondeling verzoek" „om met meerdere werkzaamheden tot de armée betrekking hebbende dan tot nu heeft plaats gehad te worden belast", voor Taets bepaald, dat hij zou werkzaam zijn „als adjoint bij den algemeenen staf, onder de bevelen van den Chef van denzelven, behoudens zijne rang van aide-de-camp van den Gouverneur Generaal, met de voorregten daaraan verknocht".

tevreden aanwezige manschappen van het 1e bat. 5e reg. infanterie; 2° Een compagnie Inlanders van het 19e bat. infanterie; 3° Een 30-tal artilleristen met 2 veldstukken. Zij scheepten zich in op de *Helena*, die den 26en Batavia verliet [1]; den 28en Januari bereikte ze Cheribon [2]. Hun chef was overste Richemont van het eerst vermeld bataljon, die door den G.G. aan het hoofd van de gansche expeditie tegen de muiters werd gesteld, althans — men lette op deze woorden van het besluit — „zoo lang de Luitenant Generaal Commandant der troepen, thans te Japara aanwezig, hierin niet anders zal beschikken". Wellicht heeft de Westmoesson de ontscheping op de reede van Cheribon bemoeilijkt; althans eerst den 30en Januari rapporteerde de resident, dat zij had plaats gevonden [3]. Ook over land haastte zich de landvoogd troepen te zenden en wel uit Buitenzorg. Er lagen daar twee soorten cavalerie. Als lijfwacht diende er een compagnie Bengaalsche lansiers, gevormd uit de onder het Tusschenbestuur afgedankte militairen, die op Java waren gebleven [4]. Op mondeling bevel van den Gouv. Gen. toog deze compagnie onder ritmeester Holshuher von Harlach naar Soemedang tot Cheribons grenzen, ten einde overeenkomstig de wenschen der residenten van Cheribon en de Preanger op te treden. Eindelijk nog op dien 25en werd schout-bij-nacht Wolterbeek mede mondeling opgedragen Zr Ms kanonneerboot N°. 7, luitenant W. H. Hunther, dadelijk naar Cheribon te doen vertrekken, voor het overbrengen van een spoedmissive aan den resident aldaar, houdende kennisgave van het weldra aankomen der militairen [5]. Hetzij met deze gelegenheid, dan wel met een andere vaart over zee, ging ook een mededeeling voor gen. Anthing betrekkelijk den uitgebroken opstand. De landvoogd wilde niet uitsluitend van Taets' reis de correspondentie met den legerct. laten afhangen, nu de onlusten met den dag een ernstiger karakter dreigden aan te nemen. Onder gelijken indruk van den zorgwekkenden toestand,

---

[1] In de *Bat. Ct.* van 31 Januari 1818 N°. 5 over het vertrek van *Vrouwe Helena*, gezagvoerder J. G. Jager, met troepen.

[2] Rapport dien dag van den resident, verh bij G.B. d.d. 3 Februari 1818 N°. 6.

[3] Bericht van den resident d.d. 30 Januari, verh. bij G. B. d.d. 3 Febrari. 1818 N°. 6.

[4] Verg. over het ontstaan van de compagnie Bengaalsche lansiers en hun aanvulling uit Bengalen, mijn bijdrage in dit tijdschrift over de Factorijen in Vóór-Indië, dl. 74 (1918), bl. 41—44.

[5] Over het vertrek dezer kanonneerboot de *Bat. Ct.* van 31 Januari 1818 N°. 5.

nam een G.B. van den volgenden dag, dus 26 Januari 1818 N°. 7, in aanmerking:

Dat het belangrijk is, de pogingen, welke van de zijde der Civiele Autoriteiten in de Preanger Regentschappen tot herstel der rust in het Cheribonsche zullen worden aangewend, des noods door eenige meerdere reguliere troepen te ondersteunen;

Dat wijders door het vertrek van den fg^{d} Resident der Preanger Regentschappen en zijnen Assistent naar de Oostelijke grenzen dier Residentie, de publieke dienst en speciaal het overbrengen van rapporten aan vertraging zoude kunnen onderhevig zijn.

Dit besluit omvatte een dubbelen maatregel. Behalve de vermelde Bengalers, was te Buitenzorg nog in garnizoen een detachement van 50 huzaren. Onder luitenant Elberg moest het aan den avond van dien 26^{en} Buitenzorg verlaten. De resident aldaar, Hardy, kreeg een aanschrijving om dadelijk naar Bandong te gaan en op zijn reis bevelen te geven, dat het nakomende detachement-Elberg „van het noodige worde voorzien". Hardy zou verder onderzoeken, waar resident Van Motman zich bevond en hem van zijn komst kennis geven, zoomede confereeren over de maatregelen om steeds den landvoogd op de hoogte te kunnen houden; al dadelijk diende Hardy van zijn reis gebruik te maken ten einde langs den geheelen weg een genoegzaam aantal paarden te plaatsen: „om de brieven met den meesten spoed over te brengen". Het detachement vertrok op den gestelden tijd en vereenigde zich, naar een rapport van 31 Januari, dien dag met de Bengaalsche lansiers te Karangsamboeng, welke den 29^{en} aldaar waren aangekomen [1]. Dit alles gold enkel verdedigende maatregelen tegen de rebellen; men bevond zich tot een rechtstreeksch optreden tegen hen nog niet sterk genoeg, zoolang de troepen van Semarang op zich deden wachten; Van Motman kon zich evenmin doen gelden, naar hij den 30^{en} uit Karangsamboeng rapporteerde, daar de gemeenschap met Cheribon was verbroken. De rebellen maakten van dit ongehinderd optreden gebruik om opnieuw eenige negorijen te verwoesten; zij wilden weder van de oost- naar de westzijde der Tjimanoek gaan [2], zoodat door den resident maatregelen waren genomen om de rivier te dekken [3]. Een nader rapport van den 31^{en} N°. 8 deelde mede,

[1] Brief van Van Motman te Karangsamboeng d.d. 29 Januari 1818 N°. 5, verh. bij G.B. d.d. 31 Januari d.a.v. N°. 13.
[2] Verg. bl. 318, r. 2 v. b.
[3] Residents rapport, verh. bij G.B. d.d. 2 Februari 1818 N°. 11.

dat de muiters het plan vormden om den kampong Sindangkaseh aan te vallen: ten einde dit te verhinderen zouden de Bengaalsche lansiers derwaarts vertrekken [1].

Hooren wij nu van den op den 23en Januari vertrokken overste Taets [2]. Hij had den 25en Karangsamboeng bereikt, waar Van Motman zich bevond [3]. Verder kon echter zoo dadelijk niet gegaan worden, omdat de muiters den grooten weg bezet hielden, dank de (op bl. 319—320 medegedeelde) vermeestering van Palimanan; Taets zou echter trachten, berichtte hij dien dag, om langs andere wegen Cheribons hoofdplaats te bereiken. Op ontvangst hiervan, nam de Gouv. Gen. een wijzigend besluit d.d. 27 Januari 1818 N°. 1. De mededeeling over den opstand aan den legerc[t]. behoefde eigenlijk niet meer, sinds het bericht daarna over zee was gezonden (bl. 324) en vermoedelijk langs dien weg de order haar bestemming te Japara had bereikt: „voordat de herstelde communicatie over Land" Taets „zal toelaten zijne reize oostwaarts te vervolgen". Daarom werd den adjudant bevolen om naar Buitenzorg terug te keeren, zoo hij zich, bij ontvangst van dezen last, nog te Karangsamboeng bevond; mocht dit niet het geval zijn, en was het hem onderwijl gelukt tot de hoofdplaats Cheribon door te dringen, dan moest hij daar verblijven: „totdat de operatiën zoo verre zullen zijn gevorderd, dat hij zijn terugreize met volkomen veiligheid langs den grooten weg kan volbrengen". Toen dit bevel den betrokkene in handen kwam, kon het inderdaad niet meer opgevolgd worden. Hoe Taets het aanlegde, is mij niet bekend; doch reeds den dag van zijn rapport, den 25en, had hij niet alleen Cheribons hoofdplaats weten te bereiken, maar nog denzelfden avond de reis naar Semarang en Japara vervolgd [4]. Naar ik denk, had Van Motman toen ook de reis tot Cheribon gemaakt. Althans deze was dien 25en evenzeer over Sindangkaseh en Radja Galoe derwaarts gegaan om met Servatius te spreken. Te Karangsamboeng bleef achter de assistent-resident der Preanger, die het vertrek van zijn chef den landvoogd rapporteerde [5] Het

[1] Sindang en Sindang Kasieh of Kaseh blijken bevoorrechte plaatsnamen. Welke kampong in den tekst wordt bedoeld, weet ik niet; doch wellicht de hoofdplaats van het district van dien naam in het Poerwakartasche.

[2] Verg. bl. 323.

[3] Verg. bl. 322.

[4] Dit laatste blijkt uit een brief van Cheribons resident d.d. 25 Januari, met een rapport van den 26en verhandeld bij G.B. d.d. 30 Januari 1818 N° 13.

[5] Verg. betrekkelijk het ambt van assistent-resident der Preanger mijn Land. Stelsel t.a.p. bl. 177.

gezelschap te Cheribon zag zich toen nog vergroot door den welbekenden kapitein Elout, zoon van den commissaris-generaal en evenals Taets adjudant van Van der Capellen. Met het uitbreken van den opstand bevond hij zich te Semarang, door welke omstandigheden weet ik niet, wellicht voor zijn taalstudiën. Van Semarang toog hij op eigen gezag met een van daar vertrekkend detachement militairen naar Cheribon, ten einde overste Taets, van wiens voorgenomen reis hij te Semarang op de hoogte was gesteld, nader in te lichten. Aan hem scheen de toestand van zoodanigen ernstigen aard, dat hij vermeende zich in actieven dienst onder de orders van Taets te moeten stellen, zonder verlof daartoe te hebben gekregen. Den 28en Januari schreef hij dit den landvoogd, de hoop uitdrukkende, dat deze het zoude goedvinden. Bij G. B. d.d. 31 Januari 1818 N°. 1 werd weliswaar de goedkeuring niet onthouden, maar hem tevens gelast om in gezelschap van Taets naar Batavia terug te keeren. Daartoe kwam het nochtans niet. De overste, zijn commissie volbracht hebbende en naar Cheribon teruggekeerd zijnde, rapporteerde van daar bij brieven d.d. 29 Januari N°. 2 en d.d. 30 N°. 3; hij verzocht tevens nader bericht of het bevel tot terugkeer gehandhaafd bleef. De landvoogd meende, dat de omstandigheden hierin verandering moesten brengen. Het G. B. d.d. 3 Februari 1818 N°. 1 machtigde hem uit dien hoofde: „om te Cheribon te verblijven, totdat hij aan den Gouverneur-Generaal rapport zal kunnen brengen, dat de zaken aldaar beslist zijn, wordende hij intusschen gelast den kommanderenden officier der expeditie behulpzaam te zijn, waar zich daartoe gelegenheid opdoet, en om voorts van de diensten van den kapitein aide-de-camp *Elout* zoodanig gebruik te maken, als hij zal vermeenen te behooren".

Hardy volbracht ook zijn commissie [1]. Hij rapporteerde den 27en van Bandong. Den collega van de Preanger had hij toen nog niet ontmoet, zijnde deze naar Karangsamboeng vertrokken en vervolgens naar Cheribon gegaan. Onder dit heen en weer getrek was den 27en de nederlaag van Radja Galoe met Heydenreich's sneuvelen voorgevallen; de landvoogd, dit vernemende, gelastte in vervolge van zijn reeds genomen militaire maatregelen [2], bij G. B. d.d. 29 Januari 1818 N°. 5 het Militair departement om

---

[1] Verg. bl. 325.
[2] Verg. bl. 323—324.

nog ten spoedigste 'n 60-tal manschappen van het 19e en 25e bataljon infanterie, benevens eenige artilleristen, over zee naar Indramajoe te zenden.

De legerc^{t}. deed het eerst van zich hooren bij missive, gedagteekend Japara, 25 Januari 1818 N°. 5, houdende dat militaire hulp uit Semarang naar Cheribon was gezonden. Hij beval tevens aan een kleine bezetting in het Cheribonsche permanent te leggen, die in overeenstemming met de bezettingen van Indramajoe en Karangsamboeng zoo noodig kon optreden. Een G. B. d.d. 30 d.a.v. N°. 1 schreef Anthing aan, hieromtrent een uitgewerkt voorstel te doen. Wij zullen zien (bl. 342), dat hiertoe Palimanan werd verkozen. Het effect der Semarangsche uitzending was, dat in den ochtend ten 9 ure den 28^{en} resident Servatius kon rapporteeren, dat een detachement vandaar was aangekomen onder kapitein Couvreur. Maar de legerc^{t}. had zijn bevelen gegeven, onbekend als hij toen nog moest zijn met de nederlaag-Radja Galoe op den 27^{en}. Servatius, Couvreur, Elout Jr. bespraken den toestand, naar ik denk, toen Taets nog niet van Japara terug was. De resident stelde wel in het vooruitzicht om tegen de rebellen actief op te treden, zoodra de over zee van Batavia gezonden troepen waren aangekomen, maar Elout zou mede naar Japara gaan om zooveel mogelijk de toezending van meer troepen te bespoedigen [1]. Het effect was een bericht van Anthing aan den landvoogd d.d. 30 Januari 1818 N°. 11. Op de ontvangen tijdingen had de commandant der 2e Mil. Afd. te Semarang een compagnie infanterie van 150 man, benevens een detachement huzaren naar Cheribon gezonden; verder begaf zich derwaarts de luitenant-kolonel Hoorn: „om op last van hem Luitenant-Generaal het bevel op zich te nemen van de aldaar zijnde detachementen". Alzoo zouden er nu twee bevelhebbers te Cheribon zijn: een gezonden door den landvoogd, een aangewezen door den legerc^{t}.! Was het voorwaardelijke in 's landvoogds aanwijzing [2] oorzaak van deze dubbele benoeming? Zij had treurige gevolgen voor den gang der zaken, om niet te spreken van de ergernis, die zij heeft opgewekt, eensdeels bij

[1] Het staat alzoo in het op bl. 326, noot 4, vermeld G. B. d.d. 30 Januari 1818 N°. 13, waarbij Servatius' rapporten werden verhandeld. Het werken op de resumtiën der aangeboden stukken, in plaats van op die stukken zelf, heeft natuurlijk zijn bezwaar.

[2] Verg. bl. 324.

Richemont, anderdeels bij den Gouv. Gen., reeds zoo menigmaal op Anthing's eigengerechtigdheid verstoord [1].

De brief d.d. 30 Januari van den Cheribonschen resident, die de ontscheping der Bataviasche troepen meldde [2], hield tevens de belangrijke mededeeling in, dat de dag van den algemeenen aanval was vastgesteld op den 2^en^ Februari [3]. Onder afwachting van het gunstig resultaat dier plannen, verkondigde de *Bat. C^t^.* van 7 Februari 1818 N°. 6 voor het eerst een bericht over den d.d. 21 Januari uitgebroken opstand, waarvan men reeds op den 23^en^ te Buitenzorg kennis droeg [4]! Dergelijke officieele mededeelingen zijn ook dikwerf kunstvol in elkaar gezet. Toezending van troepen was wel noodzakelijk gebleken — men kon daardoor den opstand niet langer buiten de publieke kennis houden! — doch „met genoegen" had men vernomen, dat slechts weinige inwoners van Cheribon aan de onlusten, die in het westelijk gedeelte van Cheribon werden „waargenomen", deelnamen en dat het overig gedeelte der residentie „eene ongestoorde rust" bleef genieten! Dit was alzoo met wat sterker bewoordingen uit 's residents rapport gedistelleerd [5]. Het dooden van Nitti Diningrat (bl. 319), Among Pantjes (bl. 317), Heydenreich en den vreemden reiziger deelde de courant mede; maar volgens de laatste berichten mocht men „spoedig den goeden uitslag der militaire operatiën te gemoet zien". Dit was geen optimisme enkel in de courant voorgewend, doch C.C.G.G. deelden het in gemoede. Bij dépêche d.d. 5 Februari 1818 N°. 107 rapporteerden zij althans het opperbestuur, dat in het westelijk gedeelte der residentie Cheribon in de laatste dagen van Januari „onverhoeds eenige onrustige bewegingen" waren ontstaan. „De maatregelen, welke dadelijk zijn genomen", voegden zij er geruststellend aan toe, „voor beslissende operatiën berekend zijnde, doen met grond eene spoedige herstelling der rust te gemoet zien, en indien het thans zeilreê liggende schip nog eenige dagen vertoeft, is het niet onwaarschijnlijk, dat wij UHoogEd.Gestrenge met dezelfde gelegenheid den eindelijken uitslag zullen kunnen berigten..." Ook werd niet onnoodig geacht op te merken, dat de toestanden onder het tegenwoordig bestuur

[1] Zie mijn „Bestuur van 1817 op 1818" (1917), bl. 16—22.
[2] Verg. bl. 324, noot 3.
[3] Verh. bij G. B. d.d. 3 Februari 1818 N°. 6.
[4] Deze courant reeds genoemd op bl. 320 noot 2.
[5] Verg. bl. 321—322.

toch nog altijd beter waren dan vroeger!! „Het is nog niet mogelijk geweest", merkten zij nl. op, „de ware oorzaken van deze onlusten te ontdekken, doch zooveel komt ons uit de omstandigheden zeker voor, dat deze bewegingen in geenen deele gelijk te stellen zijn, aan de opstanden, die in vroegere jaren in het Cheribonsche plaats vonden; de onrust bepaalt zich tot een gering gedeelte der Residentie; in alle de overige is het volkomen rustig." Het in deze dépêche bedoelde schip was *l' Eclair*, kapt. Pranger. Het bleef inderdaad nog een paar dagen op de reede, vertrekkende d.d. 9 Februari [1]; doch wel verre van een overwinningsbericht mede te nemen, moest aan het opperbestuur een onmogelijke geschiedenis verhaald worden! Het geschiedde bij dépêche d.d. 8 Februari 1818 N°. 108 [2]; C.C.G.G. bepaalden zich echter wijselijk om zonder meer aan te bieden: *„afschrift van een voorloopig rapport, heden van den Resident van Cheribon ontvangen over den eersten uitslag der maatregelen, welke tot het herstellen der rust in die Residentie zijn beraamd*". Ziehier.

Overste Richemont, het hoofd der expeditie immers [3], had den 1[en] Februari den opmarsch van Cheribon aangevangen naar een mij overigens onbekende desa Tjamblang. Hij verbleef daar met het voornemen om den volgenden dag het aanvalsplan ten uitvoer te brengen [4], toen op dien eerste onverwacht voor hem verscheen overste Hoorn, die het opperbevel reclameerde wegens de van den legerc[t]. ontvangen benoeming [5]! Richemont, ofschoon ouder officier en door den landvoogd benoemd, meende aan de order van den legerc[t]. te moeten gehoorzamen, te meer daar de dienst door een tegenovergestelde handelwijze lijden kon.

---

[1] *Bat. Ct.* d.d. 14 Februari 1818 N°. 7. Nader werd een pakket van Indische dépêches gezonden, loopende tot 13 Februari met het Amerikaansche schip *Marcellus*, kapt[n] Oxnard, vertrokken den 21[n] Februari: zie *Bat. Ct.* van 28 d.a.v. N°. 9. Een dier dépêches hield ook berichten in over commissaris Van Braam uit Chinsura, loopende tot 13 November 1817, d.w.z. tot den dag vóór het verlaten dier plaats: verg. mijn „Bestuur in het midden van 1817" t.a.p. bl. 220. Het rapport van den minister d.d. 22 Juni 1818 N°. 32 aan den koning was natuurlijk even hoopvol voor de Cheribonsche onlusten als de Indische mededeelingen te kennen gaven. De onlusten toch „waren in geenen deele gelijk te stellen aan de opstanden, die in vroegere jaren in het Cheribonsche plaats vonden; de onrust bepaalde zich eeniglijk tot een gering gedeelte dier residentie, terwijl het in alle de overige volkomen rustig was".

[2] Besluit van dien dag N°. 23.

[3] Verg. bl. 324.

[4] Verg. bl. 329.

[5] Verg. bl. 328.

Hoezeer ook zijn gevoeligheid opgewekt, hij gaf den dienst over. Een schoone rol van den verstandigste werd alzoo door hem vervuld, waarvan hij helaas de verdienste ondermijnde, door tegelijkertijd zijn detachement te verlaten en nog denzelfden dag naar Tankil terug te keeren. Vandaar schreef hij zijn missive N°. 12 aan den landvoogd op dien veelbewogen 1en Februari, onder mededeeling van al het gebeurde en van zijn besluit om zich weder naar Weltevreden te begeven. Men begrijpt den gemoedstoestand van den landvoogd op ontvangst van dit bericht. Het G. B. d.d. 6 Februari 1818 N°. 8 gelastte den legerct.: „om ten aanzien van het overgeven van het commando over de troepen in het Cheribonsche gestationeerd, door den Luitenant Kolonel *Richemont* aan den Luitenant Kolonel *Hoorn* te dienen van gemotiveerd rapport". Bij brief d.d. 17 Februari d.a.v. N°. 31 werd door Anthing geantwoord; hij gaf over Richemont te kennen: „dat volgens zijn inzien de eerstgenoemde officier zich bij die gelegenheid zeer berispelijk heeft gedragen" [1]. Dat Hoorn over zijn optreden een ontevredenheidsbetuiging ontving, zooals wij zullen lezen (bl. 359—360), moet voor hem de minste straf zijn geweest; zwaar zal ten slotte gewogen hebben de finale mislukking van de zoo slecht geleide expeditie. Wat nog voorviel tusschen landvoogd en legerct. over de benoeming-Hoorn bleef mij onbekend; wij zullen echter mede lezen (bl. 340—341), dat de landvoogd andermaal Hoorn door Richemont deed vervangen!

Het eerste gevolg der oneenigheden was al aanstonds, dat de aanval op den 2en Februari, waarvoor alles was afgesproken, niet doorging. Hoorn oordeelde, dat het beter was om te wachten, totdat al de van Semarang verwacht wordende troepen zouden zijn aangekomen. Dientengevolge werd de aanval gesteld op den 4en Februari [2]. De muiters waren destijds weer verzameld te Kedondong [3]. De tegen hen te zenden expeditie zou uitgaan van het verkozen hoofdkwartier te Palimanan; hier bevond zich dus ook overste Hoorn [4]. In den vroegen ochtend

---

[1] Volgens de resumtie in het G. B. d.d. 6 Februari 1818 N°. 8.

[2] Berichten van Cheribons resident d.d. 31 Januari N°. 15, 1 Februari N°. 16 en 2 Februari, zoomede van Taets d.d. 2 Februari. Verh. bij G. B. d.d. 6 Februari 1818 N°. 13.

[3] Verg. bl. 317.

[4] De aanwijzing van Palimanan als het hoofdkwartier o.a. in het besluit der C.C.G.G. d.d. 8 Februari 1818 N°. 23 houdende de resumtie van een brief van Cheribons resident d.d. 4 t.v; ook in „Toontje Poland".

moest men de rebellen aantasten, zoodat midden in den nacht werd opgetrokken. Ik vermoed, dat de cavalerie, huzaren en Bengaalsche lansiers, niet medeging, dus te Palimanan of wat nader bij de plaats van aanval achterbleef [1], in afwachting van hetgeen stond te gebeuren. Hoorn ging ook niet mede, wat hem geducht kwalijk is genomen, naar wij lezen zullen (bl. 359—360). Aan kapitein Mulder werd opgedragen Kedondong om te trekken en den aanval te beginnen. Dan, maar ook eerst dan, moest een divisie aan de Zuid- en een ander aan de Oostzijde de geopende actie steunen: wie de commandanten van deze beide divisiën waren, vind ik niet uitdrukkelijk aangegeven: naar ik denk, de kapiteins Van Gent en Le Couvreur. Bij de brug van Tjiwaringin in het district Palimanan stond een detachement onder luitenant Van Steenis om de verbinding met het hoofdkwartier te onderhouden.

Het plan moge wellicht goed geweest zijn, maar werd in ieder geval allerongelukkigst voorbereid en uitgevoerd. Daardoor is het gebeurde een zeer ellendige historie geworden; de plaats gehad hebbende wanorde vindt haar uitdrukking in de stukken. De troepen toonen zich meer benden, dus zonder tucht, hetzij vóór, hetzij na het gebeurde. Hoorn had de omtrekkende beweging als aanval op de plaats gelast, maar welken weg Mulder daartoe moest volgen, was niet uitgemaakt. Ook Mulder zelf liet na om de noodige inlichtingen naar dien weg te vragen, zoodat hij verdwaalde en reeds daardoor op den voor de twee andere divisiën afgesproken tijd niet aankwam; bovendien stond hij zijn manschappen, tegen de gegeven orders, een rusttijd van 3 uur toe. Ingevolge van een en ander is deze kapitein als de hoofdschuldige van de fatale expeditie beschouwd geworden (bl. 359).

De voor de Zuid- en Oostzijde aangewezen divisiën begonnen den aanval op den gestelden tijd; doch daar Mulder de desa niet bereikt had, kregen zij de volle macht der rebellen tegen zich. Hierdoor verrast, hielden de onzen geen stand: „uit hoofde van de lafhartigheid der Inlandsche of Madureesche troepen, die voor het grootste gedeelte zonder een schot te doen, op de vlucht zijn gegaan", vertelt Cheribons rapport van 4 Februari, waarin de resident ook het te laat aankomen van Mulder beschreef. Kapitein Van Gent — commandant van een der divisiën — kwam zoodanig onder den indruk van den tegenslag, memoreerde de

[1] Het aanhouden te Palimanan, staat in „Toontje Poland".

legerc^t.[1]: „dat hij zijne contenance verloor, zoodat hij geene geregelde mesures kon nemen, en regtsomkeerd commandeerde". In dit gemis aan beleid deelde de kapitein Le Couvreur[2], door evenmin voor een behoorlijken terugtocht te zorgen. Onder de algemeene verwarring werd het een schandelijke vlucht. Van Steenis, vreezende door Van Gent's vlucht afgesneden te worden — hoe is mij niet helder — gaf zijn positie te Tjiwaringin (bl. 332) ook op, door, zonder een man te hebben verloren, mede in „het hoofdkwartier" heil te zoeken.

Het treurig verhaal onderbreek ik hier een oogenblik, ten einde op een paar publicatiën erover critisch de aandacht te vestigen.

Tot grondslag mijner uiteenzetting heb ik genomen den inhoud van het G. B. d.d. 7 Augustus 1818 N°. 16, afgedrukt onder de bijlagen[3]; het is voortgevloeid, lezen we daarin uit het rapport van den legerc^t. d.d. 21 Mei 1818 N°. 10. Het alzoo medegedeelde wordt niet geheel gedekt door Van Deventer's mededeelingen, die berusten zouden op het rapport van dezelfde autoriteit d.d. 17 September 1818. De mogelijkheid is natuurlijk niet uitgesloten, dat een nader onderzoek tot andere resultaten leidde; doch waarschijnelijk is het niet, eensdeels in aanmerking genomen, dat tusschen 21 Mei en 7 Augustus reeds een geruime tijd tot overweging verliep, anderdeels dat ik het uit een nader besluit des landvoogds zou opgemerkt hebben. Onder de afwijkingen behoort, dat, volgens V. D. op bl. CLXIX, „Kapt. van Gent kreeg in last eene omtrekkende beweging te maken", terwijl men uit bijl. III moet opmaken, dat kapitein Mulder daartoe was aangewezen. Kon ook, rijst de vraag, de omtrekker wel *verrast* zijn, gelijk V. D. meldt, als ziende „zich eensklaps geplaatst tegenover de hoofdmacht van den vijand", terwijl juist het doel van die marsch was om in de eerste plaats de hoofdmacht aan te vallen? Het wantrouwen tegen den schrijver moet onwillekeurig toenemen, door zijn vrij onmogelijke fout, dat „Die terugtocht had plaats bij Soesoekan". Maar deze desa wordt, naar wij zullen lezen[4], eerst genoemd in een ontmoeting van 10 Februari, waarvan

[1] Rap. d.d. 17 September 1818, waarvan ik zelf echter geen kennis draag; het staat vermeld in M. L. van Deventer's „Nederlandsch Gezag" (1891), bl. CLXIX, al. 2. Verg. hiervóór bl. 317 noot 1.

[2] Verg. bl. 328.

[3] Zie bijl. III op bl. 359.

[4] Op bl. 339.

trouwens V.D. ook melding maakt op bl. CLXX. In zijn uiteenzetting wordt Richemont „kolonel" genoemd. Hoe hij daaraan komt, weet ik niet.

Ik deelde reeds mede [1], dat W. A. van Rees' „Toontje Poland" in dl. I (bl. 214—224) over de Cheribonsche onlusten van 1818 handelt. Evenals zijn „Vermeulen Krieger" en „Montrado" [2], is het werk uit een historisch oogpunt zóó laag bij den grond, dat op het feitelijke geen staat valt te maken. Nochtans zijn de mededeelingen stellig niet volstrekt zonder waarheid; de toenmalige fuselier Poland maakte de expeditie mede; zijn inlichtingen gebruikte de schrijver. Volgens het verhaal op bl. 214—215 waren er vier divisiën, die, elk een anderen weg volgende, den kampong bij het aanbreken van den dag op vier verschillende punten moesten aanvallen; het sein tot den aanval bestond in vier kanonschoten, die van het bivak te Palimanan zouden gegeven worden, waar de commandant (Hoorn) met een peloton infanterie en het detachement Bengaalsche lansiers onder den luitenant Borneman achterbleef. In het holle van den nacht ving de beweging aan. De colonnes werden door gidsen vergezeld. Het marcheeren in den stikdonkeren nacht was al op zichzelf bezwarend; doch werd bovendien bemoeielijkt door het ondoelmatige der velduitrusting [3]. De manschappen droegen zware chacots, stijve stropdassen, witte baadjes en pantalons; de kapotjas was opgerold over den schouder; in die jas waren nog, behalve een wit baadje, pantalon en slopkousen, twee pakjes patronen geborgen. Langzaam gingen de divisien op de smalle dijkjes der rijstvelden, in dien tijd van het jaar moerassen. Op de vlucht had Van Gent sabel en schoenen weggeworpen om sneller te kunnen loopen (bl. 216 ald.). Zijn voorbeeld vond algemeen navolging. 't Was ellendig om aan te zien! Terwijl de meeste soldaten zich onder het hooge suikerriet — in Februari — trachten te verbergen en allen afgemaakt werden, volgde Poland met 'n 12-tal kameraden een smal voetpad en hield hij den vijand door geweervuur op een afstand. Een sergeant-majoor, niet langer kunnende loopen, zette zijn sabel met het gevest bij een boom in den

[1] Op bl. 321, noot 3.

[2] Verg. wat de „Krieger"-publicatie betreft het Voorwerk van mijn boek over het bestuur „van 1817 op 1818" (1917), bl. XXV, N°. 53; en wat „Montrado" aangaat herhaalde opmerkingen van dr. J. J. M. de Groot in zijn „Kongsi's van Montrado" (1893).

[3] Verg. mijn „Herstel" (1911), bl. 192.

grond en wierp zich in de spits. [1]. De bewaker van de brug heet bij Van Rees, niet Van Steenis, doch luitenant Weerden, van wiens naam echter in de officieele stukken geen melding wordt gemaakt. Ziehier nu wat er verder staat: „Vóór dat het gevecht bij Kedondong plaats greep, had hij in last gekregen met zijn peleton, een brug aan den grooten weg te bewaken. Op eenigen afstand van die brug lag een kampong. Toen het nacht geworden was, ontwaart hij honderde vuurvliegen die in de nabijheid van den kampong heen en weer fladderen. Hij verbeeldt zich flambouwen of tali-api's te zien van vijanden, die den kampong verlaten, natuurlijk om hem aan te vallen. Hij laat er op vuren. Toen een enkel schot niet helpt, kommandeert hij 'twee gelederen vuur'. De denkbeeldige vijand laat zich ook daardoor niet verjagen. Het vuur wordt onderhouden totdat de patronen bijna allen verschoten zijn; en daar de vijand nog niet terugtrekt, besluit luitenant Weerden den aftogt te blazen. Hij verlaat zijn stellingen en keert naar Palimanan terug."

De vluchtenden zullen zich dus op Palimanan gericht hebben, steeds door de muiters achtervolgd. Hetzij hierdoor, hetzij door speciale kennisgaven komt men in het hoofdkwartier op de hoogte van het gebeurde, waarop Hoorn de cavalerie ten hulp doet ijlen. Chef ervan was niet een der ons bekende hoogere officieren [2], doch luitenant Borneman (bl. 334); ook was tegenwoordig kapitein Elout Jr. [3], doch hoe deze adjudant van den landvoogd erbij kwam om een handje te helpen, weet ik niet, evenmin of hij niet de chef hier was. Servatius schrijft alleen, van „In het Hoofd-kwartier te Palimanan, den 4^{en} Februari 1818", toen het onheil groote afmetingen dreigde aan te nemen: „dan de onversaagdheid van de huzaren en lanciers aangevoerd door den Aide-de-Camp van Uwe Excellentie, kapitein *Elout* en den luitenant *Borneman* deed den euvelmoed" bedwingen en „het gespuis in de uiterste verwarring" op de vlucht slaan „ter neder gesabeld en vespreid": „beide deze officieren hebben den onverschrokkensten moed ten toon gespreid en de deroute der muitelingen is voornamelijk aan dezelve te danken". Het getal onzer dooden en gekwetsten heette in dat rapport van den 4^{en} „zeer gering, echter nog niet bekend". Op de gewone wijze werd tevens vermeld, dat het verlies der muiters was „zeer gevoelig": ruim 100 man, wist men dadelijk. Vijf rebellen waren

[1] Dit zoude ook gedaan hebben de kapitein Kalberg: zie bl. 336 ad noot 2.
[2] Verg. bl. 324 en 325. [3] Verg. bl. 327.

gevangen genomen, „alsmede eene menigte vrouwen", die echter dadelijk weder in vrijheid werden gesteld. De resident verzekerde ook nog: „dat de nederlaag der muiters groot genoeg is geweest, om te durven vaststellen, dat dezelve niet zeer spoedig nieuwe euveldaden zullen wagen". Een veronderstelling, die in het geheel niet zou uitkomen! Was het ook niet wat al te kras, om van deze uiteendrijving door de cavalerie van een hoop ongeordende Inlanders weidsch te gewagen als van een aan de muiters toegebrachte „nederlaag"? Door de onberaden vlucht verloren wij drie officieren: „den verdienstelijken luitenant von Horn", „den braven luitenant Wessel" en „den kapitein Kalberg": deze officieren zijn ten minste vermist, en volgens de verzekering hunner soldaten door de roovers afgemaakt" [1]. Krieger verhaalt over laatstgenoemde [2], „dat de kapitein *Kalemberg* en deszelfs sergeant-majoor" van hun troepen verlaten en door de muitelingen afgesneden „zich in hunnen degen en sabel" lieten vallen „om den marteldood, bij deze barbaren te ontgaan". Vijftig onzer militairen zouden in de rivier zijn verdronken [3].

De resident van Cheribon deed deze bedroevende overwinning alom bekend maken. Op het hoofd van den voornaamsten „roover" werd een premie gesteld: zoo „levendig overgeleverd" van 500 Spaansche matten; de helft voor zijn hoofd alleen; voor iederen anderen „roover" werd 100 Sp. m. uitgeloofd. De rebellen schoten zich op „aan gene zijde van het riviertje Karoe": „een tak van de Tji Manoek" [4]. Resident Van Motman had met de benden der Preangerregenten den meest mogelijken bijstand verleend; hij keerde nu weer naar Karangsamboeng terug [5]. Het rapport van Servatius deed de regeering als een overwinningsbulletin in een

[1] Uit Servatius' rapport, gelijk in den tekst mede te deelen, gedrukt in de courant. Bij Van Rees, t.a.p. dl. I, bl. 214 heet *Von Horn*: Hoorn, en ***Kalberg***: Waardenburg. Op bl. 238 noot waarschuwt de schrijver zelf: „Voor de rigtige spelling der eigenamen kan ik niet instaan. Het manuscript van Toontje is bijna onleesbaar." De courant kan anders ook wel de namen verkeerd hebben afdrukt.

[2] Op bl. 52, noot, van „Oost-Indische oorlogen of Listen, Hinderlagen en Verdedigings-wijze der Inlandsche volken, waargenomen in de onderscheidene oorlogen op de Moluksche eilanden, Cheribonsche, Bantamsche en Malakkasche landen; in de jaren 1817, 1818 en 1820", door den majoor P. F. Vermeulen Krieger (1829). Met 6 zeer geschikte teekeningen.

[3] Dit staat vermeld in Van Deventer's „Gezag" t.a.p. op bl. CLXIX—CLXX, als ontleend aan het op bl. 333 noot 1 aangehaald rapport van den legerc[t] d.d. 17 September 1818.

[4] Als de vorige noot. [5] Uit Servatius' rapport.

buitengewoon nommer der *Bat. Ct* van 9 Februari 1818 publiceeren; doch rapporteur zelf bereidde al dadelijk op eenige teleurstelling voor, door in den aanhef kennis te geven: „dat de attaque tegen de rebellen heden is volbragt, echter niet met het succes, dat men van het plan had mogen verwachten". Onder deze omstandigheden gelastte het G. B. d.d. 8 Februari 1818 N°. 1 aan overste Taets om met het inzenden van berichten voort te gaan, zoomede kapitein Elout en luitenant Borneman voorloopig het genoegen van den landvoogd te kennen te geven. Voor zoover het publiek door het Cheribonsch rapport weinig verheugd mocht zijn geworden — het stuk was blijkbaar niet voor publiceering geschreven — kon het zich meer bevredigd gevoelen door het bericht in hetzelfde buitengewoon exemplaar over het bedwingen van den opstand in de Molukken [1]. Tegelijkertijd ging nog versterking naar Cheribon. Overste Richemont, naar Batavia eigenmachtig teruggekeerd [2], had den sous-chef van den algemeenen staf over de behoefte daaraan inlichting gegeven. Tengevolge hiervan zond deze, gelijk hij bij schrijven d.d. 9 Februari 1818 N°. 9 den landvoogd mededeelde [3], met de Hollandsche brik *Patakabar*, gevoerd door said Nja Manackar, naar het tooneel der onlusten 1 officier en 12 artilleristen, zoomede 2 zesponders met ammunitie en verdere goederen [4]. Ziehier verder hoe Van der Capellen onzen koning in een particulier schrijven d.d. 8 Februari 1818 bericht gaf van de Cheribonsche gebeurtenissen. [5] Na het einde van den Molukschen opstand gememoreerd te hebben [6], vervolgde hij aldus:

Ook van de Cheribonsche onlusten die zeer onverwagt ontstaan zijn, hebben wij heden geruststellende berigten, ofschoon dezelve niet zoo definitief zijn als ik had gehoopt. Deze onlusten zijn echter van dien aard, en ik heb zoo veele troepen daarheen gezonden [7] dat ik niet twijffel of binnen weinige dagen zal de rust hersteld zijn. Ik heb twee mijner Adjudanten herwaarts gezonden, om den commanderenden Officier, waar zij kunnen behulpzaam te zijn. Het doet mij leed dat

[1] Verg. mijn „Bestuur van 1817 op 1818 over de Molukken etc" t. a. p bl. 80, noot 1.

[2] Verg. bl. 331.

[3] Verb. bij G. B. d.d. 10 Februari 1818 N°. 4.

[4] Zie *Bat Ct.* d.d. 14 Februari 1818 N°. 7: „brik Patalkaher Nja Manoekan".

[5] Deze en nader te noemen correspondentie met den koning op het Alg. Rijksarchief: zie verslag over 1913, bl. 132, N°. 8.

[6] Reeds medegedeeld in het onder noot 1 vermelde werk, bl. 95—96.

[7] Ik nam dit goed over.

ik bij deze gelegenheid nog niet in staat ben Uwer Majesteit den finalen uitslag der expeditie mede te deelen. Ik betreur bij dezen aanval zeer het verlies van eenen Capt., een' eersten en een' 2n Luit, alle drie zeer brave en verdienstelijke officieren. Uwe Majesteit zal uit het voorlopig Rappt ontwaren dat een mijner adjudanten gelegenheid gehad heeft zich te distingueeren. Bij eene volgende gelegenheid zullen de berigten vollediger zijn dan wij nu in staat zijn dezelve te kunnen overzenden.

In de overige gedeelten van het Eiland Java en zelfs van de Residentie Cheribon is alles zeer rustig. De resident van deze Residentie de Heer Servatius verdient aan Uwe Majesteit genoemd te worden als een kundig, ijverig en welgezind ambtenaar. Hij toont in deze moeijlijke omstandigheden bedaardheid, fermiteit, doorzigt en kalmte van geest.

Naar waarheid was de dag van 4 Februari in menig opzicht een schande geweest, waarvan de rapporteurs destijds niet ten volle op de hoogte konden zijn. De bijzonderheden leert men nu kennen uit het vermelde G. B. d.d. 7 Augustus 1818 N°. 16, dat ik onder de bijlagen opnam [1]. De legerct. had nl. te Japara dadelijk het rapport van overste Hoorn ontvangen. Bij missivê van daar d.d. 9 Februari 1818 N°. 24 berichtte Anthing den landvoogd, dat hij zijn leedwezen moest te kennen geven over het gedrag van eenige daarbij tegenwoordig geweest zijnde officieren; hij stelde echter voor om met het onderzoek hierover tot het einde der onlusten te wachten. In antwoord gaf het G. B. d.d. 19 Februari N°. 7 te kennen „dat dit berigt met zeer veel leedwezen ontvangen is", doch het uitstel werd goedgekeurd. Toen men, ofschoon ten onrechte, meende, dat de Cheribonsche onlusten als geëindigd konden beschouwd worden, beval de legerct. bij missive 18 Mei 1818 N°. 90 aan het instellen van een krijgsraad ter onderzoek. Het G.B. d.d. 21 d.a.v. N°. 10 bepaalde echter: „Alvorens tot het benoemen eener krijgsraad over te gaan, ingevolge de bepalingen van het Reglement op de Regtspleging over de Landmagt de zaak door officieren-commissarissen te doen onderzoeken, en daartoe te commiteren den 2en kolonel *Bisschoff* [2], en den luit. kol. *de Roock*." Het resultaat van dit onderzoek leidde tot een voorstel van Anthing d.d. 22 Juli 1818, waarop het bovenvermeld besluit van 7 Augustus beschikte. De kapitein Van Gent en de 2e luitenant Van Steenis werden dien-

[1] Bijl. III op bl. 359; verg. bl. 333, ad noot 3.

[2] De naam staat hier met een dubbele *s*; in den regel vond ik dien met *1*.

tengevolge ontslagen [1]. Laatstgenoemde was bij G. B. d.d. 19 Januari 1818 N°. 6 bevorderd geworden van onderadjudant tot 2^en^ luitenant; de voldoening over dezen aanzienlijken sprong was dus al zeer kort! [2] De soldaten, die hun geweren misten, werden met het kostende belast.

In Van Rees' „Poland" (dl. I, bl. 223) wordt nochtans melding gemaakt van een onderzoek ter „krijgsraad" en leest men er verder: „Kort daarop, toen de kompagnie tot het houden van theorie in de galerij bijeen was, kwam een bode met een koperen plaat op de borst in de kazerne en reikte een brief aan den kapitein, een anderen aan den 1^en^ (lees 2^en^) luitenant Van Stenes over. Kapitein Van Gend sloeg er een oog in en zeide: 'mannen, ik ben gedemitteerd. Goeden dag!' Tegelijkertijd zijn politiemuts afnemende kommandeerde hij: 'ingerukt marsch!' en ging heen. Luitenant Van Stenes, die zoo wit als een doek hem zwijgend volgde, wekte meer medelijden op." Verder lezen wij er op bl. 216, dat 9 der teruggekomen fuseliers in arrest gesteld en „anderen daags elk met 50 rietslagen" gestraft werden.

De rebellen bleken, gelijk men wel kon verwachten, door den cavalerie-aanval van Borneman-Elout op den 4^en^ Februari geenszins ontmoedigd; zij hadden zich hereenigd in de desa Soesoekan, een overigens op Java veelvuldig voorkomenden desa-naam; ook de desa Patakhan koos de partij van het verzet, naar Cheribons resident bij missive d.d. 9 Februari 1818 N°. 22 rapporteerde [3]. Den 10^den^ Februari liet overste Hoorn op twee punten hen aanvallen; doch het gelukte andermaal niet het verzet te breken; Hoorn achtte nu iedere verdere poging daartoe onzeker, wanneer niet nog versterking van Europeesche militairen werd aangevoerd. Wat er eigenlijk op dien 10^en^ gebeurd is, bleef mij ook alweer onbekend; kapitein Elout wist zich andermaal te onderscheiden [4]. Het deed den commissaris-generaal naar

---

[1] Zie ook de *Bat. Ct.* van 15 Augustus 1818 N°. 33.

[2] De *Bat. Ct.* van 24 Januari 1818 N° 4, van deze promotie melding makende, geeft als voornaam J.; in het besluit staat hij vermeld K. B. Of had men hier met een naamgenoot te doen?

[3] Eerst verh. bij G. B. 18 Februari 1818 N°. 19.

[4] Bij missive d d. 10 Februari N°. 23 berichtte Cheribons resident den uitslag der operatiën, welke tegen de muitelingen werden ondernomen, benevens de expeditie tegen Patakhan, Kadondong en Soesoekan. Evenzoo rapporteerde Taets dien 10^en^ omtrent de operatiën tegen de roovers en het vernielen van Patakhan. Deze mij overigens onbekende rapporten zijn verh. bij G. B. 18 Februari 1818 N°. 17 l^rs^ *g* en *h*. — In Van Rees' „Poland", dl. I, bl. 217—220

Holland schrijven, dat zijn zoon in de gelegenheid was geweest: „zijn ijver voor 's Konings dienst, zijne dapperheid en beleid aan den dag te leggen op eene wijze genoegelijk voor mijn vaderhart"; want hij had zich: „én op den 4en februari aan het hoofd van een detachement huzaren en lanciers, én op den 10en braaf en edel gedragen, en is Goddank zonder letsel uit den strijd gekomen" [1]. Bij dépêche d.d. 30 Maart 1818 N°. 114 berichtten C.C.G.G. aan Koloniën over dit gevecht op den 10en Februari — dus ruim 5 weken later — slechts het onderstaande:

Ten vervolge van onzen brief van den 8 Februari ll. hebben wij de eer UHoogEdGestr. te berigten, dat na het gevegt van den vierde dier maand met de muitelingen in het Cheribonsche, den 10n daaraanvolgende een tweede heeft plaats gehad, hetwelk mede ten voordeele van onze troepen is uitgevallen.

Na dit gevegt zijn de muitelingen naar hunne woningen teruggekeerd, zoodat de rust in de districten, waar dezelve gestoord is, thans geheel is hersteld. Wij hoopen, dat door de maatregelen, welke wij voornemens zijn te nemen, alle nieuwe oproerige bewegingen voorgekomen zullen kunnen worden.

De rust hersteld, zelfs geheel hersteld, terwijl de muitelingen rustig naar huis gaan! 't Is niet wel aan te nemen en de verwachting zou in ieder geval ijdel blijken! Servatius was ontevreden, vooral wegens het beleid van overste Hoorn, gelijk hij den dag, nadat hij op den 10en de mislukking had gerapporteerd, den landvoogd schreef bij missive d.d. 11 Februari 1818 N°. 24. Deze klacht werd bovendien aan het adres bezorgd door overste Taets, opdat deze nog mondeling kon inlichten. Gewichtig was voor den expeditie-bevelhebber het gevolg. Wij weten, dat overste Richemont eigenmachtig naar Batavia was teruggekeerd en de legerct. dat zeer berispelijk had gevonden [2]; hem werd dan ook bij het vermelde besluit van 7 Augustus 1818 N°. 16, art 7, [3] het ongenoegen van den landvoogd betuigd over het verlaten van

komt een breed verhaal voor, alsof wij een schoone overwinning behaalden! Evenzoo in Mijer's „Kronijk", Tijdschr. v. N. I., 3en jaargang (1840), dl. II, bl 366 met de onjuiste mededeeling, dat in dit gevecht van den 10en de hoofdopstandeling Naijrem in onze handen viel: verg. bl. 341 hierna.

[1] Brief aan Goldberg d.d. 18 Februari 1818 in mijn „Bestuur in 1817 tot het vertrek der Engelschen" t.a.p. bl. 401. Als een aanwijzing van het belang, dat aan het deelnemen door Elout Jr. gehecht is geworden, kan dienen, dat steeds in de „Korte Kronijk der voornaamste gebeurtenissen in Indië", gelijk die voorheen in de Indische Regeerings-Almanakken voorkomt (zie o. a. 1870), ad 1818 onjuist staat vermeld: „Onlusten in *Cheribon*. Expeditie daarheen onder den kapitein *Elout*."

[2] Verg. bl. 331. [3] Verg. bl. 333.

zijn detachement, maar dit nam niet weg, dat het G. B. d.d. 13 Februari 1818 N°. 1 hem, in vertrouwen op zijn beleid, als bevelhebber naar Cheribon ter vervanging van Hoorn terugzond, overwegende: „dat de Luitenant Kolonel *Richemont* als meerdere locale kennis bezittende en uit dien hoofde reeds bij besluit van den 25en Januarij jl. met het bevel over de Expeditie tegen de Cheribonsche muitelingen belast, ook nog als een geschikt officier tot het commanderen dezer expeditie wordt gehouden". Bij dit besluit werd den sous-chef van den staf gelast voor de vervanging het noodige te verrichten; verder versterking mede te geven. De missive, waarin deze opdracht vervat was, luidde ook bijzonder scherp tegen generaal Anthing; zie het stuk onder de bijlagen [1].

De opstandelingen schenen er intusschen genoeg van te hebben; Servatius' rapport van den 13en Februari was zoo gerustellend mogelijk [2]: zij waren toch uiteengegaan, terwijl eenige afgevallen desa's tot de orde terugkeerden; ook de groote weg was weer veilig. Hoofden van het verzet schenen ten westen der Tjimanoek gevlucht te zijn, althans zich daar op te houden, waarom de medewerking van den resident der Preanger werd ingeroepen tot het gevangen nemen van de voornaamste hoofden. Richemont, het commando in Cheribon hebbende overgenomen, rapporteerde even geruststellend bij schrijven uit Palimanan, 23 Februari 1818 N°. 7, zelfs inhoudende [3]: „dat de militaire operatiën, als nutteloos beschouwd, zijn gestaakt, en dat thans maatregelen worden genomen, om voor de gezondheid van de troepen te zorgen, dat de inwoners wederom allengskens tot hun werk keeren en getracht wordt de dwalenden tot hunnen pligt te brengen"; eindelijk dit, naar de resident van Cheribon aan hem, commandant, berichtte: „de bestuurder van den gedempten opstand *Rama Sepo*, eigenlijk genaamd *Neirem* zoude zijn gevat" [4]. Deze laatste gewichtige tijding bevestigde Van Motman in een brief aan den landvoogd d.d. 25 Februari 1818 N°. 15 [5], houdende, dat hij op schrijven van Cheribon gevangen had genomen: „het Inlansche

---

[1] Bijl. I op bl. 356.

[2] Verh. bij G. B. d.d. 20 Februari 1818 N°. 6.

[3] Verh. bij G. B. d.d. 2 Maart 1818 N°. 19; de aanhalingen in den tekst daaruit getrokken.

[4] Verg. bl. 318.

[5] Tegelijkertijd verhandeld bij het G. B. in de voorlaatste noot.

hoofd van de kampong Pegadangon, district Indramayoe, *Neijrem* genaamd, dewelke, volgens informatie, de bewegingen der muitelingen zoude hebben aangvoerd". Een goede vangst dus. Wel bleek nader uit een missive van Servatius d.d. 3 Maart 1818 N°. 36, gelijk het luidt in het G. B. d.d. 12 d.a.v. N°. 5 l^r C, dat Neijrem de persoon niet was, die onder den naam van *Bappa Sopo* — hierboven staat trouwens Rama Sepo! — de zaken der muitelingen had bestuurd; doch er bestonden niettemin redenen „om hem zijne vrijheid vooralsnog niet te verleenen".

De opstand heette dus zoowaar gedempt. Vandaar dat zelfs gedeeltelijk de troepen naar Weltevreden terugkeerden [1]; evenzoo overste Richemont. Dit laatste bleek mij echter niet rechtstreeks; maar middellijk wel, doordien kapitein Krieger met het commando in Cheribon belast werd [2]. Resident Servatius zag zich aanstonds voor zijn toewijding door C.C.G.G. beloond. „In aanmerking genomen zijnde", luidde hun besluit d.d. 12 Maart 1818 N°. 8, „de overgroote moeijelijkheid van het bestuur der residentie Cheribon en den loffelijken yver van den fungerenden Resident Servatius daarvan, van den aanvang zijner bediening aan den dag gelegd, en ten einde een blijk van tevredenheid van Commissarissen-Generaal aan dien ambtenaar te geven", werd zijn traktement, ingaande met 1° 1818, gesteld op *f* 1500 's maands.

Te Palimanan, dat, naar het schijnt, steeds tot hoofdkwartier gediend had, moest nu een sterkte verrijzen [3]. Het nut en de noodzakelijkheid van de benting voor de rust in Cheribon waren door Cheribons resident en door den legerc^t. aangetoond. In overeenstemming hiermede had de generaal bij missive d.d. 16 Maart 1818 N°. 42 den landvoogd medegedeeld: „zijne gedachten, omtrent de wijze, waarop door het leggen van een vast garnizoen en het bouwen eener sterkte in een gezond oord, de rust van het Cheribonsche voor het vervolg zoude kunnen worden verzekerd, hoofdzakelijk hierop nederkomende om te *Palimanan* uit den afbraak van het fort van Cheribon, een blokhuis op te bouwen, en zoowel daar als te *Karangsambong* en te *Indramayoe* een permanente militaire magt te plaatsen". Het G. B. d.d. 21 Maart 1818 N°. 15, waaruit deze resumtie getrokken, hechtte

[1] Volgens Van Deventer's „Gezag", bl. CLXX.

[2] In Van Rees' „Krieger", bl. 119, begint het verhaal van de Cheribonsche aangelegenheden onder Krieger.

[3] Verg. bl. 331, ad noot 4.

hieraan goedkeuring en verlangde een begrooting. Nauw was dit besluit vastgesteld of de landvoogd ontving een collectief advies d.d. 22 Maart 1818 N°. 11 van den inspecteur-generaal der Landelijke inkomsten Van Lawick en van Cheribons resident, waarin kostbaarder en uitgebreider versterkingsvoorstellen werden gedaan. In een vroeger werk maakte ik melding van het besluit d.d. 12 Maart 1818 N°. 1 houdende een aanmerkelijke uitbreiding van het gewestelijk bestuur op Java en Madoera [1]; volgens art. 2 zouden er te Cheribon komen 1 secretaris op *f* 500 's maands en 2 assistent-residenten op *f* 200 's maands: benoemd werden tevens J. C. Reijnst, J. H. de Bruyn en L. de Ridder [2]. De twee laatsten waren bestemd voor het binnenland en moesten dus, meende de inspectie, door forten met garnizoen beschermd worden tegen een lot als Heydenreich had ondergaan.

De legerc[t]., hierop bij missive d.d. 1 April 1818 N°. 1 dienende, kon zich met de geopperde denkbeelden niet vereenigen. Een steenen blokhuis enkel te Palimanan aan te leggen, scheen hem voldoende voor de handhaving der rust in het Cheribonsche. De persoonlijke veiligheid der assistent-residenten behoefde niet bovendien twee blokhuizen: één te Kadondong en één te Wallet, gelijk het collectief advies aanbeval. Deze standplaatsen konden door djajangsekars en kleine detachementen cavalerie genoegzaam worden verzekerd, vooral wanneer de wegen in goeden staat zouden zijn gebracht en de cavalerie daardoor in de gelegenheid gesteld werd om zich met snelheid naar alle punten te bewegen. Het G. B. d.d. 2 April 1818 N°. 8 vereenigde zich andermaal hiermede. Palimanans bezetting werd bepaald op 100 man infanterie, 50 man cavalerie en 30 man artillerie; het garnizoen van Indramajoe was dus daaronder niet begrepen; verder zou de resident op zijn in te wachten voorstel een genoegzaam aantal djajangsekars ter beschikking erlangen. De legerc[t]. moest nu een begrooting indienen; doch hieraan bij schrijven d.d. 27 Mei 1818 N°. 121 door een uitgewerkt voorstel gevolg gevende, kwam er nogmaals verandering. Het bouwen van een blokhuis vorderde veel tijd en kostte altijd nog *f* 30000; bovendien werd bij het voorstel opgemerkt, „dat een zoodanig gebouw, hoewel voor een hardnekkige

---

1 Zie „Land. Stelsel" bl. 58, noot 1 en bl. 68 § g.

2 Servatius berichtte de komst der drie benoemden aan C.C.G.G. bij missive d.d. 13 April 1818 N°. 7; verh. bij besluit d.d. 24 April 1818 N°. 4.

verdediging vatbaar, echter aan den anderen kant ongeschikt is om in een heete luchtstreek eene gezonde verblijfplaats op te leveren", terwijl „eene redoute, de noodige afgescheiden gebouwen voor de bezetting bevattende, voor de verdediging genoegzaam en voor de gezondheid verkieslijk is en oneindig minder kosten en tijd zal behoeven dan een blokhuis". Het G. B. d.d. 30 Mei 1818 N°. 1, waarin deze resumtie van het voorstel, vereenigde zich ook nu met het schrijven. Voorloopig toch zou worden aangelegd: „eene aarde redoute, voorzien van de noodige planke gebouwen voor Eén honderd vijftig manschappen en drie en dertig paarden". Het werk mocht ƒ 8000 kosten en werd opgedragen aan den 1^en^ luitenant der genie Lucht; de resident had hem „het benoodigde werkvolk te verschaffen tegen de vastgestelde dagloonen en verder alle zoodanige hulp in deze te bieden als de omstandigheden zullen vereischen". Verder werd, op voorstel van Servatius, vervat in zijn missive d.d. 17 Maart 1818 N°. 42, bij G. B. d.d. 28 d.a.v. N°. 7 Cheribons resident aangeschreven: „om aan de oproerige inwoners van de dessa Kapatakan [1], uit naam van het Gouvernement op eene gepaste wijze aan te kondigen, dat hetzelve hen, uit aanmerking van het betoonde berouw, vergiffenis schenkt over het gedrag door hen gehouden, onder de voorwaarde echter, dat zij zullen verpligt zijn de brug van Kapatakan geheel van jattiehout te vernieuwen, zoodanig, dat dezelve met rijtuig kan worden over gereden, en den weg ter wederzijden op eenen afstand van 100 roeden, in rijdbaren staat te brengen en te onderhouden". Toen echter in het midden van 1819 de landvoogd voor de tweede maal een reis over Java maakte en dientengevolge weer Cheribon bezocht [2], werd bevonden, dat de wegaanleg nog niet had plaats gehad, zoodat het G. B. d.d. 23 Juli 1819 N°. 14 den resident aan het besluit van 28 Maart t.v. herinnerde en gelastte: „om aan de spoedige uitvoering van dat besluit de hand te houden voor zooveel zulks zonder te groot bezwaar kan geschieden en om in het algemeen door het aanleggen van zoodanige wegen als zonder de bevolking te veel te drukken, kunnen worden gemaakt, de binnenlandsche communicatie zoo veel mogelijk gemakkelijk te maken, vooral in die oorden alwaar zulks kan beschouwd worden voor het behoud der rust belangrijk te zijn".

[1] Het Patakhan van bl. 339, denk ik.
[2] Ook vermeld op bl. 314.

Hiervoren werd medegedeeld [1], dat dezelfde courant meldde het einde der onlusten in de Molukken en het uit elkander drijven der opstandelingen in het Cheribonsche op 4 Februari. Aan deze gelijktijdigheid paarde zich later het voor beide gebeurtenissen toekennen van militaire onderscheidingen. Zooals dikwerf in dergelijke gevallen: bij enkelen, die er gelukkig mede gemaakt worden, zijn er anderen, die zich gegriefd gevoelen, omdat ze zich voorbijgegaan achten. Hier trad echter wel in sterke mate een geval van ergerlijke bevoorrechting aan den dag. Een Kon. Besluit d.d. 12 September 1818 N°. 57 benoemde nl. kapitein Elout tot ridder der M. W. O. 4ᵉ klasse wegens „het uitmuntend gedrag" door hem in de gevechten van den 4ᵉⁿ en den 10ᵉⁿ Februari t. v. betoond, doch hij uitsluitend, niet luitenant Borneman [2]. Natuurlijk viel het odium dezer onregelmatigheid, naar de gevoelens der militairen, op den landvoogd, die zich echter er evenzeer over geërgerd gevoelde. Hij uitte zijn meening hierover in een particulier schrijven d.d. 4 April 1819 aan minister Falck. Berichtende, dat hij „met veel genoegen" de ridderteekenen voor de officieren in zake de Molukken en Cheribon had ontvangen en dat zij „eene goede sensatie" zouden teweeg brengen, deed hij daarop dit volgen: „Maar mijn vriend! een verdienstelijk officier is vergeten, en dit zal voor hem een treurpost zijn. Ik bedoel de 1ᵉ Luit. der Lanciers Borneman, die zich te Cheribon zoo wel gedragen heeft. Ik refereer nog tot mijn rapport over die kleine oorlog, later gezonden. Tracht bid ik u dit gerepareerd te krijgen. Ik zal hem intusschen zeggen dat hij waarschijnlijk vergeten is, maar dat ik er reeds over geschreven heb. Ik druk u deze zaak op het hart, en maak geene zwarigheid te verklaren dat hem het kruis niet te geven eene groote onregtvaardigheid zijn zoude." [3] Hoe dit nader beroep afgeloopen is, weet ik niet; evenmin wat het opperbestuur heeft bezield om aldus te grieven; het *vergeten* was natuurlijk een beleefdheidsvorm.

---

[1] Op bl. 337, ad noot 1.

[2] De *Bat. Ct.* van 17 April 1819 N°. 16 nam het besluit in zijn geheel op! Trouwens ook dat der Molukken-onderscheidingen: zie mijn „Bestuur van 1817 op 1818 over de Molukken etc." t. a. p. bl. 146, noot 3.

[3] Van den brief d.d. 4 April, die ook andere onderwerpen behandelde, is slechts een onbeduidend stukje, en dan nog gedeeltelijk onvolledig, opgenomen in de door dr. Colenbrander bezorgde Gedenkschriften van Falck: zie er bl. 481. Bovenstaande aanhaling moet komen na de stippels, gesteld achter *gedaan*.

III.

Het bleek een dwaling, dat de geest van verzet voorloopig althans was gedoofd. De muiters gaven zich slechts eenigen tijd om op verhaal te komen. Dit trad medio 1818 aan den dag. Eerst scheen het nog niet van belang. In het regentschap Telaga was een Inlander opgespoord, die, gelijk resident Servatius bij brief d.d. 8 Juli 1818 N°. 40 rapporteerde [1], zich een aanhang had willen maken; hij nam den naam van Rama Goestie aan en hield zich in de desa Tjie Poetrie twee maanden lang bij een ngabeï op; vele menschen schenen hem te bezoeken. De resident wilde hem doen gevangen nemen, doch de man wist te ontvluchten; de gastheer-ngabeï werd echter gearresteerd; ook twee vrouwen van den goestie en de vader van een dezer. Nader verluidde het, dat Rama Goesti dood in onze handen viel (bl. 357); doch dat de eigenlijke leider was de hiervoren reeds genoemde Bagoes Serriet [2]. Hij had 'n 50-tal gewapenden om zich verzameld in de desa Kraton Babadan; ook deze onttrok zich intusschen aan de vervolging der politie. Nadere rapporten door den resident d.d. 14—24 Juli ingezonden, gaven den landvoogd de overtuiging, dat er andermaal een onweer samenpakte. Te Cheribon zat nog voor het gerechtelijk onderzoek 'n tal van rebellen uit de onlusten van Januari—Februari 1818 gevangen, w.o. ook de belhamel Naijrem [3]; de resident durfde ze er niet langer houden en beval aan, nevens andere voorstellen, om ze naar Batavia op te zenden, waarmede het G. B. d.d. 28 Juli 1818 N°. 12 instemde [4].

Het besluit zal ter nauwernood uitgevoerd kunnen zijn of in de eerste week van Augustus 1818 kwam het tot dadelijkheden, gelijk het den landvoogd bleek uit Servatius' rapporten d.d. 6 en 7 N°s. 55 en 56. Te Palimanan hield men zich onledig met den opbouw der redoute [5], toen den 6en Augustus muiters in

[1] Verh. bij G. B. d.d. 13 Juli 1818 N°. 14.

[2] Zie bl. 315, 318.

[3] Verg. bl. 342.

[4] Het besluit, dat ons de bijzonderheden beter doet kennen, nam ik op in bijl. II, bl. 357. — Op bl. 120 van Van Rees' „Krieger" wordt melding gemaakt van een medio Juli 1818 uitgebroken oproer, waarin o.a. „een paar europeesche en inlandsche ambtenaren zijn vermoord"; ik vind van al het daar beschrevene niets in de officieele stukken.

[5] Verg. bl. 344.

de half afgewerkte schans drongen en zich van een deel der wapenen meester maakten. Commandant Krieger[1] herstelde echter de orde[2] en wist de aanvallers af te slaan, terwijl „de pioniers zich op Kalie Tandjong hadden gereplieerd"[3]. Intusschen verloor hiermede het detachement zijn kleedingstukken en wapenen; de 1e luitenant Michiels, die er zich reeds had ingericht, bovendien al zijn goederen. Later lette het G. B. d.d. 21 September 1818 N°. 17 er op, dat de militairen niet anders hadden kunnen doen dan zich teweer te stellen en in orde hun heil elders te zoeken. „Uit aanmerking", staat er nl. over het goede gedrag van het detachement Pioniers (de geniesoldaten) gehouden, „bij gelegenheid dat dezelve op den 6den Augustus l.l. bij Palimanan zijn aangevallen", kende het besluit aan Michiels toe een gratificatie van ƒ300 „als een schadeloosstelling voor zijne aldaar verloren goederen", terwijl aan het detachement werden gerestitueerd „de kleedingstukken en wapenen door hen verloren"[4].

Serriet deed tot oproer aansporende brieven toekomen aan de drie sultans te Cheribon[5], houdende om zich te vereenigen „ten einde het land van Cheribon van alle lasten vrij te maken"[6]; maar sultan Sepoeh bracht het stuk dadelijk bij den resident, terwijl twee der overbrengers van dien brief werden gearresteerd. Het op deze berichten volgend G. B. d.d. 10 Augustus 1818 N°. 26 schreef den resident in art. 1 aan: „om den Sultan Sepoeh te kennen te geven, de tevredenheid van het Gouvernement over de blijken van goede gezindheid door hem bij deze gelegenheid aan den dag gelegd, en de verwachting van hetzelve, dat hij zal voortgaan om de maatregelen, welke tot herstelling der rust worden aangewend, zooveel van hem afhangt, te bevorderen, wordende hem, Resident, voorts in bedenking gegeven, of niet van den invloed, welke de Sultans nog bij hunne voormalige onderdanen behouden, in de tegenwoordige omstandigheden een nuttig gebruik zoude kunnen worden gemaakt". Wat Servatius

[1] Verg. bl. 342.
[2] In Deventer's „Gezag" t.a.p., bl. CLXX.
[3] De aanhaling uit het op bl. 349 te noemen G. B. d.d 21 September 1818.
[4] Bij G. B. d.d. 19 Augustus 1818 N°. 10 werd Michiels tot kapitein bevorderd: zie *Bat. Ct.* d.d. 22 Augustus 1818 N°. 341. Over het gevecht op 6 Augustus en de expeditie der volgende dagen een gansch relaas bij Rees' „Krieger", bl. 121 v.v.
[5] Verg. bl. 310.
[6] Als in noot 2.

ten deze verricht heeft, weet ik niet; misschien oordeelde hij het beter, niet aan te wakkeren, wat zoo allengs aan het uitsterven was. Art. 2 van het besluit machtigde den resident: „om namens het Gouvernement op de uitlevering hetzij dood of levend van den muiter Bagoes Serriet eene premie te stellen van *f* 2200 (*twee duizend twee honderd gulden*), met last om deze uitlooving door openbare afkondigingen in alle gedeelten van zijn Residentie alle mogelijke publiciteit te geven". Ook afgescheiden van deze premie, die inderdaad verdiend werd, was Serriet's rol al heel spoedig uitgespeeld. Den 8en Augustus had er namelijk bij de desa Soember een afdoende ontmoeting plaats tusschen de rebellen en onze, onder kapitein Krieger staande, troepen [1]. Door de aanvallende beweging van genen werden de flankeurs J. Franken en Tondu, de eerste een Nederlander, de ander een Franschman, van hun detachement afgesneden, doch hun „uitmuntende en koelbloedige dapperheid, redde hen van een ellendigen dood" [2]. Ook de Inlandsche sergeant Wiro Donso, zoomede een vijftal manschappen van de Bengaalsche lansiers onderscheidden zich. Krieger zelf, onbekend met het gevaar om door den Inlandschen vijand op sawahs gelokt te worden, ondervond „de nadeeligste gevolgen" door den moerassig geworden grond te betreden [3]. Persoonlijk aangevallen door 'n 20-tal muiters, allen met pieken gewapend, hem naderende tot op 'n 15 à 20 schreden, dreigde hij ze met zijn beide pistolen, „waarvoor zij ijlings terugdeinsden" [4].

---

[1] Hierop vooral zal, denk ik, betrekking hebben, de beschrijving in Rees' „Krieger" bl. 122 v.v.

[2] Krieger's „Oorlogen" t. a. p., bl. 52, noot.

[3] In Kriegers's „Oorlogen", bl. 44, noot: het staat er ter waarschuwing opgeteekend.

[4] In Krieger's „Oorlogen", bl. 47, noot, ter aanbeveling, dat de officieren met twee pistolen uitgerust moeten worden. Op bl. 59, noot, verhaalt Krieger het volgende ten aanzien van de gewoonte der Inlanders om hun vuurwapenen te overladen, gelijk hij op dezen 8en Augustus waarnam: „Toen tachtig voorvechters, waarvan de meeste met oude scheepsdonderbussen en andere Engelsche geweren gewapend waren, op eenen kleinen afstand van hunne verzamelde bende, 1100 man sterk, aanvallenderwijze op des schrijvers onderhebbend detachement (38 man huzaren) vooruit kwamen, en reeds, op den afstand van 6 à 800 schreden, met hunne overladene wapens begonnen te vuren", kon men duidelijk zien, bij elk schot, hetwelk gedaan werd: „dat zij door den vreeselijken stoot van de donderbus of van het geweer, achterover op den grond vielen; terwijl al hetgene dat zij op dezelven geladen hadden, huizen hoog over het detachement ging, zoodat geen man of paard door hun geweldig schieten, geraakt werd".

Bij G. B. d.d. 19 September 1818 N°. 6 werd aan Krieger de tevredenheid der regeering betuigd; ten vervolge hiervan bedacht het G. B. d.d. 21 September 1818 N°. 17 [1] evenzeer de minderen. Sergeant Wiro Donso werd bevorderd tot 2^{en} luitenant onder toekenning eener gratificatie van *f* 450 „tot aanschaffing van zijne monteringsstukken", een en ander „uit aanmerking van zijne betoonde dapperheid in het Cheribonsche"; verder werd het legerbestuur gemachtigd om de flankeurs Franken en Tondu te bevorderen tot korporaal, terwijl tevens de last werd gegeven, om zoowel ten behoeve van hen, als van het vijftal zich onderscheiden hebbende lansiers voor te dragen „een geschikt distinctief teeken".

Onder de voorvechters werden er 4 gevangen genomen; Krieger deed ze, „dadelijk" doodschieten „in plaats van dezelve, naar onze Indische gewoonte, als gevangenen, tot bekomen van tuchtiging, aan de civiele autoriteiten over te leveren"; het scheen „eenen gunstigen en vrees-aanjagenden invloed op de verzamelde oproerige benden gehad te hebben, daar zij geene verdere aanvallen, gelijk zij dien dag gedaan hadden, meer durfden ondernemen, alles blijkens het officiele rapport, 9 Augustus 1818 ingediend" [2]. Inderdaad was met deze uiteendrijving op den 8^{en} Augustus de opstand geëindigd.

Zoowel Krieger als de assistent-resident De Ridder [3] hadden „de grootste blijken van onverschrokkenheid" aan den dag gelegd; echter wist hoofdrebel Serriet te ontkomen; doch dank de door den resident genomen maatregelen en die op zijn aanzoek getroffen door sultan Sepoeh, tot opsporing „van dien booswicht" [4] viel ook deze weldra in onze handen. De uitgeloofde premie van *f* 2200 werd dientengevolge uitbetaald en de sultan voor de verleende hulp bedankt.

Had men tot dusver in het onzekere verkeerd omtrent de mate van Naijrem's schuld [5], vooral ook uit Serriet's bekentenissen trad aan den dag, dat Pegadangans hoofd als de voornaamste aanstoker en begunstiger van alle de plaats gehad hebbende bewegingen moest beschouwd worden. Er waren bovendien heel

---

[1] Het besluit ook reeds vermeld op bl. 347 in zake de verliezen der bezetting te Palimanan geleden.

[2] In Krieger's „Oorlogen", bl. 51.

[3] Verg. bl. 343.

[4] Aanhaling uit het G. B. d.d. 26 September 1818 N°. 27: zie bl. 362.

[5] Verg. bl. 342.

wat meer schuldigen onder de gevangengenomenen. Onmogelijk kon men ze allen straffen. Er moest een schifting gemaakt worden; „zoowel de menschlievendheid als de justitie vordert, dat tot die beslissing spoedig worde overgegaan”, schreef de landvoogd bij brief d.d. 26 September 1818 N°. 128 aan C.C.G.G. Nog bij een G. B. d.d. 30 September 1818 N°. 9 hield de landvoogd aanteekening van een residentsbericht over het gevangennemen van onderscheidene verdachten, „als ook van de ontdekking van een kind van Sultan Cheribon, hetwelk de hoofden der oproerlingen tot een werktuig hunner inzigten schijnen te hebben willen maken”. Het besluit der C.C.G.G. d.d. 12 October 1818 N°. 3 zag wel in Serriet en Naijrem hoofdschuldigen, maar overwoog tevens:

dat andere hoofden in denzelfden opstand hebben deelgenomen en zoo aan den gevangenen Bagoes Serriet als aan andere aanvoerders hulde hebben bewezen, en hunne ondergeschikten tot oproer aangespoord of hen daarin met hun voorbeeld zijn voorgegaan;

dat wederom andere hoofden, zoo het schijnt opzettelijk hebbende verzuimd kennis te geven van het aanwezen [1] der hoofden van muitelingen en van plaatst hebbende zamenrottingen onder hen, of in hunne nabijheid gelegen gebied en daardoor zich verdacht hebben gemaakt, dat zij de muitelingen behulpzaam hebben willen zijn, en in alle gevallen schuldig zijn aan misdadig pligtverzuim;

dat eene menigte Cheribonsche ingezetenen, het zij vrijwillig en uit eigene beweging, het zij door verleiding deel hebben genomen aan den opstand, en de wapenen tegen hunne wettige overheid gevoerd.

Verder:

dat de handhaving van de rust, veiligheid en goede orde, zoo wel als de justitie vorderen, dat de daden der muitelingen, zoo hoofden als aanhangers, niet onvervolgd blijven;

dat hoezeer de misdaden van onderscheidene gevangenen op eene voldoende wijze blijken, en zij in dat geval als buiten de Wet zouden kunnen worden beschouwd, en zonder verder proces hunne verdiende straf ondergaan, de Hooge Regering aan hen nog wel de middelen van verdediging en verontschuldiging wil toestaan, die in eene gewone en geregelde regtspleging geordend worden;

dat de ingekomen informatiën en rapporten niet omtrent alle de in deze zaken betrokken personen hetzelfde licht verspreiden, en er onder dezelve, vooral die van mindere klassen zich zouden kunnen bevinden, waartegen geene genoegzame gronden bestaan, om tot een

[1] Er staat *aanzien*.

crimineel regtsgeding te worden verwezen, of ten aanzien van welke welligt termen zijn tot andere maatregelen;

dat het alzoo noodzakelijk is, dat zulks nog worde onderzocht.

Op deze gronden werd den resident alsnu opgedragen:

1° „om met den meesten spoed na te gaan en naar zijn beste oordeel te beslissen" welke personen, behalve de beide genoemde hoofden, voor den omgaanden rechter konden getrokken worden: „daarbij in het oog houdende, dat eene geregelde regtspleging vordert, dat geen zoodanig renvooij geschiede, wanneer er waarschijnlijkheid bestaat, dat de beschuldigde uit gebrek aan bewijs onschuldig zal worden verklaard, en alzoo op vrije voeten gesteld";

2° om tegen de komst van den omgaanden rechter alle stukken verzameld te hebben;

3° „om ten aanzien van zoodanige gevangenen, tegen wien geene genoegzame gronden gevonden zijn, om naar den regter te worden gerenvoyeerd, ten spoedigste eene voordragt te doen, het zij tot staking, of om ten hunne opzigte zoodanige maatregelen van policij daar te stellen, als waardoor zij buiten staat zullen worden gebragt om op nieuw de rust te storen".

C.C.G.G. wilden alzoo veroordeeling door den rechter. Van politieke veroordeelingen waren zij uit den aard der zaak in beginsel afkeerig. Zij gaven het o. a. ook den resident van Soerabaja te kennen in den aanvang van 1817, toen op de grens van de regentschappen Djapan en Bangil een samenrotting had plaats gevonden, die werd uiteen geslagen. De resident stelde destijds voor om de gevangenen enkel bij politiek besluit te verbannen, omdat het bewijs van hun schuld wellicht moeilijk te leveren zou zijn. Het besluit d.d. 11 Maart 1817 N°. 1 trad hierin niet, doch stelde de zaak in handen der Justitie, overwegende: „dat eene ordenlijke, gewone, regtvaardige regtsoefening verre te verkiezen is boven willekeurige besluiten": fraaie gedachten, alleen bij opstanden niet door te voeren; C.C.G.G. hielden echter van dergelijk gepreek. Nu weer wilden zij veroordeeling, maar netjes, door den rechter. De omgaande rechter was hun genadig: Serriet's bekentenissen en mededeelingen over den hoofdschuldige bleken ook den verklapper niet te redden. Den 31[en] October 1818 ter dood veroordeeld, gingen hij en Naijrem den 17[en]

November te Cheribon den galg op. Dien dag rapporteerde Servatius bij schrijven N°. 28, gelijk geresumeerd in het G. B. d.d. 26 November 1818 N°. 9 onder lett. *e*: „het ter executie leggen van het door het Hof van ommegangen in de Samarangsche divisie gevelde en bij Besluit van Commissarissen-Generaal aan den 7en dezer N°. 1 geapprobeerde vonnis tegen de Javanen *Rono di Wongso*, bijgenaamd *Bagoes Serriet* en *Naijrem* en wel ingevolge art. 2 van het genoemde besluit''. Drie andere rustverstoorders Sapie, Ledjo en Rieboet werden veroordeeld tot geeseling, brandmerking en zeven jaren verbanning in den ketting. [1]

C.C.G.G. hadden anders hun hart vast gehouden over de gevolgen der vrijzinnige verwijzing naar den rechter, te meer omdat destijds nog de van het Tusschenbestuur herkomstige jury bestond [2]. Ziehier wat Van der Capellen aan Falck er over schreef in een brief d.d. 7 November 1818: „Java geniet thans eene volkomen rust. Twee der voornaamste hoofden der Cheribonsche muitelingen, *Bagoes Seriet* en *Neijram*, waarvan u de namen uit de officieele correspondentie bekend zijn, zijn beide door de Jury (uit hunne landslieden bestaande) schuldig verklaard en door den Regter ter dood veroordeeld, op welk vonnis wij heden het fiat executie verleend hebben. Twijffelachtig waren wij

[1] In de *Bat. Ct.* van 28 November 1818 N°. 48 een bericht over deze executiën. Naijrem, immers naar Batavia gebracht (bl. 346), ten minste dat vermoed ik, zal alzoo voor het onderzoek enz. de reis teruggemaakt hebben.

[2] Engeland had de jury uit de tijden van Willem de Veroveraar m. a.w van de Normandiërs. Zie o.a. veel belangrijks in „The Normans in European History'' door C. H. Haskins, (1915), bl. 23, 109, 142, 146. Deze herkomst wordt echter tegengesproken door Ernst Mayer in zijn werk „Geschworenengericht und Inquisitionsprozesz'' (1916). Het Tusschenbestuur bracht de instelling naar Java; C.C.G.G. lieten ze voortbestaan tot de rechterlijke organisatie van 1819, toen met de ontbinding der commissie de instelling werd opgeheven. Terecht schreef hierover Elout in zijn rapport aan Koloniën d.d. 27 September 1819: „Bij de regtspleging over beschuldigden van misdaad is de instelling van gezworenen afgeschaft. Commissarissen-Generaal hadden niet alleenlijk te dezen aanzien voor zich het voorbeeld in Nederland, maar meenden, dat hoe ook over die instelling moge gedacht worden, dezelve in Indië niet was aan te raden. Ook is mij voorgekomen dat bekwame en ervaren Britsche magistraats personen, anders daarmede zeer ingenomen, van begrip zijn dat dezelve in de Kolonie niet naar behooren werken kan. Daaraan welligt is dan ook toe te schrijven, dat op Java zulke groote afwijkingen gevonden wierden van den oorspronkelijken aard en van de verordeningen, die daaromtrent in Engeland zelve bestaan. In de Hoven van *ommegang* hebben inlandsche regters de plaats van gezworenen vervangen.'' Op bl. 21—22 der Elout-bijdragen van 1851.

aanvankelijk of wel deze Rustverstoorders voor den gewonen rechtbank moesten gebragt worden dan wel voor eene speciale commissie. Men meende dat zich onder de Jury ook schuldigen zouden kunnen bevinden en dat eene vrijspraak niet onmogelijk was. Wij hebben echter den gewonen loop der justitie verkozen, en de uitslag duidt aan dat wij ons niet vergist hebben. Ik denk dat wij met een goed garnizoen zoo als het tegenwoordige de rust in het Cheribonsche zullen behouden. Alle andere punten zijn rustig". [1]

Op de ernstige bestraffing van de hoofdpersonen volgde een aantal verbanningen van minderen. Zoo werden bij G. B. d.d. 12 December 1818 N°. 6 veertien gevangenen naar Banda gezonden: „om aldaar voor de kost aan 's Gouvernementswerken levenslang te arbeiden"; zoomede zeven naar Banjoewangi: „om aldaar in de koffijtuinen van het Gouvernement te werken, onder het toezigt der policie" [2].

De man, die reeds in den Molukkenopstand een schoonen naam als beleidvol en dapper officier verworven had, en dien wij in de onderdrukking der Cheribonsche onlusten weder naar voren zien treden, was kapitein Vermeulen Krieger. De legerc[t]. liet niet na om zijn verdiensten vooral in het licht te stellen, toen hij ter voldoening aan art. 8 van het voormeld G. B. d.d. 7 Augustus 1818 N°. 16 [3] een verslag indiende, houdende naar de woorden van het G. B. d.d. 19 September 1818 N°. 6: „den gehelen loop der militaire operatiën, welke in dit jaar in het Cheribonsche hebben plaats gehad, voor zoo ver de mededeeling daarvan, voor de autoriteiten in Nederland kan belangrijk zijn". Dientengevolge hield het tevens mededeelingen in over „de officieren, welke zich nu laatstelijk hebben onderscheiden", daaronder „bijzonderlijk aan den Gouverneur-Generaal aanbevelende, den kapitein Krieger, tegenwoordig belast met het bevel over de

---

[1] De brief d.d. 7 November 1818 is in de Falck-Gedenkschriften van dr. Colenbrander t.a.p. afgedrukt op bl. 477. Alinea 3 van dien brief memoreert Raffles' reis naar Calcutta, waarna wij er lezen: „De voortgang zijner bende tot Kalombayang in de Lampongs is intusschen eene nieuwe bijdrage tot zijn waarlijk onzinnig gedrag." Vóór de daarop volgende gedrukte alinea 4 moest er nog staan: „Ik vertrouw dat men in Bengalen en in Europa dit gedrag naar waarde zal weten te schatten." En dan eerst met een nieuwe alinea wat hierboven door mij werd opgenomen.

[2] Verg. mijn Land. Stels. t. a. p., bl. 174—175.

[3] Zie bl. 340 en 349.

troepen aldaar", terwijl een nadere voordracht zou worden gedaan „omtrent de belangen van de zoodanigen als bij die gelegenheid hebben uitgemunt, en aan welke de tevredenheid van het gouvernement nog niet is kunnen geworden": vandaar het voorstel van den legerc^{t}. d.d. 18 September 1818 N°. 99, waarop volgde het vermelde G. B. d.d. 21 September 1818 N°. 17 [1].

Blijkens art. 1 van het G. B. d.d. 19 September (bl. 353) zou het daarbij bedoeld rapport aan het ministerie worden gezonden: „zoodra nadere berigten uit de Residentie Cheribon stof zullen opleveren, om het Gouvernement in Nederland, tevens met den tegenwoordigen staat van zaken aldaar en de vermoedelijke redenen dezer onlusten bekend te maken"; doch tevens werd, blijkens art. 2, de legerc^{t}. gemachtigd, om, in afwachting zijner nadere voordrachten, ten aanzien der belooningen uit te deelen aan de militairen, die zich in het Cheribonsche bijzonder hadden onderscheiden: „voorloopig aan den Kapitein *Krieger*, kommandant der troepen aldaar, de bijzondere tevredenheid van den Gouverneur Generaal te kennen te geven, over deszelfs moedig gedrag en over de wel beraamde maatregelen door hem genomen, tot demping van de in de maanden Julij en Augustus ll. ontstane onlusten in die Residentie, met bijvoeging dat dit een en ander ter kennis van Z. M. den Koning zal worden gebragt, even gelijk aan Hoogstdenzelven reeds voorlang verslag is gedaan van de blijken van beleid en dapperheid door hem kapitein vroeger tegen de muitelingen in de Molukkos gegeven". Bij „generale order" d.d. 25 September 1818 werd deze tevredenheidsbetuiging voor Krieger door den legerc^{t}. aan de militairen bekend gemaakt, zoomede de hiervoren vermelde bevordering tot 2^{en} luitenant van den sergeant Wiro Donso [2] van het bataljon pioniers: „uit aanmerking van zijne betoonde dapperheid in het Cheribonsche" [3]. Particulier had reeds Van der Capellen den koning in een brief d.d. 24 Augustus 1818, naar aanleiding van diens verjaardag geschreven, over den Cheribonschen opstand gemeld [4]: „Het spoedig dempen van den laatsten opstand zijn wij grootelijks ver-

[1] Verg. bl. 349, ad noot 1.

[2] Verg. bl. 349.

[3] De „Verzameling van dagorders uitgevaardigd in het leger van Nederlandsch Oost-Indië van 1818—1852" (1853) opent hiermede. De eerstvolgende dagorder is er van 1822, wegens Banka.

[4] Verg. bl. 337, noot 5.

schuldigd aan den zeer verdienstelijken Capt. Krieger, denzelfden, die zich op Saparoea zoo zeer heeft onderscheiden. Ik had het commando in het Cheribonsche aan geen dapperder officier kunnen opdragen. Ik gebruik de eerbiedige vrijheid hem op nieuw in Uwer Majesteits hooge gunst aantebevelen. In alle de overige gedeelten van het eiland Java heerscht de meeste rust, en wij trachten naar wij kunnen de redenen van ontevredenheid weg te nemen, en de Nederlandsche Regering bemind te doen zijn, hetwelk ik hoop dat ons zal mogen gelukken."

Krieger's gezondheid liet echter zooveel te wenschen over, dat een verlof naar Europa noodzakelijk scheen. Bij schrijven d.d. 17 September 1818 N°. 94 deelde de legerc^t. den landvoogd mede, dat de commandant te Cheribon zich reeds herhaaldelijk daartoe tot hem gewend had: „uit aanmerking van de wonden door hem in de Molukkos bekomen en van den daardoor veroorzaakten kwijnenden staat zijner gezondheid"; steeds had rapporteur die verzoeken teruggezonden: „in de hoop dat eene gunstige wending in des rekwestrants gezondheid, het verzoek zoude hebben doen vervallen, en die verdienstelijke officier zoude hebben in staat gesteld zich bij voortduring aan den dienst der kolonie te wijden"; nu echter bleek: „dat een langere verwijdering van gematigder luchtstreken voor den kapitein Krieger gevaarlijk zoude zijn". Het G. B. d.d. 24 September 1818 N°. 24, waaraan ik deze resumtie ontleen, stond het verlof toe; de minister kreeg bij dépêche van dien dag N°. 37 hiervan mededeeling: „met bijvoeging dat het allezins lofwaardige gedrag van dien verdienstelijken officier, hem ten volle de protectie van het Gouvernement in Nederland waardig maakt". De alzoo gevierde herstelde echter nog vóór zijn vertrek, hetgeen hem intrekking van het verlof deed verzoeken. Het G. B. d.d. 13 Januari 1819 N°. 6 gaf hieraan gevolg, terwijl den legerc^t. werd opgedragen den adressant te doen weten: „dat het den Gouverneur Generaal zeer aangenaam is, eenen officier, die zoo herhaaldelijk blijken van dapperheid en goed gedrag heeft gegeven, voor den dienst der kolonie te kunnen behouden en dat hij gerustelijk kan staat maken op de voortdurende protectie van den Gouverneur Generaal".

BIJLAGE I, behoort tot de noot 1 op bl. 341. Opdracht bij G. B. d.d. 13 Februari 1818 N°. 1 aan het Militair departement te Batavia, over het beloop der eerste periode van *de Cheribonsche onlusten* van 1818.

De Luitenant Kolonel *Taets van Amerongen* heeft mij zoodanige berigten van onze troepen in het Cheribonsche gebragt, dat ik noodig oordeel, het Commando over dezelven wederom door den Luitenant Kolonel *Richemont* te doen overnemen, en ook eenige versterking derwaarts te zenden.

Ik verlang dienvolgens:

1°. Dat de Luitenant Kolonel *Richemont* **zich ten spoedigste** wederom naar Cheribon begeeve, en in allen dele handele volgens de Instructie, die hij op mijnen last ontvangen heeft den 25 Januarij jl. [1], met dit onderscheid, dat hij het kommando der Troepes, in geen geval buiten mijne speciale bevelen, aan een ander zal overgeven ten zij de Luitenant Generaal *Anthing* noodig oordeele, in persoon de expeditie te commanderen;

2°. Dat tegelijk met den Luitenant Kolonel *Richemont* vertrekke een Detachement van 100 à 150 man Infanterie (Europezen) waarvan ik de keuze en zamenstelling aan U, met overleg van den voornoemden Luitenant-Kolonel overlate;

3°. Dat dadelijk bij de komst van den Luitenant Kolonel *Richemont* de Luitenant-Kolonel *Van Hoorn,* aan denzelven het commando over alle de onder zijne bevelen staande troepen overgeve;

4°. Dat zich een officier van de Administratie insgelijks naar Cheribon begeve, ten einde voor de verzorging der troepen het noodige te verrigten;

5°. Dat met het bezorgen der noodige scheepsruimte de meeste spoed gemaakt worde;

6°. Dat de Luitenant-Generaal *Anthing* de noodige kennis van deze dispositie drage.

Ten Tweede. Enz.

---

[1] Verg. bl. 323—324.

BIJLAGE II, behoort tot de noot 4 op bl. 346. Het G. B. d.d. 28 Juli 1818 N°. 12, in zake de tweede periode der *Cheribonsche onlusten* van 1818.

Gelezen vier missives van den fungerenden Resident te Cheribon, van den 14, 19, 21 en 24 dezer N°s. 49, 50, 51 en 52 ten vervolge zijner vorige missive van den 8e bevorens N°. 47 overleggende de relasen afgenomen van eenige der geapprehendeerde rustverstoorders en voorts berigtende, dat het hem gelukt is den persoon van *Rama Goestie* dood in handen te krijgen.

Dat *Bagoes Serrit* zich met een vijftigtal gewapenden in de dessa Kraton Babadan heeft vertoond, doch op het gerucht dat hij ontdekt was, zich naar elders heeft begeven, zijnde gemelde dessa verlaten gevonden van alle de inwooners, waarna er vijf zijn in verzekering genomen;

Dat uit de verklaringen van een hunner blijkt, dat *Bagoes Serrit* zich bereids een maand in deze dessa had opgehouden;

Dat hij, Resident, de strengste bevelen had gegeven tegen het huisvesten van vreemdelingen;

Dat het ontzag, hetwelk zoortgelijke bedriegers zich alomme onder de ligtgeloovige Cheribonners weten te verschaffen, de middelen, welke men tot hunne opsporing aanwendt, veelal verijdelen, en het dus volstrekt noodig is, om door maatregelen van gestrengheid, eene vreze in te boezemen, groot genoeg om den invloed der bedriegers te kunnen wederstaan;

Dat alles meer en meer bevestigt, dat de demang van Pagadangan *Nayrem*, een groote rol heeft gespeeld in alle plaats gehad hebbende onlusten;

Dat de relasen der geapprehendeerden weinig licht verspreiden over de betrekkingen, voornemens en verdere aangelegenheden der rustverstoorders, daar eenigen onwetendheid voorwenden, andere den eenen dag ontkennen wat zij den vorigen dag hebben verklaard, en er zelfs reden is te vermoeden, dat de hoofden tot hunne bewaring gebruikt wordende, veelal in het belang der oproerigen zijn en de gevangenen onderrigten hoedanig zij zich bij de verhooren zullen hebben te gedragen;

Dat dit kwaad zoude kunnen worden voorgekomen, door de gevangenen te zenden naar Batavia, alwaar zij, van hunne betrekkingen en geboorteland verwijderd, waarschijnlijk minder zouden in staat zijn hun bedrog voort te zetten;

Dat hij tot meerdere aanmoediging van de welgezinden aan den Ingebeij van Sindang Java en den Koewoe van Waroe, welke eenige gewapende roovers hebben aangevallen, en een hunner gevangen genomen, eene belooning van *f* 50 (*vijftig guldens*) heeft toegezegd, en

de hoop voedt, om daardoor ook andere rustverstoorders in handen te krijgen.

Dragende de Resident wijders voor:

1° Om te worden gequalificeerd, om den persoon van *Neijrem* benevens eenige andere gevangenen te zenden naar Batavia. ten einde daar nader te worden verhoord;

2°. Om alle inwooners van de dessa *Kraton Babadan*, welke zullen worden geapprehendeerd, te verbannen naar zoodanige plaats, als nader zal worden bepaald;

3°. Om in zelver voege te verbannen allen welke aan onbekende of suspecte personen huisvesting verleenen, en zulks nu reeds te doen:

a. Met den ingebeij van *Boedoelan*. omdat hij distriktshoofd over de dessa Kraton Babadan is, en eene volksverzameling gedurende den tijd van een maand in zijn distrikt heeft plaats gehad, zonder dat hij daarvan kennis heeft gegeven.

b. Met den Ingebeij van *Singa Poera* omdat hij op niet meer dan een paal afstands van *Kraton Babadan* woont, en het voorgevallene niet heeft aangegeven.

4°. Om een zware straf op te leggen aan den Koewoe van *Kraton Babadan*, indien hij mogt worden achterhaald;

5°. Om zijn verrigte, ten aanzien van den Ingebeij van *Sindang Java* en den Koewoe van *Waroe* te approberen niet alleen, maar de belooning aan de hoofden te geven, te vermeerderen tot *f* 100 Indisch.

Is goedgevonden en verstaan:

1°. Goedgekeurd de opzending van Naijrem en andere belangrijke gevangenen.

2°. Bezwaar gemaakt tegen het verbannen van alle bewoners van Kraton Babadan zonder onderscheid; den resident werd aangeschreven „om in elk afzonderlijk geval zoodanig voorstel te doen, als hij na een voorafgaand naauwkeurig onderzoek zal bevinden met de billijkheid overeen te komen".

3°. Gemachtigd om de inwoners van Cheribon tegen het huisvesten van onbekenden en verdachten te waarschuwen.

4°. De Ingebeïe's van Badoelan en Singapoera naar Batavia op te zenden: „indien hij, na behoorlijke voorafgaande informatiën te hebben ingewonnen, als nog genoegzaame gronden vindt, om hen voor schuldig te houden".

5°. Als de Koewoe van *Kraton Babadan* was gearresteerd en verhoord „een nader bepaald en gemotiveerd voorstel omtrent denzelven te doen".

6°. Den Ingebeï van *Sindang Java* en den Koewoe van Waroe een belooning van *f* 100 toe te kennen.

BIJLAGE III, behoorende tot de noot 3 op bl. 333. Het G. B. d.d. 7 Augustus 1818 N°. 16 in zake *het gebeurde op den 4den Februari t. v. te Kedongdong, ter gelegenheid van een militairen aanval op rebellen in Cheribon.*

Gelezen eene missive van den Luitenant Generaal Commandant der Troepen d.d. 22 Juli l.l., daarbij overleggende, het rapport der bij besluit van den 21en Mei N°. 10 benoemde commissie over het gedrag der officieren welke in de laatste expeditie tegen de roovers in het Cheribonsche zijn tegenwoordig geweest, mitsgaders de in dezen gehouden informatiën.

Adviserende de Luitenant Generaal op de gronden in het rapport vervat:

1°. Om den 2en Luitenant *van Steenis* van het 2e Batt. 5e Regt wegens betoonde lafhartigheid en het verlaten van den post hem toebetrouwd, bij den brug van Tjiwaringin, te ontslaan uit Z. M. dienst;

2° Om den kapitein *van Gent* van het 2° Batt. 5 Regt insgelijks te ontslaan, als hebbende hij zich in de affaire van den 4en Februari jl. bij Kadongdong op eene schandelijke wijze op de vlugt begeven, zonder eene geregelde verdeediging te hebben gedaan, en alvorens te hebben getracht, de roovers door een geregeld vuur terug te drijven, dan wel dit niet kunnende volvoeren, zich geregeld te retireren;

3°. Om den kapitein *Mulder* van het 1e Batt. 5 Regt te straffen, met zes maanden geforceerd arrest, als hebbende hij de voorname aanleiding gegeven, tot het mislukken der evengenoemde affaire, van den 4en Februari l.l., door niet op den bepaalden tijd, op den hem aangewezen post te komen, hetwelk moet worden toegeschreven aan het niet inwinnen der benoodigde inlichtingen omtrent den weg, welke hij moest doortrekken, en aan het vergunnen van eenen rusttijd van drie uren aan zijn detachement;

4°. Om den kapitein *L. Couvreur* van het 21e Bataillon, insgelijks met zes weken arrest forcé te straffen, dewijl hij bij de affaire van den 4n Februari zijn onderhebbend Detachement tegen zijne instructie verdeeld en daardoor zijne verdediging verzwakt heeft, en voorts niet alle pogingen heeft aangewend om op eene eervolle wijze, de roovers op te houden, of voor de overmagt moetende wijken, zich in goede orde te reteriren;

5°. Om den Luitenant Kolonel *Hoorn* te berispen over het gedrag door hem ter bovengenoemde gelegenheid gehouden, hebbende hij speciaal verzuimd het inwinnen van genoegzame informatiën, over den

weg welke het Detachemet van den kapitein *Mulder* moest afleggen, en zijnde hij voorts bij geene der aanvallende afdeelingen tegenwoordig geweest, terwijl eindelijk nog zijne rapporten niet behoorlijk zijn opgemaakt geweest en de discipline bij zijne onderhebbenden niet behoorlijk is in acht genomen, bij en na de affaire;

6°. Om aan de onderofficieren en manschappen, welke hunne wapenen hebben verloren, de vergoeding daarvan op te leggen; en

7°. Om den Luitenant Kolonel *Richemont* insgelijks te berispen, over zijne terugreize naar Weltevreden, nadat de Luitenant Kolonel *Hoorn* van Samarang was aangekomen.

Is goedgevonden en verstaan:

1°. *Van Steenis* ontslagen „uit hoofde van betoonde verregaande lafhartigheid en overtreding der hem gegeven bevelen".

2°. *Van Gent* ontslagen: „uithoofde van het gedrag door hem gehouden in de affaire van den 4^en^ Februari tegen de Cheribonsche roovers, bij welke gelegenheid hij zich zonder eene geregelde verdeediging heeft teruggetrokken en verwarring onder de troepen heeft gebragt".

3°. Legerc^t^. aangeschreven, om kapt. *Mulder* te kennen te geven: „de ontevredenheid van den Gouverneur Generaal over den weinigen ijver door hem bij gelegenheid der affaire van den 4^en^ Februarij in het Cheribonsche aan den dag gelegd, met bijvoeging dat, alhoewel hij zijn gehouden gedrag grootendeels heeft verantwoord, het niettemin zeker is, dat hij door meerder autoriteit een gunstigen uitslag aan den aanval op de roovers bij Kadongdong had kunnen geven".

4°. Legerc^t^. gemachtigd, om *Couvreur*: „op te leggen drie weken streng arrest, als hebbende hij in de affaire van den 4^en^ Februarij bij Kadongdong zijn detachement tegen zijne orders en buiten noodzakelijkheid verdeeld en voorts niet alle pogingen aangewend om de roovers op te houden of wel zijne retraite, zoo die noodig was, in goede orde te doen".

5°. Legerc^t^. aangeschreven om *Hoorn* te kennen te geven: „dat de Gouverneur Generaal de grootste ontevredenheid gevoelt, over het gebrek aan orde en discipline, hetwelk bij zijne onderhebbende troepen heeft plaats gehad, toen hem het bevel over de Cherikonsche expeditie in de maand Februari j.l. was opgedragen, alsmede dat hij voor de affaire van den 4^en^ dier maand verzuimd heeft, zich genoegzaam bekend te maken met de afstanden en andere lokale omstandigheden, aan welk verzuim

dan ook het mislukken van die affaire grootendeels moet worden toegeschreven".

6°. Het militair departement werd aangeschreven en gemachtigd: „om elken onderofficier en soltaat, welke bij de affaire tegen de roovers in het Cheribonsche op den 4[en] Februari j.l. deszelfs geweer heeft verlooren, de vergoeding daarvan op te leggen, met eene som van f 15 (*vijftien gulden Indisch*) voor elk geweer, welke van zijn soldij zal worden ingehouden".

7°. Legerc[t]. aangeschreven: „om aan den Luitenant Kolonel *Richemont* te kennen te geven, het ongenoegen van den Gouverneur Generaal over de verkeerde uitlegging door hem gegeven aan de benoeming van den Luitenant Kolonel *Hoorn* tot kommandant der Troepen in het Cheribonsche, alzoo die benoeming hem nimmer eenige qualificatie konde verleenen, om zonder daartoe last te hebben bekomen, naar Weltevreden terug te keren, en zijn onderhebbend detachement te verlaten".

8°. Legerc[t]. aangeschreven: „om als nu op te maken en aan den Gouverneur Generaal in te dienen een volledig rapport over de militaire operatien in de residentie Cheribon voor zoover dezelve voor het Gouvernement in Nederland kunnen belangrijk zijn, ten einde hetzelve naar derwaarts te zenden".

BIJLAGE IV, behoorende tot de noot 1 op bl. 317. Het G. B. d.d. 26 September 1818 N°. 27 in zake *het einde der Cheribonsche onlusten:*

Gelezen onderscheidene missives van den fungerenden Resident te Cheribon, van den 8, 9, 10, 12, 14, 15, 18 en 20 Augustus l.l. N°s. 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65 en 66 en 16 en 21 dezer N°s. 71 en 72, alle handelende over de laatste rustverstoringen in die residentie en dienende ten vervolge zijner vroegere berigten over dat onderwerp, vermeld bij de notulen van 28 Juli l.l. N°. 12 [1] en 10 Augustus daaraanvolgende N°. 26.

Behelzende deze stukken een omstandig berigt van eene ontmoeting tusschen eenige troepen onder het bevel van den kapitein *Krieger*, en de muitelingen op den 8en Augustus l.l., nabij Soember, van hetwelk de bijzonderheden reeds zijn medegedeeld in het militaire rapport verhandeld bij de notulen van den 19en dezer N°. 6, [2] van de daarop gevolgde verspreiding der muiters en geheele herstelling der rust; voorts van de maatregelen door hem Resident zelf en op zijn aanzoek door Sultan *Sepoe* genomen tot opsporing van *Bagoes Serriet*, het hoofd der rustverstoorders en eindelijk van de apprehensie van dien Booswicht.

Wordende wijders nog door hem overgelegd eene menigte verhooren en verklaringen op deze zaken betrekking hebbende, bijzonderlijk een omstandig relaas over *Bagoes Serriet* zelf gegeven, en het proces-verbaal zijner confrontatie met *Neijrem* en eenige andere gevangenen, strekkende ten bewijze zijner identiteit en tot verdere bevestiging der vermoedens, dat gemelde *Neijrem* de voorname aanstoker en begunstiger van alle deze onlusten is geweest.

En als nu nader gelezen zijnde de missives van den fungerenden Resident te Cheribon d.d. 14, 19, en 21 Juli l.l. N°s. 49, 50 en 51, vermeld bij de notulen van den 28en Juli N°. 12, van den 12n en 19n Februari l.l. N°. 23 en 29, vermeld bij de notulen van den 14n Maart l.l. N°. 23 i en k; mitsgaders de missives van denzelfden ambtenaar van den 18, 21 en 23 Februari l.l. N°s. 28, 30 en 31, 1, 6, 9, en 10 Maart l.l. N°s. 35, 37. 38 en 39, alle dienende tengeleide van verklaringen van geapprehendeerde rustverstoorders, of behelzende rapporten omtrent dezelve en nog niet bij de notulen opgenomen.

Is goedgevonden en verstaan:

1°. Al de stukken bij C.C.G.G. over te brengen „met voorstel

---

[1] Bijlage II op bl. 357.

[2] Op bl. 353.

om een nader onderzoek in deze zaak te doen institueren, en en dezelve verder zoodanig te behandelen, als Commissarissen Generaal zullen dienstig oordeelen".

2°. Alsnu bij missive van dezen datum N°. 143 den Minister het militair rapport, bedoeld in de notulen van 19 September 1818 N°. 6 toe te zenden: „met bijvoeging van hetgeen reeds tot belooning van eenige militairen en tot bestraffing van andere is gedaan, onder mededeeling wijders dat de rust voor het tegenwoordige in het Cheribonsche hersteld is, en door de apprehensie van eenige hoofden, onder welke men met grond vermoed dat zich *Bagoes Serriet* bevindt, belooft voor eenigen tijd onafgebroken te zullen voortduren, doch dat de aard der inwoners, eene gestadige waakzaamheid vereischt, als een gevolg waarvan is last gegeven tot het aanleggen eener redoute te Palimanan en dat eindelijk, ofschoon de oorzaken van deze gestadige woelingen nog niet volledig bekend zijn, men echter als vast mag stellen, dat eene onverklaarbare en vrij algemeene dweepzucht onder de Cheribonsche Javanen een der voornaamste reden van dezelve is".

3°. Res^t. gemachtigd om de *f* 2200 voor de uitlevering van *Bagoes Serriet* toegekend, aan de rechthebbenden uit te keeren.

4°. Res^t. opgedragen: „om Sultan Sepoe in gepaste termen namens het Gouvernement te bedanken voor den ijver waarmede hij bij deze gelegenheid, de oogmerken der Politie, tot herstelling der rust, heeft helpen bevorderen".

INHOUDSOPGAVE.

BIJLAGEN.

DE TO RONGKONG IN MIDDEN-CELEBES.

DOOR

Dr. ALB. C. KRUYT.

Enkele maanden geleden maakte ik met den Heer J. Kruyt een reis in het westelijk deel van Midden-Celebes. Het doel van dezen tocht was onder meer om gegevens te verzamelen omtrent een vroegere cultuur, welke bij de daar wonende stammen mocht hebben bestaan, ten einde op deze wijze door vergelijking te kunnen bepalen, welken invloed de immigranten, die blijkens de overleveringen en de steenen oudheden, welke in verschillende deelen van Midden-Celebes gevonden worden, in dit land moeten zijn binnengedrongen, op de oorspronkelijke bewoners van het land hebben gehad. De resultaten van deze reis en van meer dergelijke tochten met betrekking tot pasgenoemd vergelijkend onderzoek hopen we later te publiceeren. Maar wij hebben bij ons onderzoek zooveel gegevens bijeen kunnen brengen, die niet van dadelijk belang zijn voor het pas medegedeelde doel, dat ik besloot een en ander in een paar afzonderlijke opstellen openbaar te maken.

In alle dorpen waar wij langeren tijd verbleven, heb ik naar dezelfde zaken onderzoek gedaan, zoodat ik wel eenige zekerheid omtrent het medegedeelde heb gekregen. De meeste inlichtingen hebben we ontvangen aan den bovenloop der rivier, zoodat het wel mogelijk is, dat de gewoonten van de To Rongkong benedenstrooms hier en daar zullen verschillen, te meer daar deze lieden tot den Islam zijn overgegaan. De invloed, dien deze overgang heeft gehad, moet echter gering zijn, daar honden- en varkensoffers bij deze menschen nog worden gebracht, al wordt het vleesch dezer dieren niet meer gegeten. Als tolk bij onze onderzoekingen heeft dienst gedaan de Heer P. Kare, wegopziener te Masamba. Van den Heer Waworoentoe, die drie jaar lang als Bestuursassistent onder de To Rongkong heeft gewoond, heb ik enkele mededeelingen ontvangen omtrent de rechtspraak dezer lieden.

Het landschap Rongkong ontleent zijn naam aan de groote rivier, die een samenvloeiing is van talrijke bronrivieren in het zuidwestelijk gedeelte van Midden-Celebes. Zij voert haar water eerst in zuidoostelijke richting door het gebergte heen, om daarna, als ze in de groote vlakte van Loewoe is aangekomen, in meer zuidelijke richting voort te gaan.

De eenige aangelegde weg, die toegang geeft tot dit bergland, loopt langs den rechteroever van deze rivier. Aan dezen weg liggen niet veel dorpen; de meeste nederzettingen vindt men op eenigen afstand van de groote rivier. Het meest bevolkt is het bronnengebied van de Rongkong, een plateau van gemiddeld 1500 M. hoogte. Daar zijn de dorpen geschaard om de hoofdnederzetting Limbong, zeker wel het grootste dorp der To Rongkong.

In de dichter bij de laagvlakte gelegen dorpen zijn de inwoners tot het Mohammedanisme overgegaan, maar boven het dorp Tandoeng is men tot nu toe Heiden gebleven.

De To Rongkong zijn een afdeeling van de Sa'dan-Toradja's, die zich van den moederstam hebben afgescheiden, en een andere woonplaats hebben opgezocht. De overlevering omtrent deze verhuizing is nog zoo levendig en algemeen bekend, dat wij moeten aannemen, dat het nog niet zoo heel lang geleden kan zijn, dat dit land bevolkt is.

De aanvoerder van de immigranten was een zekere Lalong. Hij schijnt den ouden weg gevolgd te hebben, toen hij uit zijn land trok, en zich dicht bij de vlakte vestigde. Van hier uit trokken zijn nakomelingen weer de bergen in, en zij volgden daarbij het stroomgebied van de Rongkong. Zij hebben steeds de betrekkingen met hun stamland onderhouden en het pad dat van Limbong naar Baroepoe voert, wordt veel begaan.

Een omstandigheid welke er mede op wijst, dat de afscheiding der To Rongkong nog niet zoo heel lang geleden heeft plaats gehad, is dat de taal die de Rongkongers gebruiken, volgens den taalgeleerde Dr. H. van der Veen, zelfs niet dialectisch van het Sa'dansch verschilt.

De afscheiding moet ook hebben plaats gehad, vóór de Sa'dan-Toradja's een nieuwe cultuur hadden overgenomen, zich voornamelijk typeerende in een zeer uitgebreiden doodencultus. Niets hiervan is te merken bij de To Rongkong. Ook de ondeugden van dobbelen en hanengevechten, welke met die nieuwe

cultuur hun intrede in het Sa'dan-gebied hebben gedaan, zijn den Toradja's aan de Rongkong vreemd. We moeten hieruit dus wel opmaken, dat de afscheiding heeft plaats gehad vóór de algemeene doorwerking van die nieuwe cultuur. Het is zelfs waarschijnlijk, dat de verhuizing een gevolg is geweest van den nieuwen toestand, die door de immigranten werd geforceerd.

Ik ga op de bijzonderheden van deze verhuizing hier niet in. Eveneens zal ik mij onthouden van een nadere beschrijving van het land. Ik kan hiervoor verwijzen naar het reisverslag, dat ik met den Heer J. Kruyt opstelde, en dat is verschenen in de Mededeelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. [1])

Het dorp bij de To Rongkong vormt een eenheid, aan welker hoofd de Tomakaka staat. Waar in het stamland Tomakaka tot de benaming van een stand is geworden, heeft hij in Rongkong zijn oorspronkelijke beteekenis van «oudere» behouden, en duidt hij een titel aan. Nu heeft ieder dorp zijn Tomakaka, die voor het Gouvernement gelijk in rang zijn; maar de lieden zelven weten nog dat dorpen als Parara, Makakende, Lena, Tandoeng, Saloe, Pakoe, Boeka en Kanandede oorspronkelijke nederzettingen zijn waaruit andere dorpen zijn ontstaan. De hoofden van deze stamdorpen worden door de andere Tomakaka's steeds beschouwd als van meer aanzien zijnde. Bij het overlijden van een hunner werd steeds een menschenoffer vereischt. Officieel bestaan in Rongkong geen distrikten, maar de nederzettingeu voelen zich altijd nog als één geheel met het stamdorp, vanwaar zij zijn uitgezwermd.

Sommige dorpen hebben een Matoea kombong, een soort onderhoofd, die het eerst kennis neemt van de geschillen welke in het dorp voorkomen. Zoo mogelijk beslist hij ze ook; maar voelt hij zich hiertoe niet in staat, dan geeft hij de zaak over aan den Tomakaka, het eigenlijke dorpshoofd. Geeft nu een dorpeling een zaak bij den Tomakaka aan buiten den Matoea kombong om, dan heet dit tengkai o'bi, «over de adat heenstappen». De schuldige moest daarvoor een buffel aan den Tomakaka geven, die als tegenprestatie een varken slachtte, als erkenning dat hij den buffel ontvangen had. Vandaar de naam pantarima voor dit varken.

Ook wanneer de vorst van Paloppo, aan wien de To Rongkong

---

[1]) Dl. 64 blz. 3—16.

onderworpen waren, de menschen had laten oproepen om eenig werk voor den landsheer te verrichten, en een der opgeroepenen onttrok zich buiten voorkennis van den Tomakaka daaraan, dan had deze laatste het recht, een der buffels van den onwillige te nemen.

Onder de rechtszaken, die de Matoea kombong nu en dan te beslissen heeft komt wel eens het verplaatsen van de grensteekens der akkers voor; deze grensteekens bestaan in Dracaena-planten. Wanneer de aangeklaagde schuldig wordt bevonden aan dit misdrijf, moet hij een varken slachten, dat tamapadàng heet. Is de schuldige daartoe niet genegen, dan nemen de hoofden (Tomakaka) een buffel van hem, en slachten weer als tegenprestatie een varken. De buffel eigenen de Tomakaka zich niet toe, maar hij wordt bewaard. Wanneer dan een der dorpsgenooten met een buffel werd beboet, en hij was niet in staat deze boete te betalen, dan werd daarvoor het bewaarde dier genomen. (Mededeeling van den Heer Waworoentoe).

Diefstal komt onder de To Rongkong weinig voor. Men maakt onderscheid tusschen gewoon wegnemen van iets, dat aan een ander toebehoort, en diefstal gepaard met inbraak In het eerste geval wordt de schuldige alleen veroordeeld tot het teruggeven van het gestolene of de waarde er van. Heeft de dief echter een kist geopend en daaruit iets weggenomen, of is hij in een rijstschuur gebroken om van den inhoud te nemen, dan moet hij een buffel betalen. Is de waarde van het gestolene meer dan de prijs van den buffel, dan moet het ontbrekende worden bijgepast. Wanneer de bestolene den buffel ontvangen heeft, moet hij een varken slachten, dat pantarima heet. (Mededeeling van den Heer Waworoentoe).

Kon een zaak eertijds niet worden uitgemaakt, dan werd gebruik gemaakt van een godsoordeel, dat in duiken bestaat, en dat den naam draagt van silaoenan owai.

Verder vindt men in elk dorp nog een Siadja en een Pongarong, die vooral in de Boven-Rongkong, te zamen met den Tomakaka het dorpsbestuur uitmaken, De Siadja zou men de rechterhand van het dorpshoofd kunnen noemen, en ik vermoed, dat hij nu en dan geheel de plaats van den bovengenoemden Matoea kombong inneemt. Hij is de man die de adat kent, en die het hoofd helpt bij het beslissen van geschillen. De werkzaamheden van den Pongarong bepalen zich tot alles wat op den landbouw betrekking

heeft. Wanneer beneden over het akkerwerk van de To Rongkong gesproken wordt, komt de taak van den Pongarong vanzelf ter sprake. Bij de offers die moeten worden gebracht, kan de Siadja den Pongarong vervangen.

De Tomakaka woont gewoonlijk in het grootste huis van het dorp, dat er ook aanmerkelijk steviger uitziet, dan de andere woningen. Dit is ook niet te verwonderen, want deze woning is het clan-huis, de banoea katongkonan, dat door de inwoners van het dorp gezamenlijk wordt opgericht en onderhouden. Bij de oprichting worden bij tijden een varken en een kip geslacht, waarvan het bloed op de palen en balken wordt gesmeerd. Onder de steenen, waarop de palen rusten, werd niets gelegd. Bij verschillende gelegenheden, zooals bij het begin van den rijstplant, bij een epidemische ziekte, komen de leden van de gemeenschap in het clan-huis te zamen om te offeren, en de goden aan te roepen.

Merkwaardig vooral is deze woning als vrijplaats voor lieden, die den dood verdiend hebben. Wanneer een der leden van de gemeenschap iets heeft gedaan, waarvoor hij zou mogen worden gedood, en hij weet in de banoea katongkonan te vluchten, dan is hij zijn leven zeker. In zulk een geval werd een buffel geslacht en de misdaad van de gevluchte werd met een boete afgedaan. Was de schuldige een vrije dan betaalde hij een buffel, was hij een slaaf, dan kon hij volstaan met een lap oud katoen, dat den naam draagt van mawa. Voor slaven werd de boete natuurlijk gewoonlijk door hun meester voldaan.

Drong de vervolger ook in het clan-huis door, al was het niet met de bedoeling om te dooden, dan maakte hij zich aan een groot misdrijf schuldig, waarvoor hij een buffel als boete moest geven. [1])

Het verschil tusschen slaven, kaoenan, en vrijen schijnt bij de To Rongkong niet zoo groot te zijn als bij de Sa'dan-Toradja's.

---

[1]) Dit asylrecht van eenige woning hebben wij tot nu toe bij geen ander volk van Midden-Celebes gevonden. Bij de Kajans van Borneo schijnt zoo iets wel te bestaan Zooals de meeste dezer Dajakstammen wonen de Kajans in een lange woning. Het is verboden in dat huis iemand te dooden. Zoo vertellen Hose en Mc Dougall, dat het een Kajan vrij staat zijn slaaf te dooden, tenzij hij zulks doet in het huis, waardoor hij zich aan een ernstig vergrijp zou schuldig maken. Is bijvoorbeeld een amokmaker in het huis gevlucht, dan mag men hem daar niet dooden. Door een slag tracht men hem bewusteloos te maken, waarna men het lichaam naar buiten sleept en den schuldige daar afmaakt. (The Pagan Tribes of Borneo. II, 200).

Of het is misschien juister gezegd: dit verschil valt niet zoo op. In het algemeen maken de To Rongkong denzelfden democratischen indruk op ons als vele stammen in het Pososche. Een paar maal deed ik een Tomakaka de vraag of hij meende, dat de slaven van andere afkomst zijn dan de vrijen; maar beiden antwoordden, dat zoowel slaven als vrijen van gelijke afkomst zijn.

Al moge dan de maatschappelijke afstand tusschen den slaaf en zijn heer niet zoo groot zijn als bij den moederstam, de Sa'dan-Toradja's, toch is de bijgeloovige eerbied, dien de slaaf voor zijn meester heeft, zeer groot. Hij zal bevoorbeeld nooit uit de nap van zijn meester drinken, of diens eetgerei gebruiken. Wil hij eenigen drank of eenig voedsel, dat zijn meester heeft overgelaten, nuttigen, dan zal hij dit eerst in zijn eigen bakje overdoen. Een kaoenan zal oppassen niet met den rug naar zijn meester gekeerd te gaan zitten; hij zal zich hoeden op diens slaapmat te trappen, of om te spreken voordat de heer het woord tot hem heeft gericht. Maakt hij zich aan een of ander van het genoemde schuldig, dan zou hem een ongeluk kunnen treffen (ma'boesoeng); gewoonlijk zwelt de buik van den slaaf op na een dergelijke veronachtzaming van den eerbied voor zijn heer. Eenig middel om de funeste gevolgen van zulk een vergissing te niet te doen wist men ons niet op te geven. Alleen wanneer een slaaf tot de ontdekking komt, dat hij onwetend eenig eet- of drinkgerei zijns meesters heeft gebruikt, is een bekentenis voldoende om hem voor de gevolgen van zijn vergissing te vrijwaren. Het voorwerp dat de slaaf heeft gebruikt, wordt weggeworpen.

De wijze waarop de To Rongkong hun woningen bouwen, verschilt vrij veel van die waarop hun stamverwanten, de Sa'dan-Toradja's dit doen. De onderbouw is nagenoeg dezelfde: de palen rusten op platte steenen; in deze palen zijn op geregelde afstanden gaten gebeiteld, waardoor dwarshouten zijn gestoken, die eenige stevigheid aan den onderbouw geven, en tegelijkertijd de gelegenheid aanbieden buffels onder de woning te stallen. De eigenaardige vorm van de Sa'dan huizen met hun zadelvormige daken, die onwillekeurig aan een vaartuig doen denken, vindt men in Rongkong niet. De huizen zijn versierd met in hout uitgesneden karbouwenkoppen en -horens. Van de geslachte dieren worden de horens in het huis bewaard, maar de onderkaken en de rotan ringen (e n o b a l o e l a n g), waaraan de dieren gebonden waren

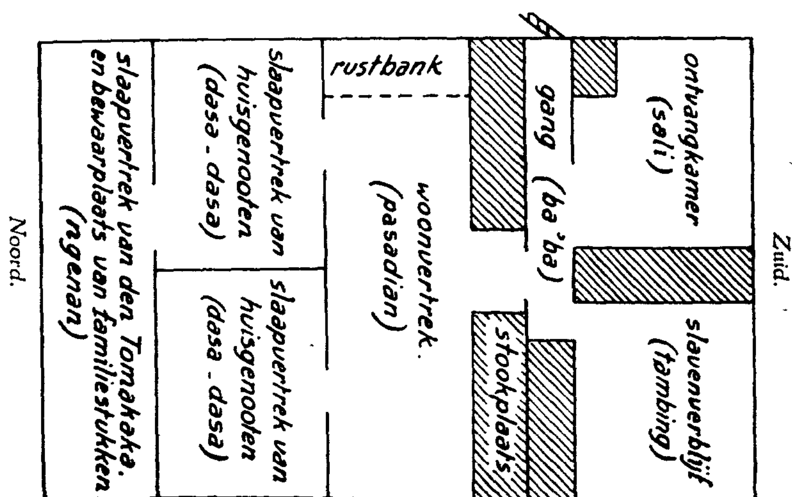
toen ze werden gedood, worden onder de woning bijeengebracht.

Bij het bouwen van een clan-huis of banoea katongkonan wordt er op gelet, dat de nok van het dak in de richting Noord-Zuid loopt. De ingang der woning is dan tegen het Noorden. Bij de gewone woonhuizen volgt men een anderen regel: daarbij volgt de nok den loop van de rivier. Dit is zeer verklaarbaar, waar deze lieden de rivier volgende steeds dieper het binnenland in zijn gedrongen, en de nok wijst naar de plaats vanwaar men is gekomen.

Alleen in het dorp Limbong troffen wij rijstschuren aan, die met dezelfde kleurige en rijke versieringen waren uitgerust als de voorraadshuisjes in het Sa'dan-gebied, maar bij navraag bleek, dat lieden uit het stamland dit snijwerk waren komen aanbrengen. De To Rongkong hebben deze kunst dus waarschijnlijk bij hunne verhuizing niet meegebracht.

Een enkele woning vonden wij in Limbong, die op overeind gezette steenen van 1 Meter hoogte als palen was gebouwd. Dit huis behoorde toe aan een gewoon dorpeling.

De inwendige inrichting der woning is ook samengestelder dan die bij de Sa'dan-Toradja's, ofschoon de drie afdeelingen in de huizen der laatstgenoemden ook bij die der To Rongkong zijn te herkennen. Om een denkbeeld van die inrichting te geven voeg ik hierbij de plattegrond van de woning van den Tomakaka van Limbong. De teekening spreekt voor zichzelf.

Plattegrond van de woningen van Tomakaka van Limbong.

De dorpen zijn niet groot; meer dan tien huizen vindt men zelden op één plaats. Alleen Limbong is een groot dorp, ook merkwaardig omdat het op terrassen gebouwd en van aarden wallen voorzien is. Deze voorzorgsmaatregelen tegen een vijand heeft men bij dit dorp zeker noodig geacht, omdat de plaats het meest vooruitgeschoven is in deze streek. Men verzekerde ons echter, dat Limbong nooit aan eenigen vijandigen aanval had bloot gestaan. De To Rongkong zijn een weinig krijgshaftig en oorlogszuchtig volk. Wij kunnen wel aannemen, dat ook de Sa'dan-Toradja's dezen vreedzamen trek hebben gehad, voordat zij door hunne vorsten aan oorlogvoeren werden gewend.

Te Limbong bezochten wij de ijzersmederij, want ook de To Rongkong doen veel aan ijzersmeden, ofschoon niet in zoo groote mate als de To Seko. In de bergen om Limbong heen moeten veel ijzerhoudende lagen voorkomen, en volgens een mijningenieur, die deze streek bezocht, moeten die lagen zich als een aaneensluitend geheel over een groote oppervlakte uitstrekken. Evenals in de Posso-streek is het ijzersmeden na de komst van het Gouvernement in verval geraakt. De moeite aan het graven naar ijzererts verbonden weegt niet op tegen den prijs, waarvoor men zich ijzeren werktuigen kan koopen, die door Chineesche handelaars worden ingevoerd.

De smederij, porendean, te Limbong verschilt niet veel van dergelijke gebouwtjes, die elders in Midden-Celebes worden aangetroffen. Wij zagen er een grooten steen, die als aambeeld wordt gebruikt, om uit het gesmolten ijzer de slakken te hameren. Dit steenen aambeeld heet porambakan. Een kleiner, tandaran, is van ijzer, en hierop wordt het metaal tot werktuigen gesmeed. Hamer, paloe, en tang, sipi, verschillen niet van die bij de Posso-Toradja's in gebruik.

Bij het bouwen van een smederij, of het herstellen er van, worden een varken en een kip geslacht. Ook wanneer men een blaasbalg, saoean, maakt, en de houten kokers, waarin de zuigers op en neer gaan, worden uitgeboord, slacht men vooraf een hoen, en met diens bloed wordt het hout, dat uitgehold zal worden, bestreken.

Het ijzer als zoodanig schijnt bij deze menschen niet zulk een groote rol te spelen als bij de Posso-Toradja's. Een tijd waarin het verboden is te smeden bestaat niet. Alleen zijn er wel

beperkende bepalingen, met het oog op den stand van het rijstgewas. Zoo mag men bijvoorbeeld gedurende den oogst wel hakmessen en rijstsnijmesjes smeden, maar geen graafijzers. Mannen, wier echtgenooten zwanger zijn, mogen niet alleen niet smeden, maar ze moeten zich zelfs van de smederij verwijderd houden, opdat de vrucht niet daarvan eenige schadelijke gevolgen zal ondervinden. Overigens schijnt er geenerlei verbod te bestaan omtrent het aanraken van ijzer. Ook aan de lijken mag men in de doodkist ijzer meegeven.

De Rongkongsche vrouwen zijn zeer bedreven in het ikatten, een kunst die zij volgens de overlevering uit hun stamland, het Sa'dan-gebied, hebben meegebracht en onderhouden, terwijl de Sa'dan-Toradja's zelven haar niet meer verstaan. Ik zal hier niet verder over het weven uitwijden, daar de Heer J. Kruyt zijn bijzondere aandacht aan dezen tak van nijverheid onder de To Rongkong heeft gewijd, en daarover een afzonderlijk opstel zal schrijven.

Opmerkelijk is dat de Rongkongsche vrouwen haar fraaie geikatte weefsels niet in het dagelijksche leven gebruiken. Die doeken worden bewaard om er de lijken van overledenen mee uit te rusten. Zij zelven gebruiken gewone doeken, door haar zelven geweven of van de handelaars gekocht.

In den ouden tijd zouden de vrouwen hun doeken geweven hebben van de bladvezels van een boom, die veel op areca-palm lijkt, en die in Rongkong k a' d o e heet. Later is men zelf katoen gaan planten, maar toen men gemakkelijk garens in de winkels van Paloppo kon krijgen, heeft men de cultuur van de katoenplant verwaarloosd. Eerst in de jaren van den Europeeschen oorlog is men haar weer gaan aanplanten, en is het spinnen opnieuw in zwang gekomen, omdat geruimen tijd geen garens werden ingevoerd.

Van een industrie van kleedingstof van geklopte boomschors, wist men niets af, wat ook niet te verwonderen is, daar de To Rongkong de weefkunst uit hun stamland hadden meegebracht, en deze niet op een later tijdstip bij hen is ingevoerd. Toch wist men ons te vertellen, dat mannen tot nu toe wel eens schaamgordels gebruiken van de schors van den t a' r a-boom (Maleisch t e r a p), die daartoe met een stuk hout murw geslagen wordt. Verreweg de meeste mannen dragen nu nog schaamgordels van katoen.

Opmerkelijk is dat de vrouwen in het dagelijksche leven zoo weinig versierselen dragen. In de Mohammedaansch geworden kampongs dragen zij het hoofd onbedekt, maar aan den bovenloop van de rivier hebben de vrouwen gewoonlijk een band om het hoofd, die het opgenomen haar vast moet houden. Zoo'n band, tali-tali, is soms van katoen, van palmblad of het binnenste gedeelte van den bamboe. De banden van katoen zijn meermalen aardig bestikt met verschillende kleuren. Op reis zijnde hebben de vrouwen steeds een grooten zonnehoed, sarong, bij zich. De mannen dragen een hoofddoek of een van biezen gevlochten mandje op het hoofd, waardoor het lange haar wordt vastgehouden.

De vrouwen gebruiken veel de wortels van een reukgras, boenga indan. Zulk een wortel draagt men in een lapje katoen bij zich. Van deze plant wordt ook door toevoeging van kokosolie een soort reukolie gemaakt, waarmee het haar wordt ingewreven.

Wij zagen weinig kralen dragen. In Oeri vonden we een jongetje dat een halsketting van gewone kralen om had, waaronder we enkele zoogenaamde moeti sala opmerkten. Deze oude kralen heeten hier masa', en men vertelde ons, dat ze in Seko gekocht waren.

Bij ieder dorp vindt men ook een of meer steenen, gewoonlijk drie, laso batoe, «steenen penis» geheeten. Deze steenen hebben ongeveer dezelfde bedoeling als de toemotowa bij de Tontemboam in de Minahassa, ze moeten aan de nederzetting kracht en voorspoed verzekeren. Beneden kom ik nog een paar maal op deze steenen terug in verband met het koppensnellen der To Rongkong, maar overigens zal ik er te dezer plaatse niet over uitweiden, aangezien de beteekenis er van pas duidelijk in het licht kan worden gesteld in verband met het gebruik van steenen bij andere stammen. Dit onderwerp zullen we later in een afzonderlijke studie behandelen.

Evenals wanneer men in het Sa'dan-gebied reisd, wordt men ook aan de Rongkong getroffen door de bevloeide terrassen, waarop rijst wordt verbouwd. In het aanleggen van deze terrassen tegen soms steile berghellingen hebben deze menschen een groote vaardigheid. Rijst is dan ook het hoofdvoedsel en

nimmer wordt deze geplant op drogen grond. Wel heeft men nog aanplantingen van Colocasia (o e p e), casave, Turksche tarwe (d a l e), en oebi. Het verbod om gedurende drie dagen na het overlijden van een familielid rijst te eten, wijst er wel op, dat dit volk zich eertijds wel met andere gewassen dan rijst heeft gevoed, maar een rechtstreeksche herinnering aan zulk een periode heeft men niet meer bewaard.

Zooals boven reeds is opgemerkt, is het de Pongarong, die de landbouwwerkzaamheden regelt. Hij zoowel als de Siadja, die evenals de Pongarong offers aan de goden mag brengen, krijgen geen belooning voor hun werkzaamheden, maar bij iederen feestelijken maaltijd worden drie afzonderlijke porties gereed gemaakt voor het dorpshoofd (de Tomakaka), voor den Pongarong en voor den Siadja. Ook ontvangt ieder van hen een bepaald gedeelte van elk dier dat wordt geslacht, behalve van kippen. De betrekking van Pongarong en Siadja is erfelijk in de familie. Wanneer de functionaris bij zijn overlijden, of bij zijn aftreden, geen zoon heeft, of zijn zoon is voor zijn taak niet berekent, dan kan ook een neef in die betrekking worden aangesteld.

Wanneer de rijstoogst is afgeloopen, kondigt de Pongarong het k o e m a n d e p a n i t o aan, een maaltijd waarmede het oude jaar wordt afgesloten. Hij gaat daartoe den avond te voren in het dorp rond, en roept allen op om den volgenden dag bij de rijstschuur van den Tomakaka bijeen te komen. Deze schuur draagt daarom den naam van a l a n g k a s i t o e r o e s a n, de schuur waar allen te zamen komen. Op den vloer die gemeenlijk onder deze huisjes wordt gevonden, zijn inmiddels van de rijst van den Tomakaka 22 bossen neergelegd. Tien ervan worden na de feestelijkheid terzijde gelegd om als zaaipadi te dienen, terwijl de overige 12 bossen door den Pongarong als zijn aandeel naar huis worden meegenomen.

De schuur is omringd door een vluchtig opgestelde heining van bamboe, die met oude doeken, m a w a is behangen; en daarom hurken de inwoners van het dorp op den grond. Wanneer alles gereed is, roept de Pongarong of de Siadja de geesten, d e w a t a, aan, waarna hij een varken, een hoen en een hond slacht. Het vleesch van deze dieren wordt gekookt en bij den maaltijd genuttigd, die daarna plaats heeft.

Met dit k o e m a n d e p a n i t o is het oude oogstjaar afgesloten. Drie dagen daarna begint men met den aanleg van de droge

gronden, waarop de boven reeds genoemde gewassen worden aangeplant. Bij het zoeken naar een geschikt terrein voor zulk een tuin moet op verschillende dingen gelet worden. Vindt men bijvoorbeeld in de wildernis waarmee het te ontginnen stuk grond bezet is, een liaan, die in een lus is gegroeid, dan zou degeen, die dien grond bewerkte in geen enkel opzicht geluk hebben. Die lus toch zal alle goede invloeden en groeikracht verstrikken en daardoor verhinderen het veld en de bewerkers ten goede te komen. Daarom legt men een stuk hout in de lus, en slacht er en hond bij, waarvan de ingewanden aan de liaan worden opgehangen. De lus heeft dan iets om te strikken en de kracht van den geslachten hond zal verder kwaad vernietigen.

Zoo verstrijken enkele maanden waarin de terrassen onbewerkt blijven liggen. De Pongarong weet al, wanneer hij ongeveer moet beginnen met op het Zevengesternte te letten, teneinde uit den stand daarvan te kunnen bepalen, wanneer men weer moet beginnen de velden te bewerken. Het Zevengesternte draagt den naam van b o r o n g-b o r o n g; soms noemt men het m a n o e k, «vogel», ofschoon met dezen naam meer Sirius wordt bedoeld. De gordel van Orion heet t o m a l e m b a, terwijl zijn zwaard den naam draagt van m a d i k a. De laatste drie sterren, die door de Posso-Toradja's gehouden worden voor den vleugel van den haan, welke in de combinatie van Zevengesternte, Orion en Sirus wordt gezien, noemen de To Rongkong de vrouw van Borong-borong, terwijl tomalemba de slaaf van Borong-borong is, wat reeds uit den naam «drager» (pikelaar) blijkt. Manoek of Sirius eindelijk heet het hoen te zijn van den Pongarong.

De stand van het gesternte kan zoowel bij het vallen van den avond als tegen het aanbreken van den dag worden waargenomen. 's Avonds gezien moet het Zevengesternte een goed eind boven den oostelijken horizont staan om te weten dat de tijd voor het openen der akkers is aangebroken. Tegen den morgen waargenomen moet daartoe een groot deel van de bovengenoemde combinatie van sterrebeelden reeds zijn ondergegaan. Eerstgenoemden stand der sterren noemt men r a n d o e k a n d o k e, bij den tweeden spreekt men van r o m b e. Nu worden de waterleidingen nagezien. Wordt een nieuwe leiding gegraven, of dreigt een oude in te zakken, dan slacht men daarbij een hond of een hoen, soms ook een varken. Het bloed van het dier wordt in het water der leiding of op het dijkje gesprenkeld. Een deel van het bloed

wordt in een pisangblad opgevangen om daaruit te kunnen opmaken, of het dijkje voortaan stevig genoeg zal wezen om den drang van het water te weerstaan. Men kan daarop gerust zijn, wanneer zich op het bloed veel blaasjes vertoonen; blijft de oppervlakte er van glad, dan zal men nog veel last van deze leiding krijgen.

Ook de galblaas, pa'doe, van het offerdier wordt onderzocht. Is zij goed gevuld, dan is dit een gunstig teeken. Van de ingewanden en de longen van het dier, dat voorspoed heeft beloofd, wikkelt men een weinig in een blad, en klemt dit in een offerstok, welke dan op die plek in den grond wordt geplant. Zulk een offerstok, takala geheeten, is een gewoon stuk hout, dat aan het eene einde een weinig wordt gespleten, zoodat het hout in vieren is gedeeld. In die spleet klemt men dan datgene vast, dat men aan de geesten, dewata, wil offeren.

Het hoofd van Baropa (Lemo), een nederzetting van To Rongkong, die samenwonen met lieden van Seko, vertelde ons, dat bij hen de ingewanden van den hond, die bij het begin van het akkerwerk wordt geslacht, in het rijstveld wordt begraven.

De buffels, die tot nu toe vrij hebben rondgeloopen, worden weer in den stal onder de woning saamgebracht, want zij zullen nu hunne diensten moeten verleenen bij het ploegen. Daar wordt een plechtigheid aan hen voltrokken, die aan de dieren de noodige kracht moet geven voor het werk dat hen wacht, en hen tevens moet beschermen tegen de kwade invloeden, die door het omwoelen van de aarde loskomen. Deze plechtigheid heet ma'sarampoe, en heeft plaats bij de banoea katongkonan, het clan-huis.

Aan den hoofdpaal van deze woning, naar het Oosten, waar zich tevens de ingang tot de stal bevindt, zijn drie beang-stengels (een soort riet, Miscanthus Japonicus Anderson) vastgebonden. Deze beang noemde men «het onkruid bij uitnemendheid der dewata». Verder hangen aan dien paal twee kleine bamboekokertjes, één met kippebloed en één met varkensbloed; een kokosdop met rijstemeel, en een bamboe met water. Het meel in den kokosdop wordt met de twee soorten van bloed en met water vermengd, en daarbij worden nog een aantal kruiden gevoegd, waaraan alle Toradja-stammen een heilzame werking toeschrijven, zooals de soemanioe, riwoe-riwoe (riwoe is duizend, de kracht ligt dus in den naam van de plant, die in

staat is duizenden te verwekken); tabang (Dracaena terminalis), tile (Andropogon helepensis Stapf, een rietsoort, die veel bij godsdienstige plechtigheden wordt aangewend); kadangsoele; poeloe-poeloe (de kracht hiervan ligt weer in den naam: «kleven»; de levenskracht van mensch, dier of gewas zal aan den eigenaar er van blijven kleven, niet weggaan); iko masapi (Eranthemum Malaccense C. B. Clarke; het geheim van dezen halfheester ligt in zijn onverwoestbare levenskracht).

Van dit mengsel wordt iederen buffel met een kwast van kippeveeren een weinig op het voorhoofd gestreken. In de bladeren van het beang-riet wordt het offer aan de geesten, dewata, geknoopt; een stukje van alle onderdeelen van het varken en de kip, die bij deze gelegenheid worden geslacht, en wat gekookte rijst, alles in een blad gewikkeld. Dan heeft daar een gezamenlijke maaltijd plaats; de gespleten bamboes, waarin het vleesch van de offerdieren gestoofd is, worden aan den voet van meergenoemde huispaal opgestapeld. Dat juist beang-stelsels bij deze plechtigheid worden gebruikt, moet volgens de menschen hierin verklaring vinden, dat deze rietsoort talrijke spruiten naast zich doet opgroeien, en dat men dus hoopt, dat de veestapel op dezelfde wijze in aantal zal toenemen.

De Pongarong is de eerste die zijn akker beploegt. Zijn ploeg, tengko, laat hij driemaal door zijn veld heen en weer trekken.

Voor deze gelegenheid zijn weer alle inwoners van het dorp bijeen gekomen tot het houden van een plechtigen maaltijd. De Pongarong slacht daarbij een hoen, als offer aan de geesten, dewata. Van dit hoen (en het volgende geldt van alle offers, waarbij een kip voor de goden wordt geslacht) worden eenige veeren in den bovenbeschreven offerstok, takala, geklemd, en daar ter plaatse in den grond gestoken. Den dag volgende op deze plechtigheid gaat ieder zijn eigen akker beploegen. Is het ploegen afgeloopen, dan worden de akkers geëgd, iëpa, waarbij geenerlei plechtigheid plaats heeft.

Bij dit werk, en bij andere werkzaamheden op den akker, is men gewend elkaar te helpen; dit heet kesaro «met loon». De eigenaar van den akker verplicht zich aan hen die bij hem komen werken te eten geven, en om op zijn beurt ook hen te helpen, die bij hem zijn geweest. Als toespijs bij de rijst wordt bij zulk een gelegenheid vaak een hond geslacht. Het komt ook voor, dat men afspreekt elkaar te komen helpen zonder daarbij voor

een maaltijd te zorgen. Dit heet dan sisaro, «elkaar huren, elkaar loon geven».

In dezen tijd hangt natuurlijk veel van het weder af. Wanneer de regen zich laat wachten wordt een kip geslacht, en de goden, dewata, worden aangeroepen om regen te geven. Regenstormen (oeran bara) worden ook zeer gevreesd. Men zegt, als zulk een storm losbreekt, dat een Tomakaka weldra zal sterven. Om dit onweer te bezweren werpt men vuur naar buiten, en de talikoeran (het lendejuk van het weeftoestel) wordt in de deuropening opgehangen.

Wanneer de akkers zijn toebereid, wordt de rijst uitgezaaid. Bij uitzondering worden in Rongkong kweekbedden aangelegd. Het zaad wordt dadelijk op de akkers uitgestrooid, waarbij het vooraf niet eerst met zand of aarde vermengd wordt, opdat het zich beter zal kunnen verspreiden. Hierdoor hebben de terrassen der Ronkongers met de daarop groeiende rijstplanten een slordig aanzien. Waar het gewas te dicht op elkaar staat, trekt men een aantal rijstsprietjes uit om die over te planten op plekken, waar te weinig van het zaad is neergekomen of ontkiemd. Een plechtigheid van algemeenen aard heeft bij het zaaien niet plaats, maar ieder richt een maaltijd voor zichzelf aan bij gelegenheid dat op zijn veld wordt gezaaid. De gewone man slacht daarbij een hoen, maar de drie meergenoemde leden van den dorpsraad geven daarbij een varken.

Eenige verbodsbepaling wordt bij dit uitzaaien niet in acht genomen. Wanneer iemand, die met dit werk bezig is, bericht krijgt van het overlijden van een familielid, mag hij zich niet naar het sterfhuis begeven dan nadat de geheele akker is bezaaid. Het mandje, baka, waarin de zaairijst is geweest, mag men niet omgekeerd (met de opening naar beneden) op den grond zetten, want dan zal het gezaaide niet uitkomen, maar in den grond bederven.

Gedurende het groeien van de rijst heeft men weinig verbodsbepalingen in acht te nemen. Men moet oppassen om niet te dicht bij de plaats waar het water op den akker komt, zijn gevoeg te doen, omdat het gewas daarvan nadeelige gevolgen zou ondervinden.

De Pongarong en de Siadja mogen zich in dezen tijd niet meer naar andere plaatsen begeven, maar moeten zooveel mogelijk in het dorp blijven. Deze twee waardigheidsbekleeders toch, staan

in bijzondere betrekking tot de rijst, zij zijn min of meer verantwoordelijk voor de akkers van het geheele dorp, en wanneer door hun heengaan ook de groeikracht der rijst niet meer in het dorp wilde blijven, zou er niets van het gewas terechtkomen. En als het eens mocht voorkomen, dat Pongarong of Siadja elders moest heengaan, dan moet hij thuisgekomen een varken slachten, dat door de dorpsbewoners gezamenlijk wordt genuttigd. Door dit offer zullen de vreemde invloeden, die op den vasthouder van de rijst hebben ingewerkt, of die hij van zijn bezoek aan een andere plaats heeft meegebracht, onschadelijk gemaakt worden.

Gedurende dezen wachttijd moet men zooveel mogelijk de graven der dooden vermijden, vooral geen hout in de buurt er van kappen. Heeft iemand zich daaraan schuldig gemaakt, dan moet het daaruit voortkomende kwaad vernietigd worden door het slachten van een varken, i p a t a m a n p a d a n g heet dit. Nog erger wordt het als vuur het hout of het gras op de graven heeft verbrand. Om dit kwaad onschadelijk te maken, zijn twee varkens noodig, waarvan één aan den avond van dien dag wordt geslacht, en het andere den volgenden morgen het leven laat. Dit tweede dier wordt waarschijnlijk gedood als erkenning dat het kwade, door het branden ontstaan inderdaad is weggenomen, en daarom draagt het den naam van p a n g a k o e t a n a p a d a n g. Bij de Mohammedaan geworden To Rongkong mag men in dezen tijd geen steenen stapelen op een graf, zooals de Boegineezen gewend zijn voor hun dooden te doen.

Men mag niet aan zijn huis of aan de rijstschuur werken. Waarschijnlijk heeft deze bepaling ten grondslag: er is nog niets van het gewas om dit in huis of schuur op te bergen, en ge maakt al een en ander daarvoor gereed; ge zult zien dat er dan juist niets zal zijn om op te bergen. Deze zelfde gedachte zal ook ten grondslag liggen aan het verbod om in dezen tijd een p a' b e l o a n - f e e s t te gaan bijwonen. Dit p a' b e l o a n toch wordt steeds na afloop van den rijstoogst gevierd, en als men daarheen ging, zou men doen, alsof in zijn dorp de oogst was afgeloopen, terwijl er nog niet eens aan begonnen is.

Eerst wanneer de rijst «zwanger» wordt, vrucht begint te zetten, moeten weer allerlei voorschriften in acht genomen worden. Dit is een tijd van groote spanning, want ieder is verlangend te zien of de aar gevuld zal zijn als ze uitkomt, dan

wel of het gewas alleen looze aren zal voortbrengen. In de eerste plaats nu moet het dorp gereinigd worden, dat wil zeggen: alle kwaad (en daaronder verstaat men in de eerste plaats ongeoorloofde huwelijksgemeenschap) moeten de menschen van zich afdoen, of op de eene of andere wijze te niet doen, opdat dit «kwaad» geen schadelijken invloed zal kunnen uitoefenen op de vruchtzetting en op het rijpen der aren.

De plechtigheid van het wegdoen van alle kwaad heet paperompon. Elk die eenig «kwaad» heeft gedaan, bekent dit aan den Pongarong. Het heele dorp verzamelt zich weer bij de alang kasitoeroesan, waar de Pongarong een hoen aan de geesten offert, en men een gezamenlijken maaltijd houdt. Van alle deelen van het hoen wordt weer een klein stukje in een blad gewikkeld, en in den offerstok, takala, gestoken. Den volgenden dag heeft dan het ma'dasi'sing plaats, waarbij ongeveer hetzelfde gebeurt als bij het pas beschreven paperompon. De bedoeling van deze plechtigheid is om alle toegangen tot de akkers af te sluiten voor allerlei kwade invloeden, die het gewas zouden kunnen verderven.

Is men van deze plechtigheid thuis gekomen, dan roept de Pongarong in het dorp uit, dat over drie dagen de verbodsbepalingen, de pemali's, van kracht zullen zijn. Ieder, die om de eene of andere reden het dorp wil verlaten, bijvoorbeeld om zich voor langeren tijd naar een andere streek te begeven, moet zich in die drie dagen verwijderen: want na afloop van dien tijd mag niemand meer gedurende eenige dagen binnen het dorp en zijn omgeving komen, of zich daaruit verwijderen.

Na afloop van de drie dagen roept de Pongarong nog eens in het dorp uit, dat ieder zich voortaan aan de pemali-voorschriften heeft te houden.

Het is een heele lijst, die pemali's, en er zullen er zeker nog heel wat meer zijn, dan men ons heeft opgenoemd. Een pemalivoorschrift waarmede de Bestuursambtenaar al spoedig bekend wordt, is dat in dezen tijd op geenerlei wijze de grond mag worden omgewerkt; het gevolg hiervan zou zijn dat de muizen bij scharen uit den grond zouden komen, en de rijst opeten. Dit voorschrift beteekent voor het Bestuur, dat in dezen tijd niet aan den weg gewerkt kan worden, waarbij grondverzet noodig is; men bepaalt zich dan tot het onderhouden van den weg, het kort houden van het onkruid, het herstellen van bruggen en dergelijke.

Levend hout mag in dezen tijd niet geveld worden, want dit zou ten gevolge hebben, dat iemand uit het gezin van den verbodsovertreder zou komen te sterven. Geen water mag op den haard worden uitgestort, omdat het gewas daardoor zou sterven. Geen bamboe mag worden verbrand, want dan zouden de rijstplanten verwelken. Een eigenaardig voorschrift is ook, dat in dezen tijd geen regenmatje, boroe, mag worden gebruikt; waarschijnlijk meent men, dat door het bij zich dragen van zulk een regenscherm de regen wordt aangelokt, terwijl men juist wenscht dat het droog zal blijven. Gedurende den nacht mag men geen leven maken, vooral geen rijst stampen, want dit zou de muizen wakker maken, en in het veld brengen. Kleeren mag men niet uitspoelen of wasschen, touw mag niet worden gedraaid. Dat kalkbranden en een bijennest uitrooken verboden zijn, zal wel zijn grond hebben in de hitte die daarbij ontwikkeld wordt, en die schadelijk kan worden voor het gewas. Op de gedachte, dat de rijst in de war zal raken, en daardoor niet of niet goed zal uitkomen, moet weer het verbod berusten om een graafijzer, peboea' vast te houden; deze werktuigen toch worden gebruikt bij het toebereiden van den akker, om het zaad te ontvangen, terwijl men nu juist op de vrucht wachtende is.

Al deze pemali-voorschriften moeten een aantal dagen in acht genomen worden; te Oeri zei men ons gedurende drie dagen; in Limbong hield men het zeven dagen vol. Na afloop van dezen pemali-tijd gaat men overal de akkers schoonmaken, ma'pata. Dit schoonmaken bestaat echter alleen hierin, dat men de kanten der velden van onkruid zuivert.

Hierbij heeft nog het m'arampang plaats, waarbij alle dorpsbewoners op een en denzelfden dag op elken akker een hoen moeten slachten. Heeft iemand bijvoorbeeld vier akkers, dan verricht de man deze plechtigheid op het eene veld, zijn vrouw op het tweede, en naar de beide andere worden verdere leden van het gezin gezonden, want ook kinderen moeten dit werk doen. Met het bloed van het hoen wordt het gewas op verschillende plaatsen bestreken, en de veeren er van hangt men hier en daar aan de buitenste rij rijstplanten, waarbij men den akker van rechts naar links gaande omloopt, op deze wijze een magischen kring om zijn veld trekkende, waardoor alle kwade invloeden, die van buitenaf komende de rijst zouden kunnen bederven, worden afgeweerd. In den nacht die op dit ma'rampang volgt,

moeten weer alle pemali-voorschriften, die boven zijn genoemd, in acht worden genomen. Ten slotte heeft weer een feestelijke maaltijd bij de meer genoemde alang kasitoeroesan plaats, waarbij een hoen en een varken worden geslacht, en dan pas mag met het snijden van de rijst een aanvang worden gemaakt.

Op iederen akker zijn een aantal kleine molentjes aangebracht, die door den wind aan het draaien gemaakt, een piepend geluid geven. Ze moeten dienen om de rijstdiefjes te verjagen, en dragen den naam van kaloenteba.

Terwijl men aan het rijstsnijden is, mogen geenerlei onbehoorlijke woorden worden geuit. Dit voorschrift moet men ook later in acht nemen bij het opschuren van de rijst. Het mesje waarmee de rijst gesneden wordt, heet rangkapan.

Bij elke rijstschuur, alang, is een open plek, die elk jaar, voordat men met het snijden der rijst begint, zorgvuldig schoongemaakt wordt. Daarop worden de rijstbossen, die geoogst zijn, te drogen gelegd. Zulk een droogveld heet toesang. Voor terrassen, die wat te ver van het dorp zijn gelegen, om de gesneden rijst elken dag daarheen te kunnen brengen, zijn dergelijke droogvelden in de buurt aangelegd.

Wanneer de akker geheel is afgedroogd, richt de eigenaar een kleinen maaltijd aan. Vóór men overgaat tot het stampen van de daarvoor benoodigde nieuwe rijst, wordt een hoen geslacht, met welks bloed de te stampen rijst en de haard wordt aangestreken. Aan dit feestje nemen alleen de huisgenooten deel, maar men is wel gewoon om porties eten te zenden aan de in de nabijheid van den feestgever wonende gezinnen. Zoolang niet alle rijst is afgeoogst, mag men daarvan niet naar buiten verkoopen.

Vóór de rijst in de schuur zal worden opgeborgen bespuwt men ze met fijngekauwden laia (gemberwortel), en sa'akoe, een plant die ik niet weet te definieeren. Men zegt dit te doen opdat de geesten den voorraad niet op de eene of andere wijze zullen verderven, of de hoeveelheid rijst te snel zal afnemen. Men onderstelt toch, dat er geesten zijn, die van de rijst komen weghalen; die geesten worden bij deze gelegenheid ook aangeroepen, en hun wordt verzocht elders heen te gaan. Met hetzelfde doel worden de bladeren van de lansat, van de lemon en van de tagari in de schuur opgehangen. De kracht van eerstgenoemde bladeren is gelegen in het groote aantal vruchten, dat de lansat gewoonlijk voortbrengt; aan de lemon wordt in den geheelen

Archipel geesten- en allerlei kwaad afwerende kracht toegeschreven; de tagari is een plant, die in geheel Midden-Celebes een belangrijke rol speelt bij allerlei animistische en dynamistische gebruiken.

Tijdens of na afloop van den oogst ging men er in den ouden tijd dikwijls op uit, om een kop te snellen, ten einde het ma'boea of het ma'belo-feest te kunnen vieren. Na een jaar van mislukking van het gewas, deed men bij den aanvang van het nieuwe plantseizoen wel eens de belofte zulk een feest te zullen vieren, wanneer de oogst ditmaal mocht gelukken. Want ook bij de To Rongkong wordt het koppensnellen in nauw verband gebracht met den rijstbouw, en men zegt ronduit, dat de rijstoogst niet zou gelukken, wanneer men geen koppen snelde.

De oude Tomakaka van Kanadede, Ne'Awang, vertelde ons, dat toen hun voorvader Lalo-lalo nog in het benedenland woonde, de To Rongkong de benoodigde menschenhoofden te Pantilang gingen halen. Dit Pantilang ligt thans aan den grooten weg Masamba—Wotoe. Daar ongeveer is de grens tusschen het taalgebied van het «tae» en dat van het «bae'e (are'e, ae'e, iba). De To Rongkong haalden dus eertijds de hoofden bij de To Lewonoe, die tot de Bare'e-sprekers behooren. Nadat deze Lalolao echter naar Parara was verhuisd, strekte men zijn tochten uit naar het Mamoedjoesche, en ging men hoofden halen te Lotong. De lieden uit die streek kwamen nimmer in het Rongkongsche om wraak te nemen. Ook haalde men ze wel eens in Rioe, in het Sa'dan-gebied; maar dit gebeurde alleen, wanneer de To Rongkong eenig geschil hadden met de inwoners van Rioe, daar beide stammen aan elkaar verwant zijn. Gewoonlijk ging men er met kleine troepen van ongeveer tien personen op uit; de aanvoerder droeg den naam van toempoe laoe, «de meester van den tocht». Bij zulk èen onderneming werd vooral acht geslagen op het geschreeuw van de seke, een vogel die in het Pososche kere-kere wordt genoemd, naar het geluid dat hij voortbrengt. Liet de vogel die dit kere-kere hooren dan kon men niet op geluk rekenen, wel wanneer hij seke-seke riep.

Terwijl een troep uit snellen was, mochten de echtgenooten der deelnemers niet overdag slapen, geen kleeren wasschen, niet met iets slaan, ze mochten niet weven, het hoofdhaar losmaken, geen dieren roosteren, noch met de beenen languit zitten. Pemali

m o e s o e werden deze verbodsbepalingen genoemd. In de woning van iemand die er op uit getrokken was, mocht het vuur niet uitgaan; de slaapmatten moesten 's morgens dadelijk opgerold worden, opdat niemand er op zou kunnen trappen. Niemand mocht zich in zulk een woning in de gang neerzetten, niets uit dat huis mocht aan anderen worden gegeven, zelfs geen vuur. Wanneer een dezer voorschriften niet in acht genomen werd, zouden de strijders de nadeelige gevolgen daarvan ondervinden.

Om te weten te komen of een der uitgetrokkenen gewond of gedood was, had men de volgende wijze van wichelen: een groote scherf van een gebroken kookpot werd te vuur gezet; als dit potstuk goed heet was, nam men een aantal ongestampte rijstkorrels tusschen de vingertoppen. Terwijl men deze korrels op de scherf liet vallen, zei men: dit is voor N.N. (waarbij de naam van een der strijders werd genoemd). Wanneer nu alle korrels bij het openbersten uit de scherf sprongen, was dit een bewijs, dat de persoon wiens naam hierbij genoemd was, gezond was. Dan nam men weer eenige korrels, en herhaalde het experiment, waarbij de naam van een ander persoon werd genoemd. Bleven er van de korrels in de scherf liggen, dan was degeen wiens naam daarbij genoemd was, gewond of gedood.

Wanneer de troep teruggekeerd was, moest de meegebrachte kop eerst buiten het dorp gelaten worden. De strijders gingen er binnen, en daar men reeds op hun komst was voorbereid, werden een hond en een varken in gereedheid gehouden. Deze dieren werden dan geslacht, en van hun vleesch een maaltijd aangericht. Na afloop hiervan werd het hoofd naar de dorpssteenen (l a s o b a t o e) gebracht. Deze werden er mee bestreken; ook de rijst bracht men met het hoofd in aanraking; daarna werd de kop opgehangen in een klein-huisje, dat bij de pas genoemde steenen was opgericht. De strijders kregen als loon twee buffels, waarvan één voor den aanvoerder, en de ander voor zijn volgelingen bestemd was.

In dezen tijd wordt ook het m a ' b e l o-feest gevierd, waarvan ik echter tot mijn spijt niet in staat ben een geregelde beschrijving te geven, daar de inlichtingen die ik daaromtrent ingewonnen heb te verward zijn. De dorpssteenen, l a s o b a t o e, worden met jonge arènbladeren versierd; een trom wordt daarbij opgehangen, die op verschillende tijden van den dag geroerd wordt. Ook schijnt bij zulk een gelegenheid een groot aantal

dieren te worden geslacht. Te Lena vertelde men ons zelfs, dat ieder gezin een buffel, drie varkens en een hond voor dit feest bijdroeg.

Zooals reeds gezegd is, wordt het menschenhoofd in een kleine hut opgehangen tot het droog is, waarna het in de rijstschuur wordt bewaard. De scalp, die te voren van het hoofd is afgepeld, wordt met kalk bestrooid en daarna gedroogd; vervolgens wordt zij in kleine stukjes onder de menschen verdeeld. Deze stukjes menschenscalp bewaart men in zijn sirihtasch. Andere stukken werden aan zes repen jong Arenga-blad (b a l a b a geheeten) bevestigd, en deze bond men weer aan een bamboestaak. Deze bamboe werd dan bij het uiteinde van den nok vastgemaakt, zoodanig dat de stukjes scalp buiten het dak in de open lucht kwamen te hangen. Dit alles moest dienen: «om niet ziek te worden en het gewas welig te doen groeien».

Het m a ' b e l o, waarbij dit plaats had, duurt drie dagen. Een dans met zang, s o e m e n g e genaamd, wordt in het clan-huis (b a n o e a k a t o n g k o n a n) uitgevoerd, en in de gewone woningen herhaald. Ook op den grond wordt gedanst. De dorpssteenen, l a s o b a t o e, worden bij deze gelegenheid met jonge Arenga-bladeren versierd. Nu het Gouvernement niet meer toestaat menschenhoofden te halen, worden de plechtigheden met een ouden kop uitgevoerd.

Ik laat thans een en ander volgen omtrent het huiselijk leven der To Rongkong. Bij het sluiten van een huwelijk schijnt al even weinig omslag te worden gemaakt als bij de Sa'dan-Toradja's. Van een eigenlijken bruidsschat, die vooraf gegeven wordt is al evenmin sprake. De waarde van den bruidsschat om het huwelijk stevig te maken, wordt bij de To Rongkong terug gevonden in de zware boete, die op het verbreken van de huwelijkstrouw en op het geven van aanleiding tot geschillen gesteld zijn.

Wanneer het huwelijksaanzoek gunstig door de ouders van het meisje is ontvangen, geeft de jongeman aan zijn aanstaande een geschenk, bestaande uit sirih, pinang, gambir, tabak, een sarong en een blaadje. Dit geschenk heet p a n g a n (= pinang, waaruit blijkt dat de kauwingredienten het voornaamste deel ervan zijn, en sarong en blaadje later daaraan zijn toegevoegd). Bij slaven schijnt nog minder omslag te worden gemaakt, zoodat het huwelijk na onderlinge afspraak zonder geschenk plaats heeft.

Het huwelijk wordt gesloten geacht na het nuttigen van een maaltijd, die altijd in de woning van de bruid moet worden gehouden. Het is pemali dat deze maaltijd in de woning, of (zoo de bruidegom uit een andere plaats is) in het dorp van den man zou worden aangericht. De vrouwen voeren na afloop daarvan een dans uit, ma'djaga, onder de tonen van een kleine trom, tempa genaamd. Het huwelijksfeest heet sinasoean.

Een of twee dagen na afloop daarvan brengt de jonge man zijn vrouw naar zijn eigen woning. Bij lieden van adel wordt bij deze gelegenheid een buffel geslacht; si'alang heet dit. In huis aangekomen laat de man al zijn bezittingen aan zijn vrouw zien, waarover zij voortaan het beheer zal hebben. Van het bloed van den geslachten buffel wordt een weinig op de rechterhand van man en van vrouw gesmeerd. Dit zou de beteekenis hebben, dat hun bloed vermengd wordt, hetzelfde zal zijn.

Volgens een aanteekening van den Bestuursassistent zou bij deze gelegenheid de familie van den man allerlei aan de jonge vrouw en de haar begeleidende familieleden schenken, als stukken gewoon katoen, oude doeken (mawa), baadjes, ijzeren werktuigen en dergelijke, waarvan de jonge vrouw datgene krijgt, wat het meeste waarde heeft. Dit kan echter niet als bruidsschat worden opgevat, daar van teruggave van een en ander bij wangedrag van de vrouw geen sprake is.

Volle neef en nicht mogen eigenlijk niet met elkaar trouwen. Toch wordt dit wel toegestaan, wanneer daarbij maar een varken wordt geslacht, waardoor de schadelijke gevolgen, die uit zulk een verbintenis kunnen voortkomen, worden weggenomen. Dit varken wordt genoemd: rabang katonan, «het omwerpen van de grens».

Voor bloedschande wordt niet alleen gehouden de verbintenis van broer en zuster, ouder en kind, oom of tante met nicht of neef, maar ook de gemeenschap van twee lieden, die van dezelfde familie maar van verschillende generatie zijn. Ook in de ergste gevallen van bloedschande worden de schuldigen nimmer gedood. Alleen wordt het rambolangi gehouden. Dit woord beteekent «den hemel bedekken», namelijk met wolken opdat er regen zal komen. De plechtigheid heeft ten doel den funesten invloed, die uit zulk een verhouding voortvloeit, en die op het weer zoodanig inwerkt, dat er groote droogte uit ontstaat, te niet te doen.

Bij dit ramboelangi dan moet de schuldige man een buffel,

de vrouw een varken slachten, terwijl een stuk van den broekband van den man wordt verbrand. De schuldigen mogen niet van het vleesch van de geslachte dieren eten, daar deze voor hen in de plaats zijn gedood. Een kat wordt dan in de rivier geworpen maar dit heeft alleen in schijn plaats: aan den oever van de rivier staande wordt het dier zoodanig weggeslingerd, dat het met een bocht weer op het land terechtkomt. Deze kat mag dan niet meer in het dorp komen, en ze wordt telkens weggejaagd, wanneer ze daar verschijnt.

Dat bij dit ramboelangi de kat een rol speelt, hangt voor een deel samen met het in Midden-Celebes voorkomende geloof, dat er storm zal ontstaan, wanneer men met een kat iets onbehoorlijks doet, en het is den menschen bij het rambolangi juist te doen om regen te forceeren.

Het is dan ook pemali een kat te plagen, te slaan of te dooden. Men wist ons gewoonlijk niet te zeggen wat er zou gebeuren als men dit toch deed, maar de oude Tomakaka van Kanandede verzekerde ons, dat de ziel van zulk een onverlaat een kat zou worden. De eerbied voor deze dieren blijkt ook hier uit, dat men het lichaam van een doode kat in een ouden lap katoen wikkelt, voordat men dit begraaft.

Op overspel staat zware boete. Op heeterdaad betrapt, mag men de schuldigen dooden. Anders wordt zulk een feit gestraft met acht buffels, wanneer het menschen van adel, en één buffel wanneer het slaven geldt. Dit zijn echter wel uitersten volgens den Heer Waworoentoe. Tegenwoordig wordt in geval van overspel een buffel geslacht om den beleedigden echtgenoot met den beleediger te verzoenen. Verder geeft de laatste aan den eerste een buffel, die pamaja indan lembang heet. Wanneer de beleedigde echtgenoot dit dier in ontvangst genomen heeft is de zaak de wereld uit; ten teeken hiervan geeft hij aan den beleediger een varken, dat pantarima heet («voor het ontvangen»). De beleediger moet ook nog een lap katoen aan zijn dorpshoofd geven.

Wanneer tusschen de echtelieden een twist heeft plaats gehad, die tot een scheiding kan leiden, worden de partijen vaak nog met elkaar verzoend doordat de schuldige een buffel betaalt. Komt het tot een scheiding, dan geeft de vrouw aan den man een broek en een lap katoen, welke doek hij zich als sarong om het lichaam kan hangen; de man geeft niets aan de vrouw; of

dit ook het geval is, wanneer de man aanleiding tot de scheiding geeft, is ons niet duidelijk kunnen worden. De eigendommen die zij tijdens hun huwelijk hebben verworven worden verdeeld; zoo ook worden de kinderen gelijkelijk aan elk der ouders toegewezen.

Het schijnt nogal eens voor te komen, dat een gescheiden paar zich weer met elkaar verzoent; men noemt dit sirenen of silangkea; zij kunnen echter niet bij elkaar gaan wonen, voordat elk hunner een varken heeft geslacht.

Zooals te verwachten was zijn er vele zaken, waarvoor de vrouw, en voor een deel ook haar echtgenoot, zich in acht heeft te nemen, wanneer zij zwanger is. Bladeren bij het vuur zengen om ze soepel te maken om er rijst of andere dingen in te wikkelen, mag ze niet, want dan zou ze een miskraam krijgen. Ze mag niet in de deuropening zitten, want dan zou ze een zware bevalling hebben; met den rug naar den haard te zitten, zou ten gevolge hebben, dat de nageboorte niet gemakkelijk op het kind zal volgen. Gedurende den tijd harer zwangerschap mag heur haar niet worden gekort; voor den man geldt dit verbod niet. Hetgeen waarvoor de man zich speciaal in acht te nemen heeft, heb ik boven reeds genoemd: hij mag niet smeden, zelfs niet de smederij te dicht naderen, want dan zou het bloed van de kraamvrouw er gaan uitzien als ijzerroest, wat als een ongunstig teeken schijnt aangemerkt te worden.

De vrouw bevalt zittende. Evenals elders in den Archipel wordt de navelstreng niet doorgesneden, dan wanneer ook de nageboorte te voorschijn is gekomen. De laatste wordt in een van biezen gevlochten mandje gedaan, en dan aan den oostkant van het huis begraven, op een plek tusschen de goot, waar het regenwater, dat van het dak valt, in terecht komt, en de eerste rij huispalen. Is het de nageboorte van een jongen, dan heft men bij dit begraven den krijgskreet aan, koemalasi; is het die van een meisje, dan wordt een gegil van hihihi, dat metawa heet (Mal. tawa «lachen»).

De kraamvrouw mag niet dicht bij den haard komen. Ze zou daardoor koorts krijgen; nog minder wordt er een vuur bij haar aangelegd, om zich daaraan te warmen. Drie dagen na de bevalling gaan de moeder en het kind naar beneden om zich te baden. Op den grond gekomen wordt een hoen driemaal in een cirkel over haar hoofd en dat van het kind bewogen, waarna het dier wordt geslacht en voor den maaltijd toebereid. Geldt het

de echtgenoote van een Tomakaka, dan wordt er bij deze gelegenheid gewoonlijk een buffel geslacht.

Sterft een vrouw in het kraambed, dan gaan alle vrouwen die nog in de mogelijkheid verkeeren een kind te krijgen, naar de rivier om te baden. Ze laten dan hun sarong een eindje in het water afdrijven, om dit kleedingstuk dadelijk daarop weer te grijpen. Wanneer allen gereed zijn met baden, roepen een paar menschen aan den oever: «Waarom baadt gij?» Een der vrouwen antwoordt dan: «Omdat er iemand in het kraambed is gestorven». Na dit bad en deze mededeeling hebben zij niets meer te vreezen van de kwade gevolgen van dit sterfgeval.

Van alle jongelieden worden de tanden gekort. Iemand wiens tanden niet zijn afgesneden, wordt gehoond, en men vraagt hem of hij den grond wil omwerken (zijn tanden als graafijzer gebruiken). Gewoonlijk worden alleen de tanden van de bovenkaak gekort. Bij enkele mannen gebeurt dit ook wel met die van de onderkaak, maar bij vrouwen nooit.

Het is niet noodig, dat dit tandenkorten vóór het huwelijk geschiedt. Er heeft ook geenerlei plechtigheid bij plaats. Degeen die dit werk verricht, krijgt daarvoor geen loon.

In tijden van ziekte brengt men offers bij een rijstschuur. Voor iederen kranke richt men een karara op, dit is een stuk bamboe, waarvan het boveneind in dunne reepjes is gespleten, die door een vlechtsel uit elkaar worden gehouden, zoodat ze een soort korfje vormen, waarin de offergaven kunnen worden gelegd. Aan dezen bamboe is een stuk jong blad van de Arenga saccharifera zoodanig gebonden dat dit naar het Noorden wijst. In het offerkorfje zagen wij een stuk pisangblad, waarop een plukje ruwe katoen, een klein bamboetje met water en een dito met palmwijn. De Pongarong of de Siadja die bij dit offer de geesten (dewata) aanroept, heeft daarbij het gelaat naar het Oosten gericht. Een varken en een aantal hoenders (gewoonlijk voor iederen zieke één) worden bij deze gelegenheid geslacht. De veeren der kippen worden in den reeds meer genoemden offerstok, takala, geklemd. Een van de teekenen, welke er op wijzen dat er zeker ziekte zal komen, is wanneer de zon bij het ondergaan den geheelen hemel rood kleurt. Allen die dit opmerken gooien dan wat asch van den haard naar buiten om de kwade uitwerking van dit natuurverschijnsel op te lossen.

Allerlei teekenen voorspellen aan den mensch, dat de dood

spoedig een slachtoffer zal eischen. Wanneer de gewone uil, karak, of een kleiner soort, totosi, hun kreten bij een woning doen hooren, weet men te zeggen, dat in dat huis spoedig een doode zal zijn. Vooral de hond heeft in deze grooten invloed op het gezin van zijn meester. Bij de To Ronkong speelt dit dier een voorname rol, wat al dadelijk blijkt uit de talrijke hondenoffers, die deze lieden hebben. Wanneer een hond zonder reden een gehuil aanheft, zal een aanzienlijk man sterven. Als hij uit een raam naar beneden springt, moet het dier dadelijk gedood worden, anders zou ziekte daar in huis haar intree doen. Ook wanneer twee honden in een woning copuleeren moeten ze gedood worden, want anders zal de heer des huizes sterven.

De teraardebestelling van een aanzienlijk man verschilt natuurlijk aanmerkelijk van die van een gewoon dorpeling. Het verschil bestaat echter niet in de wijze van begraven, maar in den meerderen of minderen omslag, die daarbij gemaakt wordt. De doodencultus der To Rongkong is heel wat eenvoudiger dan die van hunne stamgenooten in het Sa'dan-gebied, waaruit wij al aanstonds de gevolgtrekking kunnen maken, dat het ceremonieel bij de teraardebestelling der Sa'dan-Toradja's later is ingevoerd. Zoo is het opbergen der lijken in rotsgraven in het stroomgebied van de Rongkong geheel onbekend. Alle dooden gaan in den grond, zoowel vrijen als slaven, sommigen met, anderen zonder kist.

Ik geef hier weer het verloop van de begrafenis van een Tomakaka, zooals dit ons door lieden van Kanandede, Oeri en Limbong werd geschilderd. In verband met het onderzoek naar den tijd en de wijze, waarop de kat haar intrede in Midden-Celebes heeft gedaan, verdient de omstandigheid vermelding, dat bij het overlijden hiervan geen kennis wordt gegeven aan de kat, wat de Toradja's van Rante Pao steeds doen. Het lijk wordt door de kinderen of naaste verwanten van den overledene gewasschen, in dien zin, dat alleen het gelaat met water wordt overgoten, terwijl het lichaam en de ledematen met een natten doek worden afgeveegd. Daarna wordt de doode aangekleed. Is het een vrouw dan worden haar drie, vier sarongs aangedaan, en een paar baadjes; een man wordt uitgerust met een aantal broeken, jasjes en hoofddoeken.

Bij deze gelegenheid wordt een buffel geslacht die den naam draagt van pa'dioe (ma'dioe is baden). Op den dag volgende op den sterfdag wordt de doode naar het ontvangvertrek, de sali, overgebracht. De wand die dit vertrek van de tambing

of het verblijf der slaven scheidt, is weggenomen om meer ruimte te hebben.

Het lijk wordt in de richting van de nok van het dak op den rug neergelegd, dus in noord-zuidelijke strekking. Eenigerlei voedsel wordt niet bij den doode neergelegd, maar hij heeft zijn sirihzakje, s e p o e, naast zich liggen, en ieder die den overledene komt zien, steekt een toebereide sirihpruim in het zakje. In den mond legt men wat stofgoud. Wanneer de oogen zich niet willen sluiten, ziet men hierin een teeken, dat de doode om meer buffels vraagt dan men hem heeft toegedacht.

Vrouwen zitten om het lijk te weenen. De weduwe heeft zich bij het hoofd van haar overleden echtgenoot neergezet met een lap wit katoen over het hoofd geslagen. Zoolang de doode in de woning is mag zij niet eten, gewoonlijk dus gedurende drie dagen. Drinken en sirih-pruimen zijn haar toegestaan. Het eenige voedsel dat zij in dien tijd geniet is geroosterde mais, die fijngestampt en daarna met water vermengd wordt, zoodat zij dit als koffie kan drinken. De voor dezen drank benoodigde mais mag echter niet in het sterfhuis worden geroosterd. De weduwe behoeft niet te worden gevoerd, zooals bij andere stammen wel de gewoonte is. Wanneer het lijk wordt weggedragen volgt zij dit niet naar het graf, maar zij moet zich in haar kamer verborgen houden, totdat de lieden zijn teruggekeerd, die een menschenhoofd zijn gaan zoeken. De aanvoerder van de troep gaat dan in huis naar de weduwe toe, neemt haar bij de hand, en leidt haar naar buiten, waarna zij van alle rouwvoorschriften is ontslagen.

Maar wij moeten terugkeeren tot het lijk, dat in de s a l i is gelegd. Hier komt de o e r a g i e, de lijkbezorger, die in elk dorp wordt aangetroffen, de t o m a k a j o of t o m e b a l o e n der Sa'dan-Toradja's. Deze man gaat voor in alle werk, dat in verband staat met den doode. De andere inwoners van het dorp gaan met hem om als een gewoon medeburger, en men vindt hier niet dien weerzin voor den lijkbezorger, die bij de Sa'dan-Toradja's wordt opgemerkt. Zijn loon bestaat uit drie vadem ongebleekt katoen, twee hakmessen (l a b o), een bijl en het borststuk met drie ribben van elken geslachten buffel. Van het dier dat bij het graf wordt geslacht, van den zoogenaamden p a ' p a i l i a n g, ontvangt hij den kop.

De o e r a g i dan wikkelt het lijk in eenige doeken: eerst in wit katoen, vervolgens in een ouden van elders ingevoerden lap

katoen (mawa), en tenslotte in poritoetoe, een geïkatten Rongkonschen doek. Een mawa kan desnoods achterwege gelaten worden, wanneer men zooiets niet meer heeft; want op den duur raakt de voorraad van deze oude doeken uitgeput, daar er steeds van gebruikt wordt, en geen nieuwe stukken meer worden ingevoerd. Een Rongkonsche poritoetoe mag echter als lijkkleed nimmer gemist worden.

Het ware juister van het «inpakken» van een lijk te spreken, want dit wordt in de lengte van het doek gelegd, waarna de zijranden op buik en borst worden ineengerold; de uiteinden van de lappen worden boven het hoofd en de voeten saamgebonden. Dit pak wordt met drie banden toegesnoerd: één op de hoogte der knieën, één over de borst en één om den hals, zoodat het geheel min of meer de menschelijke gedaante behoudt. Bij dit inpakken van het lijk wordt weer een buffel geslacht, die den naam van koeroedoesan draagt.

Op den derden dag wordt het lijk in de kist gelegd, waarbij weer een buffel het leven laat. Dit dier draagt den naam van pa'paidoeni, «voor het in de kist leggen». Deze lijkkisten heeft men gewoonlijk in voorraad. In elk dorp zagen wij er eenige onder rijstschuren staan. Ze maken een vreemden indruk omdat ze zoo nauw zijn, want het lijk komt er op den linkerzijde in te liggen. In de dorpen Soeloe Rante, Kawalea en Mariri vindt men een kleine lijkkistenindustrie. Voor een buffel kan men vier of vijf van deze kisten krijgen; voor een gewonen geïkatten doek twee. In Limbong maakt men geen lijkkisten, als reden daarvan gaf men op, dat daar een Tomakaka woont. Het schijnt dus dat dit werk als min of meer afschuwwekkend wordt beschouwd, en dus niet mag worden gedaan in de woonplaats van een Tomakaka. Zulk een kist behoeft dan alleen voor het gebruik een weinig bijgewerkt te worden. Het is weer de lijkbezorger of oeragie, die bij dit bijwerken de eerste hakken op de kist doet, waarna hij verder door anderen wordt geholpen.

De wapenen en sieraden van de overledene worden hem (of haar) in de kist meegegeven. Ook worden samen met de kist een of meer stukken suikerriet weggebracht.

Den vierden dag heeft het groote doodenfeest plaats. Dan komen alle verwanten en vrienden van den doode te zamen. Dit is de pa'ladara. Dan worden vier tot vijftig buffels geslacht op een daarvoor bestemde open ruimte, die pa'ladaraan heet,

en dan wordt een doodenmaal voor al die gasten aangericht die zich gedurende dien tijd in hutten ophouden, welke om deze plek heen zijn opgericht. Op de pa'ladaraan staat meestal een oeroe-boom (Michelia Celebica), waaraan de buffels worden vastgebonden als ze zullen worden geslacht.

Eindelijk op den vijfden dag wordt het lijk naar het graf gebracht, dat zich ten Westen van de pa'ladaraan bevindt. De lijken van slaven worden eenvoudig de trap afgebracht, maar voor een Tomakaka wordt de wand van de woning verwijderd, en door deze opening wordt het lijk naar beneden gelaten. Hierbij wordt een buffel geslacht, die den naam draagt van pa'paliang, «het in het graf leggen». Het is weer de oeragi, die het eerst de spade in den grond steekt om het graf te graven. Dit wordt gewoonlijk zoo diep gemaakt als een mensch lang is. Men mag niet over een graf heenstappen, waardoor de rijstoogst zou mislukken. Gebeurt het iemand toch, dan moet hij bij de rijstschuur, waar gewoonlijk zulke plechtigheden plaats hebben, de alang kasitoeroesan, een varken slachten, om het onheil af te wenden. Het welslagen van den oogst wordt ook in gevaar gebracht door in het graf te spuwen. Over een lijkkist heen te stappen is mede pemali. Mocht het gebeuren dat een hond er over heen sprong, dan zou deze dadelijk moeten worden gedood.

Het graf wordt bij de To Rongkong in Oost-Westelijke richting gegraven. Het hoofd van den doode komt naar het Oosten te liggen, zoodat het gelaat naar het Zuiden kijkt. Gaf men aan het lijk een andere richting, dan zouden vele menschen ten gevolge daarvan sterven. De To Rongkong, die nog verder het binnenland zijn ingetrokken, naar Lemo (Baropa) leggen de lijken met het hoofd naar het Zuiden en de beenen naar het Noorden, zoodat het gelaat naar het Westen is gericht.

Is het lijk in het graf neergelaten, dan wordt dit met aarde gevuld, bij welk werk de lijkbezorger de anderen weer voorgaat. Den volgenden dag wordt een hut op het graf opgericht, bangoenan banoea, bij welke gelegenheid een buffel, een varken en een hond worden geslacht.

Wanneer men van het graf terugkeert, wordt de weg naar het dorp afgezet met bamboestaken en latten, waaraan Arenga-bladeren zijn bevestigd. Aan een der staken van deze afsluiting is een hond vast gebonden, en daarbij zijn opgehangen een hakmes, een zakje voor sirih-pinang en een band waarmede het zwaard

wordt omgord. Deze voorwerpen zijn niet van den overledene afkomstig, maar worden door een familielid geschonken.

De dag volgende op dien van de begrafenis wordt als een verboden dag beschouwd, ipelawei, waarop geenerlei arbeid mag geschieden. Alle onderhoorigen van den overleden Tomakaka binden zich dan gras of onkruid om het voorhoofd, ten teeken van rouw. Het komt er niet op aan wat voor onkruid daarvoor genomen wordt. Laat een Matoea kombong of gewoon dorpshoofd deze gewoonte na, dan wordt hij beboet met een buffel, die ter eere van den overledene geslacht wordt. Maakt een gewoon dorpeling zich aan deze nalatigheid schuldig, dan neemt men hem zijn kleeren en zijn hakmes af. Zoo mogelijk moeten de lieden die een menschenhoofd zijn gaan halen, op dezen dag terug zijn van hun tocht [1]).

Dit menschenhoofd moet door de To Seko worden geleverd, en ik kom op deze gewoonte later terug, wanneer ik een en ander van dezen stam mededeel. Is nu de troep met het hoofd teruggekeerd, dan wordt allereerst de hond gedood, waarna men zich naar het graf begeeft, waar het medegebrachte hoofd driemaal op de hut wordt geworpen. Daarna brengt men het naar de pa'ladaraan, de plek waar het groote doodenmaal is gehouden, en daar wordt de kop verbrand, waarna men alles aan zichzelf overlaat. Aan den troep die den kop is gaan halen, worden twee buffels, een varken en een hond gegeven. Eén dier buffels wordt geslacht en gegeten, de andere nemen de afgezanten levend mede.

Op den avond van dien dag gaat men een poos lang zingen en dansen in het sterfhuis. De zang heet soemengo. Den volgenden dag heeft het malolo plaats. Daarbij worden van 1 tot 10 karbouwen geslacht en een varken, en na afloop hiervan mag weer rijst worden gegeten. Na den dood van een Tomakaka mag door zijn onderhoorigen gedurende eenige dagen geen rijst worden gegeten.

Eindelijk heeft dan op den daaropvolgenden dag de slotplechtigheid plaats, het mambase boeboeng, «het reinigen van de put». Hierbij wordt het sterfhuis aangeveegd met bezems van palmbladnerven, en al het verzamelde vuil wordt buiten het

---

1) Dit zal wel niet altijd het geval zijn geweest, want in Seko, vanwaar het slachtoffer moest worden gehaald, vertelde men ons, dat de afgezanten soms een maand moesten wachten, eer de To Seko in staat waren een mensch te leveren.

dorp geworpen. Alle dorpelingen verzamelen zich weer bij de rijstschuur van den Tobakaka, de alang kasitoeroesan, om daar een maaltijd te houden, waarbij een groot varken is geslacht. Wanneer de zon op den avond van dien dag ondergaat, wordt nog een kuiken gedood en geroosterd. Dit wordt daarna weggeworpen, onverschillig naar welke richting. Dit dier wordt beschouwd als het laatste voedsel dat aan den doode gegeven wordt. Men noemt deze handeling makaroewen. Na afloop hiervan wordt niet meer naar den doode omgezien. Men verzekerde ons ook, dat hierna geenerlei voedsel meer naar het graf wordt gebracht. Ook de grafhut wordt niet hersteld, maar men laat haar vervallen en vergaan.

Gewone menschen worden op den sterfdag zelf begraven; velen die geen kist kunnen koopen, worden zonder deze begraven. Men drukt dit op deze wijze uit: de dooden, voor wie een buffel of een varken wordt geslacht, gaan in een kist; de anderen niet. Personen die een onnatuurlijken dood zijn gestorven, en lijken van kinderen, die overleden zijn voordat ze tanden hadden, worden in katoen gewikkeld en dan begraven. Op hun graf wordt geen hut gebouwd; men plant er wat stekken van sendana en tabang (Dracaena) op, en plaatst er drie steenen: één aan het hoofdeneind, één aan het voeteneind en één in het midden. De naaste familieleden van den overledene mogen gedurende drie dagen geen rijst eten; deze gewoonte noemt men maro'o.

Omtrent hun denkbeelden over de ziel en het zielenland kon ik van deze overigens openhartige menschen weinig te weten komen. De vragen betreffende dit onderwerp werden steeds beantwoord: Wij weten niets van wat van den mensch wordt na zijn dood. Alleen wist men wel een naam op te geven, waarmede het zielenland wordt aangeduid. In Parara noemde men ons Maroepa'tang, dat in het Westen gelegen moet zijn. In Tandoeng vertelde men ook, dat de zielen dien kant uitgaan naar Tolondo. Te Kanadede gaf men aan het zielenland den naam van Molalondong; te Oeri en Limbong: Toea Londo' of Tana walling. Hier beweerde men ook dat de ziel den loop van de zon volgt.

DE TO SEKO IN MIDDEN-CELEBES.

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT.

Het kleine volkje der To Seko woont in het bovenstroomgebied van de Karama-rivier, die haar water in Straat Makassar uitstort. Langs deze rivier moeten de menschen hoe langer hoe dieper het binnenland in gedrongen zijn, zoodat zij weinig overeenstemming vertoonen met het volk der Tae-sprekers, noch met de Bare'e-Toradja's en hun verwanten in de Berglandschappen van de onderafdeelingen Posso en Paloe. Men merkt dan ook weldra met een geheel ander volk te doen te hebben, zoowel in uiterlijk als in gewoonten.

De To Seko worden in twee groepen verdeeld. De eigenlijke To Seko, die thans in de dorpen Amballong en Peweneang (eig. Pohoneang) wonen, en de To Seko Pada in de dorpen Lodang en Wono (eig. Bono). De bijvoeging Pada, «vlakte», doelt op de inzinking van het terrein, bevloeid door de Lodang- en Wono-rivieren, waar deze lieden zich hebben gevestigd. De inwoners van Peweneang en Amballong weten nog goed, dat ze vroeger bij elkaar woonden. Door hen is de nederzetting Lemo, met Baropa ontstaan, waar ook een aantal To Rongkong zich bij de To Seko zijn gaan vestigen. De lieden van Lodang en Wono moeten zich al veel eerder van de overigen hebben afgescheiden, en verderop zijn verhuisd. Deze beide deelen van dit volkje, en ook Lodang en Wono onderling, maken den indruk, dat zij geruimen tijd van elkaar geisoleerd hebben geleefd. Niet alleen dat een aantal woorden in de genoemde dorpen onderling verschillen, maar ook de gewoonten loopen nu en dan zeer uiteen, wat wij bij geen enkelen Toradja-stam zoo sterk hebben gezien. Dit laatste kan voor een deel worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de To Seko veel hebben overgenomen van de in cultuur veel hooger staande Toradja-stammen, die het dichtst bij hen wonen, namelijk de To Rongkong in het Zuiden en de To i Rampi in het Noordoosten.

Het uiterlijk van deze menschen is niet aantrekkelijk: ze hebben bij grove gelaatstrekken, breede platte gezichten. Terwijl men onder alle Toradja-groepen welgevormde personen aantreft met fraaie gelaatstrekken, konden wij bij de To Seko geen enkelen persoon opmerken, die een aangenaam voorkomen had. Zelfs onder de kinderen kregen we geen mooi, zelfs geen aardig gezicht te zien. Het groote verschil in uiterlijk valt dàn vooral op, wanneer men onder dit volk vertoevende een dorp bezoekt, dat door de To i Rampi is aangelegd, en waar tal van typen worden gevonden met Europeesche gelaatstrekken.

Wat het voorkomen van de vrouwen in de dorpen Pewene-ang en Amballong nog terugstootender maakt, is het korte haar dat zij dragen, waardoor hunne hoofden op ragebollen gelijken. Als reden van dit gebruik wordt opgegeven, dat men tot dezen maatregel zou zijn overgegaan om te voorkomen, dat bij een eventueel vluchten voor den vijand de vrouwen niet met de haren in het struikgewas verward zouden raken, en daardoor den vijand in handen vallen. De mannen zouden het haar vroeger ook kort hebben gedragen, maar dit sedert weer hebben laten groeien.

Omtrent het hoofdhaar zijn deze menschen veel onverschilliger dan de andere stammen van Midden-Celebes. Waar andere stammen er een aantal voorschriften op na houden ten opzichte van het haar om te maken dat de gezondheid van den drager niet worde benadeeld, is het den To Seko volmaakt hetzelfde of het haar overdag of 's nachts wordt gesneden, bij welken maanstand ook. Het afgesneden haar wordt zonder meer weggeworpen. De eigenaar zelf zal er niet toe komen om zijn haar te verbranden, omdat hij daarin een deel van zichzelf ziet. Maar of een ander zijn haar wil verbranden, laat hem koud, omdat hij daarvan geenerlei schadelijk gevolg verwacht voor zijn gezondheid.

Dit volkje ziet er bijzonder vies uit, en daarom treft het in deze omgeving te meer, dat misschien de helft der vrouwen gekleed zijn in geïkatte doeken der To Rongkong. Het baadje is van geklopte boomschors, maar bij hun dagelijksch werk is de borst bedekt met twee vierkante lappen, waarvan de eene onder den rechterarm doorgaat en met twee punten op den linkerschouder is vastgeknoopt, terwijl de andere lap onder den linkerarm doorgaande op den rechterschouder is vastgemaakt.

Op den rug steekt men een bos bladeren in den sarong, een versiersel dat algemeen onder de bergvolken van Posso en Paloe wordt aangetroffen. In Lodang noemt men zoo'n bos bladeren anelang; te Wono hingkoerang. De bladeren van de rada en de anelang ngoa worden hiervoor het meest gebruikt, planten die ik niet nader kan definieeren. Van dit gebruik beweerde men, dat de To Seko dit niet van de andere stammen hebben overgenomen.

Om het hoofd dragen de vrouwen gewoonlijk niets; nu en dan een voorhoofdband van het binnenste van den bamboe. Deze band heet hier evenals in Rongkong tali-tali. Een enkele maal zagen wij ook een fraai bewerkten hoofdband, maar deze bleek dan steeds van de To i Rampi overgenomen te zijn. Daar de vrouwen kort daar dragen is een hoofdband natuurlijk geheel overbodig.

Bij uitzondering ziet men in Seko een man met een broek; algemeen worden schaamgordels gedragen met een voor de billen gebonden matje, of een stuk vel van de boschantiloop (anoeang), die zeer veel in de dichte bosschen van dit hoogland voorkomt. Wat aan de mannen een aardig voorkomen geeft zijn kleine mutsen met vier punten er aan, van dunne bamboe gevlochten. De rand van deze mutsjes staat naar binnen, zoodat hij om voor- en achterhoofd klemt, en het lange haar er binnen besloten houdt. Soms ziet men in de plaats van de muts een kalebasdop als hoofddeksel gebruikt. Een hoofddoek is in dit ver van zee gelegen land blijkbaar weelde.

In den tijd dat wij dit landschap bezochten, was de rijstoogst afgeloopen, en waren de vrouwen druk bezig met het kloppen van boomschors tot kleedingstof. Dit gebeurt in opzettelijk daartoe opgerichte hutten (lempo soemasa), die lang en smal zijn gebouwd. Aan de lengtezijden er van liggen de klopplanken (sasa'a) gerijd, en in de gang tusschen beide rijen in staan de vrouwen den op de plank uitgespreiden boombast te kloppen.

Zoowel te Lodang als te Wono vertelde men ons, dat de To Seko de kunst tot het kloppen van boomschors tot kleedingstof (sinasa) van de To i Rampi hebben geleerd. De lieden van Peweneang en Amballong zeiden dat zij deze kunst van hunne stamgenooten te Wono hadden afgezien. Een onderzoek naar de namen van de werktuigen in verband met het kloppen, bracht aan het licht, dat deze dezelfde zijn als die welke in

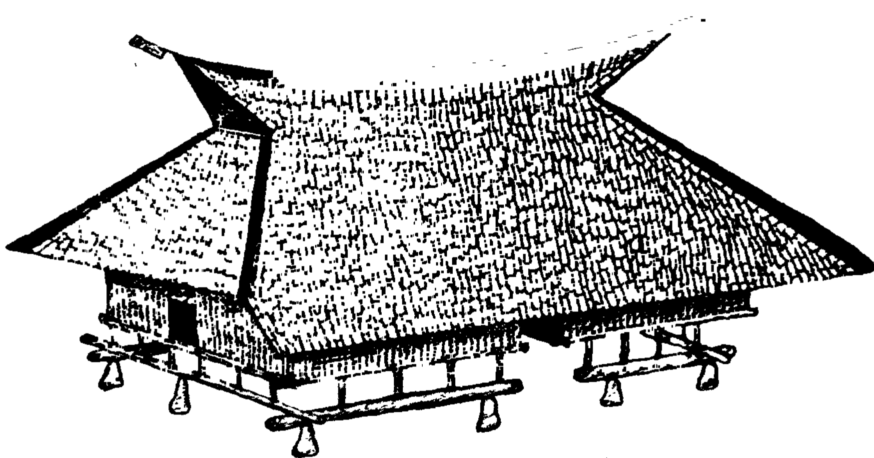
Rampi gebezigd worden. De bekende steenen hamertjes (pasasa), die al meermalen zijn afgebeeld, worden in Rampi gemaakt, en door de To Seko van daar gekocht. Tien stuks krijgt men voor een poritoetoe (geïkatte doek van gemiddeld f 7,50 waarde). De hamertjes zijn van langwerpig vierkanten vorm, met een oppervlak van gemiddeld 30 cM.^{2}; beide kanten van de hamertjes zijn bewerkt, de kerven bij de opeenvolgende steenen worden hoe langer hoe fijner en dichter. Zoo heeft de eerste hamer, perabai, slechts 5 groote kerven, de daarop volgende, pekelak, heeft er 8; de pangkero heeft er 15, de mentoro 24, en de tela soesoepi 28 strepen. De laatste steen eindelijk, de papoera, of «afmaker», vertoont aan zijn oppervlakte vele fijne, dicht bij elkaar getrokken kerven. Men heeft het in Seko niet zoo ver kunnen brengen, om ook de kunst van het beschilderen der foeja aan te leeren. Wel wordt deze kleedingstof egaal bruin gekleurd met den bast van den malitoea-boom. Deze bast wordt daartoe gedroogd, dan fijn gestampt, en te zamen met de foeja gekookt. Als dit koken lang genoeg heeft geduurd, wordt de kleedingstof uit het bad genomen en gedroogd, waarna zij voor het gebruik geschikt is.

Op de vraag wat men dan vroeger als kleeding gebruikte, kregen we steeds ten antwoord, dat de bast van jonge waringinboomen in stukken van circa 1 M. lengte werden gesneden, die daarna met een stuk hout murw werden geslagen, waarna de vrouwen ze als rok, en de mannen ze als schaamgordels gebruikten. Dat men dit nog weet te vertellen bewijst wel, dat die tijd nog niet zoo heel ver achter hen ligt. Door de Rampiërs hebben zij geleerd, dat ook de bast van de loeme, kadoting, meaboesa, boekae en katehoe tot kleedingstof kunnen worden verwerkt. De Broussonetia papirefera (in het Bare'e ambo, in het Rampisch en Sekosch ani genoemd), die wordt aangeplant, en welks bast een zeer fijne soort foeja oplevert, is door de Sekoërs van de To i Rampi gekocht, en in hun land overgebracht.

De dorpen der To Seko zijn op heuvels aangelegd en met aarden wallen omringd. Wanneer wij de geschiedenis van dit land kennen, en weten dat de Sekoërs vooral door de stammen van den Parigisch-Kailischen Toradjagroep elk oogenblik bestookt werden, dan verwondert het ons niet, dat deze van nature vreedzame menschen op zelfverdediging bedacht zijn geweest. (Wij hebben van die geschiedenis een en ander verteld in ons reisverslag

«Een reis door het Westelijk deel van Midden-Celebes», door Dr. Alb. C. Kruyt en J. Kruyt, dat in deel 64 van «Mededeelingen, Tijdschrift voor Zendingswetenschap» verschijnt. Dit maken van aarden wallen hebben de To Seko waarschijnlijk van de To Rongkong geleerd, met wie zij steeds in vrede hebben geleefd, eenigszins in de verhouding van onderdanen tot hun heer.

Wat hun huisbouw betreft, vertoont deze weinig overeenkomst met die hunner naaste buren, zoowel die ten Noorden als die ten Zuiden van hun land wonen. In Lodang en in Wono vindt men, evenals in de dorpen der To Rongkong, één of twee groote huizen tusschen de kleinere woningen in. Daar verblijft het hoofd van de plaats, de Tobara, «de groote man»; dezelfde beteekenis heeft kabosenja, «de groote», waarmede voorname lieden bij de Bare'e sprekers worden aangeduid. Dit huis dat in Lodang baroega en in Amballong en Peweneang lempo kasitoeroesan, «huis waar men samenkomt», wordt genoemd, heeft een

Woonhuis van den Tobara te Lodang (Seko).

eigenaardig gevormd dak, zooals op bovenstaande teekening duidelijk te zien is. Aan de uiteinden van den nok, die steeds Noord-Zuid loopt, bevinden zich fraai uitgesneden planken, petosoe genaamd. Dergelijke uitsteeksels meer naar beneden toe, dragen den naam van talima'i. In het overstekende bovenste deel van het dak hangt een houten vogel, in Lodang sora, in Wono koeraoe genaamd. Aan dien vogel hangen vierkante

stukjes hout, die de kiri'kirinna worden genoemd. Dergelijke houten vogels vonden we ook bij de ingangen van de dorpstempels in Rampi en Leboni hangen. Welke beteekenis deze houten vogels hebben, zijn we nog niet te weten kunnen komen. Bij den vogel hangt een vierkant offertafeltje, ditoekang, versierd met franje van jonge Arenga-bladeren.

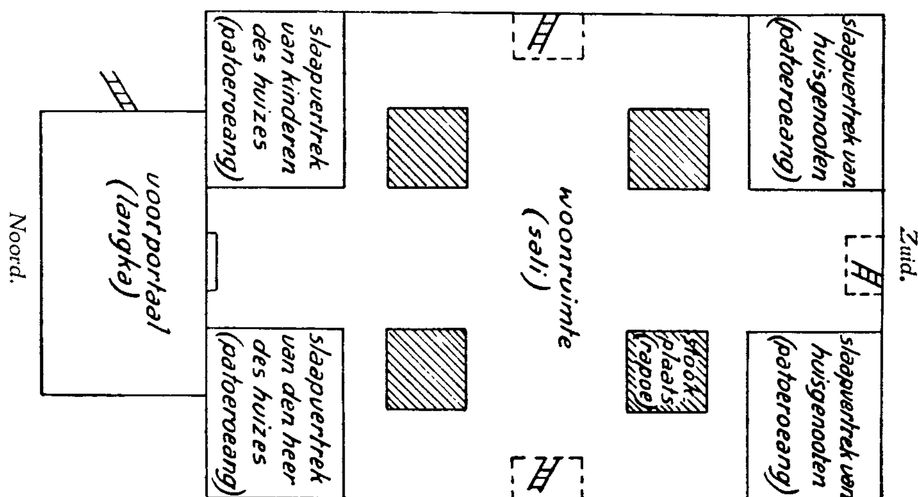
Het dak van de baroega is met plankjes gedekt. Voor de daken van andere huizen wordt veel platgeslagen bamboe gebezigd, terwijl kleinere gebouwtjes, zooals hutten om foeja te kloppen, tuinhuisjes en rijstschuren, met een dak van alang-alang tegen regen en zonneschijn beschermd zijn. De bergplaatsen van de rijst zijn niet anders dan kokers van gevlochten bamboe, taloekoen of pantoelian (in Wono ook palipoe) genaamd, geplaatst op een vloer van hetzelfde materiaal. Ze zijn gewoonlijk 2 Meter hoog, en we zagen er bij die meer dan 2 Meter middellijn hadden. Van boven zijn ze afgesloten met een dek van bamboe, en over het geheel is een dak van alang-alanggras aangebracht.

De nok van de gewone huizen in het Sekosche dorp is veel langer dan de lengte der woning, zoodat het dak aan beide einden oversteekt; blijkbaar een gewijzigde vorm van het dak der baroega.

Het onderstel van de gewone huizen is als dat der woningen in Napoe: een paar balken rusten op steenen, daarop worden dicht bij de einden een paar balken dwars gelegd; dit wordt enkele malen herhaald, zoodat men een raamwerk van balken onder de woning ziet. De onderbouw van het groote huis doet meer aan dat van de Minahassische woningen denken: in een op steenen rustend houten raam van zware balken zijn op bepaalde afstanden palen ingezet, waarop de bovenbouw komt te rusten. Deze palen waren bij een reuzenwoning welke wij in Amballong aantroffen, in menschengedaante bewerkt.

De baroega heeft aan elke zijde een deur en een trap, maar de hoofdingang bevindt zich aan de Noordzij. Voor de deur aan dien kant is een ruim bordes, langka gebouwd, waar de bewoners tabak en andere zaken kunnen drogen en waar men bij goed weer vlechtwerk maakt of anderen handenarbeid verricht, want binnen in de huizen is het pikdonker en alles is beslagen met een dikke laag roet. De hierbij gevoegde plattegrond laat de inrichting zien van de woning van het hoofd, Tobara, van Lodang, en

deze komt geheel overeen met het woonhuis van den Tobara van Wono.

Plattegrond van de woning van den Tobara van Lodang.

Te Amballong en te Peweneang bouwt men geheel andere woningen. Daar zijn het lange kazernes, waar de woonkamers in twee rijen zijn aangebracht. Onwillekeurig denkt men bij het zien van deze huizen aan de lange woningen van verschillende Dajakstammen. Alleen vindt men bij de To Seko geen gemeenschappelijke voorgalerij, maar loopen twee gangen tusschen de kamertjes door, één volgt de lengte van het huis en de ander snijdt de eerste in het midden. Te Amballong stonden twee van deze huizen van een lengte van 30 Meter en een breedte van 10 Meter.

Bij het bouwen van een huis neemt men zich in acht dit niet te doen op den dag van de nieuwe maan. Op dien dag zal men niet alleen aan geen woning bouwen, maar in het algemeen geen belangrijk werk doen, niet op reis gaan, niet op den akker werken, geen huwelijk sluiten, en dergelijke. Overigens hebben wij niets kunnen merken van eenigen invloed van de maanstanden op het leven der To Seko.

De maatschappij der To Seko is heel eenvoudig ingericht en veel verschil in stand vindt men er niet. Zooals ik reeds opmerkte is het hoofd van het dorp de Tobara. De woning van dit hoofd wordt, evenals bij de To Rongkong, als clan-huis beschouwd: het wordt door de gezamenlijke dorpsbevolking op-

gericht en onderhouden. Daar worden de feesten gevierd. Deze woning heeft ook het asylrecht, zoodat iemand die daarheen vlucht niet gedood mag worden. Is iemand van de Tobara-familie beleedigd, dan bestaat de boete uit twee buffels, terwijl een slaaf zich tevreden moet stellen met een lap katoen.

Het dorp bestaat dus uit een groot gezin, waarin oorspronkelijk allen gelijk waren; langzamerhand moet men onderscheid zijn gaan maken tusschen de familie waaruit de Tobara werd gekozen en de menigte die zich in bloedverwantschap hoe langer hoe meer van de Tobara-familie verwijderde, maar die toch nimmer het gevoel van saamhoorigheid heeft verloren.

Andere waardigheidsbekleeders dan de Tobara kent men niet in Wono en Lodang. In Amballong en Peweneang heeft men nog een Siadja en een Pongarong die hun hulp verleenen bij het beslechten van geschillen en bij het regelen van de akkerwerkzaamheden. Maar èn de namen van deze mannen, die dezelfde zijn als bij de Ronkongers, èn de weinige beteekenis die de beide titularissen onder de To Seko hebben, geven het recht om aan te nemen, dat die ambten van de zuidelijke buren zijn overgenomen.

Alle Tobara hebben ons verzekerd, dat de To Seko oorspronkelijk geen slaven hebben gehad, en de weinige die men er nu vindt, zijn alle van de To Rongkong gekocht. Ze worden kaoenan genoemd, dezelfde naam dus, waarmee de To Rongkong dezen stand aanduiden.

Twee dingen hebben ons verbaasd bij deze weinig ontwikkelde menschen: dat ze allen bevloeide terrassen aanleggen en dat zij het zoover hebben gebracht in het ijzersmeden.

Wat de rijstakkers betreft hebben de To Seko het niet zoo ver gebracht als de To Rongkong. Te Wono en te Lodang ging het gemakkelijk genoeg, omdat men daar de beschikking heeft over vlakke stukken grond, maar in Amballong bijvoorbeeld, waar men dit niet heeft, maakten de terrassen geen schitterenden indruk.

Dat men vroeger geen rijst heeft gehad weet men nog. In dien tijd at men kalase (Colocasia) en kanoa (oebi). Dat dit het oorspronkelijke voedsel dezer menschen is geweest, blijkt nog uit verschillende gebruiken: In tegenstelling met de Toradja-stammen moeten de rouwdragenden uitsluitend rijst eten; Colo-

casia, oebi, Coix lacryma-zijn verboden, omdat dit «doodenvoedsel» is. Van deze voedingsmiddelen wordt een weinig op het graf geplaatst, rijst mag niet daarheen worden gebracht. Meisjes die getatoueerd worden, en die gedurende dien tijd haliang heeten, een gewoonte, die hoogstwaarschijnlijk ook van elders tot de To Seko is gekomen, mogen niet anders dan rijst eten. Rijst is in geenerlei levensomstandigheid verboden.

Een oud man van Peweneang vertelde ons het volgende: Menschen van Boeko, een dorp stroomafwaarts van de Kamara-rivier, waren eens beneden hun dorp bezig met het scheppen van doeang, uitgeloopen vischkuit, die zich soms in zulke groote hoeveelheden stroomopwaarts beweegt, dat het water er een grijze tint van krijgt. Bij dit scheppen vond een hunner ook twee rijstaren in zijn net, men kende het gewas niet; men bekeek het en sprak er over. In den droom werd aan den gelukkigen vinder kennis gegeven, hoe het gevondene behandeld moest worden. Toen Boeko veel rijst had gaf het van zijn voorraad aan Peweneang. Dit deelde er van mede aan Amballong, en Wono en Lodang kregen het weer van deze plaats. De To Seko besluiten uit dit verhaal, dat zij de rijst van Mamoedjoe hebben gekregen, een Mandarsch rijkje aan Straat Makassar, dat vijf eeuwen geleden sterk onder Makassaarschen invloed stond.

Te Lodang en te Wono kende men dit verhaal niet; daar vermoedde men, dat de rijst via de To Rongkong van Loewoe uit in hun land was ingevoerd. De beide genoemde dorpen waren aan Loewoe schatplichtig. Wanneer men nu zijn opwachting bij den Datoe te Paloppo ging maken, zei men: »We gaan den wortel (oorsprong) van de rijst halen" (Taloemaoe masoloe oeakana hea). Volgens de Sekoërs was er in den ouden tijd heel veel rijst in Paloppo, maar de Loewoeërs zijn lui geworden en daardoor is de akkerbouw verwaarloosd. Wanneer de afgezanten der To Seko te Paloppo waren aangekomen, liet de Datoe hun wat rijst geven, die zij met hun eigen zaairijst moesten vermengen. De Datoe liet daarbij zeggen; «Neemt dit mee als zaairijst, opdat ge allen gezond zult blijven, en het gewas wel zal gelukken". (In lateren tijd kreeg men geen rijst meer van den vorst, maar dan liet de Datoe daarvoor in de plaats een mes, een hoofddoek of zout geven). Wanneer de Tobara, het hoofd, dan naar zijn land was teruggekeerd, liet hij dicht bij zijn dorp aangekomen, kennis geven van zijn komst. Dan ging zijn

vrouw hem tot aan de poort van het dorp tegemoet, vergezeld van een vrouw, die een kokosdop met gepelde rijst droeg. Vervolgens riep de hoofdenvrouw haar man toe (maar daarbij de door hem meegebrachte zaairijst toesprekende): «Kom hier, dit is ons dorp; breng de vruchtbaarheid en den voorspoed, die van den Datoe zijn." Wanneer de Tobaro dicht genoeg genaderd was, strooide zij gepelde rijst over de brengers van de zaairijst en dan ging men gezamenlijk het dorp binnen, het clan-huis in. Een hoen werd daar geslacht, welks bloed men op de zaairijst van Paloppo liet druipen.

Zooals boven reeds is meegedeeld kennen de To Seko Pada geen Pongarong of regelaar van den veldarbeid, en bij de To Seko van Amballong en Peweneang heeft men er wel een, maar hij is slechts de regelaar in naam. Overal in deze streek is het de Tobara, die aangeeft wanneer de velden bewerkt zullen worden. Hij kijkt hiervoor niet naar den stand der sterren, waarvan de To Seko blijkbaar weinig weten [1]), maar volgens het eigen getuigenis der hoofden letten zij er alleen op, of het lang achtereen droog is, dan wel of er veel regen valt. In het eerste geval laat hij met het bewerken der akkers beginnen. Vandaar dan ook, dat wel het geheele dorp op denzelfden tijd plant, maar de stand van het akkerwerk bij de dorpen onderling aanmerkelijk verschilt. Toen wij dit landschapje bezochten, was men in Lodang reeds drie maanden klaar met oogsten, terwijl men in Wono de rijst pas had binnengehaald. Het gebeurt ook wel dat een dorp tweemaal in het jaar oogst, wanneer het in een droge periode eerst een gedeelte zijner velden heeft toebereid, en in een anderen tijd van weinig regen, een ander deel heeft bewerkt.

Komt er geen regen op den tijd dat men dien noodig heeft, dan vraagt men dien aan de geesten, dehata, bij welk gebed een hoen wordt geslacht. Het houden van een offerplechtigheid

[1]) In Wono scheen een man er meer van te weten. Hij noemde Venus: takiloe, het Zevengesternte pekeke, den gordel van Orion hoelo, en Sirius roengkoe roeroek. Maar ook deze man verzekerde ons, dat de stand dezer sterren geenerlei beteekenis heeft voor den landbouw. Ik verzuimde in Rampi naar de namen der sterren te vragen. Daaruit zou misschien zijn gebleken, dat onze zegsman die namen van Toradja-buren had geleerd. In Lodang noemde men de sterren hoelang, „kinderen der maan".

om een of ander aan de geesten te vragen noemen de To Seko in het algemeen mamala.

Stormen die nogal eens over dit land schijnen los te breken, heeten tanimpora. Ook bij de To Seko bestaat het geloof, dat zulk een regenstorm, die in een oogenblik het gewas plat tegen den grond slaat, ontstaat door het lachen om of het spelen met een kat. Men zeide ons dat katten niet veel voorkomen in Seko. Men betrekt ze uit het Ronkongsche. Ook hier wordt de kat met onderscheiding behandeld. Een kadaver van zulk een dier zal men eerst in een lap foeja of een stuk oud katoen wikkelen, aleer het te begraven, terwijl het kreng van een hond wordt weggeworpen, of even onder den grond gestopt, om te voorkomen dat het stank zal verspreiden.

Om zulk noodweer te bezweren, werpt men een pollepel met asch gevuld op het erf. Ook slingert men daartoe wel eens een speer naar buiten.

Het eerste waarvoor men bij het openen der akkers zorgt, is de waterleiding, kinali, en de dijkjes, die het water op de terrassen tegenhouden, en die kahatang heeten, in orde te brengen. Daarbij heeft geenerlei plechtigheid plaats. Ook wanneer een leiding instort en onklaar raakt, is men niet gewend eenig dier te slachten bij het herstellen er van om herhaling van zulk een ongeval te voorkomen. Het eerste offer dat men brengt heeft plaats, wanneer men eenigen tijd na het planten ziet, dat het gewas niet welig groeit, maar een ziekelijk voorkomen heeft. Dan wordt een kip geslacht en het bloed er van laat men in de waterleiding druipen, zoodat dit op deze wijze over alle akkers verspreid wordt.

In Wono is men gewend kweekbedden te maken, die sahoeang heeten (sahoe is zaaien). Het overplanten noemt men ma'pamoela. Het uitzaaien en overplanten is verboden wanneer er een doode in het dorp is. Ook moet men dit werk dadelijk staken, wanneer men daarmee bezig zijnde een regenboog ziet, of een bui in aantocht is, daar anders niets van het gewas zou terechtkomen. Ook wanneer men het hoort donderen of een bijenzwerm aan komt gonzen, moet men aanstonds ophouden met zaaien en planten. Deze verbodsbepalingen gelden alleen voor den eersten dag, waarop men dit werk verricht. Op de verdere dagen gaat men gewoon zijn gang zonder zich aan eenig teeken te storen. Het zaaien en planten geschiedt alleen door

vrouwen, maar menstrueerenden moeten zich van dit werk onthouden, daar zij de groeikracht aan de rijstplanten zouden ontnemen.

De grond wordt toebereid om er de rijstplantjes in te poten, door deze door karbouwen tot modder te laten stampen, die daartoe op den akker worden voortgedreven. Dit werk heet moleling.

Ook bij de To Seko kent men een verhaal over de invoering van buffels in deze streek, maar de overleveringen daaromtrent zijn niet zoo duidelijk als men ze wel bij andere stammen in Midden-Celebes vindt. De eerste buffel was Laki Tombang. Deze kwam uit de Sa'dan-streek, begaf zich naar Galoempang in het Mamoedjoesche, en volgde vandaar de Betoewe-rivier stroomopwaarts naar Wono. Bij een plek die Talei heet, wilde hij over een brug de rivier passeeren, maar hij zakte er door en viel in den stroom. Daar veranderde hij in een steen, waar hij nog te zien is.

Ongeveer drie kwartier loopens ten Noorden van Wono is een vijver, Talimono genaamd. Uit dezen poel kwam eertijds, beweert men, nu en dan een bruine buffel te voorschijn, die zich bij een kudde voegde. Men merkte op, dat de troep, waarbij deze bruine buffel zich bevond, snel in aantal toenam. Na een poos voegde hij zich bij een andere kudde. Ook verdween hij nu en dan weer. In langen tijd had men hem nu niet meer waargenomen. [1])

Hebben de buffels hun werk gedaan, dan gaat de landman zijn veld op om de kluiten aarde, die niet door de buffels zijn fijngetrapt, met de voeten te vermorzelen, molampoe. Ten slotte wordt de grond gelijk gemaakt door er een plank overheen

---

[1]) Wanneer in Seko een buffel wordt geslacht, wordt hij „met huid en haar" opgegeten. Men verstaat hier niet de kunst om van het vel riemen te snijden, ook is men niet gewend de huiden te drogen, en ze ten verkoop naar Paloppo te brengen. In Rongkong mag men gedurende den tijd, dat de rijst in den grond is, tot na afloop van den oogst, het vel van een geslachten buffel niet afstroopen, maar moet de huid samen met het vleesch van het dier worden opgegeten.

Verscheidene lieden vertelden ons, dat in Seko een buffelkoe nog nimmer tweelingen had geworpen. Toen ik den Tobara van Lodang vroeg, wat hij van zulk een geval zou denken, als het eens voorkwam, antwoordde hij: „Ik zou erg blij zijn, en het als een grooten zegen van de *dehata* beschouwen."

te trekken, dat molemang heet. Is de rijst uitgeplant, dan heeft men den grond alleen nog eens van onkruid te zuiveren, mosaleho, en dan kan men verder op de vrucht wachten.

Wanneer de oogsttijd is aangebroken, moet een vrouw of meisje uit ieder huis de verbodsbepalingen in acht nemen, en dan kunnen de anderen hun gang gaan zonder zich aan eenige pemali te storen. Zij, die de voorschriften houdt, mag in de eerste plaats geen Colocasia, mais, oebi en dergelijke eten, maar zij moet zich alleen met rijst voeden. De andere huisgenooten mogen wel genoemde spijzen nuttigen, maar ze mogen niet in huis worden gebracht. Deze adathoudster heet te Wono en Lodang manghele'i; te Amballong en Peweneang porotang. Zij mag volstrekt niet baden; water aan te raken of er met den voet in trappen is haar niet verboden. Van het oogenblik af, dat de rijst op de kweekbedden is uitgezaaid, moet zij zich reeds in acht nemen; zij mag dan overdag niet meer slapen.

Voor men met het snijden van de rijst begint, slacht ieder huisgezin op den aan dit werk voorafgaanden dag een hoen, «om lichaam en huis te reinigen», zooals het heet. Dit is natuurlijk in figuurlijken zin bedoeld: alle kwaad dat bedreven is (en men denkt hierbij in het bijzonder aan ongeoorloofde huwelijksgemeenschap), en dat aan het gewas schade zou kunnen doen, doet men hierdoor van zich af. Aan de geesten, dehata, wordt bij deze gelegenheid ook geofferd.

Dan brengt de voorgangster, manghele'i of porotang, allerlei planten bijeen, die door haar naam of eenige eigenschap gedacht worden gunstig voor het gewas te zijn. De voornaamste hiervan zijn tariang (Andropogon helepensis Stapf), pedoi, sahoeloe en kokea. Deze planten worden gelegd bij de plaats waar het water op den akker komt en aan de vier hoeken van het veld. Bij dit werk wordt de voorgangster door een paar meisjes of vrouwen vergezeld. Zij loopt daarbij het veld om, van rechts naar links gaande. Geenerlei offer wordt hierbij gebracht, en ook roept zij de geesten niet aan.

Men begint met snijden steeds aan den Westkant van den akker, en van daar voortgaande loopt men in schuine richting naar het Zuidoosten, zoodat men de zon altijd aan de linkerhand heeft. Heeft men een keer zulk een gang in de genoemde richting over het veld gedaan, dan komt het er verder niet op aan hoe men de overige aren binnenhaalt.

Op den derden dag van den oogst plant een man een offerstok, ţakala, die aan het boveneind in vieren is gespleten, op de plek waar men met het snijden is aangevangen. Hier geeft hij aan de geesten te eten, en hij klemt in den offerstok een pakje gekookte rijst met kippenei.

Gedurende het oogsten is het eten van eenige vleeschspijs niet verboden, maar onder de groenten mogen de bladeren van de Colocasia en de oebi niet als toespijs worden genuttigd.

Met het opschuren van de rijst wacht men zooveel mogelijk op elkaar, tot dat een sawah-complex is afgeoogst. Mocht het daarvoor te lang duren, dan begint men vast zijn eigen rijst naar de schuur te dragen, mokiling, «in een mand op den rug dragen».

Een gezamenlijk oogstfeest kent men in Seko niet. Ieder die gereed is met het opbergen van zijn rijst viert voor zijn eigen gezin het mantado'i. Daarbij wordt een hoen geslacht; de Tobara of een ander die een rijken oogst heeft binnengehaald, doodt bij deze gelegenheid wel eens een buffel of een varken. Drie bossen rijst worden boven uit het reeds beschreven vat van gevlochten bamboe, taloekoe, genomen, en daarop laat men het bloed van het hoen druipen. Deze bossen worden daarna weer op hun plaats gelegd, en nu gelooft men dat geenerlei onzichtbare macht den voorraad meer op geheimzinnige wijze kan doen verminderen, of doen verdwijnen.

Drie dagen na afloop van dit matado'i begint men een tuin aan te leggen op drogen grond, toemete. Op zulk een droog veld mag men ook rijst planten, en men behoeft geen voorzorgen te nemen om te voorkomen, dat de rijst van de bevloeide terrassen vermengd raakt met die, welke men van droge velden heeft geoogst, iets waarop bij vele stammen in Midden-Celebes streng gelet wordt. Beide soorten in dezelfde bergplaats of in een pot samen te koken, is in Seko niet verboden.

Het blok, isong, waarin de rijst wordt gestampt, heeft denzelfden vorm, dien men door geheel Midden-Celebes vindt: een overeindstaanden cylinder van hout, van gemiddeld 70 cM. hoogte, en 49 à 59 cM. middellijn, waarin op het bovenvlak het stampgat is aangebracht. In Seko wordt dit blok hout niet op de minste wijze van buiten bewerkt, maar bij vele andere stammen is het in bekervorm gekapt. De rijststamper heet in Seko aloe.

Zooals ik zeide hebben wij ons verwonderd over de ijzerindustrie der To Seko. Dit is zeker een van de weinige streken in Midden-Celebes, waar men nog niet is opgehouden met het graven naar ijzererts om dit zelf uit te smelten. In de groote smederij van Amballong zagen wij dan ook enkele manden met erts gevuld staan, omringd door tientallen vrachten houtskool. Een paar dagen na ons vertrek zou men dit alles gaan smelten.

Het land moet zeer rijk zijn aan ijzererts. In den heuvel waarop het dorp Amballong ligt, moet ook veel van dit mineraal aanwezig zijn; hier en daar treedt het aan de oppervlakte, en de weg naar boven voert over stukken erts. Waarom in dit land zooveel ijzererts gevonden wordt, werd ons door den smid van Amballong, Doko (alias Ama Soso) genaamd, verteld. In het midden van deze streek namelijk groeide een weladeng-boom. Er zaten slechts drie takken aan. Een van die takken had rijst tot bladeren; van een tweeden waren de bladeren van ijzererts, en bij den derden bestonden ze uit allerlij katoenen goederen. Deze boom werd omgehakt (wie dit deed wist de smid niet te vertellen; hij meende dat dit de boom van Sawerigading was). Toen die boom viel, kwam de eerstgenoemde tak in het Sa'dan-gebied terecht, waardoor de daar wonende Toradja's nooit gebrek hebben aan rijst. De tweede tak kwam neer op Seko, waardoor dit land zoo rijk is aan ijzer. De derde viel in Paloppo, waardoor verklaard wordt, dat in die streek zooveel katoenen goederen worden gevonden. Volgens den smid heeft een droom aan de menschen geopenbaard, dat er ijzer in den grond zit.

De smederij heet paraneang, en is een vierkante ruimte van ongeveer 5 Meter in het vierkant, grooter dus dan deze gebouwtjes gewoonlijk onder de Bare'e-sprekende Toradja's zijn. In alle vindt men een grooten steen, waarop het gesmolten ijzer wordt uitgesmeed, en van slakken gezuiverd. Dit aambeeld heet poramakang. De oven, koering, bestaat uit een kuil in den grond, waaromheen drie platte steenen overeind zijn gezet, ongeveer 80 cM. boven den grond. Hiertusschen worden stukjes ijzererts en houtskool opgestapeld. De blaasbalg bestaat uit vier houten cylinders die de lucht door vier bamboebuisjes in een leemen pijp samenpersen, die in de oven uitmondt (de blaasbalg heet saoe'ang, de zuiger tamoerak, de buisjes, zoowel die van bamboe als van leem, waardoor de wind in de oven wordt

gebracht, heeten petoehe). Naast het aambeeld ligt het koelvat, paratang, een uit één stuk hout gehakte bak.

Boven in de nok van het dak vonden wij boog en pijl terug, die in geen enkele Possosche smederij ontbreekt, maar waarvan men in de berglandschappen van Posso en Paloe niet weet. Die boog met pijl zijn ook hier van bamboe gemaakt, en deze voorwerpen dragen den naam van papakaisi, «dat wat inhoud (aan het ijzer) geeft». Men maakt dit voorwerp bij het oprichten van de smederij, en de plechtigheid, die daarbij wordt gehouden heet mepakaisi. Een kip wordt dan den hals afgesneden en op den grond geworpen. Wanneer het zieltogende dier van rechts naar links rondscharrelt, is het een goed teeken. De plek voor de smederij gekozen blijkt dan goed te zijn, en het ijzer dat daar wordt uitgesmolten en bewerkt, zal steeds hard zijn.

Bij den boog zagen wij ook een opgevouwen regenscherm hangen, waarin allerlei kruiden waren gedaan. Van die kruiden noemde men ons: paoekang en sahoeloe. Waarvoor dit opgevouwen regenscherm diende, wist men ons in geen der dorpen te vertellen; het werd daar alleen gehangen omdat dit daar zoo de gewoonte was, maar men deed daar niets mee. Het komt ons voor dat dit voorwerp de empehi der Bare'e-sprekers is, een accumulator van levenskracht, waarop de menschen gaan zitten wanneer hun bij het feest in de smederij de kracht van het ijzer wordt toegevoerd. Ook wordt het lichaam met dit voorwerp beklopt. Wanneer deze onderstelling juist blijkt te zijn, en de To Seko kennen inderdaad het gebruik van dit opgevouwen matje niet, dan zou hieruit kunnen worden opgemaakt, dat zij de kunst van het ijzersmeden niet hebben geleerd van hen die haar in het land hebben gebracht, maar dat ze dit bedrijf uit de tweede hand hebben overgenomen. Men vertelde ons te Lodang en te Wono, dat het ijzersmeden van Peweneang en Amballong naar Seko-Pada is overgebracht. Hier schijnt ook geen ijzer in het gebergte voor te komen; men haalt het tenminste in Seko-Pada niet, maar men bepaalt zich hier tot het omsmeden van ijzeren werktuigen.

Te Lodang en te Wono zijn twee smeden, pontampa. Te Amballong was er één, maar deze heeft een aantal helpers, die men als smidsgezellen kan aanduiden, en die ook iets van de kunst verstaan. Wanneer zulk een gezel voldoende van het vak kent om smid te worden, heeft er een plechtigheid plaats, die

ikohang, «gekohangd worden» heet. Bij deze plechtigheid wordt de nieuwe smid door den ouden «gewijd«, waarbij een varken wordt geslacht.

De smid geniet voor het werk dat hij voor anderen verricht, geen bepaalde belooning. In de eerste plaats geeft degeen voor wien hij werkt, den smid gedurende dien tijd te eten. Men gaat ook wel een dag op zijn rijstveld werken, en helpt hem ook op andere wijze. Soms worden hem geschenken in rijst en katoen gegeven. Het benoodigde ijzererts gaat ieder voor zichzelf halen, waarna zij dit onder leiding van den smid uitsmelten.

In de smederij zijnde mogen vrouwen en meisjes den hamer, paloe, niet aanraken; daarbuiten wel; de tang, soempi, mag ieder aanraken, maar alleen de smid mag er ijzer mee aanvatten. Neemt men zich voor deze dingen niet in acht, dan zou hieruit eenig onheil voortkomen, maboesoeng; in de eerste plaats men er zijn gezondheid mee inboeten. Voor vrouwen en meisjes is het ook bijzonder gevaarlijk over het aambeeld, een hamer of een tang heen te stappen, want dit zou ten gevolge hebben, dat het mis zou gaan, wanneer ze later eens een kind moesten voortbrengen.

Gedurende het oogsten of in den tijd dat er een doode in het dorp is, is het verboden te smeden. Ook zal men hiermee bezig zijnde, dadelijk ophouden, wanneer een regenboog aan den hemel verschijnt, een bijenzwerm aan komt gonzen. Als men zich aan deze dingen niet stoorde, zou de kracht uit het ijzer verdwijnen.

Ik heb reeds opgemerkt dat de To Seko een vreedzaam volkje zijn. Zij verzekeren dit zelven, en hunne krijgshaftiger buren bevestigen dit. Men vertelde ons, dat de To Seko slechts eenmaal buiten hun land zijn geweest met oorlogszuchtige doeleinden. Dit gebeurde toen het hun eens was gelukt een aanval der To Bada af te slaan, en ze deze lieden tot in hun eigen land hadden achtervolgd.

Uitgaan om koppen te snellen deed men dus niet. Maar wanneer men aangevallen werd, verdedigde men zich. En als daarbij een vijand verslagen werd, nam men diens hoofd en dan vierde men feest, dat paboeno (Maleisch boenoeh) heet, en welks strekking dezelfde is als het pa'belo der To Rongkong, dus om te maken dat de rijst zou gelukken. Dat dit paboeno een overgenomen

gewoonte van de To Rongkong is blijkt al dadelijk hieruit, dat men daarbij alleen hoofden gebruikte, die de omstandigheden den lieden in handen hadden gespeeld, of die ze hadden gekocht.

Het hoofd werd eerst gescalpeerd; vervolgens werd het in het vuur gelegd tot alle vleeschdeelen verteerd waren. Hierbij werd een varken geslacht, en wanneer de maaltijd, die hiervan werd aangericht, was afgeloopen, werd het geblakerde doodshoofd in de woning van den Tobara gebracht. Bij dit binnenbrengen moest een tweede varken het leven laten. Het bleef daar steeds hangen, werd nooit weggeworpen.

Was de rijst een paar maal mislukt, en hadden de omstandigheden den lieden geen vijandelijk hoofd in handen gespeeld, dan ging men een menschenhoofd of een stuk er van in een ander dorp koopen, want men mocht nooit een kop in hetzelfde dorp tweemaal voor paboeno gebruiken. Het gekochte stuk menschenschedel werd dan bij de overige doodshoofden in het clan-huis opgehangen, voor zoover ze reeds niet naar andere dorpen waren verkocht.

Op den bovengenoemden tocht naar Bada had men vijf menschen gedood, en de hoofden had men naar Seko meegebracht. Aangaande de terugkomst en de ontvangst van de strijders vertelde men het volgende: Toen de tochtgenooten tot dicht bij Wono waren gekomen, maakten zij halt. De vrouwen in het dorp waren op het bericht van hun nadering dadelijk aan het koken gegaan van rijstepap en rijst in bamboe. Toen dit alles gereed was, brachten de in het dorp achtergebleven mannen dit aan hun teruggekeerde makkers. Toen allen hadden gegeten trok men gezamenlijk het dorp binnen. Bij den ingang van de plaats stonden de vrouwen alle gewapend met stengels van de Amomium album Bl. (Seko: kalasoeni) *). Met deze stengels staken ze naar de voorbij haar trekkende strijders. De koppen werden naar de rijstschuur van den Tobara gebracht, waaronder een trom was opgehangen. De doodshoofden werden daarbij gevoegd, terwijl de trom geroerd werd. Verder bracht men den dag door met vertellen en het aanhooren van alles wat de uitgetrokkenen hadden ervaren op hun tocht.

*) Deze stengels worden in Midden-Celebes door kinderen als speren gebruikt om ze bij spiegelgevechten naar elkaar toe te slingeren; op deze wijze oefenen zij zich in het werpen van de speer, en het pareeren er van met een schild van pisangbast.

Den volgenden dag had het eigenlijke feest plaats: een varken werd geslacht en na den maaltijd pelde de Pongkaloe, over wien beneden meer, de scalp van de hoofden af, die verder in het vuur werden gelegd, tot alle vleeschdeelen waren verteerd. Voorloopig kregen zij een plaats onder de rijstschuur.

Zoo wachtte men het einde van den rijstoogst af. Toen dit gekomen was, werd een buffel geslacht, en nadat het vleesch er van gezamenlijk was genuttigd, werden de koppen van onder de rijstschuur naar de woning van den Tobara overgebracht en op de reeds genoemde plek aan het dak opgehangen. Den daarop volgenden dag werden de hoofden weer buiten het dorp gebracht en in een veld aan een daar opgerichten stok opgehangen. Onder aan dien stok was een pakje gekookte rijst gebonden. Bij deze gelegenheid werd geen maaltijd gehouden. Nadat de koppen eenigen tijd aan den stok hadden gehangen, werden ze weer afgenomen, en naar hun vorige plaats in het clan-huis teruggebracht. Het doel van dit tentoonstellen schijnt te wezen om òf alle boosheden in de lucht, die mensch, dier en gewas kunnen benadeelen, onschadelijk te maken door de kracht der hoofden, òf deze kracht rechtstreeks te doen uitstralen op alles wat leeft. Men zeide ons althans, dat de bedoeling van deze handeling was, «opdat menschen en vee gezond zouden blijven, en het gewas goed zou gedijen». Scalpen en schedels werden onder de deelgenooten aan den tocht verdeeld, voor zoover zij tot verschillende dorpen behoorden. Met de scalp doet men niets bijzonders. Ze wordt eenvoudig bij de doodshoofden opgehangen.

Het is bij dergelijke oorlogsgebruiken niet te zeggen, wat van de To Seko zelven kan wezen, en wat ze mogelijk hebben overgenomen. In de verhalen van hun krijgsverrichtingen tot het terugslaan van een aanvallenden vijand hoorden wij telkens dat zij door To Rongkong of lieden van andere stammen zijn geholpen, daar het hun anders niet mogelijk zou zijn geweest eenig succes te behalen. Hoogstwaarschijnlijk zullen deze helpers, leden van meer krijgshaftige stammen, wel eenige aanwijzingen hebben gegeven, hoe de To Seko met de hoofden hadden te doen.

De oude, thans rustende Tobara van Wono, Tamareng (Ama Takoerok) genaamd, vertelde ons, dat de To Seko eertijds nooit de hoofden van menschen namen; het paboeno was toen nog onbekend bij hen. Maar toen kwam er een tijd dat jaar op jaar de oogst mislukte; rijstdiefjes en muizen kwamen den oogst voor

de oogen der menschen weghalen. Zoo waren eens twee mannen druk bezig de vogels op een akker weg te jagen. Toen hoorden zij een stem, maar de spreker zagen ze niet. De geest, d e h a t a, zeide: «Op deze wijze zal de rijst nooit gelukken; ge moet het p a b o e n o vieren». Maar de geest zeide er niet bij hoe men dit moest aanleggen.

Men ving toen eerst eenige rijstvogels, en men deed met de koppen dier diertjes wat men later met menschenhoofden is gaan doen. Maar dit hielp niet: telkens mislukte de oogst. Toen kwam men op de gedachte om den kop van een aap te gebruiken. Nu gelukte ten minste een deel van het gewas. Maar eerst toen men het p a b o e n o met een menschenhoofd verrichtte, had men geen gebrek meer aan voedsel.

Boven zeide ik, dat de Pongkaloe de scalp van het hoofd pelt. Ieder dorp heeft zulk een waardigheidsbekleeder, die niet tot het Tobara-geslacht maar tot het volk behoort. Bij alle gelegenheden waarbij een mensch gedood moet worden, speelt hij een rol. Zoo ook bij het menschoffer dat bij het m a'b o e a wordt gebracht. Hij verschijnt daar telkens met de huid van den cuscus omhangen. Wat dit beteekent, zijn we niet te weten kunnen komen. Op het m a'b o e a en het bij die gelegenheid uitgeoefende tatoeeeren, ga ik niet verder in, daar hierover een opstel van den Heer J. Kruyt in dit tijdschrift is verschenen (zie bl. 235 vgg. hiervóór).

Toen ik een en ander van de To Rongkong mededeelde, heb ik ook verteld, dat bij den dood van de groote hoofden dier lieden, de Panghoeloe kada van Kanandede en die van Boeangin, de To Seko voor een mensch moesten zorgen, die geslacht werd als een offer om den rouw over den aanzienlijken afgestorvene op te heffen. Deze verplichting wijst er op, dat de To Seko aan de To Rongkong onderworpen waren, en door dezen aan den Datoe van Loewoe.

De persoon, dien de To Seko bij genoemde gelegenheden gaven, moest levend zijn. Men ging zoo iemand te Baropa of in Lotong (in het Mamoedjoesche) voor den prijs van twee of drie buffels koopen. Tijdens het leven van den tegenwoordigen Tobara van Lodang, Tabani (Ambe Tarangkong), een man van tusschen de 50 en 60 jaar, was dit viermaal voorgekomen.

Wanneer een groot hoofd was overleden werden een tiental mannen door de To Rongkong afgezonden om daarvan aan de

To Seko kennis te geven, en den mensch dien zij verplicht waren te leveren, in ontvangst te nemen. De troep groeide onderweg tot wel honderd lieden aan, want uit elk dorp, dat deze afgezanten doortrokken, sloten zich enkelen bij hen aan om deel te nemen aan het doodhakken van het slachtoffer.

Er zijn twee wegen die van Rongkong naar Seko leiden. Volgde de troep den weg over Boentoe Bae, dan maakten zij hutten bij het riviertje Samoeran, op anderhalven Kilometer van Lodang. Ging men het andere pad over Kanandede, dan legerde men zich bij de Oewai Moane, ongeveer drie K.M. van Lodang verwijderd. Daar wachtte men af tot de To Seko een mensch kwamen brengen. Volgens de verhalen duurde dit soms een maand. Gedurende dezen wachttijd kwamen de To Rongkong telkens aan de Sekoërs om eten vragen; zoodat het wel eens bezwarend werd, en men er zooveel mogelijk haast achter zette om een mensch af te leveren.

Wanneer de To Seko hun slachtoffer aan de To Rongkong overgaven, hadden zij het recht om alle kleeren van de laatsten af te nemen. Daarom hielden de eersten het steeds verborgen als ze iemand gekregen hadden, opdat de Rongkongers geen oude kleeren zouden aandoen, er op rekenende dat alles van hen afgenomen zou worden. Het slachtoffer werd levend door de afgezanten meegenomen, en halfweg Seko en Rongkong op een plek, die Taloekoen heet (op den aangelegden weg bij paal 86 van Paloppo) doodgehakt. Daarbij hadden geenerlei plechtigheden plaats. Het lichaam van den gedoode werd in de wildernis weggeworpen, en alleen het hoofd werd medegenomen. Wat men daarmede deed, heb ik reeds verteld in mijne aanteekeningen over de To Rongkong.

Behalve een mensch gaven de To Seko bij den dood van een voornaam Ronkonghoofd matjes (ale), die ze keurig weten te vlechten, graafijzers (pokeke), en regenschermen (boroeng). Deze voorwerpen schonk men ook aan den Pangoeloe kada van Boeangin en die van Kanandede, wanneer zij in Seko kwamen.

In Seko zijn huwelijken tusschen verwanten in sterker mate verboden dan bij de verschillende Toradja-stammen in Midden-Celebes. Achter-achter-kleinkinderen van dezelfde grootouders mogen eerst met elkaar trouwen. Heeft er huwelijksgemeenschap plaats tusschen lieden die elkaar nauwer bestaan, dan wordt voor

hen een offerfeest gevierd, dat de kwade gevolgen van zulk een verbintenis moet wegnemen, en verder worden die twee van elkaar gescheiden.

Eigenlijk mogen achter-achter-kleinkinderen ook nog niet met elkaar trouwen, maar wanneer men op dit huwelijk gesteld is, wordt de jongen of het meisje door een familielid van hem of haar verloochend. Dit heet baloeng. Een oude man verklaart dan plechtig, dat de jongen of het meisje geen familie meer van hem is. Daarbij geeft de verloochenaar een buffel of een rijstveld aan de(n) verloochende. Waarschijnlijk wordt dit met de bedoeling gedaan om te kennen te geven dat hij of zij geen aandeel meer heeft in het familie-eigendom. Van beide zijden wordt bij deze gelegenheid een varken geslacht.

Is er bloedschande gepleegd, dan worden de schuldigen naar de rivier gebracht. Daar houden beiden een hond vast, de een aan den kop, de ander bij den staart. Een oude van dagen spreekt dan: «Nu laat ik u beiden afdrijven, om uwe schuld van u af te doen.» Daarna doodt hij het dier en laat dit in de rivier afdrijven. Vervolgens gaan de schuldigen zich baden; het laten afdrijven van eenig kleedingstuk heeft niet plaats. Bij deze plechtigheid aan het water, die malimi gaoe, «de slechte daad verdrinken» heet, wordt nog niets geslacht, maar twee dagen er na slachten man en vrouw, die de daad hebben bedreven, ieder een varken in hun woning, zooals men zegt om de schuldigen, die gedood zijn, weer levend te maken (nitoenoe mampasoemajai mate). De beide schuldigen eten ook van het vleesch van het geslachte dier. Onze oude zegsman te Wono verzekerde ons, dat een bloedschendend paar nimmer gedood werd, en hij had daarvan ook nooit iets gehoord; zelfs wanneer een ouder met een eigen kind gemeenschap had gehad, zooals wel eens voorgekomen was, werden zij niet gedood.

Het hondenoffer speelt bij de To Seko niet zulk een groote rol als bij de To Rongkong. Ze eten het vleesch van deze dieren niet, maar het kreng wordt eenvoudig weggeworpen. In Lodang wordt een hond geslacht bij een sterfgeval. Overigens dooden de To Seko alleen nog honden, wanneer zij omheiningen voor buffelkralen, gimpoe, maken. Is zulk een omheining gereed, dan slacht de Sekoër een hond en een hoen en met het bloed van deze dieren wordt de omwalling hier en daar besprenkeld, opdat de buffels die er in zijn opgesloten, gezond zullen blijven;

een offer van kippenlever, ei en gekookte rijst wordt daarbij aan de geesten, dehata, aangeboden. Wij zagen weinig honden in Seko; men zeide ons dat er veel sterfte is onder deze dieren. Jagen met honden wordt in deze streek veel gedaan. In tegenstelling met het kadaver van een hond, wordt een doode kat steeds met eenige schroom behandeld; voordat men haar begraaft, wordt zij in een lap foeja of katoen gewikkeld.

Wanneer een jongmensch het oog op een meisje heeft laten vallen, of wanneer de ouders van den jongen een huwelijk voor dezen in orde zullen maken, wordt iemand naar de woning van het meisje gezonden (vaak ook gaat de vader zelf er heen) om het verzoek over te brengen. Bij die gelegenheid wordt een geschenk, popangino genaamd, meegenomen. Dit bestaat uit een geïkatten doek (poritoetoe) of een koperen pinangdoos, waarin sirih en pinang. Dit geschenk wordt aan de jonge vrouw gegeven. Neemt zij het aan dan stemt ze in de verbintenis toe. Wil ze den jongeling niet als echtgenoot, dan wordt het geschenk teruggezonden.

Wanneer de dag van het huwelijk bepaald is, wordt de man naar de woning van zijn bruid geleid, waarbij niet veel feeestelijks plaats heeft. Voor het jonge paar wordt een mand met gekookte rijst geplaatst, waar bovenop een ei staat. De ouders zeggen daarbij: «Dit is het teeken, dat ge gehuwd zijt; eet dit met zegen, en ge zult spoedig velen worden». Van deze spijs eten beide jongelieden en daarmee is het huwelijk voltrokken. Na één of twee dagen wordt de jonge vrouw naar het huis van haar man overgebracht, en hieraan wordt een feest verbonden, waarbij een buffel wordt geslacht als het een familielid van den Tobara geldt, of een varken, als het huwelijk onder gewone menschen plaats heeft.

Wanneer de man scheiden wil, maar de vrouw heeft zich aan geenerlei kwaad schuldig gemaakt, dan moet hij haar één of meer buffels, een rijstakker of een vischvijver geven. Heeft de vrouw schuld, dan geeft de man bij de scheiding niets aan haar; maar in beide gevallen wordt alles wat zij gedurende hun huwelijksleven hebben verkregen gelijkelijk verdeeld. Gaat de scheiding van de vrouw uit, dan moet ze een geschenk aan den man geven.

De bovengenoemde gewezen Tobara van Wono vertelde ons dat scheidingen veel voorkomen, en dat het ook meermalen gebeurt, dat het gescheiden paar weer bij elkaar gaat wonen.

In zoo'n geval geeft de man aan de vrouw een stuk ongebleekt katoen, een geïkatten doek of een rijstveld. Alles wat bij de scheiding door de eene partij aan de andere wordt gegeven, draagt den naam van peholi. Deze peholi wordt niet teruggegeven als het paar zich later weer verzoent. De kinderen worden bij de scheiding niet verdeeld, maar zij volgen den vader of de moeder, al naar zij dit zelven willen.

Ook overspel komt volgens onzen zegsman veel voor. De overspeler moet, als zijn daad ontdekt wordt, een varken geven, dat buiten het dorp gedoodt wordt. Het dier blijft daar liggen en niemand eet er van. Dit varken treedt dus in de plaats van den overspeler. Wanneer na het bekend worden van de overspelige daad het genoemde offer niet spoedig werd gebracht, zouden muizen en ander ongedierte de te veld staande rijst verwoesten.

Op de daad betrapt is het wel eens voorgekomen, dat de overspeler werd gedood, maar wanneer hij naar de woning van den Tobara (het clan-huis) wist te ontkomen, mocht hij niet meer worden gedood.

Zooals te verwachten was hebben ook de To Seko een aantal voorschriften die de vrouw in acht moet nemen, wanneer ze zwanger is. Als ze de voorschriften niet in acht nam, zou zij zelve de oorzaak zijn dat de bevalling niet naar wensch plaats had.

In de eerste plaats moet zij tijdens haar zwangerschap geen garnalen gaan vangen, noch eten. Het zou dan heel lang duren eer het kind geboren werd. Dit doelt op het ongestadige heen en weer zwemmen dezer diertjes. Zij mag niet in de deuropening zitten, want evenals zij den uitgang verstopt, zal ook later het kind niet te voorschijn kunnen komen. Het is niet geraden achter een zwangere vrouw heen te loopen, want degeen die zoo iets doet zou dezelfde kramppijnen voelen, die de weeën veroorzaken, zoodra het uur der verlossing voor de vrouw gekomen is.

Een wijze vrouw, pompakoeli (pakoeli is geneesmiddel) helpt bij de bevalling. Wanneer het bijzonder lang duurt eer de kleine er is, wordt deze vertraging toegeschreven aan de omstandigheid dat de barende met de een of ander twist heeft gehad. Die persoon wordt dan geroepen. Zij (gewoonlijk toch is het een vrouw) gaat voor de barende zitten. Beiden houden een kom vast, waarin gepelde rijst is gedaan, en waarop een

ei is geplaatst. Een oudere van dagen die zoo iets meer bij de hand heeft gehad, spreekt daarbij de geesten, dehata, aan en brengt de schuld der twistenden op rijst en ei over, waarna wordt verwacht dat de kleine er spoedig zal wezen.

Zijn het kind en de placenta beiden geboren, dan wordt de navelstreng doorgesneden met een bamboesplinter. Op de wond wordt niets gelegd. De nageboorte wordt in een mandje met deksel gedaan en onder het huis begraven. Dus niet in den drup van het dak, zooals bij andere stammen wel voorkomt; ook wordt ze nimmer opgehangen.

Een vuur wordt niet bij de kraamvrouw aangelegd, maar het is haar niet verboden zich bij den haard neer te zetten. Wel wordt zij gedurende eenige dagen met warm water overgoten om haar op krachten te doen komen.

Wanneer zij zich sterk genoeg daartoe gevoelt (een bepaald aantal dagen is niet voorgeschreven) gaat de kraamvrouw uit haar huis naar beneden. Bij deze gelegenheid worden eenige kippen in huis geslacht en de geesten aangeroepen. De moeder gaat vooruit de trap af, en een andere vrouw brengt haar het kind achterna. Op den grond gekomen, neemt de moeder de kleine over, en zegt: «Ge komt nu op den grond en, niets zal u overkomen, want we hebben aan de dehata om zegen gevraagd». Een ander klopt dan tweemaal met het voetje van de pasgeborene op de aarde, terwijl de moeder het kind vasthoudt. Moeder en kind gaan daarna baden, waarbij geenerlei voorschrift in acht wordt genomen, of eenig gebruik wordt gevolgd.

Wiegen kent men in Seko niet; het kind wordt eenvoudig op den vloer te slapen gelegd.

Tweelingen schijnen weinig voor te komen. Zoolang de nu ongeveer 55-jarige Tobara Tabareng leeft, zijn hem slechts twee van zulke gevallen in het groote dorp Wono bekend geworden. Van drielingen hadden alle To Seko, die wij er naar vroegen, nimmer gehoord. Nergens in Seko vreesde men eenige kwade gevolgen van het ter wereld brengen van tweelingen. Als beide kinderen van hetzelfde geslacht zijn, acht men zulk een gebeurtenis zelfs een zegen. Alleen wanneer de één een jongen en de ander een meisje is, vindt men het geval bedenkelijk, omdat men daarbij aan bloedschande denkt. Eén van de twee wordt dan in een ander gezin ter opvoeding gegeven.

In Seko worden alleen de tanden van de bovenkaak gekort, zoowel bij mannen als vrouwen, maar in den laatsten tijd laten mannen ook wel de tanden van de onderkaak korten, op voorbeeld van Rampi. Het zijn alleen mannen die dit werk doen dat moasa, slijpen heet. Iedereen mag dit doen; men doet het elkaar weleens. Geenerlei plechtigheid gaat er mee gepaard, noch eenige voorzorgsmaatregel wordt er bij in acht genomen. In Amballong dacht men, dat het niet ongeoorloofd, pemali, was om met ongekorte tanden te huwen; dit was daar echter nog nimmer voorgekomen. Te Wono waren de tanden van den meergenoemden oud-Tobara niet gekort. Hij vertelde dat hij als jongen er niet den moed toe had gehad zich aan deze operatie te onderwerpen (te Oeri in Boven-Rongkong was ook een man op leeftijd, Parombe of Abe Songi genaamd, wiens tanden om dezelfde reden gaaf waren gebleven).

De To Seko kent ook het winnen van palmwijn uit de Arenga saccharifera, maar in Seko-Pada haalt men dezen drank niet uit den bloemtros, doch men snijdt daartoe de palmiet af, waaruit dan het begeerde vocht druppelt. Het spreek vanzelf, dat de boom na zulk een behandeling doodgaat. In den omtrek van Wono zagen wij veel Arenga-boomen aangeplant, maar een groot aantal daarvan waren dood, als gevolg van afsnijden van de palmiet. (De Bare'e-sprekers gaan ook wel eens op deze wijze te werk: Wanneer zij ergens voor korten tijd verblijven, bevoorbeeld om rotan te zoeken, sagoe te kloppen, of te jagen, dan hakken zij een Arenga-boom om, en snijden er de palmiet af. Op deze wijze heeft men den derden dag al palmwijn.) Op onze vraag, waarom men zoo onverstandig met deze boomen omgaat, antwoordde men, dat men meermalen had beproefd den palmwijn uit den bloemtros te winnen, maar dat zij op deze wijze nooit iets hadden gekregen. In Amballong en Peweneang echter wordt het vocht uit den bloemtros gewonnen.

In Lemo (met het dorp Baropa), een vestiging van den To Seko uit den lateren tijd, schijnen nog geen Arenga-boomen voor te komen, maar men vertelde ons, dat ze daar reeds werden aangeplant.

Wanneer men palmwijn, die het eerst van een boom is gewonnen, op den grond brengt, richt men aan den voet van den boom een offerstok, takala, op, waarin een ei en een pakje

rijst wordt geklemd. Aan een zieke wordt het drinken van palmwijn vaak verboden. De steenvruchten, evenals bij de Bare'e-sprekers konta genoemd, worden wel in het vuur gepoft gegeten, maar men wist niet dat uit het merg van den boom sagoe kon worden gewonnen.

In verband met het winnen van palmwijn vertelde men ons te Wono en te Amballong een verhaal, welks parallellen men over den geheelen Archipel vindt. Het heet dan, dat de To Seko eertijds den palmwijn niet kenden. Toen gebeurde het dat twee mannen zich onledig hielden met het uitzetten van strikken om muizen te vangen. Ze kregen een groot aantal van deze diertjes. Maar tot hun verbazing zagen zij den volgenden morgen dat hun buit verdwenen was. Iederen dag vingen zij eenige van deze diertjes, maar elken morgen kwamen ze tot de ontdekking, dat de muizen door iemand waren weggenomen. Zij besloten nu om beurten te waken om te weten te komen, wat er nu met hun vangst gebeurde. Terwijl een de wacht hield, zag hij op een gegeven oogenblik een man aankomen met een staart. Deze haalde de gevangen muizen weg. De man met den staart droeg den naam van tolino, «aardbewoner». De bewaker durfde den dief nog niet met zijn speer te steken, den volgenden morgen echter bracht hij aan zijn makker verslag uit van zijn wedervaren, en samen beraadslaagden zij nu, wat in deze te doen. Ze besloten toen den dief te dooden als hij weer kwam.

In den eerstvolgenden nacht kwam de man met den staart terug, en hij die de wacht had wierp zijn speer naar hem. Het wapen trof het lichaam van den tolino maar deze liep hard weg, de speer in zijn lijf meenemende. Niet ver van de plek waar hij was opgewacht, verdween de tolino in een gat in de aarde.

Weer beraadslaagden de twee te zamen en zij besloten, dat een hunner in het gat zou afdalen om het erfstuk terug te halen. Zij verzamelden nu rotan, en maakten daarvan een mand. In die mand liet de een zijn makker neer in het gat. Te voren hadden zij afgesproken: «wannneer ik beneden zal zijn gekomen, zal ik aan de lijn schudden; en als ik weer opgetrokken wensch te worden, zal ik een tweede maal schudden.

Onder in het gat kwam de mand terecht op den top van een Arenga-boom (Seko: konaoe), een boom, dien de man in de mand niet kende. Hij zag ook dat de palmiet van den boom

was afgesneden en dat daaruit vocht drupte in een daarbij opgestelden bamboekoker. De man proefde ervan, en vond den drank zeer smakelijk.

Terwijl de mand in den top van den boom bleef rusten, klom de man naar beneden. Aan den voet van den boom gekomen, liep hij voort, en bereikte een dorp met woonhuizen en rijstschuren. Hij ging onder een huis zitten, en sloeg met een stuk hout op een der palen. Van uit de woning riep men toen: «Wie is daar?» «Ik», antwoordde de man. «Waarom maakt ge zoo'n leven, terwijl er hier iemand zwaar gewond ligt», sprak men weer van boven.

De man vermoedde aanstonds, dat hij met den dief van hun muizen te doen had. Daarom zei hij: «Ik ken de medicijn, die hem beter kan maken». Het aanbod om zijn kunst op den zieke te beproeven werd gretig aangenomen. De man klom nu in huis, en zond alle aanwezigen weg met de boodschap niet terug te komen, dan wanneer het donker was geworden.

De zieke was inderdaad de dief, die met de speerpunt in zijn lijf lag te kreunen. De man doodde nu den gewonde, trok het lemmet uit het lijf en begaf zich haastig daarmee naar den Arenga-boom. Hij klom er in, wikkelde eenige der vruchten in zijn draagsarong, en schudde aan het koord. Toen hij bemerkte dat hij de hoogte in ging, liet hij den krijgskreet hooren en riep naar beneden: «Ik heb uw makker gedood!»

Op de aarde teruggekomen, plantte hij de Arenga-vruchten, en daar hij in de woning van den zieke ook inlichting had gekregen over de wijze waarop de boom bewerkt moest worden, was hij in staat palmwijn te winnen. (Het afhalen van den bamboekoker met vocht van den boom heet in Seko m a n g a m b i).

Wij hebben het verhaal gegeven, zooals men ons dit te Amballong vertelde. Dat van Wono verschilt alleen in het begin er van: Twee mannen pasten op een maisveld. Herhaaldelijk kwam een houtduif van de vruchten eten, totdat het den mannen ging vervelen, en een hunner de vogel met zijn speer wierp. Het wapen trof de duif, en bleef in haar lijf vastzitten, zoodat zij er mee wegvloog. De mannen volgden den vogel, en zagen hem in een gat in de aarde verdwijnen. Het verdere verloop van het verhaal is hetzelfde als boven is meegedeeld.

Toen onze tolk, Paulus Kare, iemand van Makale in het Sa'dan-gebied, dit verhaal hoorde, vertelde hij ons ook de Sa'dan

redactie er van, welke ik hier laat volgen om de vertelling onder dak te brengen: In den ouden tijd had de Poeang van Kawero in Sangala', van wien volgens onzen zegsman alle Poeangs in het Makelesche afstammen, een katoentuin. Hij had een slaaf aangesteld om op dien tuin te passen. Maar nu gebeurde het dat drie geiten in den aanplant doordrongen en de vruchten van de katoen aten. De slaaf wierp een der geiten met zijn speer; dit wapen heet sisoelesae, en het behoort nog tot de rijkssieraden van Makale. De geit werd getroffen, maar ze liep met het wapen weg. De slaaf achtervolgde haar, maar op een gegeven oogenblik zag hij het dier in een gat in den grond verdwijnen. De plek heet nog Boemboem.

Toen de slaaf het ongeval aan den Poeang mededeelde, gelastte deze hem het wapen te zoeken. De slaaf liet zich nu met de hulp van een ander in het gat naar beneden, en kwam terecht op den top van een Arenga-boom. Hij loopt in het land onder de aarde rond. De menschen, die hij daar ontmoet, vragen hem telkens, waar hij vandaan komt, en dan antwoordt hij: «Mijn heer heeft mij gelast zijn speer te zoeken.» Eindelijk vindt hij de geit dood op den grond liggen. Hij trekt de speer uit het lichaam, en keert dan naar den Arenga-palm terug. Hiervan neemt hij een aantal vruchten (baloeloek) mee, en laat zich weer naar de aarde optrekken.

In Seko vonden wij ook het verhaal van de paardevlieg, tamoli, die bij de goden ontdekt hoe men vuur moet maken met den vuurslag, een verhaal dat algemeen verspreid is onder de Possosch-Todjosche en Parigisch-Kailische Toradja-groep. Het wordt bij de To Seko echter in verband gebracht met het bovenstaande verhaal van den man die de speer gaat zoeken, en deze trek is van veel belang. Wanneer die man namelijk door het gat in de wereld der Tolino is aangekomen, ziet hij dat de menschen daar al hun voedsel ongekookt eten. «Waarom kookt gij uw eten niet?» vraagt hij. «Omdat we geen vuur hebben», is het antwoord. «Ik zal u vuur geven», zegt de man weer, «maar dan moet ge allen de oogen met de handen bedekken». Mensch en dier deden dit. Ook de paardevlieg sloot de oogen met de voorpooten, maar daar dit diertje oogen onder de oksels heeft (zooals men algemeen in Midden-Celebes aanneemt), zag het hoe de man vuur maakte met den vuurslag. Dit geheim

verklapte hij daarna aan de Tolino. De vuurslag heet in Seko panetek. Vuur maken door wrijving noemt men mantai.

Geschillen en rechtszaken komen naar het getuigenis der hoofden weinig voor in Seko. Gewoonlijk zijn het dan nog geschillen omtrent het eigendomsrecht op een of ander. Ieder beleedigde zoekt eerst zijn eigen recht, en pas als de beleediger en de beleedigde het niet met elkaar eens kunnen worden, wordt de Tobara er in gekend.

Ofschoon stelen weinig voorkomt, is het toch wel gebeurd, dat iemand rijst uit de bewaarplaats wegnam. In zulk een geval heeft de benadeelde het recht een buffel van den dief te nemen, of als deze geen buffel heeft, een akker. Ontvreemdt iemand iets uit een woning, dan heeft hij er alleen de waarde van te vergoeden. Als iemand palmwijn heeft weggenomen, heeft de eigenaar van den boom het recht het hakmes van den dief te nemen. Iemand die geregeld steelt, en dus als dief bekend is, werd vroeger wel eens gedood.

De gewone godsoordeelen van duiken en speerwerpen schijnt men in Seko niet te kennen. Wel laat men daar een geschil dat niet door een derde is uit te maken, beslechten door beide partijen met elkaar te laten worstelen, mampeorope. Degeen die op den grond komt te liggen, heeft de zaak verloren. In weinig beteekenende gevallen wordt genoegen genomen met een zuiveringseed, of liever een zelfvervloeking; of een derde spreekt een vervloeking uit over dengeen van de beide partijen die schuldig is. Dit alles geschiedt onder aanroeping van de goden, dehata.

Priesteressen, die levenskracht van de goden gaan halen voor de zieken, kent men niet. Sommige lieden in Seko hebben de reputatie gekregen van een aantal geneeskrachtige kruiden te kennen. Ingeval van ziekte wordt de hulp van deze lieden ingeroepen. Bij uitzondering wordt een priesteres, tobalia, van Rampi gehaald. Maar hiertoe zijn alleen voorname lieden in staat, omdat dit veel kosten met zich meebrengt.

Zoodra iemand overleden is, worden zijn knieën tegen den buik opgetrokken en aan het lichaam vastgebonden. De armen worden op de borst gekruist. Het lijk wordt niet gewasschen. Men laat het in de kleeren waarin de persoon is overleden, en

zoo wordt hij eerst in foeja en daarna in matten gewikkeld. Voor dit inwikkelen wordt ook wel gewoon katoen gebruikt, maar oude mawa-doeken en de geïkkatte kains (poritoetoe) van Rongkong mogen daarvoor niet worden gebruikt. Wanneer men zich hieraan niet stoorde zouden de overlevenden geen voorspoed hebben en niet gezond zijn.

De meeste lijken worden in kisten, doemoe, begraven. Te Amballong zagen wij onder de huizen vele doodkisten in voorraad staan. Dit moet ook het geval in Peweneang zijn, maar te Lodang en te Wono zei men ons, dat het pemali is doodkisten in voorraad te hebben. Wanneer iemand overlijdt, wordt een kist gemaakt of gekocht. Te Wono vertelde men ons, dat in sommige kisten de lijken zittende geplaatst worden; dit gebeurt alleen met de lichamen van Tobara. In Amballong hebben wij echter alleen kisten gezien, waarin de lijken op den rug worden gelegd. Voor volwasenen hebben deze kisten een breedte van 30 à 40 cM, eenzelfde diepte, en een lengte van ongeveer 1 Meter (de grootste kist mat 22 cM. breed, 40 cM. diep, 107 cM. lang). Het deksel heeft den vorm van een dakje. In laatstgenoemde plaats worden geen lijken in zittende houding ter aarde besteld, bij mannen en vrouwen wordt daarin geen verschil gemaakt. Alle sieraden en de voorwerpen, die de overledene gewend was te gebruiken, ook die van ijzer, gaan in de kist mee. In oog-, neus-, mond- en oorholten wordt niets gedaan.

Over een lijkkist of een graf heenstappen zou ten gevolge hebben, dat die persoon ziek werd. Honden worden van de kist verwijderd gehouden, maar mocht het gebeuren dat er een over sprong, dan zou hij aanstonds worden gedood.

Bij een sterfgeval komt de familie te zamen en wordt bij het lijk geweend. Ook wordt er een gezamenlijke maaltijd gehouden, maar alleen te Amballong en te Peweneang wordt bij die gelegenheid een buffel geslacht, wanneer de overledene in het bezit van deze dieren is, anders eenige varkens. In Seko-Pada echter wordt niets geslacht, maar bestaat de maaltijd uitsluitend uit gekookte rijst met groente als toespijs. Opmerkelijk is, dat gedurende den rouwtijd niet alleen het eten van rijst niet verboden is, maar juist voorgeschreven. Juist in dien tijd mag geen Colocasia, oebi, mais en dergelijke gegeten worden. Dit is ‹doodenvoedsel› zegt men. Deze drie voedingsmiddelen worden namelijk in een mandje op het graf geplaatst. Stoorde men zich

niet aan dit voorschrift, dan zou naar men gelooft, de rijstoogst mislukken. Alleen te Lodang en Amballong weer mag men gedurende twee of drie dagen na het overlijden geen rijst eten.

Het begraven heeft zoo spoedig mogelijk plaats. Als het kan nog op den sterfdag zelf, anders op den daarop volgenden dag. Het schijnt vrij veel voor te komen, dat een lijk zonder kist begraven wordt, wat blijkbaar niet als een minder eervolle begrafenis wordt beschouwd. Ook van het Tobara-geslacht zijn er, die zonder kist den grond ingaan; dit hangt alleen af van de omstandigheid of men in staat is een kist te maken of te koopen. Met of zonder kist, altijd wordt het lijk langs de trap der woning naar beneden gedragen, en in den grond begraven met het hoofd naar het Oosten en de voeten naar het Westen gekeerd. De aarde op het graf wordt een weinig opgehoogd, eenige spijs, eetgerei, hoed en sirihzak, worden er op neergelegd, en daarmede is alles afgeloopen. Na de begrafenis kijkt men niet meer naar het graf om, en na verloop van eenigen tijd kent men de plek niet meer. Van het verbranden van lijken of het begraven in urnen had men nimmer gehoord.

De begraafplaats van Lodang is een stuk boschgrond ten Noorden van het dorp. Het is verboden daar hout te hakken, tenzij dit geschiedt bij het begraven van een doode. In het eerste geval is de overtreder van dit verbod verplicht een varken te slachten.

Is men van het begraven teruggekeerd dan reikt een der bewoners van het sterfhuis aan de mannen een bamboe met water toe, waarmee dezen de handen reinigen. In eigenlijk Seko wordt drie dagen na het overlijden nog wel sirih-pinang naar het graf gebracht als afscheidsgeschenk.

Wanneer een doode in het dorp is, mag men geen akkerwerk doen, geen foeja kloppen, niet aan zijn huis bouwen, geen rijst stampen, in het algemeen geen dingen doen, die leven maken. De weduwe (Seko: h a l o e; Seko-Pada: b o b o n g) gaat niet mede het lijk begraven. Wanneer dit uit huis is weggedragen gaat zij naar de rivier om te baden. Zij begeeft zich daarheen in haar daagsche kleeren, met een lap foeja over het hoofd geslagen. Deze lap laat zij gedurende het bad met den stroom afdrijven. Hierna keert zij niet meer naar de woning van haar overleden man terug, maar begeeft zich rechtstreeks naar het huis van haar ouders of andere bloedverwanten. Twee dagen na het over-

lijden mag zij weer andere dingen dan rijst eten, zooals Colocasia, oebi, mais. Gewoonlijk wacht zij twee maanden, aleer zij hertrouwt. Wanneer zij zulks eerder deed, zou zij hiervoor niet beboet worden, maar zij zou zich laten kennen als een onfatsoenlijk mensch die niet weet hoe het behoort, daar zij door haar spoedig trouwen bewijst, dat zij niet van haar overleden man heeft gehouden.

De goederen die het paar gedurende zijn leven heeft bijeen gebracht, worden in twee gelijke deelen verdeeld; een deel voor de vrouw, en een deel voor de betrekkingen van den overleden man. Deze laatsten mogen in geen geval iets koopen of overnemen van hetgeen aan de weduwe is toegewezen; ze mogen niet van de kleeren gebruiken, die tot haar aandeel behooren, of van de rijst eten die zij heeft geërfd. Zij mag wel met een broer van haar overleden man hertrouwen, maar eerst dan als een ander de weduwe een poos tot echtgenoote heeft gehad. Gebeurt dit laatste niet en wil haar zwager haar tot zich nemen, dan brengt hij een koperen armring naar het graf van zijn broer, legt dien er op en zegt: «Hier breng ik je goud, wees niet boos, dat ik je vrouw tot mij neem». (Goud wordt niet in Seko gevonden, en dit edele metaal speelt voor zoover wij dit hebben kunnen nagaan, ook niet zoo'n groote rol in den mond der To Seko als het geval is bij de Toradja-stammen).

In Lodang bestaat nog een gewoonte, die ik in geen der andere dorpen teruggevonden heb, en waarvan men ons geen nadere verklaring wist te geven. Een jaar ongeveer na het overlijden wordt namelijk door een broer of een ander familielid van den overledene een hond geslacht, waarbij de verwanten samenkomen en een maaltijd wordt gehouden. Het vleesch van den hond wordt echter niet gegeten. Deze plechtigheid heet m a l i s o n g i.

Aangaande het leven van de ziel wist men al even weinig te vertellen als in Rongkong. Het zielenland heet t o e a n g l o n d o. Alleen is opmerkelijk, dat men in Amballong en Peweneang beweert, dat de zielen naar het Oosten gaan. Een verklaring hiervan zou alleen gegeven kunnen worden, wanneer wij meer weten omtrent de plaats van waar deze lieden afkomstig zijn.

DE GIFTEN VAN MŪLAVARMAN.

DOOR

DR. J. PH. VOGEL.

Naar aanleiding van mijn in de Bijdragen van 1918 (Deel 74, pp. 169-232) verschenen artikel, getiteld «The Yūpa inscriptions of King Mūlavarman from Koetei (East-Borneo)» zonden mij enkele buitenlandsche vakgenooten opmerkingen, die voor de interpretatie van die merkwaardige inschriften van belang zijn en die ik daarom hier wil samenvatten. Inzonderheid vermeld ik met dankbaarheid de bespreking van mijn artikel door den heer Louis Finot in het Journal Asiatique van het jaar 1919 (pp. 342-345), terwijl de heer G. Cœdès zoo vriendelijk was mij in een brief gedateerd van Bangkok, 7 Juli 1919, zijn opmerkingen te doen toekomen.

Het door beide geleerden medegedeelde werpt vooral licht op het eigenaardig karakter der giften, die Koning Mūlavarman zich beroemt aan de Brahmanen te hebben vereerd. De heer Finot verwijst hier terecht naar het Sanskrit werk Caturvargacintāmaṇi van den compilator Hemādri. Dit omvangrijke werk, dat omstreeks 1300 A. D. moet zijn samengesteld, bevat uitvoerige aanhalingen uit de Purāṇa's. Het eerste der vijf deelen, dat in de te Calcutta verschenen uitgave der Bibliotheca Indica niet minder dan 1056 bladzijden octavo beslaat, is geheel gewijd aan «het Geven». Daar wordt o. a. uitvoerig gehandeld over «de zestien groote giften», die één voor één worden beschreven. Als eerste en voornaamste wordt het tulāpuruṣadāna (lett. gift van den mensch in de weegschaal) genoemd, waarbij de milde gever zijn eigen gewicht aan goud wegschonk. Uit

[1]) De namen der zestien groote giften volgens het Matsyapurāṇa zijn: 1. tulāpuruṣa, 2 hiraṇyagarbha, 3. brahmāṇḍa, 4. kalpapādapa. 5. gosahasra, 6. hiraṇyakāmadhenu, 7. hiraṇyāçva, 8. pañcalāṅgala, 9. dharādāna, 10. hiraṇyāçvaratha, 11. hemahastiratha, 12. Viṣṇucakra (of Viçvacakra?), 13. kalpalatā, 14. saptasāgara, 15. ratnadhenu, en 16. mahābhūtaghaṭa. De passage uit het Purāṇa wordt ook geciteerd in het woordenboek Çabdakalpadruma i. v. mahādāna.

monumenten en inscripties van Voor-Indië blijkt, dat de Hindoe vorsten van het vasteland dezen eigenaardigen vorm van milddadigheid inderdaad in praktijk hebben gebracht. Ja zelfs nog in de 17de eeuw vinden wij het gebruik in gewijzigden vorm in zwang aan het hof der Groot-Mogols [1]).

Het is echter niet deze gift, die in de inscripties van Mūlavarman wordt vermeld. Wel zijn het twee (of misschien drie) andere van de zestien «groote» giften, waarvan in die inschriften sprake is. Als vijfde van de lijst vinden wij nl. gosahasra, «duizend runderen». Nu wordt in Mūlavarman's inscriptie *B* (Kern's N°. III) gezegd, dat de koning twintig maal duizend runderen aan de Brahmanen schonk. Het getal moge overdreven schijnen (in mijn vertaling verkoos ik het ietwat bescheidener aantal van «a thousand kine and a score»), de heer Finot heeft ongetwijfeld gelijk, wanneer hij opmerkt, dat «het duizendtal runderen» nu eenmaal de klassieke gift is. «On sait», voegt hij er bij, «que les auteurs de praçasti ne craignent pas de jongler avec les chiffres».

Van bijzonder belang is het, dat ook de «wenschboom» (kalpapādapa) als de vierde der groote giften in het Matsyapurāṇa voorkomt. Hemādri beschrijft hem als een boom uit goud en edelgesteenten vervaardigd, die bij wijze van vruchten beeldjes van menschen en dieren draagt, en omgeven is door godenbeelden eveneens van edel metaal [2]). Terecht dus dacht Kern aan een soort Kerstboom.

Uit een mededeeling van den heer C. O. Blagden, die eveneens in de Bijdragen van 1918 (pp. 615-617) werd gepubliceerd, zagen wij reeds dat zulke «wenschboomen» ook in Achter-Indië, nl. in Pegu, bekend waren blijkens een Mon (Talaing) inscriptie van omstreeks 1100 A. D.

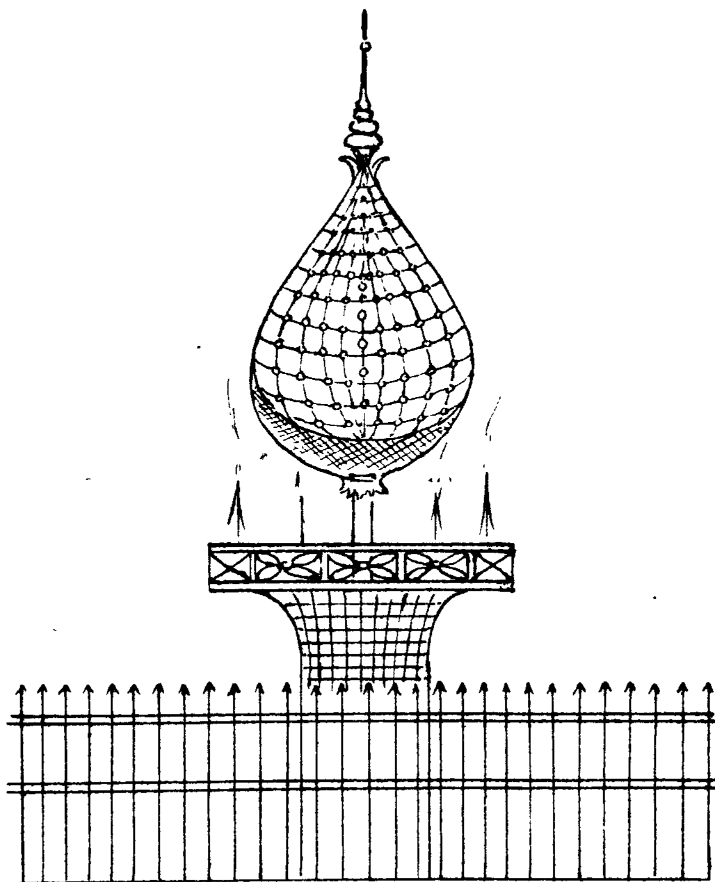
Maar ook in Siam bestond het bedoelde gebruik en nog heden ten dage vervaardigt men daar imitaties van den paradijsboom, die alle wenschen bevredigt. Ik laat hier volgen, wat de heer Cœdès mij daaromtrent heeft willen mededeelen. «A propos du kalpavṛkṣa», schrijft hij, «dont vous avez parlé dans votre article sur les inscriptions de Mūlavarman et au sujet duquel M. C. O.

[1]) M. Haberlandt. Ueber tulāpurusha der Inder. Mitteil. anthrop Gesellsch. Wien XIX, 3, pp. 160-161. Archl. Survey Report 1912-'13, pp. 142-144. Epigraphia Indica XIV, p. 197. Annual Report Rajputana Museum for 1917-'18, pp. 3-6. F. Bernier, Voyages, Amsterdam 1699, II, p. 55, Journal Panjab Hist. Society, II, p. 61.

[2]) Caturvargacintāmaṇi I. pp. 245-252.

Blagden a publié une note dans la même volume des Bijdragen (LXXIV, p. 615), je puis aussi vous signaler son existence au Siam.

1) Dans l'inscription khmère de Sukhodaya que j'ai publiée BEFE-O, XVII, II, p. 11, on lit (face B, l. 19): pre laṃtap slā lāja dyaṅ dhūpa puspa kalpabṛkṣa = «(le roi) fit préparer l'arec, le riz éclaté, les cierges, l'encens, les fleurs et

les kalpavṛkṣa (en l'honneur d'un saint religieux qui arrivait).» Cette inscription est de 1361 A. D.

2) Dans une autre inscription thaï de même provenance et de la même époque, qui n'est pas encore publiée, on lit, à propos de préparatifs d'une fête religieuse: sōṅ khōk han dāṅ ñōm taṅṅ kallpabṛkṣa sai raṃyval tōk mai tām tai dyan pradīpa phao dhūpa hōm tralap duk hēṅ = «des deux côtés du chemin on dressa des kalpavṛkṣa,

on plaça des guirlandes de fleurs, on alluma des torches, des cierges, des lampes, on brûla de l'encens parfumé, en tous lieux».

Voilà pour l'époque ancienne.

Actuellement,

3) le kalpavṛkṣa est toujours connu au Siam sous le nom de kala (ou kara) phru'k. Pallegoix, Dictionnaire Siamois, donne sous le mot kara: — phrŭ'k, la glose suivante: «Arbre auquel sont attachés des citrons renfermant de l'argent et que l'on jette au peuple les jours de fête.» — L'explication est parfaitement exacte. Les crémations siamoises et les ordinations princières, par exemple, comprennent comme accessoires des arbres artificiels auxquels sont suspendus des citrons renfermant une pièce de monnaye ou un numéro de loterie que l'on distribue aux assistants. Ci-joint un dessin fait par ûn Siamois [1]).»

De heer Finot meent nog in de uitdrukking bhūmidāna, die voorkomt in Mūlavarman's inscriptie *C* (Kern's nº. 1) de negende der zestien groote giften te mogen herkennen. «Le même compilateur (nl. Hemādri)», zegt hij, «cite plus loin (p. 294) divers extraits de Purāṇas sur le «don de la terre» (dharādānam): cette terre qu'on donne n'est pas un terrain, mais une image en or du monde, avec le Meru au centre, les montagnes, les mers, les rivières, les neuf varṣas et les huit lokapālas. Le bhūmidānam de Koetei, en raison du voisinage du kalpavṛkṣa, ne serait-il pas un cadeau de ce genre?»

De mogelijkheid van deze verklaring geef ik gaarne toe. Het ligt echter, dunkt mij, toch meer voor de hand aan een gewone landschenking te denken. Ook de juiste beteekenis van de uitdrukkingen bahudāna en jīvadāna (ook in de eerste wil de heer Finot den naam van een bepaald soort gift zien) blijft voorshands onzeker. In elk geval is door de mededeeling der beide Fransche geleerden de verklaring der oudste Sanskrit inscripties van den Archipel weer een belangrijke schrede gevorderd en bestaat er alle reden om hun dankbaar te zijn voor datgene wat ik hier heb weergegeven.

[1]) Gereproduceerd op blz. 433.

ENGELHARD OVER DE JAVAANSCHE OUDHEDEN.

DOOR

Dr. N. J. KROM.

Het belangrijke aandeel, dat de Britsche luitenant-kolonel Colin Mackenzie in de voorbereiding van Raffles' hervormingen heeft gehad, belette hem niet om gedurende zijn kortstondig verblijf op Java (1811—1813) ook aan allerlei andere zaken zijn aandacht te wijden. Onder die andere zaken verdienen de oudheden in de eerste plaats genoemd te worden. Om zich daarvan te overtuigen behoeft men slechts de inhoudsopgave der Mackenzie Collections van het India Office [1]) in te zien; en Mackenzie heeft het niet bij het verzamelen van gegevens gelaten, doch is ook zelf op oudheidkundig onderzoek uitgegaan en heeft de resultaten daarvan o.a. op schrift gesteld in zijn reisjournaal (19—22 Jan. 1812). Van de desbetreffende beschrijving heeft Raffles na het vertrek van den auteur een omwerking doen verschijnen in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (VII, 1814), onder den titel: Narrative of a journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambana in Java. De voor dien tijd uitnemende beschrijving doet Mackenzie als een voortreffelijk opmerker kennen; zij trok dan ook welverdiend de aandacht en het is zeker hoofdzakelijk naar aanleiding van deze publicatie, dat aan den hoogleeraar Reinwardt bij zijn vertrek naar Indië in 1815 werd opgedragen zich onder meer te «bevlijtigen om preciese kennis te bekomen van den uitslag der navorschingen, bereids.... door den Majoor Mackenzie op Java gedaan» [2]).

Om nu te weten te komen hetgeen hij wenschte, heeft Mackenzie

[1]) Blagden, Catalogue of Manuscripts in European languages belonging to the Library of the India Office; Vol. I The Mackenzie Collections, Part I (1916).

[2]) Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821 (1858), p. 34.

vooreerst bijeengebracht al hetgeen hem aan verhandelingen, memories, acten, brieven en andere stukken in handen kwam, en vervolgens zich door middel van vragenlijsten gewend tot degenen, van wie hij inlichtingen meende te mogen verwachten. Deze laatste methode werd ook bij de belastinghervorming gevolgd; naar Dr. De Haan constateerde, werden de vraagpunten klaarblijkelijk in het Engelsch opgesteld en daarna vertaald. [1]) De hieronder afgedrukte vragenlijst aangaande de oudheden laat niet den minsten twijfel, of het is daar juist zoo gegaan: de Engelsche tekst is de oorspronkelijke, en de Nederlandsche geeft dien meer of minder getrouw weder. In het India Office berust nog een Fransche vragenlijst; deze is uitgebreider dan de Engelsch-Nederlandsche, daar zij 13 vragen in plaats van 10 bevat. [2])

De persoon, die vóór alle anderen in aanmerking moest komen voor de toezending van zulk een vragenlijst, was Nicolaus Engelhard, de door Daendels in 1808 ontslagen Gouverneur van Java's Noord-Oostkust [3]). In laatstgenoemde functie had hij van zijn belangstelling voor de oudheden blijk gegeven door de opname te gelasten van de tempels te Prambanan, en door het aanleggen van een beeldenverzameling in zijn tuin «De Vrijheid» te Sĕmarang. Dat men zich daadwerkelijk voor de overblijfselen van het oude Java interesseerde, was een zeldzaam verschijnsel (al stond het sinds de laatste jaren der achttiende eeuw niet op zich zelf), en dat iemand in zulk een hooge ambtelijke positie het deed, moest wel zeer in het bijzonder opvallen. Men kan zich dan ook voorstellen, dat toen Mackenzie informeerde naar personen, die hem over de oudheden konden inlichten, er dadelijk gewezen werd op Engelhard, en het behoeft dus geen verwondering te baren, dat juist onder Engelhard's papieren zoowel de Vragenlijst als het Antwoord teruggevonden zijn. Beiden bevinden zich thans in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage. [4])

De vragenlijst bevat uitsluitend de tien punten, waaromtrent

[1]) Priangan II (1911), p. 680 sq. en 717. Vgl. Blagden, I.I pag. 96 sq., 99, 138.

[2]) Blagden, I I. pag. 222.

[3]) Wij zouden het zeker overbodig geacht hebben in zake Engelhard's levensloop te verwijzen naar de bekende onderzoekingen van Dr de Haan in Tijdschr. Bat. Gen. 43 (1901), p. 195—225 en Priangan I (1910), p. 77—87, ware het niet dat de nieuwe druk der Encyclopaedie van Ned.-Indie s. v. Engelhard beide artikelen en het belangrijke nieuws, dat zij brachten, volkomen blijkt te negeeren.

[4]) Zie de verslagen dier instelling, 1900 p. 48 no. XXII. 272, en 1916 p. 499, Bijl. X no. 165.

inlichting gewenscht wordt, zonder aanhef of slot, en zonder dat blijkt, waarvoor of voor wien zij bestemd was. Zij luidt als volgt:

1. What are the names of the places where the inscriptions are found? What is their present state? Do any persons inhabit there now? What are the traditions of the country regarding these places? By whom and at what time were they built; and when, or by whom were they destroyed?

2. What is the distinguishing name of the characters on the stones? what is the language of these inscriptions? Are any more of them known in Java, or in any of the adjacent islands, as Bali, Sumatra, &c.

3. Who translated the inscriptions, and where can any other persons capable of translating them be found? Are the characters used in books, and can any be obtained?

4. Do any books relating to the ancient history of Java remain? What are their names? and what are the names of the most popular Javanese books?

5. Some idea of Javanese history previous to the introduction of Mohammedanism would be desirable. What was the state of the country then? of its Government? and into

1. Wat is de naamen van de plaatzen waar de oudheden gevonden worden? Wat is hun tegenwordig staat? Zijn er menschen die dezelven tegenwordig bewoonen? Welke zijn de inlandsche overleveringen deze plaatzen betreffende? Door wien, en in welken tijd zijn zij gebouwd; en wanneer, of door wien zijn zij vernield geworden?

2. Wat is de onderscheidende naam der karacteren op de stenen? in welke taal zijn deze opschriften geschreeven? Zijn er meer in Java, of eenige nabuurige eilanden, als Bali, Sumatra, enz. bekent?

3. Wie vertaalde de opschriften? en waar kan men andere perzoonen vinden die bekwaam zijn om dezelven te vertaalen? Zijn de karacteren in de boeken gebruikt, en zijn er eenige verkrijgbaar?

4. Blijven er eenige boeken tot de oude geschiedenis van Java betreklijk? Wat is de naam derzelven? en welke zijn de naamen der meest algemeene Javansche boeken?

5. Men zou begeeren eenige denkbeeld der Javansche geschiedenis voor het invoeren van het Mahometaanschdom te krijgen. Wat was de staat des lands toen? zijne regering — en

what kingdoms or states divided? The authorities.	in welke koningrijken en staaten verdeeld? Welke zijn de bewijzen?
6. When did the Chinese first frequent the island? Do the Chinese themselves preserve any historical works or traditions of their history?	6. Wanneer zijn de Chinezen het eerst op het eiland gekomen? Bewaaren de Chinezen eenige geschied-werken of overleveringen van hunne geschiedenis?
7. When did the Malays first come into these islands? Is there any tradition, inscription, or Book existing, connected with this subject?	7. Wanneer kwaamen de Maleyers het eerst in de eilanden? Zijn er eenige overlevering, opschriften of boeken, die over det voorwerp handelen?
8. A list of any books giving any notice of the History, Institutions and Revolutions of Java and these islands would be very desirable.	8. Men begeert ernstlijk eenige boeken betrekklijk tot de geschiedenis, oprichting, en omwentelingen van Java en deze eilanden?
9. The situation of the ancient cities and capitals to be pointed out; as Majapaith, Damak, &c.	9. Het aanmerken der oude Hoofd- en andere- steden; als Majapaith, Damak, enz.
10. Were any gold or silver coins, any Roman or Greek coins or medals found in any part of the island? or is there any notice of any other antiquities being dug up at any other time?	10. Wierden er eenige Gouden of Zilveren munten, of eenige Romeinsche of Grieksche munten of medailjen in eenige gedeelte van het eiland gevonden? of zijn er eenige verhandelingen van de oudheden uitgegraven in eenen anderen tijd?

Tot zoover de lijst. Wij behoeven bij de eigenaardigheden van de vertaling niet stil te staan behalve in één geval, waar een fout van den vertaler er toe geleid heeft, dat Engelhard, die klaarblijkelijk alleen den Nederlandschen tekst heeft geraadpleegd — zijn kennis van het Engelsch was dan ook zeer gering [1]) — iets anders beantwoordde, dan Mackenzie had gevraagd. De «inscriptions» van het eerste punt werden tot «oudheden» en aan deze vergissing hebben wij te danken al hetgeen Engelhard

[1]) Zie Priangan I. p. 84.

in zijn antwoord op de eerste vraag mededeelde. Inderdaad een gelukkig toeval, want juist dit eerste gedeelte bevat belangrijk nieuws. Alvorens daarop in te gaan, laten wij Engelhard's stuk in zijn geheel volgen.

Antwoord van den geweezen Java's Gouverneur Nicolaus Engelhard, op de vraagen van den Luitenant Collonel Mackenzie, betreffende, de antiquiteiten op het Eyland Java.

Antwoord op Vraage 1.

Over het gansche Eyland Java vind men de overblijfsels van een talrijk en vernuftig volk, het welk door zulke magtige hoofden moet zijn bestuurd, als in staat waaren, om dusdanige gebouwen, op eene zo verre afstand van het zeestrand te onderneemen en te laaten volvoeren, als waarvan de restes de verwondering van elk reyziger tot zig trekt; De voornaamste deezer overblijfselen van oudheid, vind men in de vorsten Landen en wel speciaal langs de weg van Souracarta naar Djocjocarte, tusschen de Tolpoorten Brambane en Callassang bestaande in Heidensche Tempels van eene buitengewoone groote, en konstig van greniet-steen naar de gottische bouw' order, g'acheveert. In 1802 op mijne reyze naar de Hooven van de vorsten, heb ik het grootste gedeelte van deeze ruines met naukeurigheid opgenoomen, naar dat dezelve vooraf van alle ruygtens en gewassen waaren gezuyverd, als eene voornaame vereyschte wil men van deeze Inspectie eenig genot hebben; De meeste van deeze Tempels vind ik in een zeer goede staat, het geen mij ook heeft doen besluiten, van de drie voornaamsten door de Majoor van de Genie Cornelius g'assisteert met de Captein en Luitenant Wardenaar en Van der Geugten afteekeningen te laaten neemen. Deeze Tempels zijn geleegen de eerste in rang circa ½ uur gaans westwaards van de eerstgemelde Tolpoort Brambane, aan de Noord zeide van de Negorij Calie Benning waarvan de ingang na de vier streeken der winden met twee beelden in de gestelte van reuzen is gedekt. Een Tweede in rang daarop volgende vind men in de nabijheid van de Tolpoort Callassang, aan de Noord zeide van de weg, en de derde ook in de nabijheid van gemelde Tolpoort dog westwaards van de weg, bekend onder de naam van Tjeandie Sarie, en zeer zeldsaam in zijn zoort is. Zij verdienen elk op zijn zelve de attentie van ieder, die de waarde

kind (*sic*) van diergelijke oudheeden; Daar dezelve geen twijffel meer overlaaten, of dit Eyland Java is weleer door de Braminen bewoond geweest. In den oosthoek en wel in het district Passarouang vind men onderscheidene Pagoden, dog van eene mindere waarde, als zijnde van gebakken Steen dog van eene buitengemeene groote opgebouwd — uitgezondert een Tempel in het district van Malang, die van graniet steen, in de Gottische bewoonders (*sic*) is opgebouwd. NB. tot deeze Tempel gehooren de beelden die in de Tuin de' Vrijheid te Samarang gevonden worden, en door het voorig Gouvernement, als een particulier Eygendom mij zijn toegekend; wanneer men agt staat (*sic*) op de Jatti boomen, die deeze Tempel omringen en voor het oog van de reyziger onzigbaar maaken, bestaande in zeer jonge boomen zoude men moeten veronderstellen dat de bewooners van het Ingersche gebergten die men wil dat nog de Heidensche Godsdienst zijn toegedaan; In deeze Tempel hun Gods dienst pligtigheid verrigte, ofschoon mijne naverschingen (*sic*) dienaangaande geheel buiten vrugt gebleeven zijn; Deeze vrugtelooze pogingen hebben mij ook doen besluiten er de beelden van de (*sic*) Transporteeren, naar aanleiding dat men reeds met het uitbreeken van eene derzelver uit de nissen was begonnen die door de kwalijke behandeling zodanig beschaadig[d] [1]) was, dat men hetzelve de Kosten [van] het Transport niet waardig heef[t] g'oordeelde, en het geen ook waarsc[hij]nelijk aanleiding zal hebben gege[ven] men dat voorneemen heeft gest[aakt]. Te veel belang in die Statue gesteld hebbende, ben ik de moeite en Kosten te booven gekoomen, met dezelve over het swaare en ontoegankelijk gebergte en die Condrij naar Samarang te Transporteeren. — De Javaanen die de streeken bewonen waar deeze oudheeden gevonden worden, hebben weinig aandoening of achting voor dezelve ofschoon zij aan onderscheidene van deeze afGodsbeelden offeren, zonder echter reedenen te konnen geeven waarom zij zulks doen. — Het belangrijkste tijtvak der Javaansche geschiedenisse, is juist dat zig betrekt, tot de stigters van deeze gebouwen waarvan geen Spoor is te vinden; De overleeveringen en de weinig in geschrift bestaande verhaalen maaken daarvan geen de minste mentie, en de Javaan heeft dienaangaande alle geheugenisse verloren. Zij noemen dit tijt vak

[1]) Op de met [ ] aangeduide plaatsen was het handschrift beschadigd en is het door ons aangevuld

doeloe kalla of een voorleedene verlooren tijt, wat ik hieromtrent heb konnen opdelven zal ik de Collonel Mackenzie bij te rugkomst op Batavia meede deelen. Men heeft alle grond te veronderstellen dat ter plaatse waar deeze ruines in de Matarm gevonden worden, weleer de zeetel is geweest, van de Brameensche vorsten. Deeze Stad wierd omtrent het Jaar 156 na onze Jaartelling gestigt, en tusschen 't Jaar 1300 en 1400 verwoest, door de vervolging der Mahomettaanen.

Antw. op Vraage 2.

Mij zijn geene mainischripten (*sic*), of Carracters op Steenen bekend als die waar meede de Collonel Mackenzie is bekend gemaakt — voor zo verre men heeft konnen nagaan is de Batoe toelies te Buytenzorg gegraveert met Sacriste Carracters, in de Campongsche taal — op het Eyland Balie binnens lands vind men onderscheidene Heidensche Tempels, Een waar geloofs beleide, is verpligt zich eenmaal 's jaars naar deeze plaats te begeeven, en brengd aldaar agt of Veerthien dagen met offeren en bidden door: of aldaar carracters op de Steenen gevonden worden, zomeede op Sumatra etc. daarvan is mij niets van voorkoomen, of zulks hunne (*sic*) naspoor.

Antw. op Vraage 3.

Men is geheel met die carracters onbekend. De oude Pepatty van Sumanap heeft vertaald het maniscript waarvan men de Collonel Mackenzie een afschrift heeft gesupediteert. Hij pretendeert dat het de Singeleese taal is met Kaweensche Carracters geschreeven. Het verdere bij deeze vraage voorkoomende is beantwoord bij articul 2, dat men met de Carracters onbekend is.

Antw. op Vraage 4.

De Sulthan van Madura heeft eenige boeken, die Hem zijne voorouders hebben nagelaaten, dog dezelve zijn van weinig nut of waarde om dat de zaake daarbij voorkoomende zo fabuleus en verward zijn, dat men er kop of staart aan vinden kan, zonder bekendstelling van de autheurs. De Geweezene Adepatty van Demak, is de eenige Javaan die men over deeze materie met vrugt kan spreeken, en die de beste overleevering bezit, van zaaken het Eyland Java betreffende. Indien men tot de archiven van de vorsten acces hadde zoude men misschien iets vinden dat eenige opheldering konde bijzetten aan de Javasche geschiedenisse. — Schoon deeze Menschen anders ook te onverschillig zijn, en te veel aan hun vermaak zijn overgegee[ven] daarvan iets by-

zonders te verwagte. Daarbij is de Sulthan o[ok] jaloers op zijne verrigtingen, d[at] Hij het voorgaande veragt en verduisterd. Uit de werken van Valentijn, kan men deezen aangaande nog het meeste ervaaren en nut trekken. Hij heeft volgens het aangehaalde op pag. 316 deel 5 [1]) het meeste ligt zo van de Historie der Javanen en Maleyers als van Sumatra en Borneo gekreegen, uit de zogenaamde met een Arrabische letter geschreevene Boeken genaamd Tadjoe Esslatina of Makota Segalla Radja de Kroon der koningen, Mise Gamitar [2]) en de Kitab Hantoewa of Aangtoeha, de Stam of de geslagt lijst der koningen.

Antw. op Vraage 5.

Men reserveert dit articul naader te beantwoorden, zal zulks de Collonel Mackenzie van nut zijn dient men hieromtrent zo uitvoerig te zijn, als die materie komt te vorderen.

Antw. op Vraage 6.

Het is zeer moeyelijk op te geeven, de tijt dat de Chineesen op het Eyland Java aangekoomen zijn. Doch zeeker is het, dat dit al van eene zeer vroege datum is en deeze Natie op hetzelve een groote rol gespeeld heeft. De Chineesen hebben daarvan geene overleevering, zelvs is hun geheugen ontslipt, de tijt van de Stigting van de koste van de fraaye Chineese Tempel te Japara. — Volgens Valentijn vierde deel, pag. 67, zoude in het Jaar 1278 of daaromtrent de Keyzer van China of wel van groot Tartarijen Koblay-Chan, Java beoorloogd en overwonnen hebben [3]), men refereert zig hier omtrent aan deeze autheurs.

Antw. op Vraage 7.

Het zoude te veel gehazardeerd zijn, om zo veel verder van de tijt, dat dit is voorgevallen, dan de opgemelde autheur zijnde, daarvan iets meer op te geeven als men bij denzelven aantreft van pag. 316 tot 321 van eevengemeld deel [4]) en waaruit komt te blijken, [enz.; er volgt een uittreksel uit de bedoelde passage van Valentijn, die het overbodig zou zijn hier te herhalen].

De 8e en 9e Vraage beantwoord hier boven.

Antw. op Vraage 10.

De minsten (*sic*) die op het Eyland Java gevonden worden,

[1]) Bedoelde passage is te vinden op de aangehaalde bladzijde in Deel V, 1 der uitgave van 1726.

[2]) Valentijn zelf schrijft: Misa Gomitar. Verg. over de aangehaalde werken laatstelijk Ferrand in Journ. asiat. 11: IX (1918), p. 454.

[3]) Bedoeld is natuurlijk de expeditie van 1293.

[4]) Nl. het eerstgeciteerde: als boven deel V, 1.

schijnen meerendeel afkomstig te zijn, van de Tartaren of Chineesen van Siam en elders, en misschien eenige weinige afkomstig van de Brammen. Andere bijzonderheeden en het kooper als beelden etc. van de Brammeense volkeren afkomstig wierden nog dagelijks op het Eyland Java bij het ontgunnen van nieuwe gronden, of graaven van fondamenten gevonden als ook goede Steenen en andere bijzonderheeden van waarde.

De zonderlinge taal- en spelfouten in het geschrift van den oud-Gouverneur behoeven ons niet te verwonderen; «zijne moedertaal schreef hij ellendig slecht», zegt De Haan ergens [1]) en hij was daarin de eenige niet [2]). Maar wat wel opvalt, en in niet geringe mate onze teleurstelling wekt, is de inhoud van het geheel: hoe mager is tenslotte hetgeen iemand van Engelhard's studiezin en positie aangaande de oudheden weet mede te deelen. Weliswaar wordt in Vraag 1 en 5 het voorbehoud gemaakt van een latere meer uitvoerige beantwoording van hetgeen over de oude geschiedenis van Java was «opgedolven», maar de wijze, waarop elders slechts Valentijn als autoriteit wordt aangehaald, en in dezelfde Vraag 1 de veronderstelling wordt geopperd, dat de Prambanan-tempels zouden zijn gesticht in het jaar 156 en verwoest in de veertiende eeuw, doet ons dienaangaande geen illusies koesteren. Met de kennis van de inscripties is het al niet beter gesteld. Kort en bondig verklaart Engelhard met de karakters onbekend te zijn, en wat hij vertelt van den Buitenzorgschen Batoe-toelis, «met Sacriste Carracters in de Campongsche taal» — het is nota bene een Oud-Soendasche oorkonde in een variant van het Kawi-schrift — bevestigt deze betuiging van onkunde volkomen. Daartegenover is hij gelukkig zoo verstandig de bewering over het handschrift in «Singeleese» taal met «Kaweensche» karakters voor rekening van zijn zegsman, den panĕmbahan van Sumĕnĕp, te laten, denzelfde, die in deze dagen Raffles tot het slachtoffer van zijn mystificaties maakte; ook Engelhard's gerechtvaardigd wantrouwen tegen zeker soort inlandsche geschiedbronnen, zoo fabuleus en verward dat er kop noch staart aan te vinden is, geeft ons blijk van gezond verstand en een nuchteren kijk op zulk soort zaken.

[1]) Priangan I, p. 84.

[2]) Elders (Bijdr. Kon. Inst. 75, 1919, p. 392) hebben wij de schuld voor soortgelijke fouten in een geschrift van Cornelius aan een inlandschen schrijver meenen te moeten toekennen: naar het ons nu voorkomt, ten onrechte.

En hoe staat het nu met die oudheden, waaraan Engelhard's naam in het bijzonder verbonden is, de monumenten? Ook hier zal men, zoo iets als een overzicht der Javaansche heiligdommen verwachtend, geheel bedrogen uitkomen. Op Midden-Java kent hij alleen en uitsluitend Prambanan, op Oost-Java vermeldt hij eenige, niet bij name genoemde, baksteen-tempels en één natuursteenen heiligdom, hetwelk de torentempel van Singasari blijkt te zijn. Dat is alles wat Engelhard, de man met de groote belangstelling voor de oude Javaansche monumenten, van die monumenten afwist. Men kan daaruit afleiden, hoe het bij anderen in die dagen geweest moet zijn, en krijgt te meer eerbied voor het werk van Raffles. Deze heeft dan toch maar de middelen weten te vinden om zich inderdaad van den stand van zaken op oudheidkundig gebied op de hoogte te stellen.

Kan men zich dus terecht teleurgesteld achten door het weinige, dat Engelhard's Antwoord over de oudheden in het algemeen mededeelt, men late zich daardoor niet verleiden het als waardeloos uit de hand te leggen. Immers in zake de tempels, die wel genoemd worden, vindt men eenige niet onbelangrijke bijzonderheden en zelfs de oplossing van een paar vraagpunten, die nog altijd op een bevredigend antwoord wachtten.

In de eerste plaats betreft dat de opname van Prambanan, in 1806 op Engelhard's last door Cornelius ondernomen, toen ter tijd luitenant der genie, en niet majoor, zooals men uit het Antwoord zou kunnen opmaken: Cornelius en zijn beide medewerkers worden er genoemd in de rangen, die zij tijdens het opstellen der nota bekleedden, niet die, waarin zij de opname hadden verricht. Wij vernemen verder, dat aanleiding tot de opdracht was gegeven door een voorloopig onderzoek, hetwelk Engelhard zelf bij gelegenheid van zijn hofreis in 1802 naar deze ruïnes had ingesteld. Maar wat vooral van belang is: wij hooren hier voor het eerst, waaruit eigenlijk de opdracht heeft bestaan en wat Cornelius heeft uitgevoerd. Men wist in het algemeen, dat hij te Prambanan werkzaam was geweest, en had ook teekeningen en verslagen van verschillende opnamen [1]), maar het was geheel onzeker, of dat nu alles was, en of er al dan niet wat was weggeraakt. Engelhard zegt nu, afteekeningen te hebben doen vervaardigen van de drie voornaamste tempels, zoodat al

[1]) Zie Bijdragen II. pag. 355 sq

dadelijk blijkt, dat de teekeningen hoofdzaak waren en de rapporten te beschouwen zijn als beredeneerde beschrijving en verklaring van de teekeningen. Die drie tempels worden dan verder nog nader aangeduid. Hoewel er een vergissing met de windstreken schijnt te hebben plaats gevonden — in plaats van «West» en «Noord» moet men respectievelijk «Noord» en «Oost» lezen — is met zekerheid uit te maken, welke bedoeld zijn. Die met de reuzen aan de vier ingangen is Tjandi Sewoe; die nabij de tolpoort Callassang de Tjandi Kalasan, alias Kalibĕning, en de derde de, ook door Engelhard bij dien naam genoemde, Tjandi Sari. Tot andere ruïnes strekte zich de opdracht niet uit; dus ook niet tot de zoogenaamde eigenlijke Prambanan-tempels, de Lara Djonggrang-groep. Men behoeft dus verder niet naar eventueel verloren gegane teekeningen of beschrijvingen van die groep te zoeken. Het feit, dat zij op het oogenblik het voornaamste der overblijfselen van Prambanan is, kan het vreemd doen schijnen, dat zij voor Cornelius' opname niet in aanmerking kwam; men behoeft echter slechts de beschrijvingen van een halve eeuw later, bijvoorbeeld die van Hoepermans [1]), na te slaan om te begrijpen, waarom deze «groote ronde steenhoop» vóór de blootlegging veel minder de aandacht moest trekken dan de drie bovengenoemde heiligdommen.

Het tweede punt, waaromtrent het Antwoord ons wat nieuws leert, betreft de beelden van Singasari. Dat daarbij Tjandi Djago in het geheel niet vermeld wordt, is niet zonder beteekenis: immers men heeft Engelhard in verband gebracht met het weghalen van het hoofd van den grooten Amoghapāça van Djago, kort vóór het bezoek van Raffles [2]). Het medenemen der beelden van Singasari gaf aan die veronderstelling eenigen grond; nu Engelhard echter Djago in het geheel niet blijkt te kennen (het is een natuursteenen monument en kan dus niet begrepen zijn in de niet met name genoemde baksteen-tempels van het Antwoord), wint zij zeker niet aan waarschijnlijkheid.

Van een zestal der beelden van Singasari wist men, dat ze indertijd gestaan hadden in Engelhard's tuin De Vrijheid te Sĕmarang. Rouffaer heeft aan hun verdere lotgevallen de noodige aandacht gewijd en wij behoeven dus niet stil te staan bij de wijze, waarop zij ten slotte in 's Rijks Ethnographisch Museum

[1]) Rapp. Oudh. Dienst 1913, p. 244 sqq.
[2]) Zie Brandes, Tjandi Djago (1904), p. 106.

te Leiden terecht zijn gekomen, doch verwijzen naar genoemden auteur [1]). Men vindt bij hem eveneens een brief afgedrukt van den Commissaris-Generaal Du Bus de Ghisignies uit 1827, waarin het jaar 1804 wordt opgegeven als dat, waarin onder Engelhard's bestuur de tempel van Singasari werd ontdekt. [2]) Vandaar de conclusie, dat in genoemd jaar de beelden naar Sèmarang waren gebracht. Toen Raffles in 1815 ter plaatse kwam, waren ze in elk geval weg; hij hoorde toen, dat het beeld uit een der nissen (de Oostelijke) «had been taken away by Mr. Engelhard» en bevond dat in een andere nis (de Noordelijke) «the stones had been removed, and a deep hole dug, so as to disfigure, and in a great measure demolish, this part of the building. This was also attributed to Mr. Engelhard's agents. [3]) Het feit van den tempelroof stond dus wel vast, maar dat was dan ook alles. Thans komt Engelhard zelf ons nadere inlichtingen verschaffen.

Hij motiveert zijn handelwijze met twee gronden. De eerste is gelegen in de vruchtelooze poging om na te gaan, of de Ténggéreezen nog van dit heiligdom gebruik maakten voor hun godsdienstplechtigheden. Deze reden is, als wij haar goed begrijpen, slechts negatief en zal wel zoo moeten worden verklaard, dat Engelhard de beelden zou hebben laten staan, als hem gebleken was, dat de Tènggereezen die nog vereerden. Als tweede motief wordt opgegeven, dat men reeds bezig was een der beelden weg te halen en dit had beschadigd, en Engelhard de andere voor een gelijk of erger lot zou hebben gespaard door ze te Semarang te bewaren; een uiterst verdienstelijk werk dus, dat daarenboven met veel moeite en kosten gepaard was gegaan. Moeten wij nu deze voorstelling van den gang van zaken gelooven? Dat Engelhard uitsluitend gedreven zou zijn door de edelaardige begeerte om als beschermer der bedreigde kunstwerken op te treden, mag worden betwijfeld; hij was een liefhebber van zulke beelden, had er een verzameling van aangelegd en maakte natuurlijk gaarne gebruik van de gunstige gelegenheid om die verzameling met eenige mooie exemplaren aan te vullen. Ook andere stukken heeft hij op dezelfde wijze gered, stukken die niet hoefden te worden uitgebroken en die dus geen gevaar liepen door on-

[1]) Bij Brandes, Tjandi Singasari 1909, noot op p. 27 en p. 53 sqq.

[2]) Pag 59 Du Bus noemt, evenals Engelhard in zijn Antwoord, den Ténggér het „Ingersche" gebergte

[3]) History of Java 1817, II p 41.

bevoegde handen te worden verminkt. Ten slotte doet Raffles' bericht van den toestand der nis, waaruit Engelhard's lieden de Durgā hadden gehaald, ons zien, dat de beschermingsmaatregelen mogelijk wel aan de beelden, maar zeker niet aan het monument ten goede kwamen. Behoeven wij dus niet al te zeer dupe te zijn van zijn motiveering, een andere zaak is, of zijn feitelijke bewering, dat men reeds bezig was geweest een der beelden uit te lichten en te beschadigen, waar is of niet.

In deze kwestie nu schijnt zijn bericht inderdaad alle vertrouwen te verdienen. Het uitgebroken beeld, dat de moeite van het transporteeren niet meer waard was, is geen fantasie; Raffles vond het er in 1815 en het ligt er nog steeds, het is de Mahāguru van de Zuidelijke nis[1]). De verminking is van dien aard, dat de gedachte aan bijvoorbeeld neerstorten door een aardbeving uitgesloten moet worden geacht, doch ongetwijfeld menschenhanden moeten hebben meegewerkt; het is alleszins aannemelijk, dat de beschadiging plaats gehad heeft bij het loswerken uit het lotuskussen. Dat alles klopt met Engelhard's mededeeling, en men kan zich alleen nog afvragen, of misschien niet diens eigen ondergeschikten een onhandigheid hebben begaan en hij het verhaal verzint om dat te bemantelen. Tegen die veronderstelling pleit al dadelijk, dat Raffles wel zorg draagt te vermelden, dat het ledigen der eene en het beschadigen der andere nis aan Engelhard te wijten is, maar hij klaarblijkelijk niet vernam, dat laatstgenoemde ook iets had uit te staan met de verminking van het beeld der derde nis. Wat zou hij bovendien aan het verzinsel hebben gehad? Zoo teergevoelig was men in dien tijd niet ten opzichte van zulke beelden, dat men het zich zoo bijzonder zou hebben aangetrokken, of er een ander een verwijt van zou hebben gemaakt, als er eens een brak. Ook de wijze, waarop deze omstandigheid verhaald en het achterlaten van het beeld door de beschadigers verklaard wordt, draagt alle kenmerken van onopzettelijkheid. Wij zijn dus geneigd het relaas voor waar te houden, en willen tevens toegeven, dat het geconstateerde vandalisme ook wel iets zal hebben bijgedragen tot het besluit om alles maar naar Sĕmarang te brengen. Wie de vandalen waren, blijft in het duister; men denkt licht aan dezelfde hand, die in dezen zelfden tijd, gelijk wij zagen, den Amoghapāça van Tjandi Djago verminkte.

[1]) Zie Tjandi Singasari, p. 25.

De beelden dan waren aan Engelhard, die niet nalaat dat nog eens extra te onderstreepen, als particulier eigendom toegekend „door het voorig Gouvernement". Dat deze mededeeling noodig was, wijst wel op gerezen twijfel aan Engelhard's rechten. Wij zullen niet zoo boosaardig zijn in dat vorig Gouvernement den vorigen Gouverneur te vermoeden, dat wil zeggen Engelhard zelf; maar ook als de Hooge Regeering bedoeld is en deze werkelijk de zaak voldoende belangrijk heeft geacht om er een beslissing in te nemen [1]), beschikte zij over iets waar zij, juist zooals die latere Indische Regeering bij de schenking van Baraboeḍoerbeelden aan den koning van Siam, juridisch misschien wel, doch moreel zeker niet over te zeggen had.

En dit brengt ons dan tot het laatste punt, dat wij even willen aanroeren. De torentempel van Singasari staat daar altijd nog, van zijn grootsten luister beroofd; de beelden, die eruit werden gehaald, zijn opgesteld onder een afdakje op de binnenplaats van een Leidsch museum. Zou het geen zaak zijn weer bijeen te brengen wat nooit gescheiden had mogen worden? Het betreft vier van de acht beelden uit Singasari, welke te Leiden zijn terechtgekomen, en er zou dus altijd nog genoeg overblijven om deze kunstrichting hier te lande op waardige wijze te vertegenwoordigen; maar die vier, waarvan de plaats in den tempel vaststaat, Durgā, Gaṇeça, Nandīçwara en Mahākāla [2]), vormen een onderdeel van het monument als zoodanig en kunnen er niet zonder groote schade gemist worden. Het herstel van de eenheid van het kunstwerk, de teruggave door Nederland aan Java van een zoo belangrijk kunstbezit, ware meer dan een schoon gebaar alleen.

Juli 1920.

---

[1]) Merkwaardig is, dat volgens Reinwardt (Reis enz. p. 629) de beelden „door de Engelschen" aan Engelhard gegeven waren.

[2]) Tjandi Singasari, p. 26—33 en plaat 40—51. De vier andere zijn: Cakracakra en Nandi uit de verzameling-Engelhard, en de langs anderen weg verkregen Brahmā en Prajñāpāramitā. Hun oorspronkelijke bestemming is onzeker, doch in geen geval behoorden zij in den nog aanwezigen tempel.

OVER DE BETEEKENIS VAN DEN NAAM SEMAR

DOOR

DR. H. H. JUYNBOLL.

Tot de meest bekende typen uit het Javaansche tooneel kan zeker wel Sĕmar gerekend worden. Hij is niet alleen een eenvoudige nar of bediende, doch hij beschermt ook zijnen meester, die tot het geslacht der Pāṇḍawa's of hunne voorouders of nakomelingen behoort. Hij geeft steeds verstandigen raad en toont meer te weten van de plannen der goden en menschen dan zijn meester, die hem steeds raadpleegt in moeilijke omstandigheden: Volgens Hazeu [1] is hij een der echt-Javaansche voorouders, wier schimmen in het oude religieuse schimmenspel werden vertoond en een geliefde figuur uit de echt-Javaansche (of Mal-Polyn.) mythologie.» In de Manik Maya (I, 7) is hij een incarnatie van Sang hyang Maya, den zoon van Sang hyang Tunggal, den Oppergod. Verder zegt Hazeu, na ook eenige namen van clowns in de Balische wayang genoemd te hebben: «Hun namen schijnen alle zeer oud, evenals de naam Sĕmar, omtrent welks beteekenis ik geen gissing durf wagen.»

Indertijd heb ik in eene bespreking van eene hoogst belangrijke studie van pater Schmidt in het Archiv fur Religionsgeschichte [2] de veronderstelling geopperd, dat de naam Sĕmar zou beteekenen: de stralende, afgeleid van den stam s a r, die o.a. deze beteekenis heeft. Als deze vooronderstelling juist was, zou Sĕmar dus oorspronkelijk een lichtgod geweest zijn. Deze verklaring is echter weinig bevredigend, omdat Sĕmar, voor zoover mij althans bekend is, nooit in deze functie optreedt.

Veel dichter bij de waarheid komen Mr. L. Serrurier in het

[1] Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel (1897), pag. 112.

[2] Band XVI (1913), pag 216 referaat over Schmidt's Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker (Wien 1910).

hoofdstuk «phallisme in de wajang» van zijne bekende monographie over de Wajang poerwå[1], doch vooral Prof. K. Th. Preuss in zijne zeer lezenswaardige verhandeling «Phallische Fruchtbarheits-Dämonen als Träger des altmexikanischen Dramas»[2]. Deze beide schrijvers vergelijken Sĕmar met den held van het Turksche schimmenspel Karagös, die zooals dr. von Luschan[3] dit uitdrukt «fast immer von Haus aus mit Priapismus behaftet auf der Bühne erscheint». Als men de afbeeldingen, die Serrurier daar van de panah ing Sĕmar geeft en de beschrijving van de wayang-pop Poting in den Catalogus van 's Rijks Ethnogr. Museum[4] vergelijkt met de vruchtbaarheidsdaemonen van het oud-Mexikaansche drama, komt men tot de gevolgtrekking, dat ook Sĕmar oorspronkelijk een lentedaemon moet geweest zijn.

De etymologie van zijn naam duidt ook hierop. Sĕmar of sumar is afgeleid van den wortel sār, die als substantief "uitbreiding, verspreiding" en als adjectief «talrijk» beteekent. Van denzelfden wortel is natuurlijk het overbekende Maleische woord bĕsar «groot».

Voorbeelden van het gebruik van sār in de Oudjavaansche literatuur zijn o.a.: Bhāratayuddha, XII, 15, waar van Bhīṣma's pijlen gezegd wordt: çarawara nira sār sök lumrā ring tawang awilĕt: «zijne voortreffelijke pijlen waren talrijk en verspreidden zich in menigte in het luchtruim, al draaiende».

Ook de afgeleide vorm sumār beteekent meestal «zich verspreiden» en wordt dikwijls van geuren of van lichtstralen gebruikt, b.v. Rāmāyaṇa, VIII, 27 wordt van de dewadāru gezegd: rūmnya sumrak umareng irung sumār: "zijn geur drong door tot den neus, zich verspreidende." In het Ādiparwa (pag. 43) heet het van het vuur, dat den amṛta omgeeft: yatikāmarub sumirat sumār ing antarāla: «het schitterde en straalde, zich verspreidende in het luchtruim." In Bhāratayuddha, VI, 7 wordt weder gesproken van gandha sumār: «reuk die zich verspreidt».

Vooral belangrijk echter is eene plaats in den Wṛttasañcaya, vers 35; Kusuma katangga sumār, wordt daar door Prof. Kern vertaald met: «de Katangga-bloesems waren ontloken.»

[1] In de 4e uitgave pag. 291 vlg. (= pag. 187 vlg. der 8e editie).
[2] Archiv für Anthropologie. Neue Folge. Band I (1903), pag. 129-188.
[3] Internat. Archiv für Ethnographie, II (1889), pag. 8.
[4] Deel XIII (1918), pag. 133.

In de aanteekeningen op deze plaats (pag. 97) zegt prof. Kern, dat sumar of sumār beantwoordt aan skr. sphuṭa, sphuṭita en naar gelang van omstandigheden te vertalen is met «barsten, ontluiken, aanbreken, in het oog springen.»

Hierin ligt, dunkt ons, eene aanwijzing, dat Sĕmar (oorspronkelijk Sumār) de personificatie van de ontluikende of aanbrekende lente was of m.a.w. een vruchtbaarheidsdaemon. Nu wordt het ons ook duidelijk, waarom de panah ing Sĕmar met een stierenkop afgebeeld wordt. Immers zoowel de phallos als de stier waren ook bij de Indiërs symbolen van vruchtbaarheid. Men denke slechts aan den lingga en den Nandi, die in den Çiwa-dienst zulk een voorname rol spelen. Ook de naam Çiwa is door sommige geleerden, o.a. Benfey (Indien, pag. 179) en Lassen (Indische Altertumskunde, I, pag. 923) van den wortel çu, çvi, die «wachsen, schwellen beteekent afgeleid. Deze afleiding wordt door andere geleerden (o.a. door L. von Schröder) betwist, doch als zij juist is, zou de overeenkomst met Sĕmar (de ontluikende) treffend zijn. In elk geval kan men als een analogon verwijzen naar de vruchtbaarheidsdaemonen, die bij de tooneelvoorstellingen der oude Mexikanen zoo op den voorgrond treden.

RELIGIÖSE VORSTELLUNGEN UND DARAUF SICH GRÜNDENDE SITTEN- UND GEBRÄUCHE DER HEIDNISCHEN DAJAK AUF BORNEO.[1]

VON

H. SUNDERMANN.

Der animistische Heide, also such der Dajak auf Borneo, ist, soweit er wirklich als echter Heide lebt, durch und durch religiös. Von der Geburt bis zum Grabe tritt das in seinen Sitten und Gebräuchen bei allen einigermassen wichtigen Vorkommnissen und Gelegenheiten in seinen Leben deutlich hervor.

Der Dajak glaubt sich von zahllosen unsichtbaren Wesen auf Schritt und Tritt umgeben. Er ist hilflos in deren Macht. Sie können ihm nach Belieben Gutes und Boses tun, und er glaubt daher auch, dass alles Gluck oder Ungluck in seinem Leben von ihnen herrührt. Er kennt einen höchsten Gott und nennt seinen Namen im Anklang an die malaiischen Bezeichnungen Alata'ala, oder bei andern Stämmen Hatalla, Mahatara etc. Mit diesem Gott beschäftigt sich aber der Dajak nicht allzuviel. Er liebt und furchtet ihn nicht. Er weiss sich auch nicht recht mit ihm in Verbindung zu setzen und eine Verantwortung ihm gegenuber ist dem Heiden fremd. Dieser Gott bekummert sich um die Menschen nicht, und sie wenig oder gar nicht um ihn. Manchmal wird allerdings bei Darbringen von Opfern sein Name zugleich mit andern Geistern genannt. Man sagt auch wohl: »inon eau Alata'ala« (es steht in Gottes Willen), aber rechten Ernst macht man dabei nicht. Als schwerer Fluch gilt auch: »hantat Alata'ala!« (Gott schlage mich (dich)) Es besteht die Vorstellung, dass Gott die Welt gemacht hat, dass er in der Höhe tront, alles bedeckt, alles sieht und die Menschen leben und sterben lässt. Es wird auch gesagt, dass Gott immer dagewesen sei, wogegen alles andere

[1] Die Ausfuhrungen beziehen sich in erstr Linie auf die Ma'anjan-Dajak im Ostdoesoegebiet, doch sind Anschauungen u Gebräuche der ubrigen Stämme nicht sehr davon verschieden

in der Zeit entstanden sei. Gefühle oder sittliche Eigenschaften schreibt der Dajak seinem Gott kaum zu, wenigstens erfährt man darüber für gewöhnlich nichts.

Einen Teufel in christlichem Sinne, als das personifizierte Böse, kennt der heidnische Dajak nicht. Wohl hat man die aus dem Arabischen stammende Bezeichnung «ambilis» oder «setan» und mit dieser Bezeichnung verbindet sich bei dem vom Islam oder Christentum beeinflusten Dajak die Vorstellung eines spezifisch bösen Wesens. Ursprünglich aber bezeichnen diese Ausdrücke plötzlich im Herzen aufsteigende böse Gedanken besonders Zorn, Hass, Rachsucht, von denen man nicht weiss, woher sie kommen. Man sagt: «ambilisku hawi» (mein Teufel kam).

Kümmert sich der Dajak um Gott und Teufel wenig, so umsomehr um die schier unendliche Menge der Geister, die ihn nach seiner Meinung überall umgeben. Es gibt aber weder ausschliesslich gute, noch ausschliesslich böse Geister. Die Geister sind nämlich alle früher Menschen gewesen und entweder während ihrer Lebzeit plötzlich verschwunden (gaib) und zu Geistern geworden oder sie sind aus der Seelenstadt, der tumpok adiau, als Geister auf die Erde zurückgekehrt. Daher erklärt sich dann auch, dass alle Geister die guten und schlechten Eigenschaften der Menschen haben. Da man sich in ihre Macht gegeben glaubt, so ist es kein Wunder, dass man die Geister auf Schritt und Tritt fürchtet. Man vermutet sie überall, besonders im einsamen Walde, in dicken Bäumen, in Erdlöchern, in Steinen, im Wasser etc. Sie können Gesundheit, langes Leben, Reichtum und alle sonstigen begehrenswerten Dinge verleihen, können dem gegenüber auch alles Unglück über den Menschen bringen. So ist man ängstlich bemüht, sich gut mit ihnen zu stellen, beobachtet alle Regeln, um sie nicht zu beleidigen und sucht die zürnenden durch Opfer zu versöhnen und sich günstig zu stimmen. Hofft man auf einen Vorteil beim Handel, auf eine gute Ernte, oder auf Genesung von Krankheit so tut man Gelübde, die nach erlangtem Vorteil durch Opfern etc. bezahlt werden.

Das Verhältnis zu den Geistern spielt im Leben eines Dajak die Hauptrolle. Es ist sozusagen seine Religion, die sein Denken und Tun beherrscht. Fast alle Sitten und Gebräuche stehen deshalb auch damit in Verbindung.

Allerdings gibt es auch viel Aberglauben, bei dem man den

Zusammenhang mit dem Geistercult nur schwer oder gar nicht mehr erkennt, doch besteht er ohne Zweifel. Dahin gehört z. B. das «padi» und «lawen». Padi nennt man alles, was nach Sitte und Gebrauch verboten ist. Lawen entsteht dagegen durch Uebertretung des padi in einem bestimmten Falle. Wenn nämlich jemand mit einer Leiche in Beruhrung kommt oder ein Sterbehaus betritt, bevor 3 Tage nach dem Sterbefall vergangen sind, so ist er lawen. Er bringt dann überall, wohin er kommt, Unheil. Geht er durch ein Reisfeld, so wird der Reis im Wachstum gehindert. Führt sein Weg ihn an Fruchtbäumen mit unreifen Früchten vorbei, so fallen die Fruchte ab, ohne reif zu werden. etc. Es scheint hier die Meinung zu herrschen, dass der Betreffende von dem Tod, mit dem er in Berührung gekommen ist, etwas weiter trägt.

Eine andere Art Aberglauben, um nur unter vielen noch eins zu nennen, der schwer mit dem Geisterdienst in Verbindung zu bringen ist, besteht in Bezug auf Eltern, die die Geburt eines Kindes erwarten. Sie durfen dann nicht alle vorkommenden Arbeiten tun, dürfen z. B. kein Tier töten, kein Holz hauen, aus dem Saft fliesst, keine grunen Blatter verbrennen, keinen Stein anruhren, kein Loch zumachen, keinen Zaun herstellen, keine Dachfirste decken etc. sonst wurde das Kind nachher krank werden. Diese Vorschriften gelten nicht nur bis zur Geburt des Kindes, sondern bis sein Nabelrest abfällt, wo dann ein Opferfest veranstaltet wird.

Der Verkehr mit den Geistern wird durch Medien, die wadian genannt werden, vermittelt. Eine Gruppe derselben, die ausschliesslich aus Frauen besteht, dient nur bei Totenfesten, um die Seelen der Verstorbenen ins Jenseits zu befördern. Andere, sowohl Frauen als Manner, haben die Aufgabe, Kranke zu behandeln, ansteckende Seuchen von den Dörfern fern zu halten und bei vielen andern Gelegenheid zwischen Menschen und Geistern zu vermitteln, namentlich die Opfer zu bereiten und den Geistern darzubringen.

Im äussern unterscheiden sich die wadian weder durch Kleidung noch Lebensweise von den gewohnlichen Leuten. Auch wird ihnen keinerlei besondere Achtung erwiesen, im Gegenteil eher eine leise Missachtung. Der wadian baut seinen Reis und lebt wie jeder andere Dajak. Der Lohn fur die Dienste, die er leistet, ist auch meist nur gering, besteht oft nur aus ein paar Maas

Reis und f 1,50, und da es viele wadian gibt, kann er von seinem Geschäft nicht leben. Tritt der wadian in Tätigkeit, so legt er zuvor eine Art Amtstracht an. Um die Schultern legt er ein «sumbang sabit». Dies besteht aus allerhand Schnüren, auf die Perlen, Tierzähne und — klauen nebst sonstigen Dingen in buntem Gemisch gereiht sind. Das Kopftuch wird in einer besondern Weise gefaltet und umgelegt und um die Hüften ein eigenartiger Gürtel befestigt. Der übrige Körper bleibt nackt. — Die Opferzeremonieen werden fast nur des Nachts vorgenommen, vor allem das «miempo» wovon weiter unten die Rede sein wird. Schreiber dieses hatte einmal Gelegenheit eine ganze Nacht diesem Treiben zuzusehen, was sonst durch einen Europäer schwer zu erreichen ist.

Jeder, der Lust und Fähigkeit dazu hat, kann sich zum wadian ausbilden lassen. Die Lehrzeit wird gegen einiges Entgelt, bei einem älteren wadian durchgemacht und dauert etwa ein Jahr. Es gibt dabei was Ordentliches zu lernen, denn nicht nur alle die Kunststücke und Fertigkeiten mussen erlernt werden, sondern vor allem auch die langen Zaubergesänge und -sprüche, die dazu noch in einer von der gewöhnlichen ziemlich abweichenden Sprache hergesagt werden. Oft kommt es aber nach der Meinung der Leute auch vor, dass die Geister selbst junge Leute bezeichnen, die wadian werden sollen. Ein solcher bekommt dann eine Art Geisteskrankheit, er ist wie von Geistern besessen, und das einzige Mittel zur Genessung ist, wadian zu werden. Was Verstellung und was Wahrheit bei der Schae ist, fällt auch einem kritischen Beobachter oft schwer zu unterscheiden. Noch auf eine andere Weise kann nach der Behauptung der Leute jemand gegen seinen Willen wadian werden. Es soll vorkommen, dass jemand während einer Opferzeremonie, der er beiwohnt, plötzlich von den Geistern inspiriert wird, in Folge dessen sofort alle Künste des wadian versteht und selbst als wadian functionieren kann, doch wird das als seltene Ausnahme bezeichnet.

Für gewöhnlich hat der wadian eine Ausbildung durchzumachen, wie schon gesagt. Ist diese beendet, so wird er durch einen besondern Akt «itumbang» in sein Amt eingeführt und als zünftig erklärt. Entweder wird eine besondere Feier zu diesem Zwecke veranstaltet, oder es geschieht bei Gelegenheit einer Opferzeremonie, wo sein Lehrmeister zu amtieren hat. Der Lehrer nimmt dann seinen Schüler auf den Rucken. Während Trommeln und andere Musikinstrumente einen ohrenbetäubenden Lärm

machen, tanzt er mit ihm herum und dreht sich im Kreise solange, bis sein Schuler ‹pisan› d. h. betäubt ist. Dann legt er ihn wie tot auf eine Matte und man schüttet einen Haufen Reis auf ihn. Der Lehrmeister setzt seine Tänze und Hersagen von Zauberspruchen noch eine Zeitlang fort. Nach einiger Zeit bleibt er stehen und bläst durch die hohle Hand nach dem im Reis Liegenden hin. Dieser erhebt sich dann und ist nun ein fertiger wadian.

Ausser seiner Amtstracht (sumbang sabit) besitzt jeder wadian auch einige Fläschchen mit heiligem Oel (awai), welches ganz besonders bei Krankenheilungen, aber auch bei andern Gelegenheiten benutzt wird. Es stammt ursprünglich direkt von den Geistern, wird aber immer wieder durch Kokosöl ergänzt. Sodann werden vom wadian bei fast allen Handlungen noch 3 andere Dinge gebraucht nämlich Rirong, Kambat und Blut. Rirong ist eine Draceenart, Kambat ein Strauch mit schmalen, spitzen Blättern. Büschel Zweige von diesen beiden Pflanzen werden bei fast allen Opferungen etc. auf verschiedene Weise benutzt. Ob der Gebrauch darauf beruht, dass diese Pflanzen ein zähes Leben, also nach animistischer Vorstellung viel Seelenstoff haben, sei dahinggestellt. Ich habe durch Fragen bei den Leuten diese Ansicht nicht feststellen können. Um die Heilkraft der in Rede stehenden Pflanzen festzustellen und ihren Gebrauch zu erklären, erzählt man vielmehr folgende Geschichte: Einst wurde eine Frau als Kewalik (Totenopfer) geschlachtet. Ein Mann der zugegen war, nahm Leber und Herz der Frau mit, um es als Medicin zu gebrauchen. Unterwegs hatte er noch einen andern Gang zu machen und legte beides am Scheidewege nieder. Als er zuruckkam, war es zu seiner Verwunderung verschwunden. Aus der Leber war ein Rirongstrauch und aus dem Herzen ein Kambat gewachsen ».

Eine andere Erzählung erklärt die Herkunft des heiligen Oeles und der wadian uberhaupt: Als es noch keine wadian gab, blieben die Leichen nicht in den Gräbern, sondern die Geister machten sie wieder lebendig, um sie dann zu verzehren. Einst starb einem Vater sein einziges Kind. Um die Leiche vor den Geistern zu schutzen, begrub er sie in einem Flusse und wachte dann nachts in der Nahe, um zu sehen, ob die Geister irgendwas unternehmen wurden. Um Mitternacht kam plötzlich ein Geist. Der Vater sah, wie er im Flusse alle die Zeremonieen machte, die jetzt die wadian bei Kranken ausfuhren. Schliesslich goss

der Geist etwas aus einem Fläschchen an die Stelle, wo das Kind begraben lag, in den Fluss, worauf letzteres plötzlich lebendig aus dem Wasser hervorkam. In Angst und Freude zugleich sprang der Vater aus seinem Versteck hervor, entriss dem Geist sein Kind und dieser liess vor Schrecken sein Fläschchen fallen und floh. Der Mann nahm neben seinem lebenden Kinde auch das Oelfläschchen mit und wurde der erste wadian, weil er es von dem Geist gelernt hatte . Die wadian haben nun allerdings nicht soviel Macht, Tote aufzuwecken, aber sie können doch mittelst des heiligen Oeles Kranke heilen und verhindern, dass die Leichen von den Geistern geholt werden.

Blut vom Opfertier wird gebraucht zum „saki". Mit diesem Wort wird eine Handlung bezeichnet, welche bei den verschiedensten Gelegenheiten geübt wird. Man taucht einen Gegenstand, gewöhnlich ein Beil in das Blut und bestreicht die in Betracht kommenden Personen damit an bestimmten Körperteilen. Das saki wird vorgenommen bei Brautleuten, wenn sie heiraten, bei Kindern, wenn der Nabelrest abfällt, bei zwei streitenden Parteien, wenn sie sich versöhnen. Eine Wöchnerin und ihre Wohnung, ebenso ein Sterbehaus werden auf diese Weise vom „sawoh" gereinigt. Der Saatreis unterliegt dem saki vor dem Pflanzen und ein pangintoho (s. w. unten) wird bestrichen, wenn man irgend ein Opfer bringt etc. etc. Die Bedeutung des saki ist schwer festzustellen. Einige Forscher behaupten, es bedeute eine Zufugung von Seelenstoff. Jedenfalls kennen die Leute selbst diese Bedeutung nicht, sondern sagen, es sei eine Reinigung. Doch weder das eine noch das andere will auf alle verschiedenen Falle recht passen.

Die Geister gehören zu verschiedenen Gruppen, die einigermassen auseinandergehalten werden. Da gibt es zunächst die grosse Schar der „ompoi". Es sollen Geister von Kindern sein, sie zeigen sich besonders in Gestalt von Vögeln, deren Geschrei als Glück oder Unglück anzeigendes Vorzeichen gilt Doch auch Schlangen und andere Tiere, die uber den Weg laufen, selbst fallende Aeste gelten unter bestimmten Umstanden als ompoi. Wenn der Dajak eine wichtige Arbeit oder eine Reise vorhat, so wird er es nicht leicht unterlassen, des morgens früh aufzustehen und nach den ompoi zu sehen oder zu hören. Er wagt nicht, sein Vornehmen zur Ausfuhrung zu bringen, wenn die Vorzeichen ungünstig sind.

Im Wasser lebt der Diwata in Gestalt eines Menschen. Er hat dort seine Herrschaft und die Krokodille sind seine Knechte. Es gibt daher Leute, die Krokodille aufziehen und füttern, um sich beim Diwata beliebt zu machen. Da auch der menschliche Körper im Wasser gebildet wird, so schreibt man die Bildung desselben dem Diwata zu. Hat jemand eine eigenartige Gesichtsbildung, so sagt man wohl: «inon, tepe Diwata» (was ist zu tun? Diwata hat ihn so geprägt). Es muss daher auch jedes Kind durch ein Opfer beim Diwata gelöst werden, bevor man es im Flusse baden darf, sonst würde der Diwata Rache an dem Kinde nehmen.

Ein weiterer Geist ist der Kariau. Er lebt im Walde und die Tiere des Waldes sind in besonderer Weise sein Eigentum. Er pflegt in Gestalt eines Kindes zu erscheinen, und ist ziemlich gutartig. Hat man Fallen für Hirsche und Wildschweine gestellt und fängt nichts, so sagt man: "Der Kariau erlaubt es nicht." Man muss ihm dann erst ein Opfer bringen. — Man furchtet sich, den Kariau zu Gesicht zu bekommen, denn dan wird man krank.

Im Walde leben ebenfalls die Geister Tantunaran, Rasasa und Djin. Besonders der letztere ist gefurchtet, weil er Menschen frisst.

Harimaung oder Dato zeigt sich als grosses, tigerähnliches Tier.

Alahra'at ist ein ähnlicher Geist und kann sich sehen lassen als Mensch, Tier oder Vogel.

Der bedeutendste und am meisten genannte der Geister ist der Nanju. Er wohnt in Höhlen und Erdlöchern, sowie in grossen Bäumen. Auch in den Schädeln beruhmter Leute, die man aufbewahrt, hat er seine Wohnung. Er wird sehr gefurchtet und seine Kraft ist sehr gross. Seine Stimme lasst er im Donner hören und den Blitz denkt man sich als das Lecken seiner Zunge. Wenn er beleidigt wird, so aussert er seine Macht im sogenannten "rumä". Es entsteht plötzlich eine Katastrophe durch Feuer und Wasser. Menschen und Häuser werden zu Stein verwandelt und es bildet sich ein Teich oder kleiner See. Plätze, wo ein rumä stattgefunden hat, werden gezeigt und die nötigen Geschichten dazu vom Volke erzählt. Der Nanju wird besonders leicht beleidigt, wenn man eine Katze oder einen Hund oder bestimmte Insekten auslacht oder verspottet.

Wunscht ein Geist mit einem bestimmten Menschen in nähere Verbindung zu treten, um dann in besonderer Weise von ihm verehrt zu werden, so kann er ihm ein Zeichen geben. Findet man einen Stein oder einen sonstigen Gegenstand an einem

Platze wo er nicht hingehört, und kann man sich sein Herkommen nicht auf natürliche Weise erklären, so hält man ihn für ein solches Zeichen von den Geistern. Man lässt dann einen Zauberer kommen, der durchs Loos bestimmen muss, von welchem Geist der Gegenstand stammt. Dieser Gegenstand, den man Pangintoho nennt, wird dann mit grosser Sorgfalt verwahrt, in Lappen eingewickelt, gebadet und gefüttert, und spielt bei bestimmten Gelegenheiten eine besondere Rolle. Dergleichen Pagintoho findet man in vielen Familien, sie stammen meist schon von den Voreltern her.

Wenn ein Geist oder eine Gruppe von Geistern auf diese Weise oder auch dadurch, dass jemand durch den Geist einmal krank war und wieder genas, weil der Geist nach einer Opferung die Seele zurückgab, zu einer Familie in besondere Beziehung tritt, so sind diese Geister von da ab die «hiang piumbong» das heisst die besondern Geister der Familie. Sie werden dann auch in besonderer Weise verehrt und es werden ihnen bei jeder sich bietenden Gelegenheit Opfer gebracht. Fast jede Familie hat so neben andern zu fürchtenden Geistern ihre hiang piumbong. — Die Bezeichnung bedeutet etwa: «die bewachenden Vorfahren».

Ausser den oben genannten Geistern gibt es natürlich noch eine Menge anderer. So werden zum Beispiel auch Sonne und Mond für geistige Wesen gehalten. Ist im Dorfe Blutschande getrieben oder ein uneheliches Kind geboren worden, so muss ihnen geopfert werden, weil sie das Wetter regulieren, und man die Vorstellung hat, dass auf diese Vergehen Dürre und Misswachs als Strafe folgt. Auch ansteckende Krankheiten namentlich Cholera und Pocken werden für Geister gehalten. Man sucht diese von den Dörfern durch Errichten eines Zaunes im Wege und Opferzeremonieen fernzuhalten.

Um die Sitten und Gebräuche der Dajak in etwa zu verstehen, muss man einigermassen mit der Psychologie derselben bekannt sein.

Der Dajak ist wie alle Völker des indischen Archipels Animist und hat daher die bekannten animistischen Vorstellungen. Jeder Mensch hat eine Seele oder, vielleicht besser gesagt, eine bestimmte Quantität Seelenstoff. Von den Maanjan-Dajak wird diese Seele im lebenden Körper «amiruä» genannt. Auch die Tiere haben eine amiruä und von leblosen Dingen auch der Reis.

Die Seele der übrigen leblosen Sachen nennt man «dewa». Die Leber (atäi) ist, als grösstes inneres Organ, der Sitz der Empfindungen. Sie hat Schmerz, wenn man traurig ist, freut sich bei dem Fröhlichen, sie ist weich bei dem Langmütigen, niedrig bei dem Demütigen etc. Wie diese Empfindungen zustande kommen, ist nicht recht klar; jedenfalls hat die Seele nichts damit zu tun. Man schreibt ihr keinerlei Empfindungen zu. Sie kann sich weder freuen noch traurig sein, kann weder stark noch schwach sein. Allerdings stimmen diese Ansichten scheinbar oft nicht ganz mit andern Meinungen in der Praxis. Man weiss über die Seele sehr wenig zu sagen, kennt auch ihren Ursprung und ihr endliches Schicksal nicht recht. Sie ist ein gewisses Etwas, was dem lebenden Körper nicht fehlen darf, wenn er gesund und lebendig bleiben soll. Die Seele wohnt aber nicht eigentlich im Körper, sondern begleitet ihn gleichsam wie sein Schatten. Sie hat für gewöhnlich ihren Platz auf dem Kopfe, in der Gegend der grossen Fontanelle. Entfernt sie sich zu weit und zulange vom Körper, so wird der Mensch krank, kehrt sie nicht zurück, so stribt er. Am deutlichsten erkennt man seine Seele in den Träumen, und hier tritt sie sonderbarer Weise gleichsam personifiziert auf. Sie macht ihre Reisen und hat ihre Erlebnisse. Die Träume haben daher beim Dajak auch eine besondere Bedeutung. Hat jemand einen bösen, unheilverkündenden Traum gehabt, so wird der Zauberer geholt, ein Opfer gebracht, um so die Sache womöglich noch wieder in Ordnung zu bringen. Besonders scheut man es auch, im Traum mit den Vorfahren zusammen zu treffen, denn man fürchtet, dann bald sterben zu mussen. Auch sonst ist man um die Seele bemüht und sucht ihr Entweichen zu verhindern oder die entwichene wieder zurückzuholen. Fällt jemand in Ohnmacht oder wandelt ihn eine Schwäche an, so holt man schnell etwas Reis, streut ihm den auf den Kopf und lockt die Seele nach der Art, wie man die Huhner zu locken pflegt, «kur amiruä»! Das wird auch besonders bei Wöchnerinnen gleich nach der Geburt des Kindes gemacht. Wird ein Kind auf irgend eine Weise, etwa durch einen in der Nähe fallenden Gegenstand erschreckt, so hält man ihm schnell ein Eisen, gewöhnlich ein Beil, auf den Kopf. Den zu Grunde liegenden Gedanken kennt man nicht mehr, vielleicht weil Eisen hart ist und viel Seelenstoff enthalten soll.

Eine andere eigentümliche Anschauung der Dajak über Seele und Seelenstoff ist schwer mit dem System, welches in neuerer

Zeit über Animismus und Seelenstoff aufgestellt worden ist, in Einklang zu bringen. Man sagt, die Seele eines jeden Menschen habe auch noch einen andern Platz als beim oder im menschlichen Körper. Oben über den Wolken sitzt die «itak djurugadoh» (bewahrende Grossmutter). Sie hat eine Kiste von goldenem Wind (pati angin bulau). In derselben verwahrt sie eine unendliche Menge Schüsselchen. Jedes Schüsselchen enthält die Seele oder den Urquell der Seele eines einzelnen Menschen. Neben ihr steht der «kaka djurudjaga» (der wachende Grossvater). Auf einer langen Bambusstange hängen eine unendliche Anzahl feingespaltener Rotanabschnitte, die «bohol amiruä» (Knoten der Seele). Seine Aufgabe ist es, diese zu bewachen, damit sie nicht vor der Zeit herunterfallen, denn wenn einer herunterfällt, so stribt der betreffende Mensch. Will ein bohol schlecht werden, so ist der betreffende Mensch krank, und der kaka djurudjaga muss versuchen, den bohol durch Einölen wieder in Ordnung zu bringen, während der wadian auf der Erde für den Kranken Opfer bringt.

Manche neuere Forscher auf dem Gebiete des Animismus haben behauptet, dass der animistische Heide stets bestrebt sei seinen Seelenstoff zu vermehren und das damit z. B. auch die Sitte des Kopfschnellens zusammenhänge. Ich lasse die Richtigkeit dieser Behauptung dahingestellt sein. Im gewöhnlichen Leben des Dajak tritt dies Bestreben jedoch nicht hervor. In meiner mehr als 20 jährigen Arbeit unter dem Volke habe ich nie gehört, dass man von einer grösseren oder kleineren Seele also von einer grösseren oder geringeren Quantität Seelenstoff spricht, oder von dem Bestreben, die amiruä zu vermehren.

Wenn der Mensch gestorben ist, so spricht man nicht mehr von der amiruä, sondern von der «adiau» (der Seele des Toten) Wie diese adiau entsteht, darüber sind die Ansichten unklar und verschieden. Die meisten Leute behaupten auf Befragen, dass die amiruä mit dem Tode zur adiau wird. Andere sagen, die adiau sei etwas anderes. Sie wissen aber nicht zu sagen, wo die amiruä bleibt und was die adiau ist. Die Behandlung und Wertschätzung des Leichnams vor seiner völligen Verwesung kann allerdings auf den Gedanken fuhren, den neuere Forscher vertreten, dass die adiau ein ätherischer Auszug aus dem Körper sei, der sich dann als neue unsichtbare Persönlichkeit darstellt mit allen früheren Eigenschaften des Verstorbenen. Es würde dann anzunehmen sein, dass die amiruä beim Tode in die Allseele

zurückkehrt. Allgemeine Ansicht oder irgendwie klare Erkenntnis auch Einzelner ist das aber, wie gesagt, keineswegs.

Die Anschauungen über das Jenseits haben sich wohl vielfach nach dem, was man in Träumen sieht, gebildet. Man sieht da die Gestorbenen in derselben Kleidung und Lebensweise, wie man sie auf Erden gekannt hat und glaubt nun auch, dass sie in der «tumpok adiau» (der Seelenstadt) die man sich gewhönlich weit im inneren des Landes auf einem hohen Berge denkt, in derselben Weise weiter leben. Man trifft auch die Ansicht vertreten, dass die tumpok adiau nur eine andere Seiensweise ist, und die abgeschiedenen Seelen sich sehr wohl in unserer nächsten Nähe aufhalten können. In der tumpok adiau trifft man wieder mit seinen Vorfahren und Familiengliedern zusammen und der Unterschied von reich und arm bleibt auch dort bestehen.

Ueber das Schicksal der Seele nach dem Tode sind die Ansichten ebenfalls verschieden. Nach der Meinung einiger hat die adiau keinerlei Verantwortung mehr für das, was der Betreffende im Leben getan hat. Dabei hat man zwar die Ansicht, dass schwere Sünden wie Mord, Blutschande, Lüge etc. bestraft werden, aber hier im Leben und besonders durch einen schweren Tod. Der Mensch kann dann schwer zum Sterben kommen. Der Atem kommt unter beängstigenden Erscheinungen immer wieder zurück. Es ist offenbar ein Hindernis vorhanden. Die Seele läuft am «batang watu langkop» (womit scheints das Schlüsselbein gemeint ist) hin und her und findet keinen Ausweg. Das Hersagen bestimmter Zauberformeln kann hier helfen. Ist der Tod endlich eingetreten, so ist die Seele frei und hat mit dem, was vorher gewesen ist, nichts mehr zu tun. Ueber ihr Loos entscheidet dann nur noch Armut und Reichtum und vor allem das «bia» (das Darbringen der vorgeschriebenen Totenopfer). Können diese reichlich dargebracht werden, so hat die adiau ihren Nutzen davon im Jenseits. Ohne Totenopfer kommt die Seele überhaupt nicht zur Ruhe, d. h. in die Seelenstadt. Das hat zur Folge, dass manche Leute im Leben sehr besorgt sind, ob auch wohl jemand die Totenopfer fur sie bringen wird, besonders wenn sie keine Kinder haben. Auch sparen manche ängstlich für das sogenannte «pangomba» (das, was mitgeht), damit man ihnen viele Kleider und sonstige Sachen mit ins Grab geben kann zum Gebrauch in der Seelenstadt.

Weit mehr verbreitet aber ist der Glaube an eine Art Fegefeuer,

dass die Seele auf ihrem Wege nach der tumpok adiau zu durchlaufen hat. Je mehr Böses ein Mensch im Leben getan hat, desto mühsamer wird der Weg der adiau. Allerdings kommen nur offenbare grobe Sünden in Betracht. Der Weg geht durch endlose Sandwüsten, wo Durst und Hunger die adiau quälen, über steinigte Berge und Klippen, die sehr mühsam zu ersteigen sind, über Flüsse, und durch Moräste etc. Endlich kommt dann die Seele an die eigentliche «batang watu langkop.» Das Schlüsselbein war davon beim Verlassen des Körpers erst ein schwaches Vorbild. Der Weg ist durch einen grossen Querbalken geschlossen, und die, welche im Leben viel gesündigt haben, können dies Hindernis nur mit äusserster Anstrengung passieren. Einen andern Weg zur Seelenstadt gibt es aber nicht. Ist das Hindernis endlich glücklich überwunden, so kommt noch das Schwerste. Auf der andern Seite wird die adiau vom «kaka ukang» erwartet, der das Gericht hält. Ueber diesen Richter und seine Herkunft gibt es die wunderlichsten Geschichten. Er hat die Gestalt eines grossen Einhörnchens. Nach einigen soll er die adiau eines Fürsten sein, der von dem König der Seelenstadt als Richter angestellt ist. Andere behaupten, er entstehe aus dem Lichthalter (ein hölzernes Gestell) den man bei den nächtlichen Totenopfern gebraucht hat. Endlich findet sich auch die Anschauung, dass der kaka ukang nichts anderes sei als die Personifizierung der Taten der betreffenden adiau, als sie noch auf Erden lebte.

Der kaka ukang stellt nun ein Verhör an, er fragt die Seele nach allem, was sie bei Leibesleben getan hat. Dabei weiss er schon alles im Voraus, sodass Leugnen oder Verheimlichen nichts hilft. Ist alles klargestellt, so erfolgt der Gerichtsspruch. Für leichtere Vergehen kann Vergebung gewährt werden. Schwere Vergehen müssen direkt durch Strafen gebüsst werden. Die schwerste Strafe ist das «apui adiau» (Seelenfeuer) wofür man jetzt vielfach den malaiischen Namen naraka anwendet. Einige Seelen werden ins Wasser geworfen und müssen lange mit dem drohenden Untergang kämpfen. Auch Prügelstrafen werden verhängt. Alle diese Strafen sind aber zeitliche, ewige Strafen kennt man nicht. Eine wirkliche Angst vor dem Schicksal nach dem Tode findet man nicht, auch bei Sterbenden kaum. Wer nicht allezuschwere Sünden auf dem Gewissen hat, glaubt bei dem kaka ukang gut durchzukommen.

Ist das Gericht gehalten und die Strafe verbüsst, so gelangt

die adiau in die Totenstadt unter die Herrschaft des «dato tunjong». Dieser war früher König in Sarunai, dem Urdorf der Menschen, und ist nach seinem Tode König in der Seelenstadt geworden. Man spricht auch von einem gewissen «Matiala suta daga» u. a. als König einer Seelenstadt. Manche glauben nämlich, dass es deren mehrere gibt. Neben Tunjong wird auch Gahamari als Seelenstadt genannt. Selbstmörder und Frauen die im Wochenbett gestorben sind (letztere, weil sie als unrein gelten) kommen nicht in die Seelenstadt, sondern müssen sich im und am Grabe in trauriger Weise herumtreiben.

Ueber das endliche Schicksal der Seelen in der Totenstadt herrscht keine volle Klarheit in den Anschauungen der Dajak. Allerdings nur vereinzelt findet sich die Ansicht, dass die Seelen noch siebenmal sterben und dann endgiltig verschwinden. Bis dahin werden sie bei jedem Sterben in eine noch entferntere Seelenstadt versetzt. Auch Anklänge an eine Seelenwandrung finden sich. Man behauptet nämlich, dass die adiau unter Umständen auch auf die Erde in einen andern menschlichen Körper zurückkehren können. Die adiau kriecht dann in irgend eine Frucht. Isst nun eine schwangere Frau von der Frucht, so wird die Seele demnächst in ihrem Kinde wieder zur Welt kommen. Das hält man auch für den Grund, dass schwangere Frauen oft plötzlich Lust zu einer bestimmten Frucht bekommen. Man erzählt von solchen, die sich bei ihrem zweiten Erdenleben noch sehr wohl an Vorkommnisse und Handlungen bei ihrem ersten erinnern, z. B, Gegenstände, die sie damals versteckt haben, mühelos wieder auffinden etc. Logischer Weise deuten solche Anschauungen nach meiner Meinung doch auf einen Zusammenhang zwischen amiruä und adiau hin, der ja vielfach von den Forschern bestritten wird.

Wenn ich nun dazu übergehe, die wichtigsten Gebräuche der Dajak, die sich aus dem Geisterdienst ergeben, ein wenig zu schildern, so treten uns zunächst 2 derselben als besonders wichtig und häuftig entgegen nämlich «miempo» und «bia».

Mit dem Wort miempo bezeichnet man die Behandlung der Kranken durch Zauberei, um sie wieder gesund zu machen. Der Dajak schreibt die meisten Krankheiten der Einwirkung der Geister zu. Man hat dabei die Vorstellung, dass irgend ein Geist die Seele des Kranken gefangen hält, sodass sie nicht zum

Körper zurück kann. Wenn z.B. jemand einen Geist beleidigt hat, so lauert dieser der Seele des betreffenden auf, wenn sie ihre Spaziergänge und Fahrten macht während der Mensch schläft, nimmt sie gefangen und hält sie fest. Dann wacht der Mensch auf mit Kopfschmerzen und wird bald ernstlich krank; denn ohne Schaden kann die Seele nicht für längere Zeit vom Körper entfernt sein. Kehrt sie überhaupt nicht zurück, so muss der Tod eintreten. Es handelt sich also beim miempo darum, die Seele dem Kranken zurückzugeben. Wird jemand krank, so wartet man gewöhnlich einige Tage, braucht auch wohl allerlei Medizin oder Zaubermittel, denn miempo macht viel Arbeit für die Angehörigen und auch allerlei Unkosten, letzteres durch die Bewirtung der zahlreichen Gäste, die sich immer einstellen und für die die ganze Sache eine Art Festlichkeit darstellt. Tritt keine Besserung ein, und fürchtet man für das Leben des Kranken, oder zieht sich die Krankheit zu sehr in die Länge, so entschliesst man sich zum miempo. Man lässt einen wadian (medium) rufen und beginnt die nötigen Vorbereitungen zu treffen. Im grössten Raum des Hauses oder der Hütte breitet man an der einen Seite eine grosse Matte als Teppich aus. In Höhe von etwa 2 Metern wird darüber eine Art Tronhimmel von ausgespanntem Kleiderstoff angebracht. Am Rande dieses Tronhimmels befestigt man allerlei Verzierungen von Palmblättern hergestellt, nebst der Länge nach gefaltete Kleiderstoffe, deren eines Ende dann frei herabhängt. Auf die ausgebreitete Matte unter den Tronhimmel stellt man ein grosses messingenes Präsentierbrett, darauf liegen über einander 2 kleine Matten mit verschiedenen Sorten Reis und auf der obersten steht das sogenannte «perdjundjung» (eine tiefe Schüssel). Im perdjundjung befindet sich folgendes: etwas Reis, ein Ei, eine Wachskerze, eine inländische Zigarette, ein Betelkaussel, eine Betelnuss, einige Blumen, ein Spiegelchen und etwas Oel in einem kleinen Töpfchen.

Ferner werden an der einen Seite in dem Raume ein paar grosse Trommeln aufgestellt. Diese bestehen aus etwa meterlangen, ausgehölten Baumstämmen, die oben mit Hirschhaut bespannt sind. Weiter muss für den nötigen Reis gesorgt werden zur Bewirtung der Gäste.

Inzwischen ist der wadian gekommen. Er setzt sich zunächst gemütlich zu den Anwesenden und raucht seine Zigarette oder kaut seinen Tabak, ohne sich um den Kranken zu kümmern, der

gewöhnlich in der Ecke auf seiner Matte liegt, mehr oder weniger schwer krank. Wenn es dunkel geworden ist, macht der wadian seine Zurüstungen und beginnt seine Arbeit. Er stellt die mitgebrachten Fläschchen mit «awai» (heiliges Oel) auf einen besondern Teller neben dem Präsentierbrett, legt seine Amtstracht an, wozu auch ein paar grosse hohle Kupferringe gehören, die er um seine Handgelenke legt. Die Ringe geben beim Aneinanderschlagen einen glockenähnlichen Ton und sie dienen dem wadian, die Musik zu seinem Tanz selbst zu machen.

Während nun ein paar Gäste die Trommeln derartig bearbeiten, dass der ohrenbetäubende Ton in der stillen Nacht oft eine Stunde weit zu hören ist, tut der wadian seine Arbeit. Zunächst bläst er 3 mal in seine Zauberpfeife. Sie ist aus einem Bärenzahn gefertigt und wird solompajan genannt. Dann beginnt er zu tanzen und seine Zaubersprüche in singender Weise herzusagen, wobei er immer mit den Ringen an seinen Händen den Takt schlägt. Es folgt eine Pause zur Erholung. Jemand muss das Wachslicht anstecken in der oben genannten Schüssel. Nun ergreift der wadian diese Schüssel mit dem Inhalt, stellt sie sich auf den Kopf mit den Worten: «leket lukut dandujan katipe laiulu». Dies ist eine Zauberformel und soll dienen, um die Schüssel auf dem Kopf zu befestigen. Es ist in der Tat wunderbar, wie der wadian es nun versteht, mit der Schüssel auf dem Kopfe herumzutanzen, sich im Kreise zu drehen und nach allen Richtungen seine Sprünge zu machen, ohne dass sie herunterfällt. Mit Erholungspausen setzt nun der wadian diese Arbeit längere Zeit fort. Nach und nach gerät er in Ekstase. Die Geister kommen auf ihn herab und der Zustand geht oft geradezu in Tobsucht über, so dass ein paar starke Männer den wadian kaum halten können. Zwischendurch geht er auch zu dem Kranken, bestreicht ihn mit dem awai und massiert etwa schmerzende Stellen.

Mit solcher Arbeit geht die Nacht hin. Die Frauen haben inzwischen das Essen bereitet. In der frühen Morgenstunde wird tüchtig gegessen und dann legt man sich zum Schlaf nieder. Uebrigens hat die Arbeit der ersten Nacht nur den Zweck, zu erfahren, welcher Geist die Seele des Kranken gefangen hält. Das hat der wadian während der Ekstase erfahren, gewöhnlich sagt man, er sehe es in dem Spiegelchen auf seinem Kopfe. Jedenfalls gibt er es am 2 Tage den Angehörigen bekannt. Die weiteren Bemühungen in der 2. Nacht sind nun darauf gerichtet,

die Seele zurückzubekommen. Es müssen neue Vorbereitungen gemacht werden. Aus weichem Holz oder aus gekochtem Reis werden Figuren hergestellt, die der Gestalt des Geistes, der in Betracht kommt, entsprechen, dazu auch einige menschliche Figuren (ampatong) angefertigt. Am. 2. Abend beginnt der wadian seine Arbeit zunächst wieder mit Singen, Tanzen und Hersagen von Zaubersprüchen, bis er mit den Geistern die Verbindung hergestellt hat. Sie kommen vom Dach aus auf den Tronhimmel und von diesem an den aufgehängten Stoffen herunter auf den wadian selbst. Er wird «pasoa» (besessen). Nun geht er mit der genannten Figur, in welcher sich jetzt der Geist befindet, zu dem Kranken und sucht eine Versöhnung zu Stande zu bringen. Er bestreicht den Kranken und die Eigur mit demselben Oel und bittet den Geist, er möge nun nicht mehr zürnen, sondern die Seele zurückgeben. Der Kranke würde ihn nie wieder beleidigen und, wenn es ein Tiergeist ist, die Tiergattung auch nie wieder essen etc. Darauf verwandelt er die menschliche Figur in ein lebendes Wesen, wie er sagt, und bietet sie dem Geist als Ersatz für die Seele an. Ist die Sache nach studenlanger Arbeit und Gerede soweit gediehen, so kommt das Wichtigste, nämlich das Zurückholen der Seele selbst.

Die Anfertigung der Gegenstände, die der wadian dazu gebraucht, hat er schon am vorigen Tage angeordnet. Gewöhnlich benutzt er ein kleines Boot, etwa einen Fuss lang. Dies hängt er nun in der Türöffnung auf, setzt ein brennendes Wachslicht hinein und schaukelt es hin und her, während er daneben sitzt und Zaubersprüche hersagt. Das erste Insekt, dass nun dem Lichte nahe kommt, Fliege, Mücke oder Käfer, wird von dem wadian gegriffen, den es ist die verlorne Seele. Er tut es in das vorhin erwähnte Töpfchen mit Oel, geht damit zu dem Kranken, schmiert ihm von dem Oel auf den Kopf und sucht so die Seele zurückzubringen. Einen Teil der Seele gibt er zurück an die itak djurugadoh im Wolkenhimmel (s. oben) — Darauf rührt er mit seiner Zauberflöte in dem Rest des Oels, zieht sie wieder heraus und prüft. Bleibt das Oel an der Spitze hängen, so wird der Kranke gesund, tröpfelt es ab, so stirbt er wahrscheinlich.

Dies alles wird natürlich mit viel Umständlichkeit gemacht, sodass die 2. Nacht reichlich darüber hingeht. Nach Beendigung des miempo ist das Haus 3 Tage padi d.h. verboten für Fremde, Durch ein Büschel Rirongblätter, der an der Tür befestigt wird.

wird dies angezeigt. Geht trotzdem jemand in ein solches Haus, so muss er ein Huhn schlachten und einen Gulden Strafe bezahlen. Wenn er das nicht tut, und der Kranke stirbt, so ist er «tipan bali» und muss den Preis des Gestorbenen bezahlen.

Ist man beim miempo darauf bedacht den Kranken zur Genesung zu verhelfen, so soll das «bia» oder «marabia bangkai» womit man die Darbringung der Totenopfer bezeichnet, den Gestorbenen zu gute kommen. Wie schon oben gesagt, kommt niemand in die tumpok adiau (Seelenstadt) für den nicht die nötigen Totenopfer gebracht werden. Es ist aber nicht nur der Wunsch (vielleicht nicht einmal in erster Linie) dem Verstorbenen in die tumpok adiau zu helfen, der die nächsten Hinterbliebenen willig macht, die bedeutenden Kosten und Lasten des «bia» auf sich zu nehmen, sondern in der Hauptsache wohl die Furcht vor der abgeschiedenen Seele und das Bestreben sie fortzuschaffen. Kommt eine Seele nicht in die tumpok adiau, dann muss sie sich ruhelos bald beim Grabe, bald in ihrer früheren Wohnung oder sonstwo herumtreiben. Sie ist dann neidisch auf die noch Lebenden und tut ihnen Schaden an, wo sie nur kann. Man fürchtet sich deshalb auch sehr am Grabe eines solchen vorbeizugehen, für den das «bia» nicht gemacht worden ist.

Wenn jemand gestorben ist, so wird zunächst den Umwohnenden das gewöhnliche Zeichen gegeben. Es wird eine grosse Kupfertrommel mehrmals in der Weise geschlagen, dass man erst langsam beginnt, immer schneller schlägt und dann plötzlich abbricht. Ertönt dies Zeichen, so begeben sich die Nachbarn ins Sterbehaus und halten die Totenklage, indem namentlich die Frauen mit Geheul neben dem Leichnam niederknieen. Sodann wird der Leichnam in die rechte Lage und Stellung gebracht. Die Hände legt man ihm auf die Brust. Daumen, Kniee und grosse Zehen werden je mit einem Bindfadem zusammengebunden. Dann wird die Leiche gewöhnlich in ein «sian» (Stück Kattun) gewickelt. Mund und Augen werden mit Läppchen bedeckt und auf jedes ein grösseres Geldstuck, etwa ein Gulden gelegt, die Nase wird verstopft. Eine zerschlagene Perle steckt man dem Toten in den Mund. Sie soll ein Betelkaussel vorstellen, will der Tote dann ausspucken, so merkt er dass er tot ist und abreisen muss. Darauf gibt man dem Leichnam das «pangomba» (das, was mitgeht). Man zieht ihm alle seine Kleider an, die er hat, und sich fur diesen Zweck vielleicht zusammengespart hat.

Auch allerlei Gerät, das er im Leben gebraucht hat, stellt man neben die Leiche und gibt ihr noch ein Ei in die Hand. Zu Häupten legt man ein «pudak madja», zu Füssen ein «pudak pulu» (Kränze aus Kokosblättern geflochten). Zur Seite des Kopfes legt man ein Betelkaussel, der Länge nach auf die Leiche ein «lawai banang nganju» (zusammengefaltetes Stück Zeug). Darauf kommt die «tukat adiau» (Seelenleiter). Sie besteht aus Palmblättern die nach Art einer Strickleiter verknüpft sind.

Gleich nach erfolgtem Tode gehen einige Männer mit ihren Beilen in den Wald, um einen Sarg zu machen. Sie nehmen eine Porzellanschüssel und ein Ei mit. Finden sie einen passenden Baum, so wird zunächst das Ei an demselben zerschlagen «saki» (s. oben) und man gibt die Schüssel dem dewa des Baumes (Seele) zum Ersatz. Nun wird der Baum gefällt und ein Stück davon zu einer Art Trog ausgehölt. Doch darf der Sarg im Walde nicht ganz fertig gemacht werden sondern nur soweit, dass man ihn tragen kann. Dann bringt man ihn auf den Vorplatz des Sterbehauses und macht ihn vollends fertig. Nachdem er noch ausgebrannt ist, stellt man ihn ins Haus, neben die Leiche.

Inzwischen hat man eine wadian gerufen, die nun in Tätigkeit tritt. Sie ergreift einen Rirongzweig und bewegt ihn mehrere Male hin und her über dem Leichnam. Das nennt man «narokasai bangkai» es soll den Leichnam vor Krankheit (Verwesung) schützen. Weiter legt die wadian 7 Klümpchen gekochten Reis in den Sarg, den man sich scheinbar als ein Boot denkt, mit dem der gestorbene abfahren soll, der Reiss soll dienen, um den Körper fest mit dem Sarg zu verbinden. Die wadian sagt dazu: «Dies ist nun dein Boot, damit Du nicht von Sturm und Wellen etc. getroffen wirst.» Hierauf legt man die Leiche in den Sarg und soviel von den Kleidern, Matten und Gerätschaften dazu, wie noch hineinzubringen sind. Niemals aber darf fehlen: ein Beil, ein Hack- und ein Schnitzmesser, ein Behälter für Sachen zum Betelkauen und Salz.

Der geschlossene Sarg wird mit Baumharz notdürftig gedichtet und in der Richtung der Dachfirste in die Mitte des grossen Raumes gestellt. Nun wird das sogenannte «parabut» an den Sarg gebracht. Dies besteht aus allen möglichen Sachen: gekochtes und gebratenes Fleisch von den zur Bewirtung geschlachteten Schweinen und Hühnern, Reis, Kochtöpfe, Präsentierbretter, Schüsseln und Teller, Kokosnüsse, allerlei von Palmblättern ge-

flochtenen Sachen, die Gebrauchsartikel vorstellen sollen. Alles dies und oft noch vieles andere wird in buntem Gemisch an und über den Sarg gelegt, so dass der letztere oft ganz darunter verdeckt ist. Alles ist natürlich als Opfer und Geschenk für die adiau gedacht. In Manneshöhe spannt man oben um das ganze ein Stück Kleidungsstoff und nennt einen solchen Aufbau dann «rarumba rarajon». Je nach Vermögen und Stand des Verstorbenen wird in der ganzen Sache mehr oder weniger Aufwand gemacht. Bei armen Leuten geht es natürlich einfach ab.

Nun kann die eigentliche Feier erst ihren Anfang nehmen. Sie dauert gewöhnlich 3 Tage und 3 Nächte. Da alle Teilnehmer gut bewirtet werden, so kommen gewöhnlich viele Leute zusammen. Man vergnügt sich mit Kartenspiel, Hahnenfechten, wobei Wetten gemacht werden und andern, nicht gerade rühmlichen Dingen. Von manchen Leuten werden Hähne zum Geschenk gegeben, bevor diese aber gegessen werden müssen sie sich im Kampf erst den Tod holen. Man befestigt ihnen zum Kampf kleine Messerchen an den Füssen. Wie man erzählt, wurde früher vor dem Begräbnis auch oft noch ein Mensch gemartert und getötet «kropan» genannt, einer der als Auswurf der Menschheit angesehen wurde und auf irgend eine Weise den Tod verwirkt hatte. Er musste von weither beschafft werden Man stellte ihn vor dem Sterbehause mit dem Gesicht zur Sonne gekehrt auf. Seinen Kopf klemmte man zwischen zwei Reisstampfer, damit er nicht sein Gesicht von der Sonne wegwenden konnte, denn dann gab es «kiamat» (ein grosses Unglück). Nun wurde der so aufgestellte mit kleinen Messerchen geritzt und die Wunden mit Salzwasser eingerieben. Endlich wurde er nach langen Qualen erstochen, und sein Leichnam als Unterlage unter den Sarg des zu Begrabenden ins Grab gelegt. Auch soll man Menschen lebendig mit begraben haben. Wohl sind diese Behauptungen nicht ganz sicher nachzuprüfen, da aber das Wort «kawalik» oder «kabela dafür besteht, so ist die Sache wahrscheinlich. Noch heute gelten obige Worte als schwere Schimpfworte.

Das weitaus Wichtigste bei der ganzen Feier ist natürlich die Arbeit der wadian, die immer eine Frau ist in diesem Falle. Das Ziel aller ihrer Bemühungen ist, die Seele (adiau) in die Totenstadt (tumpok adiau) zu befördern. Sie nimmt ihren Platz neben dem Sarg in sitzender Stellung ein. Im Nacken befestigt sie sich einen Rirongzweig und in der Hand hält sie ein Hackmesser, mit dem

sie der Seele den Weg zeigt. In endlosen Wiederholungen preisst sie der Seele nun die Opfer an und bittet sie, sich noch einmal gut zu sättigen und dann abzureisen. Mit grosser Umständlichkeit beschreibt sie der adiau den Weg in die Seelenstadt und bittet die Vorfahren sie dort günstig aufzunehmen. Ist die wadian mit ihren Zaubersprüchen und Gesängen fertig, und kann sie die Versicherung geben, dass die Seele nun abgereist ist, so wird gewöhnlich am 3. Tage das Begräbnis veranstaltet. Ist der Mensch fern von seinem Dorf oder dem Dorf seiner Vorfahren gestorben, so wird die Leiche dorthin getragen. Der «siat» (Begräbnisplatz) befindet sich in der Nähe des Dorfes im Walde. Hier wird der Leichnam dann bei den vorher gestorbenen Familiengliedern begraben. Das Grab wird mit einem Dach versehen und ein kleines Fähnchen nebst einem brennenden Wachslicht, manchmal auch noch andere Gegenstände, darauf gestellt. Bei vornehmen Leuten macht man später wohl einen treppenartig aufsteigenden Hügel über das Grab, der mit verzierten Brettern eingefasst wird.

Damit ist aber die Sache noch nicht endgiltig abgetan. Nach 7 Tagen ist «narakanen». Die Seele wird wieder gefüttert. Entweder fürchtet man, dass die wadian sie nicht wirklich ins Jenseits gebracht hat, oder man denkt, sie könne in der ersten Zeit noch Besuche am Grabe machen.

Die wadian wird wieder geholt. Man breitet gefärbten Reis auf einer Matte aus und gibt ihm die Form eines Menschen. Darauf legt man eine aus Holz geschnitzte menschliche Figur. Die letztere gilt als Vertreter der Seele und wird von der wadian gefüttert und dann sammt dem Reis aufs Grab gebracht und dort begraben.

Nach dem «narakannen» macht man jeden Tag einen Knoten in einen Strick. Sind es 7 mal 7 Knoten, so ist «nolak bohol» (wegschaffen der Knoten). Die Seele muss wieder gefüttert werden. Man fertigt ein Opferkörbchen an und legt einen Abschnitt von Bambusrohr hinein, der mit zwei verschiedenen Sorten Reis gefüllt ist. Es ist der Saatreis für die Seele. Dies wird nun wieder wie oben mit einer Holzfigur zusammen aufs Gsab gebracht. Für die Figur nimmt man jetzt ein durchgebranntes Stück Holz, um der Seele anzudeuten, das dies jetzt der Abschluss sein soll. Allerdings verspricht man der Seele noch drei Jahre, gleich nach der Ernte, neuen Reis. Der Strick mit den Knoten wird in 7 Enden zerschnitten und mit der Figur etc. auf dem Grabe verscharrt. Das

«kalangan» (Opferkörbchen) stellt man aufs Grab. Die Verwandten haben nun noch 3 Jahre das Versprechen zu erfüllen und nach der Ernte neuen Reis aufs Grab zu bringen, bevor sie davon essen. Damit sind alle Pflichten gegen den Verstorbenen erfüllt.

Bis zum «tarokasai», also 7 Tage, dauert die Trauer der Verwandten, besonders der Bewohner des Sterbehauses. Solange ist auch das Haus «sawoh» (s. weiter unten). Die nächsten Angehörigen des Verstorbenen dürfen in dieser Zeit keinen Reis essen, lassen sich das Haar schneiden, tragen einen Strick oder bei andern Stämmen ein Stück ungebleichten Nessel um den Kopf gebunden und essen mit der linken Hand.

Ob diese äusseren Trauerzeichen ursprünglich dazu haben dienen sollen, sich für die abgeschiedene Seele unkenntlich zu machen, weil man sie fürchtete und ob auch unsere Sitte, Trauerkleider zu tragen, damit zusammen hängt, lässt sich schwer feststellen. Trotz vielen Fragens habe ich diese Anschauung bei den Dajak nirgend vertreten gefunden. Es wurde mir immer gesagt, durch die äussere Trauer solle die innere Betrübnis zum Ausdruck gebracht werden, ebenso wie man sich schmücke, wenn man zu Festlichkeiten ginge, um seiner Freude Ausdruck zu geben. Ursprünglich war, wenigstens bei manchen Stämmen, die Trauer nicht eher beendet, bis man einen Menschen getötet hatte. Dieser musste natürlich von einem andern Stamme sein, und mit dem abgeschlagenen Kopfe wurde das «buntang» gemacht (s.unten), womit die Trauerzeit abschloss.

Von der Ursprunglichen Art der Trauer haben sich nur noch geringe Reste erhalten.

In fruheren Zeiten scheint vielfach die Feuerbestattung bei den Dajak Sitte gewesen zu sein. Sie hat sich aber nur bei einem Teil der Maanjan bis heute erhalten. Sonst ist wohl überall das Begräbnis eingeführt. Man findet aber auch die Sitte, die Särge auf Gestellen über der Erde im Walde aufzustellen.

Wo die Verbrennung der Leichen noch geübt wird, nimmt die Sache folgenden Verlauf: Man legt die Leiche zunächst in einen Sarg. Unten in diesen Sarg, mehr nach dem Fussende zu, bohrt man ein Loch und bindet darunter einen Steinkrug um das «danor», das beim Verwesungsprozess abfliesende Wasser, aufzufangen. Dann bleibt der Sarg im Hause oder in einem Hüttchen stehen. Nach 7 mal 7 Nachten ist «ngiler» d. h. man macht eine Festlichkeit und setzt den Sarg schräg, mit dem

Fussende mehr nach unten. Dann macht man unter den Sarg ein gelindes Feuer, was man monatelang unterhält, bis Sarg und Leiche ausgetrocknet sind.

Einmal im Jahre vereinigen sich alle Angehörigen der Gestorbenen des Dorfes zur Veranstaltung eines grossen Totenfestes «idjambä», dessen Kosten gemeinsam getragen werden. Die Särge werden alle in die «balai» (Versammlungshaus) gebracht und dort das «bia» vorgenommen. Mehrere wadian sind dabei tätig und die zusammengeströmten Menschen vergnügen sich mit Hahnenfechten, Spielen, Essen und Trinken.

Ist der 6. Tag angebrochen, so wird mitten im Dorf ein «ari baluntang» ein starker, verzierter Pfosten errichtet. An diesen bindet man einen zuvor von den wadian geschmükten Büffelochsen mit einem 10—15 Meter langen Strick. Einer der Leidtragenden bindet ihm einen Feuerbrand an den Schwanz, um ihn in Wut zu bringen. Darauf wird er von einigen Männern von allen Seiten mit Lanzen gestochen, bis er schliesslich unter dem Jauchzen der Versammelten zusammenbricht und verendet. Nun bedeckt man den Körper mit einer besondern Art Kleiderstoff und beweint ihn wie einen gestorbenen Menschen. Endlich wird die Haut abgezogen das Fleisch zerteilt und verzehrt. Auch die Toten, für welche das Fest gemacht wird, bekommen ihr Teil. Auf diese Weise werden bei jedem idjambä mehrere Büffel abgeschlachtet. Allerdings hat die Regierung, soweit ihre Macht reicht, diese grausame Art der Tötung, sowie auch das Hahnenfechten verboten, und die Tiere müssen in ordentlicher Weise geschlachtet werden. Doch wird dies Gesetz noch oft genug übertreten. Es wird erzählt und ist auch anzunehmen, dass man früher Menschen in dieser Weise bei dem idjambä getötet hat.

Nach 7 Tagen Festfeier trägt man die Särge auf das «Papoijan» (Krematorium). Es ist eine auf Pfosten hergerichtete Flur, die dick mit Erde bedeckt ist. Die Särge werden auf dem Papoijan gegeneinander aufgestellt, mit brennbarem Baumharz, in neuerer Zeit auch mit Petroleum, bestrichen und angesteckt. Die überbleibenden Knochen werden gesammelt und in einem «tambak» einem sargähnlichen Behälter, der im nahen Walde auf Pfählen errichtet wird, aufbewahrt und auf demselben Platze auch die Steinkrüge mit den danor begraben. Damit ist die Festlichkeit beendet und die vielen Gäste verlaufen sich nach und nach.

Ausser diesen beiden Haubtgebräuchen gibt es noch eine

Menge anderer, die mit dem Geisterdienst zusammenhängen. Schon oben wurde gesagt, dass den Eltern allerlei verboten ist zu tun, bevor der Nabelrest des neugebornen Kindes abgefallen ist. Löst sich der Nabelrest, so wird das «njaki pohet» gemacht. Eine Anzahl Verwandte werden zusammengerufen. Man schlachtet ein Huhn. Ein wadian, oder auch eine gewöhnliche ältere Frau gibt davon den Geistern etwas als Opfer. Das Blut sammelt man in einem Schüsselchen, und fügt Rirong und Kambat hinzu. Nun taucht man ein Beil hinein und bestreicht das Kind damit an beiden Schläfen, damit es klug wird, auf den Schultern, um ihm Glück beim Reisbau zu verschaffen, auf den Knieen damit es alle bösen Geister abwehren kann, an den Händen, damit es Gold und Edelstein findet, auf dem Rücken, damit es sich an seine Reichtümer lehnen kann, über den Augen, damit es in Sonne und Mond sehen kann etc. Der Nabelschnurrest, wird sorgfältig in ein Läppchen gewickelt und an der Schaukel des Kindes aufgehängt. Bei Krankheiten verbrennt man etwas davon und lässt das Kind den Rauch einatmen. Zugleich wird dann auch die Wöchnerin «njaki» (gereinigt), indem man sie ebenfalls mit dem Blut bestreicht, wofür man den Namen «tarokasai» hat.

Das «tarokasai» wird auch bei einen Sterbehaus und bei dem Haus der Wöchnerin vorgenommen, um es von dem «sawoh» zu reinigen. Bis dahin sind diese Häuser unrein. Niemand geht gern hinein, besonders Hautkranke scheuen diese Häuser, weil sich sonst die Krankheit verschlimmert oder die schon geheilte wiederkehrt. Bei einem Sterbehaus geschieht die Reinigung 7 Tage nach dem Begräbnis. Es wird Wasser, mit Blut, Betelblüte, Rirong und Kambat gemischt, an die Wände gesprengt und dazu gesagt: «Ich reinige dich, damit du aufhörst heiss, unrein und ungesund zu sein».

Eine andere Handlung, die mit einem kleinen Kinde vorgenommen wird, ist das «mubur walenon». Wie schon oben erwähnt wurde, hat man die Meinung, dass die Kinder von dem Wassergott (Diwata) im Mutterleibe im Wasser gebildet werden. Deshalb muss auch jedes Kind durch ein Opfer vom Wassergott gelöst werden, bevor man es zum Baden an den Fluss bringen darf. Geschieht das nicht, so stösst dem Kinde nachher ein Unglück zu. Es ertrinkt beim Baden, wird won einem Krokodill gefressen etc. Diese Opferzeremonie nennt man «mubur walenon» (Aschestreuen)

weil neben andern Sachen auch etwas Asche von verbranntem Weihrauch in den Fluss geworfen wird.

Wenn ein Kind etwa einen Monat alt ist, wird der Tag der Festlichkeit bestimmt und die Vorbereitungen getroffen. Es wird für den nötigen Reis und die andern Sachen, die zur Bewirtung der Gäste nötig sind, gesorgt. Zur festgesetzten Zeit lässt man einen wadian kommen und schlachtet das Opfertier, eine Ziege, Schwein oder Huhn. Es wird angefertigt: ein «sanggar» (flaches Opferkörbchen aus Bambusgeflecht), ein «njundjong tarantang» (eine Art Mütze oder Krone aus jungen Kokosblättern) und ein «tamorako» (ein Schiffchen) aus demselben Material; in letzteres legt man einen Ring aus der Blüte der Betelpalme gedreht und etwas Reis. Endlich wird noch das «sadjian» (Speise für den Diwata) bereitet. Diese besteht aus Leber, Herz und einem Schinken des Opfertiers nebst Kokosnuss, gekochtem Reis und Ei mit Zucker.

Nachdem schon während der Nacht im Hause von dem wadian allerlei Zeremonieen gemacht worden sind, begibt man sich am frühen Morgen im Zuge mit dem Kinde an den Fluss. Hier wird ein etwa meterlanger Pfahl in die Erde geschlagen und darauf das Opferkörbchen befestigt, in welches man die Speise für den Diwata legt. Vater und Mutter des Kindes setzen sich nun ins Wasser. Ersterer hat das tarantang auf dem Kopfe, letztere hällt das Kind und das tamorako. Nun tritt der wadian in Tätigkeit. Er preisst dem Diwata in übertriebenen Lobsprüchen das Opfer an und spricht allerlei Zauberformeln, während er fortwährend etwas Reis und Knochen vom Opfertier in den Fluss wirft. Darauf ergreift er eine Schüssel und begiesst das Kind mit Wasser. Dann taucht der Vater des Kindes unter und lässt die Blätterkrone unter Wasser vom Kopfe gleiten. Die Mutter setzt das Schiffchen aufs Wasser und lässt es mit dem Strome forttreiben und alle nehmen ein Bad. Zum Schluss wirft der Zauberer noch folgendes ins Wasser: eine Kokosnuss als Ersatz für den Kopf des Kindes, roten Zucker für das Blut, Zuckerrohr für die Knochen und das Fleisch und ein Knäuel Zwirn für die Sehnen. Das Fleisch im Opferkörbchen nimmt er selbst an sich. Darauf kehrt man wieder im Zuge nach Hause zurück.

Der Reis spielt bei den Dajak eine sehr grosse Rolle, denn er bildet fast ihr einziges Nahrungsmittel. Es ist nicht zu verwundern, dass deshalb mit dem Reisbau auch eine Menge

abergläubischer Gebräuche in Verbindung stehen. Der Reisbau wird noch fast ausschliesslich als Raubbau betrieben. Zur bestimmten Zeit geht ieder Familienvater in den Wald, sucht sich ein Stück Boden aus, das ihm günstig erscheint, schlägt das Holz um, verbrennt es, säubert den Platz einigermassen und pflanzt dann dort seinen Reis. Jedes Jahr muss ein neues Stück gewählt werden und die Wahl ist natürlich für den Erfolg wichtig, man nennt sie «isiro» und unternimmt sie gewöhnlich nicht, ohne die Hilfe der Geister anzurufen.

Wenn jemand in den Wald geht zum «isiro» so nimmt er ein «raramo pitu» mit. Das sind 7 Stückchen Bindfaden von Unsitrinde gedreht, und weiter noch etwas Oel und Weihrauch. Unter genauer Beachtung der «ompoi» (Vorzeichen) begibt er sich an den gewählten Platz. Hier bestreicht er die 7 Stückchen Bindfaden mit Oel, räuchert sie mit Weihrauch, knotet sie an einem Ende zusammen, zählt bis sieben und wirft sie in die Höhe. Wenn sie ziemlich glatt auf die Erde fallen, so ist der Platz günstig, sind sie aber verwickelt, so zeigt das Unglück an. Man darf dann dort kein Reisfeld anlegen, sondern muss es an einem andern Platze versuchen.

Wenn das gefällte und ausgetrocknete Holz angesteckt werden soll, so wünscht man einem «tadihu» (Wirbelwind) zu haben, der das Feuer recht anfachen soll. Dem tadihu muss deshalb auch ein Opfer gebracht werden, um ihn herbeizurufen. Man säubert deshalb in der Mitte des gefällten Holzes einen kleinen Platz. Dort bindet man ein rotes Huhn an und legt dazu ein Stück Bambusrohr, worin sich Reis und Wasser befinden, ein Betelkaussel, eine Betelnuss und eine Zigarette als Lockspeise für den Wirbelwind. Hierauf zundet man das Holz an verschiedenen Seiten an. Der Eigentümer geht zum Anstecken des Feldes stets allein. Niemand darf ihm folgen, bis die Arbeit getan ist, sonst würde das Feuer gestört werden und schlecht oder gar nicht brennen.

Auf das nur mangelhaft gereinigte Feld kann man den Reis natürlich nicht säen. Er wird deshalb gesetzt nach Art unserer Erbsen oder Bohnen. Bei dieser Arbeit helfen sich die Familien gegenseitig. Die Männer stossen mit langen Stangen kleine Löcher in den Boden und in jedes werfen dann die Frauen einige Reiskörner. Auch hierzu müssen allerlei Vorbereitungen getroffen werden. Der Saatreis wird dem «saki» (s.oben) unterzogen. Statt

des Blutes nimmt man hierzu gewöhnlich ein Ei, zerschlägt es und rührt es unter den Reis. Am Tage wo der Reis gepflanzt werden soll, geht der Eigentümer mit der Saat auf das zu bepflanzende Feld. Etwa in der Mitte desselben macht er eine kleine Flur von Holzstäben. Darauf stellt er den Korb mit dem Saatreis und deckt ihn mit einem Stück neuen Kattun zu, damit er nicht friert oder nass wird. Eine Stange, die man zum Pflanzen gebrauchen will, wird in die Erde gestellt und rings herum pflanzt er Rirong, Kambat und einige Gewürze nämlich Sakor, Kunjit und Samai. Auf das obere Ende der Stange hängt er noch eine Eierschale. Nun holt er mit der linken Hand eine Handvoll Reiskörner aus dem Korbe, drückt sie tüchtig und lässt sie wieder in den Korb fallen. Die Körner, welche an der Hand hängen bleiben, ordnet er nach dem Geschlecht zu Paaren. Die männlichen erkennt man an der längeren Spitze. Diese Körner pflanzt er in drei Löcher, sie sollen ein Boot vorstelllen, das ausfährt, Glück zu suchen. Er sagt dazu: «Hier sende ich euch aus, zu rudern und zu segeln, damit ihr Gold und Edelstein holt, damit ihr gute und vielfältige Frucht bringt. Endlich pflanzt er um das Ganze herum sieben Kreise, und damit ist dann das Feld zum Weiterbepflanzen fertig.

Wenn später der Reis beginnt Körner anzusetzen, so nimmt man Kokosmilch und legt etwas Gold und Silber hinein. Mit diesser Flüssigkeit werden drei grosse Rispen im Felde begossen. So erzielt man gute und schwere Körner.

Wenn die Zeit zum Ernten gekommen ist, so macht die Frau des Eigentümers ihren Tragkorb zurecht. Inwendig bestreicht sie ihn mit Oel und unter dem Boden desselben befestigt sie einige Pilze von einer besonderen Sorte. Der Reis, dem man ja auch eine «amiruä» (Seele) zuschreibt, wird immer als etwas Lebendes gedacht. Um ihn gut und festlich zu empfangen, legt die Frau deshalb ihre besten Kleider an und schmückt sich wie zu einem Feste. Nun begibt sie sich ins Reisfeld, kehrt das Gesicht der Sonne zu, pflückt dreimal drei Rispen und wirft sie über die Schulter zur Erde. Bei den ersten sagt sie: «Das ist euer Teil, ihr Geister der Reisvögel und Mäuse;» bei den zweiten: «Das ist euer Teil, ihr Geister des Waldes und Feldes» und bei den dritten: «Das ist euer Teil, ihr Tenek, Anangau, Bukut und Tatawang» (Insekten, die den Reis verderben). Darauf fängt sie an, in ihren Korb zu ernten und sagt: «Nun

seid nicht neidisch, ihr habt das eure erhalten, dies is mein Teil.»

Weil man die Vorstellung hat, dass die Pilze und das Oel am Korbe nicht nur auf den Reis, sondern auch auf die Menschen eine Anziehungskraft ausüben, sodass sie nicht wieder von der Frau weggehen können oder wollen, so muss sie nun noch drei Tage allein ernten, dernach dürfen andere ihr helfen.

Der neugeerntete Reis darf nicht gegessen werden, bevor man den «Hiang piumbong» (s.oben) und den aus der Familie in dem abgelaufenen Jahre vielleicht Gestorbenen ein Opfer gebracht hat. Den letzteren wird einfach gekochter Reis aufs Grab gebracht. Um erstere zu befriedigen wird das «mihampä» gemacht, wobei auch ein wadian mitwirken muss. Man lädt einige Bekannte ein, kocht von dem neugeernteten Reis und schlachtet ein Huhn oder Schweinchen. Alle Geräte die man beim Reisbau gebraucht hat, besonders auch den Stein, auf den die Messer geschärft wurden, legt man in einen Korb und füttert sie, d.h. man fügt gekochten Reis hinzu. Darauf bereitet der wadian das «sadjian», die Opferspeise. (s. die Zusammenstellung oben bei «mubur walenon»). Dies Opfer stellt er oben unter dem Dach auf einen Balken und streut noch etwas Reis im Hause herum. Darauf kündigt er den Geistern das Opfer an und lädt sie zum Essen ein. Dann erst setzt man sich selbst zum Essen nieder und verzehrt mit Behagen den neuen Reis. Die Geister essen natürlich nur die Seele, den Duft des Reises, der Reis selbst wird nachher wieder von seinem Platz heruntergeholt und gegessen.

Den Reis der in einem Behälter unter dem Hause aufbewahrt wird, darf man im Laufe des Jahres nicht in beliebiger Weise holen. Dann würde er zu früh alle werden und nicht bis zur nächsten Ernte reichen. Jede Familie hat von den Voreltern her ihren bestimmten Tag, an dem der Reis geholt werden darf, gewöhnlich ist es ein Donnerstag oder Samstag.

Will man Reis holen, so tut man es morgens nach dem Essen. Zuächst reibt man ein Zaubermittel zwischen den Händen und bläst hinein. Darauf geht man an den Reisbehälter, öffnet ihn ein wenig, streicht mit den Händen über den Reis und sagt dazu: «Ich bin euer Herr, jetzt bin ich gekommen, euch Schlafende aufzuwecken, denn ich muss einige von euch holen, seid nicht böse darüber.» Darauf wartet man, bis der Reis Zeit gehabt hat aufzuwachsen. Dann nimmt man eine bestimmte Kokosschale,

die nur zu diesem Zwecke gebraucht werden darf, und schöpft den nötigen Reis in den mitgebrachten Korb.

Schon oben ist erwähnt worden, dass der Dajak den Geistern auch oft Gelübde macht, wenn er irgend einen Vorteil mit ihrer Hilfe zu erlangen hofft. Dies Opfer besteht aus einem Tier, Büffel, Ziege, Schwein, Hahn etc. Man nennt ein solches Tier «tagas». Es wird in besonderer Weise gepflegt, gefüttert, gebadet, geräuchert mit Weihrauch etc. Ist das Erhoffte und Gewünschte eingetroffen, so wird das Tier geschlachtet und in ähnlicher Weise geopfert wie beim «mihampä», denn hier handelt es sich gewöhnlich auch um die «hiang piumbong.» Die Handlung selbst heisst «itangai».

Nach einer guten Ernte oder nach sonstigem erlangten Vorteil wird von mehr vermögenden Leuten auch wohl das «buntang» gemacht. Weil beim buntang immer ein gefangener Mensch oder wenigstens ein Menschenkopf gebraucht werden muss, so ist anzunehmen, dass dies Fest ursprünglich ein Siegesfest war, welches man feierte, wenn man aus siegreichen Kämpfen oder von einer Schädeljagd zurückkehrte. Der Gefangene der dem Tode als «kawalik» geweiht war, wurde in dem Versammlungshaus (balai) an einen Pfosten gebunden. Ringsherum wurden andere Kriegstrophäen, Waffen, Kriegskleider etc. aufgehängt. Darunter, auf die Flur, stellte man ein grosses Präsentierbrett mit gefärbtem Reis und sonstigen Speisen und zündete dabei Weihrauch an. Rings herum wurden dann Kriegstänze aufgeführt und drei Tage und drei Nächte nach Herzenslust gelärmt, gespielt und gegessen. Jeden Tag musste der Gefangene oder auch der blutige Kopf feierlich gefüttert werden, sonst wurde sein «nanju» zornig und es folgte das «rumä» (s.oben).

In der jetzigen Zeit kommen Schädeljagden und Kriegszüge nur noch höchstens im Innern der Insel vor. Soweit die Regierung einige Macht hat, dürfen sie sich nicht mehr ans Licht wagen. Das Buntangfest will man sich aber nicht nehmen lassen. Jetzt wird es, wie oben gesagt, bei andern Gelegenheiten gefeiert. Hat man keine frischen Menschenköpfe, so nimmt man alte, getrocknete, die noch hin und her von Leuten aufbewahrt und zu Zwecken der Buntangfeier verliehen werden. Glücklicherweise ist das «buntang» ziemlich selten, weil es viele Kosten macht, und nur von mehr wohlhabenden Leuten veranstaltet werden kann.

Ansteckende Seuchen (panjakit) denkt man sich auch als

Geister. Man versucht daher, wenn eine solche Krankheit in der Nähe herrscht, das eigene Dorf dagegen zu schützen und vor dem Krankheitsgeist zu verschliessen. Der Dorfhäuptling ordnet an, dass jede Familie ein Opferkörbchen und einige roh geschnitzte menschliche Figuren herzustellen hat. Darauf ziehen die Dorfbewohner mit einer besondern Art wadian an der Spitze vor ihr Dorf auf den Weg. Sie machen einen Zaun quer über den Weg in welchem sie nur eine kleine Oeffnung lassen, die nur eben einen Durchgang für einen Menschen gewährt. Ueber dem Durchgang wird ein Bogen angelegt in diesen hängt man ein Opferkörbchen mit «sadjian» bestehend aus Reis, Zucker und Früchten. Die andern kleinern Opferkörbchen hängt man neben dem Eingang an den Zaun und stellt dort auch die Figuren auf. Nun hält der wadian eine Ansprache an die Geister und bietet ihnen Opfer und Figuren als Ersatz für die Dorfbewohner an. Darauf ist das Dorf noch drei Tage «paket» d. h. es ist Fremden verboten hineinzukommen. Die Dorfbewohner dürfen auch manche Arbeiten nicht tun. Sie dürfen keinen Reis auf der Erde stampfen, keine Gelbwurz essen, keine Krebse braten, kein geschlachtetes Huhn über dem Feuer sengen und kein Eisen schmieden. So hofft man die Krankheit vom Dorfe fern zu halten.

Es erübrigt noch, uber die Eheschliessung (pa'ado) etwas zu sagen. Allerdings kommt als religiöses Moment dabei eigentlich nur das «saki», worüber ja schon verschiedentlich gesprochen wurde, in Betracht.

Bei einigen Stämmen herrscht die Sitte, dass die Eltern ihre Kinder schon sehr fruhe mit einander verloben. Die Heirat selbst findet dann gewöhnlich statt, wenn die Jünglinge etwa 18—20, die Mädchen 14—15 Jahre alt sind. Die jungen Leute selbst werden dabei kaum nach ihren Wunschen gefragt und sehen sich oft am Hochzeitstage zum ersten Male.

Bei dem Stamme der Maanjan wählen sich die jungen Leute ihre Frauen mehr selbst, und suchen sie dann mit Hilfe ihrer Eltern zu gewinnen. Naturlich gibt es auch Ausnahmen nach der einen oder andern Seite. — Der junge Mann schickt in normalen Fällen seinen Vater zu den Eltern der Erwählten und lässt fragen. Wird die Werbung angenommen, so gibt er folgende Sachen als «pamopohan» (Zeichen des Versprechens): einen Umhang, eine Jacke, eine Lendenkette und ein kleines Schüsselchen, worin ein Viertelguldenstück liegt. Die nicht allzuhohen

Kosten für die Hochzeit werden von den beiderseitigen Eltern gemeinsam getragen. Sie bestehen in dem nötigen Reis, Schweinen, Hühnern und «tuak» (ein aus Reis bereitetes berauschendes Getränk). Um den jungen Leuten Leben und Wohlergehen zu sichern, wird die Hochzeit immer bei zunehmendem Monde gefeiert.

Haben sich die Gäste am Hochzeitstage versammelt, so wird ihnen zunächst nur tuak eingeschenkt. Wirklich Betrunkene sieht man selten. — Dann sitzt man im Hause zusammen: «naputus nateliwakas, nadjandji nasinsan». Ein Dorfhäuptling, der zu reden versteht, hält eine oft recht lange Rede. Er weiss allerlei Gleichnisse in passender Weise zur Anwendung zu bringen. Er erklärt den Grund des Zusammenseins, lobt die Eltern der Brautleute, das Festessen u. a. Dann legt er den Brautleuten ihre Pflichten im Ehestande ans Herz und erörtert noch manches andere. Darnach wird durch allerlei Beratungen bestimmt, was der Bräutigam als «Katarangan», (Zeichen der erfolgten Heirat) zu geben hat. Dies Katarangan, das je nach Vermögen etwa 6—30 Gulden beträgt, bekommen die Eltern der Braut in Verwahrung. Zugleich wird auch bestimmt, wie hoch die Strafe bemessen werden soll, wenn sich die Eheleute später vielleicht wieder scheiden. Das Katarangan wird selten in Geld bezahlt, sondern der Bräutigam gibt eine Waffe oder eine Kupfertrommel oder ein sonstiges Wertstück, das dann zu dem bestimmten Wert angenommen wird. Trägt der Mann später auf Scheidung an, so ist das Katarangan verloren und er muss denselben Preis noch einmal zulegen. Wünscht die Frau Scheidung, so muss sie das Katarangan zurückgeben, und seinen Wert noch einmal hinzufügen. Das Katarangan bleibt zunächst in Verwahrung der Eltern der Frau oder auch eines Onkels. Sieht man nach einem Jahre, dass die beiden sich vertragen, so soll es zurückgegeben werden. Bei der Scheidungsklage wird natürlich zunächst untersucht, wer die Schuld hat. Ist das alles geordnet, so schreitet man zur eigentlichen Eheschliessung. Die Brautleute sitzen nebeneinander je auf einer «agong» (Kupfertrommel). Neben den Bräutigam setzen sich in einer Reihe 9 Männer und neben die Braut 9 Frauen. Anschliessend an das Festschwein erzählt nun der Redner die Geschichte vom Ursprung des Schweines. Die Geschichte, ist aber so unästhetisch, dass man sie nicht gut wiedererzählen kann. Hat er seine Rede beendet, so wird Blut vom Festschwein in ein Schüsselchen getan, gemischt mit Rirong und Kambat, Reis und Ei und mit dieser

Mischung werden die Brautleute bestrichen (saki). Man wünscht ihnen dabei grosses Glück, alles Gute und viele Nachkommenschaft.

Für gewöhnlich hat der junge Ehemann seiner Frau zu folgen und mindestens ein Jahr bei seinen Swiegereltern zu wohnen und ihnen arbeiten zu helfen.

Obige Ausführungen enthalten natürlich nur die Hauptgebräuche der Dajak, die mit dem Geisterdienst zusammenhängen. Ausser ihnen gibts im täglichen Leben noch viele andere. Fast alles was die Leute tun, ist durch feststehende Sitten geregelt, die meist im Geisterkult wurzeln.

Vorstelijke bijzetplaats aan de Pĕkarisan.

EEN BELANGRIJKE VONDST OP BALI

DOOR

DR. N. J. KROM.

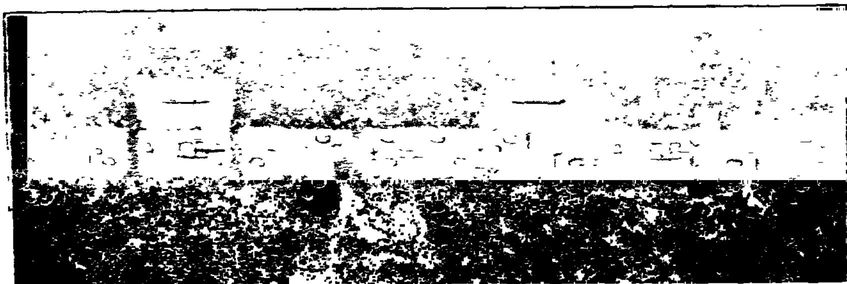
Door de vriendelijkheid van den Heer L. Berkhout, Assistent-Resident van Zuid-Bali, zijn wij in de gelegenheid hier melding te maken van een vondst van buitengewone beteekenis op oudheidkundig gebied. Genoemde heer toch deed ons een viertal foto's toekomen van een monument dat, hoewel bij de bevolking niet onbekend, tot dusver aan het oudheidkundig onderzoek ontsnapt was. Het schijnt niet meer of minder te zijn dan de bijzettingsplaats van een der oude Balische koningen.

Deze oudheid bevindt zich in het district Tampaksiring der onderafdeeling Gianjar, en wel aan de beide oevers van de rivier Pĕkarisan. Negen groote nissen zijn er in den rotswand uitgehouwen, vijf naast elkander aan den linkeroever, en vier aan den rechteroever, en in elk van die nissen is een tempelfaçade uitgespaard. De hierbijgevoegde afbeelding (naar de opname van het districtshoofd van Oeboed, Tjakorde Gde Raka) geeft van den aard dezer nissen een denkbeeld.

De stijl der weergegeven monumentjes getuigt reeds dadelijk van den hoogen ouderdom dezer overblijfselen en bewijst, dat de bevolking ze niet ten onrechte voor de oudste der geheele afdeeling houdt. Dit opzichzelf zou de vondst reeds merkwaardig genoeg maken, want, zooals bekend is, is Bali zeer arm aan oude bouwwerken, en verschaft alles, wat er van dien aard aangetroffen wordt, hoogst welkom materiaal voor het nagaan der ontwikkeling van de Balische kunst en haar verhouding tot de Hindoe-Javaansche.

Er is echter nog heel wat meer. Op het meest linksche der vijf gebouwtjes [1]) staat in een ook van Java bekende, gefigureerde schriftsoort het volgende opschrift:

[1]) Op de foto lijken ook andere nissen schriftteekens te dragen; in het bijgevoegd bericht wordt daarvan echter niet gerept.

Opschrift in de uiterste linkernis.

Wij lezen dit:

h a j i l u m ā h i n g J a l u

d.i.: de vorst, bijgezet te Jalu (Djaloe).

Ook op enkele oorkonden blijkt h a j i als titel der Balische koningen in gebruik te zijn geweest, terwijl l u m a h i n g de hier zoowel als op Java gebezigde uitdrukking voor een bijzetting is. In het bijzonder op Bali schijnt men aan den vorm met lange ā de voorkeur te hebben gegeven. In ieder geval duidt het opschrift deze plek hoogstwaarschijnlijk aan als de bijzetplaats van een Balischen koning, die naar gewoonte in het vervolg niet meer met zijn eigen naam, doch met dien zijner begraafplaats werd genoemd. Jalu (Djaloe) zou dan de oude naam van dit grafheiligdom zijn geweest.

Van elders is deze vorst ons niet bekend, doch misschien komt hij voor op een der in de laatste jaren op Bali ontdekte, nog niet gepubliceerde koper-oorkonden. Gelukkig bevat de lettersoort een aanwijzing voor de dateering; zij is op Java in onze elfde eeuw, vooral de eerste helft daarvan, in gebruik geweest. Op het epigrafische belang van het feit, dat zij thans ook op Bali inheemsch blijkt te zijn geweest — tot dusver was zij er slechts gevonden op een enkel beeld [1]), dat eventueel van Java ingevoerd had kunnen zijn — kunnen wij hier niet nader ingaan; doch een voorloopige dateering in ongeveer dienzelfden tijd vindt steun in de omstandigheid, dat wij uit de tweede helft der tiende en eerste helft der elfde eeuw ook van Java een paar voorbeelden van bijzetting in verband met een waterwerk hebben, zij het dan ook een badplaats en geen riviertje [2]).

[1]) Op den Panoelisan; zie Ned. Indie. Oud en Nieuw. V (1920), p. 115, noot 2

[2]) Djalatoenda en Bélahan; vgl. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst (1920). I p. 405 111.

Ginds werd de lijkurn gevonden midden onder den vloer der badplaats, zoodat het water er overheen stroomde; mogelijk is naar analogie daarvan de veronderstelling niet al te gewaagd, dat te Djaloe de vorstelijke asch onder de bedding der rivier midden tusschen de nissenreeksen rust.

Niet het minst merkwaardige is hetgeen deze oudheid ons biedt in kunsthistorisch opzicht, en wel in den dakvorm der afgebeelde monumentjes. De Hindoe-Javaansche kunst vertoont een gaping tusschen de in verdiepingen opgetrokken daken met min of meer losstaande daktorentjes van het Midden-Javaansche tijdperk, en de uit horizontale lagen samengestelde Oost-Javaansche daken, waarbij versierde banden afwisselen met reeksen zoogenaamde voetstuk-ornamentjes. De ontbrekende tusschenvorm wordt ons nu verschaft door deze Balische tempeltjes, waar de als voetstuk behandelde daktorentjes nog wel afzonderlijke bouwdeelen vormen, maar toch reeds gereed staan om hun plaats tusschen de horizontale daklagen te gaan innemen. Chronologisch instaande tusschen de ons bekende Midden- en Oost-Javaansche daken, hebben de nistempeltjes van Djaloe klaarblijkelijk bewaard hetgeen op Java voor ons verloren is gegaan, en leveren zij tegelijkertijd een bewijs voor den nauwen samenhang tusschen de Hindoe-kunst van Java en van Bali.

Blijkens één der foto's bevindt zich naast de vijf nissen nog een ander, eveneens uit den rotssteen gehouwen monument, dat den indruk maakt van drie door muurtjes verbonden gebouwtjes, waarvan het middelste, tevens kleinste, een poortje is. Met hun onversierde wanden en gladde daken wekken deze gebouwtjes de herinnering aan de Javaansche Tjandi Wringinbrañdjang [1]); of dit meer dan een oppervlakkige gelijkenis is, en wat de ware beteekenis van dit monument is, zal eerst door later onderzoek kunnen worden uitgemaakt. In het algemeen geldt natuurlijk van al deze overblijfselen, dat slechts een nauwkeurige oudheidkundige opname alle gegevens tot hun recht kan doen komen. Het in elk geval buitengewone belang van het grafheiligdom van Djaloe maakte het echter wenschelijk, reeds dadelijk deze ontdekking wereldkundig te maken.

[1]) Inleiding enz., II p. 206—208, en plaat 82.

ALGEMEENE VERGADERING
VAN 20 MAART 1920.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Bakhuizen van den Brink, Juynboll, Van Ronkel, bestuursleden; het eerelid Kielstra en de gewone leden Bosboom, Mees, Roorda, Visser, Schmülling en Wellan.

Nadat de Voorzitter de vergadering heeft geopend en de aanwezigen welkom heeft geheeten, verzoekt hij den Secretaris het Jaarverslag over 1919 voor te lezen.

Nadat is gebleken dat geen der aanwezigen naar aanleiding van dit Jaarverslag eene opmerking wenscht te maken, deelt de Voorzitter mede dat, op verzoek van het Bestuur, de rekening en verantwoording van den Penningmeester is nagezien door de leden J. Mees en C. van de Velde.

Mede namens den Heer Van de Velde, verklaart de Heer Mees de administratie van den gewezen Penningmeester in goede orde te hebben bevonden, weshalve hij voorstelt den Heer Bakhuizen van den Brink acquit en décharge te verleenen.

Hiertoe wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de Vergadering, aan de Heeren Mees en Van de Velde dank betuigt voor de genomen moeite.

Thans is aan de orde de verkiezing van drie bestuursleden ter vervanging van de Heeren Rouffaer en Bakhuizen van den Brink die hun ontslag hebben genomen en van de Heeren Snouck Hurgronje, Van Berckel en IJzerman die aan de beurt van aftreding zijn en van wie alleen de laatstgenoemde dadelijk herkiesbaar is.

De Voorzitter noodigt de Heeren Wellan en Roorda uit als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag van de stemming blijkt te wezen dat met groote meerderheid zijn verkozen de Heeren Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Prof. Mr. D. van Blom en J. W. IJzerman.

De Heer IJzerman verklaart de benoeming aan te nemen;

aan de overige verkozenen zal de uitslag der stemming worden medegedeeld.

De Voorzitter zegt dank aan de heeren stemopnemers.

De Voorzitter gedenkt de verdiensten van het afgetreden bestuurslid Mr. G. J. A. van Berckel, wiens degelijke adviezen steeds op hoogen prijs zijn gesteld en wiens spoedige terugkomst in het bestuur aan zijne medeleden hoogst welkom zal wezen.

Daarna stelt de Voorzitter in het licht met hoe groote toewijding en nauwgezetheid het bestuurslid Bakhuizen van den Brink gedurende vele jaren de geldmiddelen van het Instituut heeft beheerd. Al heeft hij den achteruitgang van 's Instituuts financiën in de laatste jaren niet kunnen tegenhouden, zijne aanspraken op onze erkentelijkheid zijn dientengevolge niet verminderd; ook zijn beminnelijke omgang zal bij zijne medeleden van het Bestuur in aangename herinnering blijven.

Ten slotte staat de Voorzitter stil bij het verlies dat het Instituut lijdt door de ontslagneming als Bestuurslid van het Eerelid G. P. Rouffaer, die in den staat zijner gezondheid aanleiding heeft gevonden om zijne deelneming aan den arbeid van het Instituut te beëindigen; zijne kennis, veelzijdige belangstelling en groote stuwkracht dwongen de sympathieke bewondering af van allen die met hem in aanraking kwamen en zijn aan de wetenschap en aan het Instituut op velerlei wijze ten goede gekomen. Zijn naam verdient door onze Instelling in eere te worden gehouden.

De Vergadering heeft herhaaldelijk blijk gegeven te beamen wat de Voorzitter van de afgetreden bestuursleden heeft gezegd en toont eveneens ten volle in te stemmen met de hulde welke de Onder-Voorzitter brengt aan den aftredenden Voorzitter voor zijne voortreffelijke leiding der werkzaamheden van het Bestuur en voor zijne prettige samenwerking.

Zoowel de Heer Snouck Hurgronje als de Heer Bakhuizen van den Brink betuigen hunne erkentelijkheid, waarna de Voorzitter de gebruikelijke rondvraag stelt, welke tot geene verdere beschouwingen of besprekingen aanleiding geeft.

Nadat de Voorzitter nog op den ongunstigen financieelen toestand van het Instituut heeft gewezen en de hoop heeft uitgesproken dat het zal gelukken daarin verbetering te brengen, sluit hij de vergadering.

JAARVERSLAG 1919.

In het afgeloopen jaar bestond het Bestuur uit de Heeren Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter; F. A. Liefrinck, Onder-Voorzitter; Ch. R. Bakhuizen van den Brink, Penningmeester; B. Hoetink, Secretaris; Mr. G. J. A. van Berckel; J. W. IJzerman; G. P. Rouffaer; Prof. Dr. K. Martin; Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel; Prof. J. C. van Eerde; Mr. J. E. Heeres en Dr. H. H. Juynboll.

De Heer IJzerman bracht in het verslagjaar een bezoek aan Java en heeft dientengevolge de bestuursvergaderingen van Maart tot Juni niet kunnen bijwonen.

Tengevolge van persoonlijke omstandigheden, heeft de Heer Bakhuizen van den Brink, die gedurende een reeks van jaren de geldmiddelen van het Instituut heeft beheerd, zich genoopt gezien uit het Bestuur te treden. De Heer IJzerman werd daarop tot Penningmeester benoemd en heeft zich die keus laten welgevallen.

Ook het Eerelid, de Heer G. P. Rouffaer, heeft in den staat zijner gezondheid aanleiding gevonden om zijn ontslag te nemen als lid van het Bestuur en als lid-secretaris van de Commissie van Bijstand voor den oudheidkundigen dienst in Nederl.-Indië.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn de Heeren Snouck Hurgronje, Van Berckel en IJzerman aan de beurt van aftreding; alleen de laatstgenoemde is dadelijk herkiesbaar.

Na het vertrek van de Heeren O. L. Helfrich en Dr. N. Adriani zijn de Heeren Dr. J. W. Gunning, Prof. Dr. N. J. Krom en Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel benoemd tot leden van de Commissie voor het adatrecht.

De Heeren T. van Erp en Prof. Dr. N. J. Krom namen zitting in de Commissie van Bijstand voor den oudheidkundigen dienst in Ned.-Indië.

De Adjunct-Secretaris W. C. Muller handhaafde zijn goeden roep door zijne toewijding en hulpvaardigheid.

Op 1 Januari 1920 telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).

3 Eereleden.

25 Buitenlandsche leden.

1 Correspondeerend lid.
102 Leden-donateurs.
509 Gewone leden en contribueerende instellingen.
165 Instellingen, waarmede het Instituut door ruiling van werken in verbinding staat.

De Buitenlandsche leden Prof. Dr. Georg Gerland en Prof. Dr. Jos. Köhler kwamen in den loop van het jaar te overlijden.

De Heeren Joseph Chailley en Dr. Henri Froidevaux werden tot buitenlandsch lid benoemd en hebben die benoeming gaarne aanvaard.

Sedert de vorige Algemeene Vergadering zijn gereed gekomen:

a. Bijdragen, deel 75;
b. Adatrechtbundels XVII (Celebes) en XVIII (Gemengd);
c. Het Oud-Javaansche lofdicht Nagarakrtagama van Prapanca (1365 A. D.). Tekst, vertaling en bespreking van Dr. H. Kern, met aanteekeningen van Dr. N. J. Krom;
d. Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, verzameld door Dr. H. T. Colenbrander, Deel I;
e. Archaeologische Beschrijving van den Barabudur door Dr. N. J. Krom.

Ter perse zijn:

a. Gedenkboek Coen, deel II;
b. Inleiding tot de Hindu-Javaansche Kunst, door Dr. N. J. Krom, samengesteld in opdracht van den Minister van Koloniën;
c. Adatrechtbundel XIX;
d. Prof. Kern's Verspreide geschriften, deel IX.

Op voorstel van het Bestuur, droeg de Minister van Koloniën aan Dr. N. J. Krom de samenstelling op van een werk over de Geschiedenis van Java vóór 1500, met welken arbeid eenige jaren zullen zijn gemoeid.

Omtrent de werkzaamheden van het Bestuur moge worden verwezen naar de Notulen.

Dank zij de vrijgevigheid van het Eerelid Dr. E. B. Kielstra werd het bibliotheekfonds met een aanzienlijk bedrag versterkt.

De bibliotheek van het Instituut is ook in het afgeloopen jaar door aankoopen, geschenken en ruilingen uitgebreid; de

ruimte is door een vrij kostbare verbouwing, welke niet langer kon worden uitgesteld, zoo vergroot, dat zij voor een reeks van jaren voldoende mag worden geacht.

De onvermijdelijke stijging van alle uitgaven heeft ten gevolge gehad, dat de geldmiddelen van het Instituut in zoo slechten staat verkeeren dat op den tegenwoordigen voet niet langer kan worden voortgegaan. Pogingen om de inkomsten van het Instituut ruimer te doen vloeien, hebben tot nog toe geen bevredigende uitkomst opgeleverd, zoodat het Bestuur de naaste toekomst met groote zorg tegemoet ziet.

BESTUURSVERGADERINC VAN 20 MAART 1920.

Aanwezig de Heeren Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Juynboll en Van Ronkel.

De Heeren Martin, Heeres en Van Eerde gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De Onder-Voorzitter opent de vergadering en stelt voor den Heer Van Vollenhoven uit te noodigen als Voorzitter van het Instituut te willen optreden. De Heer Liefrinck vermeent dit voorstel te moeten doen omdat het twijfelachtig is of hij de bestuursvergaderingen geregeld zal kunnen bijwonen.

De Vergadering, het voorstel van den Heer Liefrinck aanvaardende, benoemt hem wederom tot Onder-Voorzitter zoomede den Heer IJzerman tot Penningmeester en den Heer Hoetink tot Secretaris. Aan het bestuurslid Van Vollenhoven, die in den loop der vergadering mede verschijnt, wordt mededeeling gedaan van het voorstel van den Heer Liefrinck, waarop de Heer Van Vollenhoven verklaart dat hij liever zou hebben gezien dat het voorzitterschap aan een ander was opgedragen doch dat hij bereid is aan den wensch der Vergadering gevolg te geven.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aangeteekend wordt dat de Heer E. Deen heeft bedankt voor het lidmaatschap en dat de leden Brascamp, Berkhout en Hecht Muntingh Napjes kennis hebben gegeven van verandering van adres.

Ter tafel worden gebracht:

1° een schrijven van het buitenlandsch lid Prof. Clive Day, d.d. 4 Maart j.l., waarbij dank wordt gezegd voor de toezending van een exemplaar van het eerste deel van het werk: «Jan Pieterszoon Coen".

Kennisgeving.

2° een schrijven van het Eerelid G. P. Rouffaer van 6 dezer waarbij, onder toezending van vier door het bestuurslid Dr. Juynboll in vóór-correctie gelezen proefvellen van deel IX van Kern's Verspreide Geschriften, instemming wordt betuigd met het voornemen om de voltooiïng van deze serie-uitgaaf op te dragen aan een ander, nu de staat zijner gezondheid die taak voor hem te zwaar maakt.

3° een schrijven van het Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden van 12 Febr. j.l. N° 53, houdende bericht dat te zijnen kantore in bewerking is eene Mededeeling betreffende het Bataksche en het Niassche huis, waarvoor de stof werd geleverd door den controleur de Boer.

Kennisgeving.

4° het in de vorige bestuursvergadering aangehouden schrijven van de Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits d.d. 21 Febr. j.l., waarbij opnieuw verhooging wordt gevraagd van de prijzen voor het drukken van de uitgaven van het Instituut.

Wordt besloten in deze zeer belangrijke stijging van de drukkosten als onvermijdelijk te berusten.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Dr. E. B. Kielstra, H. van Kol, J. C. S. Kasteleijn en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Onder-Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 APRIL 1920.

Aanwezig de Heeren Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Martin, Juynboll, Van Eerde, Van Rronkel en Krom.

De Heer Heeres gaf kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De Voorzitter deelt mede dat de Heeren Colenbrander en Krom hunne benoeming tot bestuurslid hebben aangenomen en dat de Heer Van Blom heeft bericht voorloopig daarvoor niet over voldoenden tijd te kunnen beschikken.

Wordt besloten zoo spoedig mogelijk in de bestaande vacature te voorzien.

De notulen van de in de vorige maand gehouden Algemeene Vergadering en Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd, de Heeren J. C. M. Warnsinck en S. W. G. Gisius.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt de Heeren R. de Kat en J. Verwey.

Van verandering van adres gaven kennis de leden P. Geesink, D. H. van der Meulen, Mr. J. A. Jonkman en Mr. G. S. Mens Fiers Smeding.

In behandeling worden genomen;

1° eene missive van den Minister van Koloniën d.d. 7 dezer 5e afd. n° 53, waarbij wordt medegedeeld dat bij den Minister van Oorlog geen bezwaar bestaat om bij de Topografische Inrichting de platen en teekeningen te doen vervaardigen welke Prof. Krom wenscht toe te voegen aan zijne »Inleiding tot de Hindu-Javaansche kunst» (Not. Nov. a° p° en Febr. j.l.).

2° een schrijven van de afdeeling Letterkunde van de Koninklijke

Akademie van Wetenschappen d.d. 6 dezer, baarbij in verband met de eerstvolgende bijeenkomst van de Union Académique Internationale, in overweging wordt gegeven een gedelegeerde te benoemen die met de gedelegeerden van deze Akademie en van de beide andere samenwerkende instellingen in overleg zal kunnen treden over de wijze waarop het best samenwerking der groepvoormende lichamen met de Akademie kan korden verkregen. (Not. Dec. 1919).

De vergadering stemt in met het voorstel van den Voorzitter om den Heer Van Eerde te verzoeken als gedelegeerde van het Instituut op te treden, waartoe dit bestuurslid verklaart bereid te wezen.

3° Een schrijven van den Heer Dr. F. de Haan, Lands-archivaris te Weltevreden d.d. 9 Februari j.l. waarbij dank wordt betuigd voor de toezending van het eerste deel van het aan Jan Pieterszoon Coen gewijde werk. (Not. Dec. a° p°.).

4° een schrijven van den Directeur de l'Ecole Coloniale te Parijs d.d. 29 Maart j.l. waarbij onder hernieuwde dankbetuiging voor het ontvangen boekgeschenk (Not. Oct. en Dec. a° p° en Jan. j.l.) de aanvulling wordt verzocht van eenige ontbrekende nummers der «Bijdragen».

De Secretaris zegt dat aan dit verzoek is voldaan.

5° Een schrijven van den Directeur der Gewestelijke Boekerij te Menado d.d. 30 Januari jl. waarbij om toezending werdt verzocht van door het Instituut uitgegeven werken en opstellen aangaande de taal-, land- en volkenkunde van de residentie Menado.

Conform. Aan den Secretaris wordt overgelaten te beslissen in hoever aan het verzoek kan worden voldaan.

De Voorzitter:

1° wijst op de noodzakelijkheid om de voltooiing van de uitgaaf van Prof. Kern's «Verspreide Geschriften» te verzekeren door aanvulling van de Commissie aan welke in de bestuursvergadering van 15 Juni 1912 het nazien der drukproeven werd opgedragen en welke na Prof. Kern's overlijden deze uitgaaf zelfstandig heeft voortgezet.

Wordt besloten dat de Heeren Juynboll en Krom in gemeen overleg het uitgeven der «Verspreide Geschriften» tot een goed einde zullen brengen, met dien verstande dat het imprimatur door eerstgenoemd bestuurslid zal worden gegeven.

2° stelt de vraag welk gebruik zal worden gemaakt van de voor het Instituut vervaardigde vertaling van gedeelten van Hugo de Groot's werk: De Jure Praedae. (Not. Dec. 1919).

Aangezien deze vertaalde gedeelten niet voor plaatsing in de «Bijdragen» geschikt worden geoordeeld, wordt besloten de gemaakte vertaling ter beschikking van den Voorzitter te stellen.

De Onder-Voorzitter beveelt, mede namens den Heer Van Eerde, het in hunne handen gestelde opstel van den Heer J. Kruyt: «Het Maboe'a en de Tatouage in Seko (Midden-Celebes)» voor plaatsing in de «Bijdragen» aan.

Conform.

De Penningmeester doet eenige mededeelingen omtrent de geldmiddelen van het Instituut, waaruit opnieuw blijkt dat eene aanzienlijke vermindering der uitgaven in de eerste plaats noodzakelijk is.

Naar aanleiding van eene vraag van den Heer Juynboll, zet de Penningmeester bovendien uiteen welke stappen door hem zijn genomen ter bespoediging van de verschijning van de Hollandsche uitgaaf van het iconografisch gedeelte van de Boroboedoer Monografie.

De Heer Van Ronkel deelt mede dat en waarom hij geene aanleiding heeft gevonden om opmerkingen van taalkundigen aard toe te voegen aan de in zijne handen gestelde Memorie over West-Ceram (Not. Dec. 1919).

Wordt besloten het Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau in kennis te stellen van de van andere bestuursleden afkomstige opmerkingen, door die in margine weer te geven in den terug te zenden afdruk.

De Heer Krom vraagt of aan het Instituut iets naders is bekend geworden aangaande de aan hem te verleenen opdracht tot samenstelling van een werk over de geschiedenis van Java in het Hindoe-tijdperk (Not. Jan., Febr., April en Sept. 1919).

Wordt besloten navraag te doen aan het Departement van Koloniën.

De Secretaris:

1° legt over een aan het Bestuur gericht schrijven van Prof. Dr. A. J. Wensinck dd° 8 dezer, houdende verzoek om de voortzetting van zijne uitgaaf der Arabische Traditieverzamelingen te willen helpen mogelijk maken door het continueeren van de sedert drie jaren gegeven bijdragen (Not.

Wordt besloten te antwoorden dat de geldmiddelen van het Instituut in zoodanigen staat verkeeren dat aan dit verzoek niet kan worden voldaan.

2° stelt voor in ruilverkeer te treden met:

a. Algemeen Proefstation der Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra,

b. Deli-Proefstation,

beide te Medan.

Conform.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Mr. Ph. Kleintjes, E. C. Abendanon, Dr. E. B. Kielstra, B. Hoetink, Prof. Dr. R. Brandstetter en J. R. Couperus, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BUITENGEWONE ALGEMEENE VERGADERING VAN 15 MEI 1920.

Tegenwoordig de bestuursleden: Van Vollenhoven (Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink(Secretaris, Juynboll, Van Eerde, Colenbrander, Krom en Van Ronkel, benevens het gewoon lid de Heer H. D. H. Bosboom.

Na opening van de vergadering, stelt de Voorzitter aan de orde de verkiezing van een lid van het bestuur, welke noodig

is geworden doordat Prof. Mr. D. van Blom, in de Algemeene Vergadering van 20 Maart j.l. daartoe benoemd, heeft verklaard voor die functie voorloopig geen tijd beschikbaar te hebben.

Met eenparige stemmen wordt thans als bestuurslid gekozen Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, te Leiden, aan wien daarvan mededeeling zal worden gedaan.

Bij de rondvraag verzoekt de Heer Bosboom het bestuur in overweging te nemen of niet door de aanschaffing van petroleumkachels kan worden tegemoet gekomen aan het bezwaar dat, door het gebrek aan brandstoffen, het gebouw van het Instituut in den komenden winter weer gedurende geruimen tijd onverwarmd zal moeten blijven.

De Voorzitter zegt gaarne overweging toe en brengt den Heer Bosboom dank voor diens belangstelling.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 MEI 1920.

Tegenwoordig de Heeren: Van Vollenhoven (Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Juynboll, Krom, Van Ronkel, Van Eerde, Heeres en Colenbrander.

De Heeren Liefrinck en Martin gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De notulen van de vergadering van April j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Aanteekening wordt gehouden van het overlijden van de leden Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye en P. de Haan, zoomede van de verandering van adres van de leden Jhr. C. Hooft Graafland, Mr. H. Marcella, Mr. F. J. J. Cremers, Jhr. J. A. Van Kretschmar van Veen, Dr. W. Hecker en Mr. J. G. Huijser.

In behandeling komen:

1° de missive van den Minister van Koloniën van 13 April j.l. 3e afd. N° 62 ten geleide van een voor de Commissie van

Bijstand hier te lande bestemd stel afdrukken van fotografische opnamen (N°s 2501—3119), voor den oudheidkundigen dienst in Nederlandsch-Indië vervaardigd in het 2^e^, 3^e^ en 4^e^ kwartaal van 1916 en het geheele jaar 1917.

Zullen aan genoemde Commissie worden afgegeven.

2° een schrijven van den Algemeenen Secretaris van het Algemeen Nederlandsch Verbond d.d. 14 Mei 1920, waarbij naar aanleiding van de oprichting van Gouvernementswege van eene Openbare Boekerij en Leeszaal op Curaçao namens den Voorzitter van den groep Nederlandsche Antillen van genoemd Verbond wordt gevraagd of het Instituut bereid is de boekwerken af te staan welke vroeger daarvoor in aanmerking zijn gebracht.

Het antwoord op deze vraag luidt bevestigend en den Secretaris wordt opgedragen over deze zaak in overleg te treden met den Voorzitter van de Gouvernements Commissie voor de openbare boekerij en leeszaal te Curaçao.

3° Voor de «Bijdragen» zijn aangeboden door het lid Dr. A. C. Kruyt zijne opstellen:

a. De To Rongkong in Midden-Celebes.

b. De To Seko in Midden-Celebes.

Gesteld in handen van de Heeren Juynboll en Van Eerde.

Sedert de vorige vergadering zijn voor de Bibliotheek geschenken ontvangen van Mevr. de Wed. Mr. C. Th. van Deventer—Maas, alsmede van de Heeren: Mr. C. B. Nederburg, Mr. P. H. Fromberg, A. C. de Jongh, H. Dentz, R. O. Winstedt, Dr. E. B. Kielstra en B. Hoetink.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 JUNI 1920.

Tegenwoordig de Heeren Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), Hoetink (Secretaris), Heeres, Van Eerde, Colenbrander, Krom en Hazeu.

De Heeren IJzerman (Penningmeester), Martin, Juynboll en Van Ronkel zijn met kennisgeving afwezig.

Na opening der vergadering heet de Voorzitter het nieuw verkozen bestuurslid Dr. G. A. J. Hazeu welkom.

Vervolgens herdenkt de Voorzitter het plotseling overleden Eerelid Dr. E. B. Kielstra en wijst op diens veelvuldige verdiensten jegens het Instituut, welke hem aanspraak geven op de blijvende erkentelijkheid onzer Instelling.

De notulen der Algemeene Vergadering en der Bestuursvergadering van 15 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Aangeteekend wordt:

1° dat zijn overleden, het Eerelid Dr. E. B. Kielstra en het gewoon lid R. A. A. S. S. Soeradiningrat.

2° dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, het lid-donateur Amsterdam-Deli-Compagnie (wegens liquidatie) en het gewoon lid A. Franssen Herderschée.

3° dat van adresverandering kennis hebben gegeven de gewone leden J. Ph. Vogel, P. H. van der Kemp, J. R. Mees en het Agentschap Kobe van de Java—China—Japanlijn.

In behandeling worden genomen de volgende missives:

1° Van den Minister van Koloniën d.d. 22 Mei j.l. 5de afd. n° 53 waarbij wordt kennis gegeven dat aan Prof. Dr. N. J. Krom de samenstelling is opgedragen van een werk over de geschiedenis van Java in het Hindoe-tijdperk. (Not. April j.l.)

Kennisgeving.

2° Van den Minister van Koloniën dd° 7 dezer, 5de afd. n° 71,

houdende o.a. mededeeling dat op het ontwerp eener aanvullende Indische begrooting voor het loopende dienstjaar een bedrag van *f* 22000 zal worden uitgetrokken ten behoeve van de uitgaaf van de Boroboedoer-monographie.
Kennisgeving.

3° Van den Minister van Koloniën d.d.° 7 dezer 5de afd. n° 70, waarbij wordt medegedeeld dat bij den Minister van Oorlog geen bezwaar bestaat om de bouwkundige teekeningen welke deel zullen uitmaken van de architectonische beschrijving van den Boroboedoer bij de Topografische Inrichting te doen vervaardigen.
. Kennisgeving.

4°. Het Verslag der Heeren Salverda de Grave en Van Vollenhoven over de eerste zitting der Internationale Unie van Akademies, gehouden te Brussel op 26, 27 en 28 Mei 1920, waaruit o.a. blijkt dat hoewel een Nederlandsch voorstel in zake het Indonesisch adatrecht niet onvriendelijk is ontvangen, de Nederlandsche groep is verzocht om in Januari a.s. een aangevuld voorstel andermaal voor te brengen, na nader onderhandsch overleg met de overige bij het onderzoek betrokken landen.
Kennisgeving.

5° Het eerste driejarig Verslag der op 30 Mei 1917 in het leven geroepen Adatrechtstichting. (Leiden 14 Juni 1920).
Kennisgeving.

De Heer Heeres deelt mede dat hij ettelijke jaren geleden in eene bestuursvergadering drie teekeningen heeft vertoond (twee van den Boroboedoer en ééne van Prambanan) welke vermoedelijk in de 18e eeuw zijn vervaardigd en hebben behoord tot eene collectie-Casius. Nadien zijn deze teekeningen in het ongereede geraakt en onvindbaar gebleven. De Heer Heeres biedt deze thans aan het Instituut aan, in de hoop dat zij door een hernieuwd onderzoek aan den dag zullen worden gebracht.
Wederom zullen nasporingen worden ingesteld.

Mede namens den Heer Juynboll, stelt de Heer Van Eerde voor de in de vorige vergadering om prae-advies in hunne handen gestelde stukken van Dr. A. C. Kruyt (Notulen Mei j.l.) in de «Bijdragen» op te nemen.
Conform.

De Heer Krom:

1° brengt over het verzoek van het Eerelid den Heer Rouffaer om ontheven te worden van het lidmaatschap van de Commissie voor de uitgaaf van eene Bibliotheca Neerlando-Indica (Not. Nov. 1915, Jan. en Maart 1916).

De gevraagde ontheffing wordt verleend.

2° verzoekt voor zichzelf ontslag uit de Commissie voor de uitgaaf van de Baraboedoer-monografie, ingesteld in de bestuursvergadering van 17 Januari j.l.

Conform.

De Secretaris:

1° biedt, namens het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl diens opstel: «De Gouverneurs van Koromandel Christiaan van Teijlingen 1761—1765 en Pieter Haksteen 1765—1771,» voor de «Bijdragen» aan.

Gesteld in handen van de Heeren Heeres en Colenbrander om prae-advies.

Voor de bibliotheek werden geschenken ontvangen van de Heeren: F. A. Liefrinck, Dr. E. B. Kielstra, B. Hoetink, Dr. H. F. C. ten Kate, J. D. Käijser en Mr. K. H. Corporaal, aan wie, voor zooveel noodig dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 25 SEPTEMBER 1920.

Met uitzondering van de Heeren Martin en Juynboll, die kennis gaven dat zij verhinderd zijn deze vergadering bij te wonen, zijn alle bestuursleden aanwezig.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren L. van Oosterzee, J. Ch. van Schouwenburg, H. Behrens, Helmuth Grimschl en W. Ruinen.

Tevens wordt aangeteekend dat de Heer E. E. W. G. Schröder op zijne ontslagneming als lid is teruggekomen, dat het lid J. C. Jansen voor het lidmaatschap heeft bedankt, dat het lid T. E. H. Tänzer is overleden en dat de leden P. W. J. Bischoff, Mr. J. H. Carpentier Alting, G. J. van Dongen, E. den Dooren de Jong, H. E. Driessen, P. J. J. A. Geesink, C. J. de Jaager, J. S. C. Kasteleijn, R. Kern, A. van Lith, Jhr. L. P. D. Op ten Noort, Mr. W. J. M. Plate, G. U. van Renesse van Duivenbode, Mr. W. Sonneveld, W. C. Thieme, W. G. van Wettum zoomede de Geographische Gesellschaft in Wien kennis hebben gegeven van verandering van adres.

In behandeling komen:

1° een schrijven van het Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden d.d. 16 Aug. j.l. N° 246, waarbij dank wordt gezegd voor de opmerkingen betreffende de «Gegevens» omtrent W. Ceram (Not. April j.l.).

Kennisgeving.

2° een schrijven van het lid A. C. Mees d.d. 23 Aug. j.l., waarbij het denkbeeld wordt aan de hand gedaan om aan den financieelen nood van het Instituut tegemoet te komen door de «Bijdragen» alleen toe te zenden aan die leden welke hun verlangen daartoe kenbaar maken, waardoor z. i. vrij belangrijk op de onkosten zou worden bespaard.

De vergadering blijkt van gevoelen te wezen dat bij toepassing van dit denkbeeld de besparing gering zou wezen en vermoedelijk niet zou opwegen tegen de nadeelen welke zich zullen openbaren.

Aan den Heer Mees zal intusschen dank worden gezegd voor zijn blijk van belangstelling.

3° een schrijven van het lid T. van Erp d.d. 22 Juni j.l., waarbij wordt uiteengezet wat door hem is verricht ten behoeve van de samenstelling van den architectonischen tekst van de Barabudur-monografie en voorts wordt medegedeeld dat hij voor de voltooiïng van zijn arbeid vermoedelijk nog een jaar zal noodig hebben.

De Penningmeester wordt gemachtigd de door den Heer Van Erp aangevraagde gelden ad f 600 aan hem te verstrekken.

4° eene rekening van de firma L. van Leer & Co. ten bedrage van f 2390 wegens de levering van platen in heliotypie ten behoeve van het door Dr. Krom samengestelde werk: «Inleiding tot de Hindu-Javaansche kunst»

De Penningmeester wordt gemachtigd tot uitbetaling van dit bedrag.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen de nagenoemde opstellen:

a. Prof. Dr. J. Ph. Vogel: «De giften van Mulavarman».
Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Hazeu en Krom.

b. E. H. B. Brascamp: «Hoe de O.-I. Compagnie zich in 1681 het recht op de houtleverantie uit de Cheribonsche djatibosschen verzekerde».
In handen van de Heeren IJzerman en Heeres.

c. H. Sundermann: «Religiöse Vorstellungen und darauf sich gründende Sitten und Gebräuche der heidnischen Dajak auf Borneo».
In handen van de heeren Van Eerde en Juynboll.

d. A. Hueting: «De Tobeloreezen in hun denken en doen».
In handen van de Heeren Van Eerde en Van Ronkel.

De Heer IJzerman:

1° brengt opnieuw ter sprake de in de vorige vergadering overwogen wenschelijkheid van de aanstelling van een Commissaris voor Ned. Oost-Indië, waarbij hij wijst op de geldelijke verplichtingen welke het commissariaat medebrengt.

De Secretaris brengt naar voren dat getracht moet worden iemand te vinden die bereid zal wezen er naar te streven de leemten aan te vullen welke in de oorlogsjaren in de Koloniale bibliotheek zijn ontstaan ten aanzien van hetgeen in Indië in druk is verschenen en verder in dit opzicht deze bibliotheek op peil te houden.

De slotsom van de beraadslagingen is dat wordt besloten den Heer C. Gedeking, adjunct-secretaris van het Bat. Genootschap van K. en W. te Batavia uit te noodigen om in den

geest als door de Vergadering wordt gewenscht als Commissaris van het Instituut te willen optreden.

2° doet eenige mededeelingen over den uitslag van zijne pogingen om verbeteringen aan te brengen in den staat van de geldmiddelen van het Instituut, waaromtrent hij zich voorstelt binnen kort een volledig verslag uit te brengen.

Met instemming der Vergadering, zegt de Voorzitter den Heer IJzerman dankt voor hetgeen deze ten bate van het Instituut heeft gedaan.

3e biedt voor de bibliotheek ten geschenke aan: deel IX van de «Collection des ouvrages anciens concernant Madagascar». (Zie Catalogus der Koloniale Bibliotheek, Opgave van aanwinsten over de jaren 1914 en 1915, bl. 57).

Bibliotheek.

De Heer Heeres:

1° zet uiteen welke maatstaf moet gelden bij de beoordeeling van voor de «Bijdragen» aangeboden stukken van historischen aard. Naar zijne opvatting, welke blijkt in hoofdzaak door den Heer Colenbrander te worden gedeeld, moet het wetenschappelijk karakter van 's Instituuts tijdschrift gehandhaafd blijven en behooren daarin, zoo niet uitsluitend dan toch als regel, historische bronnen te worden uitgegeven.

Bij de beraadslaging wordt de meening geuit dat de «Bijdragen» ook voor de meerderheid der gewone leden eenige aantrekkelijkheid dienen te bezitten, wordt aanbevolen om elk geval op zichzelf te beoordeelen en wordt er op gewezen dat sedert tenminste vijf jaren geen enkele bijdrage is aangeboden welke aan den thans als regel voorgestelden eischen zou hebben voldaan.

Wordt besloten als regel vast te stellen dat de «Bijdragen» beschikbaar zullen zijn voor de publicatie van bronnen van historischen aard en dat alleen bij uitzondering, als de aard der behandelde stof of de wijze van bewerking daarop aanspraak geeft, uitgewerkte historische opstellen in de «Bijdragen» zullen worden opgenomen.

2° geeft, mede namens den Heer Colenbrander en op grond van den zooeven vastgestelden regel, in overweging het in hunne handen gestelde stuk van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl:

«De Gouverneurs van Koromandel Christiaan van Teylingen 1761—1765 en Pieter Haksteen 1765—1771» weder ter beschikking van den schrijver te stellen.

Conform.

De Heer Krom:

1° biedt voor de «Bijdragen» aan, zijn opstel: «Engelhard over Javaansche oudheden».

In handen van de Heeren Hazeu en IJzerman.

2° deelt mede dat deel IX van Kern's «Verspreide Geschriften» thans is afgedrukt en vraagt of met de uitgaaf kan worden voortgegaan.

Wordt besloten dat de uitgaaf van de onder handen zijnde serie-werken zal worden voortgezet doch dat jaarlijks niet meer dan één deel van elk werk zal verschijnen.

De Heer Van Ronkel:

1° biedt namens den Heer Juynboll diens opstel: «Over de beteekenis van den naam Sĕmar» voor de «Bijdragen» aan.

In handen van de Heeren Van Ronkel en Hazeu.

2° brengt, mede namens den Heer Juynboll, verslag uit van hunne bevinding van het in hunne handen gestelde eerste gedeelte van het opstel van het Eerelid Rouffaer: «Was Malaka emporium vóór 1400 A. D. en genaamd Malajoer?» (Not. Mei 1919).

Overeenkomstig het prae-advies, wordt besloten dezen arbeid van den Heer Rouffaer in de «Bijdragen» te plaatsen en den Secretaris op te dragen den auteur in kennis te stellen met de opmerkingen van de prae-adviseurs.

De Secretaris legt ter tafel een proef-exemplaar van het tweede deel van de Coen-uitgaaf, onder mededeeling dat de kosten hiervan ongeveer *f* 8500.— zullen bedragen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. J. Pannekoek van Rheden, Prof. C. Spat, Prof. J. C. van Eerde, J. F. Scheltema, Mr. R. E. Kielstra, Prof. J. P. Kleiweg de Zwaan, G. P. Rouffaer, J. F. Snelleman, S. M. Latif, E. H. B. Brascamp,

Mr. S. J. Hirsch, H. F. E. Visser, Mr. G. Vissering, Dr. A. Köhler, Tj. Pyttersen, B. Hoetink, Mr. J. H. Hessinga, F. Fokkens en van de familie van wijlen Mej. M. Tonnet, aan wie zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 23 OCTOBER 1920.

Met uitzondering van den Heer Colenbrander, die kennis gaf van verhindering, zijn alle bestuursleden aanwezig.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid wordt benoemd, Mr. M. Mantz. Wordt aangeteekend dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, de Heeren: Mr. P. H. Fromberg en S. van der Plas.

In behandeling worden genomen:

1° een schrijven van den w[d] kantoorleider bij het Encyclopaedisch Bureau, d.d° Weltevreden 1 Sept. j.l. n° 284, waarbij twee exemplaren worden toegezonden van eene door dat Bureau uitgegeven Woordenlijst van de omgangstaal in West-Seran (Ceram), samengesteld door den 1[en] Luitenant der Infanterie A. M. Sierevelt, met verzoek één exemplaar, voorzien van aanvullingen en verbeteringen, terug te zenden.

Zal worden medegedeeld dat op het oogenblik geen der bestuursleden de talen van Ceram binnen den kring zijner studiën heeft getrokken, maar dat, zoodra er gelegenheid toe bestaat, gaarne aan het verzoek zal worden voldaan.

2° een schrijven van de Missionarissen van het Heilig Hart, d.d° Tilburg, 4 dezer, waarbij de wensch wordt te kennen gegeven om met het Instituut in ruilverkeer te treden.

Conform.

3° een schrijven van den Redacteur der Katholischen Missionen Georg Schürhammer S. J. d.d° Bonn, 16 dezer, waarbij de vraag wordt gedaan of voor plaatsing in de «Bijdragen» in aanmerking kan komen een in het Duitsch geschreven opstel over de missie der Jezuïten op Halmaheira en in het bijzonder over het zoogenaamde Tolowonder d.i. de uitbarsting van den Tolo (Doekoe) vulkaan.

Op deze vraag zal een bevestigend antwoord worden gegeven.

4° twee woordenlijsten van het Soloreesch, samengesteld door den Officier van administratie H. B. van Dam en namens dezen aangeboden door het lid E. L. K. Schmülling.

In handen van de heeren Juynboll en Van Ronkel.

De Heer IJzerman stelt voor tot den Minister van Koloniën het verzoek te richten de verleening van eene subsidie van *f* 5000, ter willen bevorderen, als bijdrage in de kosten der uitgave van het Tweede deel van het werk: Jan Pieterszoon Coen enz.

Conform.

De Heer Heeres geeft, mede namens den Heer IJzerman, in overweging het opstel van het lid E. Brascamp: «Hoe de O. I. Compagnie zich in 1681 het recht op de houtleverantie uit de Cheribonsche djatibosschen verzekerde» weder ter beschikking van den schrijver te stellen, op grond vooral van het in de vorige maand vastgestelde beginsel ten opzichte van de opneming in de «Bijdragen» van stukken van historischen aard.

Conform.

Mede namens den heer Van Eerde, beveelt de heer Juynboll het in hunne handen gestelde stuk van den heer H. Sundermann: «Religiöse Vorstellungen und darauf sich gründende Sitten und Gebräuche der heidnischen Dajak auf Borneo». (Not. Sept. j.l.) voor plaatsing in de «Bijdragen» aan.

Conform.

Hoewel de praeadviseurs, de heeren Hazeu en Van Ronkel, met de door den heer Juynboll in zijn opstel «Over de beteekenis van den naam «Sĕmar» voorgestane afleiding, niet

instemmen, geven zij in overweging dit opstel in de «Bijdragen» te plaatsen.

Conform.

De Heer Van Eerde deelt mede dat hij eene oproeping heeft ontvangen voor eene vergadering van de Union Académique Internationale, waar hij ook het Instituut zal vertegenwoordigen, en vraagt of het Bestuur in die vergadering eenig voorstel ter tafel wenscht te brengen.

Het antwoord luidt ontkennend.

Mede namens den Heer Van Eerde, geeft de heer Van Ronkel in overweging het stuk van het lid A. Hueting: «De Tobeloreezen in hun denken en doen», vanwege het Instituut uit te geven.

Hiertoe wordt besloten. Nader zal worden vastgesteld — ook in verband met de kosten — in welken vorm (stuksgewijze in de «Bijdragen» of als afzonderlijk geheel) de uitgaaf zal plaats hebben. Intusschen zal hierover en naar aanleiding van eene opmerking der prae-adviseurs, met den schrijver overleg worden gepleegd.

De Heeren IJzerman en Hazeu bevelen het opstel van den heer Krom: «Engelhard over Javaansche oudheden» (Not. Sept. j.l.) voor plaatsing in de «Bijdragen» aan.

Conform.

De Heer Krom:

1° geeft, mede namens den Heer Hazeu, in overweging om het opstel van het lid Dr. J. Ph. Vogel, «De giften van Mulavarnam» in de «Bijdragen» te plaatsen. (Not. Sept. j.l.).

Conform.

2° bericht dat de oudheidkundige teekeningen van den Boroboedoer, waarvan de Heer Heeres onlangs heeft gesproken (Not. Juni j.l.), bij een opzettelijk onderzoek in het archief van de Commissie van Bijstand, niet zijn aangetroffen.

Kennisgeving.

3° doet mededeeling van eene merkwaardige, ook uit een kunsthistorisch oogpunt belangrijke, vondst in Zuid-Bali, n.l.

eene begraafplaats van een Balisch vorst, en vertoont de foto's van die begraafplaats en van het daarop aangetroffen opschrift.

De Heer Krom zal over deze vondst een kort bericht voor de «Bijdragen» aanbieden, dat zal worden geplaatst in de aflevering welke binnenkort zal verschijnen.

De Secretaris:

1° brengt over het verzoek van den beambte der bibliotheek N. Schneider om tractementsverhooging.

Wordt besloten dit tractement te verhoogen tot f 100 (een honderd gulden) 's maands, gerekend van primo Juli j.l.

2° brengt ter sprake de wenschelijkheid om het tweede stuk van «de Nederlanders in China», van wijlen den heer Groeneveldt, in het licht te geven.

Wordt besloten na te gaan hoe groot het bedrag der kosten thans zal wezen, zoowel bij uitgaaf als een deel der «Bijdragen», als in den vorm van een afzonderlijk werk.

3° Vraagt aan wie presentexemplaren zullen worden aangeboden van het Tweede deel van het aan Jan Pieterszoon Coen gewijde werk.

De Secretaris zal navraag doen naar de besprekingen welke aan het Eerste deel zijn of zullen worden gewijd.

De Voorzitter deelt mede dat het Bestuur van het Indisch Genootschap heeft besloten om het uit de nalatenschap-Van Geuns voor aankoop van boeken beschikbaar gekomen bedrag (*f* 2247.13) te storten in het bibliotheekfonds.

Informatie.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. B. Wolters, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, F. Bohn en B. Hoetink, aan wie, zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.
